

Aadan-carab

(1917-2001)

maansoyahannadii hore kii u dambeeyey

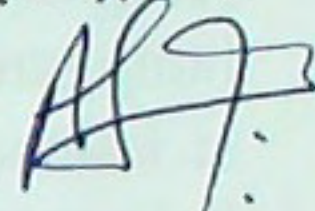
Axmed F. Cali "Idaajaa"

2002

To: prof. Annarib pugicelli

In recognition of your positive
role in the development of
written Somali - The author

A.F. Idaajaa

Aadan-carab:

(1917-2001)

Nairobi, 20/3/2023

maansoyahannadii hore kii u dambeeyey

Axmed F. Cali "Idaajaa"

2002

Xuquuqda daabacaadda waxaa iska leh qoraaga, sidaas darteed buuggan dhammaantiis iyo qayb ka mid ah toona lama guursan karo, si kalena looma adeegsan karo haddii aan, kolka hore, qoraha laga helin oggolaansho qoraal ah oo saxiixiisa leh.

Printed & bound in the U.K by Zaytun Printers – 020 7247 5051

A. Hordhac **VII**

B. Mahadnaq **IX**

C. Gogoldhig **XI**

D. Magaca & tirsiga maansada:

Qaybta koowaad:

1. Nin waliba wuxuu dir u lahaa **1**
2. Labadan saaxiib **5**
3. Geesiga walaalladi baqaan **6**
4. Murtad weeye! **11**
5. Caad igama saarrayn **15**
6. Habaar laygu kari waa! **19**
7. Duqa Marreexaan **25**
8. Miyaad na iibsateen? **33**
9. Mahdigii ifka **37**
10. Dhebi qarsoonaa **40**
11. Kashifkii adduunyada **42**

Qaybta labaad:

12. Bal isu miisaama **57**
13. Lo' gedooddey! **62**
14. Baruuuro dagan! **66**
15. Talo Ibleys **73**

16. Dubbe kaa dhilqaday! **78**

17. Baga! **81**

18. Bal dhadhamiya! **87**

19. Gashi yare! **98**

20. Isku dhoobo **103**

Qaybta saddexaad:

21. Maanaa ahbala?! **110**

22. Wallee inaad ‘biyaay’ odhan! **116**

23. Billad-geesi **121**

24. Ka bariiso! **131**

25. Qooq dhufaan **132**

26. Nin dir xun! **138**

27. Juuq-dhawr **141**

28. Mahdabtii shanaad **143**

29. Sidii baan sutida kuugu qaban! **149**

30. Ma mucaarad baan ahay?! **152**

31. Kurtun baa u nool **160**

32. Raqdeennuu ku heehaabayaa! **162**

33. Goormaa la dilayaa?! **166**

34. Leego waa dalanbaabbi! **173**

35. Kol hadday dugaagtii qabteen **182**

36. Waar hoy yaan la tub-raacin! **186**

Qaybta afaraad:

- 37. Dabkeennaa baqtiya **197**
- 38. Wallee Aadan-weliyow! **200**
- 39. Markaas baan gam'ayaa! **203**
- 40. Qaynuun biyood **207**
- 41. Ma aha geedjoog! **218**
- 42. Mid habsaanatay! **224**
- 43. Alla habi' la'aa! **226**
- 44. Garoonkii Jigjiga **233**
- 45. Ma ha kuududdaa?! **239**

Qaybta shanaad:

- 46. Maxaa aniga gaadh iiga dhigay?! **250**
- 47. Belo-sansaankeed! **257**
- 48. Sida Ciisihii hore! **264**
- 49. Mawd laandheere **273**
- 50. Laba wasiir **278**
- 51. Baabuurka jaan! **285**
- 52. Hanti-weerar **294**
- 53. Qaraamaad-ku-nool! **298**
- 54. Qamuunyo iska eeg! **303**

Qaybta lixaad:

- 55. Diida ama yeela! **310**
- 56. Iyagaan kalluun dabi aqoon **316**

57. Cidna maganta kuma duudsiyo **325**

58. Kala qubannay! **330**

59. Soomaali hoog baa qabsaday! **336**

• **LIFAAQYO:**

--**LIFAAQA RAADRAACA 345**

--**LIFAAQA JAANTUSYADA 346 - 353**

HORDHAC

Sida magaciisa laga garan karo, buuggani wuxuu koobayaa qayb yar oo ka samato-baxday maansadii badnayd ee uu Aadan-carab tiriyeey intii u dhexaysey 1900 iyo afartannadii qarnigii galbaday ilaa 1996kii. Waxaa gudihiisa ku urursan maanso gabay iyo geeraarba leh oo, tiro ahaan, 59 ah. Waxaase weheliya gabayo dhawr iyo labaatan gaaraya oo kuwa gabayaaga la leh xiriir toos ah, ayna tiriyeen maansoyahanno sidiisa caan u ahaa sida Samatar Baxnaan, Cumar Cigaal, Yawle, Ismaaciil Mire, Cabdi-galayax, Jaamac-dayuurad iyo qaar kale.

Sidii ay u kala horreeyeen ayaan isugu xijiyey, aniga oo la kaashaday waraysi dheer oo aan gabayaaga qudhiisa la yeeshay. Taas ka sokow, waxaan miciinsaday xilli-taariikheedka ay maanso waliba ku aaddan tahay oo, haddii loo fiirsado, marar badan iyada qudheeda lagala soo dhex-bixi karo.

Sidoo kale, waxaan la xiriiray, wax badanna ii iftiimiyeey qaar ka mid ah odayaashii ay gabayaaga isku gedaha ahaayeen ama ay xigtada ahaayeen amaba intii muddo ah ay isku degaanka ahaayeen. Dedaalkaasi wuxuu, ugu dambaystii, ii suuraggeliyeey maansada gacantayda soo gashay inaan u kala qaybiyo 6 qaybood, iyada oo qayb waliba ay koobayso muddo 10 sano ah.

Gabay iyo geeraar walba waxaan ka hormariyeey hordhac aan ku iftiiminaayo duruufihii ka dambeeyey ee, sideedaba, inuu tiriyo gabayaaga ku dirqiyey. Taasina akhristaha ayay u fududaynaysaa garashada dhacdooyinka uu 'gabay hebel' ku saabsan yahay iyo xilliga uu ku beegan yahay. Waayo-aragnimadu sida ay na bartay, habkaas oo keliya ayay maansada soomaalidu dhadhan ku yeelan kartaa, farriimaha ay xambaarsan tahayna lagu garan karaa.

Waxaase suuraggal ah si aan hagaagsanayn inaan u weriyo dhacdooyinka qaarkood ama si aan runta waafaqsanayn aan u sheego taariikhda ay dhaceen. Taasi layaab ma laha, maxaa yeelay ma jirin qoraallo iyo buugag aan wax ka soo guuriyeey markii aan hawshan diyaarinaayey.

Waa dhab oo hordhacyada intooda badani waxay iga soo gaareen gabayaaga qudhiisa iyo, weliba, rag kale oo markii aan wax ka toyanaayey ay da'doodu weyneyd.

Cid walibase way garan kartaa ragga da'doodu badato waxa xusuustooda ku dhici kara iyo, kolkolka qaarkood, sida ay xilliyadu isaga qasmi karaan. Haddaba, in kastoo ay fiicnaan lahayd wax waliba sidii ay ahaayeen in loo weriyo, haddana akhristuhu waa inuu maanka ku hayaa waxa hor-yaalli inuu yahay *buug-suugaaneed* ee aanu ahayn buug-taariikheed!

Dhinaca kale, waxaan isku deyey inaan sharax dheeraad ah (footnotes) ka bixiyo in door ah oo ka mid ah erayada ad'adag; erayada ay ila noqotay inay ku adkaan karaan dhallinyarada reer-magaalka ah ee maanta nool iyo, weliba, faca dambe ee ay iyagu ka tegi doonaan.

Waxaan haddana ku dedaaley inaan caddeeyo, dad iyo meelba, magacyada gabayada ku xusan ee laga yaabo akhristuhu inuu wax iska weyddiiyo, warar dheeraad ahna uu uga baahdo.

Sidoo kale, jaantusyo (slides) lagu garto ayaan waxaan u sameeyey qaar ka mid ah tolalka iyo jilibbada kuwa magacoodu uu gabayada ku soo noqnoqonaayo iyo, abtirsi ahaan, xiriirka ay leeyihiin; taas oo aan u filay inay akhristaha wax u tari karayso.

Ha yeeshee, taas macnaheedu ma aha maansada halkan ku urursani in aanay sharax kale uga baahnayn qoreyaasha timaaddada. Gabay iyo geeraar kasta oo bogaggan ku xusani waxa ay geyaan in si qoto dheer loo laqbeeyo, si faahfaahsan erayadooda ad'adag loo qeexo, sidaasna da'yarta loogu fududeeyo.

MAHADNAQ:

Sheekooyinka ay soomaalidu murtida kula baxdo waxaa ka mid ah middan ku saabsan ninkii abaalka weyn loo galay ee, maalintii dambe, ku tashaday inuu isna markiisa wax u taro kii abaalka ku lahaa. Wuxuuse garan waayey hab uu ugu abaal-gudo.

Markaas buu inta u yimid isagii la tashaday, kuna yiri: “*Ninyahow, ma shan jeer baan kuu abaal-gudaa, mase shan shir baan kaa sheegaa?*”. Isaga oo garawsan magacu inuu manfaca ka raandhiis roon yahay ayuu ku jawaabey: “*Shan shir iga sheeg!*”.

Anigana arrintu waa iga sidaas. Waxaa jira dar faro badan oo la'aantood aanu buuggani soo baxeen. Rag iyo dumarba way leeyihiin. Waayeel iyo dhalinyaroba way leeyihiin. Reer-magaal iyo reer-miyina way leeyihiin.

Waa dar uu jacaylka suugaantu walaaleeyey. Waxay ku nool yihiin Soomaaliya iyo qaaradda Yurub meelo ka mid ah, mid walibana sidiisa gaarka ah ayuu hawshan iiga taageeray.

Hagarli'i ayay iigu soo joogsadeen. Sidaas darteed, waxaan dhammaantood u hayaa lib iyo gallad ay iga mutaysteen. Waxaan ku tashaday *shan shir* oo keliya in aanan ka sheegine, aan magacyadooda halkan ku daabaco, si qofkii buuggan kala bixiyaaba uu u ogaado kaalintii ay ka galeen bedbaadada qaar ka mid ah maansadeenna quruxda badan!

Dadkaas waxaan ugu horraysiinayaa Cabdirrashiid Cumar Cabdi Shaacuur oo, bilaw ilaa dhammaad, hawshan iyo ebyiddeeda igu garab-galay. Wuxuu ahaa sannadkii 2000 ninkii Aadan-carab iiga keenay cajalado dhawr ah oo uu Buuhoodle kaga soo duubay, aniguna aan uga dirsaday. Maalintaas ilaa maalintii uu buuggu madbacadda ka soo baxay, marna ima uu moogaan, wuxuuna ila dul-joogey dhiirriggelin iyo guubaabo joogto ah. Sidoo kale, waxaa isna mahad iga mudan Cawil Cali Cabdi oo isla cajaladahaas duubistooda Cabdirrashiid ka kaalmeeyey.

Aan ku xijiyo hal-abuurka la yiraahdo Maxamuud Cumar Cigaal oo gabayadii aabbihiis oo uu i siiyey ka sokow, ii ahaa sidii *danjire* Buuhoodle ii jooga oo intaan hawshan ku jirey kolba aan u diraayey su'aalo aan jawaabo uga baahday. Jawaabihii uu isagu ii soo diray

amaba uu odayaasha degaanka iiga soo tebin jirey ayaa ahaa la'aantood kuwo ay hawshani noqon lahayd mid kala dhantaalan.

Tabtaas oo kale, waxaan isna halkan uga mahad-celinayaa Cabdirisaaq Axmed Khaliif Kibirhayee oo ahaa aniga iyo Maxamuud ninkii na xiriirin jirey, maamulahana ka ahaa *faakiskii* aan adeegsan jirey, kol walba oo aan doono inaan Buuhoodle jawaabo ka helo.

Taageero lama-halmaamaan ah waxaa isaguna ii hidiyey Mahdi Aadan Ducaale oo tixaha gabayaaga qaar ka mid ah aan isaga ka helay, qaar kale ii saxay, sharaxyada dheeraadka ah qaarkoodna iga kaalmeeyey. Waxaa iyaduna mahad ballaaran iga mudan inantiisa Caasha Mahdi Aadan oo, suuraggelinta la-kulanka aabbaheed ka sokow, i guddoonsiisay cajalad 1989kii ay ka soo duubtay gabayaagii weynaa ee Samatar Baxnaan la oran jirey; gabayadaas oo qaarkood ay buuggan lagama-maarmaan u ahaayeen.

Waxa aanan isagana illoobi karin, mahadna aan u naqayaa saaxiibkay Cabdillaahi Xaaji oo dhiirriggelin iyo tabantaabo door ahba ii hidiyey, daabacaadda buuggana qayb aan la yaraysan karin ka qaatay.

Sidoo kale, waxaan halkan ku xusayaa saaxiibkay Cabdiweli Shiikh Maxamad iyo walaalkiis Burhaan Warsame oo labaduba intaan hawshan ku jirey dhiirriggelin iyo taakulo kaleba aan ku qabey.

Lib iyo gallad waxaan iyagana u hayaa Khaliif Ashkir Diini-xoosh iyo Axmed Caafi Cali oo aan London dhawr jeer kula kulmay, si joogto ahna dhammaystirka hawshan iigu guubaabin jirey, xagga daabiciddana gacan ka geystey.

Ugu dambaysta, mahad-naqaygu ha gaaro walaalahay iyo xubnaha qoyskayga qaarkood, gaaar ahaan Dr Cabdi Faarax Cali, Cabdirraxmaan Faarax Cali, Daahir Faarax Cali, afadayda Deeqa Warsame iyo gabadhayda Beyddan Idaajaa oo mid waliba gacan lama-halmaamaan ah ka geystey hirgelidda hawl-suugaaneeddan aan filaayo inay soomaalidu wax uun ka dheefi doonto.

GOGOLDHIG

Waxay ahayd galab aan galbaha iigu jirin. Galab kulayl badan oo dhulka iyo dhirta aan dhexdooda ku sodcaalayaa ay guban yihiin. Tobaneeyo tuulo oo, abaar awgeed, looga wada hayaamay ayaan kolba 'xuf' ku dhaafayaa. Meeshu waaa Hawd; dhul indhaha u roon maalintii uu roobban yahay. Dhul geedgaab ah oo dadka yaqaani ay hanfiga iyo cilmilada kulul ku xusuustaan. Dhul ay xooluhu aad ugu tarmi jireen; gaar ahaan waayadii ay roobabku xilliyadooda ku di'i jireen.

Waa Hawd oo kulaylkii lagu yiqiin kulayl abaareed loogu daray. Waxaad mooddaa qorraxdu inay dhalada kaa saaran tahay. Qarsho biyo ah ayaan, markaan nafta u yaaboba, isku qulaaminayaa. Waxse tari mayso oo markiiba dhidid bay biyaha oo idili isu rogayaan. Haa, waa kulayl, waase kulayl aan rabo! Dhulka iyo dadkuba waa ii heellan yihiin. Waa i soo dhoweynayaan. Durba waan qalo-gooyey!

Waa shantii-iyo-barkii, cadceedduna baalka ayay sii dhiganaysaa. Waxay, si deggan, u sii sagootinaysaa dunida qaybta aan ka joogo. Iyada oo aan weli iga qarsoomin ayaan soo galay meeshii aan u socdey iyo magaaladii uu sodcaalkaygu ku ekaa. Waa Buuhoodle oo 1973kii ay iigu dambaysey. Waa 31kii bishii Mey, 2001dii. Baabuur 'landrover' ah oo aan Laascaanood ka soo kiraystey ayaan kaga degey hoteelkii aan degi lahaa barxaddiisa hore. Waxaa halkaas iigu soo dhammaaday sodcaal dheer; sodcaal ka soo bilawday magaalada Tilburg oo ku taal koofurta dalka Holland, kuna idlaaday dhulkii fardaha iyo maansada!

* * *

In kastoo aan daallanaa, haddana kabihii aan saaka Laascaanood ka soo illaday aniga oo aan iska bixin ayaan dhaqaaqay. Ninkii garwadeenka ii ahaa ayaa i geeyey reerkii aan u socdey, iyada oo aan weli aaskii aad u madoobaan. Aqal yar oo qaarna dhagax ku dhisan yahay, qaarka kalena ay cariish tahay ayuu i hor-joojiyey. 'War yaa joogaa?' Iyo 'ma soo galaa?' midna ma aan haleelin. Sidii aan anigu leeyahay ayaan 'dalaq' iri.

Qolka dhagaxa ah hoos-galbeedkiisa ayuu ku jiifaa joodari si wacan loogu dhigay. Jaanqaadkayga markii uu maqlay ayuu degdeg u fariistay oo inta i soo dhawray cod nool igu soo dhoweeyey. 'Waaryaa Idaajaa, waar soo gudub, waannu ku sugaynaye' ayuu yiri. Ganbarkii aan ku fariisan lahaa intii aysan gabdhuhu ii keenin ayuu haddana hadal kaftan ah iga gaarsiiyey. Isaga oo dhoollo-caddaynaaya ayuu yiri: "Waar aniga, dee, aqalkan yar baa ii hoy ah...isaga ayaan iska iimaansaday...weligeyba mucaarad baan ahaa oo dawladdii hore iyo tii dambe midna wax iima tarine, soo fariiso oo halka aan fadhiyo ha la yaabin!"

Qoodhay iyo xeraday, waa qudhiisii. Sidii aan ku ogaa ayuu u haybadaysan yahay. Sidii buu u qurux badan yahay. Sidii buu u kaftamayaa. Sidii baanu xifaalada cidna uga turayn. Xataa, hadduu gaboobey sidii buu u xarrago badan yahay oo dharkii cadcaddaa ugu jookhaysan yahay!

Bartamihii 1900 iyo siddeetannadii ayaa iigu dambaysey. Waxay ahayd mar uu inta Xamar sodcaal ku yimid Hotel Taleex uu galbihii nala harsan jirey. Durbadiiba, waxaan dareemay, 15kii sano ee aan kala maqnayn, da'da ku korodhay. Wuu yare debcay. Tabar-darro ayaa ka muuqata. Hase ahaatee, firfircoonida iyo fahmaduba waa sidoodii.

Ninkan aan ka hadlayaase waa kuma?

Ninkan aan gurigiisa ugu imid?

Ninkan aan intaas oo dhul ah u soo maray?

Ninkan aan hadda la fadhiyo ee ila kaftamaya?

Nin kale ma ahee, waa Aadan Yuusuf; gabayaaga caanka ah ee 'Aadan-carab' ay soomaalida taqaani ku naanaysto. Galab bay ahayd.

* * *

Tanina waxay ahayd galab kale; galab aan iyaduna galbaha iigu jirin. Waa 2 bilood iyo bar ka dib. Waa Buulo-xaawo ama Beled-xaawo, sida magaceeda rasmiga ahi uu yahay. Waa degmo cirifka koofur-galbeed Soomaaliya ku taal oo aan Hawd ku ool, ha yeeshee ka kulayl badan! Soohdin ayay la leedahay magaalada Mandheera ee haatan Kenya ka tirsan.

Rag aan u malaynaayo siddeed ama toddoba midkood inay ahaayeen ayaan dhex-fadhiyaa. Sheekada la hayaa xiiso iima laha. Waa tii shalay la hayey. Waa tii dorraad la hayey. Maantii ka horreysey waa tii la hayey. Oo waa tii weligeed la hayey! Waa qabyaalad. Waa 'Reer Hebel baa Reer Hebel ka badan' ama 'ka gobsan'.

Waa beryihii Carta (Jabbuuti) laga soo noqday ee Soomaaliya xukuumadda loogu soo dhisay. Waxaa la isweyddiinayaa tirada Reer Hebel baarlamanka xukuumadda ku-meel-gaarka ah ugu jirta! Taas iyada oo aan la isla meel-dhigin ayaa waxaa, haddana, muran kululi ka furmay siday u kala fiican yihiin saraakiisha nabad sugidda Itoobiya ee ka taliya gobollada Gedo, Bay iyo Bakool! In kastoo goobta laga buuxay, haddana 'maxay u joogaan oo ay dalkeenna uga talinayaan?' cidina isma isweyddiin! Waan yaabay, markaas baan waxaan hoos iska weyddiiyey: "soomaalidii maxaa helay?!"

* * *

In kastoo aanan ka qayb-gelin, haddana waxaan jeclaystay sheekadaasi inay joogsato. Aniga oo khaati taagan, welina ay bulaamayaan ayaan xusuustay wax lagu aamusin karo. BBCdii af-soomaaliga oo soo gashay ayaan u daaray, dabadeedna sidii lo' roob hayo ayay wada hogteen!

Waxaa ku jira barnaamijka isu-baafinta soomaalida kala luntay. Waa barnaamij, dagaalladii '91kii ka dib, lagu soo kordhiyey barnaamijyada Laanta af-soomaaliga.

Markii uu dhammaadayna shantii daqiiqo ee tacsida ayaa lagu xijiyey. Waa 21kii Agoosto. Waxaa loo soo hor-mariyey dhawr magac oo aan garanaayo, tacsida koowaaadna iyagu diraayey.

Markaas oo kale waa la yare kuurkuursadaa. Raadiyaha inta loo dhowaado ayaa dhegaha loo raariciyaa. Waxay u dhowdahay qof aad taqaani haddii uu tacsii diraayo, qof aad taqaani inuu geeriyooday, wax yar ka dibna la sheegi doono. Dhammaantood dadka magacyadooda la tirinayaa waa Reer Buuhoodle iyo Reer Laascaanood. Wadnaha ayaa xoog ii gariiray. Dareen baa i galay. Qofka tacsidiisa la diraayo ayaan maleeyey, ha yeeshee waan isdiidsiiyey. Naftaydii ayaan canaantay. 'Wax-malaynta xun' ayaan ku darraabay!

Laakiinse, sidaan hoosta ka maleeyey ayay noqotay. Waxaa loo tacsiiyaynayaa qoyskii iyo xigtadii uu Aadan-carab ka geeriyooday! "Ma ninkan shalay la joogey?!" ayaan cod la maqli karo isku weyddiiyey. Haddana waxaan isku maaweeliyey: "Oo geeridu ma meel bay jirtaa?."

Raggii aan la fadhiyey ayaa i soo wada dhawray. Giddigood, waa rag u war-haya xiriirka aniga iyo, alle-u-naxariisayga, u dhexeeya. Way ogaayeen inaan dhowaan ka imid. Cajaladihii aan ka soo duubay waa rag wada dhegeystey oo, dhawrkii toddobaad ee aan halkan la joogey, taariikhda noloshiisa aan in badan uga sheegay. Waxay ahaayeen sodcaalkii dheeraa ee aan ugu tegey raggii igu ammaanay ee wada qirsanaa hawkarkii aan u maray nin loo maro inuu ahaa.

Sida ay tacsidu ii danaqday ayay, show, iyagana u danaqday. Markaas bay indho tiiraanyaysan igu wada eegeen. Soddonkii daqiiqo ee BBCdu socotey markii ay dhammaatay ayaan gogoshii ka kacay. Raggii midkood ayaa markaas inta kor ii dhawray igu yiri: "Hadda saaxiibkaa, allaha u naxariisto, annaguna waannu kaaga tacsiiyeynaynaa".

Aniga oo aad i mooddo inaan naftayda la hadlaayo ayaan ku jawaabey: "Bal ogow hebelow, ninka tacsidiisa galabta la inoo soo tebiyey wuxuu ugu dambeeyey maansoyahannadii waaweynaa ee qarnigii 20d'. Iga dhab bayna ahayd!

Golihii aan ragga la fadhiyey waa taan kol dhow ka soo kacay. Waxaan dhex-marayaa waddooyinka ciriiriga ah ee magaalada. Makhaayad yar oo shaah lagu gado ayaan fariistay, aniga oo dalanbaabbi ah! Dhabtii, aad uma aan garanayn meel aan ka imid iyo meel aan u socdo toona. 'Ma ninkii aan shalay ka soo kacay?'

Su'aashaas yaabka iyo tiiraanyadu ku midoobeen ayaa kolba igu soo dhacda; iguna soo noqnoqota. Geeridu inay xaq tahay ayaan laabta gashadaa. Inaan aniguba ku xigi karo ayaan isdhacsiiyaa. Waxaan isku dayaa waxa dhacay inaan is-illowsiiyo, waase la iiga daraa! Xagga iyo xaggaba waa la ii dhaafdhaafayaa, dhaagise maayo. Hadba koox sheekaysanaysa ayaa agtayda fariisata, waxay leeyihiinse maqli maayo. Hebel iyo hebel miiran baa i ag-maraaya oo i salaamaaya, kase qaadi maayo. Makhaayadda aan fadhiyo waxaa ka baxaaya

heeso soomaaliyeed, tan iga soo horjeeddana quraan uu Sh.Cumar-faaruuq laqbaynaayo, waxbase kalama socdo!

Waxaan xusuustay maahmaahdii ahayd: “*Geeriyi nin aadan garanayn iyo geeljire ayay ku fiican tahay!*”. Aadan-Carab waan aqiin, toddobaadkii aan dhowaanta la soo joogey sidaan u soo bartayse horay uguma aan aqoon.

* * *

Koobkii shaaha ahaa ee ay gabadhii makhaayaddu ii keentay aniga oo fiiqsanaya ayaa waxaa igu soo dhacday su’aasha ah: maxay soomaalidu Aadan-carab u xusuusan doontaa?

Jawaabi waxay ila noqotay: wax kastoo kale oo uu ku tilmaannaaba waa la illoobi kari doonaa, waxaanse la illoobi doonin oo magaciisa waarin doona gabaygiisa qirada weyn leh ee tuducyada halqabsiga lihi ay ka buuxaan. Waxaa lagu xusuusan doonaa lixdanka gu’ muddada ku dhow tixihiisa ay soomaalidu ku maahmaahaysey, welina ay ku maahmaahdo. Waxaa magaciisa joogteyn doona maansadiisa aan qallallayn ee kaftanka iyo xifaaladu ay ku iidaaman yihiin, inta la dhegeysanayana, marar badan, la muusoodo.

Haa, waa run oo Aadan-carab waxay taariikhu ku xusi doontaa inuu ahaa gabayaa murti-dhaari ah, taasna wuxuu ku mutaysan doonaa tayada sare ee ay maansadiisu leedahay.

Anigana, galabtaas ayay iga go’day inaan u hawshoodo dhaxalka suugaaneed ee uu inooga tegey sidii aan ku bedbadin lahaa. Inta iga soo gaadhey inaan u gudbiyo ummadda uu af-soomaaligu mideeyo ayaan naftayda kula ballamay. Waxaan go’aansaday inaan maansadiisa qoro oo, geeridiisa ka dib, aan soomaalidu u waayin sidii ay isaga u weydey!

AADAN-CARAB: WAAYIHII NOLOSHIISA & MAANSADIISA

Sannadkii 1917kii ayuu ku dhashay Jinbac meesha la yiraahdo oo u dhow banka Aroori ee magaalada Burco dhinaca koonfur-galbeed kaga toosan. Waa xilligii uu Sayid Maxamad Cabdille Xasan dagaalka ba’an kula jirey xoogaggii saddexda ahaa ee soomaalida

dhulkeeda ka talinaayey, una tartamaayey: Ingiriis, Talyaani iyo Xabashi.

Sida la og yahay, xoogaggaas shisheeye ka sokow, waxaa iyaguna jirey qolyo soomaali ah oo, wax ugu wacnaaba, la-dagaallanka Daraawiishta u jajabnaa, inta badanna uu gumeysigu *cudud ciidan* ka dhigan jirey amaba eegi u ahaa. Qolyahaas ayaa waxaa ka mid ahaa Reer Hagar oo ah jilib-hoosaadkii uu Aadan-carab ka dhashay ee uu Dhulbahante ka sii ahaa. Dhalashadiisii markii uu ka sheekaynayey ayuu igu yiri: “Waxa aan dhashay Daraawiishi guluf ay nagu soo saarto (Reer Hagar & Jaamac Siyaad) kii ugu dambeeyey; gugii la diley Xandulle Macaash-doon iyo Cabdi Macallin; labadii maqaddin ee wadatey ciidankii wadaadka ee ay qoladayadu jebisay. Waa geeraarshihii la oran jirey Kaarshe-Salliiq markii uu Daraawiishta ku diganaayey ee uu gabayga ku lahaa:

*Daraawiishta qooqani markay nagu qamaamaysay
Ma u qarinnay maadhiin qacliyo qabar an loo sheegin?!
Ma u qubatay sida roob guyoo yare qayoodaaya?!
Qudha kalama maarmine dagaal qiro leh maw keennay?!”*

* * *

Wuxuu ku abtirsadaa qoys xoolo-raacato ah oo, beriguu isagu barbaarka ahaa, geel iyo fardoba wax badan ka lahaa. Aabbihiis Yuusuf Axmed iyo adeerradiisba waxay ahaayeen rag bulshadii ay ka tirsanaayeen si walba ugu bannaanaa; rag wada dagaalyahanno ahaa oo weerarka cidaha kale aan bil u qadin! Waa raggii, sidaannu kol dhow soo xusnay, Sayid Maxamad u bareeray oo dirirtiisa ku dhiirraday!

‘*Hawl nin rag ah*’ ayay dhaca geela u haysteen, soo-dhicintiisana, markii iyaga laga qaado, waxay u yiqiinneen waajib dusha ka saaran nin kasta oo reeraha ku abtirsada. Waxaa lagu barbaariyey, af iyo addinba, daafaca tolka inuu u heellanaado; taasoo, sida taariikhda noloshiisa iyo maansadiisaba laga garan karo, uusan marnaba ka gaabin!

Isaga oo aad u da' yar, welina aan toban dhaafin (1927) ayuu iska dareemay awoodda maanso-curinta. Sannadkaas ayuu tiriyeey maanso uu curiyo tii ugu horreysey. Waxay ahayd tix uu ugu jawaabayey isaga aabbiihiis nin gabay ku maagay, in kastoo waayadii dambe, markii la weyddiyeey, uu waxba ka xusuusan waayey. Guga *Aamusane* la baxay ayay ku beegnayd; taasna wuxuu ku xusay arar uu u yeelay tix uu waayo dambe mariyey, uuna ula jeedey niman ay hilbo ahaayeen oo si ku-noqnoqod leh uga doonay inuu gabayo cusub mariyo. Wuxuu filaayey muddadii dheerayd ee uu gabyaayey inta lagu maamuuso in loo abaalgudo, lana nasiyo. Taas isaga oo ka eed-sheeganaaya, xilligii uu gabayga bilaabayna inoo sheegaya ayuu ku arartay:

*Teer iyo markuu Eebbahay igu alhuumeeyey
Waa taan abwaan-gabay noqdaye lay aqoonsadaye
Waxaan haatan uga aamus nahay aakhir-sebenkaanna:
Meeshiyo haddaan Aamusane ku ishtihaadaayey
In abaalgudkaygiyo xaqii imanayaan qaato
Yaan eegayaye maba sugayn urur ka luuqeeye
Caawana tixdaan baan unkaye ararta aan dhaafo.*

Muddadaas hore maansadii uu ku bilawday waxba kama uu xusuusnayn, cid kale oo taqaanna lama aannu kulmin. Waxaad mooddaa inay ahayd *maanso-carruureed* waayadii dambe milgo la yeelan weydey, sidaas darteedna uu kas isku illowsiiyey gabayaaga weyn markuu noqday. Kaasina, guud ahaan, waa dhaqan lagu yaqaan maansoyahannada caanka noqda oo badanaa aan jeclayn in maansadooda lagu daro amaba laga weriyo tixo jiljilicsan oo ay tiriyeen barbaradka xilliyadii ay ahaayeen!

* * *

Bilawgii 1900 iyo soddonnadii markii la soo gaarey ayuu ka mid noqday ciidammadii uu Talyaanigu soomaalida ka qoran jirey, xilligii uu damacsanaa inuu Itoobiya ku qaado ol'oleyaashii ciidan ee isdabajoogga ahaa iyo weerarradii uu ku qabsaday sannadkii 1935kii. Dabadeed, dagaalkii labaad ee dunidu saddex-sano-ku-dhowaad

kolkuu socdey (1941kii) ee Afrikada Bari Talyaaniga lagu jebiyey, Ingiriiskuna u adkaaday ayuu gabayaagu isaga noqday miyigii uu awelba ku barbaaray. Wuxuu iska diidey rag badan oo ay askarta wada ahaayeen sidii ay door-bideen. Kuma uu jirin saaxiibbadiisii ku biiray ciidammada dhinacii guuleystey; waa Ingiriiskee.

Mar kale ayuu noqday reer-miyi dhaqaalaha xoolaha u ban-baxay. Hase ahaatee, muddadii uu askarta ku maqnaa wuxuu ahaa nin indhihiisa ku soo arkay degaammo iyo ummado kala duwan oo, maqal mooyee, raggii la ayniga ahaa, geelashana la joogey ay si kale u moogaayeen. Wuxuu tegey Xamar, Adari (Harar), Addis Ababa iyo xarunta dalka Talyaaniga ee Rooma. Intaba waxaa uga soo kordhay waayo-aragnimo uu xilliyadii dambe u aayey, tixihiisana culays u yeelay.

Xilligan (1900 iyo afartannadii) ayaa waxaa soo shaac-baxay laba tilmaamood oo waayadii dambe gabayaaga lagu bartay. Midda koowaadi waa maansoyahannimadii ay haddiiba bulshada degaankiisu u qirtay, ka dibna ay, guud ahaan, soomaalida kalena u aqoonsatay. Tilmaanta labaadina waa dagaalyahannimadii uu caanka ku noqday, kana muuqatay dagaalladii hawdka ku dhex-mari jirey jilib-hoosaadkii uu ahaa iyo askartii Ingiriiska ee waqooyiga dib u qabsatay.

Waxay ahayd xilli uu maamulkii gumeysigu ku hawshoonaa ol'ole uu ku uruurinaayo hub iyo saanad wixii uu Talyaanigu soomaalida u qaybiyey muddadii gaabnayd ee uu dalka ka wada talinaayey. Ol'olahaas gumeysiga dadkii ku gacan-sayray, kana dagaallamay ayaa waxaa u horreeyey Reer Hagar oo, sidaan soo sheegay, uu gabayaagu u dhashay. Waxaa muuqata raacista Sayid Maxamad iyo Daraawiish sidii ay uga soo hor-jeesteen si le'eg inay maaamulkii Ingiriiskana uga soo hor-jeesteen; taas oo keentay magaca "Fallaago" in buugta dawladda loogu qoro.

Iska-hor-imaadyadii arrimahaas ka dhashay ee labada dhinac ayuu Aadan-carab bartanka kaga jirey; kuwaas oo geesinnimadiisa lagu ogaadey. Waxay ahaayeen dhacdooyin dhiig leh oo aawadood uu xarig ku mutay, dhaawacyo xoog lihina ay ka soo gaareen. Sidoo kale, dagaalyahannimadiisa waxaa laga dheehan karaa qoladii uu

ahaa iyo soomaalidii kale ee ay dersi jireen dagaalladii ka dhex-dhici jirey iyo kaalintii sheegganayd ee uu isagu kaga jiri jirey.

15kii sano ee u dhexaysey 1943kii–1958kii wuxuu Aadan-carab tiriyey gabayo tayo wanaagsan oo isagana caan ka dhigay, isla markaasna uu ku waariyey dhacdooyinkii la soo dersey bulshadii uu ku abtirsanaayey. Qayb ahaan, waa gabayo soomaalida wada gaarey oo halkii lagu tiriyey degaammo ka fog si ballaaran ugu baahay. Waa sannadihii uu isku dhereriyey ee uu kolba tix ku maagi jirey maansoyahanno isaga ka waaweynaa oo gugii uu dhashay qaarkood uu gabyaayey sida Cali-dhuux, Ismaaciil Mire, Maxamad Aadan “Yawle” iyo Samatar Baxnaan. Dhammaantood waxay ahaayeen rag caynaanka maansada dhab u hantiyey oo kaalin-horaaddii ay kaga jireen loo wada qirsanaa. Isla xilligan (bartamihii 1900 iyo afartannadii) ayuu Aadan guursadey dumarkii u dhaxey tii ugu horreysey. Sida aad qaybta koowaad ugu tegi doontid, wuxuu ahaa guur uu ku waariyey gabayo qurux badan oo shiiqsi leh.

Xilligani, sida la og yahay, wuxuu ahaa xilli meel halbawle ah taariikhda soomaalida kaga jira. Waa xilligii ay kacday ee, caddaan iyo madowba, ay gumeysiga ka dhiidhiday. Waa xilligii ay ku midowdey xisbigii ‘Kulanka Dhallinyarada Soomaaliyeed’ la oran jirey ee (Syl) ku magaca dheeraa. Waa xisbigii u-halganka gobannimadeeda ay u samaysatay ee dalweynaha soomaalida oo idil ka hirgalay. Waa xisbigii isaga iyo kii la baxay ‘Dhaqdhaqaaqa Waddaniga ah ee Soomaaliyeed’ (SnI) ay 1960kii ku guuleysteen inay calankii xorriyadda soo hooyaan, hoostiisana ay ku mideeyaan laba ka mid ah qaybihii 5ta ahaa ee soomaalida loo kala jarjaray.

Sida muuqata, xiisihii waddaniyadda ee xilligaasi waxba noloshii gabayaaga kama doorin, taasna waxaa, malahayga, loo aanayn karaa habkii uu isagu ku dhaqan jirey, sababna u ahaa inuu dego meeshii uu ku noolaa; taas oo ka durugsanayd magaalooyinka iyo xarumihii halganka madaxbannaanidu uu ka aloosnaa.

Mar aan weyddiiyey halgankii gobannimada tixo ku aaddani sababta ay maansadiisa ugu jiri waayeen ayuu ii sheegay, badiba, inuu iska illoobey gabayadii uu waayadaas tirin jirey. Isaga oo ay murugo ka hayso sida ay ummaddu murtida uga sii jeeddo, niyad-jabna uu foolkiisa ka muuqdo ayuu igu yiri: “Wax naga hoos-qaada markii la

waayey ayay arrintayadiiba waxay noqotay, ‘waan dhahnaa, iska dhaafnaa!’”.

Haddiise uu seegay hawlihii siyaasadeed ee xilligaas inuu wax ku darsado, waxa aanu seegin, ka dib calan-saarkii 1960kii wixii kala gudboonaa dhacdooyinkii ummadda la soo gudboonaadey. Waqtigaas iyo sannadihii xigey ayay dhab u sii caddaatay maanso-curinta siduu ugu xeel dheeraa iyo, weliba, sidii layaabka lahayd ee uu u garansoonaa hawadinta dawladdnimada iyo maamulka casriga ah. Reer-miyi siduu u ahaa ayay gobannimadii soo hoyatey, kolkaas buu mar qura wuxuu isu rogey gabayaa arrimaha dalkiisa wax weyn ka og. Wuxuu soo baxay nin goobaha siyaasadda dhab uga muuqda, una dhuun-daloola xilka xukuumadda saarani waxa uu yahay. Wuxuu isu xil-saaray magaca dadweynaha isaga oo ku hadlaaya inuu madaxda dalka dhalliishooda tuso, kuna canaanto. Tixo wuxuu kula hadli jirey uu ku faahfaahinaayo sida ay marinkoodii u gefeen ee ay ugu gabood-faleen ummaddii dooratay ee xilka u dhiibatey, una hanka weyneyd.

Intooda badan 9kii sano ee xukuumadihii rayadka ahaa ay Soomaaliya ka talinayeen (1960–1969kii) wuxuu xubin firfircoon ka ahaa xisbiyadii mucaaradka ahaa ee la looltami jirey xisbigii Leegada (Syl), muddadaasna isagu dalka iyo dawladdaba hoggaaminaayey. Xilligaas isaga ah wuxuu Aadan-carab ugu magac dheeraa hal-abuuradii maansadooda siyaasadda u adeegsaday ee fikradahooda ku soo bandhigi jirey, sida ballaaranna loo dhegeysan jirey. Waa xilli si aftahannimo leh uu ugu taariikheeyey dhawr gabay oo ay ka muuqato bisaylkii siyaasadeed ee uu ku tilmaannaa. Waxay ahaayeen gabayo iyo geeraarro uu ku tusaaleeyey sida uu dadweynuhu u dhalliilsanaa wax-qabadka raggii hoggaanka dalka gumeysteyaashii kala wareegey iyo xukuumadahoodii, waayadii dambe, *musuqmaasuqa* uu magacu ugu baxay.

Sidaas darteed, ayuu ugu horreeyey, dadweynaha ka sokow, maansoyahannadii faraha badnaa ee soo dhoweeyey 1969kii tallaabadii Xoogga Dalka Soomaaliyeed uu talada dalka kula soo

meeray. Isla beryahaasba maansadii uu dhacdaas ka tiriyeey ayay ka muuqataa inuu si aad ah Kacaanka ugu farxay, isaga oo sababtana carrabka ku dhufanaya, isla markaasna aan halmaamayn rag-siyaasadeedkii la ridey waxyaabihii lagu nacay.

Tobankii sano ee u dhexeeyey 1969kii - '80kii maansadii uu tiriyeey waxaa loogu tegi karaa tuducyo uu ku ammaanayo maamulkaas isaga ah wax-qabadkiisa iyo kii ka horreeyey sidii looga raystay. Si gaar ah ayuu madaxdii cusbayd ee ciidammada ka soo jeedey wuxuu ugu ammaanay nabadgelyadii loo oommanaa ee ay dalka ku soo celiyeen, abaartii Dabo-dheer (1974-'76) sidii ay dadweynaha uga taakuleeyeen iyo dagaalkii madaxbannaanida ee Itoobiya iyo Soomaaliya (1977-'78) sidii ay u maamuleen ee xilligaas dhulka Soomaali-galbeed ay gumeysiga uga xoreeyeen.

Hase ahaatee, xiriirkii wanaagsanaa ee u dhexeeyey gabayaaga iyo maamulkii ciidammada waxaa soo dhex-galay madmadow xoog leh. Si weyn baa la isu qoonsaday, la isuna dareensaday. Waxaa xigtey colaad siyaasadeed iyo mucaaradnimo aan qarsi lahayn oo maanso iyo dood kaleba uu ku sheegi jirey! Malahayga, waxaa lagu tilmaami karaa dabeecadda *mucaaradnimadu* nin ay ku tallaallayd oo, sida qoladiisa, mar walba *fallaago* ahaa!

Sababaha guud ee, bulsho ahaan, la wada gocanaayey ka sokow, waxaa iyaguna jirey sababo gaar ah oo gabayaaga ku saabsanaa. Waxa uu aad u rumaysnaa maamulkii Xamar inuu si xun ula dhaqmay, una gacan-bidixeeeyey jilib-hoosaadkii uu isagu ahaa, marka la barbar-dhigo qaar ka mid ah jilibbadii degaanka iyo abtirkaba ay wadaageen. Arrimahaas ayaa u horseeday inuu tiriyo, bulshadana uu ku dhex-faafiyo gabayo dhalliil iyo wax-ka-sheeg miiran ah oo ku jeeda Kacaanka iyo hoggaamiyeyaashii sarsare ee dalka maamulaayey. Waxay ahaayeen gabayo aad u kulkululaa oo uu, waayadii dambe, dayro iyo xabsiba ku galabsaday!

* * *

Suuraggal ma ahayn gabayaa weyn oo Aadan-carab oo kale ah in dhacdooyinka waaweyni ay maansadiisa meel ka waayaan. Wax la soo marayba, waxaa la soo gaarey maalmihii u dambeeyey sannadkii 1990kii; markaas oo uu bilawday qaran-jabkii soomaalida la soo

dersey ee ilaa maantadatan ay ka soo kaban la'dahay. Jabhadihii tol-tolka ku dhisnaa waa maalmihii ay qarannimadii ummadda ku soo duuleen, dawladnimadii Soomaaliyeedna ku shalwiyeen godka dheer ee dhawr-iyto-ban-sano ka dib weli laga soo saari la'yahay!

Wuxuu Aadan-carab ku jirey waxgaradkii ay arrintaasi sida weyn naftooda u saamaysay; isaga oo qaadan kari waayey xilkasnimo la'aantii dalka iyo dawladnimadiisii cagta loo mariyey. Muddadii u dhexaysey sannadkaas ilaa 1996kii, isaga oo markaas da' weyn gaarey, ayaanu haddana ka wahsan inuu faca dambe u reebo tixo ay waxyaabihii dhacay ka dheehdaan. Wuxuu tiriyeey, heer qabiil iyo heer qaranba, dhawr gabay oo uu ku taariikheeyey dhacdooyinkii xanuunka badnaa ee soomaalida soo maray iyo, weliba, wixii ay eersatay. Dhabiina, waa gabayo ay waayo-aragnimadiisu ka muuqato, isla markaasna aysan ka maarmi doonin, berri-ka-maalin, qoreyaasha isku deyi doona inay wax ka qoraan dabayaaqadii qarnigii 20d, hoog iyo ba', wixii Soomaaliya ka dhacay!

* * *

Mar uu dhallinyaro ahaa iyo markii u waayeeloobeyba, kol walba Aadan-carab wuxuu ahaa markhaatiga xilliyadii uu noolaa. Wax kale ma uu noqon karin, maxaa yeelay wuxuu ahaa gabayaa weyn oo garawsan waxa ay bulshadiisu ka dhawrayso iyo meekhaanka uu dhexdeeda ku leeyahay ee ay tahay inuu ilaashado.

Gabay iyo tirintiis, wuxuu si walba ugala mid ahaa maansoyahannada qaybtii hore ee qarnigii 20d soo mur-baxay, dalweynaha soomaalidana magaca weyn ku yeeshay. Wuxuu caan ku noqday af-soomaali barax la' iyo erayo culculus oo halka ay ku jiraan ku habboon, kuwo kalena aan lagu beddali karin. Dhab ayuu u yiqiin dhaqanka, taariikhda iyo hiddaha degaankiisa; taas oo tixihiisa u yeeshay dhadhan wanaagsan oo loo jeelo.

Dhinaca siyaasadda casriga ah markii laga reebo, ujeeddooyinka maansadiisu, sidaan meel hore ku soo sheegnay, waxba kagama duwana kuwii lagu yiqiin hal-abuuradii soomaaliyeed ee qarnigii 19d iyo horraanka kii 20d. Gabay iyo geeraarba, waxay u badan tahay ilaalinta danaha tolka uu u dhashay iyo dhawrista magaciisa. Gabayaagii la oran jirey Samatar Baxnaan ayaa mar la weyddiiyey

gabayadiisa midka uu ugu jecel yahay. Kolkaas buu ku jawaabey: “Hadba kii aan reerkayaga ku daafaco...hadba gabaygii aan ka celiyo mid qoladayada lagu soo maagay!”.

Labadooda in kastuu Aadan-carab reer-magaalsanaa, haddana Samatar iyo isagu dhankaas isaga mid bay ahaayeen. Sida lagu yaqaan dhammaan maansoyahannadii soomaaliyeed ee uu ku gedaha ahaa, ujeeddooyinka maansadiisu waa guubaabo, waa diraddire, waa dagaal-humid, waa ammaanta qolada uu ka dhashay, waa darraabidda kolba qolyaha ay xilligaas colaaddu ka dhexayso. Faan iyo xafiiltan maalintii ay joogto, isaga ayaa wuxuu u tafo-xaydnaa qurxinta taariikhda tolka uu yahay iyo madoobeynta kuwa ka soo hor-jeeda tagtadooda!

Ha yeeshee, taas sina looguma qaadan karo ujeeddooyinka maansadiisu in ay intaas ku ekaayeen. Hal-abuuradii hore haddii uu kala mid ahaa erayga qirada leh iyo, badi, ujeeddooyinkii ay ka gabyi jireen, haddana waxaa jirey wax uu iyaga dheeraa. Wuxuu ahaa nin fahmo laga buuxshey oo si fudud ula qabsan karey waayaha kolba soo cusbaada. Maanso badan oo ilaa maanta ay bulshadu wax isku tusaalayso ayuu ka mariyey nolosha casriga ah ee reer-magaalka, maamulladii kala dambeeyey ee Jamhuuriyadda Soomaaliya, xiriirkii dibedda ee dalalka dibedda uu dalkeennu la lahaa iyo siyaasadaha carro’edeg dirkaba.

Maansadiisa waxaa ku badan arrimo uu ka soo dheegtey dhacdooyinka taariikhda casriga ah ee dunida, gaar ahaan kuwii waaweynaa ee dhacay dagaalkii 2d ee dunida iyo wixii ka dambeeyey. Wuxuu tusaale ahaan gabayada qaarkood ugu xusayaa hoggaamiyeyaal siyaasadeed oo waayadii uu isagu noolaa dunida caan ku ahaa sida Adolf Hitler, Benito Mussolini, Boqor Edward-kii-VIII ee Ingiriiska, Boqor Xayle Selaase iyo weliba dhacdooyin kale oo waayaha soomaalida saamayn ku lahaa.

* * *

Wuxuu ahaa gabayaa meesha uu maago si buuxda u abbaara oo, koox iyo keliba, ciddii uu diiradda saaro aan warmaha maansada ka kala reeban! Waxa uu ku tilmaannaa gabayaa wixii ay la tahay aan ka waaban oo erayba eraygii uu ka culus yahay aan uga bi’in kolba

ciddii ay isqabtaan. Bulshadii tiqiini waxay ku xaman jirtey inuu ahaa nin dabeecad kulul oo, markuu caroodo, sida gacanta maansada ugu dagaallama, inta badanna aan dan ka geli jirin tixda uu markaas tirinaayo eedaha uga imaan kari doona! Nin aad u qab weyn oo, Cali-dhuux iyo Samatar Baxnaan mooyee, aan cid ka soo hadhay waxba u ogeyn, maansoyahannada kalena hoostiisa ka eegi jirey!

Waxayba la ahayd maansadu inay tahay meherad isaga u gaar ah iyo hanti uu leeyahay, ayna gef tahay cid kaleba inay isku daydo amaba ay u soo hanqal-taagto!:

Ma maroorsi baa gabaygu waa ii mihiib galaye?!

Maa layga maashado haddaan la iga maarmaynin?!

Mulki baan u yeeshaye maxaa lay martiyi waayey?!

Maskab kuma qabee jeer miyaan laygu magacaabin?!

Waa maxay dadkow mohanayaa meheraddaan haystey?!

Baalalka soo socda sida inooga bixi doonta, wuxuu ahaa nin hibo weyn curinta maansada u leh oo ujeeddada uu ka gabyaayo aan soo bandhigin iyada oo kala dhantaalan, meelo wax lagaga dari karaana ay ka bannaan yihiin:

Marse haddii hiyigu ii qabto aan maalmo hadayaamo

Ma hanbeeyo anigaan lafaha heemin oo jebine!

Dhacdooyinka kulkulul ayaa dareemmadiisa dhaqaajiya. Colaadaha, duullaammada ay keenaan iyo dhiigga ka dambeeya ayuu ku dararaa. Tixaha wacanba, guuldarrada ayaa ka soo saarta:

Indhoweydba gabay waanigaan gaafka la imaane

Aan geed la waabiyo shir weyn kaga galaydhyayne

Weligeyna nabaddaan gudhaa ama gabloolaaye

Ma godlado haddaan maalintaa galowgu ooyeyne!

Dad aan tiro yarayn ayaa maansada tirin kara oo erayada isa saarsaari kara, murtidase lagama wada sinna. Lafoggureyaashii hore ee maansadeennu ma eegi jirin tirada meerisyada, dhererka tixduna

wax weyn lama ahayn. Waxay eegi jireen meerisyada iyo tuducyada halqabsiga noqon karaayi sida ay ugu jiraan.

Markaynu gabayadiisa dhuuxno ayay inoo caddaanaysaa Aadan-carab inaan taasi ka maqnayn, mar walba oo uu gabay marinayana uu maanka ku hayey:

*In kastoo midhaha laga sinmiyo madasha luuqdeeda
Murti baan ka reebaa hadha iyo anigu maahmaah
Miisaan haddaan hadal lahayn waa micno la'aane!*

Tayada sare ee ay maansadiisu leedahay ka sokow, wuxuu ahaa nin tirinteeda badsada oo ku dooda, kuna dacwiya. In kastoo ay kala luntay oo wax aan dalool dhammayni ay gudaha buuggan ku urursan tahay, haddana wuxuu ku tirsanaa maansoyahannada habeen-barkii uu gabaygu hurdada ka kiciyo oo, siduu isba sheegay, aan cawo keliyana u qadin:

*Wax dhan baan higgaad gabay akhriyey amase hawraare
Waxaan ahay halmaan nimaan aqoon ama hal seegayne
Anigaan sidaan ugu holladay uba habeen-seexan
Caawana hanbadi aan dhigtiyo huubada aan laaco!*

Mar kalena waa kii ararta ku darsaday:

*Goortaan saqdii dhexee xalay kala safaynaayey
Salaaddaba malaa uma kaceen weli siraataaye
Caawana suxuun baa cusube bal aan idiin saaro*

* * *

Gabayga ka sokow, dadkii dhab u yiqiini waxay Aadan-carab ku xusuustaan inuu ahaa *geedjoog* aftahan ah. Nin aan laga maarmi jirin qolada uu ka dhashay iyo tol kale maalinta ay is-hor-fadhiyaan ee xaajo adagi ay goobta taallo.

Maalintaas oo kale, soomaalidii hore geedka garta nin walba ma keeni jirin. Waxaa loo igman jirey Aadan oo kale oo ahaa dood-yaqaan af-aqoontiisa wax ku soo dhacsan karey, waxna isaga rabi

karey. Wuxuu ahaa abwaan fahmo badan oo si weyn wax uga garanaaya dhacdooyinka dalweynaha soomaalida soo maray.

Sidoo kale, wuxuu ahaa sheeko-yaqaan kol walba kaftanka iyo xifaaladu ay dibnaha ka saaran yihiin oo kooxda uu markaas u sheekaynayo ka qosliya, lugahana ku rafiya! Meesha uu fadhiyo isaga uun baa ka sheekayn jirey, mana ahayn inta uu hadlaayo nin laga jeensan karey ama dhegeysigiisa lagu noogi jirey.

Muuqaalka nin qura ayuu ahaa, waase ka badnaa oo dhawr nin ayuu isugu jirey: gabayaa, geedjoog dooda ah, dagaalyahan iyo abwaan dirkaba!

* * *

Raggu waa laba. Rag iska gabooba oo guyaal badan ifka ku raaga, hase ahaatee markii iilka la dhigo ka dib aan la soo hadal-qaadin. Iyo rag kale oo si joogto ah maskaxda iyo xusuusta ummaddooda ugu negaada. Dhaxalka bulshadu ku dhaadato ee ay u reebaan; dhaxalka ay waalkeed ugu faanto ee ay uga tagaan ayaa lagu xusuustaa, isaga ayaana magacooda waariya.

* * *

Waxay ahayd 20kii Agoosto, sannadkii 2001dii maalintii Aadan-carab uu Laascaanood ku geeriyooday, laguna aasay. Nolol dheer oo milgo leh ka dib ayuu god-galay. Waxaa hubaal ah inuu ku jiri doono, xilliyo badan oo soo socda, xusuusta soomaalida ragga ku raagi doona. Allaha u naxariisto.

Gabayaaga & maansadiisii:
1900 iyo afartannadii

Bilawgii afartannadii qarnigii dhowaanta inaga idlaaday waxaa agagaarka Buuhoodle iyo magaalada Burcoba ka dhacay dhacdooyin laga naxo oo ku saabsanaa dil loo geystey rag qaafo ah oo geyigaas oo idil laga yiqiin. Sida la garan karo, carruur baa dilkaas ku agoontowdey, dumar baa raggii u dhaxey ku waayey, aabbeyaal iyo hooyooyinna waa ku gablameen. Hase ahaatee, markii dhinac kale laga eego, waxay ahaayeen dhacdooyin ay suugaanta soomaalidu dhab uga liibaantay. Maansada ayaa aad uga faa'idaysatay, markii raggaas la makalay laga tiriyey gabayo aad u tayo sarreeya oo, haddii ujeeddada guubaabada ee maansadeenna aysan ku jireen, wax weyni inagaga maqnaan lahaayeen.

1. Nin waliba wuxuu dir u lahaa:
dhalliil & diraddire

Raggaas la diley waxaa ka mid ahaa Jaamac Cali-nuur oo ay wadey iyo ilmo-adeerba ahaayeen gabayaagii weynaa ee darwiishkana ahaa; Ismaaciil Mire. Sida ay soomaali badani la socoto, gabay-colaadeed ay guubaabo ba'ani u astaan tahay ayuu Ismaaciil dhacdadaas ka mariyey, mana aamusin ilaa Jaamac loo aaray oo ninkii lagu eedaynaayey loo diley.

Dhinaca kale, waxaa iyaguna jirey maaansoyahanno isla degaanka ahaa oo guubaabadaas si weyn uga qayb-galay, iyaga oo jifo-hoosaaddii Jaamac (Dhulbahante, Reer Cali-geri, Reer Guuleed) iyo Ismaaciil qudhiisaba si gaar ah u guubaabin jirey, kuna ceebayn jirey inay ka gaabsadeen gudashada aarkooda maqan. Waxaa ka mid ahaa Maxamad-deyl, Cali-dhuux, Samatar Baxnaan, Xareed Duubi Deero

iyo qaar kale¹. Dilka Jaamac Cali-nuur raggii ka gabyey kuwoodii ugu magaca dheeraa waxaa ka mid ah Aadan-carab oo tiriyey tixo dhawr ah oo Ismaaciil iyo Cali-dhuuxba kaga caraysiiyey. Tii ugu horraysey ayuu ku yiri:

1. Waayadan dukaankiyo ma furin daarihii gabaye
2. Debnahaan lahaa yay ku geyn dabaqi naareede
3. Aan daleeyo waa taan ahaa caalin daahiraye;
4. Nin waliba wuxuu dir u lahaa waw durduriyaaye
5. Cali-geri danduushiyo² ha sido gudimmo daab weyne
6. Duunyo ha ka haysteen lo'dii dacasha³ dheerayde
7. Dabar iyo gandaal haw sideen hana durduureene
8. Intay dooxa⁴ geeyaan biyaha ha u dedaaleene
9. Dabkana kii wadaadkiiba⁵ dagay duri ha haysteene
10. Degta hawgu jiro maaracasaa⁶ loogu daal-tiraye
11. Dul-ka-fure⁷ ha qaateen sidii dawlad-faransiise
12. Ha degeen dalkana Laasoddaar⁸ kama dul-guuraane
13. Dayrtiyo gugii haw baxeen daanka Jilibboode⁹

¹ Sheekada ku saabsan dilkii Jaamac Cali-nuur, gabayadii laga mariyey iyo sidii loogu aaray oo faahfaahsan u doono buuggayga: Ismaaciil Mire, Wasaaradda Hiddaha & Tacliinta sare, Xamar 1974kii, bogagga 86-101.

² Danduul: calal sidii wadaamaha loo sameeyo ama teneg la kala jaray oo markii ceesha la qodaayo ciidda iyo dhagaxa lagaga saaro.

³ Dacasha (dacaal): summad lo'da iyo ariga looga dhigo laallaadka dhegta.

⁴ Doox: dhul jeexan oo ballaaran oo balli miiran ah. Waa xoolo-daaqeen xagga galbeedka Buuhoodle kaga beegan.

⁵ Wadaadkii: wuxuu ula jeedaa Sayid Maxamad Cabdille Xasan oo ay Reer Cali-geri reer-abtina u ahaayeen, ciidammadiisii Daraawiishtuna ay iyaga u badnaayeen. Wuxuu ku ceebaynayaa hubka jaadkii uu Sayidku siin jirey inay weli sitaan oo ay wax wanaagsan u haystaan.

⁶ Maarcase (maarre): qori sanco Faransiis ah oo lagu dagaallami jirey bilawga qarnigii 20d, Daraawiishina ay xoog u haysatey.

⁷ Dul-ka-fure: isna waa qori kale oo maarraha la xilli ahaa, dalka Faransiiskana lagu samayn jirey.

⁸ Laasoddaar: ceel caan ah oo u dhexeeya Laascaanood iyo Buuhoodle. Waxaa degi jirey Reer Cali-geri.

⁹ Jilibbo: meel Widhwidh u dhow.

14. Dusha Xaarre¹⁰ iyo goof dunto leh¹¹ deyr ha mariyeene
15. Marka sebenka dooggiisu kaco didib ha aadeene
16. Duso iyo Higloole¹² ha tageen degalladoodiiye
17. Dixo¹³ hawga baaqeen illaa waaba loo diraye!;
18. Dadkana haw xigeen nimanka diley danabbadoodiiye
19. Kuwii Jaamac Cali-nuur deldeley¹⁴ deris ha moodeene
20. Ducaaliyo raggii adhigu diley hayska daaqsado e
21. Dahabna haw tumeen¹⁵ odayadii daamanka la'aaye!

Iyada oo aan Jaamac Cali-nuur weli loo aarin ayaa haddana waxaa magaalada Burco laba nin oo Samatar Baxnaan iyo Aadan-carab ay isxigeen, lana kala oran jirey Xaaji Cumar Camey iyo Axmed Cige (Dhulbahante, Reer Hagar). Dhacdadaasina waxay markeeda si xoog leh u danaqday xigtadoodii, labada maansoyahanna kumaba sii jirin.

Ismaaciil Mire oo awelba ka caraysnaa gabayadii uu digashada u qaatay ee ay labadaas nin tiriyeen markii Jaamac la diley, isaguna uu la qarracansanaa ayaa isyiri: 'allaylehe, way kuu soo martay, digashona digasho ayuun bay leedahay!.'

Markaas buu tiriyeey siinleydan soo socota ee uu ku sheegaayo Reer Hagar waxa la soo dersey inuu yahay wax ay galaabsadeen iyo nabsi ay u yeedheen.

Nabsigaasuna, sidii ay Ismaaciil la ahayd, wuxuu ugu soo dugaaaley bedbaadadii ay haysteen oo u muuqan weydey iyo gabayadii rayrraynta xanbaarsanaa ee ay meel walba gaarsiiyeen markii Jaamac la diley. Wuxuu yiri:

¹⁰ Xaarre: meel iyaduna Widhwidh u dhow.

¹¹ Goof dunto leh: laas hadba duma oo aasma.

¹² Dusmo iyo Higloole: laba meelood oo Laasoddaar u dhow.

¹³ Dixo: magac wadajir ahaan loogu yeero bohola waaweyn oo aad u biyo dhow. Waxaa ka mid ah Yaaheel iyo Xargaga; degmada Laascaanood; gobolka Sool.

¹⁴ Wuxuu u dan leeyahay Dhulbahante, Barkad oo ah jilibka dilkii Jaamac loo haystay. Arag jaantuska 4d.

¹⁵ Meeriskan wuxuu Aadan ku xifaalaynayaa odayaal Reer Cali-geri oo inta ilkaha qaar ka dhacay kuwo dahab ah loo geliyey. Odayaashaas waxaa ka mid ahaa Ismaaciil Mire, Khaliif Kibirhaye iyo Xaaji Nuur Ciise.

1. Marka samada roob lala damcaa sagal horreeyaaye
2. Maraakiibtu sanacay siddeey Suub ka oloshaaye¹⁶
3. Kolkuu khabarka saadinahayuu galow¹⁷ sannaadhaaye
4. Sareedada¹⁸ ma hayn karo ninkii seben ladnaadaaye
5. Saxal¹⁹ buu u yeedhaa qabiil loo sed-buriyaaye
6. Saaddii la arag aadan iyo Samatar qaysheene;
7. Kuwii nagu sayaxay²⁰ maalintaan sugayey hiilkooda
8. Salsallowyey gabaygoodu kaan saarsadee hore e²¹!

¹⁶ Meeriskan wuxuu ula jeedaa: 'geelu wuxuu ka ololaa amase qoonsadaa waxyaabaha ay maraakiibtu xanbaarsan tahay kolka ay xeebaha soomaalida gooshayso. 'Suub'na waa hal magaceed, ha yeeshee wuxuu ula jeedaa geel oo idil.

¹⁷ Galow: shinbir si gaar ah u ciya oo la sharaysto. Waxay soomaalidu aaminsan tahay inuu ka ciyo dhibaato soo fool leh; fiin, dhebed.

¹⁸ Sareedo: barwaaqo, ladnaansho.

¹⁹ Saxal: meere ka mid ah sagaalka meere ee qorraxda ku wareega. Soomaalidu waxay u taqaan Raage. Nasiibdarro inuu astaan u yahay ayay wax-sheegeyaashu ku tilmaamaan.

²⁰ Kuwii nagu sayaxay: kuwii dhibaataadayada ku farxay. Wuxuu u jeedaa Aadan-carab iyo Samatar. Wuxuu hibanayaa gabayadii uu digashada u arkaayey ee ay tiriyeen markii Jaamac Cali-nuur la diley. Isla meeriskan waxaa loo mariyaa sidatan:

'Kuwii nagu sayaxay maalintii seedda nala gooyey'

²¹ "Markuu gabaygaas tiriyeey ayaa la weyddiiyey micnaha tuducaas iyo wixii hore ee uu saarsaday. Markaas buu yiri: 'waa baa waxaa islaayey laba cidood oo Reer Burco ah. Dagaalkuna wuxuu ka kacay rati uu nin ul ku dhufatay. Dabadeed ninkii ratiga lahaa iyo raggiisii waxay dileen nin caan ahaa oo Rooble Roorgodan la oran jirey. Markaas baan iri:

*Nimankii ratiga dhaawacaye Rooble laga toogtey
Yaa yiri riyii xigay ninkii raadco uma yeelan?!
Rafisana miyaan laga helayn rubina waa qaane?!
Maxaa reer-ayeeyahay ku raran tii Rabbay noqone!*

Sidaas daraaddeed ayay gabayadii Aadan-carab iyo Samatar ugu eg yihiin gabaygaas gardarrada ah ee aan ku laqwiyeey, dabadeedna aan Jaamac Cali-nuur ku waayey. Iyaguna waa sidii oo kale; gabayadoodii digashada ahaa ayaa nabsiyey, waxa gaareyna gaarsiiyey" (Ismaaciil Mire, bogagga 99-100).

9. Saddexdii lahayd Ina-Cigaa²² saamax noqonaysa
10. Aan saaqna laga qaadanayn sooma rogahayne
11. Allaylehe hadday sidayadii samir la luudeene!

2. Labadan saaxiib: Cali-dhuux & Ismaaciil Mire

Ka hor intii aan labadaas oday Burco lagu dilin, Jaamacse uu mootan yahay ayaa Laasoddaar shir lagu qabtay; kaas oo lagu go'aansaday in la joojiyo gabayadii digashada ahaa e dhowaanahanba la su tebinaayey, ninbana uu ninka kale ku warmaynaayey. Garaad Jaamac Garaad Cali oo ahaa garaadkii Dhulbahante iyada oo uu goobtaas fadhiyo ayaa faras ganaax ah waxaa lagu xukumay gbayaagii maalintaas ka dib laga maqlo tixo guubaabo ama digasho loo qaadan karo.

Axdigaas oo horreeyey ayaa Xaaji Cumar iyo Axmed Cige la diley, dabadeedna waxay Ismaaciil Mire la ahaatay dhacdadaasi mid uu ka aamusi karo inaysan ahayn! Sidaan soo sheegnay, wuxuu ka gam'i l'aa tixihii garowgu ku yaraa ee loo soo dhiibi jirey tan iyo maalintii Jaamc la diley.

Aadan-carab, isaga oo maanka ku haya axdigaas horay loo dhigtay ayuu siinleydii Ismaaciil ka jawaabey. Keligiisna ma abbaarine, wuxuu isna u gudbey Cali-dhuux. Labadaba wuxuu u jeediyey erayo kulkulul oo ay ka xumaadeen, iyaga qudhooduna ay kuwa la mid ah kaga jawaabeen. Jawaabtii Aadan-carab ayaa waxay ahayd:

1. Suulkii Laasoddaar²³ laysu dhigay suuro noqon waaye
2. Qawlkiisengaha²⁴ laga xukumay loo saldhigi waaye

²² Axmed Cige (Dhulbahante, Reer Hagar): 1943kii ayaa isaga iyo Xaaji Cumar Camey waxaa Burco ku dishey Habaryoonis. Ninka saddexaad oo isna Reer Hagar ahaa, labadooda ka horna ay Habaryoonis dishey waxaa la oran jirey Haybe Axmed-kaar.

²³ Laasoddaar: magac ceel. Arag sharaxa 8d.

²⁴ Senge: laboodka riyaha iyo fardaha oo la dhufaanay. Halkan wuxuu uga jeeday faras.

3. Sandhal²⁵ weeye nabadday dorraad nala saxiixdeene;
4. Siyaadiyo ninkii boqol jiraa seere-dhaaf noqoye
5. Suufigan Ismaaciil Miriyo saanta Cali-dhuuxa
6. Sawiriinta Reer Cali-geraan sadho la'aanayne
7. Sayidkiyo Qamaan²⁶ waa raggay kala sed-qaadeene
8. Salaan iyo Bidhiidhkii²⁷ dhintay seben wadaageene;
9. Odayada sirqaha wada noqdaye qaatay sebenkooda
10. Sallibyada dadkii lagu dilaye seexashada diiday
11. Sagbaddii²⁸ horaa lagu tirshaa labadan saaxiibe
12. Saanreebyadaan²⁹ aamusayn sayncaddaaga ahe
13. Iyana way socdaan uunna waa sahayanaayaane!

3. Geesiga walaalladi baqaan: gabay hiil-doon ah

Aadan-carab iyo intii ay xigtada ahaayeenba arrintii way ku cuslaatay, sidii ay waagiisii Ismaaciilba ugu cuslayd. Markaas buu tiriye gabayo ka duwan kuwii hore ee uu tirin jirey.

Wuxuu bilaabay kuwo hiil-doon ah oo uu Reer Cali-geri ugu qayshanaayo, uguna sheegaayo inay kala qayb-galaan raggii la laayey u-aariddooda; marba haddaan Reer Hagar iyo Habaryoonis loo sinnayn. Isaga oo, si guud ahaaneed, Reer Cali-geri ula hadlaaya, Reer Hagar oo jifadiisa ahna geed-adaygnimo ku ammaanaya ayuu yiri:

1. Gobol keliya Hagar Aadan baa iila geed adage
2. Beladaannu gaarka u nahaye nala garaacaayo

²⁵ Sandhal: wax-kama-jiraan.

²⁶ Sayidkiyo Qamaan: wuxuu u jeedaa Sayid Maxamad Cabdille Xasan (Ogaadeen, Bahgeri) iyo Qamaan Bulxan (Ogaadeen, Reer Cabdille) oo labaduba ka mid ahaa maansoyahannada waaweyn ee soomaalida.

²⁷ Salaan iyo Bidhiidh: Salaan Carrabey Maxamad (Habarjeclo, Aadan-madoobe) iyo Bidhiidh Qamaan (Dhulbahante, Warfaa Axmed). Labadooduna waxay ahaayeen maansoyahanno waaweyn.

²⁸ Sagbaddii hore: kooxdii hore.

²⁹ Saanreebyo: odayaal gaboobey; odayaal saantii qaadi waayey.

3. Idinkoo Galbeed naga xigaad garan lahaydeene³⁰;
4. Giiryaale³¹ aan soo rogayn galow hadduu duulo
5. Geesiga walalladi baqaan guul ku orin waaye!
-
6. Toddobada gubniye³² Reer Calaan noo gendo ahayn e³³
7. Sida goodirkaad ugu jirtaan gumucyadii Hawde!

Samatar, Aadan-carab & Habaryoonis:
Samatar & gabaygiisii 'xawliga durdurada'

Weli dilkii Xaaji Cumar iyo Axmed Cige waa laga murugeysan yahay. Mag lagama qaadan, loomana aarin, ergo xaal iyo xumayn waddana reerahooda dhexdooda laguma arag. Reer Hagar waxay ku hawshoon yihiin sidii ay col u humi lahaayeen; col ku baxa nimanka ay raggoodii ku maqan yihiin. Saanad baa maalin walba la iibsanaayaa, halkii hub lagu sheegona waa laga doonanayaa. Haddii kale ragga labadaba ka ganacsada ayaa reeraha dhex-wareegaaya oo hadba meeshii ay dhiillo ka jirto, qoryo iyo rasaasba, u safarsada!

Iyada oo ay arrini sidaas tahay ayaa waxaa dhacay wax aan loo fadhiyin. Rag ka tirsan reerihii godobta qabey ayaa kuwii laga hayey ku soo duuley! Col Habaryoonis ah oo dhiig iyo geelba u soo gulfey ayaa Reer Hagar soo dul-fariistay. Waa laga dignin-helay, dagaal ba'an ka dibna colkii soo duuley oo gaade ahaa rabbi garabkiisa ayuu ka baxay. Waa laga il-roonaaday, rag door ahna waa lagala haray.

³⁰ Degaanka Dhulbahante ee xagga Hawdka markii la eego, Reer Hagar ayaa galbeedka ugu xiga. Sidaas darteed, mar walba waxay u dhowdahay kolba colaaddii qabaa'ilka kale ee soomaalida Dhulbahante kaga timaadda inay iyagu bartilmaameedda koowaad u noqdaan. Arrintaas ayuu gabayaagu uga jeedaa saddexda meeris ee tixdan ugu horreeya.

³¹ Giiryaale: fuley, biiq.

³² Toddobada gubni: toddobada jilib ee Reer Cali-geri ayuu u jeedaa. Waxay kala yihiin: Reer Suubaan (Reer Khayr), Reer Xirsi Cali-geri (Reer Gorod), Reer Warfaa Cali-geri, Reer Shawo Cali-geri, Reer Guuleed Cali-geri, Reer Ismaaciil Cali-geri iyo Reer Buraale Cali-geri. Arag jaantuska 4d. 'Gubni' isna waa eray asalkiisu af-ingiriis yahay oo tirada ciidammada loo isticmaalo (company).

³³ Noo gendo ahayn: noo gacal ahayn,; noo xigaalo ahayn.

Markaas oo kale, gabay lib-ku-faan ah in la tiriya waa caado soomaaliyeed. Weliba maansoyahanka jifada ah ee reerkooda ay guushu raacday kuma sii jiro. Hidde ahaan, waaba hawsha ugu weyn ee uu tolka dhexdiisa ku leeyahay. Waxaa laga filaa inuu tiriyo maanso uu dhacdadaas oo kale ku waariyo oo ay da'iba da'da kale ka qaybto, kuna faanto, kolka ay qabiil-ku-faan joogto. Waa maanso uu, badanaa, ku ammaano dagaalyahannada ay xigtada yihiin ee guusha soo hooyey, isla markaasna dhinaca maalintaas laga adkaday uu ku magac-dilo.

Samatar iyo Aadan-carab waxay ahaayeen maansoyahanno jifo ah oo ay arrimuhu si toos ah u taabanayaan. Labadooduba, in kastoo ay dagaalyahanno ahaayeen, haddana goobtii ay wax ka dhaceen midkoodna ma uu joogin. Taasise kama horjoogsan inay farxaddooda muujiyaan, dirirtii dhacdayna ay ku waariyaan gabayo lagu xusuusto oo, degaanka wax ka dhaceen aan ku ekaane, u tallaabay dalweynaha ay soomaalidu ku dhaqato intiisa badan. Sidoo kale, kolkii ay warka heleen isku meel ma joogin, sidaas darteedna wixii raggoodu geystey isku meel kuma ay maqal, isku geyina looguma sheegin. Mid waliba kobtii uu markaas ku sugnaa kolkii wixii dhacay loogu sheegay ayuu kala batay oo minqax iyo rayrrayn u ban-baxay. Mid waliba waajibkii laga filaayey ayuu gutay, isaga oo aan war u haynin midkii kale wixii uu yeelay amaba uu maaggan yahay. Laba gabay oo waaweyn, asii kala xaraf ah ayay tiriyeen.

Aan ku horrayno kii Samatar oo noqday soomaalida dhexdeeda gabay aad ugu shaac-baxay, kana caansan midka Aadan-carab oo isagana aan ku xijin doonno. Waa gabay meelaha ugu sarreeya ka geli kara ujeeddada digashada ee dhaxalkeenna maanso.

Ararta ka dib ayuu Samatar inoo soo hormarinayaa colaaddii dheerayd ee iyaga iyo Reer Xirsi Cismaan (Habaryoonis) ka dhexayn jirtey; taasoo aan hakad gelin laga soo bilaabo markii uu dhallaanka ahaa ilaa maalintaas oo gabow dartiis uu garkiisii la caddaaday. Wuxuu ku xijinayaa qoladaas ay colloobeeni mar walba inay hiil ka helayeen Habaryoonis inteeda kale, halka iyagu aanay wax gurmada ah ka heli jirin xataa Dhulbahante kuwa ay isugu dhow yihiin ee, haddii ay ugu fogaadaan, ay Axmed Garaad ku wada abtirsadaan. Markaas ayuu dul-marayaa qolada ku soo duushay dil iyo gardarro

kaleba wixii awel hore reerka uu yahay ay u geysteen. Wuxuu ugu dambaysiinayaa oo si aftahannimo ku badan tahay inoogu muujinayaa dareenka farxaddu ku weyn tahay ee naftiisa maansheeyey, kolkii ay wararka dagaalku soo gaareen. Meerisyo qurux badan, asii digasho ba'an ah ayuu tixda ku soo gebaggabaynayaa. Wuxuu yiri:

1. Xa'da gabay Xuseenow anaa xaakin ku ahaaye
2. Xubbigayga uun baan ka jaray xilashadiisiiye
3. Aan xusuusto waa taad wax badan igu xakaarteene³⁴;
4. Xasan iyo anoo sida Siciid³⁵ la i xanbaaraayo
5. Iyo haatan xaaddiyo gadhkoo xayga ka caddaaday
6. Xabbad iyo dil bay noo ahayd Reer Xirsi Cismaane³⁶;
7. Xashiish kaliyo³⁷ Laba-Muuse³⁸ way ku xadfanaayeene
8. Xubin keliya Hagar Aadan baa iila xoog badane
9. Intaas bay xumaan iyo samaan la xarbiyaayeene!;
10. Waa nagu ximaarro oo tolkay nalama xaalayne
11. Goortaan xinjiro soo galo yay naga xanaaqaane
12. Xisti Cali-geraa³⁹ nagaga jirey tan iyo xaataaye⁴⁰
13. Xaqna nalama bixin Aadankay⁴¹ na xijinaayeene
14. Xariirtii Carraaliyo Wacays⁴² nama xigaaleyne
15. Xagga Reer Cigaal Naalleeye⁴³ baa layga xaadsadaye

³⁴ Igu xakaarten: igu dhibteen, igu dukhuusheen.

³⁵ Xasan iyo Siciid: laba wiil oo yaryar oo uu isagu dhalay.

³⁶ Reer Xirsi Cismaan: jilib Habaryoonis ka mid ah. Arag jaantuska 6d.

³⁷ Xashiish kale: wuxuu u jeedaa jilibbada yaryar ee Habaryoonis.

³⁸ Laba-Muuse: laba jilib oo Habaryoonis ka mid ah; Muuse Ismaaciil iyo Muuse Carre. Arag jaantuska 6d.

³⁹ Cali-geri: jilib ka mid ah Dhulbahante, Axmed Garaad. Arag sharaxa 32d iyo jaantuska 4d.

⁴⁰ Tan iyo xaataa: tan iyo waa hore.

⁴¹ Aadan: Aadan Axmed; dhawr jilib oo ah Dhulbahante, Axmed Garaad sida Hagar Aadan, Wacays Aadan, Carraale Mahad Aadan & qaar kale. Arag jaantuska 4d.

⁴² Carraale iyo Wacays: laba jilib oo ah Dhulbahante, Axmed Garaad, Aadan Axmed. Arag sharaxa 41d iyo jaantuska 4d.

⁴³ Reer Cigaal Naalleeye: jilib ka mid ah Dhulbahante, Axmed Garaad. Arag jaantuska 4d.

16. Ninba wuxuu na xeertowgu yaal xaashi iyo buuge;
17. Xawaaraha nabsiga haad lala oon xiiqin baa sida e
18. Markay belo rag uma xeebatee idin xamaarayso
19. Anna kii na xaradhaamiyaan u xuslin doonaaye;

20. Nimankii xafiisyada Berbera xawda nagu gooyey
21. Ee Xaajigii⁴⁴ diley dadka oon kala xabaal-seegin
22. Xaska Haybe⁴⁵ nimankii dhigaye kuna xalaaleeyey
23. Hadday haatan guluf soo xugeen waw xirgi la'aane!
24. Taladii lagaa xoorayaan la xusbadaynayne
25. Xaggoodaan u jeedaye naftay ku xarragoodeene!

26. Wuxuu weerku xidhahkaa galoo 'xee'da ka hayaaba
27. Xoolaha wuxuu raadsado oo laga xeraystaaba
28. Xanuunka iyo gaajada wuxuu la xabbisnaadaaba
29. Kolkay xayni soo goosantuu ugu xasuugaaye
30. Ma xishoodo jeer ay ilkuhu xanaf-darreeyaane
31. Markaasuu calooshii xidhnayd xalus ku yeeshaaye!;

32. Anna waxaan la xoodnaa shaleey iga xayuubsheene
33. Waa kaa jidhkaygii xoqnaa soo xankaakubaye⁴⁶
34. Xaajada miduun baad qalbiga uga xayaaddaaye
35. Hadba waxaan la xarakaadayaa waa xogtaan helaye!

36. Sida xoorka⁴⁷ jebiyee shinnida 'xoonbax' odhanaaya
37. Aan xabag-barshiyo⁴⁸ awlallada⁴⁹ laga xijaabeynnin
38. Xawliga durduradaan ka baqi xeeb inaan galo e!

⁴⁴ Xaaji Cumar Camey: arag sharaxa 22d.

⁴⁵ Haybe: Haybe Axmed-kaar (Dhulbahante, Reer Aadan Hagar). Arag sharaxa 22d.

⁴⁶ Soo xankaakubay: soo buuxsamay; naftu soo gashay.

⁴⁷ Xoor: bahal dabacaddeeyaha la bah ah. Waa bey, wuxuuna leeyahay dhogor adag oo duf ah. Shinnidu surta ay samayso ayuu jabsadaa, dabadeedna cunaa.

⁴⁸ Xabag-barsho: malabka awlalka ku jira mid ka mid ah oo shinnidu ay si gaar ah u samayso. Boqoradda shinnida ayaa cunta.

⁴⁹ Awlal: malabka kiisa raagey oo madoobaadey; xabag-barsho. Waxa kale oo loo yaqaan sararta ariga.

39. Jeeroo xaraar laba qabiil sumucu xawleeyo
40. Jeeroo afdiinlaha⁵⁰ xayiran xuubka laga qaado
41. Xadoodil iyo gaadmaduba waa xaaladdaan nahaye
42. Xilladdooda niman baa qarshoo xani ka raacdaaye
43. Anigu waa xaqiiqaynayaa xaalka noo yimide
44. Xuurtiyo waraabaha miyaa xalay ducaynaayey?!

4. Murtad weeye! faan, digasho & mahadnaq Eebbe

Sidii aan soo sheegnay, gabay weyn ayuu Aadan-carabna dhacdadaas ka tiriye. Wuxuu tixdiisa ku bilaabayaa arar uu naftiisa ku ammaanaayo, sida ay maansoyahannadu u badan yihiin. Wuxuu isu keen barayaa inuu la mase yahay wadaad mufti ah oo markii loogu baahi badnaa kitaabbadiisii soo furfurtay! Sidoo kale, wuxuu ina dareensiinayaa, libta u soo hoyatey darteed, inuu gabyaa inay habboon tahay, dibnihiisii muddada xirnaana ay daw tahay inuu daboolka ka qaado. Markaas ayuu u gelayaa inuu muujiyo gardarrada colkii ku soo duuley iyo guuladarradii ka raacday. Meel dhexe oo gabayga ka mid ah wuxuu kaga cabanayaa hiil la'aanta ka haysata xagga Daaroodka, iyaga oo ah jilib qura, reeraha ku soo duuleyna ay tiro badan yihiin. 'Sidaas oo ay tahay', ayuu leeyahay, 'mintid baan ahay, taasna waxaa lagu garan karaa goobihii hadda ka hor la isaga hor-yimid tu' la iiga gacan-sarreeyey kuma ay jirin'.

Lib-ku-faankii iyo ku-dhaadashadii guusha maalintaas Reer Hagar u soo hoyatay ayuu dib ugu noqonayaa, isaga oo tirada ragga ay laayeen ku faraxsan, kase xun inaysan ahayn qaar u dhigmi kara kuwii iyaga ka maqnaa! Wuxuu ku soo gebaggabaynayaa rajo uu ka qabo maalin uun inuu degaanka Caymeed⁵¹ ka heli doono rag Habaryoonis ah oo Xaaji Cumar iyo Ina-Cige lagu illaawi karo! Wuxuu yiri:

⁵⁰ Afdiinle: magac ay soomaalidu u tiqiin buntukh ka mid ah kuwii la isticmaali jirey qarnigii 20d bilawgiisii ilaa bartamihiiisii.

⁵¹ Cayn: Dhul xoolo-daaqeen ah oo ku yaalla waqooyiga Soomaaliya; dhulka looga cabbo ceelka Caynaba la yiraahdo ee degmada Burco ka tirsan.

1. Mufti wuxuu hadlaa goor cilmiga loo muctaad yahaye
2. Jeerooy masalo oodantoo maaro laga waayo
3. Oo meher haween iyo xaqoo murugsan loo keeno
4. Muqniga⁵² looma soo furo su'aal aan micne lahayne;
5. Anna waxaan mastuurtoba kolkuu gabaygu ii muuqdo
6. Ee aan maroorsado lib aan la igu muunaynin
7. Ee muusannow ii baxaan midho⁵³ ka sheegaaye
8. Markaasaan makaabka u koraa ceelka maaxda⁵⁴ ahe;

9. Maadhiinka⁵⁵ waxa geelayaga loogu madhinaayey
10. Ee tii mar-curad⁵⁶ loo gartiyo ugubka⁵⁷ loo miidhay
11. Ee maydabtii⁵⁸ loogu qubay sumuca maaroobey
12. Maan-laaweyaashaan ogaa inay na maageene!;
13. Habaryoonis Reer Hagar Makiyo mooddey xaramkiiye
14. Malabkiyo jannada dhiiggayagu uga macaanaaye
15. Annagiyo Makaahiil⁵⁹ u file muruq-tagooogeede⁶⁰!;
16. Laakiinse moogeysi baan muranku dhaafayne
17. Ku mergade hadday mihindiseen muudasadoo liqa e
18. Abraahiin⁶¹ maliid iyo ku noqoy mur iyo waabay e
19. Waxay Barina⁶² kaga maagayaan waa masiibada e

⁵² Muqni (Mughni): kitaab ku saabsan shareecada islaanka oo uu qoray Ibn-al-Khadiib Ash-Shirbiini. Waxaa ku laqbaysan kitaabka kale ee la yiraahdo: Minhaaj-ad-Daalibiin, isagana uu qoray Al-imaam An-Nawawi.

⁵³ Midho: 'erayo maanso' ayuu ula jeedaa.

⁵⁴ Ceelka maaxda ah: wuxuu isna ula jeedaa ceelka maansada; maansadiisa aan marna soo oodmin.

⁵⁵ Maadhiin: buntukh xabbad-kelyaale ah oo lagu samayn jirey dalka Ingiriiska (Martini Henry carbine).

⁵⁶ Mar-curad: hashaa da'da keliya dhashay.

⁵⁷ Ugub: qaalinta aan weli curan.

⁵⁸ Meydab: magacyada geela lagu koolkooliyo midkood.

⁵⁹ Makaahiil: dhawr jilib oo ka mid ah Ogaadeen. Waxaa ka mid ah Abraahiin, Gumcadle iyo Gacanweyne, waxayna degaan Doollo, Ciid iyo weliba Doh. Arag jaantuska 2d.

⁶⁰ Muruqa tagoogta waxaa lagu yaqaan jilicsanaan iyo go'id fudud.

⁶¹ Abraahiin: jilib ka mid ah Ogaadeen. Arag sharaxa 59d iyo jaantuska 2d.

⁶² Bari: wuxuu ula jeedaa jilibbada Dhulbahante ee Nugaal dega, gaar ahaan Maxamuud Garaad.

20. Marqaan⁶³ kama sokeeyeen haddaan moosku caabbiyine!;
21. In kastaan malyuun iyo hal reer la isu miisaamin
22. Mayalkaan⁶⁴ wax kula qaybsadaa waa mintidayaaye
23. Umana mohanno Daarood⁶⁵ inuu noo muraarado e⁶⁶
24. Madaan ahay⁶⁷ xigaalkayna waa maadhan oo kale e!;
25. Miyigiyo magaalaba dilkaa dunida maansheeyey
26. Malahayga Harawaati⁶⁸ baa ugu mar weynaaye
27. Muuse Cabdallena goosan baa marinka Shiikh⁶⁹ yaale;

⁶³ Marqaan (Marqaan-weyne): balli kolkii dambe tuulo isu rogey oo Buuhoodle xagga koonfurta ka xiga.

⁶⁴ Mayal: gaashaanka meesha la qabto. Halkan wuxuu ula jeedaa xoog iyo muruq.

⁶⁵ Daarood: magac ka dhexeeya dhawr qolo oo soomaalida ka mid ah sida Yuusuf Daarood (Awrtable), Sede Daarood (Marreexaan, Facayo), Tanade Daarood, Kablallax Daarood (Majeerteen, Dhulbahante, Ogaadeen). Arag jaantuska 1d.

⁶⁶ Noo muraarado: noo kaalmeeyo, noo hiiliyo.

⁶⁷ Madaan ahay: wuxuu ula jeedaa, 'waxaan nahay ruux madi ah oo hiil Daarood aan marna ku hinqayn, in kastoo ay sida cawska u tiro badan yihiin.' Dhulbahante ayuu 'madi' ku tilmaamayaa.

⁶⁸ Harawaati: qiyaasta mar lagu wado 1943kii inay tahay ayuu maamulkii Ingiriiska ee Soomaaliya ka talin jirey wuxuu Harawaati iyo geyiga u dhow u diray askar wada Habaryoonis ah oo uu wato nin la oran jirey Nuur-guun. Hawsha loo diray waxay ahayd dadka goobahaas deggan oo Dhulbahante ah inay ka soo ururiyaan hub wixii ay haysteen. Degmo Dhulbahante ah oo Reer Aadan Hagar la yiraahdo ayay ku soo hormareen, iyaga oo sugaya hubka in loo keeno. Halkii hubka looga keeni lahaa waxaa lagu soo qaaday weerar kedis ah, halkaasna waxaa lagaga diley 14 nin! Arrintaas ayuu Aadan-carab ku dhaadanayaa. 'Harawaati' waa balli ku yaal Qorilugud agtiisa (waqooyiga Buuhoodle).

⁶⁹ Marinka Shiikh: Shiikh waa magaalo yar oo ku taal Burco iyo Berbera dhexdooda. Wuxuu gabayaagu halkan ku xusayaa goob dagaal oo dhex-martay rag Dhulbahante ah (Reer Hagar) oo awr safar ah Berbera u kaxaystay, markaasna soo-noqod ahaa. Safarkaas oo si fiican u hubaysan, welibana digniin helay ayaa waxaa marinka Shiikh u galay ciidan is-urursaday oo uu ammaanduule u yahay nin la oran jirey Caballe-afguduud. Colkaas oo dhammaantood ahaa Habaryoonis, Muuse-Cabdalle waxay doonayeen hubka iyo waxa awrta saaranba inay dhacaan. Hase ahaatee, waa male-khasaareen. Goobtii maalintaas oo *Qaras-gooy* la baxday waxaa ku adkaaday nimankii safarka ahaa ee Dhulbahante, ciidankii waddada u galayna waxay ka dileen rag faro badan oo uu ammaanduulihii ku jiro. Iyaga qudhoodu ma nabad-gelin, waxaana dirirtii kaga dhintay dhawr nin, sidaas darteedna waxaa safarkoodii loo bixiyey *Axan-side*. Dhacdadaasina waxay ku aaddan tahay bilawgii 1900 iyo soddonnadii qarnigii 20d.

28. Imminkana marxaladdaasi waa guul munaasiba e
29. Iyagoo macaash naga hayiyo mudaneyaashiiba
30. Oo aan col maamuli lahaa meel fog ugu duula
31. Oo aan masaafiyo jid dheer wax u maleegaayo
32. Oo Muuseyaal⁷⁰ doonayiyo manida Caynaanshe⁷¹
33. Ilaahii kuwaan meerin jirey soo masaafuriyey
34. Oo soo muquunshaa iska leh mahadda koowaade!

35. Gaadaha maleegane la yidhi: 'magac ha soo hooyo'

36. Iyo beel marriyo⁷² loo akhriyey weliba mawliidka

37. La midiidin⁷³ labadaa Ilaah kuu la meel yahaye;

38. Nimankaa waraabaha mirdhaa cunayo meydhooda

39. Misir⁷⁴ lama dhigeen shalay hadday naga maqnaadaane

40. Mawd iyo xaq baa Qaranro⁷⁵ yiri: 'soo maraanmara e'

41. Awel bayna maandaah⁷⁶ dhashiyo Mudho kaxaysteene

⁷⁰ Muuseyaal: Arag sharaxa 38d iyo jaantuska 6d.

⁷¹ Caynaanshe (Reer-): jilib ka mid ah Habaryoonis, Reer Xirsi Cismaan. Arag jaantuska 6d.

⁷² Marre: waa quraanka kariimka ah oo mar la wada maro ama suurad ka mid ah oo 114 jeer la akhriyo. Waxaa soomaalida caado u ahaan jirtey in marki waqti la joogoba reeraha quraan loo akhriyo, si belaayooyinka iyo colaadaha looga xirsi-xirto. Mawliidkuna waa xuska dhalashadii nebi Maxamad, nabadgelyo iyo naxariisi korkiisa ha ahaatee. Dhalashada nebiga oo la rumaysan yahay inay ku beegan tahay 12ka bisha mawliid (bisha saddexaad ee bilaha dayaxa) ayay soomaalidu si wacan u xustaa, habeenkaas iyo dharaartiisana waxay wadaaddadu ka facaadiyaan waayihii rasuulka, siduu diinta u fidiyey, dhibi wixii ka soo gaarey iyo mucjisooyinkii lagu laray intaba. Wuxuu gabayaagu u jeedaa, dhacdadaas ka hor, in marre iyo mawliidba reerahooda loo akhriyey; sidaasna ay kaga guuleysteen gaadihii Habaryoonis ee ku soo duuley.

⁷³ La midiidin: la hubi; la qir; dhab loo ogaa.

⁷⁴ Misir: meel Qaranro u dhow. Hawdka Buuhoodle waqooyiga ka xiga.

⁷⁵ Qaranro: ceel biri-qodday ah oo ceelasha dheerdheer ka mid ah, Buuhoodlana xagga waqooyiga kaga toosan. Markii ugu horraysey waxaa halkaas ceel ka qotay oo degey nin la oran jirey Aadan Cali Maxamad, laguna naanaysi jirey 'Aadan-takar.' (Dhulbahante, Reer Hagar).

⁷⁶ Maandaah: hal madi ah, wuxuuse halkan ula jeedaa geel wada ramad ah.

42. Malkaday ka qaadeen halihi macawis loo saarye
43. Raggana kaan maqaayaha⁷⁷ ahayn maal ku baayace e!;
44. Haddaannaan makaline aanay ool maqasha daaqeeda
45. Murtad weeye reer bayna fiid miri lahaayeene
46. Waxbaba yay matalin Xaajigiyo madawgi dheeraaye⁷⁸
47. Rag la mida maqaamkiina guda ama maqaawiira
48. Iyaguna maruun bay imaan madashi Caymeede⁷⁹
49. 'Manjo tiro ku gaadh'⁸⁰ uma qalmaan mudaneyaashiiye!;

5. Caad igama saarrayn: indheergaradnimo

Dhaqanka soomaalida, gaar ahaan maansadeenna, haddaynu dhab ugu fiirsanno, waxaa inoo soo baxaaya kaalinta gabayaagu inaanay suugaan-curis uun ku ekayn ee ay jirto hawl kale ee uu bulshadeennii hore ugu fillaa. Hawshaas iyada ah ummadaha kale waxaa u qabta dad kale oo loo yaqaan, loogana dambeeyo: waa hawsha qoridda taariikhda oo ay taariikh-yaqaannadu diiwaaniyaan. Gabayaaga soomaalidu isaga ayaa maanadiisa ku diiwaanin jirey, welina ku diiwaaniya dhacdooyinka farxadda ama naxdint aba leh ee kolba gobolka uu ku nool yahay la soo gudboonaada⁸¹. Sidaas daraaddeed,

⁷⁷ Ragga kaan maqaayaha ahayn: kii aan liid ahayn. Wuxuu Aadan-carab ii sheegay rag-horaadka tolka uu yahay qaar ka mid ah ciddii soo disha inay Habaryoonistu abaalgud ugu ballan-qaaday. Rag ay ka mid ahaayeen isaga qudhiisa iyo Faarax-bulay waxaa ciddii soo disha loogu ballan-qaaday laba qori, kuwo kale oo la magacaabayna qori keliya.

⁷⁸ Xaajiga iyo madawgi dheeraa: Xaaji Cumar Camey iyo Axmed Cige. Arag sharaxa 22d.

⁷⁹ Cayn: dhul xoolo-daaqeen ah. Arag sharaxa 51d.

⁸⁰ 'Manjo tiro ku gaadh': erayo wadajir loo yiraahdo markii la isbabar-dhigayo dad aan isu dhigmin oo madax-tirsi mooyee aan qaarkood qaarka kale tayo ku gaari karin. Wuxuu ula jeedaa inuu yiraahdo: 'in kastoo nimankii nagu soo duuley aanu rag ka laynay, haddana marna uma qalmaan kuwayagii ay horay nooga dileen sida Xaaji Cumar Camey iyo Axmed Cige.'

⁸¹ Waxaa arrintaas lagu tusaalayn karaa gabaygii caanka ahaa ee Ismaaciil Mire, magaciisuna ahaa 'Ragow kibirka waa lagu kufaa.' Gabaygaas waxaad ka heli kartaa buuggayga Ismaaciil Mire, Wasaaradda Hidd & Tac. Sare, Xamar 1974, bogagga 117-120.

waxaa maansada soomaalida lagu tilmaami karaa buug-taariikheed wax laga weyddiin karo waayihii hore ee ay bulshadennu soo martay.

Caynleydan gaaban wuxuu Aadan-carab ku soo qaadayaa arrimo dhawr ah oo ka dhacay degaankii uu ku barbaaray. Waxay ahaayeen dhacdooyin marki hore fudayd lagu galay amaba dhibaataada ka imaan karta aan si wanaagsan looga fiirsan, dabadeedna la eeday oo guuldarro lagala kulmay. Ha lagala kulmee, wuxuu gabayaagu ina barayaa inuu isagu waxa dhici doona dareensanaa oo ay bilawgii horeba u caddayd wixii lagu kacaayey in aan la mahadin doonin! Dhacdooyinkaas oo shan ahi waxay kala ahaayeen:

1. Ciidammadii Talyaaniga iyo kuwii Ingiriiska ee geyiga soomaalida ku loollamaayey oo wuxuu arkay dhammaadkii 1900 iyo soddonnadii meelo isu dhowdhow la dejiyey iyo saraakiishoodii oo kolba kulammo yeelanaysa. Wuxuu ogaa, sidaas marka ay yeelayaan inaanay daacad ka ahayn oo, haba yaraatee, aanu wax kalgacal ahi labada dawladdood ka dhexaynin. Isaga markaas ayay u caddayd, goor ay noqotoba, labada ciidan mar inay foodda isdari doonaan. Taasina way rumowday, waxayna dhacday dagaalkii labaad ee dunida kolkii 1941kii Talyaaniga hilfaha loogu qaaday ee Soomaaaliya, Itoobiya iyo Eritariyaba laga saaray;

2. Wuxuu goobjoog u ahaa Khaalid⁸² oo Reer Faarax Hagar ku gardarroonaaya, kolkii la abhiyeyna ku joogsan waayey. Markaas ayay isaga u caddayd inaan faro la isla gefi doonin oo qoladaasi ay maaggeeda eedi doonto. Taasina way rumowdey, waxayna dhacday markii Cawlyahan⁸³ la diley;

3. Wuxuu arkay Reer Aadan Hagar oo ari iyo ishkinba ay xoolihii ka bateen, dabadeedna kibir ka qaaday. Markaas bay isaga u caddayd inay barwaaqadaasi dhaafi doonto oo, mar ay noqotoba, ay ka faro-madoobaan doonaan. Taasina waa rumowdey, waxayna dhacday ciidan Ingiriis ah oo uu Ismiidh⁸⁴ duulinaayo markii lagu soo

⁸² Khaalid: jilib Dhulbahante ka mid ah. Arag jaantuska 3d.

⁸³ Cawlyahan (Dhulbahante, Khaalid): waxaa la oran jirey Ina-Maxamad Ingiriish. Waxaa diley Awrfuul Hurre Aadan nin la oran jirey oo ah Dhulbahante, Reer Hagar, Reer Carraale Cigaal. Arag jaantuska 5d.

⁸⁴ Ismiidh (Smith): Sarreeye Guuto R. G. Smith; wuxuu ahaa sarkaal ka tirsanaa maamul-askareedkii uu Ingiriisku Soomaaliya ka dhisay markii uu 1941-'50 dalka

carcoorriyey oo askar ay gumaadeen darteed, ragna looga laayey, geelal faro weynna looga mooradduugey;

4. Wuxuu arkay rag weli damac ka hayo, lagana reebi la' yahay gabar aabbaheed bixiyey oo uu nin geyaankeed ah kula xididay; iyada oo walaalaheed iyo adeerradeedna ay taladaas odayga ku raacsan yihiin. Markaas bay isaga u caddayd damacoodu inuu raggaas melgi doono. Taasina way rumowdey, markii saddex ka mid ah dhegta dhiigga loo daray, halkaasna ay inantii kaga hareen;

5. Ugu dambaysta, wuxuu arkay, colaadihii Isaaq iyo Dhulbahante u dhexeeyey dartood, geelashii oo looga baqaayo amaba laga celcelinaayo Cayn⁸⁵ iyo dhulkii ay biyaha iyo daaqa wanaagsan ku haysan jireen. Kolkaas bay isaga u caddayd horweynno dambe oo ay reeruhu xeryo u dhigaani inay riyo uun la mid tahay. Taasina way rumowdey, waxayna dhacday agagaarka Buuhoodle markii uu geeliisa ku foofiyeey, dabadeedna isaga iyo halihiisii weyddaa ahaaba ay socodkii tahli waayeen!

Shantaas arrimood oo mid waliba gaarkeeda ay sheeko dheer u leedahay ayuu gabaygan soo socdaa ku saabsan yahay. Wuxuu ku tilmaamayaa 'cibaarooyin' laga yaabo, isaga oo aad mooddo inuu ku muujinaayo indheergaradnimadii uu dheeraa dar badan oo ay degaan-wadaag ahaayeen, sidiisa oo kalena arrimahaas iyaguna goobjoog u ahaa. Wuxuu yiri

1. Cismaan Xaajiyow⁸⁶ gabay haddaad caawa iga doonto
2. Cibaarooyin badanaan arkaan kuu cammirayaaye
3. Idinkuna cafida waa masalo loo cajaa'ibaye:

4. Markay calanka laba dawladdood⁸⁷ ceel ka wada taagtey

oo dhan gacanta ku dhigay ee uu Talyaaniga uga adkaaday. Afartannadii qarnigii 20d ayuu meelo Soomaaliya ka mid ah ka talin jirey; waqooyi iyo koofurba. Wuxuu caan ku noqday tolalka soomaalida inuu ceelasha u fariisto, geelashana uu ka dhaco, mar walba oo dil ama dhac ay geysteen laga goynaayo. Dabayaaqadii toddobaatannadii qarnigii dhammaaday ayaa Xamar lagu diley, sababtuna, sida loo malaynaayo, waxay ahayd aarsi ku lug leh falal dil iyo dhacba lahaa oo uu geystey xilligii uu shaqada gumeysiga Soomaaliya ka hayey.

⁸⁵ Cayn: dhul xoolo-daaqeen ah. Arag sharaxa 51d.

⁸⁶ Cismaan Xaaji Faarax (Dhulbahante, Reer Hagar).

⁸⁷ Laba dawladdood: wuxuu u jeedaa Ingiriis iyo Talyaani.

5. Caqiidkiyo⁸⁸ markii saajimmada Ceeg⁸⁹ la wada joojeey

6. Camaldaarka⁹⁰ iyo kaabbihii⁹¹ wada cashaynaayey

7. Caad igama saarrayn inay ceebi dabo-taale

8. Ma carraabo keliyuu ku tegey kii la celin waayey⁹²?!;

9. Cimrigooda niman boobayaa ma aha caynkaase

10. Markii cagaha dhiga Khaalidkaa lagala caal-waayey

11. Ee cadowga Reer Faarax Hagar⁹³ laga cadhaysiiyey

12. Carraaliyo⁹⁴ markii laysku deyey suurkan Bah-Ugaadha⁹⁵

13. Caad igama saarrayn inay ceebi dabo-taale

14. Cawlyahan⁹⁶ habeen hore miyaa haadku ku casheeyey?!;

15. Calool buuxsantaba guuldarraan looga caal-heline

16. Caanaha markuu Aadan Hagar⁹⁷ haanta ka cabbeeyey

⁸⁸ Caqiid: eray asalkiisu carabi yahay oo loola jeedo derajo uu Talyaanigu siin jirey askartii uu ka qoran jirey dalalkii uu gumeysan jirey ee Liibiya iyo Geeska Afrika.

⁸⁹ Ceeg: meel ay dadyowgii hore dhiseen oo gudaha soomaali-galbeed ku taal. Dabayaaqadii 1900 iyo labaatannadii qarnigii 20d waa meeshii laga dhigay soohdinta Ingiriiska iyo Itoobiya, markaas oo iyaga iyo Talyaani oo weheliyaa ay dhulka soomaaliyeed intay kala qaybsadeen ay kala suntanayeen.

⁹⁰ Camaldaar: eray asalkiisu hindi yahay oo ah derajo uu Ingiriisku siin jirey askartii uu ka qoran jirey dalalkii uu gumeysan jirey.

⁹¹ Kaabbe: eray asalkiisu aftalyaani yahay oo loola jeedo askarta qaarka derajada leh (capo). Kaabbe iyo camaldaar waxa uu gabayaagu u soo qaaay inuu ku muujiyo labada ciidan ee Ceeg la soo tubay Ingiriis iyo Talyaani inay kala wataan.

⁹² Kii la celin waayey: wuxuu u jeedaa Talyaaniga oo uu Ingiriisku si fudud ugaga adkaaday sannadkii 1941kii markii ay Soomaaliya ku dagaallameen; dagaalkii 2da uu dunida ka aloosnaa.

⁹³ Cadowga Reer Faarax Hagar: erayga cadowga wuxuu halkan uga jeedaa ammaan iyo koolkoolin. Reer Faarax Hagar ayuu ku tilmaamayaa niman ad'adag oo haddii la maago aan nixin, lagana guuleysan karin!

⁹⁴ Carraale: Reer Carraale Cigaal Faarax; jilib ka mid ah Dhulbahante, Reer Hagar. Arag jaantuska 5d.

⁹⁵ Bah-Ugaadh: saddex jilib oo ka mid ah Reer Faarax Hagar. Waxay kala yihiin Reer Maxamad Cigaal, Reer Axmed Cigaal iyo Reer Carraale Cigaal. Arag jaantuska 5d.

⁹⁶ Cawlyahan: Ina-Maxamad Ingiriish. Arag sharaxa 83d.

⁹⁷ Aadan Hagar (Reer-): jilib ka mid ah Dhulbahante, Axmed Garaad, Reer Hagar. Arag jaantuska 5d.

17. Ee cago-yartii xoolaha iyo cuudki wadi waayey
18. Caad igama saarrayn inay ceebi dabo-taale
19. Ma colkii Ismiidh wadi jiraa caasha loo geliyey?!;
20. Markii caalinkii⁹⁸ inanta qabey culimmadii maagtay
21. Caddood⁹⁹ iyo markii seeddiyadi lagu cisayn waayey
22. Caad igama saarrayn inay ceebi dabo-taale
23. Waa loogu cadhay maalintay calagta laayeene
24. Cawggiirta sow lagama dhigin ciidanki u kooday¹⁰⁰?!;

25. Markii geela Caynaba¹⁰¹ iyo daran laga ceshiimeeyey
26. Cagociid¹⁰² markuu maalin qudha ka cokanaan waayey
27. Curcurihii Walwaaleed¹⁰³ markii lagu cashuuraayey
28. Caad igama saarrayn degmadu caydh inay tahaye
29. Ma caraancarkii¹⁰⁴ shiil-caskaan¹⁰⁵ caato socon waayey?!

6. Habaar laygu kari waa!

isku-kalsoonni xad-dhaaf ah

Dabayaaqadii 1935kii waa tii uu Talyaanigu dagaal xoog leh Itoobiya ku qaaday, gadaalkiina ku qabsaday. Mar qura waa tii ay Afrikada Bari u soo wada gacan-gashay, dawladdii Rooma ee Fashiistada ahaydna ay istaawisay inay ka mid noqotay dawlada

⁹⁸ Caalinkii inanta qabey: wuxuu u jeedaa Shiikh Maxamad-khaliif (Ogaadeen, Reer Isaaq, Reer Cali).

⁹⁹ Caddood: Xaaji Caddood Cismaan Xoosh (Dhulbahante, Reer Hagar). Wuxuu dhalay inanta uu shiikhu qabey ee darteed ay dirirtu ka dhacday.

¹⁰⁰ Ciidankii u kooday: Wuxuu u jeedaa raggii gabadha ku murmay oo ahaa (Dhulbahante, Qayaad): Reer Faarax Hagar ayaa saddex nin ka diley; arrinta gabadha awgeed.

¹⁰¹ Caynaba: ceel caan ah magaciis. Arag sharaxa 51d.

¹⁰² Cagociid: ceel ku yaal Badweyn; Cayn-xaskulley (gobolka Togdheer).

¹⁰³ Walwaal: ceel kuwa dheerdheer ka mid ah, kana tirsan ceelasha caanka ah ee Haro-Doollood. Waxaa ka mid ah, isagana ka magac dheer Wardheer midka la yiraahdo oo haatan magaalada noqday.

¹⁰⁴ Caraancar: geedo yaryar oo kaxandhada (gocondho) u eg; yamaarug.

¹⁰⁵ Shiil-cas: dhulka uu Boohoodle ku yaalli, ciid ahaan, nooca uu yahay ayaa lagu magacaabaa.

waaweyn ee Yurub kuwooda wax gumeysta sida Ingiriiska iyo Faransiiska¹⁰⁶.

Ciidammadii ay xukuumaddii Mussolini¹⁰⁷ Itoobiya ku qabsatay waxay ka koobnaayeen dadyowga gobolka oo dhan, waxaase ugu tiro badnaa kuwo soomaaliyeed oo *duubcad*¹⁰⁸ la oran jirey, si geesinnimo lehna ugu dagaallamay. Ciidammadaas ayuu Aadan-carab ka mid ahaa, wuxuuna ku jirey cuntubyadii Addis Ababa lagu qabtay. Sannadkii 1941kii markii Talyaaniga la jebiyey, lagana qabsaday dalalkii uu Afrikada Bari ka haystey ayay ciidammadiisiina kala firdheen oo waxna ay miyigoodii isaga noqdeen, waxna ay ku biireen kuwii Ingiriiska ee dalweynaha soomaalida iyo Itoobiya u adkaaday.

Aqoontiisa xagga hubka awgeed, in kastoo loo soo jeediyey ciidankii guuleystey ee Ingiriiska inuu ku biiro, haddana Aadan-carab ma yeelin¹⁰⁹. Wuxuu door-biday inuu miyiga iyo xoolahoodii isaga noqdo. Sidaas intuu yeelay ayuu labadii go' dib u qaatay. Shakad uu saanad ka milaalay ayuu dhexda ku xirtay, qori uu isku hallayn karna wuu jeeni-qaartay. Hawdkii uu ku soo barbaaray ayuu u hiloobey. Intii uu askarta ahaa ayay iswaayeene, tarmin iyo tacab-geel inuu mar kale u gacan-bannaanaado ayay talo kaga dhammaatay.

Maalintaas intii ka dambaysey isaga iyo ciidammadii Ingiriiska ee dalka la wareegay iskuma ay fiicnayn. Sababtuna waxay ahayd maamul-askareedkii Ingiriiska dalka wada qabsaday oo soomaalida ku soo rogey sharci aan ka jiri jirin meelihii kale ee uu dunida ka haystey. Tusaale: nin baa nin dilaya, kolkaas ayaa qoladii uu ka dhashay waxaa lagu xukumi jirey mag boqol halaad ah, wadajir

¹⁰⁶ Dalalkaas oo wadajira ayuu Talyaanigu u bixiyey Afrikada Bari ee Talyaaniga 'Africa Orientale Italiana.'

¹⁰⁷ Benito Mussolini (1883-1944): wuxuu ahaa hoggaamiyihii xisbigii Fashiistada ee dalka Talyaaniga hoggaaminaayey sanooyinkii labaatannadii qarnigii 20d ilaa dhammaadkii dagaalkii labaad ee dunida.

¹⁰⁸ Duubcad: ciidammadii Daraawiishta ee Sayid Maxamad ayaa waxay xiran jireen cimaamad cad, iyaga ayaana markii hore 'duubcad' loo yiqiin. Qayb ka mid ah soomaalidii uu Talyaanigu dagaalladii Itoobiya u qortay ayaa iyagana duub cad madaxa loogu xiray, dabadeedna magacaas hore la siiyey.

¹⁰⁹ Waxaa la ogaadey inuu dhab u bartay qori markaas dalka ku cusbaa oo Lajeer loo yiqiin, ahaana kuwa iswada (automatic).

ahaan, inay u bixiso,¹ sidii uu xeerka soomaalidu yahay. Haddii ay qoladaasi xukunkaas u hoggaansami weydo ama ay ka biyo-diiddo amaba muddadii loo qabtay ay magta ku bixin weydo, geelashooda ayaa askar-dawladeed loo diri jirey, lana soo mooradduugi jirey, dabadeedna qoladii ninka laga diley lagu wareejin jirey.

Arrintaas iyada ahi mar walba ma fududayn, sida la jecel yahayna uma dhici jirin. Sahal ma ahayn geel soomaaliyeed oo meel daaqaaya ama aroor ah ama ceel laga waraabinaayo amaba ka soo fuley inuu col iska kaxaysto, markaasna looga haro, xataa haddii uu colkaasi yahay mid dawladeed oo dhaca fasax u haysta! Haba lagu le'dee, geel la qaaday oo aan lagu diririni ceeb weyn bay ahayd, sidaas darteedna Aadan-carab iyo askartii soomaaliyeed ee Ingiriisku dhawr jeer ayay 'dhac geel' iyo 'dhicintiis' isaga hor-yimaadeen. Tusaalaha ugu wacan ee arrintaas aynu ku ogaan karaynaa waa dhacdada soo socota iyo tixda caanka noqotay ee uu ku taariikheeyey.

Nin la oran jirey Suudi Ina-Madheedho-gilgil (Madhibaan) ayaa nin ka diley Reer Faarax Hagar oo isaga iyo ciddooduba ay muddo dheer ku degmo ahaayeen. Intuu ka baxsaday ayuu u tegey, nafta la magan-galay degmo Reer Khalaf ah (Majeerteen; Cumar Maxamuud). Ergo Reer Hagar ah oo Suudi ku raad-joogta ayaa markaas Reer Khalaf u sodcaashay. Markay gaareenna waxay weyddiisteen ninkaas gacan-ku-dhiiglaha ah inay ku soo wareejiyaan.

Hase ahaatee, codsigii ergada, Reer Khalaf waa diiday, mase ay mahadin! Iyagii magan-geliyey qudhoodii ayuu Suudi, muddo ka dib, nin ka diley, dabadeedna carro Marreexaan buu uga fakaday. Marreexaanna nin buu ka diley, markaas buu inta ka baxsaday wuxuu u galay Reer Sugulle oo ka mid ah Habaryoonis. Dabadeed, 1955kii ayuu ku dhintay dagaalladii Habaryoonis iyo Habarjeclo degaanka Burco ku dhex-mari jirey!

Arrintan oo kale, soomaalidu waxay ka lahayd xeer hore oo la wada yiqiin, inta badanna loo wada hoggaansami jirey. Sida qaybaha kale ee bulshada, dadka la yaso ee ay soomaalidu 'gunta' u taqaani meel keliya ma wada degaan¹¹⁰. Qoys kasta oo iyaga ahi isaga oo suke ah

ayuu la degaa, kuna xeer iyo xurquun noqdaa qoys ama qoysas kale oo ku abtirsada tol ka mid ah kuwa tirada badan ee iyaguna 'gobta' isku tilmaama. Sidaas darteed, qof kuwa la yaso ka tirsan haddii waxyeello loo geysto oo ama la dilo amaba la dhaawaco, waxaa sheegan jirey qolyaha ay kolba ku degmada ahaayeen. Sidoo kale, nin dadkaas ka mid ahi haddii uu dil ama waxyeello kaleba cid u geysto, reeraha 'gobta' ah ee kolba loogu abtiriyo ayaa lagu qaamayn jirey. Ma yara dhibaato ay dadka la yasaa geysteen ama iyagaba loo geystey inta ay darteed tolal soomaaliyeed ku dagaallameen, rag badanna ay isaga laayeen!

Xeerkaas aannu soo sheegnay iyaga oo maanka ku haya ayay qoladii Reer Khalaf waxay Reer Hagar u sheegteen mag boqol halaad ah oo laga siiyo ninkii uu Suudi ka diley; marba hadduu ahaa *Midgaan Reer Faarax Hagar*; sidii isaga oo kale bulshadeennii raacatada ahayd ay u tiqiin. Taasina gar bay ahaan lahayd, haddii aan gacan-ku-dhiiglaha, markii hore, aan Reer Khalaf dhexdooda ku magan-gelin, kolkii uu Reer Faarax Hagar ninka ka diley, dabadeedna uu xaggooda uga baxsaday. Sababtas darteed, magtii la weyddiistey, Reer Faarax Hagar kama garaabin, wayna ku gacan-sayreen. Duqowdii Reer Khalafna waxay u dacwoodeen xafiiskii maxkamadda sharciga ee magaalada Gallaaddi¹¹¹; halkaas oo maamulkii Ingiriisku ka jirey. Wadaadkii garsooraha ahaa isaga oo xeerkii jirey taladiisa ku darsanaaya, wuxuu guddoomiyey waxyeelladii Suudi geystey in Reer Faarax Hagar dhabarka loo saaro, sidaas awgeedna mag boqol halaad ah ay Reer Khalaf siiyaan! Guddoonkaasna, mar kale ayay Reer Hagar gaashaanka ku dhufteen, waxayna u arkeen guddoon eexdu ku weyn tahay oo garsoorku gabaabsi ku yahay¹¹².

Maamul-askareedkii Ingiriisku wuxuu, dabadeed, go'aamiyey guddoonkii garsooraha in la fuliyo, geelasha Reer Faarax Hagarna boqol halaad oo mag ah Reer Khalaf looga soo gooyo; arrintaasna cududda ciidanka dawladda lagu meel-mariyo. Ciidankii soo duuley

¹¹¹ Gallaaddi: ceel waayadii dambe magaalo isu rogey, kana mid ah ceelasha saddexda ah ee Ceelcad lagu wada magacaabo. Labada kale waa Dhudub iyo Ceel-furdaan.

¹¹² Waxaa arrinta sii murjiyey wadaadka qudhiisa oo ahaa Reer Khalaf, lana qolo ahaa dhinacii magta sheeganaayey. Waxaa lagu naanaysi jirey Jifo-jabsade.

¹¹⁰ Dadkaas oo la takooro waxaa ka mid ah: Midgo, Tumaallo, Yibro, Yaxarro iyo kuwa kale. Wax ay soomaalida kale kaga duwan yihiin innaba ma jiraan!

oo laga digniin-helay iyo waxaa foodda isdaray nimankii geela lahaa oo uu Aadan-carab hormuud u yahay. Askartii dawladda halkaas baa lagu laayey, geelii oo ay markii hore gacanta ku dhigeenna waa looga adkaaday, lagana dhacsaday!

Dagaalkaas, gabayaagu wuu ku dhaawacmay. Gacanta midig ayay xabbadi kaga dhacday, si xunna way uga halakaysay. Intaas loogama harine, isaga oo dhaawac ah iyo dhawr nin oo kale, dagaalkana ay ku wada jireen ayaa la qabqabtay, waxaana lagu xiray xabsiga Burco. Weli iyaga oo aan la xukumin ayay xabsigii ka baxsadeen, kuna soo noqdeen rugihii awel horeba laga soo qabtay iyo hawdkii ay geelashoodu joogeen.

Isaga oo ay gacani u shakaalan tahay kolkii uu reerihii ku soo noqday ayay taasi ragga qaarkii wax layaab leh ku noqotay. Waxay filayeen inuu xabsiga ku raagi doono ama shalaakhooti laga tuuro oo uu gacan-Ingiriis ku bixi doono. Waxay u badnaayeen rag u ciil-cunay oo uu markas ka hor u gabyey amaba uu si kale ugu godobaysnaa, jeclaan lahaana qoladii uu u gacan-galay iyo Burcoba, isaga oo nabad qaba, inuusan degdeg uga soo lug-bixin! Dhibaataadiisa raggaas u jeellanaa isaga oo la hadlaaya, isla markaasna sidii wax u dhaceen iyo wacdarihii uu geystey si dulmar ah u tilmaamaaya ayuu tiriyey tixdan dhammaadkeeda ay soomaalidu ku hal-qabsato. Wuxuu yiri:

1. Gaalkaa Kismaayiyo ka yimid koonfur iyo Jawhar¹¹³
2. Kiis tuugo oogada intuu nagaga kooreeyey
3. Kolanyiyo bileys¹¹⁴ nooma dirin kelebta waaweyne
4. Kuukaayadii¹¹⁵ buu na sudhay koodhahka xumayde!

¹¹³ Wuxuu u jeedaa sarkaal Ingiriis ah oo askartiisu ay wada ahayd qaar koonfurta Soomaaliya laga soo beddalay. Waa markii uu Ingiriisku wada haystay 5ta Soomaaliyeed, Jabbuuti mooyaane.

¹¹⁴ Kolonyo iyo bileys: waa *colonial police* oo ahaa booliskii maamulkii gumeysiga Ingiriiska.

¹¹⁵ Kuukaayo: tol ka mid ah kuwa Keenya dega (Kikuyu). Xilligii Ingiriisku uu dalweynaha soomaalida wada qabsaday ayuu dalalka Afrikada Bari ee Soomaaliya u dhow wuxuu ka keenay asakar Afrikaan ah. Kuwaas oo idil ayay soomaalidu 'Kuukaayo' u tihiin. 'Kuukaayadii koodhahka xumayd' wuxuu gabayaagu ula jeedaa askarta qaybtii 'ilaalada' loo yiqiin ee maamulkii gumeysiga uu soomaalida

5. Anna kiin¹¹⁶ xukumayaan ahaa koos dhan oo idile
6. Kala-saajin¹¹⁷ bay soo diriyo kaabul¹¹⁸ ma aqoone
7. Konton-qaaddiyo¹¹⁹ uustar-gaab¹²⁰ kidha intaan qaatay
8. Ma kammi'ine shiishkaan sidii kaamil-koodh¹²¹ ridaye
9. Kabnigaygu diid maalintaas kararra'-ceebeede
10. Anigana middii lay katibay layla kulansiye¹²²!

11. Kalka iyo markii gacanta midig keybku iga gaadhey
12. Kun qolaa jeclayd inaad xabaal igu kisaysaane
13. Kelmaddaan lahaa baa dadkii ii kohsanayaaye¹²³
14. Kas-gaabkiyo shisheeyuhuna way karin lahaayeene!

15. In kastoo kitaab iyo quraan la igu 'kow' siiyo¹²⁴
16. Kabcadii horteed inaan dhintaa kaafka kuma taale¹²⁵
17. Anay kibisi ii nooshahaan laasan kadabkayga
18. Ha karaamo-seegina habaar laygu kari waaye!

ka qoran jirey, geela inay soo qabtaanna maalintaas loo soo diray, dabadeedna lagula diriray.

¹¹⁶ Kiin: eray asalkiisu af-ingiriis yahay oo la macne ah boqor (king).

¹¹⁷ Kala-saajin: laba eray oo asalkoodu af-ingiriis yahay, lana macne ah saajin karraani ah (clerk-sergeant).

¹¹⁸ Kaabul: eray asalkiisu af-ingiriis yahay, lana mid ah askari alifle ah (constable).

¹¹⁹ Konton-qaad: shakad rasaasta lagu gurto oo konton xabbo qaadi jirtey.

¹²⁰ Uustar-gaab & Uustar-dheere: waxay ahaayeen laba qori oo beryahaas la isticmaali jirey, laguna samayn jirey dalka Awstariya (Austria).

¹²¹ Kaamil-koodh: hawraar af-ingiriis ka soo jeedda oo loola jeedo qayb ka mid ahayd ciidammadii Ingiriiska ee dalalka la gumeysto ka hawl-geli jirey, qaybtii rakuubleyda loo yiqiin ee awrta raran jirtey (camel corps).

¹²² Wuxuu u jeedaa dhaawicii gacanta midig ka gaarey.

¹²³ Wuxuu rabaa inuu yiraahdo: 'waxaa la igu nacay gabaygayga run-sheegga ah.'

¹²⁴ La igu 'kow' siiyo: la igu asmeeyo.

¹²⁵ Kabcadii horteed: inta aanan xajiyin oo aanan Maka soo booqan. Bishii Juun, 2001dii markii aan gabayaaga Buuhoodle ugu tegey ayuu ii sheegay inuu qalqaalo ugu jiro xajka sannadkaas siduu ku tegi lahaa, ha yeeshee tii Alle ayaa iska hortagtay. Wuxuu dhintay laba bilood ka dib!

7. Duqa Marreexaan: dil & digasho

Dhawr bilood iyada oo dagaalkaas laga joogo ayaa geelashii reerahooda waxaa loo kaxeeyey Mudug; weliba Kax-Dagaari dhul-daaqeenka loo yaqaan ee daranta wanaagsan ay xoolo-raacatadu ugu xilato. Tuugeysi aan sheegis mudnayn mooyee, kadimmadii la geeyey goobahaas waa ku nabad-galeen. Gaar ahaan, waxay ka bedbaadeen Majeerteen oo markaas ka hor dhiciisa ku dhiirran ogaa ee, iyaga oo hubkii Talyaaniga ay ka heleen isku hallaynaya, Dhulbahante iyo Ogaadeenka Doolloodba¹²⁶ ka soo mooradduugi jirey. Bedbaadadaas ay kax-Dagaari geelashoodu ku joogeen wuxuu Aadan-carab u aaneeyey dagaalkii iyaga Reer Hagar ah iyo askartii Ingiriisku ay dhowaanta isaga hor-yimaadeen ee ay ragga kaga laayeen, 'duqii Marreexaan'¹²⁷ ee ammaanduulaha u ahaana ay ku dileen!

Arrimahaas isaga oo maanka ku haya ayuu galabtii dambe la kulmay gabayaagii weynaa; Cali-dhuux Aadan. Gacantii jabnayd oo weli kabayihii saaran yahay intuu eegay ayuu ku yiri: 'Aadan bal gacantii ka warran?' Markaas buu su'aashaas waxa uu kaga jawaabey gabaygan uu ku faahfaahinaayo dirirtii iyaga iyo askartii Ingiriiska iyo sidii loogu aayey oo, maantaas ka dib, aan cid dambe geelashooda u soo haweysan, una soo haweysan doonin! Wuxuu Cali-dhuux ugu laab-qaboojinayaa gacantiisa baduugaha noqotay inaysan wax welwel ah ku haynin; marba haddii ay maanta kadimmadoodii ceelashii Mudug kolba mid laga shubaayo, iyada oo laga wada giigay oo col weyn iyo mid yar toona aan cidina ula soo bareeri karin. Nin-karmeednimadii uu dagaalkaas ku hoggaamiyey isaga oo tilmaamaya ayuu yiri:

¹²⁶ Ogaadeenka Doollood: waxaa loola jeedaa intooda Makaahiil loo yaqaan. Arag sharaxa 59d iyo jaantuska 2d.

¹²⁷ Duqa Marreexaan: Siciid Samatar oo loo yiqiin Siciid Nuunnuule (Marreexaan, Wagardhac). Wuxuu ahaa ammaanduulaha ilaaladii Ingiriiska ee geela qabatay, goobtaas ayaana lagu diley. Raggii uu ka tegey waxaa ka mid ahaa diblomaasigii gabayaagana ahaa ee la oran jirey Maxamad Siciid Samatar 'Gacaliye'. Wuxuu isna ku dhintay Baariis (Paris) sannadkii 1996kii.

1. Da'da maanso Caliyow¹²⁸ hadday damacdo laabtaydu
2. Deelqaaf golaa lama tagee waan dayibiyaaye
3. Dariiq iyo midaan toos ahayn sooma daabaco e
4. Aan daleeyo caawana tixdiyo digashadaan baanay:

5. Duullaan Dhulbahantaa wax baray daahir iyo xooge
6. Deex iyo idiintuu ka helay doqonkan Reer-koonfur
7. Dahab jabay Majeerteenku mood amase daadduune
8. Ka diyade¹²⁹ Talyaanigu intuu dawladda ahaaye¹³⁰;

9. Annagana dullaa nalagu ridey dirir la'aaneede
10. Ma demmanine taladuun Ilaah daaha naga saarye
11. Diin iyo fal bay nagu qabteen waa Danaakilo¹³¹ e
12. Wax dareennay xooluhu markay kala daloolmeene;

13. Makaahiilna¹³² Doolliyo ka dhace degalladiisiiye
14. Daaqiyo ka dhace laasihii dawliska ahaaye
15. U danooobe aydi ay xadhkuhu ugu dabnaayeene;

16. Dal wanaagsan aqal daara iyo Debec karuurkeeda
17. Dafi waaye goortay barteen dayrcad booliyahe
18. Dabrihiyo inay joojiyaan diide gulufkiiye;

19. Daa'iradu maantay kacdoon duulku dhiman doono
20. Isha damasha weynliyo kuraha deyrka kala sooca
21. Iyadoo da'roontaan ogaa Deleb ku maalayso

¹²⁸ Cali-dhuux Aadan; gabayaa.

¹²⁹ Ka diyade: ka dherge.

¹³⁰ Intii u dhexaysey 1936-1941kii oo ahayd waqtigii uu Talyaanigu Itoobiya, Eritariya iyo Soomaaliyaba wada haystay ayay rag badan oo Majeerteen ahi askartiisii galeen, sidaasna ay kaga heleen banaatiikh ay ku muquuniyeen, geelalna kaga qaadeen tolalkii kale ee ay degaanka wadaagi jireen. Taas iyada ah ayuu gabayaagu meeriskan uga jeedaa.

¹³¹ Danaakilo: qawmiyad ka tirsan qawmiyadaha Geeska Afrika ku dhaqan oo Jabbuuti iyo Itoobiya degaammo ku leh; Oda-Cali; Cafar.

¹³² Makaahiil: dhawr jilib oo Ogaadeen ah. Arag sharaxa 59d iyo jaantuska 2d.

22. Bah-Hawiye¹³³ dareerkii qabsade dalawideediye¹³⁴
23. Dami weydey qaylada hadhkiyo duhur naloo keenye;
24. Dunbuqii xasaysnaan jiriyo digada loo baadhye
25. Deryankii ka baxay baan wajaqay doobta Ina-Sooge¹³⁵
26. Dam ku siinnay dhawr-qaadyadii loo diyaarsadaye
27. Iyaguna degteey kala baxeen waa wax daallina e;
28. Dul-ka-furaha iyo uustarkii¹³⁶ la is-dabbaalsiiyey
29. Darandoorrigii bay dheguhu ila dillaaceene
30. Afartii ma-duulaan watiyo danabyadaan haystey
31. U dalbaday sidii gaal cad oo doonaya alfaane!;
32. Labadii denbigu buuxiyiyo diley kufaarkiiye
33. U darraannay dhaawaca naftiyo diiqda laga gooye
34. Hadba kii dubaaxshay warmaha ugu dedaaleene
35. Dooxanaha tiirka leh markuu daabku celinaayey
36. Ku dardaarme hadalkuusan hurin dumarka ooyaaye;
37. Dadkoo nabada nimankii kibraye daacad laga waayey
38. Dakaamihi baqaha Ina-Cigaal¹³⁷ waa ka doorsamaye
39. Deyowguu la tegey kaabulkaan¹³⁸ deyin adeerkiise
40. Ku diirsade Yaxyii¹³⁹ nala dhashiyo duudda Habarwaaye¹⁴⁰
41. Durbaan iyo cayaar kooskayaga laga damaashaadye

¹³³ Bah-Hawiye: lix jilib oo bah ahaan isu raacsan, kana tirsan Dhulbahante, Reer Hagar. Waxay ahaayeen laftii gaar ahaanta u lahayd geela ay askartu qaadday ee lagu diriray. Arag jaantuska 5d.

¹³⁴ Dalawidoodii: geeloodii. 'Dalawi' waa magac ka mid ah magacyada ay soomaalidu geela ku naanaysto amaba ay ku koolkooliso.

¹³⁵ Ina-Soog: baarqab geela la dhacay ku jirey. Waxaa loogu ab-tiriyey hashii dhashay oo iyadana Soog la oran jirey.

¹³⁶ Dul-ka-fure & Uustar: laba qori oo hore. Eeg sharaxa 7d iyo midka 120d.

¹³⁷ Ina-Cigaal: nin ka tirsanaa askartii Ingiriiska ee geela lagula diriray.

¹³⁸ Kaabul: derajo askareed. Arag sharaxa 118d.

¹³⁹ Yaxye: (Yaxye Cabdalle): jilib Dhulbahante ka mid ah oo Nugaal iyo Hawdba dega. Abtirsiino ahaan, waxay walaalo yihiin Habarwaa Cabdalle oo isaguna dhalay Garaad Shirshoore iyo Khaalid. Arag jaantuska 3d.

¹⁴⁰ Habarwaa (Habarwaa Cabdalle): waxaa ku abtirsada Dhulbahante intiisa badan oo Shirshoore ugu badan yahay. Arag jaantuska 3d.

42. Dun cas iyo garoommaan ku helay layna derajeeye!;
43. Meydkii dugaaggiyo tukuhu diirtay hilibkiisa
44. Diraacdaba u ay gaanahay¹⁴¹ bari u doorsheene
45. Waa kaa Dagaari¹⁴² iyo Mudug¹⁴³ loo dardarayaaye
46. Darantii Kaxeed¹⁴⁴ kadimmadu Tahar¹⁴⁵ u doog-raacshey
47. Deris iyo Hartaynu¹⁴⁶ isku nahay laguma daayeene
48. Dabkii lagu xanuunsado faruhu kuma dirraadaane
49. Durba waa xusuus baadida ay soo dawinayaane
50. Dirxigii cunaayeey arkeen duqa Marreexaane!;
51. Duubiga rasaastu i jartiyo deynka nala saaray
52. Waxba yaan qalbigu ii deddoon diifta nagu taale
53. Ka dawoobey ciilkaan u qabey diin-khilaafyada¹⁴⁷ e
54. Iska daaya gacantaydu ma leh daawashiyo ceebe.

Samatar & Aadan
oo foodda isdaray!

Waa caado ay soomaalidu leedahay maansoyahannadu inay isu gabayaan, isagana hal-celiyaan arrin iyaga si toos ah ugu saabsan ama tolalka ay ka kala dhasheen si uun ugu lug leh. Gabayada ay laba maansoyahan isu tiriyaani waxay noqon karaan kuwo qabow oo arrinta markaas laga hadlaayo ku ekaada iyo qaar kulkulul oo

¹⁴¹ Gaane: geel guran oo shilshilis, xoogna badan.

¹⁴² Dagaari: ceel waayadii dambe tuulo isu rogey oo 30 kiilomitir Gaalkacyo u jira, xagga koonfureedna uga aaddan.

¹⁴³ Mudug: gobol ku yaal bartamaha Soomaaliya. Waxaa xarun u ah magaalada Gaalkacyo.

¹⁴⁴ Kax: dhul bannaan oo gobolka Mudug ku yaal, geelana laga darmiyo. Dagaari ayaa ka mid ah.

¹⁴⁵ Tahar: Tahar Xaaji Faarax Ducaale Dhoon (Dhulbahante, Reer Hagar). Wuxuu ahaa geeljirihii geela Mudug u daran-geeyey ninkii waayeelka u ahaa.

¹⁴⁶ Harti: dhawr qolo oo Daarood ah. Waxaa ka mid ah Majeerteen, Dhulbahante, Warsangeli iyo qaar kale. Arag jaantuska 3d.

¹⁴⁷ Diin-khilaafyo: gaalo; wixii aan muslin ahayn. Wuxuu u jeedaa Ingiriiska iyo askartiisii soomaalida ee ciidanka u ahayd.

xanbaarsan ceebayn iyo canbaarayn uu midkood waliba dhiggiisa, turriinsho la'aan, ugu warmeeoyo. Mar walbase waxay taasi ku xiran tahay xiriirka qof ahaaneed ee labada gabayaa ka dhexeeya, arrinta murankoodu ku saabsan yahay culayska ay leedahay iyo sida ay midba u taabanayso.

Kolleyse haddii uu gabaygu yahay habka ugu sarreeya ee wax la isku tusaaleeyo, isu-gabyidda maansoyahannada, sabab is-hortaagi kartaa ma jirto. Qaraabo la yahay isma hortaagto oo rag walaalo ah ayaa isugu hal-celiya. Xididnimo isma hortaagto oo waxaa la hayaa nin iyo seeddiyaashii, ama taasi waaba roon tahaye, nin iyo soddohdii isu gabyey¹⁴⁸! Isu-dhixiddu iyana isma hortaagto oo waxaa jirey say iyo ooridii uu qabey oo gabayo ku garraamay¹⁴⁹.

Sidaas darteed ayaysan ahayn wax lala yaabo Aadan-carab iyo Samatar Baxnaan¹⁵⁰ inay isu gabyaan oo weliba tixo kulkululi kala gaaraan; iyaga oo aan abtirsiino ku kala fogeyn oo ilmo-adeer labaad ah amaba labadooda awoowe ee xagga aabbe ay walaalo ahaayeen. Waa run oo taas oo kale wax lala yaabo ma aha; maxaa yeelay waa laba nin oo waaweyn, lagana filaayo kolba wixii arrin ah oo reeraha ay ku wada abtirsadaan soo food-saara inay maareeyaan, kana taliyaan. Taas way isaga hor-imaan karaan. Midda kale, waa laba maansoyahan oo dhegaha iyo aqoonsiga bulshadooda tartan ugu jira, nin walibana uu isku wado isagu midka kale 'aqoonta maanso' inuu kaga horreeyo.

¹⁴⁸ Waxaan u jeedaa gabaygii ay isugu hal-celiyeen Ismaaciil Mire iyo Calowla' oo ahayd soddohdiis. Waxay dhashay afadiisii minyarada ahayd ee la oran jirey Dhiimo Cawed. Gabayadaas iyo sheekada la xiriirta u doono buuggayga: Ismaaciil Mire, Wasaaradda Hidd & Tac. Sare, Akademiyaha Dhaqanka, Xamar 1974, bogagga 136-138.

¹⁴⁹ Waxaa iyaguna tixo caan noqday isugu hal-celiyey Cali-dhuux iyo afadiisii Mihiya Cali (Ogaadeen, Reer Dalal).

¹⁵⁰ Samatar Baxnaan Cabdille (Dhulbahante, Reer Hagar): gabayaa Reer-Ciideed ah oo weligii miyiga ku noolaa, geela iyo caanihiisana aad u jeclaa. Wuxuu ku tirsan yahay maansoyahannada raca hore ee qarnigii 20d caan-baxay. Dhinaca kale, wuxuu ahaa dagaalyahan waqooyiga iyo bartamaha dhulka soomaalida aad looga yiqiin, muddo dheerna gabyaayey. Isaga oo aad u cimriyey oo 100 gu' kor u dhaafay ayuu geeriyooday sannadkii 2000.

Si kastaba ha ahaatee, saddexda gabay ee aannu halkaan ku soo bandhigi doonnaa waxay ka mid yihiin maansooyinka labada gabayaa kala gaarey ee aanay isugu garaabin, isuguna turin. Waa gabayo in hagaag loo gartaa aanay fududayn, haddii aan dib loogu noqon sheekooyinka ay salka ku hayaan ee keenay labada nin ismaan-dhaafkooda.

Waa bartamihii 1900 iyo afartannadii, meeshuna waa hawdka Buuhoodle koonfurta ka xiga. Maamul-askareedkii Ingiriiska ee degmada Laascaanood ayaa col ku soo bixiyey jilibbada Bah-Ogaadeen la isku yiraahdo oo Reer Aadan Hagar ka midka ah. Colkaas waxaa loo soo diray inay jilibbadaas ka soo qabtaan geel horay loogu xukumay oo inay bixiyaan ay diideen. Askartii oo geelii qaadka ahaa wadata ayaa ka soo kor-dhacday geedo ay Reer Faarax Hagar shiran ku ahaayeen. Markaas bay aad iyo aad raggii shirsanaa u caroodeen, kolkii ay geela aqoodeen oo ay garteen inuu qaad yahay, 'gaalkana' loo wado. Waxa ay weliba ka sii caroodeen, geela haba la qaadee, in shirkooda, baraad li'i, loo soo mariyo. Ragga qaarkiis waxay taas u qaateen caraadin iyo 'aabbahaa waranka ka siib!'.¹

Nin raggii shirka fadhiyey ka mid ah ayaa, markaas, askartii su'aal caro ka keentay kula boodey oo ku yiri: "War geelu hadduu qaad yahay, maxaad noo soo mariseen?." Kii colka watey ayaa ugu jawaabey: "Oo maxaa idinka galay meesha aannu marsiinayno, ma idinkaa talo ku leh?!". Hadalba kama dambeyn. Qoryihii baa lala boodey. Dagaal degdeg ah oo aan laga tashan ayaa askartii lagu qaaday, ragna waa laga laayey. Sidaasna waxaa geelii loogu dhiciyey qolyihii lahaa ee awelba laga soo qaaday.

Dabadeed, maamul-askareedkii Ingiriiska oo ka caraysan sidii loo galay colkii ciidammadiisa ka tirsanaa ayaa, muddo gaaban ka dib, ciidan kii hore ka laxaad weyn Reer Hagar ku soo bixiyey. Markanna waajibkii la soo siiyey wuxuu ahaa inay ka soo qabtaan geel lagu bixiyo askartii laga laayey magtooda. Geel badan oo jilibbada kuwa iska leh aan loo kala soocin ayay askartii gacanta ku dhigtay. Cayr iyo caano-waa baa lama-huraan u muuqday, markii la arkay ciidanka sida xoogga leh u hubaysan ee geela hareeraha kaga jira iyo xeryo xalayto buuxay oo aan nirigna lagaga tegin! Raggii goobjoogga ahaa

waxay ku murmeen in geela lagu diriyo iyo in aan lagu diririn; waxaase toodii la raacay nimanki ku taliyey, marba haddii aan ciidanka dawladda lala awood ahayn, inaan lala dagaallamin.

Samatar Baxnaan niman uu hor-kacaayo ayaa, kolkaas, askartii wada-xaajood la galay. Waxay u soo jeediyeen inay geelasha dadkii lahaa uga baxaan, iyaguna ay u soo qabtaan amaba farta ugu fiiqaan geela ninka la yiraahdo Xasan Xirsi oo isagu dhalay inankii la rumaysnaa askartii dawladda inuu maalintii hore xabbadda ku furay, layntana ku bilaabay. Madaxdii askartu taladaas way u guuxday, waxayna meeshii kala tagtay geela 'Alifyaale'¹⁵¹ la baxay. Arrintaas iyada ah waxaa Samatar ku qoonsaday rag badan oo jifadiisa ah, Aadan-carabna ugu horreeyey.

Taas iyada oo loogu ciil-qabo ayuu Samatar guursaday haweeney dhowaan laga dhintay oo raggii dumaasheeda lahaa ay buuxaan¹⁵². Wuxuu ku kacay dumaal-dhac, waana arrin aan ku bannaanayn dhaqanka soomaalida oo mararka qaarkood ay colaadi ka aloosanto, laba hayboodna foodda isu gelin karta. Weliba, ka sii darane, haweeneyda waxaa dumaasheeda lahaa reerkii 'Alifyaale' laga qaaday oo Samatar taladiisa looga mooradduugey! Wuxuu ahaa fal uu sokeeyaha canaan badan kaga mutay, qof walibana uu ku haaraamay. Mar labaadna, raggii arrintaas sida aan turriinshaha lahayn ugu eedeeyey, Aadan-carab wuu ugu horreeyey.

Gabadhaas uu dumaal-dhacay kolkii ay debin wada joogeen ayaa saluug ka galay. Naagnimadeedii ayuu u bogi waayey. Wuxuu islahaa tu' ay iyada walaalo ahaayeen oo la wada ammaanay, isla reeruhuna qabaan ayuun bay ku isir tahay oo sideeda ayay gaari reer-ku-filan ah kuu noqon doontaa. Markii ay sidaas noqon weydeyna,

¹⁵¹ Alifyaale: summadda geelaan oo 'alif' ahayd darteed ayaa magacan loogu bixiyey. Geel faro badan kolkii la dhaco ayay magac guud u bixin jireen, magacaas oo inta badan laga soo qaadan jirey summaddii uu geelaasi lahaa ama dhibaataadii dhiciddiisa ka soo gaadhey qolyihii laga dhacay. Qarnigii 20d geelashii ay soomaaalidu kala dhacday ee magaca dheer yeeshey waxaa ka mid ahaa geelii 'Daboolane', 'Miinanle', 'Indho-badane', 'Hagoogane', 'Gabbal-qariye' iyo qaar kale.

¹⁵² Waxaa la oran jirey Siraad Xaaji Cismaan (Habaryoonis, Muuse Carre).

ma uu aamusine, wuxuu tiriyeey gabay uu gabadhii ku darraabay oo meerisyadan tirada yari ay naga soo gaareen:

1. Caleemahakan dooggaba badh baan carun ku dheehnayne
2. Cirka da'aya qaar baan biyuhu ciidda wada qoyne
3. Caku dunida cuur wada dhashaa qaarba cayn yahaye
4. Yaa yidhi: 'Cibaadiyo'¹⁵³ tanaa caano wada nuugay?'

Axmed-dhogor¹⁵⁴ nin la oran jirey (Habaryoonis, Muuse Carre) oo Reer Hagar ka qabey, gabadha loo gabyeyna ay isku raas ahaayeen ayaa wuxuu Samatar ugu jawaabey tix asluubaysan oo meerisyadan tirada yari ay naga soo gaareen:

1. Ninkii qaawiyaa dumar ku arag qoonsimaad badane
2. Annaguba hablaha waa qabnaa waase qarinnaaye
3. Qaylada maxaad Samatarow kor ugu qaadaysay?!
4. Maxaad inantu qoontay lahayd ugu qiraalaysay?!

Tixdaasi waxay noqotay mid Samatar lagaga gar-helay, Axmed-dhogorna ay bulshadu ku gar-siisay. Waxay ahayd tix ay sarriigi ka muuqato oo Samatar iyo maansoyahannadii kale ee degaankaba aan wax kahsi ah gelin. Wuxuuse Samatar aad uga xumaaday tix kale oo uu tiriyeey wiil dhallin yaraa oo la oran jirey Ibraahin Dhiif Cilmi, gabadha Samatar uu guursaday ee uu haddana u gabyeyna ay xigto dhow ahaayeen. Tixdiisii waxba nagama soo gaarin marka laga reebo meeriskii ugu inkaarraa ee Samatar uu ku cayaayo ishii uu la'aa, kuna sheegaayo 'cawar'¹⁵⁵. Waa meeriskii uu ku lahaa:

'Cawar Eebbahay qaaday oo ceebo laad tahaye!'

¹⁵³ Cibaado Xaaji Cismaan (Habaryoonis, Muuse Carre): waxaa qabey Axmed-nuur Dhinbiil (Dhulbahante, Reer Hagar).

¹⁵⁴ Xaaji Axmed-dhogor: raggii Ingiriiska turjubaannada u noqday ayuu ka mid ahaa.

¹⁵⁵ Dagaallo hore oo qoladiisa iyo Habaryoonis dhex-maray ayay Samatar ishu kaga dhacday.

Gabaygii Axmed-dhogor iyo midkani markii ay isu raaceen, wax uu ka yiraahdana uu garan waayey ayuu tiriyeey tix habarwacad ah oo uu ugu qayshanaayo ragga maansoyahanka wada ah ee jilibka uu ku abtirsadaa uu hodonka ka yahay. Dulucdu waxay tahay: Axmed-dhogor iyo Ina-Dhiif Cilmi haddii ay isugu tageen, ma isagaan rag lahayn? Wuxuu magac-dhebayaa, kuna faanayaa toddoba nin oo wada gabayaa ah, isagana u jifo ah oo haddii maanso la isugu bahaysto hiilkiisa u soo xusul-duubi doona. Wuxuu yiri:

Afka niman yaqaan baa ku jira oodda Reer Hagare
Axmed¹⁵⁶ iyo Galoos iyo Nadiif way ilmo-adeere
Waa Odayo iyo Laasoddaar¹⁵⁷ waxaan ag-joogaaye
Miyay Ina-Obsiiyiyo dhinteen Aadan iyo Kayse
Ashkorrada raggaan moodi jirey sow annaga maaha?
Arki-waagu waa maxay Hiraa oodda kula yaale?

8. Miyaad na iibsateen? garran & quus-goyn.

Aadan-carab oo ku jirey raggii uu ku faanaayey markii uu maqlay tixdaas habarwacadka ah ee Samatar, wuu ku gacan-sayray. Wuxuu ugu caraysnaa dhawr arrimood oo uu ku kacay, ayna ka mid ahaayeen geelii 'Alifyaale' ee uu 'gaalada' u gacan-geliyey iyo gabadhii uu dumaal-dhacay, iyada oo raggii dumaasheeda lahaa oo weliba isaga xigto u ahaayi, ay buuxaan. Labadaas arrimood iyo, malaha, kuwo kale oo ay awel hore isku maan-dhaafeen ayuu ku calool-diiddanaa. Waxaadse mooddaa Samatar isaga oo taas illowsan raggii uu u qayshaday inuu Aadan-carab ku darsaday!

¹⁵⁶ Axmed: Axmed-dirir Nuur Aadan Qoolaab, Galoos Hiirad, Nadiif Nuur Aadan, Ina-Obsiiye Maxamad Cigaal, Aadan-carab, Kayse Faarax-bulay Aadan iyo Hire Fadal; intuba waxay ahaayeen toddoba nin oo gabayaa wada ahaa, Samatarna ay isku jilib ahaayeen (Dhulbahante, Reer Hagar). Waa ragga uu hiilka ugu qayshanaayo.

¹⁵⁷ Odayo iyo Laasoddaar: Odayo waa ceel Widhwidh u dhow, degmada Buuhoodle. Laasoddaar: Arag sharaxa 8d.

Ha ku gacan-sayree, waxaa layaab leh halka uu Aadan gabayga ka bilaabay iyo sida uu Samatar u abbaaray. Sidaan kor ku soo xusnay, waa ilmo-adeer labaad, haddana wuxuu ula dhabiiltamayaa sidii iyaga oo laba qolo ama laba jilibba ka kala tirsan. Wuxuu Samatar iyo laftooda ku eedaynayaa xigaalada la yahay inay xusuustaan maalinta ay dhibaato la soo deristo oo keliya. Isaga iyo rag kale oo uu magac-dhowgooda ka gaabsadayba, wuxuu ku canbaraynayaa inay iyagu reeraha kala dileen, garanna waayee n tolku gabbaad lagu hirto inuu u yahay. "Haddii kale" ayuu ku doodayaa, "maanta ayaan hiilkaaga u soo ordi lahaa, adiga oo aan ii qayshanna sidaan kuu garab-joogsado ayaad yaabi lahayd, Ina-Dhiif Cilmi oo kalena gabay kuguma haweysteen!" Markaas ayuu haddana u kala dhigdhigayaa wixii gaboodfal ah oo uu Samatar reeraha dhexdooda ka geystey iyo gardarro wixii uu sokeeyaha dhow iyo xigtadaba kula kacay. Sida soo socota ayuu Aadan habarwacadkii Samatar kaga jawaabey:

1. Ixibbada¹⁵⁸ dhow baan idinku nacay Ina-Baxnaanow¹⁵⁹ e
2. Weligiinba uubada colkaad noo abtirisaane
3. Ayaan-baasta labadeenna qolo waa ilmo-adeere;
4. Markuu uumiyuhu nabad yahee la istareexaayo
5. Nin waliba intuu kuu jiraa la intiheeyaaye;
6. Awelba diidde nimankaad haddeer ururinaysaane
7. Adigiyo rag kula ayniyaba waa la eersadaye
8. Arki weydey inuu reer-tolkaa kuu alool yahaye!;
9. Haddaan maanta kuu uur-samahay ma ashtakooteene
10. Il qalloocan Ina-Dhiif Cilmina¹⁶⁰ kuguma eegeene
11. Axan-lagu-qalaan laba nin gabay kugu abbaarteene
12. Afkaygiyo debnuhu tan iyo guga ma asturraadeene
13. Addimadana wixii aan ka dhigo waad arki lahayde
14. Adigaan i erayeynna waan soo ordi lahaaye
15. Agtillaaga¹⁶¹ weligiiba waa laga adkaadaaye!;

¹⁵⁸ Ixibbo: calool-jileec.

¹⁵⁹ Ina-Baxnaan: Samatar Baxnaan. Arag sharaxa 150d.

¹⁶⁰ Ina-Dhiif Cilmi: Ibraahin Dhiif Cilmi (Habaryoonis, Muuse Carre).

¹⁶¹ Agtillaa: qofka sokeeyaha waxyeela ama dadka agihiisa ku nool u daran.

16. Nin xigaaladii ku ijo-furay aayatiin ma lehe
17. Kala eride reerkaynu nahay odayadiisiiye
18. Ubadkeenna dhaxal baa u yaal abad ninkii noole;
19. Haddiise aad ogeyd inay bahdaa aasid kala seegtay
20. Awooddaa ha joogtee 'hayaay!' cidi ma eegayne
21. Ableydiyo haddii toorriyada oofta lagu gooyo
22. Mar haddaadan eebiyo tolkaa aar ka filaynaynin
23. Ashahaado mooyee wax kale waa akh iyo ceebe!;
24. Abaal kaa horreeyaa xigtada lagaga eertaaye
25. Afar iyo haddii toban la dilo odayga aan sheegto
26. Marna haddaydinnaan noo soo ordeyn noona imanaynin
27. Miyaad na iibasateen waxaynu nahay aadnigoo kale e;
28. Alifyaale gaalada maxaad ugu ilaalaysay?
29. Ooryaha maxaa looga dhacay ubaxa Reer Faarax¹⁶²?
30. Maxaa Ina-Warsame¹⁶³ loo ajalay amase loo aasay?
31. Axmed-nuur¹⁶⁴ maxaad Reer Isaaq ugu ugaadhaysey?
32. Ma aboorka cunayaad ahayd waan irkigayaaye?!
33. Irgin¹⁶⁵ iyo maxaad Khaaliddada noogu ababsiisay?;
34. Waxbase ood ha wada goosannina uumiyaa kale e
35. Isagaad ayeey idin dhashiyo oday wadaagteene
36. Maxaad Aadan-dhuux¹⁶⁶ uga disheen inammaduu haystey?

Waran meel uusan filayn lagaga soo halgaaday ayuu gabaygaasi Samatar ku noqday. Ma ninkii uu u habarwacday baa sidatan ula hadlaaya? Maxaa, tolow, kolka u eg? Sida aan arki doonno, wuxuu ku tashaday inuu calool-adaygo oo uusan cid dambe ku tashan, Aadan-carabna uu sidii 'nin iyo nin' ula dhabiiltamo.

¹⁶² Reer Faarax: Reer Faarax Hagar. Wuxuu u jeedaa Siraad Xaaji Cismaan oo uu dumaaley; isaga oo aan mutayo u lahayn.

¹⁶³ Ina-Warsame: Maxamad Warsame Dhooble (Dhulbahante, Reer Hagar).

¹⁶⁴ Axmed-nuur: Ina-Ayax Xoosh (Dhulbahante, Reer Hagar).

¹⁶⁵ Irgin: jilib ka mid ah Dhulbahante, Khaalid. Arag jaantuska 3d.

¹⁶⁶ Aadan-dhuux: Aadan Obsiiye Maxamad Cigaal (Dhulbahante, Reer Hagar).

Bilawga gabaygiisa soo socda ee jawaabta ah ayuu si toos ah Aadan ugu weerarayaa, wuxuuna ku tilmaamayaa inuu yahay nin eed-u-joog ah oo uu iimanku waa hore ka jiciirtay! Wuxuu ugu dardar-weriyey, haddii aakhiro la tago, inuu yahay nin Ibleys iyo Fircoon naarta lagula hayn doono, ifka inta uu ku nool yahaya saxariiri u qoran tahay!

Gaashaanka ayuu samatar ku dhufanayaa dhammaan wixii eed ahaa ee uu Aadan u soo jeediyey, mid keliyana kama uu garaabin. Wuxuuba ku doodayaa wixii loo haystey oo idil inuu kas iyo maag ugu kacay, markii uu ku kacayeyna uu ku qummanaa.

Jawaabtii Samatarna waxaa naga soo gaarey meerisyadan uu ku leeyahay:

1. Iimaanku Carabow horuu kaaga oogsadaye
2. Nin hadduu islaan-Maxamadeed¹⁶⁷ eed ka damin waayo
3. Oo sida Ibleys iyo Fircoon aamus laga waayo
4. Aakhiro cadaab uurki baa lagu ilaashaaye
5. Arkayoo adduunyadanna waa la itixaamaaye!;
6. Haddaanse kuu asxaan-falahayoo ehel ku moodaayo
7. Ingiriis dhashiisiyo rag kale kuguma eegteene
8. Axan-lagu-qalaan Kabadhe¹⁶⁸ gabay kugu abbaareene;
9. Alifyaale gaalada waxaan ugu ilaaleeyey
10. Ooryaha waxaa looga dhacay ubaxa Reer Faarax¹⁶⁹
11. Idinkaa isaayaha lahaa aabigii hore e;
12. Waa taad ayaantii disheen axadki Guuleede
13. Oog¹⁷⁰ maalintii Dahabo Cali¹⁷¹ laga aroosaayey

¹⁶⁷ Islaan-Maxamadeed: dadka muslinka ah.

¹⁶⁸ Kabadhe: Kabadhe Ingiriish (Dhulbahante, Khaalid). Wuxuu ahaa nin ay Aadan-carab mar isu gabyeen.

¹⁶⁹ Reer Faarax: Reer Faarax Hagar. Arag jaantuska 5d.

¹⁷⁰ Oog: ceel Yagoori iyo Ceeldhaab u dhexeeya; gobolka Togdheer.

¹⁷¹ Dahabo Cali (Ogaadeen): waxay ka mid ahayd, markaas ka hor, dumarkii ay rag Reer Hagar ahi dhaca ku guursadeen. Waxaa qabey Axmed Cige.

14. Maantay awaaraha tubnayd idisha Reer Jaamac¹⁷²
15. Ee ina-adeerkay dhacmaye Udan¹⁷³ la caydheeyey
16. Askaraha markuu Muuse-bari¹⁷⁴ ku adyadoonaayey
17. Ma irmaan-cadkii baad lahayd cidi ogaan mayso?
18. Indhotaag-madoobiyo Shabeel¹⁷⁵ ma ummulaa haystey?
19. Sow ololka kii hore ka baxay kan ugu aar maaha?

9. Mahdigii ifka:
xodxodo & ballanqaad weyn

Gabaygan iyo labada xigaaba way ka duwan yihiin gabayadii aynu ilaa hadda soo aragnay; kuwaas oo ku wada saabsanaa colaado, dhacgeel iyo dhicintiis, tol-isugu-faan iyo kala-eed-sheegasho intaba. Kuwan soo socdaa waxay ku saabsan yihiin ammaan-dumar iyo waano loo jeedinaayo.

Guud ahaan, gabayaaga waxyaabaha uu gabaygu ugu filan yahay waxaa ka mid ah xodxodada. Waxay u badan tahay gabayaagu inuu ku adkaado, haddii isaga iyo nin aan gabay aqooni ay gabar ku tartamaan. Wuxuu isagu awood u leeyahay inuu qalbiga gabadhaas ku guuleysto markii uu ku bantookho ammaan ku taal oo, run ahaan, ay mudan tahay iyo mid aanay lahaynba. Waxay gabadhu erayadiisa u arkaysaa kuwo uu qofnimadeeda ku aqoonsanaayo iyo jacaylka uu u hayo kuwo uu ku qiraayo. Haddii ay isguursadaan iyo haddii ay isa seegaanba, mar walba waxay maansadiisu u horseeddaa magac dheer oo ay bulshada dhexdeeda ku yeelato. Badanaa gabayaa faro madow inta gabar ku sirantay oo goor aan habeen ahayn, maalinna ahayn iska dabo-gashay, isaga oo, tixo maran mooyee, mood iyo nool toona aan hanti kale lagu ogeyn!

Si kastaba ha ahaatee, Aadan-carab isaga oo gabay iyo dagaalyahannimoba ku caan-baxay ayuu, maalintii dambe, wuxuu go'aansaday inuu barbaarnimo ka baxo, kuna biiro ragga guryaha leh.

¹⁷² Idisha Reer Jaamac: geela Reer Jaamac Maxamad Cigaal; jilib-hoosaad ka mid ah Reer Hagar oo geelal Ingiriisku qoladooda ka dhacay wax badan ku lahaa.

¹⁷³ Udan: Cali Reydal 'Cali-udan' (Dhulbahante, Reer Hagar).

¹⁷⁴ Muuse-bari: Muuse Xirsi Baadi (Dhulbahante, Reer Hagar).

¹⁷⁵ Indho-taag-madoobe & Shabeel: waxay ahaayeen laba awr oo baarqabbo ah.

Gabdhii uu xodxodtey gabar ka mid ah ayuu ku xasilay oo aad ugu soo noqnoqday. Waxay ahayd gabar quruxdeeda lala yaabay oo rag oo idili isu sheegay, laguse guuleysan waayey. Raggii ku dhibtooday ee diidmada joogtada ah in badan kala soo noqon jirey ayuu Aadan-carab qudhiisu ka mid ahaa.

Hase ahaatee, maalin maalmaha ka mid ah ayuu ku tashaday inuu raggaas ka dhex-baxo. Wuxuu bilaabay gabayo uu qalbigeeda ku soo gacan-gelinaayo, dhallinyaradiina wuu wada qaybsiiyey. Gabadhii baa, dabadeed, hadba tixo ammaan ah oo uu isagu tiriyey loo mariyaa, markaas bay isu bogtay oo hoosta isaga qososhay!

Ugu dambaystii, waxay is-adkaysoba, gabaygan miinka ah ayaa beer-qaaday oo madaxeedii manjo u rogey. Waa gabayga ay ku raacday ee uu kula baxay, guurkiisana ay ku oggolaatay¹⁷⁶. Waa gabay aad u macaan oo intiisa badan faan ah. Isaga iyo reerkooda ayuu ku ammaanayaa, halkii uu gabadha iyo reerkooda ka ammaani lahaa! Waxaad mooddaa iyada ammaanteeda inuu horay u soo dhammeeyey, gabayganna uu ugu talo-galay inuu noqdo kii ay ku raaci lahayd amaba ay ku kala faataxaysan lahaayeen.

Wuxuu u hor-mariyey canaan kulul; isaga oo ku tilmaamay inay tahay qof meel laga haysto oo, malaha, nasiib daran, marba haddii ay u laab-keeni weydey, nin kaleba yeelkiise, Aadan-carab oo guurkeeda u soo mohday! Wax alla wixii hanti ah oo maanka qofka ku soo dhici kara ayuu ku hunguri-geliyey, waxyaabaha uu ugu ballan-qaadayna waxaa ka mid ah: cunno jaad walba leh oo aan dhammaad lahayn, dahab qoorta iyo gacmaha laga buuxiyo, dharka dumarku ku xarragoodo oo aan wax ka maqnayn, sariiro, kuraas iyo miisado, shaqaale u adeega, maraakiib, doonyo, baabuur.....

Waa yaabe, gabadhu tacabkaas inay heli doonto miyay rumaystay oo sidaas bay ku dabo-gashay? Ma naqaan, isaguse wuxuu isugu sheegay inuu 'mahdigii ifka' yahay, iyadana 'maya' dambe aysan u bannaanayn! Wayna ka yeeshay. Wuxuu yiri:

¹⁷⁶ Waxaa la oran jirey Haweeya Maxamad Halaaje (Habarjeelo, Aadan-madoobe). Wuxuu kala baxay Jiracle (Jinacle), waxayna ahayd haweeneydii dumar ugu horreysey ee raggiisa waaweyn dhashay.

1. Ina-Maxamadeey¹⁷⁷ taladu waa kaa madowdahaye
2. Masqaraad¹⁷⁸ ka sidataa dadkaba mudanihiisiye
3. Kuu muuqan waa Aadankii¹⁷⁹ magaca weynaaye!;
4. Mankaan ahay magoolkan i xigiyo midhaha aan sheegto
5. Muxubbada haweenku u qabaan ma aha caynkaase
6. Sida milixda geelu u janteey ugu muraaqoone;
7. Kuwo laba magood laga baxshoo¹⁸⁰ meher ka suuroobey
8. Adba maqashay reeraha inay soo mutuhiyaane
9. Qaar baa masaafada ku lumay oo mahaajiraye!;
10. Maryan¹⁸¹ adiga kaa quruxsan oo muunad iyo dhiig leh
11. Aan midabka laga jeensanayn sida malaa'iigta
12. Muddadaan ku baajaye horaa lay manciyayaaye;
13. Naagaan muctaad ii ahayn iina mohanaynin
14. Waa maan la'aan guur inaan ugu mannaagaaye!;
15. Manfacada la cunayaa nin xuni kuu mitamiyaaye¹⁸²
16. 'Hadmay madhatay?' soor aan la odhan cidina miisaamin
17. Mureesi¹⁸³ iyo shaahaan lahayn miile iyo qaybin
18. Muqmad iyo bariis timir cad aad maxawishayn doonto
19. Muuskiyo canbaha beeraha iyo midhaha seytuunka
20. Marko buuxa iyo haan mellagan Minow¹⁸⁴ karuurkeeda

¹⁷⁷ Ina-Maxamad: wuxuu u jeedaa Haweeya. Arag sharaxa 176d.

¹⁷⁸ Masqaro: riyo.

¹⁷⁹ Aadan: isaga ayaa isu jeeda.

¹⁸⁰ Meeriskan iyo labada ka dambeeya wuxuu ku leeyahay: "Malaha inanyahay waad maqashay gabdho yarad door ah laga bixiyey inay ka soo carareen raggii la siiyey, si ay reerahayaga ugu soo guur-doontaan; kuwaas oo dabadeedna uu dhexda bahalka ku cunay!"

¹⁸¹ Maryan: wuxuu ula dan leeyahay dhammaan gabdhihii uu Haweeya ka hor xodxodan jirey ee inta ballanta la dhigtay uu kaga baxay. 'Kuwaas nabsigoodii ayaa i haya' ayuu leeyahay.

¹⁸² Mitamin: tashiilid.

¹⁸³ Mureesi: sonkor xabbad-weyn ah oo laga keeni jirey jasiirad ku taal Badweynta Hindiya oo la yiraahdo Mauritius.

¹⁸⁴ Minow: hal magaceed; waxsuu ula jeedaa geela oo dhan.

21. Mandado hadhuudh lagu shubaan cidina miisaynin
22. Qoortaan murriyad kuugu xidho mi'a¹⁸⁵ lagu siiyey
23. Sindiyaha¹⁸⁶ kuwaa maar noqdee lacagta oo miiran
24. Maamiyad xariira iyo hindiya madaxa kuu saaran
25. Maryahaan cashoba kaa beddalo adiga oon maydhin
26. Makaan qurux san mawdkaaga jago maalmo lagu dhawro
27. Maqsin sibidha daar lagu masalo malaha tii kiinka
28. Maamuusad¹⁸⁷ miis iyo kuraas lagu mabsuudaayo
29. Minawaar¹⁸⁸ cudbiya dhawr bustiyo moodka lagu seexdo
30. Midgo iyo addoon kaa cafida maamulkiyo reerka
31. Markab aan cid kale loo samayn moodharriyo doonyo
32. Dhallinyaro malyuun iyo lag ah oo sidata maadhiinka
33. Aan boqolle maag loo diliyo magan-dhac deyneynin
34. Mustareexa wiil kula filoo laysku madaddaasho
35. Aan maranti kale uu qabaa kugu masayraynin
36. Anigoo maggeynaa ragguna kala maqaan roone
37. Maansha' alla! Eebbaa waxaas laga malaystaaye;
38. Mahdigii ifkaan kula damcay aad 'maya'da haysaaye
39. Ina mari muftaaxii arladaa lagu mihiibsiine!

10. Dhebi qarsoonaa: dheg iyo dhaban

Markii uu gabadhaas la aqal-galay ee muddo ay wada joogeen ayaa, maalin maalmaha ka mid ah, waxaa guurtey beeshii ay Reer Aadan-carab ka midka ahaayeen, iyada oo u geeddiday halkii ay degganayd meel ka daaq wanaagsan. Awel hore ruumankii la sahansaday markii la soo gaarey ayaa xeryihii awrta lagu furi lahaa laba nin oo horseed ah loo diray; labadaas oo midkood uu Aadan-carab ahaa. Meelihii ay

¹⁸⁵ Mi'a: eray carabi ah oo la macne ah boqol. Wuxuu u jeedaa murriyad qaali ah oo 100 shilin joogta.

¹⁸⁶ Sindiyaha: dugaagado.

¹⁸⁷ Maamuusad (maamuusiyad): sariir weyn oo dhammaanteed alwaax laga samayn jirey.

¹⁸⁸ Minawaar (mini-war): eray asalkiisu af-ingiriis yahay oo la macne ah 'markab dagaal', isaguse wuxuu ula jeedaa markab uun.

qoysasku kala degi lahaayeen kolkii la isla meel-dhigay ayay meel waddo ah fariisteen; iyaga oo sugaya awrta soo socota ee ay horseedka u ahaayeen.

Cabbaar hadday sheekaysanayeen ayay awrtii oo lammaysani soo muuqatay. Waxaa u soo horreeya rati Aadan-carab leeyahay oo gabadhii uu dhowaanta guursaday ay hoggaankiisa hayso. Markay ku soo dhowaatay ayaa, gabayaagii ma ahee, ninkii kale gabadhii ku dhaygagay, debinna ka jeensan waayey. Xoogaa ka dib ayii isgartay oo isaga oo amankaagsan intuu Aadan ku jeestay ku yiri: “War qofka ina hormaray aadane ma ahee, ma malaa’ig baa?!”

Markaas ayuu Aadanna isu bogey. Wuxuu isu qaatay, isuguna hanbalyeeyey inuu yahay nin doorasho wacan oo guursaday hablaha geyigooda ku nool tii ugu quruxda badnayd. Maanta ayay u eg tahay inuu wax yiraahdo, markii ay guurkiisa maqleen raggii ku oran jirey: “Maxaad Aadanow, gabar sokeeye ah u guursan weydey, doolaalo dheeridaa?” Kuwaas iyo kuwo kale oo uu garanayoba, allaylehe afar ha ku tuuro.

Maalintaas ayuu tiriyey tixdan gaaban ee uu garnaqsiga iyo ammaanta afadiisa uu isugu geeyey. Bilawgeeda ayuu inoogu sheegayaa, haddii aanu dheg iyo dhaban u xilanayn inuu, siday dar kaleba yeeleen, mar hore wax ka alkuman lahaa gashaantimo horay u batay oo xoolaha aabbeyaashood uun loo guursado! Wuxuu ku faraxsan yahay gabadha uu isagu guursaday, in kastoo lagula kaftamo dhawr dhalliilood oo iyada loo jeedinaayo, ayna ka mid ahaayeen:

- Inaysan ku abtirsan Dhulbahantaha geela iyo xoolaha kaleba xeryaha ka buuxsaday, sidaas darteedna uusan filan karin awro dhibaad badani ku raran tahay oo, maalin maalmaha ka mid ah, barxadda aqalkiisa lagu furo;
- Dhalasho ahaan inaysan Daarood ahayn; iyo
- Inay tahay shisheeye aan reeraha dhexdooda ku lahayn xigto u aqal-dhista iyo eeddooyin qoyskeeda cusub wax ku kaaliya.

Intaas oo gabadha dhalliilo looga dhigaayey, Aadan-carab dheg jalaq uma siin. Wuxuu ku adkaysanayaa, ragga qaar meesha ay xoolo iyo dhibaad uga xisheen, inuu isagu dhashiisa u daneeyey, maankana uu iyaga ku hayey inantan quruxda badan markii uu dooranaayey. Guud ahaan, waxaad mooddaa inuu u irdo-bixinaayo doobnimadii uu ku

yare weynaadey, wuxuuna ku fasirayaa haddii aanu sidaas yeeleen inuu ka dul-dhici lahaa guumeys calool weyn, markaasna ay isa seegi lahaayeen middan uu hadda helay ee uu ku tilmaamaayo laan bilic leh oo geed dhebi ah meel qarsoon kaga tiil, isaga oo keliyan a u bidhaantay! Wuxuu yiri:

1. Haddaan anigu dheef inaan cuniyo dhaqan ilaaqaayo
2. Oo aanan gabadhii dheg leh iyo dhabanka eegaynin
3. Kuwo xerada loo dhaanshey waa igu dhowaayeene
4. Waan dhaafay guumeysahaa dhumucda waaweyne!;
5. Waxba yaan Dhulbahantaha u gelin dhuuni iyo soore
6. Waxba yaan dhibaad iyo u xilan dhalasho Daarood
7. Waxba yaan dhig qudha laygu siin waaba soo dhacaye;
8. Dhurwaaguba hadduu toban habeen dhebel¹⁸⁹ u guureeyo
9. Isba dhoocil¹⁹⁰ meel lagu dabruu dhoosha geliyaaye;
10. Dheddig foolxun lama guursado aan dhawrasho lahayne
11. Dhulka inaan wareegoba ka helay dhebi qarsoonaaye
12. Dhallaankaaga tii doorisaa dhimasho weeyaane
13. Dhabankeeda¹⁹¹ naagtayda sow laguma dheeraannin¹⁹²!

11. Kashifkii adduunyada: dan iyo run

Waxaa la soo gaarey sannadkii 1941kii. Waxaa socda, aadna u xoogeystey dagaalkii labaad ee dunida. Ingiriis iyo Talyaani waa col, waxayna ku kala jiraan labada isbahaysi ee ku halgamaaya Yurub, Aasiya iyo Afrika. Labadooda ayaa kala haysta waqooyiga iyo koonfurta dhulka soomaalida. Butaacadii horeba, ciidammadii Ingiriiska ayaa looga xoog-roonaaday waqooyiga, si fududna waxaa

¹⁸⁹ Dhebel: eray asalkiisu uu af-ingiriis yahay oo uu gabayaagu uga jeedo laba-laxaadsii iyo socod-badin (double).

¹⁹⁰ Dhoocil (-ka): awr yar.

¹⁹¹ Dhabankeeda: quruxdeeda; bilicdeeda.

¹⁹² Sow laguma dheeraannin: sow in badan lagama hadlin; sow lagama hari waayin!

u qabsaday kuwii Talyaaniga. Lix bilood ayay ciidammadii Talyaanigu gobolladaas gacanta ku hayeen, markaas oo uu Ingiriiskuna saaray cuno-qabatayn xagga badda ah. Dabadeed, Talyaanigii ayaa la jebiyey, dalka oo dhanna waxaa u adkaaday Ingiriiska.

Maraakiibtii iyo dhaqdhaqaaqii ganacsiga dunida ayaa joogsaday. Wax alla wixii badeeco ahaa oo dalka dibadaha uga imaan jirey ayaa mar qura go'ay, gaar ahaan dharkii iyo cunnadii magaalooyinka laga soo iibsaa jirey. Haddiiba la helo, wixii yar oo ganac lagu keenaa waxay noqdeen wax aan la goyn karin oo cid lacag u heli kartaa ay faro-ku-tiris ahayd. Arrintaasuna, in kastoo ay dadweynaha wada saamaysay, haddana reer-miyiga ayaa aad u dareemay, aadna ugu nuglaa.

Reer Aadan-carab waxay ka mid ahaayeen reer-miyigii soomaalida ee baddii xirantay ku darxumooday, iyaga oo dagaallada caddaanka u dhexeeya aan qayb ka ahayn, taladoodana aan waxba ku lahayn. Maalintaas wax aan hal sano dhammayn ayaa laga joogey markii uu gabayaagu Haweeya la aqal-glay, hase ahaatee wax badan bay labada xilli ku kala geddisnaayeen. Caano ha joogtee, caysh dab lagu bislaysto ayaa gabaabsi noqday. Wax magaalo ama tuulo loogu safro sonkortii loogu jeclaa, dukaammada kuma soo dhowaan. Ninkii saaka rodol doontay lacagtii buu la soo noqday, isaga oo kifaadkii oo maran laallaadsanaaya! Sidoo kale, dharkii baa isna la waayey. Go' iyo marsiinoba, qof waliba wixii uu awel hore haystey ayuu ku mintiday oo qodxaha geedaha ka ilaashday.

Kolkii uu arkay arrintu sida ay dadweynaha ugu culus tahay ayuu, isaga oo dacaayad ka baqaaya, wuxuu maamulkii gumeysigu xeeriyey badeecada kooban ee dalka soo gasha in si siman iyo qolo-qolo loo qaybsado. Iyada oo tirsiga ay le'eg yihiin lagu tashanaayo ayaa qaddar dhar ah ama raashin ah *Reer Hebel* loo qoondeeyaa, dabadeedna la dhex-geeyaa, si ay qoys-qoys ugu sii qaybsadaan.

Waxaa la soo gaarey jilibka uu Aadan-carab yahay markii uu kaayaha lahaa. Dharkii ay qaybsan lahaayeen ayaa la soo dhex-dhigay. Nin waliba afadii u dhaxdey ayuu wax u doonayaa, kii doob ihina hooyadiis ama walaashiis ayuu u qayb-qaadayaa.

Raggii teelada hayey ee odayaasha ahaa waxay isku af-garteen Aadan-carab inay u buriyaan; marba hadduu yahay nin magac leh, welibana dhowaan aroosay. Waxaa la siiyey maro *maxamuudi*¹⁹³ ah oo saddex go' ah. Iyadii buu sibbaakh ku dhuftay oo si fiican u caseeyey. Maradii oo uu malkhabad iyo maskan ku soo kordhiyey ayuu reerkiisii iyo Haweeya ula carraabay, isaga oo nin guuleysan oo rag wax dheer isu haysta.

Markii uu u dhiibay oo ay aragtay marada uu wadaa nooca ay tahay ayay si quursi leh u eegtay, kana maahmaahday. Waxay tiri: "Waxaan maqlay nin baa beri dibadaha sodcaal ugu maqnaan jirey. Wuxuu maqnaadoba, markii uu dhulka ku soo noqday ayuu afadiisii maro cad u keenay. Kolkaas bay ku tiri, 'tolow ma haan baan u tolay?' Imminka waa halkii naagtee, Aadanow, aniguna ma haan baan kuu tolay?" Haweeneyda ay ku maahmaahday iyo Haweeyiba waxay liidayaan maryaha cadcad ee maraykaanta ama baftada ahaa, waayadaasna badanaa haweenka loogu arrad-tiri jirey. Dumarka da'da yar ee raggoodu awoodi karey waxay jeclaayeen maryaha midabka leh oo baftadana ka qurux badan, uskaggana ka qarsan og. Haweeneyda ay ku maahmaahday iyo Haweeyiba waxay qabaan maro caddi inay ku fiican tahay in ijaaro loo siiyo qof dumar ah oo haan iyo dhiil miduun kuu toshay amaba hawl kale kuu qabatay, xiriir kalena aanu idinka dhexayn! Ujeeddada maahmaahdu waxay tahay: ninna naag uu qabo oo kalgacal ka hayo, bafto iyo maro cad arrad-tir ugama dhigo!

Maalintaas ayuu gabayaagu tiriyey tix si weyn uga geddisan miinleydiisii xodxodada ahayd ee ay ku raaci jirtey markii uu guursanaayey. Iyadu, malaha, waxay weli xusuusan tahay hantidii faraha badnayd ee uu ugu ballan-qaaday, maalinta ay afadiisa noqoto, inuu dhinac walba ka dhigi doono. Wixii meeye? Dahabkii, cuntadii, dharkii, maraakiibtii cudbiga ahayd, baaburtii iyo doonyihii aawaye? Waxaas ayay Haweeyi tabanaysaa, isaguna, maalin kaleba yeelkeede, maantadaan waa nin-daneed. Awel horeba, xoolo wixii uu

¹⁹³ Maxamuudi: nooc dharka baftada ah ka mid ah oo xilliyadaas ay soomaalidu qaadan jirtey.

tirinaayey meelna kuma uu ogeyne, waxay ka ahayd, ‘dumar, beenna waa lagu soo xero-geliyaa, runna waa lagu dhaqaa!’

Sow, kolka, inuu afkiisa isku furdaamiyaa uma eka? Allaylehe haa. Waa inuu afadiisa u warramaa. Waa inuu dareensiyyaa sida ay u kala fog yihiin waxa ay haaminayso iyo waxa ay runtu tahay. Sidaas darteed, wuxuu si qoto dheer tilmaan uga bixinayaa dagaalkii markaas socdey iyo sida uu cid walba saamaynta ugu yeeshay.

Wuxuu tusaalaynayaa hooggii ku dhacay Ingiriis oo dawladaha ugu xoogga badnaa iyo sida guutooyinkiisii baabbah looga yeelay. Weliba wuxuu Haweeya ugu laab-qaboojinayaa saraakiishii Ingiriiska iyo iyaga Reer Aadan-carab ahi inay maanta siman yihiin oo, sidooda oo kale, ay iyagana cunnadoodu tahay ‘canbuulo mesaggo’ oo aan la kor-tegin! Si wacan kolkuu ugu kala dhigdhigay dagaalkii socdey wixii uu dunida baday ayuu, ugu dambaysta, wuxuu afadiisa u sheegayaa inay iska illoowdo raaxaysi aan cid haysataaba jirin iyo dhar faro badan oo hadba qaar lala soo baxo, laguna xarragoodo. Isaga qudhiisaba, shaar iyo wax uu feeraha ku qarsado laguma oga! Sow, kolka, kuma habboona taas intay ku taamilo-qaadato inay iska aamusto? Wuxuu ku yiri:

1. Naag yahay! kalaankaad i tidhi waa kasmoo haweene
2. Kulyoon hadalka layskuma badshoo waa karaahiyo e
3. Kalmateyn¹⁹⁴ wax dhaafsani denbuu ii kordhinayaaye;
4. Kufri iyo islaan belo haddii kabihi loo qaatay
5. Kooraha colaadeed haddii kala-fur loo diiday
6. Kabtankii caddaa meel hadduu kaadi dhigi waayey;
7. Ingiriis dagaal uma kallihin Koofil¹⁹⁵ dabadeede
8. Waa tuu habeen-baas u kacay kiin-qaraamiguye!;
9. Kursi lagu fadhiistiyo hadduu kibidhigii¹⁹⁶ waayey

¹⁹⁴ Kalmateyn: eray asalkiisu carabi yahay oo la macne ah ‘laba eray.’ Wuxuu ula jeedaa hadal yar.

¹⁹⁵ Koofil (Richard Corfield): sarkaalkii Ingiriiska ahaa ee Daraawiishtii Sayid Maxamad Cabdille Xasan ay ku dishey goobtii Ruuga (Dulmadoobe) 1913kii. Wuxuu Aadan-carab rumaysan yahay nin geesi ah oo dagaalyahan lagu sheegi karo inuu isagu Ingiriis ugu dambeeyey!

¹⁹⁶ Kibidhi: tashi; shawr.

10. Kornayllada garoomaha leh iyo kaabul iyo saajin
11. Kun dirays leh maantii hadday ‘kaw’ ka odhanayso;
12. Teer iyo kabniga maalintii kurahan¹⁹⁷ loo qaydey
13. Kibis iyo bariis kama shaqayn kuugga¹⁹⁸ gaaladuye
14. Kiristaannadii waxa u seda koronkorkeennaase;

15. Kashifkii adduunyada haddii layna kulansiiyey
16. Kidhli qudha rubbiyaddii hadday haatan karin weydey
17. Kiish lacaga baabuur haddaan lagu kirayneynin
18. Konton shilin makhaayadi hadday nagu kafeyn weydey
19. Kinnaalkii Suweys belo haddii kadinka loo taagey;
20. Kidh¹⁹⁹ wanaagsan dahab aan tumiyo kaatun iyo laasi²⁰⁰
21. Kurdado iyo googgarad cas iyo kirib²⁰¹ haddaad doonto
22. Kaantarool²⁰² wax laga iibiyiyo kadab yar mooyaane
23. Kooskay ka soo dhoofayeen karagga loo jiidye!;

24. Kabcadii Rasuulkaabu xidhay kaafir xoogsadaye
25. In kalluun baddii lagaga baxay haw kasmoo la’aane²⁰³;
26. Kinsina²⁰⁴ ma ihi xooluhu yihiin sida kashkaashkaase
27. Waa kabocadnimo²⁰⁵ dhawr maro oo la is-kor-saaraaye;
28. Aniguba kamiish iyo ma galo koodh iyo khamsaane

¹⁹⁷ Kuraha: buuro yaryar oo Cayn u dhow, qaar ka mid ah ciidankii Ingiriiskana la dejiyey.

¹⁹⁸ Kuug: eray asalkiisu af-ingiriis yahay oo uu ula jeedo cunto-kariye (cook).

¹⁹⁹ Kidh: eray asalkiisu af-ingiriis yahay oo loola jeedo weel ay dumarku ku ritaan dahabka ay ku xarragoodan (kit).

²⁰⁰ Laasi: dahab qoorta lagu xirto; silsilad dahab ah.

²⁰¹ Kirib: maro xariir ah oo waayadaas la jeclaa.

²⁰² Kaantarool: eray asalkiisu af-ingiriis yahay oo loola jeedo badeecooyinka lagama-maarmaanka ah marka ay inta gabaabsiga noqdaan ay dawladdu dadweynaha u qaybiso (control).

²⁰³ Meersiskan wuxuu ku tilmaamayaa maraakiibtii wax keeni jirtey sida ay gooshxii badda isaga deysay; dagaalkii qarammadu markii uu dhab u kululaaday. Wuxuu ina leeyahay: ‘Kalluun baa, kolkaas, baddii ku keliyastay!’

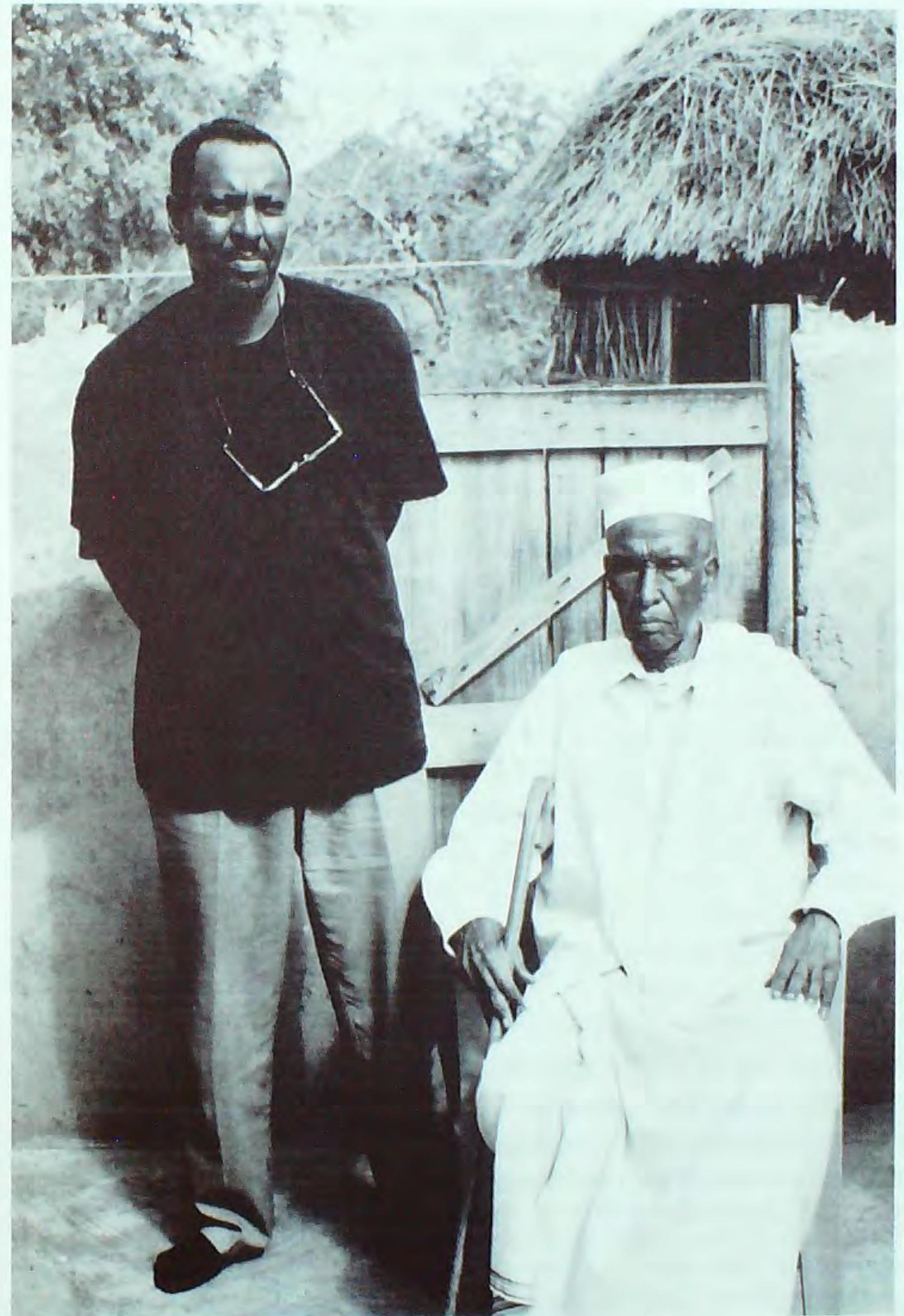
²⁰⁴ Kinsi: hodon; maal-qabeen.

²⁰⁵ Kabocadnimo: xoolo-baabbi’in. Kabocad, asal ahaan, waxaa la oran jirey dhalinyaro reer-magaal ah oo bilawgii afartannadii iyo kontonnadii qarnigii 20d ay waayeelku ku xaman jireen tumasho, kharash-badi iyo dhaqan-xumo oo idil.

29. Kiiskaan dhulkaba joogin iyo kirmalkaad²⁰⁶ hayso
 30. Kolley nimaan maqlayn baan ahee aniga hay keenin!

Waxaa ku-noqosho iyo caddaynba mudan meerisyada 7d iyo 8d ee ku jirey gabaygaas uu Aadan-carab afadiisa ku hogo-tusaaleynayey. Kolka horeba waxaa habboon inaan u kuur-galno macnaha saddexdan meeris erayga furaha u ah; erayga *'kiin-qaraami.'* Wuxuu ka kooban yahay laba eray oo isku-dhaf ah. Midka hore af-ingiriis ayuu ka soo jeedaa, wuxuuna la macne yahay boqor (king), kan kalena wuxuu ku abtirsadaa afka carabiga, wuxuu isaguna la macne yahay jacayl (qaraam). Wadajirka labadooda waxa uu gabayaagu ula jeedaa *'boqorkii jacaylka u ban-baxay'* ama *'boqorkii uu jacaylku derderey'*. Wuxuu halkan inagu xusuusinayaa 1900 iyo soddonnadii dalka ingiriiska dhexdiisa sheeko ka dhalisay muran weyn oo xagga dastuurka ah. Waxay ahayd qarnigii 20d boqortooyada filka weyn ee dalkaas dhibaato soo marta tii ugu cuslayd. Waxay ku saabsanayd boqorkii xilligaas oo la oran jirey Edward-kii-VIII (1894–1972). Wuxuu jeclaaday haweeney iyadana la oran jirey Mrs Wallis Simpson (1896–1986) oo dalka Maraykanka u dhalatay, dabadeedna wuxuu goostay inuu guursado. Hase ahaatee, xukuumaddii London iyo dadweynaha Ingiriiskuba arrintaas way ka soo hor-jeesteen, wayna ku taageeri waayeen. Muddo gaaban ka dibna, waxaa boqorka u caddaatay haweeneydaas iyo kursiga boqortooyada inaanu wada haysan karin. Kolkaas ayuu bishii Disembar, sannadkii 1936kii *'kursigii boqortooyo'* faraha ka qaaday, sidaasna ku guursadey haweeneydii uu jeclaa!

Dhacdadaas ayuu Aadan-carab Ingiriiska ku ceebaynayaa; isaga oo iyada u aanaynaya goobo badan oo ciidammadooda looga adkaaday dagaalkii 2d ee dunidu intii uu socdey.

Gabayaaga iyo Qoraaga: Buuhoodle; Juun 2001

²⁰⁶ Kirmalk: eray asalkiisu af-ingiriis yahay oo la macne ah dembiile (criminal).

Gabayaaga & maansadiisii:
1900 iyo kontonnadii

Yawle, Samatar & Aadan-carab:
maanso-ku-garramid

Sida la og yahay, biyaha iyo dhulka daaqa wanaagsan ayaa sabab-horaad u ah iska-hor-imaadka hubaysan ee kolba ka dhex-aloosma xoolo-raacatada soomaalida.

Taasina layaab ma laha haddii aad ogaato daaqa iyo biyuhu inay yihiin labada waxyaalood ee tiir-dhexaadka u ah nolosha xoolaha nool ee ay iyaguna ku sii nool yihiin. Sidaas darteed, meeliba meeshii ay ka daaq iyo biyo wanaagsan tahay waa laga jecel yahay, waana la isku maagaa.

In kastoo muddo aad u dheer xoolo-raacatada soomaalidu aysan dhul gaar ah ku negaan, haddana way kala sheegtaan. Qoladii muddo meel degganaataaba iyada ayaa isa siisa, inta kalena ka xigsata. Barbaar waliba halka uu ku indho-dillaacsado iyo markii uu gabanka ahaa ceelashii xoolahooda laga waraabin jirey ayuu u bartaa hanti ay reerahoodu goonni u leeyihiin oo inuu u dhintaa ay waajib ku tahay. Konton ama lixdan sano ka dib, isaga oo markaas da' ah, ayuu murugo iyo ciil la gam'i waayaa, kolkii uu arko isla dhulkii iyo ceelashii ay *weligood* lahaan jireen oo iyaguna ay ka fogaadeen, reero kalena u gacan-galay!

Iyada oo hiddaha soomaalidu uu sidaas yahay ayaa haddana waxaa lagu doodi karaa tolalka soomaaliyeed ee xoolo-raacatada ah inay ku yar yihiin kuwo boqol sano ka hor halkii ay ku dhaqnaayeen weli ku urursan. Arrintaasna waxaa, malaha, ka baxsan tol walba intiisa reer-magaalka noqotay ee raacatonnimadii uga xuub-siibatay degaammo cusub oo joogto ah.

Haddaba, Dhulbahante oo intii muddo ah Cayn²⁰⁷ iyo Nugaal-sareba²⁰⁸ degi jirey ayaa, laga soo bilaabo Daraawiish-jabkii ilaa afartannadii qarnigii 20d, meelahaas aad uga soo durkay. Arrintaasina waxay ku suuroggashay dhawr sababood oo ay ka mid yihiin:

- Geeddiga joogtada ah ee reer-miyigu ay ugu raad-joogaan daaqa wanaagsan iyo hadba dhulka cosobka ah ee xilliyadii ugu dambeeyey ay roobabku ugu badnaayeen oo xoolaha u wanaagsan, kuna caano-badiyaan;
- Colaado baahay oo dhex-mari jirey iyaga oo dhinac ah iyo Habarjeclo ama Habaryoonis oo dhinac ah;
- Maamulkii Ingiriiska ee waqooyiguna, guud ahaan, wuxuu Dhulbahantaha ku hayey cadaadis gaar ah; iyada oo loogu ciil-qabey kaalintii ay kaga jireen halgankii Daraawiishta ee Sayid Maxamad. Dagaalkii 2d ka hor iyo ka dibba, jilibbadooda Reer-Hawdka ah qaarkood ayaa waxaa loo aqoonsanaa 'fallaago' la iska ilaaliyo oo mar walba gacanta adag ee maamulka gumeysiga lagu dayo.

Sababahaas oo isbiirsaday ayaa, malaha, loo aanayn karaa bara-kaca la soo gudboonadey ee u horseeday jilibbo idil oo Dhulbahante ahi inay Cayn iyo Nugaal-sareba ka soo fogaadaan, dhinaca koonfurta iyo galbeedkana ay u bataan. Xagga Hawdka iyo dhulka oommanaha ah ayay jilibbadaasi degaammo joogto ah ku yeesheen, sidaasna waxay kaga durkeen maamulkii Ingiriiska ee, rasmi ahaan, ay iyagu hoos-imanayeen. Waxay dhinaca ku qabteen gobollada Mudug iyo Doollo oo ka mid ahaa, dagaalkii 2d ka dib, dhulkii soomaaliyeed ee Talyaaniga iyo Xabashidu ay ku soo noqdeen, horayna ay u kala haysan jireen.

Ha cuslaadeen ama ha fududaadeene, dagaallada degaankaas ka dhici jirey kala-joogsi ma lahayn; gaar ahaan Dhulbahante-Ciideed

²⁰⁷ Cayn: dhul xoolo-daaqeen ah magaciis. Arag sharaxa 51d.

²⁰⁸ Nugaal: magac loo yaqaan tog aad u dheer oo Cayn iyo Saraar ka soo rogmada iyo, weliba, dhulka uu maro. Waxaa ka mid ah Laascaanood, Garoowe, Taleex iyo Ayl oo uu toggaasi badda kaga shubo. Maamul-dawladeedka intii ay soomaalidu yeelatay, waxaa Nugaal loo kala gooyey laba gobol oo midna Sool loo bixiyey, Laascaanoodna xarun looga dhigay, midna magacii 'Nugaal' loo daayey oo ay Garoowe xarun u tahay.

iyo Habarjeclo oo meelahaas wada degi jirey. Markii rag la kala dilo ama geel la kala qaado ayaa inta la kala irdhoobo la kala durki jirey. Dabadeed, bilawgii 1900 iyo kontonnadii ayaa xagga Hawdka iyo Doollo waxaa si isdabo-joog ah uga da'ay roobab wacan; markaas oo Dhulbahantihii ay Habarjeclo degaan-wadaagga ahaayeeni ay meelahaas xoog ugu hayaameen. Dhawr xilli haddii ay degaammadaas ku maqnaayeen ayaa waxaa Habarjeclo u baylahoobey ceelashoodii iyo dhulkii ay xooluhu u daaqi jireen ee ay beryihii hore degi jireen.

Maalintaas ayaa waxaa gabyey maansoyahan la oran jirey Maxamad Aadan-caws (Habaryoonis, Muuse Ismaaciil). Gabayaagaas oo 'Yawle' lagu naanaysi jirey wuxuu ka mid ahaa hormuudyadii maansada soomaalida ee xilliyadaas; weliba maansada eedda xanbaarsan ee, haddii uu qof u tiriyo iyo haddii uu qolo u tiriyo, lagu qoonsado. Gabaygiisan soo socda oo digasho iyo diraddireba loo qaadan karo, wuxuu Yawle ku dhaadanayaa degaammadii Dhulbahante fadhiyi jirey iyo ceelashii ay ka cabbi jireen oo Habarjeclo u gacan-galay. Waa gabay dulucdiisa lagu soo koobi karo:

1. Cayn iyo Nugaal, waxay Dhulbahante iyo Isaaq ku halgamaanba, ugu dambaystii, inuu Isaaq u adkaaday; iyo
2. Laasaha Hawdka ee biyaha yar in Dhulbahante la baday; taasina ay tahay wax ay iyagu galabsadeen markii nabad laga waayey. Yawle oo Samatar si digasho u eg ugu hal-qabsanaya ayaa yiri:

1. Sida oday malluugaha bartiyo mooradiyo²⁰⁹ faalka²¹⁰
2. Hadba meesha ii muuqataan midhadh ka sheegaaye
3. Bal aan mariyo maansada anay igu majeertaane;

²⁰⁹ Mooro: faalku waa afar beyd, waxayna kala yihiin: a) beydka nafta, 2) beydka kasabka, 3) beydka shaqada, 4) beydka qaraabada, walaalaha, xididka iyo waalidka ee gebaggabeeya wax-sheegga afarta beyd. Labada dhexda ku jira afartooda god oo midba laba leeyahay ayaa 'mooro' la yiraahdaa.

²¹⁰ Faal: farsamo la yiri waxaa lagu ogaadaa waxa soo socda oo dhici doona ama ahaan doona; waa dhibco 16 beyd u qaybsama; iyagoo aan loo fiirsan baa dhulka lagu dhigaa oo beydadka soo baxa la sii ilmeeyaa oo laysku jarjaraa; wuxuu ku dhisan yahay male.

4. Muddo aan yarayn baa Nugaal²¹¹ muran ka taagnaaye
5. Ay qoloba qolo maagganayd inay muquunshaane
6. Allaylehe Isaaq baa mulkiyey Maxamad Geelloow e;

7. Marka hore hadday laba qabiil kala maqnaan weydo
8. Muslin iyo kufriba waa inay maalin diriraane
9. Maqrib reero degey tuugag baa mira habeenkiiye²¹²;

10. Maskan iyo Cagaar²¹³ Habarjeclo mooye tumanaysa
11. Waa tay dagaal maamiyeen makhawiyaashiiye
12. Masaakiin la dhaco waydinkii moodey reeraha e
13. Marraq²¹⁴ lagu gubtaa bay noqdeen mur iyo daybaaqe;

14. Maroodigaba soo-jeensigaan maaro loo heline
15. Malyuun aan kacayn bay dhigeen marinki Caymeede²¹⁵
16. Millatari la cariyaa laftuu malaf ka siiyaaye!;
17. Mataanaha²¹⁶ la qoday ceelashii lagama maarmeene
18. Maryo dhiig leh baa lagu furtay iyo meyd la gawracaye;
19. Muusiyo Quddeyr²¹⁷ uga aroor maalki Reer Hagare²¹⁸
20. Imminkay ku meermeerayaan miile²¹⁹ iyo laase
21. Marqaan-weyne²²⁰ reer laguma furo milic-kaliileede
22. Maatadu harraad Samatarow²²¹ waa ku madhataaye

²¹¹ Nugaal: dhul magaciis. Arag sharaxa 208d.

²¹² Wuxuu meeriskan ku xusayaa gaade Reer Hagar ah oo meesha Gaatama' la yiraahdo goor fiid ah Habarjeclo ku galay, kagana diley 6 nin.

²¹³ Maskan iyo Cagaar: laba meelood oo gunta Ceeldhaab ku yaal.

²¹⁴ Marraq: danbas kulul.

²¹⁵ Cayn: dhul magacii. Arag sharaxa 51d.

²¹⁶ Mataan (-ta): ceesha ay soomaalidu qodato nooc ka mid ah.

²¹⁷ Muuse & Quddeyr (Muuse-quddeyr): laaso Buuhoodle u dhow oo xoolaha laga waraabiyo. Muuse-quddeyr wuxuu ahaa askari ka mid ah askartii Ingiriiska ee waqooyiga. Laasahaas oo lagu diley, laguna aasay ayaa waagii dambe magaciisa loo bixiyey.

²¹⁸ Reer Hagar: jilib Dhulbahante ah, Axmed Garaad. Arag jaantuska 5d.

²¹⁹ Miile: wax-qaybsi. Halkan wuxuu Yawle uga jeedaa biyo-qaybsiga kolka dhulka oommanaha ah la joogo.

²²⁰ Marqaan-weyne (Marqaan): meel magaceed. Arag sharaxa 63d.

²²¹ Samatar: Samatar Baxnaan. Arag sharaxa 150d.

23. Madaxgaallo iyo Toomo iyo Magan²²² xawaalkiisa
 24. Moqorraysta²²³ waa taad arlada madhax u diiddeene²²⁴!

Ma munaafaq baad tahay?
jawaabtii Samatar

Gabaygaas caanka noqday waxaa ka jawaabey Samatar Baxnaan oo tiriyeey gabay isaguna soomaalida dhexdeeda si fiican ugu shaac-baxay. Arrimihii uu Yawle tixdiisa kaga hadlay ayuu Samatarna kiisan kaga wada jawaabayaa.

Wuxuu ugu horraysiinayaa Yawle oo markuu araranaayey ku faanay inuu la mase yahay oday faalka iyo xiddigo-tiriska looga dambeeyo. Qodobkaas ayuu bilawgaba Samatar gabayaaga ku ceebaynayaa. Wuxuu ugu dardar-werinayaa labadaas arrimood ruuxii yaqaani inay aakhiro Fircoon naarta ku kulmi doonaan oo ay isku meekhaan ahaan doonaan; taasna wuxuu ka soo qaatay diinta islaamka oo aan oggolayn, Eebbe mooyee, cid kale inay sheegato ogaalka waxyaabaha timaaddada ku dahsoon.

Wuxuu ku xijinayaa arrin kale oo iyaga Dhulbahante ah uu Yawle ku canbaareeyey oo ahayd goor fiid ah inay reeraha col gaade ah

²²² Madaxgaallo, Toomo iyo xawaalka Magan: Intuba waxay ka mid yihiin dhulka xoolo-daaqeenka ah ee Doollood. Xawaalka oo loola jeedo xajuub ama qabri waxaa ku aasan Magan Nuur (Dhulbahante, Reer Hagar). Wuxuu ku yaal Walwaal agteeda.

²²³ Moqor: dalool yar oo jirridaha dhirta waaweyni yeelato oo kolkii biyaha roobku galaan dhuumo lagaga cabbo. 'Moqorraysta' wuxuu uga jeedaa, 'biyaha yar ee laasaha hawdka sidii moqorka kaga cabba.'

²²⁴ Yawle isaga oo da' ah ayay 1956kii Habarjeclo dishey, sababtuna waxay ahayd dagaal ba'an oo iyaga iyo Habaryoonis Burco ku dhex-maray sannadkii 1955kii. Colaaddaas ka sokow, waxay dad badani rumaysan yihiin inuu u dhintay gabay cay ah oo, markii ay diriireen ka dib, uu Habarjeclo u mariyey, uuna kaga qoomamoonaayo kiisii ammaanta ahaa ee uu Nugaal ku guddoonsiin jirey. Gabaygaas cayda ah ayaa waxaa ka mid ahaa:

"Ma maroodi baan Habarjeclooy idinku miisaashey?!
Ma martabad rag kale leeyahaan idin mihiibsiiyey?!
Ma mooyaan idiin tumay gun waa loo mashxaradaaye!"

geliyeen²²⁵; taas oo ah dhaqanka dagaalka ee soomaalida wax aan ku wanagsanayn. Sida uu xeerku ahaa, haddiiba dirir la guddoonsado, raggu waa inuu dharaar cad isu bareeraa, tabtii kale ee loo irkadaana waa gaadmo, gaadmona waa tabta tuugada! Dooddaasna Samatar wuu ka dabaakhtamay, wuxuuna soo saaray xeer cusub oo kii jiri jirey uu ku burinaayo. Wuxuu ku doodayaa, haddii ay laba qolo nabad iyo walaaltooyo kala weydo, mid walba inay u bannaan tahay inuu ku dhaqaaqo tab kasta oo uu qolada kale kaga il-heli karo, waxna ugala dhici karo. 'Dagaal waa xeel iyo dhagar, goor habeen ah in duullaan qolo lagu fariisiyaana waa tab adiga kaa maqan, aniguna aan ku dheerahay!' ayuu Samatar ku adkaysanayaa.

Dhinaca kale, wuxuu ku baanayaa doogga iyo barwaaqada ay ku jiraan markii ay soo idlaystaan inuu soo gulfi doono, uuna dib ula soo meeri doono dhul iyo ceelal wixii ay Cayn ku lahaayeen ee Yawle ku andacooday in loogu awood-sheegtay, xoogna lagaga qaaday.

Wuxuu ugu dambaysiinayaa, Yawlana uu ku eedaynayaa inuu yahay abaallaawe si xil leh uga jawaabey wanaaggii Reer Hagar iyo Dhulbahantaha kaleba ay u galeen; ka hor intaanu xagga Isaaqa uga guurin ee hawdka iyo laasaha uu hadda ku caayaayo uu la degganaa. Abaalkaas la taartay oo uu gudo ha joogtee, marnaba ma ay soo rogin inuu colaad ugu maqan yahay. Wuxuu Samatar jawaabtiisa ku soo xirayaa dagaal-oogidda iyo diraddiruhu isaga Yawle ah uun inay dib ugu noqon doonaan, isaguna uu eedi doono, una dhiman doono!

Wuxuu yiri:

1. Mooradu ma fiicniyo nin faal lagu majeertaaye
2. Mar hadduu malluugaha yaqaan iyo mareeg-dheerta²²⁶
3. Isagiyo Fircoon baysku mida maalin-aakhiro e;
4. Anse macallin diin laan ahoo dhigaya mawliide
5. Sida sheekh muftiya oo cilmiga madar ka sheegaaya
6. Bal aan mariyo maaweeladaan maahirkeed ahaye;

²²⁵ Arag sharaxa 212d.

²²⁶ Mareeg-dheer (mareego-dheer): Xiddigaha daalallida cuntub ka mid ah oo u dhexaysa libcas iyo xoor.

7. Marka hore hadday laba qabiil kala maqnaan weydo
8. Muslax lagu walaaliyo hadday maarsi kala weydo
9. Mindiyo laysku dooxiyo hadday maradu dhiigowdo;
10. Mirta iyo dharaartuba dagaal kama madhnaadaane
11. Mutax waxa ka xoog badan sirtii laysku mawtiyo e
12. Maqribkii haddaan duuley waa mid aan ku dheeraaye;
13. Nimankaan makalay fiidka waa manidi Iiddoore²²⁷
14. Hays moodin meel kale inay kaa marmarayaane
15. Waa muusannow iyo baroor maansadaad tiriye;
16. Moonida²²⁸ aroortiyoo hadhkii kuma macaashtaane
17. Waa taan makaartii Goleed²²⁹ kaa mullaaxsadaye
18. Meydkii Isaaq lagala hadhay moodharraa gura e;
19. Shan qolaa mataanaha ka jaban Maxamadkiinniiye²³⁰
20. Madmadoobeya²³¹ oo dhan baan loo muraaradine
21. Waa tuu waraabuhu ku mamay maaxdi Reer Sahale²³²
22. Ma Midgay²³³ ahaayeen kuwaan moodda kaga yeedhshey?
23. Adow marag-furay oo shaacir waa inuu mushtegaaye
24. Inuu gabaygu kaa yare mergado laguma moodeyne
25. Adigaan wax miisaamin baa mooye kuu baxaye;
26. Maadhiinku qoonkuu la tegey miidha Habaryoonis
27. Magta lagu xukumay Geed-quwaax²³⁴ waa rag kaa maqane

²²⁷ Iiddoor (Isaaq): arag jaantuska 7d.

²²⁸ Mooni: eray asalkiisu af-ingiriis yahay oo la macne ah waabberi (morning).

²²⁹ Makaartii Goleed: Gol oo uu ula jeedo Goldheer halka la yiraahdo (koonfurta Caynaba) ayaa waxaa dagaal ku dhex-maray Habarjeclo iyo Dhulbahantaha Reer-Ciideedka ah qaarkiis; halkaas oo Habarjeclo lagaga diley rag dhawr-iyoo-labaatan lagu sheegay. Iyaga qudhoodu markaas mar aan ka fogeyn ayay Dhulbahantaha waxay laba meelood kaga dileen dhawr-iyoo-toban nin. 'Makaar' waa qorrax kulayl badan; suudi.

²³⁰ Maxamadkiinnii: wuxuu u jeedaa qolada la yiraahdo Maxamad Abbokor, Habarjeclo. Arag jaantuska 7d.

²³¹ Madmadoobeya: wuxuu u jeedaa Reer Xirsi Cismaan mooyee Habaryoonis inteeda kale.

²³² Reer Sahal: laf ka mid ah Habarjeclo, Yaasif. Arag jaantuska 7d.

²³³ Midgo: qolo la takooro. Arag sharaxa 110d.

²³⁴ Geed-quwaax: dhawr qolo oo ka mid ah Dhulbahante-Ciideed, hase ahaatee aan Garaad Faarax ka mid ahayn. Waxaa ka mid ah Khaalid, Yaxye iyo Hayaag. Naanaysta 'geed-quwaax' waxay ka raacday gabay uu tiriye nin Isaaq ah oo u

28. Ma mardaaddi bay weli jiraan muuqan mahayaane?!
29. Mase waa kuwii lagu mudmuday maqasha daaqeeda?!
30. Maskan iyo Cagaar²³⁵ kuma galaan madaqsigiinnaase
31. Ma mihiibsataan dooxada aan maaliggeed ahaye
32. Maggure²³⁶ iyo Qaranro²³⁷ waa maahu Reer Hagare
33. Marqaan-weyne²³⁸ iyo Toomo iyo Mayro iyo Riinji²³⁹
34. Maadhaha ka baxay Tuurwareen²⁴⁰ Magan xawaalkiisa²⁴¹
35. Intaan malabka soo daaqayey yaad nala murmayseene
36. Mar haddaan u soo jeestay waa kaa mahoobbiyiye!

37. Afartaas madkeeyaye miyaan miinka ka habowshey
38. Madhoodhooyin iiguma baxee marin ma qaadsiiyey
39. Micne kalena waa eray yaroo Maxamad²⁴² loo sheegay:

40. Adoo macawis iyo shaadh sitoo muunaddii boqor leh
41. Muusiyo Quddeyr²⁴³ iyo jafkaad nala mushaaxaysey
42. Maajeenta²⁴⁴ ceeshii lahayd amase Meygaagle²⁴⁵

ciil-qabey Garaad Faarax, lana oran jirey Ina-Nuur Dacar. Markii uu Garaad Faarax cid ka waayey ayuu ku tashaday Dhulbahante inaanu kala soocin ee ciddii uu ka arkoba uu birta ka aslado. Markaas buu gabay uu tiriye wuxuu ku daray:

*'Nin harraaday sow geed-quwaax u hunguroon maayo?
Hayaag iyo kolaan Khaalid helo hilib la'aan maayo!'*

²³⁵ Maskan & Cagaar: laba meelood. Arag sharaxa 213d.

²³⁶ Maggure: ceel Qaranro u dhow.

²³⁷ Qaranro: ceel magaciis. Arag sharaxa 75d.

²³⁸ Marqaan-weyne: Balli magaciis. Arag sharaxa 63d.

²³⁹ Mayro & Riinji: Mayro waa dhul jeex ah oo xoolo-daaqeen ah, 'Riinji'na waa tuur dheer. Labaduba waxay u dhow yihiin Docmo; Hawd.

²⁴⁰ Tuurwareen: tuulo u dhexaysa Heegaale iyo Qaranro; koonfur-galbeed Buuhoodle.

²⁴¹ Magan xawaalkiisa: Arag sharaxa 222d.

²⁴² Maxamad: Wuxuu ula jeedaa Maxamad-yawle oo uu gabaygan ugu jawaabay.

²⁴³ Muuse & Quddeyr (Muuse-quddeyr): laaso magacood. Arag sharaxa 217d.

²⁴⁴ Maajeen: jiilaalka hortisa geedaha aan weli qallalin ee dhaayinku ku dambeeyo.

²⁴⁵ Meygaagle: laaso u dhow Qorilugud; waqooyiga Buuhoodle.

43. Mayal²⁴⁶ kuma degeynnine dhulkaad magan ku daaqaysey
 44. Maantaad cabbaysey yay biyuhu magac lahaayeene
 45. Imminkay maliid kula noqdeen mur iyo daybaaqe;

46. Muslin meel xun laga qaatay waa inuu mastuurtaaye
 47. Madfac iyo rasaas bay noqdeen mahadnaqaagiiye
 48. Ma munaafaq baad tahay abaal waa ku moog yahaye?!

49. Waa kugu martiye dayrtu waa midhaha Daarood²⁴⁷
 50. Mudankayga weeyee hadday idinka soo muuddo
 51. Meeshaad tiqiinneen haddii mayayga loo diido
 52. Meermeerka Gubaddood²⁴⁸ haddii lagu maqnaan waayo
 53. Sida maylka²⁴⁹ geeddigu hadduu 'mudh' isa soo siiyo
 54. Ay Muuseyaal²⁵⁰ nala dersaan nagama maarmaane;
 55. Manqax iyo haddii xididinnimo la isku muuneeyo
 56. Dadka kii manaabo la²⁵¹ haddii midigta loo dhiibo
 57. Magligaad afaysaa ku goyn muruqa Yawloow e²⁵²!
 58. Maatada xaggee Reer Cismaan²⁵³ madaxa loo saari?!
 59. Geedaha magoolka iyo haddii muugga laga laasto
 60. Maaxuurka²⁵⁴ iyo laasku waa madhaxa noo yaale

²⁴⁶ Mayal: xoog. Arag sharaxa 64d.

²⁴⁷ Daarood: magac ka dhexeeya tolal dhawr ah oo soomaaliyeed. Arag sharaxa 65d iyo jaantuska 1d.

²⁴⁸ Gubaddooyin: dhul xoolo-daaqeen ah oo degaanka Habaryoonis ka mid ah; galbeedka Buuhoodle.

²⁴⁹ Mayl: markab.

²⁵⁰ Muuseyaal: Laba-Muuse. Laba qolo. Arag sharaxa 38d.

²⁵¹ Dadka kii manaabo la': dadka kii godob la'; aan aano qabin.

²⁵² Raggii xilliyadaas joogey qaar ka mid ah oo aan arkay waxay ii sheegeen inuu Yawle aad u naxay markii gabaygan Samatar loo geeyey, dadkii la joogeyna uu ku yiri, 'Samatar wuu i kuhaamay, waana gabayaa oo eraygiisu waa halis, anigana wallee waa la i dilayaa!' Taasina waxay dhabowday 1956kii markii uu gacanta Habarjeclo ku baxay!

²⁵³ Reer Cismaan (Reer Cismaan Beyle): jilib ka tirsan Habaryoonis, Muuse Ismaaciil; jilibkii uu Yawle ahaa. Arag jaantuska 6d.

²⁵⁴ Maaxuur: laaska biyaha maaxda ah ee galabnimada laga cabbo, ka dib markii maaxdii xalay uu soo buuxiyey waabberigii xoolaha laga waraabsaday ama laga dhaansaday.

61. Mas baa kaga tufaye²⁵⁵ awrta yaa mar uga soo dhaamin?!

12. Bal isu miisaama:

laba hab-dhaqan

Yawle halkaas kuma harin. Wuxuu Samatar u soo mariyey tixo kale oo faan ah, uuna kaga jawaabay gabaygaas dambe doodihii ku jirey. Aadan-carab oo ka mid ahaa hal-abuuradii ay gabayadaasi dhegahooda ku soo dhacayeen, asii aan markaas ka hor ka qayb-gelin ayaa waxaa soo jiitay meeris ku jirey tixihii dambe ee Yawle tu' ka mid ah; kaas oo ahaa:

"Maax Beyle iyo Aadan Fiqi²⁵⁶ yaa martiye doona?"

Wuxuu Yawle meeriskaas ku leeyahay, 'haatan haddii la colloobey, isdhexmar dambena uu aabbihiis dhintay, haddaad Dhulbahante tihii, sidee baydun u soo martiye doontaan Maax Beyle iyo Aadan Fiqi labada lafood ee lagu magacaabo ee aydun, dhaaxba, martiye jirteen?' Qodobkaas oo keliya ayuu Aadan-carab tixdii oo idil ka qabsaday. Waase qodob aan sahlanayn haddii dhaqanka soomaalida dib loo milicsado. Wuxuu ku saabsan yahay cunno oo ah arrin ay soomaalidu ka feejignaato oo ka-hadalkeeda ka siqooto. Had iyo jeer, ninka weyn ama caanka ah amaba gabayaaga ahi wuxuu iska ilaaliyaa inuu yeesho ceeb iyo goldaloolo loogu hal-qabto oo ama loogu gabyo amaba si kale loogu dhalliilo. Ceebaha kuwa ugu waaweyn ee la iska ilaaliyona waxaa ugu daran hunguri-xumada iyo cuntada oo si foolxun lagu doono, dadka mudan ama u baahanna loogu diido. Arrintuna in ay sidaas tahay waxaad ku rumaysan kartaa

²⁵⁵ Mas baa kaga tufay?: erayo wadajir loogu tiraabo marka la rabo in la yiraahdo, 'qof hebel ama reer hebel meeshaasi waa u beeshay oo ku soo noqon maayaan, mar dambena uma soo hawoon doonaan!'

²⁵⁶ Maax Beyle & Aadan Fiqi: laba lafood oo ka mid ah Muuse Ismaaciil & Muuse Carre; Habaryoonis. Arag jaantuska 6d.

‘silaladda maanso’ ee caanka ah, laguna magacaabo ‘Halac-dheere’²⁵⁷; taas oo ka bilaabatay cunno iyo hunguri-xumo la isugu hal-qabtay, dabadeedna isu rogtey laba qabiil oo waaweyni inay, intii muddo ah, isugu gabyaan.

Meeriska Yawle wuxuu xambaarsan yahay arrin kale oo iyadana ay soomaalidu isugu fiirsato, xeerar adagna ay ka leedahay. Waa martida oo qofku marna uu isagu noqdo, marna loo noqdo, labada jeerbana waxay soomaalidu ka leedahay xeerar, in kastoo aanay u qornayn, kor laga wada yaqaan oo haddii aan laga fiirsan lagu ceeboobo. Ninka la soo martiyo ama lagu soo hoydo waxaa laga doonayaa cidda soo martiday inuu u roonaado oo waxa uu u heli karo aanu kaga masuugin. Midka ama kooxda martida ahna waxaa laga filayaa haddii habeenka hore la sooro waabberiga ama barqada dambe in ay reerka ka ambo-baxaan. Waxaa kale oo laga doonayaa, haddii laga waayona ay ku ceebaysan yihiin, cuntada loo keenay inay wax ka hanbeeyaan oo xeeryaha oo maran aan laga soo qaadin²⁵⁸.

Xeerarkaas aan soo sheegnay isaga oo cuskanaya ayuu Aadan-carab wuxuu Yawle, marka horeba, ku ceebaynayaa gabaygiisa inuu ku daray wax aan ku habboonayn. ‘Dooddu dagaal iyo xoolo la kala qaado ayay joogtay, ma ahayn cunno inaad kaga hadasho’ ayuu Aadan jawaabtiisa ku bilaabayaa. Wuxuu ugu hal-qabanayaa rag ay isaga hayb wadaagaan oo gabayadoodii cunno kaga hadlay, dabadeedna inta lagu haadsaday gabbal ku dheggan lagaga dhigay!

Meel kale waxa uu ku xusayaa, inta aan Ingiriisku dhulka qabsan, iyaga Dhulbahantaha ahi inay Isaaqa ka hodonsanaayeen; taasna

²⁵⁷ Silaladdaas waxaa Hobyo ka bilaabay gabayaagii la oran jirey Cali Sharma’arke (Majeerteen, Cismaan Maxamuud), wuxuuna bilaabay markii uu hunguri-xumo iyo cir-weyni labadaba uu ugu gabyey Xuseen Cashuur Cali ‘Halac-dheere’ (Ogaadeen, Reer Cabdille) oo ku jirey rag Ogaadeen ah oo reerahooda ardaagal u ahaa. Markii dambe waxay maansadii isu rogtey Harti iyo Ogaadeen, Cali Sharma’arke ka sokowna, waxaa ka qayb-galay maansoyahannadii xilligaas kuwii ugu magca dheeraa sida Qamaan Bulxan, Cali-dhuux, Gooni Cabdi Xaaji, Sayid Maxamad Cabdille Xasan, Faarax-caytame iyo weliba qaar kale.

²⁵⁸ Hanbada waxaa iska leh, loona reebayaa dumarkii cuntada soo wanaajiyey oo ay u badan tahay, markoodii horeba, inaysan martida waxba ka reeban!

Waxa uu u daliishanayaa wixii ay yeeli jireen markii lala xidido ee hablaha laga guursado. Waxa uu ku ceebaynayaa geel badan oo yarad ah kolkii ay Dhulbahantaha ka guddoomaan sidii ay Habaryoonistu u dhaqmi jirtey. Xeerka gobolka laga yiqiini wuxuu ahaa xoolaha gabadha laga bixiyo wax fiican in ciddii bixisay lagu soo celiyo, hase ahaatee iyagu waxba ma soo celin jirin; aan ahayn muqmad iyo mood kale oo aan sidaas u sii ridnayn! Sidoo kale, wuxuu ku xifaalaynayaa gabadhoodu haddii ay reer hodon ah guursato inay mar walba dul-joogaan oo iyaga oo wax-doon ah ay soo kor-dhoobtaan! Dabadeed, wuxuu Yawle ku baraarujinayaa dhaqan-xumada xagga marti-hoyadka inaan loo sinnayn, qoladiisuna ay tahay ciddii ay kolba martiyaan kuwii dul-fadhiyi jirey ee ka-bil-ka-bil ku dul-negaan jirey. Haddaba, su’aashu waxay tahay, haddii ay qolada Yawle dhaqankaas leedahay, isaga Aadan-carab ah, waa sidee dhaqanka qoladiisu? Wuxuu inoo sheegayaa iyagu inay ku taagan yihiin xeerka wanaagsan ee ay soomaalidu martida ka leedahay, reerkii ay martiyaanna weligood wax habeen ka badan aysan ku hoyan. Innaga ayuu kolkaas waxa uu inaga codsanayaa arrintaas inaynu garsooreyaal ka noqonno. Wuxuu ina weyddiisanayaa labadaas dhaqan inaynu isu miisaanno ama aynu isbarbar-dhigno, koodii wanaagsanna aynu ka gar-naqno. Tabtii Samatar intuu yeelo ayuu Yawle wuxuu ku canbaaraynayaa aqoonta faalka iyo xiddigo-tiriska uu ku faanay; taas oo ku xusan ararta gabaygiisii hore ee uu Samatar ku halqabsan jirey. Wuxuu yiri:

1. Nin hadduu malluugaha bartiyo mooradiyo faalka
2. Uu minankanay²⁵⁹ sheegay dhaho male-awaalkiisa
3. Aakhiro makaan foolxun waa inuu mutaystaaye!;
4. Muqniyiyo²⁶⁰ minhaajkaan²⁶¹ aqaan oo muftaan ahaye
5. Anigoo muslina oo ku jira muuminka islaanka
6. Aan weliba maahmaah-xumiyo meel-ka-dhac aqoonnin

²⁵⁹ Min (minan): beyd; beydadka faalka ayuu ula jeedaa.

²⁶⁰ Muqni: kitaab ku saabsan axkaanta shareecada islaanka. Arag sharaxa 52d.

²⁶¹ Minhaaj (Minhaaj-ad - Taalibiin): kitaab uu isku duwey Al-Imaan An-Nawawi oo 4 waaxood ah, kuna saabsan axkaanta shareecada islaamka siduu Al-Imaam Ash-Shaafici u gartay.

7. Bal aan gabayga laylama murmee idinku maaweesho:
8. Maansada 'rag baan mawtiyey' iyo maal la kala qaado
9. Iyo magac-ku-faan bay ahayd Maxamad-yawloow e
10. Waa marin-habow soor inaad madasha keentaaye!;
11. Adigaa majiiraha duwuu kaa maroorsamaye
12. Mannaad sheegataye kaala gudub mawjaddii hore e
13. Manfac inaad ku hadashaanna waa meheraddiinniiye
14. Waa wuxuu Salaan mahadiyey²⁶² ay kaga macaasheene²⁶³!

²⁶² Mahadiyey: wuxuu halkan uga jeedaa 'eeday.'

²⁶³ Waxaa la weriyey Salaan Carrabey Maxamad (Habarjeclo, Aadan-madoobe) oo ahaa gabayaa caan ahi inuu guursaday gabar la oran jirey Dhool Aadan Arab (Dhulbahante, Reer Hagar, Reer Faarax Hagar), isla markaasna uu reer-xididkiis mindhismo ku noqday. Muddo ka dib ayay Reer Hagar waxay u dhiibteen awro safar ah oo ay doonayeen inuu Berbera uga soo caddeeyo. Dibba uguma soo noqone, wuxuu ka dhacay Nayroobi, halkaas oo uu muddo ku maqnaa, xabsi iyo dhibaatooyin kalena ay ka soo gaareen. Mar dambe ayuu Burco ku soo noqday, isaga oo garan la' si uu reerkiisii cusbaa ugu noqdo iyo si uu uga joogo! Dabadeed, maalin maalmaha ka mid ah ayay magaaladaas waxay ku kulmeen rag reer-xididkiis ah; kuwaas oo dhiirri-geliyey, kuna yiri, "War cidina wax kuu sheegan maysee, kac oo reerkaagii tag." Sidaas buu yeelay. Hase ahaatee, waa loo kooday. Waxaa lagu heshiiyey si doqon-ma-garato ah in looga aarsado. Aqalkii ayaa intii muddo ah waxaa looga dhaartay wax cunno ah oo nin weyni ku noolaan karo in la dhigo. Salaan wuu dihaaley, dabadeedna af-labadii ayuu yeeray. Wuxuu tiriyeey gabay caan noqday, asii ay intan yari naga soo gaadhey:

*"Laba la hinjiyoba waa hunguri kii horrayn jiraye
Aqal aan hilbiyo soor lahayn haqabla' oo buuxa
Amaan haanka caanuhu ku jirin halab karuurkeeda
Guur uma hagaagine wax baa loo hadoodilaye!"*

Ducaale Aadan Qoolaab nin la oran jirey oo 'Ducaale-dheere' lagu naanaysi jirey, kana mid ahaa xididka dhow ee gabayaaga ayaa markaas hal aad u shilis soo qabsaday oo gawracay. Hilib kala jaad-jaad ah oo muqmad u badan ayay haweenkii beeshu ka sameeyeen. Aqalkii Reer Salaan ayay ku dhex-hubsadeen. Kolkaas buu Ducaale-dheere gabyey. Wuxuu tiriyeey tix ilaa maanta lagu maahmaaho oo Salaanba inta gudubtay tolkii uu ka dhashay ku noqotay wax si joogto ah loogu xifaaleeyo. Ducaale wuxuu yiri:

*"Salaanow gob samir weydey waa saancad iyo ceebe
Siddeeddii cashoba waa intuu sahanku laallaaye*

15. 'Maax Beyle iyo Aadan Fiqi²⁶⁴ yaa martiye doona?'
16. Midhkaasaa tixdii igaga mudan maadharka ahayde
17. Waa hadaf miskiin lagu yaqaan oo masuug yidhiye;

18. Dadku waa macruuf waana xidid oo ma moogidine
19. Muqfiraadsi baw kala socdiyo maamul caadiyahe
20. Hadduun baad magaaliyo hesheen gaal masiixiya e!;
21. Mooryaanka²⁶⁵ berigaad ahayd madhane gaajaysan
22. Aan -haatan- kala maarannaye marinku dhooboobin
23. Annagaa lahayn midigta sare waana loo marage;

24. Goortaan maggeynada²⁶⁶ baxshiyo meydabtiyo goolka
25. Mood iyo alaab dumar sidoon muuqan baa jiraye
26. Maraad celin jirteen tulud markaad naga mihiibtaane
27. Markaasaa masruufkuna ahaa mag iyo dheeraade
28. Marna uma tudhaan gabadh hadday maalqabeen tahaye!

29. Haddaan caawa meesha u hoydoo la igu maamuusay
30. Oo aan muddaahino²⁶⁷ heloo la i murweynaayo
31. Waa inaan aroorta u mohdaa muhimaddaydiye;
32. Muddo laba ka badan reer dugsigi kama madoobaane
33. 'Magoolkii dhammaa kamana tago madhaxa' waa ceebe!
34. Nin muquuno-doon lagu wadey oo maato iyo reer leh
35. Oo inuu maqnaadoba sodcaal lagu malaynaayo

*Geel kala samcane waanigii Soobir gawracaye
Waa soo sidnaa xeedhyihii saabka loo tolaye
Ildoor sal fududaa wuxuu sugayo muu dhawro!"*

Aadan-carab sheekadaas iyada ah ayuu Yawle xusuusinayaa, wuxuuna u sheegayaa inuu sidii Salaan u ceeboobi doono haddii aanu iska deyn cunnada iyo ka-hadalkeeda.

²⁶⁴ Maax Beyle & Aadan Fiqi: laba jilib oo Habaryoonis ah. Arag sharaxa 256d & jaantuska 6d.

²⁶⁵ Mooryaan: dad la dhacay oo xoolahoodii aan waxba looga reebin; qawle.

²⁶⁶ Maggeyno (maggeydo): hashu geela ugu foolaadsan ee wax kasta oo dhaca aan gawraca loo quurin. Wuxuu ka wadaa geel wada xul ah oo yarad uu u bixiyo.

²⁶⁷ Muddaahino: xurmo iyo maamuus.

36. Oo ay marantidii kayd intaa ugu mannaagayso
37. Oo geela sidig looga maray ama maqaarreyda
38. Oo adhiga neefkii macaa madaxa loo gooyey
39. Ay laba malyuun kugu tageen miiska iyo shaahu
40. Oo gogosha midabkii cartiyo muuno ka idleeyey
41. Aan maral ahayn talo adduun meel ka wadi weydey
42. Aan mucurto kuu sheeganayn ama muraadkiisa
43. Iyo niman habeen qudha martiya bal isu miisaama!

13. Lo' gedooddey!:
baroordiiq dareen-kicis leh

“Reer hebel yaa laga dilaa?” waa su’aal ay soomaalidu isweyddiiso mar alla markii ay nin beri hore laga diley sidii loogu aari lahaa ay ka tashanayso. Macnaha hawraartu wuxuu daarran yahay, ‘Reer hebel ninkee baa ugu wanaagsan; ninkee baa ugu waxtar roon; ninkee baa ugu ragannimo badan oo haddii laga makalo ay si weyn ugu naafan doonaan?’ Su’aal kale oo taas la mid ahina waxay tahay: ‘Hebel, hebel ma u dhigmaa?’ oo ay iyadana ula jeedaan, ‘ninkeennii ay *reer hebel* dileen aynu hebel ugu aarree, horta ma yahay nin u dhigma oo sidii aynu geerida keennii ugu baroorannay ay iyaguna ugu barooran doonaan?’. Dhaqanka xoolo-raacatada soomalidu sidaas ayuu ahaa, welina yahay, had iyo jeerna nin-doorka ayaa ahaa bar-tilmaameedka ay birtu saaran tahay mar walba oo la kala aar-gudanaayo oo nin horay loo diley mid kale la raacinaayo!

Haddaba, bartamihii 1900 iyo kontonnadii ayaa hawdka Buuhoodle xagga koonfurta ka xiga waxaa lagu diley nin la oran jirey Dheeg Xade (Dhulbahante, Reer Cali-geri, Reer Warfaa Cali-geri). Ninkaas waxaa lagu sababay nin aanay abtirsiino ku kala fogeyn gacantiisa; hase ahaatee u dhashay jilib kale oo isla Reer Cali-geriga ah (Reer Gorod). Dabadeed, magtii Dheeg kolkii la isugu garaabi waayey ayaa waxaa tashi u fariisatay laftii Reer Warfaa ee ciilka qabtay. Waxay ka shawreen wixii ay yeeli lahaayeen iyo Reer Gorod ninka laga dilo ee ay koodii ugu aar-gudi lahaayeen.

Wax talo la gorfeeyoba, ugu dambaystii waxay isku af-garteen haddiiba ay aarkooda Reer Gorod ka doonanayaan inay Faarax-geydh

ka abbaaraan oo isaga mooyee aanay Dheeg cid kale ugu aarin! Marka uu go’aankaasi dhacayo, Faarax wuxuu joogaa tuulada Buuhoodle. Waxaa loo qaybshey rag ilaalaysta oo markuu halkaas ka baxo dabo-gala, dabadeedna kob cidla’ ah ku dila. Subaxdii dambe ayuu Buuhoodle ka anbo-baxay, isaga oo Marqaan u socda. Habeenkii ayuu wuxuu u hoydey Xagar-sararo-weyn, waagu kolkuu u beryeyna wuu ka jarmaday. Barqo dambe haddii ay tahay ayuu geed seexday. Isagoo halkii jiifa ayaa waxaa soo dul-joogsaday afar nin oo ka mid ah raggii ilaalaysan jirey, ilaa shalayna ku raad-joogey. Halkii bay ku dileen oo ku googgooyeen. Dabadeedna meydkiisii ayay qarsheen oo dhirta hoosteeda, bohola iyo dundumooyin ku kala xaseeyeen!

Marqaan iyo meel kaleba Faarax-geydh waa laga waayey. Waxaa la ogaadey inaanu nabad qabin. Qoyskiisii iyo dadkii degaanka oo idilba dareen baa galay. Maalintii dambe ayuu meydkiisii oo fuuray wuxuu u soo uray gabar ari la joogta. Gabadhii baa inta orod istaabatay reerihii iyo raggii u tagtay, una sheegtay wixii ay aragtay. Meesha cidaha deggani waxay ahaayeen Reer Gorod; lafta ninka goobta yaal. Markaas baa wixii dhacay la ogaadey, shakigiina uu nin walba ka baxay. Buuhoodle ayaa warkii tegey, dabadeedna baabuur baa la diray; kaas oo lagu soo qaaday meydka wixii ka haray.

Faarax-geydh waxaa dhalay gabayaagii weynaa Cali-dhuux Aadan, waxayna raggii yiqiini ku tilmaameen inuu ahaa nin-horaad da’diisa ka horreeyey, dilna aan loo quuri karin. Hase ahaatee, sidaan meel hore ku soo sheegnay, nin-karmeedka ayay birta aarsigu mar walba ku foorari jirtey!

Si weyn ayay geerida Faarax-geydh u taabatay waxgaradkii degaanka oo idil. Aad baa looga naxay, nimankiina dileyna loogu haaraamay, looguna habaaray. Hase ahaatee, waxaad mooddaa naxdintaas inaan loo sinnayn. Xigtadiisa dhow ka sokow, malaha raggii ay dhacdadaasi sida xun u danaqday waxaa ugu darraa Aadan-carab oo ka mariyey gabay lagu tirin karo gabayada baroordiiqda ah ee soomaalida kuwooda ugu caansan, uguna qarada weyn²⁶⁸.

²⁶⁸ Waa gabay aad ugu eg oo ina xusuusin kara kii uu Raage Ugaas tiriyey markii loo soo sheegay geerida Ugaaskii ay walaalaha ahaayeen ee la oran jirey Ugaas Xuseen Ugaas Warfaa.

Maqalkii geerida isaga oo la gam'i la' ayaa waxaa uga sii daray gaarigii meydka weydey araggiisa! Aqalkiisii intuu galay ayuu isduuddubay. Habeenkii iyo maalintii xigteyba gogoshii kama toosin. Dhuunigii loo keenay oo idil buu iska durkiyey. Faarax-geydh uma aari karo oo qolada uu ahaa iyo qolada dishey isaga waa u siman yihiin. Si uu u dagaallamo ma yaqaan, waxa dhacay si uu isaga indho-tirona ma garan karo. Gabay mooyee, wax kale oo u bannaan ayaa u muuqan waayey. Maalintaas meydka la keenay fiidkeedii ayaa haweenkii u dhaxey middood waxay u keentay cunto ay u soo wanaajisay. Madaxa intuu kor u qaaday oo xeeradii iska fogeeyey ayuu gabay bilaabay; isaga oo iyada ku hal-qabsanaaya. Wuxuu yiri:

1. Naagyahay! lix godol dhuunigaad igu gunnaynaysey
2. Iyo aniga gaasha xardhaya ee gibilka lay saaray
3. Midba waa guduudani u beri kalase goommoone;
4. Gamuunnaalihii²⁶⁹ baa war xumi iiga soo gudaye
5. Goolkii Shirshoore²⁷⁰ u kacaa gaarigii sidaye
6. Waraabaha galaydhyaynayee gacalka loo loogey
7. Iyo aniga gaasha xardhaya ee gibilka lay saaray
8. Midba waa guduudani u beri kalase goommoone;
9. Haddaan laba qoloo²⁷¹ ii gudboon qolo kuu guureeyo
10. Aan gaade tago aadnigaan garow i siinayne
11. Genbi iguma toosnee Xalwooy²⁷² gabay miyaan fooshay?!
12. Lo' gedooddey taladeedu waa geeska soo rogo e
13. Goortay karuur galab-dhamaan gelin-dhexaad jooga

²⁶⁹ Gamuunnaale: balli u dhexeeya Xagar-sararo-weyn iyo Marqaan; koonfurta Buuhoodle.

²⁷⁰ Shirshoore (Garaad-): waxaa ku abtirsada Dhulbahante jilibbada ugu tirada badan. Arag jaantuska 4d.

²⁷¹ Laba qolo: wuxuu u jeedaa Reer Xirsi Cali-geri (Reer Gorod) oo uu Faarax-geydh ahaa iyo Reer Warfaa Cali-geri oo isaga diley.

²⁷² Xalwo: Xalwo Saleebaan Dacar (Dhulbahante, Hayaag); dumarkii uu qabey tii uu maalintaas aqalkeeda joogey.

14. Gandal²⁷³ iyo qabaal²⁷⁴ waa wixii laysku goyn jiraye
15. Gegan²⁷⁵ iyo tanaa igaga daran gebaggabii Ceege²⁷⁶
16. Annagana jahaad soo galeey nagu galaafteene²⁷⁷;
17. Gablamaay! siduu Reer Warfaa guuldarro u shawray?
18. Ma gadh baa ku yiil xaajadaa odayadii gooyey?
19. Hootada gur waw ridi jireen gacanta loo laabye!
20. Siday Faarax-geydh ugu garteen gawrac luquntiisa?!
21. Golfafaha²⁷⁸ Isaaq diley ka badan goosan weer helaye
22. Haybaha²⁷⁹ Gol²⁸⁰ yaal Dheeg miyuu guday daloolkiisa?!;
23. Haddiise damal garaac lala koroo gudimmo loo qaato
24. Gerdi weeye laamaha sokoo laga garoocdaaye
25. Ma guntay qarqooreen kan dhacay waa gobkii Maxane²⁸¹!

²⁷³ Gandal (gandaal): sarwaji laga baxsho ilmaha lo'da oo dhinta oo sacii dhalay ku godladdo.

²⁷⁴ Qabaal (dagaalkii qabaalka): wuxuu halkan ku xusuusanayaa dagaallo aad loogu jabay, kana dhacay Reer Cali-geri dhexdooda. Waxay ku beegan yihiin bartamihii qarnigii 19d, sababtuna waxay ahayd qabaal jabay iyo ninkii jebiyey oo isla goobtii lagu diley! Goobihii caanka noqday ee la isaga hor-yimidna waxaa ugu magac dheer Rawax Gegan iyo Daboolan.

²⁷⁵ Gegan (Rawax-gegan): goob dagaal. Arag sharaxa 274d.

²⁷⁶ Ceege: meel & goob dagaal oo loogu magac-daray. Waxaa ka dhacday goob ciidammadii Daraawiishtu ay si xun ugu galeen jilibbo ka mid ah Dhulbahante intii aan Sayidka raacin sida Reer Hagar, Jaamac Siyaad, Khaalid iyo kuwo kale. Arag sharaxa 89d.

²⁷⁷ Wuxuu meeriskan uga jeedaa dagaalladii Reer Cali-geri oo Daraawiish ahi ay Reer Hagar ku soo qaadi jireen, markii jahaadkii gumeysi-diidka ahaa uu Sayid Maxamad geyigaas ka wadey.

²⁷⁸ Golfafaha: raqda meydka iyada oo aan la aasin cidla' lagaga tago.

²⁷⁹ Haybe: Haybe Xaaji Cumar Caydh-boob (Dhulbahante, Reer Cali-geri, Reer Warfaa): Habarjeclo ayaa ku dishey Goldheer hilaadda 1955kii. Wuxuu u jeedaa inuu yiraahdo, 'Reer Warfaa Cali-geri inta ay Dheeg sokeeyaha uga aarayaan, maxaa u diiday inay Habarjeclo ku dhardhaaraan, Haybena u soo aaraan, iyada oo la og yahay Haybe inuu wax badan Dheeg ka fiicnaa!.'

²⁸⁰ Gol (Goldheer): meel magaceed. Arag sharaxa 229d.

²⁸¹ Gobkii Maxan: geed gob ah oo meel Laascaanood u dhow ku oolli jirey; halkaas oo marka geelasha la darminaayo madal laga dhigan jirey oo inta la soo tammadiyo la isugu imaan jirey. Xoolo-raacatada soomaalidu geedkaas oo kale ma goyn jirin, birtana way kala maadan jireen.

26. Haddii goray-haldhaagii²⁸² la diley goobka shirinaayey
27. Oo uusan Cali-dhuux gaboow guriga dhaafaynin
28. Gorgor garab ka jaban meelna waa uma gurguurtaane
29. Laga guurye! odaygiina²⁸³ yaa gurada saaraaya?!

14. Baruuuro dagan!

Jacayl geel iyo guubaabo dagaal

Dhacdooyinka waaweyn, gaar ahaan kuwa xiisaha leh ee kolba degaankiisa soo food-saara ayuu gabayaagu ku dararaa. Kuwaas ayuu isku dayaa inuu saameeyo oo haddii ay weli socdaan uu gacan ku yeesho, haddii ay dhammaadeenna uu fasiraad ka bixiyo sidii ay wax u dhaceen iyo sababihii ay u dhaceenba. Dabadeed, sida uu isagu uga maansoodo ayaa ahaata markhaati loo noqdo oo, badanaa, kolkii 'dhacdo hebla' la soo hadal-qaado lala xusuusto.

Ummadaha waayihii hore afkoodu u qornaa iyo innaga soomaalida ahi arrintaas waan ku kala duwan nahay. Iyagu markii ay doonayaan arrin beri hore dhacday inay wax ka ogaadaan, waxay u kacaan rugaha kutubta. Waxay dhex-galaan buugagga iyo qoraallada kale ee arrinta lagu raad-joogo laga hayo; kuwaas oo ay, badanaa, qoreen qaar ka mid ah dadkii goobjoogga ahaa markii ay dhacaysey. Halka rugaha kutubta iyo qoraallada taariikhda, gabayga ayaa innaga inoogu jira. Tusaale ahaan, halgankii gumeysi-diidka ahaa ee Daraawiishta iyo waayihii Sayid Maxamad Cabdille Xasan waxaynu ugu noqon karnaa, si wacanna wax inooga bari kara maansadiisii faraha iyo quruxdaba badnayd ee uu hoggaamiyuhu tirin jirey; markii uu guuleysan yahay iyo markii uu guuldarraystoba.

Sidoo kale, taariikhda dhaqdhaqaaqii gobannimoddoonka soomaalida ee sannadihii afartannadii iyo kontonnadii qarnigii hore,

²⁸² Goray-haldhaa: goray iyo haldhaa waa isku mid, waana labka gorayada oo isagu mar walba raxanta hor-socda. Faarax-geydh ayuu ku ammaanayaa, kuna tilmaamayaa inuu ahaa hoggaamiye laga dambeeyo.

²⁸³ Odaygii: wuxuu u jeedaa Cali-dhuux oo markii geerida inankiisa loo soo tebiyey laga weriyey meeris gabay ah oo suke ah; kaas oo ahaa:

'Hal i galay sidii ugaxda goray ha igu gaarraado!'

waxaa in door ah inooga sheegi kara gabayadii iyo heesihii ay tirin jireen Cali Xuseen Xirsi²⁸⁴ iyo raggii amaba dumarkii la xilliga ahaa ee dhacdo kasta maansadooda ku diiwaanin jirey. Sidaas darteed ayaa waxaa lagu andacoon karaa gabayaagu inuu soomaalida ula meel-joogo aqoonyahanka taariikhda iyo warfidiyeenka wixii kolba degaankiisa ka dhaca dharaar walba wargeysyada ku qora.

Haddaba, marka ay joogto wax-ka-dhihidda dhacdooyinka wax-ka-soo-qaadka leh ee carrigii uu ku noolaa, waxba Aadan-carab kama duwanayn maansoyahannadii kale ee soomaalida. Taasna waxaad ka garan kartaa maansooyinkiisa kuwii aynu soo aragnay iyo kuwa aynu kol dhow la kulmi doonno dirkaba.

* * *

Gabayada dhawrka ah ee soo socdaayi waxay ku lug leeyihiin arrimo la isku qoonsaday oo si isdabajoog ah uga dhacay Hawd iyo Ciid geyiga lagu magacaabo. Waxay ku beegan yihiin dabayaaqada sannadihii 1900 iyo kontonnadii; iyaga oo ku wada saabsan dhacdooyin si toos ah xiriir ula leh colaado gadaalkii dagaallo sababay, kana dhexeeyey Dhulbahante-Ciideed oo dhinac ah iyo dhinaca kale oo ahaa Reer-Biciidyahan iyo Reer-Maxamuud oo ka tirsan Majeerteen intiisa Mudug iyo Doollo wax ka degta.

Taariikh-bulshadeedka soomaalida sida laga dheehan karo, annana annu meel hore ku soo xusnay, daaqa iyo biyaha ayaa u badnaa sababihii dhalin jirey dagaallada xoolo-raacatadeennii hore. Taas macnaheedu ma aha inaan ka ilduufno sababo kale oo ay ku colloobi jireen; kuwaas oo ay ka mid ahaayeen dilka iyo kala-aarsiga, badanaa, xiga, dhaca geela iyo duullaammada soo-dhicintooda loo abaabulo, faro-xumaynta dumarka iyo ka-xarrago-qaadashadeeda; intaasiba waa sababo waaweyn oo ay dartood isku dili jireen. Taasna waxaa markhaati u ah colaaddii ba'nayd ee labadan qolo ka dhex-aloosantay muddo haatan dhawr-iyoo-afartan sano laga joogo;

²⁸⁴ Cali Xuseen Xirsi (Muuse-dheriyo): wuxuu ahaa gabayaa weyn oo yaraantiisii Reer Burco ahaa, ha yeeshee laga soo bilaabo bartamihii afartannadii qarnigii hore wuxuu ka mid noqday raggii ugu firfircoonaa halgankii gobannimoddoonka soomaalida ee uu xisbigii leegadu (SYL) hoggaaminaayey. Isaga oo ka mid ah fannaaniinta iyo hal-abuurrada kooxdii dawladda ee Waabberi loo yiqiin ayuu Xamar ku geeriyoodey 6dii bishii Maarso, 1976kii. Wuxuu dhashay 1913kii.

colaaddaas oo ka kacday dil horreeyey, la isuguna garaabi waayey iyo kala-aargudasho ku xigtey.

Goob-joogeyaashii aan aragnay sidii ay ka markhaati-fureen, Aadan-Carab si buuxda ayuu dagaalladaas uga qayb-qaatay. Ma ahayn oo keliya gabayaa dhalinyarada dirirta ku guubaabiya. Ma ahayn oo keliya, goobuhu markii ay dhacaan nin looga sheekeeyo, dabadeedna maanso ka tiriya. Mana ahayn oo keliya nin waayeeloobey oo inta aan la duulin colka wareegada u soo ururiya, una qaybiya. Intaba isaga oo ahaa ayuu misana ahaa ammaanduule dagaalyahan ah oo dirirta iyo dagaal-gelinta aan cidna ku hallayn jirin, goob uu ka maqnaana ay dhif ahayd. Haddaba, inta aanan gabayada soo bandhigin waxaa ila habboon waxyaabihii dhacay oo kooban inaan soo hor-mariyo; taas oo garashada maansada akhristaha si weyn uga kaalmayn karaysa:

Dagaalladu waxay dhaceen 1957-'58kii, colaadduse waxay bilaabatay 1900 iyo dhawr-iyoo-soddonnadii; xilligii uu Talyaanigu ku hawlanaa ol'olihii uu Itoobiya ku qabsanaayey. Askarta Talyaanigu waxay u badnayd dhalinyaro soomaali ah oo uu koofurta dalka ka soo qortay, hayb walbana lahayd. Si kastaba ha ku noqotee, askartaas ciddii ugu cadcadayd ee ka faa'idaysatayna waxay ahaayeen rag Majeerteen ah, markii laga eego xagga derajooyinka iyo xagga hubka labadaba. Raggaas qoryaha, saanadda iyo madaxnimadaba ka cokanaaday iyo waxaa Doollo wada degey Dhulbahante-Ciideed oo ka yimid Ciid iyo dhulkii uu Ingiriisku ka talin jirey. Durbadiiba waa la is-qoonsaday. Dhacdooyin dhawr ah oo labada dhinac dhex-maray ka dib, waxay Dhulbahantihii dareemeen inuu Majeerteenku ku amar-ku-taaglaynaayo, iyaga oo isku hallaynaaya buntukhda lixlaha iyo uustarka miiran ah ee ay Talyaani ka heleen! Aadan-Carab oo goobjoog ahaa markii uu arrintaas ka sheekaynaayey wuxuu ku soo koobay: "Tunka ayaa cag nalaga saaray!". Haddaba, in kastoo dhacdooyinka xilligaasi aysan si toos ah xiriir ula lahayn kuwii kontonnadii dhacay, haddana hibashadii ma harin, waxayna dagaalladaas dambe ahaayeen 'xarrago-qaadasho biirtay' sidii uu Aadan-carab mar ku tilmaamay.

* * *

Sannadkii 1957kii ayaa waxaa hal ku diriray niman Reer-Maxamuud ah iyo kuwo Hayaag²⁸⁵ ah. Nin Hayaag ah ayuu Reer-Maxamuud halkii ku diley. Wax yar ka dibna, Hayaag intuu duuley ayuu ninkoodii laga diley ku' Reer-Maxamuud ah u soo diley, sidaasna ugu aaray. Maalintii dambe ayaa waxaa degaankii Dhulbahante soo galay niman Reer-Maxamuud ah oo shan lagu sheegay, loona malaynaayo inay ergaynayeen oo dantoodu ahayd dabka colaadda inay wax ka seexiyaan. Hayaag oo gacantii dambe lahaa, welina baqaya ayaa loo yimid, laguna yiri: "Gaade²⁸⁶ Reer-Maxamuud ah, idinkana idiin socda ayaa beelaha ku dhex-jira." Markaas bay rag Hayaag ahi isu baaqeen, raadkii ergada ku dhaceen oo intay ka dabo-tageen ka dileen afar uu ku jirey Billey²⁸⁷ oo ahaa ninkii u waayeelka ahaa.

Arrintaas, labada dhinacba, si weyn baa looga xumaaday, Hayaagna loogu haaraamay. Waxaa lagu xukumay, laguna cadaadiyey raggii ay laayeen inay halhaleel uga keenaan mag afar boqol oo halaad ah, welibana ay soo raaciyaan 2 gabdhood oo xaal ah! Dabadeed, wax aan dhammays-tirrayn oo mag ah ayuu Hayaag bixiyey oo Reer-Maxamuud siiyey. Hase ahaatee, laguma kala biskoon. Isnac xoog leh oo dhinac walba u fiday ayaa xigey. Waxaa baahay sansaan-colaadeed oo, dhalinyaro iyo waayeelba, la dareemay, loona wada dheg-taagey.

Reer-Maxamuud oo raggoodii hubsiino la'aan lagu laayey, magtiina loo dhammays-tiri waayey ayaa istusay inuu humo ciidan aardoon ah oo uu Hayaag geliyo. Dhibaataada ka hor-timidse waxay noqotay Hayaag oo aan la tarraxin meeshii ay ugu hagaagi lahaayeen! Waa jilib Dhulbahante-Ciideed bartanka kaga jira, gaar ahaan Axmed Garaad oo aan sina loo kala garanayn, lagana sooci karin. Siduu gabayaagu ku warramay, waa marka ay baxayso oraahda ah: 'Hayaag waa mas quluc ku jira' oo loola jeeday 'Axmed Garaad inta loo bareero in la dilo mooyaane, Hayaag la heli mayo, si looga aargudtaana ma uunna!'.²⁸⁷

²⁸⁵ Hayaag: jilib Dhulbahante ah. Arag jaantuska 3d.

²⁸⁶ Gaade: col tiro yar oo inuu rag soo laayo oo keliya u soo duuley.

²⁸⁷ Billey: Waxaa la oran jirey Warsame Maxamad Faarax.

Iyada oo sidaas lagu kala joogo, arrintaasina ay Hayaag iyo Reer-Maxamuud meel ugu xiran tahay ayuu Reer-Biciidyahan wuxuu diley Maxamuud-dalab²⁸⁸ oo Aadan-carab ay jifo-hoosaad wadaagaan. Kaasina wuxuu noqday fal uga sii daray xiisaddii awelba aloosnayd iyo colaaddii muddoba isa soo taraysay. Maantaas buu Aadan-carab weer cad xirtay. Raggii sida weyn u umlay oo ku taliyey in Reer-Biciidyahan duullaan ballaaran lagu saaro ayuu calanka u qaaday. Waayeelkii reerku wuxuu u batay inaan durba col la duuline, ninka magtiisa laga ergeeyo oo nimanka diley loo sheegto. Sidaas baa la isku raacay, ergadii tagtayna waxay la soo laabatay 10 halaad oo rafiso ah, iyada oo uu Reer-Biciidyahan ku ballan-qaaday magta inta hadhayna inay dib ka bixin doonaan. Taasna waa laga yeelay.

Tashigaas kolkii uu ka biyo-diiday ee uu u cuntami waayey ayuu gabayaagu isku deyey inuu isla helo dhallinyaro uu duuliyo oo geela Reer-Biciidyahan inta soo mooradduugta xeryaha ka soo buuxsata! Taasina kolkii ay ka bashiishatay, duullaankiina uu saari kari waayey ayuu mariyey tixdan guubaabada iyo calaacalkaba isugu jirta ee gabayadiisa kuwa ugu sii quruxda badan aan ku tiriyo. Guud ahaan, wuxuu ka calaacalayaa geel-la'aantii maalintaas haysatey. Isaga oo ka cabanaya meseggada maantaas oonta u ahayd ayuu xusuusanayaa horweynka iyo ilmaanka geelii lahaa ee xeryihiisa beri ka buuxi jirey; isaga, oo caanihiisa mooyee, aan cunto kale ku hanbaasi jirin. Sidoo kale, wuxuu inoo sawirayaa markii uu geela lahaa noloshii qaboobeyd ee uu ku jiri jirey iyo saboolnimada uu ku sugnaa maalintaas oo ari keliyihi uu xoolo kaga soo haray! Bulshada soomaalida qaybta ka midka ah ee aan xoolaha lahayn, ugaarsiga keliyana ku nool ayuu u garaabayaa, iskuna masaynayaa! Markii la isku soo duudduubo, ujeeddadiisa weyni waxay tahay dhallinyarada cayrta ah ee isaga xoolo la'aanta kala midka ahayd amaba ka sii liidatay inuu ku guubaabiyo duullaan ay Reer-Biciidyahan geel ugu doontaan, isaguna uu ammaanduule ugu noqdo. Wuxuu yiri:

1. Ma birqame gu²⁸⁹ baan caano geel baahi kaga seexday?!

²⁸⁸ Maxamuud-dalab: Maxamuud Xirsi-xays (Dhulbahante, Reer Hagar).
²⁸⁹ Birqame gu': gu' barwaaqo ah.

2. Ma bishaan samuuladi jiraa badar la ii keenay?!
3. Ma ri' baa la ii soo badhxaan buqulka²⁹⁰ hiinhiistay?!
4. Ma bakeeri shaahaan ka deyey bayddi iyo raaxo?!
5. Ma bigeys madow baan sidii buuri ugu suuxay?!
6. Ma bunkaa qadhaadh baan markihi²⁹¹ buuxay ku illaawey?!
7. Ma bogsado karuur nin u bukoo bacari²⁹² tuugaaye
8. Basar waxaa ahayd adhi haween inuu baqaystaaye
9. Ma markii karreebkii²⁹³ baxaan burur-idaad maalay!;

10. Baydare²⁹⁴ ugaadhsada asqada burada loo siiyey
11. Imminkaan bartaye kama war-qabin jeer allay badaye
12. Isagaba boqoolaha hadhkiyo baabba'aa gubaye
13. Markaasaanu buulkana u ool barafka²⁹⁵ Heemaale
14. Ma biyaan mirtaa sida Midgaan shalay biciid doontay?!

15. Baabuurka soo qaadayiyo nimanka noo beeray
16. Iyo kii bakaarta u qodaye boholahow jeexay
17. Iyo qolada biica²⁹⁶ u siddaye beesheyada keentay
18. Midna barako looguma ducayn boqon-Ilaah-gooye!
19. Baqlihiyo ummulahaa lahaa beri-samaaggiye²⁹⁷
20. Mooyaha bugtiisa yay dhegehu ila bawaaraane
21. Ma bislaado haantana cashuu 'balow' ka siiyaaye²⁹⁸
22. Ma shalaan ku baayacay hadhuudh beeso waxaan haystey?!;
23. Boosada nirgaha²⁹⁹ tuur intan baarax ugu foofsho

²⁹⁰ Buqul: haruub yar.

²⁹¹ Marko: haruubgaallo waaweyn; gaaweyaal.

²⁹² Bacari: lax badho ah; lax caano yar.

²⁹³ Karreeb: geela dhalay oo nirgaha xerada looga reebo.

²⁹⁴ Baydare ama baydari: ninka ugaarsiga ku nool ee aan lahayn xoolaha kale ee ay soomaalidu dhaqato; midgaan.

²⁹⁵ Barafka Heemaal: wuxuu ula jeedaa caanaha geela ee, gaajada ka sokow, laguna oon-baxo. Heemaal waa hal magaceed, waxayse u taagan tahay geel oo idil.

²⁹⁶ Biica: ganacsiga. Waa eray asalkiisu carabi yahay oo macnihiisu yahay wax-gadasho (bayc).

²⁹⁷ Meseggada (hadhuudh) ayay soomaalidu qabtaa inay ummulaha u fiican tahay.

²⁹⁸ Wuxuu meeriskan kuu muujinayaa sida ay meseggadu biyaha u dhammaysato, marka ay karsamayso; taas oo reermiyiga u daran.

²⁹⁹ Boosada nirgaha: nirgaha cadcad.

24. Baarkiyo markuu kurusku xulo baalcasaha³⁰⁰ naaxay
 25. Iyagoo bannaannada hurdaad booldhe³⁰¹ shilis mooddo
 26. Halkaan shilinta uga baadhi jirey baabbushiyo guudka
 27. Ma baraarka naylaha dhashaan boodhka ka ilaashey?;

28. Qaalmaha saxiixa u baxay iyo igadh baloolleeya
 29. Iyo sidigta³⁰² naaska u bannaan³⁰³ ubadku booshaaqo
 30. Iyo bidix-lisaha³⁰⁴ miduu ilmuhu balaxsadoo nuugo
 31. Iyo-waa badhee³⁰⁵ -midaan xeryaha cidi ka baadhaynin
 32. Iyo aaran baroor-cada amaan madow buluugeysan
 33. Iyo rimayda beyga leh markay baraha Hawd joogto
 34. Iyo ugub baraadho³⁰⁶ iyo xidhan baarshaxliyo qoone
 35. Waxaasaa bariisada duddada beri ka oodnaaye
 36. Aan weliba sii badi lahaa boqolku waa ceebe
 37. Imminkana bidhaantiyo tulduhu wayla buur culuse!;
38. Buuryoqabka awr baan ku lumay balaslihiisiye³⁰⁷
 39. Ma hoggaanka buub lagu qabtoo badalliyaan waayey?!
 40. Ma xalaan naftayda ula babey booli inaan doonto?!
 41. Ma baruuro dagan baan arkaan bah iyo xoog waayey?!
 42. Ma horweynka Bookh³⁰⁸ daaqayaan boob ku xulan waayey?!
 43. Ma sidii Bacaadaan³⁰⁹ lafaha biime dhigi waayey?!

³⁰⁰ Baalcas: nirgaha yare waaweyn, asii aan weli qaalmu noqon.

³⁰¹ Booldhe: biciid yar.

³⁰² Sidig : laba halaad ama laba sac oo ilmo keliya ku wada irmaan.

³⁰³ Naaska u bannaan: hal sidkan oo saddex naas laga maro, midna ilmaha loo daayo, si uu u nuugo.

³⁰⁴ Bidix-lise: laba naas oo isweydaarsan hashu laga maro.

³⁰⁵ Badho: neef caano yar; baaqimo.

³⁰⁶ Baraadho: xarig faraq leh oo, qurux ahaan, geela qoorta loogu xiro.

³⁰⁷ Balasle: awr aan gool ahayn oo aan rakuub ahayn oo aan baarqab ahayn oo aan raroyna ahayn!

³⁰⁸ Bookh: tuulo ceel iyo berkado badan leh oo magaalada Gallaaddi waqooyiga ka xigta; waxay ka tirsan tahay dhulka soomaali-galbeed ee Itoobiya haysato. Waxay ku taal hawdka gobolka Mudug soohdinta la leh.

³⁰⁹ Bacaade: sarkaal Itoobiyaan ah oo Talyaaniga la dagaallamay sannadihii soddomeeyihii qarnigii hore. Waxaa la sheegay Jigjiga oo ciidammadii Talyaanigu haystaan, isna uu bannaankeeda ciidan ku hasysto inuu farriin khiyaamo ah u diray

44. Baro-laawaha³¹⁰ dhirtii liqay markii bawlad laga siistay
 45. Ma ka baqay Biciidyahan kunkan uu baarqabka u saantay?!

15. Talo Ibleys:
garwaaqsi, canaansi,
xaal-marin & gooddi

Waxaa dhinaca Reer-Biciidyahan u sodcaashay ergo Reer Hagar ah oo doonaysa magtii Maxamuud-dalab ee awel horeba laga ballamay. Nasiibdarro, kuma ay soo guuleysan. Odayaashii Reer-Biciidyahan oo Nuur Oday uu magacooda ku hadlaayo ayaa ergadii u sheegay inaan gar loogu lahayn magtii Maxamuud-dalab inay bixiyaan amaba soo dhammays-tiraan. Sababtuna? Waxay ku dacwiyeen nin askari-Ingiriis ah oo Reer Hagar ama Reer Wacays Aadan³¹¹ u dhashay inuu markaas ka hor diley nin Reer-Biciidyahan ah. Isaga oo taas cuskanaya ayaa Nuur Oday wuxuu ergadii kula taliyey magta ay ku sheeganayaan inay ka doontaan askarigaas Dhulbahante jilibkii uu ahaa! Hadalkaas ergadii way garaysan weydey, aad bayna uga carootay. Waxayba u qaadatay geeri, mag li'i iyo quursiba in la isugu daray!

Iyada oo uu ninkaasi sidaas ku maqan yahay ayaa waxaa duuley niman Reer-Maxamuud ah; kuwaas oo iyaguna afar Dhulbahante ah kaga tufay: sadeex Reer Cali-geri ah iyo nin Reer Hagar ah! Afartaas ay dileen ka sokow, waxay dhaawaceen laba kale. Si aad sababta u garato, Reer-Maxamuud waa qoladii uu Hayaag ka laayey dhawrkii nin ee uu Billey hormuudka u ahaa.

Afartaas nin ergadoodii ayaa Gaalkacyo la isugu tegey. Waxay ahayd ergo aad u ballaaran oo uu madax ka ahaa Garaadkii

saraakiishii magaalada joogtey, kuna yiri: "waan isdhiibaynaaye, ha naloo toog-hayo." Markii ciidankiisii oo nabad-qaba uu magaalada la soo galay ayuu weerar lama-filaan ah Talyaanigii ku qaaday, rag badanna halkaas kaga laayey, in kastoo kolkii dambe isagiina la diley.

³¹⁰ Baro-laawe: cayr; aan xoolo lagu arag.

³¹¹ Reer Hagar & Wacays Aadan: laba qolo oo ku wada abtirsata Dhulbahante, Axmed Garaad, Aadan Axmed. Arag jaantuska 5d.

Dhulbahante³¹². Hase ahaatee, laguma heshiin, waana lagu kala caqiibo waayey. Dabadeed, ergadii oo cago-jiid ah, welibana afxumo tirsanaysa ayaa guryaheedii ku soo laabatay.

Aadan-carab oo ergadaas ku jirey, wixii Gaalkacyo ka soo raacayna ka caraysan ayaa waxaa, maalin dambe, la kulmay nin la yiraahdo Axmed Samatar Baxnaan (Dhulbahante, Reer Hagar). Ninkaas ayaa ku yiri: “Adeer Aadan, beryahan gabay kaa ah ma maqale, maxaa kuugu wacan?.” Markaas ayuu tiriyeey tixdan uu afarta tuduc u qaybiyey ee uu kaga hadlaayo dhawr arrimood oo reerahooda la soo gudboonaadey.

Wuxuu ugu horraysiinayaa tuduc dheer oo uu kula doodaayo Habarjeclo oo, iyada oo xasaradda Hartiga³¹³ ka faa’idaysanaya, laga soo sheegay sansaan-colaadeed oo Dhulbahantaha Reer-Hawdka ahi ay daandaansi u qaateen.

Wuxuu garwaaqsanayaa, gumeysiga Ingiriisku intii uusan dalka qabsan, inay Dhulbahante geyigaas oo idil iyagu weligood ku gacan-sareeyeen, Habarjeclona ay iyaga magan ugu ahayd. Wuxuu ku faanayaa daaqa iyo biyaha inay iyagu mar ka talin jireen oo, fardahooda dartood, arlada xoolaha u fiican looga wada cararay, looguna dal-daayey! Isla tuducaas gudihiisa, ayaa waxa uu ku tiiqtiiqsanayaa sidii, maalin noolba, ay qoladiisu ugu gulfi jirtey oo Habarjeclo xoolaha uga soo meersan jirtey. Ugu dambaysta, wuxuu laallaadka Dhulbahante maantaas uga muuqdey ku fasirayaa nabsi shinkiis galay oo lagaga goynaayo wixii ay dadka ku fali jireen waayadii ay ka adkaayeen!

Tuduca labaad wuxuu ku canaanayaa Ogaadeen iyo Absamaha³¹⁴ kale ee degaankoodu Doollo yahay. Wuxuu kuwaasna ku eedaynayaa inaan xidid u dhaqdhaqaaqin Hartiga ay isku tolka yihiin ee dhexdooda ay colaaddu ka aloosan tahay.

Tuduca saddexaad wuxuu isna kula hadlayaa Garaadkooda oo uu ka xaal-marinaayo, markii ay Gaalkacyo joogeen, afxumadii loo quuray iyo maamuus-darradii ergadiisa lagula kacay. Wuxuu Garaadka ugu ballan-qaadayaa abaalka ay nimankaasi mudan yihiin in la marin doono.

Tuduca afaraad, gabaygana ugu dambeeya wuxuu ugu dardaarwerinayaa qaar ka mid ah duqowdii Reer-Maxamuud ee goobihii wada-xaajoodka uu kula soo kulmay. Kuwaas ayuu ugu gooddiyayaa *talada ibleys* ee giddigood ay heshiiska ku noqdeen inaysan mahadin doonin, raggii ay cayaayirka ku laayeenna uu eedsiin doono! Wuxuu yiri:

1. Axmed Samatarow gabay haddii la iga uur-doono
2. Oo aanu meesha u ekayn lagu igbaaraayo
3. Aan or³¹⁵ iyo guul laga hadlayn waygu igadh-taage³¹⁶
4. Illin baan u waayaye si kale uma illaaweene
5. Waa oohin caawana tixdaan idin idhaahdaaye
6. Bal aan kuu akhriyo maansadaan idinku uugaanshey:
7. Eray iiga gee Habarjeclada laga ammaan waayey
8. Erayna iiga gee Reer Absame ama Ogaadeenka
9. Erayna iiga gee yaan Garaad ina inshaarayne³¹⁷
10. Erayna iiga gee Jaamac-gibin³¹⁸ ama ikhyaartooda;
11. Eray iiga gee Habarjeclada laga ammaan waayey:
12. Idinkoo abaar qaba jir da’ay ubax intuu saaray
13. Aftimaha bannaan dooxadoo aarantiyo kaynta
14. Carrisyada³¹⁹ ugbaadkaa dhulkoo wada udgoonaadey
15. Dhaaxaad alaysiga³²⁰ fardaha uga irdhowdeene!

³¹² Garaad Jaamac Garaad Cali (Dhulbahante, Bah-ararsame): Garaadkii Dhulbahante ee xilligaas.

³¹³ Harti: dhawr qolo oo Daarood ah. Arag sharaxa 146d iyo jaantuska 3d.

³¹⁴ Absame: afarta Ilmo-Absame. Afar qolo oo Daarood ah, lana kala yiraahdo: Jidwaaq Absame, Ogaadeen Absame, Weyteen Absame iyo Baalcad Absame. Arag jaantuska 2d.

³¹⁵ Or: guul dabadeed cayaaraha la qabto ee qaylada farxadda lihi weheliso.

³¹⁶ Igadh-taag: qasab; qof wax uusan doonayn la weyddiyo.

³¹⁷ Ina inshaarayn: ina habaarin; ina kuhaamin.

³¹⁸ Jaamac-gibin: Jaamac Xasan Jaamac; wuxuu ahaa duqii Reer-Maxamuud ee waqtigaas.

³¹⁹ Carris: ban; dhulka bannaan ee aan buuraha iyo taagagga lahayn.

³²⁰ Alaysi: ugaarsiga fardooleyda.

16. Oogada Bancawl³²¹ iyo Saraar³²² idhammadow jeeda
17. Halkaad haatan ooshiyo dhigteen aqalka gaaggaaban
18. Dhaaxaa ilaalooyin-guluf idinka eegteene!

19. Waddo aan adeentiba³²³ lahayn ama aboor fuulay
20. Degmo tidhi: 'abaaddaye haddaba maalka ku ekeeya'
21. Oo halo irmaan iyo ku ladan adhi riyow fiican
22. Dhaaxaa adeerkay ruma iyo aabbahay dhacaye³²⁴!

23. Dharkoo adag albaabbada baddaa naga yar awdnaaye
24. Dhaaxaa bulshada kii arraday iib la'aan helaye!

25. Dhaaxaa arlada laydin baday edeg cidhiidhyoone
26. Dhaaxaad xagaa ku irkateen uumigii Gubane³²⁵
27. Dhaaxaa senguhu idin eryaday sida ugaadheede
28. Dhaaxaad Ilaah iyo kufriba u ashtakooteene!

29. Runta lama inkiro beense waa la asaraaraaye
30. Haddaa sida ilkaha loo sinmoo la is-ilaqaaye
31. Ingiriis hortii waydinkii noo addoonsamaye
32. Ishinkiinna³²⁶ teer iyo Qorraa³²⁷ loo askumay xooge!

33. Ilmo kama baxsado cuqubaduu falay awowgiise
34. Amaahii fogaa yaad beryahan ururinayseene
35. Maantana awaashaa Bari baa oof-wareenka lehe;

³²¹ Bancawl: ban u dhow Burco, gobolka Togdheer.

³²² Saraar: degaan ballaaran oo xoolo-daaqeen ah, una dhexeeya gobolka Sool iyo Sanaag.

³²³ Adeenti: raad.

³²⁴ Aadan-carab, allaha u naxariistee, ayaan weyddiiyey waxa uu meeriskan ula jeeday. Kolkaas buu yiri: "Aabbahay baa ii sheekeeyey oo igu yiri, 'waxaan ka qayb-galay 52 guluf oo Habarjeclo lagu galay. Markii aan ugu liitayna waxaan qayb u helay 11 ari ah iyo dameer!.' "

³²⁵ Guban: buuraleyda kulul ee Berbera iyo Sheekh u dhexaysa; xagaagana laga fogaado.

³²⁶ Ishin: geela iyo lo'da magac loogu wada yeero; ishkin.

³²⁷ Qorra': meel ku taal dhulka Soomaali-galbeed ee ay Itoobiya haysato.

36. Annaguba Isaaqii isku jabay uma ilmaynayne
37. Arrafadi kal hore waa jeclayn agas-qalkiinniiye³²⁸!
38. Bishanaa ameelku u xidhnaa idilka Daarood
39. Waa iiddayada maalintaad aad u murantaane
40. Inaad adhaxda naga toogataan waa isku ogeyne!

41. Erayna iiga gee Reer Absame ama Ogaadeenka:
42. Uurxumo Hartaa maanta timid waana ehelkiine
43. Majeerteen siduu naga adkaa amar-ku-taagleeye
44. Kuwanina alaab iyo hub bay urursanaayaane
45. Abbayoonis³²⁹ baa idinka xigey soo ordina waaye
46. Adinkuna alleylkaad hurdada ku astareexdaane
47. Abtirsiinadiinnii maxaa idin illowsiiyey?!
48. Ardalyahow walaal kale miyaa aradka kuu jooga?!
49. U-ekaaanshihii baanan hayn kugu abbaarraaye
50. Ma idaad tihiin Duullanow³³⁰ waad na aragtaaye!

51. Erayna iiga gee yaan Garaad³³¹ ina inshaarayne:
52. Goortuu isaayuhu ka dhacay eeriya³³² hawdka
53. Waa taad ergeysaye istidhi 'belada ood saare'
54. Adigiyo islaankii kalee ahabta sii qaaday
55. Aflagaaddadii³³³ laydin yidhi uunku wada yaabye!
56. Waxba edebdarradu yay ku dhibin awliyaad tahaye
57. Waa eed la'aan nabad hadday ka ashahaateene

³²⁸ Wuxuu u jeedaa, markaas ka hor, dagaal Habarjeclo dhexdeeda ka dhacay.

³²⁹ Abbayoonis: jilib Daarood ah oo Doollo wax ka dega, kana mid ah Geri Koonbe. Arag jaantuska 1d.

³³⁰ Duullane Rafle: Muddo ayuu magaca Itoobiya Wardheer kaga talin jirey, wuxuuna duq u ahaa laf Ogaadeen ah oo lagu magacaabo Ismaaciil Gumcadle; kana mid ah Makaahiil. Arag jaantuska 2d.

³³¹ Garaad Jaamac: arag sharaxa 312d.

³³² Eeriya: eray asalkiisu ingiriis yahay oo uu ula jeedo aag ama dhul (area).

³³³ Aflagaaddadii laydin yidhi: wuxuu Aadan-carab ii sheegay markii Reer-Biciidyahan iyo Reer-Maxamuud ay Gaalkacyo kula xaajoonayeen in Garaadka iyo iyagaba loogu maahmaahay maahmaah aan meeshaas oo kale ku habboonayn; taas oo ahayd: Ergo jlicsan iyo gus jilicsanba la nac!

58. Annagaa abaalkooda marin oo ka aar-gudane
59. In yar suga berreey odhanayaan 'odayadiiyoow e!'

60. Erayna iiga gee Jaamac-gibin³³⁴ ama ikhyaartooda:
61. Usha doqontu goor lagu dhuftay bay aba'ba'laysaaye
62. Ararsame³³⁵ ka khoof sida tukaha anafadiinniye
63. Aanada Hayaag Cali-geraan kaba irdhaysnayne
64. Markaasaad warmaha ka asasheen adhi sidiisiiye
65. Wallee waxaan la eedayn raggaad ku adyadooteene
66. Bal ogaada taladaa ibleys aayo-xumadooda!

16. Dubbe kaa dhilqaday:
guul weyd ah!

Sidaan soo sheegnay, ergadii Dhulbahante kolkii ay gacmo maran Gaalkacyo kala soo noqotay ayaa waxaa Reer-Biciidyahan ku duuley rag Reer Hagar ah oo Maxamuud-dalab ay isku jilib ahaayeen; kuwaas oo helay laba nin iyo toban halaad oo haleelo ah. Labadii ninna waa ugu xiireen, tobankii halaadna waa soo qaadeen.

Markaas baa, waa siduu hidduhu ahaaye, waxaa Dhulbahante galay ciidan Reer-Biciidyahan ah; kuwaas oo iyaguna, markooda, laba nin oo Reer Cali-geri ah dhegta dhiigga u daray.

Kolka ma weesaa dhawran! Sow nabaddii geed dheer laguma laalin?! Isdhexmar dambe sow aabbihiis ma dhiman?! Dhiillo culus baa la wada dareemay, labada dhinac mid walibana colaad aan la huri doonin ayuu u darbaday. Maalintaas buu Dhulbahante-Ciideed, gaar ahaan, Axmed Garaad, wuxuu saaray guuto saddex boqol ilaa afar boqol lagu hilaadiyey; taas oo danta loo diray ahayd raggii la diley inay rag u soo laayaan, xoolo wixii ay arkaanna ay horta soo marsadaan.

Wax ugu wacnaaba, qolyihii ciilka loo qabey iyo guutadaasi isma haleelin. Waxayse ka kor-dhaceen laf Majeerteen ah oo Amartiwaaq

³³⁴ Jaamac-gibin: duqii Reer-Maxamuud. Arag sharaxa 318d.

³³⁵ Ararsame: magac ay wadaagaan dhawr jilib oo Dhulbahante-Hawd ah (Axmed Garaad). Waxay kala yihiin Aadan Axmed (Reer Hagar, Reer Wacays Aadan, Reer Carraale Mahad) iyo Reer Cigaal Naalleeye Axmed. Arag jaantuska 4d.

lagu magacaabo, qolo ahaanna aad u tiro yar. Reerkaas raggii ay ka laayeen iyo xoolihii ay ka soo qaadeen ka sokowna, waxay dileen nin Reer-Biciidyahan ah. Dabadeed, guusha colkaasi la soo noqday ayaa la mashiiqsaday. Odayaashii iyo raggii kale ee qalqaaladiisa lahaa ayaa waxaa isu qaban waayey tiradii badnayd ee ciidanku ka koobnaa iyo sida uu u soo tabar-darreeyey. Waa guul, waase guul weyd ah oo aan in lagu faano mudnayn!

Colkaas raggii ku niyad-jabay ayuu Aadan-carab ka mid ahaa. Markaas buu tiriyeey tix dhalliil ah oo uu raggii duulay ku haaraamaayo. Ha yeeshee, wuxuu haaraankaas ka hor ina xusuusinayaa dhacdooyin dhawr ah oo horay u dhex-maray qabaa'ilka soomaaliyeed ee degaankaas ku wada dhaqan.

Marka hore, wuxuu Majeerteen ku dhaleecaynayaa dakanada Hawiye iyo Isaaq kaga maqan inay faraha ka qaadeen: goobihii Dibbira³³⁶, Qorrof³³⁷ iyo Daarood-ku-xaar³³⁸ inay ka nabad-qaateen, xaqoodiina duudsi ka yeeleen. Iyaga oo xaalkoodu sidaas yahayna ay Dhulbahante ku dhiirradeen oo, markii ay tun-jileec bideen, ay dil iyo dhacba ula soo bareereen! Marka labaad, wuxuu maanka raggiisa ku soo noolaynayaa wixii ay Ogaadeen ku fali jireen iyo siday geelashooda u soo mooradduugi jireen; welibana intay cay ugu daraan ay 'doqon' ku tilmaami jireen! Wuxuu liqi la' yahay waxa hadda ku dhacay ee ay birtoodii la qoyday! Marka saddexaad, wuxuu isla Dhulbahante-Ciideed wax ku tusaalaynayaa Ogaadeenkii shalay

³³⁶ 'Dibbira': goob dagaal oo ka dhacday saddex-geeska u dhexeeya Cabudwaaq, Cadaado iyo Mareergur; taas oo dhex-martay Daaroodka iyo Hawiyaha Mudug wada dega. Waxay ku beegan tahay bilawga sannadkii 1950kii. Magacaasina wuxuu, sida la ii sheegay, ka raacay meydka raggii halkaas lagu laayey oo dibbiray; markii uu wax aasa waayey!

³³⁷ Qorrof: waa ceel caan ah oo Ceelcad u dhow. Subaxdii goobtii Dibbira' lagu kala faro-xashay ayay goob kalena halkaas ka dhacday. Waxay gaar ahaan u dhex-martay Daaroodka iyo Hawiyaha qolyo ka mid ah: Majeerteen & Habargidir.

³³⁸ Daarood-ku-xaar: goob dagaal oo dhex-martay col Habaryoonis ah iyo askar Majeerteen ah oo ka tirsanayd ciidammadii Talyaaniga ee uu Ingiriisku waqooyiga Soomaaliya kaga adkaaday dagaalkii 2d markii uu dunida ka aloosnaa. Askartaas oo baynuun ah ayay Habaryoonis ku duushey. Waxay ka dileen 29 nin sida lagu warramay, wixii qoryo iyo saanaad ahaa oo ay siteenna way ka qaateen. Waxay ku beegan tahay sannadkii 1941kii.

Doollo loogu xoog-sheegtay sidii uu u soo ceshaday ee maanta cid waliba ay iyaga martida ugu tahay³³⁹.

Ugu dambaysta, wuxuu haaraamayaa colkii ay duuliyeen ee guusha dhiciska ah la soo noqday; colkii Amartiwaaq galay ee labada wiil ee qura soo dooxay, ninka Reer Wacaysna soo diley! Wuxuu yiri:

1. Majeerteen Dibbira' sow Hawiye duudsi kama qaadan?!
2. Qorrof sow dagaalkii ka dhacay daanyo kama qaadan?!
3. Daarood-ku-xaar³⁴⁰ sow ma odhan: 'deyney hadalkiisa'?!
4. Goortuu dakanadooda maqan doonan kari waayey
5. Sow inay doc kale weeraraan dani ma yeelsiinnin?!
6. Sow kuma dabrayn Cali-geri bay deris ahaayeene³⁴¹?!
7. Sow idinka laydiinma layn debecsanaantiinna?!

8. Nin dellegan dadkiisiyo Rabbiba waw darraan jiraye
9. Ogaadeenba beriguu dalgaxay³⁴² looma diir-nixine
10. Waa taad la daaweysateen dayrcadka Isaaq
11. Aad gabay intaad ugu darteen 'doqon' tidhaahdeene
12. Lamana deynin jeerooy dhowaan dib isu waansheene!

13. Imminkana dalkoodiyo xukume degalladoodiye
14. Dabadkii Makaahiil fufay baa Doollo iibsadaye
15. Ceelkuu u dalandooli jirey loogu degi maayo³⁴³

³³⁹ Si aad dhab ugu garato dhacdooyinkan uu gabayaagu ka hadlaayo waxaa lama-huraan ah inaad hesho gabayga Cali-dhuux ee 'Guba' la baxay iyo sababtii uu u tiriye; waa gabayga ka kaca:

"Doqonkii Ogaadeen ahaa Doollo laga qaadye!"

³⁴⁰ Daarood-ku-xaar: goob dagaal. Arag sharaxa 338d.

³⁴¹ Wuxuu u jeedaa raggii Reer Cali-geri oo, markaas ka hor, uu Reer-Biciidyahan laayey.

³⁴² Dalgaxay: tabar-darreeyey; wax iska dhicin waayey.

³⁴³ Meeriskan iyo midka ka dambeeya wuxuu gabayaagu inagu xusuusinayaa laba meeris oo gabaygii Guba la baxay ee Cali-dhuux ku jirey; kaas oo uu Ogaadeen ku guubaabinaayey. Labadaa meeris waxay ahaayeen:

*"Duurkiyo danyada Hawd markay Debec ku soo jeesho
Laaskuu u dalandooli jirey loogu degi waaye!"*

16. Seeddow daraanka³⁴⁴ iga sii doollarkaa xigaye

17. Dallacaaddu waa dhawr cashooy rag isku daaleene!;

18. Innagana dabayl cudur mar bay ina daf siiyeene

19. Dux ma keento guutada shan reer lagu dareershaaye

20. Maantana kunkii dibed-baxaa dooxay laba wiile!

21. Ciilkaan la doonyoonayiyo godobta duugowdey

22. Dabka Amartiwaaq lagu ridaa iiga dacas weyne

23. Dubbe kaa dhilqaday ruux kaluu daqar u geystaaye

24. Duullaanku meeshaan la rabey dabommar weeyaane!

25. Degmadaan wadaaddada lahaa ha u duceeyeene

26. Berri waxaa duleeddada iman culimmo duub weyne

27. Waa lagu danbakhay³⁴⁵ Reer Wacays³⁴⁶ daacadda Ilaahe

28. Digta sumucu Reer Cali Suglay³⁴⁷ dawga ku ahayde

29. Iyagaan daruuro uga helay diinta nebigiye!

17. Baga'!

goobtii Dhuyac-Belo:

lib-ku-faan

1. Kolka, ma war baa yaal? Sow ha la kala cararo ma aha? Reer-Biciidyahan oo dareemay inay colaadi lamahuraan tahay waxay kiciyeen geelashii horweynka ahaa, waxayna u qaxiyeen carriga Marreexaanku dego. Markii dhaqanka soomaalida loo noqdo, taas macnaheedu wuxuu yahay Dhulbahante duullan ahi inaanu geelashaas soo hunguriyeyn karin, haddii ay yeelaanna ay colaad kale kororsanayaan. Maalintaas baa la kala jiciirtay, iska-war-qabiddiina

³⁴⁴ Daraan: eray af-ingiriis ah oo macnihiisu yahay teneg (Drum). Wuxuu u jeedaa inuu yiraahdo: haddii Cali-dhuux ogaa Ogaadeen oo Doollo laga qaaday, haatan soo ceshade oo ceelkii loo diidi jirey iyaga ayaa hadda ka taliya oo teneg-teneg Isaaq biyaha ugaga iibsada; iyaga oo weliba seeddinnimo lagu tixgelinaayo!

³⁴⁵ Waa lagu danbakhay: waa lagu gefey; waa lagu qaldamay.

³⁴⁶ Reer Wacays: laf ka mid ah Reer-Biciidyahan. Waxaa ka dhashay ninkii lagu diley duullaankii Dhulbahante ee ugu dambeeyey.

³⁴⁷ Reer Cali Sugle: laf Reer-Biciidyahan ka mid ah oo ahayd tii loo haystey dilkii raggii afarta ahaa ee Dhulbahante, Axmed Garaad. Iyaga ayuu gabayaagu doonayey in rag laga laayo, halka ninka Reer Wacays laga soo diley.

yaraatay. Dhulbahante dhexdiisa col baa laga humayaa. Duullaan baa la qalqaalinayaa. Hub baa la gadanayaa. Saanad baa meeshii lagu maqlo loo doonanayaa. Daruur colaadeed ayaa arladii soo dul-joogsatey!;

2. Iyada oo dhiillada soo aaddan sidaas loogu toog-hayo ayaa waxaa Doollo ka dhacday arrin kale oo colaaddii sii holcisay. Qolyo Reer Hagar ah oo Bah-Ogaadeen³⁴⁸ la isku yiraahdo ayaa waxay dileen nin Reer-Biciidyahan ah oo aad loogu baroortay, lana oran jirey Jaango'an³⁴⁹. Dabadeedna, intay guureen ayay dhinaca Makaahiil³⁵⁰ u sii qaxeen. Qolyahaas ninka ka diley ayuu Reer-Biciidyahan ku tashaday inay aarkooda ka gutaan, markaas bay ka dabo-duuliyeen col 50 nin ka kooban. Subaxdii ay raggaasi Bah-Ogaadeen ku jarmaadeen habeenkii ka dambeeyey ayaa waxaa degmadii Reer-Biciidyahan soo dul-fariisatay guuto Dhulbahante ah oo iyaduna weerar ah! Markaas baa nin dheereeya kontonkii loo diray; kaas oo inta dhexda uga dabo-tegey u sheegay in reerihii la galay, farriinta uu sidaana ay tahay inay soo noqdaan oo cidaha wax bedbaadiyaan;

3. Aroor hore kolkay tahay ayaa colkii Dhulbahante oo jilib-jilib u kala qaybsani degmadii weerar ku ballaariyey. Rag tiradooda afartameeye lagu sheegay ayay iska sooceen; kuwaas oo la faray iyagu dagaalka hore inaysan geline, colka dhexdiisa ay wiirra-wiirreeyaan oo kolba halkii culays ka jiro, xabbad badanina ka soo dhacayso ay u urursanaadaan. Ciidankii Dhulbahante qayb ka mid ah ayaa cabbaar ka dib waxay horta marsadeen xoolo wixii ay heli karayeen oo ahaa geel irmaan ah, awr iyo ari keliya. Geelashii horweynka ahaa, sidii aan soo sheegnay, waa tii la qaxsaday;

4. Ciidankaas oo xoolihii sii wata ayaa waxaa horay kaga yimid kontonkii Reer-Biciidyahan ee shalay-subax qoladii Jaango'an dishey inta ku baxday, haddana laga soo celiyey. Dagaal ba'an ayaa foodda la isdaray. Waxaa markii hore laga gacan-sarreeyey raggii xoolaha watey ee Dhulbahante. Rag baa laga laayey, qoryaa laga furtay, si xunna waa loo soo bajiye. Ha yeeshee, siduu Aadan-carab ii

sheegay, guushaasi mid lagu sii naallooday ma noqon. Durbadiiba, nimankii la soo bajiye gurmad degdeg ah ayay heleen. Waxaa u soo hiiliyey afartankii nin ee ciidanka Dhulbahante laga soocay, kaydka ahaa. Raggaas baa dagaalkii wax weyn ka beddeley, guuldarradii uu colkoodu goobta kala tegi lahaana guul u rogey!;

5. Waxaa iyaguna jirey niman Reer Cali-geri ah oo colka Dhulbahante qayb ka ahaa inay goonni ugu duuleen xoogaa horweyn ah oo ay meel ku maqleen, Reer-Biciidyahanna leeyahay. Markay ka soo dhufteen, colkii weynaana aysan la lug-helin ayaa waxaa ka dabo-yimid ciidan Xabashi ah oo Reer-Biciidyahan u hiilinaaya. Kuwaas ayaa dhiciyey in badan oo ka mid ah colkii Dhulbahante xoolo wixii uu maalintaas dhacay; in kastoo uu qaarna u baxsaday;

6. Si kastaba wax ha u dhaceene, siduu Aadan-carab ii sheegay, gabaygiisa soo socdana ka muuqata, waxaa goobtii helay colkii Dhulbahante. Iyaga oo xoolihii wata markii ay guryo-tageen ayaa waxaa la isugu yimid meel fagaare ah oo uu fadhiyo gabayaagii weynaa; Cali-dhuux oo markaas da' bestiis la ah.

Cali-dhuux hortiiisa ayuu Aadan-carab gabaygan xogwarranka iyo lib-ku-faanka isugu jira ka mariyey; waana gabayga uu calankii maansada Cali-dhuux ugala wareegay!

Wuxuu yiri:

1. Nin gaboobey geeri iyo silic waw gudboon yahaye
2. Haddii Cali³⁵¹ gugiisu u warramay waa Gobeyane³⁵² e
3. Anigaa Dhulbahantaha u galay gabay halkiisiiye
4. Gefna kuma daree waa kitaab waxaan ka guurshaaye;
5. Sidase neef galgaala yaan beryahan gaane ka ahaaye
6. Waa taan ka gebangaabsan jirey gaafka lay dhigaye
7. Bal aan caawa gaax baan hayaye yare gufaacoodo!;
8. Majeerteen gobtii lama murmine gumihi xoogeystey

³⁴⁸ Bah-Ogaadeen: waa lix jilib oo kala ah; Aadan Hagar, Geeddi Hagar, Cilmi Hagar, Warsame Hagar, Caamir Hagar iyo Guuleed Hagar. Arag jaantuska 5d.

³⁴⁹ Jaango'an: Waxaa la oran jirey Ina-Cali Shire Guure.

³⁵⁰ Makaahiil: dhawr jilib oo Ogaadeen ah. Arag sharaxa 59d.

³⁵¹ Cali: wuxuu ula jeedaa Cali-dhuux.

³⁵² Gobeyane: gu' la filaayo inuu ku beegan yahay sannadkii 1865kii, lana aaminsan yahay inay dhasheen rag door ah oo hanaqaad wada noqday, soomaalida dhexdeedana magac dheer ku yeeshay sida Cali-dhuux, Qamaan Bulxan, Sayid Maxamad Cabdille Xasan iyo qaar kale oo la xilli ahaa.

9. Gurmogo'annadoodii fufiyo gocosadaa faartay
10. Biciidyahanka geelu u bataye geedka wada waabtay
11. Ee Cigalle³⁵³ geestaa ka degey geenyo baqal raacye
12. Ee yidhi 'muxuu garanayaa talada Gaawiido³⁵⁴'
13. Ee gooyey Reer Khalaf leggii lagu gunneynaayey³⁵⁵
14. Dadkoo gogol leh waa tay Hartiga³⁵⁶ godob u yeeleene
15. Kal horeey gefeen xaajadii gacal u fiicnayde!

16. Godka-lagu-shidyow oday xun³⁵⁷ baa guurti loo filaye!
17. Dabka galana guudka arladuu wada galaafaa
18. Waa tay kuwii dunida gubey ugu garbeeyeene
19. Wa tay gendaha ugu noqdeen gooddi iyo faane;
20. Foolkii Garaadkiyo³⁵⁸ shirkoo gaaliyo islaana
21. Waa tay guhaankiyo nabsiga kala gurguurteene
22. Waa tay ergada gaabsadeen gacan-wadhkeediiye
23. Waa tay gashiga duudsiyeen guudcaddiyo shiikhe;
24. Mag la guray gabbaan iyo afbuur wax uma gaadheene
25. Gabno iyo waxaa nagu fillaa gool naloo simaye
26. Waa tay galoofta iyo duqaha gudhan jeclaysteene!;

27. Jeeruu xaqii gawda dhigay gun iyo haasaase

³⁵³ Cigalle (Reer Cigalle): qayb ka mid ah Majeerteen, Cumar Maxamuud.

³⁵⁴ Gaawiido (Majeerteen, Cumar Maxamuud): waxaa la oran jirey Maxamad Cali-dhegey. Derajo sare ayuu xagga askarta ka gaarey xilligii uu Ingiriisku dhulka soomaalida wada haystay (1941–1950). Waxaa muuqata Reer-Biciidyahan iyo Reer-Maxamuud inay ku diideen talo lagu nabdo oo uu u soo jeediyey, iyaga oo ku tuhmayey inuu Dhulbahante la safan yahay!

³⁵⁵ Reer Khalaf (Majeerteen, Cumar Maxamuud). 'Leggii lagu gunnaynaayey' wuxuu gabayaagu ku tixraacayaa sheeko Mudug laga yaqaan oo ah in, Suldaan Keenadiid ka hor, uu Mudug ka talin jirey nin Reer Khalaf ah oo Dhoorre Xasan Samatar la oran jirey. Sida la sheego, ninkaas ayaa beri xukumay, markii ay yicibtu baxdo oo loo arho Abraahiinno (Reer-Biciidyahan & Reer Maxamuud) in ay halalka ugu waaweyn isaga, baad ahaan, ugu keenaan! Wuxuu Aadan-carab ishaarayaa qolyahaasi inay hadda arrintaas ka soo jeesteen; marba haddii ay talooyinka Gaawiido diideen!

³⁵⁶ Harti: dhawr qolo oo Daarood ah. Arag sharaxa 146d iyo jaantuska 3d.

³⁵⁷ Oday xun: wuxuu u jeedaa Nuur Oday.

³⁵⁸ Foolkii Garaadka: Garaadka hortiiisa; Garaadka oo fadhiya.

28. Waa tay gamaadaha³⁵⁹ degeen laysma gelinsiine
29. Ku gullaafte xoolaha dhibkaa lagu gufeeyaaye!

30. Guuyada la soo meersaday iyo gorofta-caydhtowga
31. Gablan iyo hadhiiniyo walaal garab la'aantiisa
32. Gaarida ilmada duugeysa iyo geesiyada mootan
33. Ganbo suufa geesaas qalbigu kula galiilyoodo
34. Gorgorkiyo waraabaha ku mamay gudurka meydhooda
35. Waa tay garmaydka ku dhicin gar-alle diideene
36. Gilgillaastey beladaan wax badan gaadhka ka ahaaye
37. Muslin inaan gumaadiyo jahaad la i geyeysiye!

38. Rag hadduu guddoonsado colaad gole-dharaareeda
39. Gaadiyo habeen reer la miray giriftan³⁶⁰ weeyaane
40. Gudcur lama socdee maalin baa la is - galaalaaye
41. In sodcaal la goobtoba la arag gumaradeediiye
42. Gasabkeeda hele wiilashay Geri³⁶¹ ka qaadeene
43. Nimaan galabsan guutada barqada kuma gadaanneene

44. Gallan³⁶² iyo bagaan maanta Murux³⁶³ ugu galaydhyeeyey!
45. Gubniyada bagaan ugu furfuray gurigi Reer Diini³⁶⁴
46. Gabbal³⁶⁵ iyo baguu tan iyo Ilig weerarku u gaadhey!
47. Garridiyo bagaa bigilkayaga³⁶⁶ gabarnar loo moodey!

³⁵⁹ Gamaadaha: xabaalaha. 'Waxay degeen' ayuu leeyahay, 'halkii ay ragga Dhulbahante ku laayeen; taasoo nacasnimo ah.

³⁶⁰ Giriftan: dagaal iyo iska-hor-imaad aan lagu kala adkaan.

³⁶¹ Geri: tol Daarood ah; Geri Koonbe. Arag jaantuska 3d.

³⁶² Gallan: laf Reer-Biciidyahan ah.

³⁶³ Murux: laf Reer-Biciidyahan ah.

³⁶⁴ Reer Diini (Reer Diini-qurux): laf Reer-Biciidyahan ah.

³⁶⁵ Gabbal: meel bannaan oo ban ah. 'Ilig'na waa balli ka mid ah harooyinka Doollo lagu magacaabo. Labada meeloodba koonfur ayay Walwaal ka xigaan.

³⁶⁶ Garri iyo bigil: waa qalab markii la afuufo cod dheer oo meelo fogfog laga maqli karaa uu ka soo baxo. Waxay soomaalidu ugu adeegan jirtey is-wargelinta markii ay colaadi jirto; caroog.

48. Aqallada bagaa loo gilgilay gelalafkii oonka!

49. Iyadoo la galay oo rasaas lagu garaacaayo

50. 'Guuleysta!' naaguhu colkay ugu gargaaraane

51. Gabdho iyo bagaa dumar mashxarad noogu gacalaystay!

52. Gaalada madow³⁶⁷ iyo kufraan geyfad ka ahaaye

53. Gebeggabaha kama soo wadneen golaha Ceeldheere

54. La gaddoonnay gaadiid kuna iyo goodirka irmaane!

55. Iyadoo gorsuhu³⁶⁸ dabo-socdoo Gaardi³⁶⁹ ololeyso

56. Raadcadu gadiidkiyo hadday duhur na soo gaadhey

57. Guubaabo iyo hayb haddii la is – garwaaqsiiyey

58. Aan goonnibaadh looga tudhin gaaddadiyo laabta

59. Weligiiba geel nagama dhicin Garo nin maalaaye³⁷⁰!

60. Garcastiyo bagaa inammadii gaaddanku u leefay!

61. Lixle gaaban goys iyo mid dheer geyrka alammaanka

62. Dabku waa ganiimade bagaa gegida loo toonshey!

63. Goobtii labaad Xabashidii gaariyada keentay

64. Goortii rasaas lagu gefreey 'giba!' ku waasheene

65. Genbigii Amxaarkana bagaa Garawo³⁷¹ noo raacday!;

66. In Jibriil³⁷² garoodh dhamo la sheeg gaajaduu qabaye

67. Mana gabraarto subaxdii siduu goonnidow maraye

68. Caanaḥa baguu uga gingimay gocoyadii³⁷³ weelka!

³⁶⁷ Gaalada madow: waa Xabashidii, la sheegay, inay Reer-Biciidyahan u soo gurmatay.

³⁶⁸ Gorse: col isdabo-joog ah oo aan kala go' lahayn.

³⁶⁹ Gaardi: hal magaceed, waxsuu ula jeedaa geela oo dhan.

³⁷⁰ Garo nin maala: nin ariga maala. Soomaalida waxaa ceeb ku ahayd raggu inuu ariga maalo. Haweenka ayaa hawshaas iska lahaa.

³⁷¹ Garawo: hal magaceed, waxsuu ula jeedaa geela oo dhan.

³⁷² Jibriil: Jibriil Mire Gadh-weyne (Madhibaan): wuxuu la duuley colka Dhulbahante, xoolihii la soo dhacayna wax buu ka saanyaday. Sababta uu ninkaas u xusayaa waxay tahay inuu ina dareensiyo faro-badnaanta xoolihii ay Reer-Biciidyahan ka soo qaadeen; kuwaas oo, Madhibaan, allaha ka dhigee uu nin waliba ka dhergey. Badanaa qoladaasi ugaarsiga iyo farsamooyinka megadda mooyee, xoolaha soomaalidu dhaqato ma haystaan, aanona uma aha!

³⁷³ Gocoyo: dhiil ama haan la tolays oo aan weli la xoolayn; aan loo diyaarin in lagu aqdaanto oo biyo ama caano lagu shubto.

69. Garmaqaatihii Cali-Dudee³⁷⁴ noo ged-bixi waayey

70. Gurgurshaha bagaa looga qalay geeddi-dhererkiisa!

71. Gardarrada intii kale bagay ugu guhaadeysey!

72. Nuur Oday baguu uga ganfaday gumucyaduu ootay

73. Bagaa nabaddu waa googol musline loogu wada guuxay!

74. Durba guure nimankay fidmadu gaarka ku ahayde³⁷⁵

75. Gaashaandhiggii laguma darin gawrac-kibirkiiye

76. U ganboole guuriyo boqool galab-carrawtiine

77. Golol iyo Jarriiban³⁷⁶ ha tageen gooshka kaa xiga e

78. Marreexaan ha loo garaggalee³⁷⁷ gulufka heenseeya!

18. Bal dhadhamiya:

goobtii Dhul-u-dheer;

faan & akeekan

Sida ummadaha kale, qabaa'ilka soomaalidu markii ay diriraan waa kala adkaadaan oo qolo ayaa ragga ugu badan laga laayaa ama xoolo laga dhacaa amaba la bajiya oo goobta maantaas laga helaa. Waxaase jira, ayaad mooddaa, wax ay soomaalidu ummadahaas kale kaga duwan tahay: libta isuma oggolaato, dhinac walibana wuxuu ku adkaystaa inuu isagu 'goob hebla' ku guuleystey. Arrintaas in la hubiyaana ma fududa, maxaa yeelay tirokoob sugan oo ku saabsan geerida ragga qoloba laga diley lama kaydiyo, niman la qafaasho oo inta xarig lagu rito lala tagaana dhaqanka dagaalka ee soomaalida wax ku jira ma aha. Waxaa la isdiidsiiyaa, ceebna loo yaqaan in Reer Hebel maalin hebla' uu Reer Hebel ka il-helay, sidaas darteed ayaad

³⁷⁴ Cali-dude: duqii Reer-Biciidyahan. Wuxuu ku eedaynayaa inuu iyaga Dhulbahante ah kolkii hore gardarro ku falay, dagaalkii ka dibna isaga ay Reer-Biciidyahan wixii ku dhacay u qabsadeen, lagana gawracay awrkii gurgur ee uu ku geeddiyi jirey.

³⁷⁵ Wuxuu u jeedaa laf Bih-Ina-Shiil la yiraahdo oo Reer-Biciidyahan ka mid ah.

³⁷⁶ Golol: dooxo ku taal bariga gobolka Mudug. Jarriiban, iyadu waa magaalo isla gobolka Mudug ka tirsan oo Gaalkacyo bari uga qumman.

³⁷⁷ Marreexaan ha loo garaggalo: Marreexaan ha la magan-galo.

mooddaa arrintaas oo kale in aan runta laga sheegin, dagaal kasta ka horna la isku dhaarsado!

Qoladii laga badsado oo wax aan la dafiri karin lagu markadaa waxay isku daydaa inay jabkeeda marmarsiinyo u raadiso, eeddana ay kula kufto cid saddexaad oo aan ku jirin dhinacyada ay colaaddu u dhexayso. Goobtii Dhuyac-belo iyo tii xigtey ee Dhul-u-dheer la baxday, xeerkaas isaga ah kama ay baxsana. Ilaa maantadan la joogo, labada dhinac mid waliba wuxuu sheegtaa inuu isagu guushii la carraabay, dhinaca kalena uu hoog iyo ba' ku jirrbay!

Yeelkeede, Dhuyac-belo markii lagu kala faro-xashay oo wixii dhiman lahaa ay ku dhinteen ayaa shir-nabadeed degdeg ah la qalqaalay. Si ay colaadda u soo af-jaraan, maamulladii Ingiriiska iyo Talyaaniga ee waqooyiga iyo koofurta kala xukumi jirey ayaa, wadajir ahaan, shirkaas isaga ah u wada qabanqaabiyey. Labadii guddoomiye-degmo ee labadaas dawladdood u kala fadhiyey Gaalkacyo iyo Laascaanood ka sokow, waxaa la isugu keenay 36 ergey oo 18 Majeerteen tahay, 18nna Dhulbahante tahay.

Wax la isku og yahay haddii aan madasha lala iman, meeshaas oo kale iyada oo la isu caraysan yahay ayaa la isa soo hor-fariistaa. Dhinac waliba wuxuu ku dedaalaa dheefta ugu badan inuu isagu ku gar-helo, dhinaca ay is-hayaanna uu marin-habaabiyo, dabadeedna uu xaqiisa oo dhan duudsi ka yeelo!

Wada-xaajoodkii kolkii uu bilawday ayuu dhinac waliba soo bandhigay sida ay la tahay in lagu heshiin karo. Ergadii Majeerteen waxay ku talisay in la dhabiiltamo oo raggii la iska diley inta la isu tirsado, ciddii dheeri yeelata la siiyo magta ay leedahay. Sidoo kale, in la isu celiyoo wixii xoolo ahaa oo, intii ay dagaalladu socdeen, la kala qaaday. Sida muuqata, ergada Majeerteen waxay istustay iyagu inay dheeraad yeelan doonaan, sidaasna ay ku heli doonaan ragga laga wado magtooda. Taladaas iyada ah, raggii ergadii Dhulbahante u hadlay way diideen. Waxay soo jeediyeen wixii horay u dhacay inaan dib loo dhugan, la iskana illoobo. Waxay ku taliyeen nin dhintay iyo xoolo wixii dirirta lagu kala helay in aan la xaalayne, laga hadlo dadka nool iyo hantida haddeer la haysto sidii colaad cusub looga bedbaadin lahaa.

Qir iyo qir ayay istaagtay, qolo walibana taladii ay soo go'aansatay ayay sina uga fuqi weydey. Dabadeedna, iyada oo aan waxba la isku af-garan, la isuna hanjabaayo ayaa shirkii lagu kala dareeray!

Shirkaas lagu guul-darraystay ka dib ayaa Reer-Biciidyahan duullaan bixiyey oo geel saddex reysimood ah (120 halaad) wuxuu ka qaaday jilibbo ka mid ah Dhulbahantihii Reer-Ciideedka ahaa ee ay eedda lahaayeen. Geelaas oo, wadajir ahaan, 'Dhalaashane' ama 'Dhalaaliye' magac kula baxay ayaaa lagu diriray, waxaana foodda la isku daray goobta iyaduna Dhul-u-dheer³⁷⁸ ka dhacday, isla magacaasna loo yaqaan. Geelaas, Reer-Biciidyahan waxna waa la cid-galay, waxna waa laga dhacsaday. Goobtiise, siduu Aadan-carab ku adkaysanaayo, gabaygiisana uu ku muujin doono iyaga Dhulbahante ah ayaa helay.

Gabaygan 'Bal dhadhamiya' aan u bixinnay wuxuu u badan yahay faan iyo tilmaan uu gabayaagu inaga siinaayo sidii ay wax u dhaceen. Wuxuu ku faanayaa, Reer-Biciidyahanna xusuusinayaa raggii Dhulbahante ee Dhuyac-belo ku dhigay inay weli dhaqan yihiin, iyaga oo weliba, hubkoodii hore ka sokow, haatan haysta qoryo ay iyaga ka furteen iyo rasaas ay meel walba ugu dhaceen. Intaas markuu ka dhaco ayuu inoo sheegayaa sidii uu Reer-Ciideed maantaas colaadda uga midaysnaa. Wuxuuse ka yaabban yahay, lama-filaanna ku noqotay, rag iyo hubba iyaga oo sidaas uga buuxa, in ciidan Reer-Biciidyahan ahi geelooda u soo bareero, dabadeedna la tago! Waa arrin iyaga riyo ula ekayd, hase ahaatee dhacday! Taasna wuxuu, markii dambe, ku macneeyey dharaar cad in aan la soo weerarine, tuugta sideedii, inta la soo gurguurtay in wixii lala tegey gaadmo lagula tegey!

Kolkaas ayuu tilmaamayaa sidii ay iyagu har cad geelaas uga dabo-tageen, ugu gurmadeen, ugu direen, raggii qaadayna ay u eedsiiyeen. Wuxuu ku faanayaa geeloodu inuu yahay *geel rag leh* oo Dhudub³⁷⁹ iyo meeshii la doonoba loo daaq-geyn karo, iyada oo aan cidnaba looga baqayn, haddii la dhacona la hubo in la dhicin karo.

³⁷⁸ Dhul-u-dheer: meel Qalloocan u dhow.

³⁷⁹ Dhudub: ceel ka mid ah ceelasha saddexda ah ee Ceelcad loo yaqaan. Arag sharaxa 111d.

Wuxuu la yaabban yahay lafaha waaweyn ee Shirshoore³⁸⁰ oo Hayaag iyo Reer-Ciideedka kaleba ku xooggan yihiin ninka inta aqoonta u leh geelooda u soo hanqal-taagey! Ninkaas oo kale ayuu kula talinayaa inay u roonaan lahayd, sida tuugta, intuu reeraha dhuumasho ku soo galo, awr yar oo qaalin ah inuu ka eryoodo!

Meel dhexe ayuu Aadan-carab ku gar-naqsanayaa oo ku sheeganayaa, intaan colaaddu baahin iyagu inay ahaayeen kuwii mar walba laga gardarraa, kuwii raggooda kibirka lagu laayey ee haddana dulqaadka badnaa, kuwii had iyo jeer samaha iyo xumaha samaha u xaglin jirey. Si toos ah ayuu markaas wuxuu Reer-Biciidyahan ugu leeyahay: “Wanaag wixii aad nagaga dheefteen dhab u ogaatee, haddana bal dhadhamiya dhibta annu idiin geysan karayno!” Markaas ayuu ku dhaadanayaa colkoodii sida ba’an ee uu raggoodii u laayey, kii dhaawacmayna uu u dhibiib-tiray, kuna qasbay ammaanduulahoodii inay meel cidla’ ah uga dhaqaaqaan! Wuxuu ku faraxsan yahay, maantaas ka dib, inaan lagu soo dhiirran doonin; xataa haddii Reer Mudug oo idili ay isugu qayshadaan.

Ugu dambaysta, wuxuu dad oo idil dareensiinayaa jabka uu Majeerteen ku dhigay baaxaddiisa; jabkaas oo Daaroodku aad uga dheregsan yahay, hase ahaatee uu Iiddoor³⁸¹ weli moog yahay. Wuxuu yiri:

1. Dhuyac-belo raggii idinku falay dhamacdi jiilaalka
2. Dhaxan³⁸² iyo ma layn cudur mar buu dunida dhaamaaye
3. Dabkana waaba dheeraad intaad idinku dhiibteene
4. Amase waranle³⁸³ dhiillada maqlaa dhaaxa iibsadaye;
5. Dhul fogna waaba loo maray rasaas dhagax-roggeediiye³⁸⁴
6. Maatada in dheri loo karshiyo dhuuni iyo raashin
7. Dharba uma safraan nimanka tegey dhoofka Cadameede!

³⁸⁰ Shirshoore (Garaad ama Ugaas): Magac Dhulbahante inta ugu badani ay ku abtirsato. Arag sharaxa 140d iyo jaantuska 3d.

³⁸¹ Iiddoor: magac kale oo Isaaq loo yaqaan. Arag jaantuska 7d.

³⁸² Dhaxan: cudurka qaniinyada kanecada laga qaado (malaria); duumo

³⁸³ Waranle: col duullaan ah nin ka mid ah ee aan qori lahayne, waranka ku dirira.

³⁸⁴ Dhagax-rog: baadiggoob meel walba ah; raadin aad ah.

8. Dadkana qaar dheg weynaa³⁸⁵ ka kacay dheelallaabada e
9. Cali-geri dhammaanba isku arag dhiraha Toomoode
10. Annana dhirifnay³⁸⁶ geeridu markay dhaaftay laba raase
11. Dhafkaannu isbaxniyo³⁸⁷ Reer Garaad³⁸⁸ waa is-dhaarsadaye!

12. Annagaan wixii naga dhinnaa dhuub ka tabanaynin
13. Inta timaha dhoobiyo malaas lagu dhammaajeeyo
14. Guutada Biciidyahan dhuraa Dhoor³⁸⁹ u imanaysa
15. Dhadhab iyo riyay nala ahayd amase dheeldheele!;
16. Dhabbiskowga³⁹⁰ roon tuug inuu maalin dhiirrado e
17. Waagoo dhag yidhi aanay jirin dhuumashiyo gaadmo
18. In dharaar la weeraro miyaan Dhudi³⁹¹ ku faallooday?!

19. Iyadoo nirgaha suu u dhalay dharab gu’ moodeyso
20. Uu dhebida awrkuna sinaha dhiinka ka caseeyey
21. Oo rimayda dheeggiyo mudkiyo dhinacu weynaadey
22. Oo laga dhatacay caano ramag dhayda iyo xoorka
23. Aan kurayga dhiilka u sitaa dhaqayo maalaynin
24. Oo lagu dhex-shiro lookalkaa Dhiisi³⁹² ka ahaaye
25. Waxba lama dhabiiline la yidhi dhoobbiyaa³⁹³ wada e!

³⁸⁵ Dheg-weyn: qof goor dambe wax garta. Wuxuu halkan ula jeedaa Dhulbahante, Reer Cali-geri. Arag jaantuska 4d.

³⁸⁶ Annana dhirifnay: annana caroonnay. ‘Annana’ wuxuu ula jeedaa iyaga Reer Hagar ah.

³⁸⁷ Dhafkaannu isbaxnay: qolyaha annu isku maran nahay ee isbahaysiga adagi naga dhexeeyo. Wuxuu ula dan leeyahay Hayaag, Khaalid iyo qolyo kale oo Hawdka wax ka dega. Arag jaantuska 3d.

³⁸⁸ Reer Garaad: wuxuu u jeedaa Dhulbahante inta ku abtirsata Garaad Faarax. Arag jaantuska 3d.

³⁸⁹ Dhoor: hal magaceed; waxsuu ula dan leeyahay geela oo idil.

³⁹⁰ Dhabbis: soo-dhuumasho; gaadmo.

³⁹¹ Dhudi: hal magaceed; waxsuu ula jeedaa geela oo dhan.

³⁹² Dhiisi: magac-madaxeed la mid ah Guddoomiye Degmo, kana soo jeeda afka ingiriiska (District Commissioner). Marka la soo gaabiyo ayaa loogu dhawaaqaa ‘D.C’.

³⁹³ Dhoobbiyo: ragga geela raaca ee wax lagu siiyo, hase ahaatee aan wax ku lahayn. Wuxuu leeyahay: “Reer-Biciidyahan geelayaga ‘yaa ilaalinaya?’ ismaba ay

26. Dhedaa na huwaneyd jeer dagaal laysku dhiidhiyaye
27. Dhalanteed miyaa idinka gaday dhudaha aan sheegto?!
28. Ma Dhalaashanaa³⁹⁴ laba bilood idinku dhaacaayey?!
29. Goortii la soo dhacay miyaa loo dhulbahanteeyey?!
30. Dhabbihi uu qaadoba maxaa dhiig rag lagu daadshey?!
31. Maxaa dhagaf Majeerteen ahaa dhaadka laga toogtey?!
32. Ma dhuftaad tidhaahdeen horweyn dhamal kulaalaaya?!
33. Ma nin dhimanayaa geelayaga dhaxal qabow moodey?!
34. Dhicis buu ahaa weli colkaad dhabanka hayseene³⁹⁵
35. Ma ku-dherersigaygaa waxaa dhacay idiin geystey?!
36. Ma dhirbaaxadii baa haddana dhuci³⁹⁶ idiin raacday?!
37. Afartaa inaan dhahay bal yaa igu dhalliilaaya?
38. Ma ku dhilay dhabbada maansadaan dhiida ka higgaadshey?
39. Bal ma dhaabadaynnine haddana aan mar kale dhaado:
40. Dhebi waxaan xeraadka ugu diray Dhudubna³⁹⁷ loo geeyey
41. Waa meel inaan uga dhashay iyo dhooshka³⁹⁸ qoofalane
42. Dharjo ubax leh dhiiqada xidhkaad dhuxulka moodeysey
43. In la dhicinayaa loogu furay dhogr-idiinleeye³⁹⁹!
44. Haddaad talada sii dheehataan dhuuxa iyo ruugga
45. Dhoomaha Shirshooriyo Hayaag uma dhowaateene

weyddiine, waxay u qaateen inay qawsaarro la joogaan, sidaas bayna ugu sirmeen, una soo weerareen'.

³⁹⁴ Dhalaashane (Dhalaaliye): geelii Dhulbahante ee Reer-Biciidyahan dhacay magac loo bixiyey.

³⁹⁵ Colkaad dhabanka hayseen: colkii aad baaxaddiisa iyo awooddiisa la yaabteen. Wuxuu u jeedaa colkii Dhulbahante ee Dhuyac-belo.

³⁹⁶ Dhuc: ceeb; facshar.

³⁹⁷ Dhudub: ceel ka mid ah saddexda Ceelcad loo yaqaan. Arag sharaxa 111d.

³⁹⁸ Dhoosh: baabuur farsamo Ameerikaan ah oo beryahaas la wadan jirey (Dodge). Wuxuu ina dareensiinayaa baabuur Dhoosh miiran ah inay lahaayeen; kuwaas oo sidii fardaha ugu qoofallaa!

³⁹⁹ Dhogor-idiinley: geela ayuu ku ammaanayaa inuu u dhogor jilicsan yahay sida haragga la megdeeyo ee idiinta loo yaqaan.

46. Nin Dhulbahante-Ciideed yaqaan Dhaayin lololkeeda
47. Dhengedba kuma jafee maa habeen dhoocil la eryoodo!
48. Afartaa inaan dhahay bal yaa igu dhalliilaaya?
49. Ma ku dhilay dhabbada maansadaan dhiida ka higgaadshey?
50. Bal ma dhaabadaynnine haddana aan mar kale dhaado:
51. Intaan dunida Reer Cali-dhaqoosh⁴⁰⁰ dhuxusha noolaynin
52. Wax badan baan dhanbuuqsaday naftana idhi 'dhaaqaaleeye'
53. Waa taan kuwii lagu dhayalay 'dhaahiya'⁴⁰¹ lahaaye
54. Waa tay gacmaha soo dhigteen dhiiggi Maxamuude⁴⁰²
55. Wax ma dhibin Warfaa⁴⁰³ maalintaad dhoosha dumiseene;
56. Dhab baw garanaysaan samo waxaad nagaga dheefteene
57. Dhibna inaannu leennahay markii xumo dhanaanaaday
58. Bal dhadhamiya waa tii tolkay idinla dhuubnaaye!
59. Sidii adhi dhurwaa iyo habeen dhidar hareereeyey
60. Durba waxaad dhaqsaha ugu go'deen waa dhugmiyo shiishe
61. Markii baqe-dhegoolaha hadhkii lagu dhaneegaaday
62. Aan dhibibka⁴⁰⁴ kii hadhay lahaa cara bal sii dhawra
63. Allaa dhigay Warsame⁴⁰⁵ geed inaad kaga dhaqaaqdaane!
64. Dhabta Jinacle⁴⁰⁶ waa taan ku simay dhabashlihiinniye
65. Dhan baad uga dhacdeen muran dambaad nagula dhooddaane
66. Dhawaaq geliya Reer Mudug kolu qalab idiin dhiibo!

⁴⁰⁰ Reer Cali-dhaqoosh: laf Reer-Biciidyahan ka mid ah ayuu u jeedaa; Reer Cali-sugle.

⁴⁰¹ Dhaahiya: wax siiya, si loo bogsiiyo.

⁴⁰² Maxamuud: Maxamuud-dalab. Arag sharaxa 288d.

⁴⁰³ Warfaa: Warfaa Cali; nin ku jirey raggii Dhulbahante ee Reer-Biciidyahan loo haystey.

⁴⁰⁴ Dhibib: dhibiibtir; qof dhaawacmay oo inta la dul-yimaado nafta laga gooyo.

⁴⁰⁵ Warsame: Warsame Faarax Xirsi 'Warsame-dhego-weyne'; ammaanduulihii Reer-Biciidyahan. Isaga oo dhaawac ah ayaa laga tegey, dabadeedna goobtii buu ku geeriyoodey, sida uu gabayaagu ku warramay.

⁴⁰⁶ Jinacle (jiracle): meel markii hore ahaan jirtey laaso laga cabbo, gadaalkiise tuulo isu rogtey oo Bookh u dhow.

67. Afartaa inaan dhahay bal yaa igu dhalliilaaya?
68. Ma ku dhilay dhabbada maansadaan dhiida ka higgaadshey?
69. Bal ma dhaabadaynnine haddana aan mar kale dhaado:

70. Dhudhun waaba laga soo kabtaa waana dhayataaye
71. Majeerteen hadduu dhabarku jabay dhidib markuu qaaday
72. Dhabayaco⁴⁰⁷ malaa kala hadhnay ee dheelliyada⁴⁰⁸ raacday
73. Daaroodku dhaayo iyo warkaba dhereg khabaarkiiye
74. Ildoorse qaar baa dhakane dhaanishka⁴⁰⁹ u sheega!

Geelii Dhalaaliye:
Jaamac-dayuurad & jawaab kulul

Gabaygaasi, sida la malayn karo, wuxuu kaga caraysiiyey dad aan yarayn oo Reer-Biciidyahan ah; gaar ahaan laba nin oo maansoyahanno ahaa, lana kala oran jirey Jaamac Xasan Shirwac oo Jaamac-dayuurad loo yiqiin iyo Nuur Kaarshe Biniin. Isaga oo gabaygii Aadan-carab kaga jawaabaya mid la xaraf ah ayaa Dayuurad wuxuu si aan waanwaan lahayn u dafirayaa in qoladiisa wax guuldarro ahi ka soo gaadhay goobtii Dhul-u-dheer.

Guuldarro iska daaye, wuxuuba sheeganayaa colkoodu inuu libaystay, wuxuuna ku gacan-sayrayaa dhalliishii Aadan-carab ee ahayd: Reer-Biciidyahan geelii Dhalaashane inuu dhuumasho ugu yimid, kuna qaaday. Wuxuu ku faanayaa goor barqo ah inay weerar xooggan ku soo qaadeen geelaas; iyada oo Dhulbahantihii lahaa oo hub iyo qalabba ka buuxaa uu dhexdiisa dhoobnaa!. Dabadeedna, cabsi awgeed, raggii dhicin lahaa ay dibedda ku dhaceen!

Sidii ay wax yeeleen ama colkoodii uu wax u laayey ayuu faahfaahinayaa, ugu dambaystana, wuxuu ku dhaadanayaa geelii ay

⁴⁰⁷ Dhabayaco: magac, naanays ahaan, loogu yiqiin gobolka Mudug qabaa'ilka dega ee Saddanadii Hobyo ee Reer Keenaddiid laga xukumi jirey; Majeerteen, Marreexaan, Leelkase, Awrtale, Dir, Hawiye,...

⁴⁰⁸ Dheelliyoo: ceeb.

⁴⁰⁹ Dhaanish: eray uu dabbaaldega ula jeedo oo asalkiisu af-ingiirs yahay, lana macne ah cayaar iyo tumasho (dance).

maalintaas Dhulbahante ka dhaceen inuu iyaga xeryahooda ka ololo oo uu iyaga haatan u dhalay, cid soo haweysan kartaana aysan jirin! Wuxuu yiri:

1. Dha'da gabayga waa taan xafiday dhawr anoo jira e
2. Dhabbihii aan qaadsiinayaan dhab ula eegtaaye
3. Dhayal hadalku iigama fakado sida dhallaankiiye
4. Uurkuu Ilaah iigu dhigay waxaan dhammaanayne
5. Dhuux iyo sidii Goonni⁴¹⁰ baan dhagaxyo tuuraaye
6. Sida dhool gu' oo soo curtaa la i dhegeystaaye
7. Meeshaan dhardhaarrada ku rido laga dhunyaalowye!
8. Dhawraha maroodaan ahoo soo dhifsaday geede
9. Mar haddaan dhandiidsado ma jiro nin i dhaqaajaaye
10. Dhiidhii intaan ugu daraan laygu dhacahayne!
11. Duullaanka maantaan dhurraan Dhudub⁴¹¹ ka saarayney
12. Idinkoo Dhulbahanteeyey oo dhiillo hore haystey
13. Dhagta waaga waa tii la galay reerahoo dhaqane
14. Dhallinyariyo waayeelba waad wada dhammaydeene
15. Goortay is- dhaafdhaaftay baad 'dhagac' tiraahdeene!
16. Geelii Dhalaaliye muxuu idin dhibaateeyey?
17. Maxaa dhoobirkii maali jirey dhuunta laga toogtey?
18. Dhillay iyo maxaa tuug fallaa dhiigga laga daadshey?
19. Dhinbilaha rasaastii maxaa loogu dhici waayey?
20. Goortaan dhawaaqnoba maxaa dhegaha loo xaytey?
21. Sida maal dhurwaa galay maxaa dhiraha loo jiiray?
22. Dhabaabadada⁴¹² orodkii maxaa dumarka loo dhaafay?
23. Maxaa marada xaarkii la dhigay loogu wada dhaamay?

⁴¹⁰ Dhuux: wuxuu ula jeedaa Cali-dhuux. Goonni isagu waa Goonni Cabdi Xaaji (Majeerteen, Cismaan Maxamuud). Wuxuu ahaa gabayaa Reer Hobyood ah oo aad u gabyi ogaa xilligii Reer Keenaddiid gobolka Mudug ay magaaladaas xeebta ah ka xukumi jireen. Gabayo halxiraale miiran ah ayaa dhex-maray isaga iyo Sayid Maxamad.

⁴¹¹ Dhudub: ceel magaciis. Arag sharaxa 111d.

⁴¹² Dhabaabadaco: orodka geela.

24. Dhudhummada markay jebisayoo dhaawac xumi gaarey
25. Xasan Deyl⁴¹³ maxaa dhooshki⁴¹⁴ tegey dhaladi loo saaray?
26. Dhiisigiyo⁴¹⁵ gaalada muxuu ugu dhawaaq-geeyey?
27. Dhagidii bannaanayd markay Dhamac⁴¹⁶ jalaacaysey
28. Oo dhaban-madoobow⁴¹⁷ ratigu dhiririglaynaayey
29. Idinkoo dhafoorro xun maxaa looga wada dhuuntay?
30. Wakaa haatan noo wada dhaloo dhayda laga maalye
31. Dhibaad⁴¹⁸ looma keenine bagaa loogu dhacay xooge!
32. Waa taydun nagu dhaarteen sida dhabeleede
33. Dhakhdhakhidii horeetiyo la waa dhuluqlihiinniiye
34. Goortaannu dhiidhinnay maxaa dhulakan kaa cayrshey?
35. Maxaa adiga kii kaa dhignaa dhidarka loo siiyey⁴¹⁹?!

⁴¹³ Xasan Deyl (Dhulbahante, Reer Hagar): wuxuu ka mid ahaa raggii dagaalka ku jirey, ergadii Gaalkacyo tagtayna ka mid buu ahaa. Goobtaas ayuu ku dhaawacmay, markaas baa gaari lagu qaaday. Hase ahaatee, Jaamac-dayuurad wuxuu qabaa in, qayloggeys ahaan, Ingiriis loogu diray, si qoladiisa loogu soo hiilliyo!

⁴¹⁴ Dhoosh: baabuur farsamo Ameerikaan ah. Arag sharaxa 398d.

⁴¹⁵ Dhiisi (D.C.): magac-madaxeed la mid ah Guddoomiye Degmo. Arag sharaxa 392d.

⁴¹⁶ Dhamac: hal magaced; waxsuu ula jeedaa geela oo idil.

⁴¹⁷ Dhaban-madoobe: awrka baarqabka ah ee qooqan.

⁴¹⁸ Dhibaad: xoolo amaba nacfi kale oo reerkii dhalay uu gabadhooda soo siiyo; ka dib markii ay reerowdo. Xoolahaas, badanaa, waxaa doonata oo la soo siiyaa gabdhaha tii markeedii hore yarad laga qaatay.

⁴¹⁹ Gabaygaas ka sokow, Jaamac-dayuurad waxaa lagu xusuustaa tix kale oo uu xilligaas tiriyeey, uuna ula dan lahaa Majeerteenka qolyaha la isku yiraahdo Maxamuud Saleebaan, gaar ahaan Cumar Maxamuud oo Mudug iyo Doolloba ay wada degaan. Qolyahaas ayuu ku tuhmayey inay dirirta ku fiirsadeen oo ay garabkooda ka baxeen, welibana kolkolka qaarkood ay la safnaayeen Dhulbahantaha ay colka ahaayeen! Gabaygaas waxaa naga soo gaarey dhawr meeris oo murti miiran ah, isla markaasna ay murugadu ku weyn tahay. Wuxuu yiri:

*'Nin walaalki 'ii hiilli' yiri hoog allaa badaye
Heeryada i saarani tolkay hagarti weeyaane
Intii lay hoggaan-bari lahaa waa harjadayaaye
Ninbase hawshi waa haysataa haatan dabadeede!'*

Gabaygaas Jaamac-dayuurad, Aadan-carab kama uu jawaabin. Bartamaha sannadkii 2001dii markii aan Buuhoodle kula kulmay ee aan u mariyeyna wuxuu ii sheegay, maalintaas ka hor, inuusan weligiisba maqal!

Ha yeeshee, midka soo gaarey, isla markaasna uu ka jawaabey wuxuu ahaa kaas Jaamac-dayuurad mid ka duwan; gaar ahaan xagga qaafiyadda. Magaca gabayaaga, Aadan ma uu aqoon, tixda qudheedana wuxuu ka qabtay inta yar ee aannu halkan ku soo guurin doonno. Kol dambe ayaanse anigu baadiggoob ku helay ninka tiriyeey in la oran jirey Nuur Kaarshe Biniin.

Inta yar ee tixdiisa naga soo gaadhay wuxuu Nuur ku iftiiminayaa laba qodob:

Qodobka koowaad wuxuu ku caddaynayaa waabberi inay ahayd goortii uu colkoodu dhaca geelii Dhulbahante u soo bareeray, iyada oo weliba Shirshoore oo aan cidi u maqnayn, wadana hubaysani uu dhinac walba ka tuban yahay. Taasna wuxuu kala mid yahay in-aadeerkiis Jaamac-dayuurad, wuxuuna ku burinayaa xantii ahayd inay geela gaadmo iyo soo-dhuumasho kula tageen.

Qodobka labaadna wuxuu ku qiranayaa goobtii Dhul-u-dheer in iyaga rag lagaga laayey, geelii ay soo qaadeenna laga dhacsaday. Hase ahaatee, wixii meeshaas ka gaarey marna Dhulbahante ku libsiin maayo, umana aqoonsana inay yihiin niman wax ka dili kara, geelna ka dhacsan kara!

Taas libteeda wuxuu siinayaa 'gaalada' oo uu ula jeedo askartii Ingiriiska ee, sida la sheego, colkii Dhulbahante u soo hiillisay.

Meel hore sidaan ku soo xusnay, colkii Dhulbahante xoolihii uu qaaday ee haddana laga dhacsaday wuxuu Aadan-carab ku eedeeyey ciidan Xabashi ah oo iyagana, la sheego, inay maalintaas Reer-Biciidyahan u soo gurmadeen. Labada mid waliba tolka uu ka dhashay ayuu qareen u yahay, umana oggola, xataa hadday run tahay, wax dhegxumo ahi inay arliga u marto.

Si kastaba ha ahaatee, gabaygii Nuur Kaarshe waxaa naga soo gaarey:

1. Garoommada la xaarey iyo calqado sida gebiibtaasa
2. Girliggaanka iyo reyfalkoo⁴²⁰ gurada loo buuxshey
3. Giddigiiba Shirshooroo⁴²¹ fadhiya geela xeradiisa
4. Goortay shamsadu soo gantoo garabka soo taagtey
5. Majeerteen inuu maalin galo waw guddoonsadaye
6. Garaad Faarax⁴²² nama laynin iyo guutadii bariye
7. Barkadkii gafuurrada xumaa geel ma dhiciyeene
8. Reer Hagarna gaaggii ka haray geeduhuu galaye
9. Gaaladu hadday maqan tahaad garan lahaydeene!

19. Gashi yare!:
mar kale & Dhul-u-dheer:
faan iyo asaraar

Dagaalkii Dhul-u-dheer ka dib ayaa mar labaad waxaa la isku deyey waanwaan nabadeed in labada qolo la dhex-dhigo. Mooggan waxaa arrintii la wareegay Reer-Doollood, waxaana galay odayaal uu Duullane⁴²³ hormuud u ahaa. Dhinacyadii colaaddu dhex-martay ayaa la dhegeystey. Xog-ogaalkii dhulka wax ka degganaa ayaa la waraystay. Markaasna tashi baa dib la isugu noqday oo sidii go'aanku noqon lahaa ayaa laga guddiyey.

Ugu dambaystii, wax wadatshigii lagu guuloba, go'aankoodii ayay odayaashu dadkii maqashiiyeen. Waxay guddoomiyeen in maaf laga dhigo rag wixii dirirta ku dhintay iyo xoolo wixii la kala qaaday, hase ahaatee Reer-Biciidyahan culuq loo celiyo, Dhulbahantena looga qaado. Siduu Aadan-carab ii sheegay, culuqii la saaray wuxuu ahaa boqol iyo laba nin kafantood. Madashaas ayaa la isku gacan-qaaday, nabaddiina lagu kala xirtay, iyada oo odayaashii u kala dab-qaadayna ay goobjoog ahaayeen.

⁴²⁰ Girliggaan & reyfal: qoryo beryahaas lagu dagaallami jirey.

⁴²¹ Shirshoore (Garaad-): Dhulbahante inta ugu badan. Arag jaantuska 3d.

⁴²² Garaad Faarax: lafo Dhulbahante ka mid ah oo Reer-Ciideed ah, qaybna ka ah inta Shirshoore ku abtirsata. Arag jaantuska 4d.

⁴²³ Duullane: duq Ogaadeen. Arag sharaxa 330d.

Heshiiskaas, in kastoo la isgaarsiiyey, haddana ma uu daboolin afka raggii gabyi jirey. Markaas ka dib ayuu gabaygaas Nuur Kaarshe wuxuu soo gaarey Aadan-carab, kolkaas buu, isna kama aamusine, wuxuu kaga jawaabey mid kiisii hore ka gooddi iyo faan badan oo uu Dhulbahantena cirka ku geynaayo, Reer-Biciidyahanna uu dhulka kula simaayo. Nuur Kaarshe ayuu judha horeba wuxuu ku ceebaynayaa gabaygii laga soo tebiyey; kaas oo uu u malaynaayo, isaga oo soo jeeda inuusan tirine, uu ku riyooday! Wuxuu Nuur iyo qoladiisaba ku leeyahay: "Dagaal hor leh oo ceebta aydun isaga maydhaan ha joogtee, marnaba wax meesha ku jira waxa aan ahayni waa goobtii Dhul-u-dheer inaad soo hadal-qaaddaan, hadalkaygiina hadal kale laga dambaysiiyo"

Wuxuuse Aadan qiranayaa ciidan aad u baaxad weyn in Reer-Biciidyahan ku soo weeraray, geeloodiina uu ciidankaasi la tegey. Hase ahaatee, sida uu ku doodaayo, taasi waxay suuraggal ugu noqotay raggii geela hayey oo tiro yaraa, ahaana in kooban oo meeshii lagu weeraray u xergeeyey. Hase la qaadee, maxaa ka naaso-caddaaday? Sow tii inta la dhacsaday, raggii dhacayna la laayey oo wixii ka fakaday, iyaga oo ka faro madow, ay cagaha wax ka dayeen! Sow tii ay aniga guushii i raacday ee aan 'goolkii' dhaliyey.

Wuxuu ku dhaadanayaa inuu ka dhashay qolo geela ku samcan oo haddii lagu diriro iyo haddii lagu garramoba uu iyaga xaggooda mar walba ku dambeeyo! Taasna waxaa ugu wacan, sida uu ina baraayo, Garaad Shirshoore oo ay ku abtirsadaani in xiddigta 'gudban'ta la yiraahdo uu calool-galay oo weliba xiddigaha 'garbo' ama 'godan' lagu kala magacaabo middoodna hooyadiis laga ummuliyeey!

Reer-Biciidyahan geelii ay la cid-galeen wuxuu isna ku tilmaamayaa *halo tiro yar* oo geelasha intoodii bandnayd goonni uga baxay, wuxuuna la yaabban yahay waxaas oo kale inay gallad iyo guul ka dhigtaan. Gabayga intiisa badan wuxuu uga hadlayaa qodobbo ay ka mid yihiin:

- Wixii dil, dhac iyo darxumooyin kaleba lahaa ee uu dhinaca kale u geystey;
- Dagaalladii dhacay ka dib sida aan geelooda, col weyn iyo gaade toonihi aanay u soo haweysan doonin ;

- Sidii ay Reer-Biciidyahan dagaalladaas ugu ceeboobeen markii ay laayeen carruur yaryar oo kala-qaxii hore iyaga raacday iyo raggii gabdhaha ka qabey markii ay dileen; taas oo geyeysiin doonta inaan, waa dambe, la-xididkooda cidina u xusul-duubi doonin, hablahoodana aan looga yarad-keeni doonin;
- Sida ay uga dalaabeen dhulkii ay degi jireen oo ay Xabashi u magan-galeen, in kastoo aanay taasi waxba u tari doonin oo gulufkooda, xataa Marreexaan dhexdiisa, aan looga bedbaadi karin;
- Dabadeed, wuxuu ku ceebaynayaa han-yarida ay ku oggolaadeen culuqi yaraa ee uu Duullane u xukumay; kaas oo uu 'ginigini' ku tilmaamaayo iyo nabadda markii loo soo jeediyeyba ay sida degdegga ah ku yeeleen; iyada oo wax sannad ka yarba col la ahaa;
- Ugu dambaysta, wuxuu ku soo gebaggabeynayaa inaan nabad dhab ahi dhexdooda ka hirgeli doonin, inta uu xusuusan yahay gardarradii colaadduba ka bilaabatay ee Reer-Biciidyahan iyaga kula kacay.
Wuxuu yiri:

1. Wiilyahow adoo gegi hurdaad gama'-riyootaaye
2. Markaasaad gawaan iyo dhulkaa geenyo bedertaaye
3. Malahayga geed kalama kicin gabaygan soojeede!
4. Mar haddaan maansada gefeyn kana gablooleynin
5. Jeeraad genbiga soo beddaan gole-fardoodkayga
6. Geeraar idiinkama furrayn galabki Dhul-u-dheere
7. Inaan hadal gantoobaan ku wadey gurashadiisiiye;
8. Garoommada la xaadhey iyo calqado sida gebiibtaasa
9. Gidhliggaanka iyo reyfalkoo gurada loo buuxshey
10. Giddiba uma dhammaannee intii geelasha xergeysey
11. Annagoo surwaal gaaban iyo garan⁴²⁴ ku miinshaaran

⁴²⁴ Garan: funaanad gacno-gaab ah.

12. Anba kama guddiyyin⁴²⁵ inaad kun subax nagu gadaanteene
13. Waxse lama gaddoomine ku baday goobataal madhane
14. Waa taan gawaanta cad ka helay goolki' xeeгада e!
15. Godka-laguma-naarow duqii nalaga soo gooyey⁴²⁶
16. Gudban⁴²⁷ inuu calool-galay la sheeg waana garataaye
17. Haddii shalay gedood xumi ka dhacay Geydho⁴²⁸ xeradeeda
18. Garbo⁴²⁹ iyo ninkii Godan⁴³⁰ dhashaa Good la dheelmadaaye!
19. Weligeyba geel kagama qadin gar iyo duullaane
20. Gaashaanka iyo hoodihi⁴³¹ aan guuri jirin raacye
21. Gallad waxaad ka dhigateen halaha goonnidow didaye!;
22. Marse haddaad gun tahay aad ilmada gabax ka siinayso
23. Aan geeddi reer baqaha dheer idinku gaadhsiiyey
24. Aan boqol gadhliyo kaala hadhay goondharkiyo kiinka
25. Aan gaabiskiyo dhaawicii gudimmadu qaaday
26. Oo dumarku gaalleef la dhacay galangalcawgiinna⁴³²
27. Aan goobta helay ways ogeyn gelin-dambeedkiiye
28. Aan gebaggabihi labadi subax idinka gaw siiyey

⁴²⁵ Kama guddiyyin: kama murmin; ma dafirin.

⁴²⁶ Duqii nalaga soo gooyey: duqii na dhalay. Wuxuu u jeedaa Garaad (Ugaas) Shirshoore oo Dhulbahante intiisa badani ay ku abtirsato.

⁴²⁷ Gudban: xiddigta saddexaad ee xiddigaha daalallida. Waxay u dhexaysaa libeasta iyo bayaxawda.

⁴²⁸ Geydho: hal magaceed; waxsuu u jeedaa geela oo dhan.

⁴²⁹ Garbo: xiddig xiddigaha daalallida ugu horreeya oo u dhexeeya dirirka iyo bayaxawda.

⁴³⁰ Godin: Xiddigaha raqaha tan ugu horraysa. Waxay ka kooban tahay saddex xiddigood oo kala ah: faraaci, foocaar iyo fildarro.

⁴³¹ Hoodo: nasiib, cawo.

⁴³² Galangalcawgiinna: kuwiinna habqanka ah; kuwiinna habsoobey.

29. Aan gobol fayow lagu ogeyn gebi ahaantiinna
30. Ay gar⁴³³ iyo kuul xidhan yihiin goosannadi fiigay
31. Aan 'Garawo doon'⁴³⁴ iyo la hayn gaade iyo haayir
32. Aan guuyadaydiyo naftii galab xalaaleeyey
33. Aad gawracdeen inammadii idin gawaan-raacay
34. Aad magan guryaha ugu dhacdeen xididku waa gaare
35. Aad gabadh u xeerteen tolkeed inuu ku guureeyo
36. Ay inan dambaad ganacsataan idinka guur-beeshay
37. Aan haatan cidi gaadanayn gabanta feedhaysa⁴³⁵
38. Aan duul geyaa ugu faqayn 'hebel inoo geeya'
39. Aan yarad gabbaatiya nin wada laga guddoomeynin
40. Aad garaggasheen⁴³⁶ Xabashi oo gaalo doqonteeda⁴³⁷
41. Aan gaaskayaga loo ledayn gudo Marreexaanna
42. Aan gubad-shilmaalaha beryahan guricas loo yeelin
43. Uu goodir mooyee xidhkii jees gabbada waayey
44. Ay guulankii⁴³⁸ Bih-ina-shiil⁴³⁹ Gocosaney⁴⁴⁰ dhaaftay
45. Aan gaanihii Reer Wacays⁴⁴¹ laba-gardaaqaynin
46. Uu aawaday uga galbaday gooseygiyo Toomo
47. Aad gibisha⁴⁴² awrta u xidheen galow markuu duulo!

⁴³³ Gar: garraar. Wuxuu u qusurinayaa inay dumarka la mid noqdeen.

⁴³⁴ Garawo: hal magaceed, waxsuu u jeedaa geel oo dhan. Meeriskan wuxuu gabayaagu ku faanayaa inaan geelooda cidna looga cabsan oo aan wiilasha raaca 'soo xereeya' lagu oran, wixii ka dambeeyey dagaalladii dhacay!

⁴³⁵ Gabanta feedhaysa: gabadha inanta ah ee timaha firanaysa. Wuxuu u jeedaa inantooda xilligii guurka gaadhey, hadda ka dib, inaan laga soo dooni doonin!

⁴³⁶ Aad garaggasheen: aad magan-gasheen.

⁴³⁷ Gaalo doqonteed: Xabashida ayuu ku tilmaamayaa inay tahay doqonta gaalada!

⁴³⁸ Guulankii: baqihii.

⁴³⁹ Bih-ina-shiil: laf ka mid ah Reer-Biciidyahan.

⁴⁴⁰ Gocosaney: ceel Dagaari u dhow (Mudug).

⁴⁴¹ Gaanaha Reer Wacays: geela Reer Wacays ee horweynka ah, isla markaasna shilshilis.

⁴⁴² Gibil: sarta jarcada ah ee awrka lagu daboolo markii aqalka la saaro. Wuxuu u jeedaa inuu yiraahdo: 'shinbiraha bararaftooda ma hubisaan oo sharqan yar markii aad maqashaanba waxaad mooddaan col annaga naga socda, markaas baad reeraha qaxisaan!'

48. Gashi-yare magtaaduna illaa waa go' iyo qeyde⁴⁴³
49. Ginigginiga Duullane⁴⁴⁴ xukumay garow qadhaadh siiso
50. Waxbana hay garaabine libtana gaalada u meeri!
51. Halna gunud guddoonkiinnu waa godol-sagaaraade:
52. Qabiil gobihi xaajada gashuu gaase-bixiyaaye
53. Hartiguba wuxuu godob lahaa gu' iyo dayrtiise
54. Ma ganbaysan naagtii la diley geesigii qabaye
55. Iyadoo ganbookkii siddaad nabad u guuxdeene
56. Gardarradi intaan hibanayiyo gocoshadaa maagga
57. Gun fogaa caqiibiyo allow gogol-wadaaggeennu!

20. Isku dhoobo:

Dhulbahante & Marreexaan

Dagaalladaasi markii ay dhex-marayeen Dhulbahante iyo Majeerteen, waxaa jirey kuwo kale oo iyaguna isla waqtigaas ama mar u dhow ka dhacaayey Doh iyo Ceelgaab dhulka loo yaqaan, kana mid ah arliga Somali-Galbeed ee ay Xabashidu haysato. Waxaa halkaas ku dagaallamaayey jilibbo ka kala tirsan Ogaadeen iyo Marreexaan oo colaaddoodu ku salaysnayd daaqa iyo biyaha uu geyigaasi leeyahay iyo kala-aarsi aano hore xiriir la leh. Markaas ayuu Aadan-carab gabay u soo dhiibay Cabdi Maxamad Aw-Magan "Cabdi-galayax" (Marreexaan, Reer Diini) oo ah gabayaa caan ah, kana mid ah Marreexaanka qaybtiisa degta⁴⁴⁵ Mudug, Galguduud iyo Doh iyo Ceelgaab.

Gabayga Aadan-carab dulucdiisu waa eedo loo jeedinaayo Ogaadeen iyo Majeerteen oo ah laba jilib oo waaweyn, Daaroodkana ka mid ah. Dhinaca kalena wuxuu ku ammaanayaa Dhulbahante iyo Marreexaan

⁴⁴³ Go' iyo qayd: wuxuu ula jeedaa culuqii Reer-Biciidyahan loo xukumay ee ahaa 102 nin kafantood.

⁴⁴⁴ Duullane: duq Ogaadeen. Arag sharaxa 330d.

⁴⁴⁵ Qaybta Marreexaanka ugu badani waa qaybta degta gobolka Gedo; halkaas oo ay dool ku soo gaareen laga soo bilaabo qaybtii hor ee qarnigii 19d ilaa bilawga kii 20d.

oo uu ku tilmaamaayo inay yihiin tiirhexaadka had iyo jeer daafaca Daaroodka heeganka u ah.

Wuxuu Majeerteenka ku dhalliilayaa inay Dhulbahantaha duleediyaan markii ay Isaaqa is-hayaan. Sidoo kale, Ogaadeenkana wuxuu ku eedaynayaa inay Marreexaanka ku duulaan markii ay Hawiyaha isdilayaan. Labada qolo ee isaga iyo Cabdi-galayax ku abtirsadaan ayuu ku tilmaamayaa inay yihiin dad geed'adayg ah oo isku dhoobo laga abuuray, iyaga la'aantoodna aan Daaroodba jireen! Wuxuu yiri:

1. Marreexaanku waa dhool yar oo laga dhawaaqaaye
2. Aniguna dhankaasaan weli dhaxan ka soo deyne
3. Daaroodna labadaa ka dhigay lama-dhaqaajaane
4. Iyana dhoobadoodaysku mida aan dheddig ahayne
5. In walaalahaan dhaxal-tirrow nalagu dheeldheelo
6. Oo aad dhabarka naga toogataan waa dhabiil-xumo e!

Markaas ayaa Cabdi-galayax gabaygaas ka jawaabey, isaga oo Aadan-carab uga markhaati-furaya dhammaan eedihii uu Ogaadeen iyo Majeerteen u soo jeediyey, kuna raacaya labadooda qolo inay daafaca Daaroodka u taagan yihiin. Wuxuu raacinayaa labada qoloba (Majeerteen & Ogaadeen), waxba yaanay iyaga u hiiline, inay cadawgooda ula soo saftaan oo kolba dhaawacooda u dagta ay dhibiib-tiraan! Wuxuu yiri:

1. Haddii gabaygu dheef leeyahoo dhaqasho reebaayo
2. Dhammow Aadan-carab baa yiqiin dhibicyihiisiye
3. Aniguna dhulkaan baan beryahan Dhiisi⁴⁴⁶ ka ahaaye;
4. Dhegtase wax iga maray erayadii dhiibista ahaaye
5. Imminkana dhiggood baan u diri dhawr haluu yiriye:
6. Marreexaanku waa dhool yar oo laga dhawaaqaaye
7. Annagiyo Dhulbahantaysku mida dhudaha Daarooda
8. Inay dhoobadeennu isku taal dhaar anaa maraye
9. Qabiilkeenna dhagax baannu nahay lama-dhaqaajaane
10. Innagaa dhisaynaye tolkeen dhaxal ma doorsheene

⁴⁴⁶ Dhiisi (D. C): magac-madaxeed la mid ah Guddoomiye Degmo. Arag sharaxa 392d.

11. Inta kalena dhiig ma leh kuwuu dhalay awoowgeene
12. Weligood dhexdaas bay iyagu dhereg la joogeene
13. Annaguna dhacmaan⁴⁴⁷ uga ahayn belo dhammaanteede!

14. Shisheeyaha dhurwaagaa markaan dhab ugu sii jeedno
15. Inay dhabarka naga layn jireen looma dhaag la'a e
16. Waxbase yayan dhiidhiyin annaga dhimashadeenniiye
17. Hadba dhaawaceenna u dagtay dhibiib-tiraayeene!

⁴⁴⁷ Dhacan (dhacmo): oodda xerada irriddeeda la saaro markii ay xooluhu ku xeroodaan; oodafo.

Aadan-carab : Buuhoodle; Juun 2001

Gabayaaga & maansadiisii: 1900 iyo lixdannadii

Wax yar ka hor intii uusan geeriyoon, gabayada Aadan-carab sida wanaagsan u xusuusnaa waxay ahaayeen kuwii uu tiriyey lixdannadii qarnigii 20d. Sidaas darteed ayay iyagu ugu badan yihiin marka aynu maansadiisa xilli-xilli u qaybinno. Gabayada waqtigaas ku beeganna waxay ku wada saabsan yihiin saddex arrimood oo kala ah: ‘colaad-maanso’ oo degaankiisa ka aloosantay, dhalliilidda siyaasadaha xukuumadihii rayadka ahaa ee Soomaaliya intii u dhexaysey 1960kii ilaa 1969kii iyo soo-dhoweynta Kacaankii Oktoobar ee uu Xooggii Dalku talada kula wareegay.

‘Colaadda maanso’ oo iyadu horreysey waxay dhex-martay Reer Buuhoodle; taasoo uu Aadan-carab dhinac ka ahaa, gabayaagii weynaa ee Cumar Cigaal⁴⁴⁸ la oran jireyna uu dhanka kale hormuud ka ahaa. Waxaa ka soo baxday ‘silsilad maanso’ oo aad u qurux badan, aan la isugu turin, maansoyahanno kale oo degaanka ahina ay labada nin kula kala safteen. Sidee bayse ku bilaabatay?

Si lama-filaan ah oo aan labada gabayaa midkoodna ku talo-gelin ayay ku cuaratay. Nin kale oo, isla degaanka ahaa tix uu tiriyey ayaa la isku maagay. Ninkaas waxaa la oran jirey Axmed Nuur Aadan Qoolaab, waxaana loo yiqiin Axmed-dirir⁴⁴⁹. Wuxuu ahaa nin Reer-Ciideed ah oo sida Aadan-carab gabyi ogaa, ha yeeshee yaraysan jirey. Raggii yiqiini waxay ku tilmaameen inuu ahaa markuu gabay u qalab-qaato nin eedaha ku dheereeya oo, had iyo jeer, dadka uu xididka la yahay u gabya. Sidoo kale, wuxuu ahaa nin martida ku soo hoyata iyana u gabya oo markii ay u yimaadaan amaba ay ka tegayaan tix ku tuura. In kastoo maansadii dhex-martay aan wax

⁴⁴⁸ Cumar Cigaal (Dhulbahante, Reer Wacays Aadan): wuxuu ahaa gabayaa aad loo yaqaan oo Reer Buuhoodle ah. Maanso murti iyo kaftan miiran ah oo aan lagu daalin ayuu inooga tegey. Sannadkii 1990kii ayuu Xamar ku geeriyooday, isaga oo 83-jir ah.

⁴⁴⁹ Abbihiis iyo adeerkiisba way gabyi jireen. Arag sharaxa 156d.

qumman laga hayn, haddana wuxuu ahaa ninkii ay isku ilko-beeleen Galoos Hiirad⁴⁵⁰ oo isna ahaa gabayaa Reer Buuhoodle ah. Gabayadiisa inta yar ee naga soo gaaadhey waxay muujinayaan inuu ahaa, Aadan-carab iyo Samatar Baxnaanba, nin la heer noqon kari lahaa, haddii uu tirinta maansada sidooda u badsan lahaa.

Gabaygii Eeriggoo:
maag, aflagaaddo & farshaxannimo

Si kastaba ha ahaatee, gabayadiisa midka ugu caansani waa midka 'Eriggoo'⁴⁵¹, la baxay ee, meel ay joogtoba, soomaalidu markii ay wax ka maqashoba ay u wada dheg-taagto. In ay u le'ekaato, dad aan yarayn ayaa gabaygaas wax ka yaqaan, kuna maahmaaha tuducyadiisa qaar ka mid ah, iyaga oo aan garanayn ninkii tiriyey iyo sababtii uu u tiriyey toona. Sidaasna waxaa heli kara oo keliya gabayga tayada wacan ee dareenka dadweynaha soo jiidan kara, dhadhansigiisana hanan kara, iyada oo kii tiriyey iyo kii loo tiriyey, ogaantooda, aan dan laga yeelan.

Caanka uu noqday ka sokow, waa gabayga Aadan-carab iyo Cumar Cigaal foodda isu geliyey ee irdaha u ballaqay 'silsiladda maanso' ee, sidaan soo sheegnay, maansoyahannadii Reer Buuhoodle ay lixdannadii qarnigii dhammaaday midba uu mid kula saftay, ayna ku kala irdhoobeen!

Haddaba, su'aashu waxay tahay: gabaygan dabka shiday muxuu Axmed-dirir u tiriyey? Waxaa la yiri: maalin maalmaha ka mid ah ayuu guddoonsaday inuu guursado oo uu bah labaad yeesho. Jilib kale oo isla Reer Buuhoodle ah⁴⁵² ayaa loogu farmuqay gabar gashaanti ah oo kolkii loo sheegay uu ab iyo isirba u gartay. Waxaa la

⁴⁵⁰ Galoos Hiirad: gabayaa. 1943kii ayaa waxaa dil deldelaad ah ku fuliyey gumeysigii Ingiriiska ee dagaalkii 2d ee dunida dhulka soomaalida wada haystay. Arag sharaxa 156d.

⁴⁵¹ Eeriggoo: tog weyn oo Hawd ka soo rogmada, degaanka Mudugna kaga soo biyo-shuba. 1902dii ayaa dagaal ku dhex-maray Daraawiish iyo Ingiriis; goobtaas oo isla meeshaas ku magacaaban. Gabadhii uu Axmed-dirir guursaday qudheedana waxay dadweynihii degaanku u bixiyeen 'Eriggoo'; iyada oo gabaygaas loo tixraacayo.

⁴⁵² Dhulbahante, Reer Cali-Geri, (Reer Guuleed): arag jaantuska 4d.

oran jirey Khabaar-moog Axmed Sugulle Ileeeye, waxayna ahayd inan agoon ah oo aan markaas aabbe u noolayn. Odayaashii xigtada u ahaa ayuu ka doonay, iyaguna waa siiyeen. Dabadeed, siduu hidduhu ahaa ayuu isna yeelay, wuxuuna gabadhii ka keenay geel yarad ah oo curad iyo qaalmu uu jeclaaba ay ku jireen. Aroos baa loo gangaamay, wuxuuna mindhismo ku noqday reerihii siiyey ee ay gabadhu ka dhalatay.

Isagu siduu ku warramay, in muddo ah reerihii uu la xididay hadduu la degganaa ayuu ku tashaday inuu guuro, una wareego halkii ay jifadiisu tiil. Aqalka inuu la guuro uu doonayaa waa badan yahay oo waa kii uu dhowaanta arooska ku galay, gaadiidka uu haystaana waa laba awr oo keliya. Kuma filla. Markaas buu damcay cidda uu la xididay inay siiso awr uu ku guuro, dabadeedna uu u soo celiyo (gaadiid-celis). Afadiisii cusbayd ayuu kolkaas reerihii u diray, iyana intay ku soo noqotay ayay ku tiri: 'Awrtii la diid!.' Kolkaas buu gabadhii wuxuu faray inay aqalka furto oo dhulka wada dhigto, si wixii ay qaadi karaan ay labadooda awr ugu rartaan, waxa kalena ay, berri ama saaddambe, ugu soo noqdaan. Wuxuu yiri: "Sidaas markii aan lahaa iga dhab ma ahayne, xididka ayaan 'ka xishoodsii' isahaa; bal inay awrta kuu keenaan, markii ay arkaan aqalka oo dhulka kuu quban!." Taasise may dhicin. Aqalkii intay furteen ayay wixii ay qaadi karayeen labadoodii awr ku rarteen, wixii haray oo dhulka daadsanna, maalin dambe, halkii ugu soo noqdeen, iyada oo aan xididkiina xidid u dhaqdhaqaaqin!

Markaas ayuu tiriyey gabaygan 'Eriggoo'⁴⁵³, la baxay oo sababta uu inoo sheegay inay ku qasabtay iyo isagu ay kala baaxad weyn yihiin! Naftiisana allaha ka dhigee, cidna kuma bedbaadin, kagamana sarriigan. Gabadhii cusbayd iyo xididkiina cagta ayuu mariyey, qolyo kale oo Dhulbahantaha yaryar ka tirsanna wuu aflagaaddeeyey, iyaga iyo gabdhahoodaba!

Wuxuu isku canaanayaa inuu la mid ahaa nin dammaaday amaba dhallaan ah oo waddadii habboonayd ka habaabay markii uu abtirsiiyada ku sirmay ee Eeriggoo reerihii yiillay uu inanta ka doonay. Geelii yaradka ahaa ee uu fudaydka ku bixiyey ayuu ka

⁴⁵³ Eeriggoo': meel magaceed. Arag sharaxa 451d.

calaacalayaa. Waxaana, siduu qabo, meeshuu wax ka doontay uga roonayd inuu abbaaro Abikar, Tuuryar iyo Gacal Muuse qolyaha la kala yiraahdo ee uu 'uufannaaga'⁴⁵⁴ ku sheegaayo; kuwaas oo aanu ka waayeen guumeys ariga si wacan ugu dhaqaalaysa. Shaki ugama jiro, haddii uu sidaa yeeli lahaa, inuu arigu u badan lahaa, meel lagu kala xereeyana aan la heleen!

Dabadeed, wuxuu ku jeensanayaa xididkii awrta gaadiid-ceshiga ah u quuri waayey. Kuwaana wuxuu ku eedaynayaa sababta ay ugu diideeni inay tahay dhabcaalnimo, iyaga oo u maleeyey dhul fog iyo meel aan limey⁴⁵⁵ ka sokayn inuu ula guuraayo, dib dambena aanu ugu soo ccelin doonin. Markaas buu gabadhii uu guursaday ku tilmaamayaa inay tahay ruux agoon ah, haddii aabbe u noolaan lahaana aan aqalkeeda cidla'da lagaga tageen. Wuxuu ku soo gebaggabeynayaa: "Anigana markii ay iiga yarad-qaadanayeen waa igu khataleen oo waxay iigu sheegeen inay tahay qof cid leh oo reer ka dhalatay!"

Aflagaaddada iyo maagga markii la iska indho-tiro, waa gabay qurux badan oo nin gabyi yaqaani uu tiriyey. Wuxuu yiri:

1. Amarkii Ilaah iyo waqtigu waa wax kaa adage
2. Nin anbaday halkuu aadey waa ula ekoonayde
3. Anigoo arkaayaan waddada Eeriggoo xulaye
4. Abtirsiinyo baas baa i hodey Aadan-carabow e!
5. Maantaan adduunyada baxshaan inanta doonaayey
6. Usha dheer markaan geelayaga ugubka soocaayey
7. Abeerka iyo qaalmaha markaan u intihoon waayey
8. Ebyoon iyo markan Miiggaano⁴⁵⁶ oloshey laameeyey
9. Arrinkaa i seegaye haddii aan uumiyaha baadho

⁴⁵⁴ Uufannaa: weylaha yare weynaadey, asii aan abeernimo gaarin. Wuxuu u jeedaa dad liita.

⁴⁵⁵ Limey: buur ku taal webiga Shabeelle xaggiisa sare oo ka tirsan dhulka Soomaali-Galbeed ee Itoobiya gumeysato. Waa halkii uu Sayid Maxamad Cabdille Xasan ku geeriyooday Disembar 1920kii..

⁴⁵⁶ Ebyoon iyo Miiggaan: magacyada laba halaad oo ku jirey geelii uu yaradka u bixiyey.

10. Ama reero aan soo ag-maray aanan ka ilduufin
11. Aan Abikar iyo Tuuryar iyo aado Gacal Muuse
12. Dadkaa uufannaagaa haddaan adhi-jir weyddiisto
13. Idahayga iyo naylahaan edeg⁴⁵⁷ wadaageene
14. Islajoog baraarliyo wan weyn ma arki waayeene!

15. Wixii kale illaawaye haddaan aqalka lay daadin
16. Oo awr aan gaadiid-ceshado la i ammaaneeyo
17. Alxamdulilla mooyee wax kale maba idhaahdeene;

18. Abaar-caanoliyo Ceelow⁴⁵⁸ waa meel agteenna ahe
19. Isha Docolley⁴⁵⁹ udubkii ku jirey kalama aadeene
20. Nin ammaano neceb baan ahoo iguma aameene
21. Ayaan iyo wixii laba ka badan eregtu waa ceebe
22. Malaase limey duul qabanayay nagu ogaadeene!

23. Waxna oyda gabadh aabbe loo ehel u muuqdaaye
24. Agoonnimadu waa waxa cidlada loogu awdalaye
25. Anigana asali bay dorraad igaga iibsheene!

21. Maanaa ahbala?: maansoyahan dabin-ka-bood ah

Markii uu ku halqabsanaayey, Axmed-dirir wuxuu filaayey inuu Aadan-carab u hiilin doono, gabaygiisana uu ugu bogi doono. Hase ahatee, taas Rabbi ma aqbalin, Aadanna wuu ku gacan-sayray; welibana wuu ku canaantay. Wuxuu isagu isu muujiyey inuu yahay nin waayeel ah oo aan sina uga qayb-qaadan karin maansada maagga xanbaarsan ee sokeeyaha dhexdiisa eedaha kala dhigaysa. Axmed-

⁴⁵⁷ Eddeg: xero yar oo midda ariga laga ag-oodo, looguna talo-galo waxaraha iyo naylaha yaryar in lagu xereeyo.

⁴⁵⁸ Abaar-Caano leh (Abaar-caano-weyn) iyo Ceelow: laba meelood oo Marqaan u dhow.

⁴⁵⁹ Docolley: balli koonfur ka xiga Buuhoodle; gudaha soohdin-beenaadda Itoobiya & Soomaaliya.

dirirna wuxuu ku sheegay nin eed u bareeraaya oo, sidii weligiiba lagu yiqiin, ceebaynta xididka maro xariir ah loo saaray!

Gabaygiisa jawaabta ah waxa uu Aadan ku bilaabayaa waano guud oo dulucdeedu tahay: haddiiba uu ninku waayeeloobo oo geedka shirka looga waco amaba gabayaa uu yahay waxaa ku habboon inuu is-ilaaliyo oo wixii magaciisa wax u dhibaaya uu ka digtoonaado, iskana fogeeyo. Markaas buu ku darraabayaa gabaygii uu u tiriyeey gabadhii yarayd ee uu dhowaanta aroosay iyo, weliba, reerihii uu la xididay; gabaygaas oo meel kasta gaarey, taararkana la isugu tebiyey. Taana wuxuu ku tilmaamay caado uu Axmed-dirir weligiisba lahaa, xidid-u-gabyidduna ay tahay wax uu ku yiqiin. Sidaas darteed, tixda uu hadda gabadha iyo reerkooda u tiriyeey ma aha ged cusub oo uu la soo baxay.

Qayb kale oo gabaygiisa ka mid ah ayuu Aadan inoogu sheegayaa sababta uu taageerada Axmed-dirir u diiddan yahay. Marka horeba wuxuu qoonsanayaa magaciisa in lagu daro tixdaas oo kale; isaga oo u gartay inay tahay shirqool ba'an oo la rabo in eedda wax laga geliyo! Waase dabin-ka-bood aan habarwacasho dan leh lagu hodi karin oo, marnaba, kala-dilka dadka nabadda u fadhiya aan loo ciidansan karin! Oo sidee buu waxaas oo kale uga qayb-galaa, isaga oo ka tirsan guddiyada maamulka iyo ammaanka gobolka u xilsaaran, loona dhaariyey?!

Markaas buu ammaan ugu dhaqaaqayaa qoladii uu Axmed-dirir la xididay ee uu haddana u gabyey; qoladii uu sheegay inuu 'anbad' ugu tegey. Wuxuu ku tilmaamayaa inay yihiin qolo aan cidina ka sidan oo weligeedba gob ahayd. Taasna wuxuu markhaati uga dhiganayaa ninkii tolka oo dhan madaxda u ahaa; Garaad Jaamac oo ka guursaday, haatanna iyaga dhexdooda mindhismo ku ah.

Sidaas kulul markii uu u canaantay, eeddiina isaga fogeeyey ayuu u bayray xaggii gabadha. Sababta dhabta ah ee Axmed-dirir gabayga ka keentay ayuu malmaleeyey, aadna ugu fiirsaday. Dabadeed, wuxuu ka badin waayey qawad gabadha ka galay inay tahaye, aanay ahayn gaadiidkii loo diiday! Wuxuu xusuustay inay u horraysey Abshiro Xoosh oo ahayd haweeney la wada jeclaa, isaguna uu guurkeeda mahadiyey, kuna liibaaney. Markaas buu wuxuu ugu caqli-celinayaa

inuu gefsan yahay haddii uu dumar oo dhan Abshiro Xoosh moodo oo guur walba uu ka damco inuu kii hore oo kale u noqdo.

Ugu dambaysta, waxa uu kula talinayaa, gabadhan uu hadda guursadey iyo Abshiro waa ilmo-adeere, inuu iimaansado, haddii uu mid saluugona uu tan kale ku iidaanto! Wuxuu yiri:

1. Axmedow ikhyaar iyo ninkii oday la moodaayo
2. Ee xaajadii oodantiyo ururka loo doono
3. Ama shey amaarada⁴⁶⁰ khalqiga kaga ammuuraysan
4. Ama yuu ahaanbee filkii ugu abbaarraaday
5. Waa inuu ilaashaa waxaan lagu ammaanayne!
6. Durba inaad arooskii cusbaa gabay ka aasaastay
7. Aad gabadh yaroo udub-cadiyo⁴⁶¹ ugubki ceebaysay
8. Ay Eeriggoo baan ka dhacay arartu kaa jiidhay
9. Aartiiga⁴⁶² iyo taarku keen Oogo iyo Ciide
10. Waa la asturaa xidid hadduu iinba leeyahaye!
11. Teer iyo Ismaaaciil⁴⁶³ intaad qolo idaacaysay

⁴⁶⁰ shey amaarada: shey calaamad ah; tilmaan gaar ah. Wuxuu u jeedaa gabayga & aftahannimada.

⁴⁶¹ Gabar udub-cad ah: gabar hadda la aroosay; aan weli reeroobin.

⁴⁶² Aartii: eray asalkiisu Ingiriis yahay (R.T) oo laga wado raadiyaha lagu wada hadlo iyo taarka.

⁴⁶³ Ismaaciil: waxaa la oran jirey Ismaaciil-jibiiqe (Habarjeco, Reer Daahir). Wuxuu ahaa Axmed-dirir seeddigii oo wuxuu qabey Wiilo Nuur Aadan. Laba tixood ayay isu celiyeen, Ismaaciil baase ku horreeyey. Isaga oo ka eed-sheeganaya marti-hoyadka badan ee qolada uu la xididay ayuu ku hal-qabsaday, una maray wan yar oo uu lahaa. Goor galab ah ayuu arkay wankaas oo inta aad u naaxay jeeraaraynaya, markaas ayuu ku xusuustay mid kale oo uu lahaa, dhowaanna uu rag xididkii ah u loogey. Dabadeedna wuxuu yiri:

*"Wan yahow kuma wanaagsanid ninkii Wiilo guursadaye
Imminkay waddada soo hayaan nimanki waallaaye
Wigladay u soo tumanayaan adiyoo Weedhaane
Warba aniga oon haynin baa 'weeye' lay odhane
'I waraabsha' iyo xaakadaa woof ka soo kariye
Wedkaagii waxa kaaga hadhay wiiggaan dabadeede
Waa kuu war li'i inaad durduro wagac ka siisaaye!"*

12. Uurjiif ha moodine ninkani waa abwaan jiraye
13. Maantana halkaad ka il-tiqiin oonku kuu qabaye!
14. Dadkoo ehela uunkoo hurdoo kala asluubeysan
15. Sow xumo ninkii ibo-baxshaa⁴⁶⁴ ehelu-naar maaha?!

16. Anse inuu isaayo⁴⁶⁵ igu yahay magacan eeddiisu
17. Aan ina-adeerkaana ahay aano qabanayso
18. Aad aarka kaa haw dileen igu astaynayso
19. Aad gaaddan raadcada anfiya ii aslaxanayso
20. Aad orodka qaylada dambena iila iman doonto
21. Waa ku arkayaa waxaad istidhi 'sii alaab-tumo e!'
22. Ma 'adeentidaa raad-gad' baa Aadan-carabowdu?
23. Maanaa ahbala yeedhu waa uubta soo geliye!

24. Waxaan ahay idaarada⁴⁶⁶ dalkaba 'eeg' la leeyahaye
25. Amnigiyo istaafkaan qorrahay oo axdaan maraye
26. Maanaa la ii eersadaa nabaddan loo aayey?!
27. Maanaa ibleys noqonayoo belo aloosaaya?!
28. Maanaa - dab baad ololisaye - kula afuufaaya?!;
29. Kolse haddaan kuu iibinayn eexo dhinacayga
30. Guuleedku⁴⁶⁷ abidkiiba waa duul asal ahaaye

Axmed-dirir oo tixdaas ka carooday ayaa u jawaabey seeddigiis, isaga oo gabaygiisa u ekaysiinaya kii uu Salaan tirin jirey, Ducaale-dheere oo isaga adeer u ahaana uu ugu hal-qaban jirey. Wuxuu yiri:

*'Salaan iyo Ducaalay ahayd saatan oo kale e
Labadii Ilaah kala sandaho waysku sababaaye
Hadduu seeddigay hadal la' yahay cidi ma saarteene
Siddeed-guuradii hore wankuu subaxa noo loogey
Hadduu saaka suurada ku tebay waw sakhraannimo e!'*

⁴⁶⁴ Ibo-bixin: bilaabid.

⁴⁶⁵ Isaayo (asaayo): godob; aano.

⁴⁶⁶ Idaarada: guddiga maamulka.

⁴⁶⁷ Guuleed: Reer Guuleed Cali-geri (Dhulbahante). Arag jaantuska 4d.

31. Odhanna mayno 'waa lagu anbaday Reer-Ileeyena e'⁴⁶⁸,
32. Nin ilaalo badan baa kuwaa soo ardaa-dhiga e
33. Bal inay ijiyo⁴⁶⁹ raas yihiin uunku wada doortay
34. Waa kaa Ugaaskeenni⁴⁷⁰ degey iloxidhkoodiye!

35. Meel baanse eelka u danniyey uur-ka-fahankiye
36. Iyadoy aloostu u dhan tahay igadh hadduu diido
37. Aar-fuul! maqaarkuu kob uun ka ursanaayaaye
38. Oorida xaggeedaad malaa eebaduu ridiye!

39. Isagoo ummiya⁴⁷¹ wiil hadduu inan ku liibaano
40. Ragba inuu asaaggeed heluu ku arrin seegaaye
41. Guurkii horaad ku il-heshood u alwanaysaaye
42. Naagoba ogow waxaad istidhi 'waa Abshiro Xooshe!'

43. Tanna maba aqaan jeer dambaan axadho⁴⁷² mooyaane
44. Laakiinse aadkaba hadday urursanaan weydo
45. Iidaamo labadoodu waa ul iyo diirkeede!

Bahdillaa:

Cumar Cigaal oo jawaabta Aadan mashiiqsaday

Labadaas gabay ayuu Cumar Cigaal wada dhegeystey. Kolkaas buu Aadan-carab kula boodey, kuna tilmaamay inuu yahay nin isaga oo aan waxba habsan xukun iska ridey. Wuxuu sheegay, maantaas ka hor, inuu u malaynaayey nin weyn oo madax ah, dadkana si wacan ugu gar-qaadi kara Aadan inuu yahay. Hase ahaatee, hadda taas ma rumaysna, siduu Axmed-dirir u galay markii uu maqlayna, waxaaba u

⁴⁶⁸ Reer Ileeye: Qoys ka mid ah Reer Guuleed Cali-geri. Waa qoys-hoosaadkii ay ahayd gabadha uu Axmed-dirir guursaday ee uu haddana ka cabanaayo .

⁴⁶⁹ Ijo: ma-dhaafaan; aan cidi ka sarraayn.

⁴⁷⁰ Ugaaskeenna: wuxuu u jeedaa Garaad Jaamac Garaad Cali oo Reer Guuleed ka qabey.

⁴⁷¹ Ummi: eray asalkiisu carabi yahay oo loola jeedo ruux aan wax-akhriis iyo wax-qoris midna aqoon. Halkan wuxuu gabayaagu ula jeedaa:isaga oo aan weligiis horay u guursan,markaasna ay ugu horrayso.

⁴⁷² Axadho: u kuur-galo.

soo baxday inuu yahay bahdiisa nin aan warmaha kala waaban oo xigtadiisa aan dhibaataada uga bi'in!

Tixdiisa haddaad u fiirsato, ma cadda Cumar inuu si niyad ah Axmed-dirir ugu hiilinaayo, waxaase hubaal ah inuu Aadan-carab ku weeraraayo, dhammaanba Reer Hagarna uu ugu dusaayo. Wuxuu ku eedaynayaa inay yihiin qolo aan bah ahaan la isugu hallayn karin, boqon-gooyada walaalahood iyo bari-furkoodana u degdega; taasina ay tahay wax berri meel u yaal oo nabsiyi doona! Waa eed Aadan-carab iyo Axmed-dirirba loo xanbaarinaayo, aadna mooddo inay tahay sheekadii socotey wax ka baxsan, Cumarna uu isagu si gaar ah u gocanaayey.

Yeelkeede, wuxuu tixdiisa ku soo xirayaa inaanu, maantaas ka dib, Aadan-carab hiil iyo gurmada ugu qayshan doonin, xataa haddii boqol nin oo col ahi ay naftiisa iyo xoolihiisa duullaan ugu soo baxaan! Wuxuu yiri:

1. Axmedkaad bushiday⁴⁷³ Aadanow kuguma beegnayne
2. Beryeey wada dhasheen aabbahaa kaad u bu'aysaaye
3. Cali-gerina waa kuugu bogey kuuna baal-geliye!
4. Inaad xididka kala baaridaa kugu bannaanayde
5. Adigaan gartii baadhin baad bogatey liishaane
6. Beeldaajiyaan kugu wadey iyo boqorka reeraaye
7. Bahdillaa⁴⁷⁴ inaad tahay war baa iiga kaa baxaye!
8. Markaan nimanka buuraha ceshaday baaddil fahamsiiyey
9. Barbaartooda iyo lookalladu ways ballamiyeene
10. Sidaan baarcaddoodii jaraa lay birdhiifsadaye
11. Weliba buufna waa igu dileen beesha Reer Caliye;
12. Nin walaalki boqon-goynayaa waa berri-u-jooge
13. Bogsan maayo Reer Hagar ninkay bah isku raacaane
14. Buruudkooda wiil qarad leh⁴⁷⁵ baa bi'iya maantaase

⁴⁷³ Bushiday: iinta u yeeshay; durtay.

⁴⁷⁴ Bahdillaa: nin bahdiisa laaya; nin aan tolka iyo qaraabada u turin.

⁴⁷⁵ Wiil qarad leh: wuxuu ula jeedaa Aadan-carab.

15. Weligiinba beeshiinna waad badhi-fureyseene⁴⁷⁶!

16. Hadday boqol nin igu soo kacdo la igu boobaayo

17. Burmad iyo haddaan Aadan-carab booqasho u doonto

18. Allaylehe anaa bedow ahaan biidna garanaynin!

'Nimanka buuraha ceshaday' ee uu kaga hadlaayo meerisyada 8-11 waxa uu Cumar ula jeedaa rag Reer Cali-geri ah oo meel dhagaxa laga guran jirey oo isla Buuhoodle ah inta ootay dadkii kale ka sheegtay, kuna andacooday inay iyagu leeyihiin!

22. Wallee inaad 'biyaay' odhan!:

baas lagu dhinto & baaruud

Sida muuqata, Aadan-carab ma jeclaysan gabaygii Cumar Cigaal. Si weyn ayuu uga carooday. Jawaab kulul oo, malahayga, aan Cumar filayn ayuu ka bixiyey. Waxaad mooddaa, kolnaba, inaanu u malayn maansoyahan Reer Buuhoodle ahi inuu butulli u oran karo. Sidii niman muddo dheer isu soo gabyaayey ayuu ugu jawaabey: hanjabaad, dhaar iyo iska-weyneysiin intaba.

Bilawgaba, wuxuu ku ceebeeyey inaan Cumar ahayn nin gabay yaqaan, sababna wuxuu uga dhigayaa inuu jebiyey shardi ka mid ah shuruudaha waaweyn ee silsiladaha maansada. Waa kee shardigaasu? Wuxuu ku saabsan yahay qaafiyadda, dulucdiisuna waxay tahay kolba gabayaaga jawaabayaa inuu wax ku tiriyo xarafka kii silsiladda bilaabay uu ku bilaabay. Tusaale ahaan, silsiladda maanso ee 'Guba' wuxuu Cali-dhuux ku bilaabay xarafka 'deelka', Qamaan Bulxan oo u jawaabeyna isaga ayuu raacay, wuxuuna ka gabyey isla 'deelka.'

Sidoo kale, silsiladda maanso ee Halacdheere wuxuu Cali Sharma'arke ku bilaabay xarafka 'ha'da', Qamaan, Sayid Maxamad iyo Cali-dhuux oo ka jawaabeyna isaga ayay raaceen, waxayna ka gabyeen isla 'ha'da.' Labadaas silsiladood raggii ka qayb-galay ee

⁴⁷⁶ Badhi-furayseen: xiniinyo-siibayseen.

xarfahaas lagu bilaabay aan ka gabyin waa lagu dhalliilay; markii ay jebiyeen shuruudaha silsiladaha maansada shardi weyn oo ka mid ah.

Aadan-carab 'ilduufkaas farsamo' ayuu Cumar ku haadsanayaa, kuna dhalliilayaa. Axmed-dirir iyo isaguba haddii ay 'alifka' ka gabyeen, waxay ahayd inuu Cumarna iyaga raaco oo xarafkaas uu silsiladda kaga qayb-galo. Mase yeeline, xarafka 'ba'da' ayuu u bayray; taasina waxay u soo jiidday *beyd-gaab* in lagu sheego. Si, kolka, dhalliishaas uu Aadan isagu uga bedbaado ayuu jawaabtiisa wuxuu u adeegsanayaa isla xarafkii 'ba'da' ee uu Cumar ka gabyey.

Markaas buu ku tilmaamayaa nin sabool ah oo aan bar-xoolaad lagu ogeyn, wax walba oo dadka kale qaali ku ahina ay isaga boqol shilini kala weyn tahay!

Sidaas darteed ayaanu dan uga lahayn in la colloobo oo dunida oo idili ay olosho iyo in kale; marba haddii aan isaga waxba uga lumayn. "Haddii kale" ayuu leeyahay, "sidee buu ii eedeeyaa markii sokeeyaha isqoonsaday aan kala dhex-galay ee aan heshiisiintooda u guntaday?."

Haddana wuxuu Cumar ku sheegayaa inuu la mase yahay gaari aan 'joojiye' (biriig) lahayn oo hadba meel isaga dhacaya. Isagu mar walba waa is-ammaanayaa oo wuxuu isu qirayaa inuu boqor iyo beeldaajiyeba yahay, sidii uu Cumarba tixdiisii ku sheegay.

Cumarna? Wuxuu ku tilmaamayaa dhawr waxyaabood oo aan wanwanaagsanayn oo geedo-gurka iyo baryaduba ay ka mid yihiin. Intaas ka sokow, wuxuu Aadan dareensan yahay Cumar in lagu soo diray oo Axmed-dirir qudhiisu uu wax u ballan-qaaday, sidaasna uu ku maagay!

Ugu dambaysta, wuxuu isku tilmaamayaa inuu yahay nin sare oo 'baarlamaanka' suugaanta ka tirsan, nin ka mid ah ragga maansada fasaxa (baasabboor) u haysta, nin tirinta gabayga ku gaboobey oo, sidii shaqaale hawlgab ah, haddeerba lagu wax-siiyo, nin buuni ah oo aan cidina agtiisa qori ka jabsan karin.

Marna ma uu filayn isaga oo tilmaamahaas leh Cumar Cigaal inuu ku soo dhiirrado, in kastoo waayadan dambe maagga iyo gardarraduba ay caado u ahaayeen.

Wuxuu yiri:

1. Ma beddalo ninkii gabay yaqaan xaraf bilawnaaye
2. Hadba beydka kii hore maruu budulka raacaaye
3. Beyd-gaabka waa lagu yaqaan booddo-dheerida e;
4. Mar haddaadan maansada binayn baabka soconaaya
5. Waa inaan adaa barad noqdaye laga boqoolsiine
6. Ba'da uga tallaab alifku waa baadi-doon xumo e!
7. Meeshii haddii laga beddaley baanisadu joogtey
8. Aniguna xaggaad ula baxdaan kaala boodh-kicine
9. Bal aan caawa baas lagu dhintiyoo rido biriiggaanka!
10. Wax bogliyo wax beerliyo nimaan beeso dacas haysan
11. Oo boqol ka jecel wiilka curad biimona u jooga
12. Inuu dunida boob ugu tashaa waw bannaan tahaye!;
13. Goortaan xigaalkan isku ba'ay boon u kala qaaday
14. Aan idhi 'baqtii loloku yuu baadka weyn tegine'
15. Bar ma dhibine qodob baa ku baxay show betarigiye
16. Gaariga biriigga la' miyaa igula kaa baydhay?!
17. Bal maxaan ku baaqdaye tolkay badhi-furkiisiiya?!;
18. Boqor iyo haddaad ii tiqiin aniga beeldaaje
19. Imminkana halkaan buuxiyiyo booski inaan joogo
20. Aan ficilo wiil iga badshaa Bari ka soo toosin
21. Aan gabadh bilaashiyo anfacu boholyow ii haynin
22. Oo aanan tuug baytintina baadifad u qaadan⁴⁷⁷
23. Been sheegi maayee run waa igu billaahaay e
24. Adigaaba baaho u dhex-maray beri xigaalkeene
25. Ballan-qaadis Ina-Nuurna⁴⁷⁸ waa kaa birdhiifsadaye!
26. Bigjarkaaan ku eegaa calool boolatiig galaye!
27. In kastaan beryahan kugu ogaa baaddilkiyo maagga

⁴⁷⁷ Wuxuu ku xifaalaynayaa inuu ku shaqaysto geedo-gurka oo markii wax la xado isaga loo yimaado, lana weyddiisto inuu tuugga u sheego!

⁴⁷⁸ Ina-Nuur: wuxuu ula jeedaa Axmed-dirir.

28. Kolna baarlamaanka isma odhan 'waw baxsanayaaye'
29. Raggan baasabboorka leh amaan beensilkaba qaatay
30. Iyo Aadan oy bedadan tahay buuninnimadiisu
31. Waa bixiso Cumarow waxaad ugu badheedhaaye
32. Baaruuddu goortay indhaha baalka sare leefto
33. Wallee inaad 'biyay' odhan afkana badhax ku qoyn waayin!

Sida Eebbahay wax u baxsho:
jawaabtii Cumar Cigaal:

Gabaygaas hanjabaadda miiran ah, Cumar Cigaal kuma hakan, kumana waaban. Dardar cusub ayuuba ku soo kordhiyey. Waxaba ka go'n guulguulka Aadan-carab inuusan u jixinjixin. Kolkaas buu mariyey tix culus oo jawaab ah, murti door ahna xanbaarsan.

Sida jawaabtaas laga dhadhansan karo, Cumar markuu gabaygaas dambe dhegeystey waxaa u caddaatay Aadan inuu ka masayrsan yahay dhallinyarada degaankooda ku soo badanaysa ee tirinta maansada ka adag, cidnabana aan marti ugu ahayn! Sidoo kale, waxaa u caddaatay inuu jeclaan lahaa Buuhoodle iyo geyiga ku xeeranba inuu keligiis baarqab ka ahaado oo wixii maanso ah isaga uun magan loogu noqdo, loona dabo-fariisto. Taasise miyay suuraggal noqonaysaa? Waa 'maya' jawaabtu, maxaa yeelay, siduu Cumar ina xusuusinaayo, deeqda Eebbe si walba ayay ku timaaddaa, cid is-hortaagi kartaana ma jirto. Dhanka kale, isbeddalku waa astaan ay dunidu leedahay, wax sidoodii hore weligood iska ahaadaana ma badna.

Fikraddaas ayuu Cumar wuxuu ku tusaalaynayaa dhacdooyin la soo gudboonaadey soomaalida iyo dhulka ay degto; kuwaas oo laga garan karo isbeddalladda adduunyada ka dhacaa siday joogto u yihiin. Waxaa ka mid ah:

1. Ingiriiskii dhulka soomaalida ka talin jirey ee, si lama-filaan ah, goor barqo ah isaga guurey, dabadeedna soomaalidii iyaga u adeegi jirtey ay dalkii madax ka wada noqotay;
2. Sayid Maxamad Cabdille Xasan oo jeer gaarey Berbera iyo xeebaha u dhowdhow in ciidammadiisa lagaga bedbaadi waayo,

dabadeedna kolkii waqtigiisii dhammaaday laga il-roonaaday markii xarumihiisii dayuuradaha lagu soo salladay;

3. Dhulkii dhirta miiran ahaan jirey sida uu isu beddalay oo Balli-calanle iyo Lebi-calaan midnaba geed milicda lagaga gabbado aan maanta looga heli karin.

Meerisyo kale ayuu wuxuu ku tusaalaynayaa deeqda Eebbe sida ay ruuxna u haleesho, mid kalena ay u seegto. Wuxuu farta inoogu fiiqayaa laba nin oo walaalo ah siduu allihii abuurtaay uusan wax ugu simin. Mid baa raaxo lagu noolaysiiyaa, midna basanbaas. Mid baa xoolo badan lagu bantookhaa, midna saboolnimo ayaa lagu waariyaa. Mid baa caafimaad-qab ku naallooda, midna cudur baa sed looga dhigaa. Gabayguna waa sidaas oo kale oo ruuxii uu doono ayuu Eebbe u kasaa. Cumar waxay la tahay taas in Aadan-carab moog yahay oo uu doonaayao, sidii waayadii hore, caynaanka maansada inuu isagu isaga dhegganaado! Sow ma oga wuxuu isagu goobta haystoba inay haatan soo baxeen wiilal uu Cumar *baarashuud* ku magacaabayoo oo wada maansoyahanno ah; wiilal afsoomaaligii isaga ka badiyey oo inay u babac-dhigaanna aan caano u kabban!

Cumar isaga oo raggaas 'baarashuudka' ah isku daraaya ayuu tixdiisa ugu dambaysiinayaa hanjabaad dulucdeedu tahay: gabayadu haddii ay sii socdaan ayuun baa la kala ogaan doonaa ciddii baarlamaan ah: ma adiga, mase aniga?

Wuxuu yiri:

1. Ingiriis beryuu dunida cunay baadda loo guraye
2. In bandiiraddiisii la rogo buugga kuma hayne
3. Isagaan barqoba toosin baa buun ku soo dhacaye;
4. Soomaali baahdaa qabsaday barandeyaashiiye
5. Nimankii bustaannada xabsiga wada biyeynaayey
6. Baraym-ministar iyo bay noqdeen baashe iyo kiine
7. Banka waxay ku temeshlaynayaan Beyllan iyo Jiibe⁴⁷⁹
8. In adduunyo boob lagu heleey bedowdu mooddaaye
9. Sida Eebbahay wax u baxshaa waw bannaan tahaye!

10. Sayid Maxamad waa tuu wax bulay beri-dhexaadkiiye

⁴⁷⁹ Beyllan iyo Jiib: laba nooc oo baabuur ah.

11. Waa tii Berbera looga qaxay bad iyo xeebaale
12. Goortii waqtigi buuxsamaa gaal ku baashadaye
13. In adduunyo boob lagu helay bedowdu mooddaaye
14. Sida Eebbahay wax u baxshaa waw bannaan tahaye!

15. Laba uur ka soo wada baxdaa bayddi⁴⁸⁰ kala roone
16. Nin baa boqol halaad iyo carruur lagu bantookhaaye
17. Nin baan ubadka lagu beerahayn baatirtuu qabaye
18. Baqtina waa u dhow yahay inuu beer-yaroobana e!
19. Barwaaqo looma waayine khalqigaa laysku barayaaye
20. In adduunyo boob lagu heleey bedowdu mooddaaye
21. Sida Eebbahay wax u baxshaa waw bannaan tahaye!

22. Balli-calanle⁴⁸¹ geed laga hadhsado waa bidhaan-arage
23. Bilcilkaan aqiin Lebi-calaan⁴⁸² waa ban diiradahe
24. Bishan iyo bisheedaba adduun ways beddalayaaye;
25. Ba'da-gabay siduu Aadan-carab baawar ugu haystey
26. Oo aan nin baal-dhigan karaa beledka buu joogin
27. Ayay wiilal soo wada baxeen baarashuudihiye
28. Laga badi afsoomaaligii loona baqan waaye
29. Ninkii baarlamaanaba berraa la arki doonaaye!

23. Billad-geesi: garawshiinyo kala dhantaalan

Marba marka ka dambaysa, gabayadu waa soo cuslaanayaan. Aadan-carab waxaad haatan mooddaa libaax la rasaaseeyey, ha yeeshee aan xabbaduhu meel halis ah uga dhicin. Kolkaas oo kale waxaa laga fishaa wixii uu haaban karoba inta uu hoosta soo gashado inuu gebawaro! Wuu hinraagayaa. Waxaa ka soo haray miciyo-soofaysi iyo dhoollo-tus! Ama wuxuu u eg yahay nin xero uu lahaa gardarro iyo maag lagu soo galay. Waxaa ka go'day hadda ka dib inuusan cidnaba u turin oo Cumar iyo kuwa xeradiisa u soo mohdayba uu

⁴⁸⁰ Bayddi: barwaaqo iyo nolol raaxo leh.

⁴⁸¹ Balli-calanle: balli Buuhoodle u dhow.

⁴⁸² Lebi-calaan: dhul yare taag ah oo Buuhoodle u dhow; tuurta Lebi-calaan.

baabbah ka dhigo. Markaas buu tiriyeey gabaygan aannu 'billad-geesi' u bixinnay ee, isaga iyo labada ku xigi doonaba, lagu tirin karo inay ka mid ahaayeen maansada magaciisa cirka ku shareertay. Waa gabay sida midka Cumar ee uu ka jawaabaayo isaguna murti miiran ah oo meerisyo halqabsi lihi ay ku buuxaan.

Cumar ayuu u qirayaa waxyaabo badan oo uu gabaygiisa ku sheegay, waxna waa ku diidayaa. Marka hore, wuxuu u qirayaa isbeddalka, dabeecadda iyo dadkaba, uu Eebbe-weyne ku sameeyo. Taana wuxuu ku tusaalaynayaa roobka oo dhulka oo abaar ah inta loogu hooriyo aaran looga dhigo. Iyo sida uu Eebbe cudurka caafimaad ugu beddalo, caafimaadkana cudur ugu beddalo. Iyo sida gaaladii dhulkeenna ka talin jirtey uu maalin uga boqoolsiiyey. Iyo sida uu waaba wixii jiri jirey wax aan jiri jirin ugu beddalo.

Isla arrintaas wuxuu ku tusaalaynayaa Buuhoodle oo waayo dhawr ah soo maray intii isaga Aadan ahiba uu noolaa. Wuxuu u soo joogey isaga oo bannaan oo miyi ah, cariish qurhiina aanu ka dhisnayn. Mar wuxuu ahaa meel sidaas cidlo u ah oo ay dabatadu oon ugu baqtido. Mar kalena wuxuu ahaa meel ay bulsho-fardooddu fardaha ku dhaqaalaysato, ayna ugu tarmi og yihiin. Mar wuxuu ahaa Sayid Maxamad iyo Daraawiishi meel ay salka dhigeen. Mar kalena wuxuu ahaa askartii Talyaaniga ee 1900 iyo soddonnadii Itoobiya lagu qabanaayey meel xarun u ah. Mar wuxuu ahaa meel ay fadhiyi jireen shaqaalihii soohdimaha xarriqaayey; markii Ingiriis, Talyaani iyo Itoobiya ay dhulka soomaalida kala qaybsanaayeen ee midba intuu qaadanaayo astaanta loogu yeelaayey! Buuhoodle oo intaas oo heerar ah soo maray, maanta waa magaalo, waxaana laga wada qoday berkado ay biyuhu ceegaagaan oo iyaga oo weli aan ka dhammaan ay roobabka guga iyo kuwa dayrtuba soo curtaan.

Wuxuu intaas raacinayaa tusaale kale oo ku saabsan isbeddalka dadka ku dhaca: waa barbaarka haatan xooggu ka batay ee, mar aan fogeyn, ay cirradu madaxiisa buuxin doonto iyo gabadha maanta cadradda ah ee, hadday gaadho, gaboobi doonta, lana arki doono iyada oo buul-duqeed ku ururtay!

Isbeddallada layaabka leh ee uu Eebbe dadka iyo dunidaba ku keeno ayuu sii tusaalaynayaa, isaga oo soo qaadanaaya gobannimada ay soomaalidu heshay. Waxaa ashqaraar ku noqday, farxad baadanna

laabtiisa ka buuxiyey calanka buluugga ah ee bartamaha Buuhoodle ka babbanaaya, markii la saarayona bigilka iyo muusigga lagu saaro! Wuxuu inoo sheegayaa gumeysteyaashii caddaanka ahaa siday arrintaas uga murugoodeen ee madaxbannaanida soomaalida ay uga qarracmeen. Kaasina waa isbeddal lama-filaan la moodi jirey, hase ahaatee dhacay oo suuraggal noqday.

Intaasba Aadan-carab waa aqoonsan yahay, mana aha nin moog isbeddallada dunida ka dhaca ama nin deeqaha Eebbe aan war u haynin. Dhammaan waa nin jiritaanka arrimahaas dhab ula socda, waxaanse jirin, lana soo marsiin karin wiilal 'baarashuud' ahi inay haatan badda maansada ku soo biireen. Wuxuu isweyddiinayaa: "Oo ma waxaa la keenay, Buuhoodlena laga furay dugsiyo cusub oo tirinta maansada laga barto?!" Goormaa, waa tii gabayga carruur laga ahaaye, ragga haatan baanayaa ay qaan-gaareen, dabadeedna ay buuniga miiran isu qaateen?." Su'aalahaas kajanka miiran ah kolkuu soo bandhigo ayuu inoo sheegayaa inuu beri hore iska daayey gudaha Reer Buuhoodle gabayada ku saabsan oo uu isu qaabiyey inuu ahaado danjire reeraha dibedda ka daafaca. Hase ahaatee, Cumar baa tashigaas ka kala tuuray; kolkii tixaha maagga ah uu u soo dhiibay. Waxbase ma aha oo isaga taasi wax u dhibi mayso. Cumar iyo jaalleayaashii oo dhinac ah iyo isaga oo dhinac ah ayuu dooddooda ku masaynayaa tii nebi Muuse iyo Fircoon dhex-mari jirtey! Mar kale, wuxuu iska dhigayaa jeneraal garbaha xiddigo ka buuxsaday, Cumarna wuxuu ku sheegayaa askari iyo adeege ka amar-diiday!

Malaha, waxaa la tagtay Cumar iyo saaxiibbadiis caradii ka haysey, kolkaas buu meel lama-taabtaan ah carrabka la gaarey. Waa Samatar; halyeygii maansada looga dambeeyey ee, guud ahaan soomaalidu, gaar ahaanna Reer-Ciideedku ay af-gabay u aqoonsanaayeen. Raggii ay is-hayeen oo uu 'budhley' ku tilmaamaayo iyo Samatarba intuu israaciyey ayuu u gooje-deyey, uguna faanay isagu inuu billaddii maansada gacanta ku dhigay, giddigoodna uu kaga dheereeyey!

Intaas markuu yiraahdo ayuu Cumar ku soo noqonayaa, kuna tilmaamayaa wax walba oo uu ku magac-dili karo, kuna ceebayn karo. Waxyaabaha uu ku leeyahay waxaa ugu culus: "Danta aad leedahay waa magac-raadis iyo in dadku ku sheekaystaan adiga iyo Aadan inaydun waa isu gabaydeen!". Ugu dambaysta, meerisyo

quursi miiran ah ayuu tixda ku soo xirayaa; meerisyo hanjabaad iyo cayba xanbaarsan oo ay muuqato markii uu tirinaayey inay caradii badnayd wax badan illowsiisay!

Wuxuu yiri:

1. Dhuklkoo boodh leh inuu Eebbahay baraha roob keeno
2. Oo uu nabaad buuxiyiyo bilic ka soo saaro
3. Uu beerahoo laga samriyo baadka soo celiyo
4. Uu kaymo baar-qaris ahaa haatan ban u doorshey
5. Uu bacad ka dhigay aayahay⁴⁸³ Boga ka foofeysey
6. Aan geed bilcila loo aqoon bogox wixii jiifey
7. Aan toomihii bari lahayn baarqab wuxu laaco
8. Uu saaka adigoo bed-qabey cudur bukaan keeno
9. Uu caafimaad lagu bogsado bedanka gaadhsiiyo
10. Uu kala beddalo xaaladaha beriba suu doono
11. Uu baan u tumay gaaladii buugga subax laabtay
12. Ma biciidsannine waa cilmiga noo bayaanka ahe!

13. Buuhoodle-weynaad ku garan baabka loo galaye
14. Isagoo bannaan baan aqiin aan bendar ahayne
15. Dhaaxay harraad ugu baseen beydariyo jeese
16. Waayona kun boos⁴⁸⁴ iyo ashkira⁴⁸⁵ lagu bulshaysiiye
17. Waayona wadaadkii⁴⁸⁶ ba'nnaa loogu baal-geliye
18. Waayona burkii waxan la cunay baando loo qoraye
19. Waayona ilaalada bariis boobney raashinahe
20. Waayona kufaarkii ba'shiyo boodharaa⁴⁸⁷ degaye

⁴⁸³ Ay (aayo): kayn; toon . Aayahay Boga ka foofaysey: kaymihii uu geelu daaqi jirey.

⁴⁸⁴ Boos: magac iyo midab-fardood.

⁴⁸⁵ Ashkir: magac iyo midab-fardood.

⁴⁸⁶ Wadaadkii ba'nnaa: wuxuu ula jeedaa Sayid Maxamad cabdille Xasan.

⁴⁸⁷ Boodhari: eray asalkiisu af-ingiriis yahay oo loola jeedo soohdin (border). Wuxuu gabayaagu u jeedaa shaqaalihii dalka soomaalida u kala soohdimaynaayey Ingiriiska, Talyaaniga iyo Amxaarada oo bilawgii soddonnadii qarnigii hore uu Buuhoodle kol u ahaa xarun ay deggan yihiin iyo meel ay ka shaqo-tagaa. Gabayaaga caanka ah ee Cilmi-boodhari loo yaqaani halkaas ayuu ka xoogsan jirey, waayadii dambena ay naanaystu ka raacay.

21. Imminkana baraagaa la dhigay baarya⁴⁸⁸ sebenkiiye!
22. In barbaar iswaaloba gadhkaa booshka ka caddaane
23. Bikrona waxay ahaan habar fadhida buul kuddaafadahe!

24. Bilba waxaanan maqal amase arag weli bidhaantiisa
25. Oo buur ka culus baan indhaha 'bidhiq' ku siiyaaye;
26. In bandiirad soomaaliyeed lagu bishaareeyo
27. Oo bigilka lagu saaro iyo buunka lagu tooso
28. Basar maalin ila soo dersaa kama ballaadhayne!
29. Shaxda⁴⁸⁹ calan buluug laa la sudhay oo bir loo mudaye
30. Baaraysna inay saaqiddaa looga baqayaaye
31. Ingiriis baroor waa ku hubey bixitinkiisiye
32. Talyan naga boqool baa la yidhi oo barqada guure
33. Waa baydad Faransiisna waa sii ballamayaaye!

34. Intaas baan buruuf kuu qiroon marag u baahnayne
35. Waxse beena maansada haddaa baarashuud yimiye
36. Ma iskuullo laga soo bartaa bedowda loo keenay?!
37. Goormaa raggani baaluqaye buuniga ismoodey?!

38. Awelse khaaradkaan⁴⁹⁰ tan uga baxay baasatoornimo e⁴⁹¹
39. Inaan gabayga daakhil u bandhigo iguma beegnayne
40. Goortaan sokeeyaha bannaday baawar-xumadiisa
41. Ii baaqday Cumarow sidii beel horseed wado e!;

⁴⁸⁸ Baarya: biyuhu ku baryaan; biyuhu ku raagaan oo jiilaal-ka-jiilaal ku jiraan.

⁴⁸⁹ Shaxda: magac kale oo Buuhoodle loo yaqaan. Asalka magacu wuxuu ka soo jeedaa mid ka mid ah kaabado yaryar oo bilawga soddonnadii qarnigii hore dhulka soomaalida ay gumeysteyaashu ku kala calaamaysteen. Kaabad kuwaas ka mid ah oo lahayd calaamado shax u eg, kana dhisnaan jirtey dhinaca koonfureed ee magaalada ayaa markii dambe tuuladii halkaas ka abuurantay magac labaad looga dhigay.

⁴⁹⁰ Khaarad: eray asalkiisu uu carabi yahay, lana macne ah dibad (khaarij).

⁴⁹¹ Baasatoornimo: eray asalkiisu af-ingiriis yahay oo la macne ah 'danjire' (ambassador). Cumar baa ku soo celiyey mooyaane, go'aan uu awel hore qaatay ayaa wuxuu ahaa gabayada reerka dhexdiisa ah inuu iska daayo, una ban-baxo daafaca shisheeyaha oo keliya.

42. Waa nebi burhaanliyo⁴⁹² Fircoon bedertankoodiye
43. Waxaan ahay birgeydh⁴⁹³ sabaldhankiyo boygu caasiyaye!
44. Baxsow Ina-Baxnaan kay ku tahay ama budhlaydiinna⁴⁹⁴
45. Billad-geesi anigaa ku helay baasihii dhacaye!

46. Baaruudda maantaan ku jirey belelku duulaayo
47. Adiguna bahdaa baad lahayd 'waa bakhayl hebele'⁴⁹⁵!
48. Misna caawa lagu baacin waa boolo iyo faane
49. Burji lama leh naagaha colkay badh is-aqoodaane
50. Labadii bun kaa wada cabtaa ways bar-garataaye
51. Barbarriyo sinnaan iga-wallaad iigu soo bixine
52. Balwaddaadu waa 'Aadan bay beri ismaageene!'

53. Geeluba biyaha waa naca ceelka baalida e
54. Bakaylaha ma geyo aar inuu saaro baariga e
55. Bamka uma samayn Ruush nimaan wax u bilawnayne
56. Senge bood⁴⁹⁶ ah baqal waa ku ceeb maysu bedednaaye
57. Aniguna inaan kugu burburo wayska bidayaaye
58. Marse haddaan bushmaha kuu furfuray buuri baan cunaye!;

59. Haddiise aqalka jiir kaaga baxo waa bisad u doone
60. Kuwo adiga kugu beegan baan boos⁴⁹⁷ u dirayaaye
61. U buraanbur xaaskiyo dadkaa biilka kugu yeesha!

⁴⁹² Nebi burhaan leh: wuxuu ula jeedaa nebi Muuse (nkh). Doodda isaga iyo Cumar dhex-taal ayuu ku masaynayaa tii dhex-martay nebi Muuse iyo Fircoon!

⁴⁹³ Birgeydh: eray af-ingiriis asalkiisu yahay oo la macne ah Sarreeye guuto ama Janan (Brigadier General).

⁴⁹⁴ Budhleey: kuwa budka qaata; usha weyn sita. Waa eray si gaar ah ah loogu yiqiin ragga wax dillaala; kuwaas oo had iyo jeer gacmaha ku sidan jirey ul weyn oo xoolaha suuqa la keeno ay ku celceliyaan inta ay gadayaan. Gabayaagu, Samatar Baxnaan mooyee, wuxuu hal-abuurrada kale oo dhan ku sheegayaa wada 'budhley' inay yihiin. Waana tilmaan wax ka jireen oo waxaa ka mid ahaa Cumar Cigaal iyo qaar kale oo dillaalley ahaa, isagana ay isu gabyi jireen.

⁴⁹⁵ Wuxuu tixraacayaa gabayo hore oo uu Cumar u tiriye rag ay isku jilib yihiin oo uu dhabcaalnimo ku caayey.

⁴⁹⁶ Bood: midab-fardood.

⁴⁹⁷ Boos: eray asalkiisu af-ingiriis yahay oo loola jeedo warqad ama farriin (post).

Nasiibdarro, ma annu helin gabaygaas kii Cumar kaga jawaabey oo dhammays-tiran. Hase ahaatee waxaa naga soo gaarey afar meeris oo, in kastoo ay tiro yihiin, haddana inoo muujinaaya gabay aad u culus inay ka mid ahaayeen. Wuxuu Cumar ku doodayaa siduu Aadan sheegay inaan arrintu ahayn, isla markaasna aan lagu tilmaami karin nin la-sinnaanta Aadan u xusul-duubaaya. Wuuba iska hor-wadaa, waxayna la tahay, barbarro iska daaye, boqol mayl inuu ka horreeyo. Dabadeed, wuxuu Aadan-carab ku tilmaamayaa inuu yahay biciid dhaawac ah oo ninkii toogtey uu weli dul-joogo! Ballanna wuxuu ku qaadayaa halkii uu cabbaar 'ku naso' isyiraahdoba inuu uga soo baxo! Wuxuu yiri:

1. Barbarriyo sinnaan waanigaa dhaafay boqol mayle
2. Waxaan kuu ba'naan imid markuu baalku kaa qoyaye
3. Biciid dhaawac lagu raadsadoo baydadaad tahaye
4. Berrinkaad istaagtoba anaa kaaga soo bixiye!

Samatar oo dhiiggu dhaqaaqay:
hiil iyo gol-qabatayn

Muddadii ay gabayadu socdeen Samatar Baxnaan wuu ka maqnaa goobihii ay wax ka socdeen, ka midna ma ahayn maansoyahannadii Buuhoodle isugu hal-celinaayey ee labada isbahaysi ku kala jirey. Geeliisa ayuu Bookh ku dhaqaalaysanayey, sidiisana kuma jirin ragga joog-joogga magaalooyinka jecel amaba reerkiisa tuulooyinka kaga dhaxa. Ha yeeshee, nin war la' ma uu ahayn. Socotadaayaa u warramaysay. Gabayada ayaa loo keenaayey. Isaga oo halkiisa jooga ayuu ogaa nin waliba halkuu maray iyo sida la isula jaal yahay. Waa maansoyahan mici-gamaar ahe, isaga oo halkiisa jooga ayuu garta naqaayey, wixii ay la tahayna u sheegaayey kolba habeenkaas ragga ay golaha geela u soo wada hoydaan.

Maalintii dambe ayuu, malaha, wuxuu u fiirsaday tirada ragga Aadan-carab garabka u ah iyo tirada kuwa Cumar Cigaal la jira. Wuxuu arkay, tayo waa halkeede, ragga Cumar raacsani inay ku saddex-jibbaarmaan kuwa Aadan la safan. Oo isaga iyo Aadan sow ilmo-adeer ma aha? Yaa hiilkiisa uga habboon? Haddii aanu isagu

garab u noqon, yaa kale oo u noqonaaya? Dhiiggii baa u dhaqaaqay. Wuxuu istusay inuu u hiiliyo, hase ahaatee si aan toos ahayn uu ugu hiiliyo.

Isaga oo iska dhigaya nin dhexdhexaad ah ayuu tiriye gabaygan soo socda ee hiilku uu sida weyn uga muuqdo. Wuxuu inoo sawirayaa libaax aar ah oo bartamaha Buuhoodle inta fariistay miciyo-lisanaaya; libaax loo dhowaan waayey oo qalab lagu caabbiyo loo heli waayey. Ulo yaryar iyo dhengedo aan waxba lagaga qaadi karin libaax ay ku tuurtuureen markii ay u waayeen rasaas iyo hub goobta uu joogo lagaga dhaqaajin karo.

Markuu inta qawlallada muujiyey uu laba jeer hinraagey libaax laga kala cararay, dabadeedna arladii oo idil isagu yeeshay oo xooggiisa ku hantay! Aadan-carab ayuu libaaxa ula jeedaa, dadka cararay ee Buuhoodle inta uga guurey Nugaal uga jiciirtayna wuxuu ula dan leeyahay Cumar Cigaal iyo saaaxiibbadiis!

Raggii ay is-hayeen markuu sidaas ugu bajiyo ayuu u sheegayaa, isaga mooyee, Aadan-carab nin u babac-dhigi karaa inaanu joogin Buuhoodle iyo agagaarkiisa. Sidaas darteed ayuu wuxuu kula talinayaa inay isaga aamusaan, labadoodana ay isu daayaan.

Wuxuu yiri:

1. Isagoo burhaan lagu yaqaan boqor hadduu diido
2. Kol hadduu bahdiisiyo xigtada baaddil kula joogo
3. Isna sadada⁴⁹⁸ kaga beegan baa lagala baydhaaye;
4. Kob uun buu dad kaga soo baxaa bahal wax qaataaye
5. Buuhoodle-weyniyo Shaxdii⁴⁹⁹ baabbullaa⁵⁰⁰ degaye
6. Baraagaha halkii laga qoduu beeg u joogsadaye;
7. Bushumaha kolkuu kala dhuftaa loo baraarugaye
8. Buntukh iyo rasaas lalama dhicin belele maadhine
9. Isagoo belaayo u dhasheey burar ku tuureene;

⁴⁹⁸ Sado: xoolaha boqorka ama ugaaska uu tolku siiyo; ammaan.

⁴⁹⁹ Shaxda: magac kale oo Buuhoodle loo yaqaan. Arag sharaxa 489d.

⁵⁰⁰ Baabbulle: naanays ay soomaalidu libaaxa u taqaan. Waxay ku tilmaamaysaa baabbusha uu aarku caanka ku yahay.

10. Bedankiyo kolkuu laabta iyo booca ka higgooday
11. Ee uu bulxamay looga yaac labada baalloode
12. Buulada ninkii aqal u yiil bacadlihii saarye!

13. Goortay baqdeen bay qabteen Bari-Nugaaleede
14. Nimankii Galbeedka u badnaa waa bidhaan-eriye⁵⁰¹
15. Bogcaddii dhulkaba Aadan baa boolyey keligiise!

16. Ba'nan⁵⁰² iyo dhufaan buu ka dhigay baarashuudyada e
17. Baasee xigaalkaan lahaa ha iga baandhayne
18. Iyadoo la kala boodey baan baaqigii imide;

19. Bullaalaha⁵⁰³ fardaha maalintii beder la jeedlaayo
20. Birta jilicsan iyo yaarka⁵⁰⁴ wayskala boqoolaaye
21. Nin badheedhay iyo waa muquus waxa barriijaaaye;
22. Wuxuu dunida baalka u gashaday Bookh⁵⁰⁵ intaan jiraye
23. Balfin maayo anigaa ogoo biire-biiruhuye⁵⁰⁶
24. Annagaa bardooddami jirraye iiga wada baydha!

Cumar oo Samatar eexo
ku eedaynaya

Cumar Cigaal, nin hadal seego ma ahayn. Waa waayo-arag ruugcaddaa ah oo tix waliba halka ay ku biyo-shubanayso ogaan kara. Waa nin hogaha maansada aqoon badan u leh oo carrabka dalabta leh durbadiiba garan kara. Waa nin aan ahayn 'duq gaboobey' iyo 'wiil yar' toona, sidaad darteedna aan waxba loo dedi

⁵⁰¹ Nimankii Galbeedka u badnaa: Cumar iyo maansoyahannadii la jirey ayuu u jeedaa.

⁵⁰² Ba'nan: awr aan weynaan oo geela ku guuxguuxa, asii aan abaahiya karin. Baarqabbada qooqan ayaa si fuduf halaha abasaxa ah uga cayrsada.

⁵⁰³ Bullaale: faras midabkiisu bullay yahay.

⁵⁰⁴ Yaar: qalab fardood; bir yar oo labada dhinac ee xakamaha afka faraska ku haysa.

⁵⁰⁵ Bookh: tuulo berkado badan leh. Arag sharaxa 308d.

⁵⁰⁶ Biire-biire: wuxuu ula jeedaa ragga gabay-baradka ah.

karin. Waxaa u caddaatay Samatar inuu hiilliyey oo si bareer ah uu Aadan-carab dhinaca u saaray.

Markaas ayuu tiriyeey tixdan jawaabta ah ee uu inoogu sheegaayo mar kasta oo uu Aadan gaggabiyo oo uu gabayga kaga adkaadoba inuu Samatar u soo gurmado. Ina-Baxnaan ayuu ku eedaynayaa eexo iyo qabyaalad waayo hore laga il-baxay inuu weli dabada hayo. Sidoo kale, Xuseen Dhuux oo ka mid ah raggii tirada yaraa ee Aadan-carab garabka siiyey ayuu dhammaadka tixdiisa ku weerarayaa, wuxuuna inagu war-gelinayaa, isaga iyo kuwa la midka ah in aanu kansho u hayn, inta kala-ilaalinta aarka iyo maroodiga uu ku hawllan yahay!

Wuxuu yiri:

1. Aniyo Aadan-carab Reer Shaxeed⁵⁰⁷ waa isku ogaaye
2. Nin waliba awooddiisa waa ku isticmaalaaye
3. Ameerikiyo Ruush baannu nahay aaladdii sida e!
4. Aamikaarka goortuu i hor-dhigo lolka tuuraaya
5. Aniguna biyaan ku af-roga ku inqilaabaaye!;
6. Asluubta iyo sharciga markaan uga il-roonaado
7. Ayuu Ina-Baxnaan hiiliyaa eexo ku hadlaaye
8. Abtirsiiimadii laga teguu uurka ku hayaye
9. Maba oga adduunkiyo xisbiga laysku aamminaye!;
10. Ooftaa bannaan buu halgaad igala eegtaaye
11. Imminkana waa ku laba goor intuu i ataatiyaye
12. Aarkiyo maroodiga⁵⁰⁸ intaan kala af-dhawraayo
13. Ol'olaha Xuseen Dhuux⁵⁰⁹ ma rabo ee ijaarka ahe!

⁵⁰⁷ Shaxda: magac kale oo Buuhoodle loo yaqaan. Arag sharaxa 489d.

⁵⁰⁸ Aarka iyo maroodiga: wuxuu ula jeedaa Aadan & Samatar.

⁵⁰⁹ Xuseen Dhuux: Ina-Dhuux Obsiiye (Dhulbahante, Reer Hagar). Waxaa meeriskan ka muuqata Cumar inuu tuhunsan yahay Xuseen inuu kireysan yahay oo, wax la siiyey dartood, uu Aadan-carab ugu hiilinaayo.

24. Ka bariiso:
lib & gallad la'

Waxaa layaab leh gacantii uu Samatar soo fidiyey iyo tixdii hiilka ahayd ee uu Cumar ku tuuteeyey inaan Aadan-carab waxba u qaadan, kana mahad-naqin! Markay soo gaadhayba wuu ka jawaabey; isaga oo isu muujiyey inuu yahay nin aad isugu kalsoon oo Cumar iyo kooxdii isaga isaga filan. Wuxuu isku ammaanayaa sida uu kooxdaas isaga caabbiyey ee uu u wada gaggabiyey.

Dhinaca kale, Samatar oo malaha filaayey lib iyo galladi inay xaggiisa ka soo gaadho ayaa candhuuf dib u liqay, markii gabayaaga looga soo tebiyey tixdan soo socota ee uu abaaldhacu ka muuqdo. Guud ahaan, waxaynu tixda ka garan karaynaa, Samatarna allaha ka dhigee, hoggaanka maansada inaan Aadan cidnaba wax uga oggolayn. Waa run oo way jirtaa inay labadoodu waayo hore isu gabyi jireen, hase ahaatee, siduu ku doodaayo, isagu heerarkii hore wuu gudbey, haatanna cid la simani ma noola!

Ugu dambaysta, isaga oo tusaya inaanu hiilkiisa u baahnayn ayuu gabayaaga ay ilmo-adeerka yihiin - waa Samatare - wuxuu kula talinayaa maansada socota inuu bannaanka ka joogo oo Bookh⁵¹⁰ iyo geeliisa dhalay uu ku ekaado. Waxaad mooddaa inuu ku leeyahay, 'cid maanso iigu iman karta mar haddii aysan jirin, gurmada kaagama baahni, adiga qudhaadana wax kuuma ogi!'

Wuxuu yiri:

1. Isagoo burhaan loo qiriyo sed iyo baad haysta
2. Bahdi kuma qalloocdo e suldaan waa is – buriyaaye
3. Marse hadday ka baydheen jidkii nebi bannaaneeyey
4. Oo ay baadiyoobeen sidii banii-israa'iilka
5. Bidco iyo kufriba waa dilaan boqor islaameede!
6. Waa lay balfaye reer-tolkay baaddil kuma layne

⁵¹⁰ Bookh: tuulo magaceed. Arag sharaxa 308d.

7. Isagoon barmiiso iga helin baasna iga goosan
8. Gadhka bagafsan Cumar maalintuu baarka yar u feedhay
9. Ee uu boodsanaa Reer Shaxeed 'buus'na odhan waaye
10. Wiilal bawgu bogey waalliduu ii ba'naansadaye;

11. Marse hadduu bulxamo aarka labi baranbarqaa roone
12. Berkad baan fuqeyn aqalse waa nin iyo buulkiise
13. Biryarta iyo haddaa waranlihii sii babbanayaane;
14. Buntukh malaha umana hayaan baydarow rida e
15. Waa niman wadnuhu beyshan yahay aan birna lahayne
16. Balli-docolleyaal buu ku cunay mid ugu buurraaye;

17. Bood iyo Bullaaleba fardaha bedow hadduu fuulo
18. Booddada horuu kaga tagaa boodhka siigada e
19. Kanse mooyi wiil baaciyiyo baabka loo heliye
20. Nin badheedhay iyo waa fagaas waxa barriijaaye!

21. Annagaa bardooddami jirroo ma aha beentaaye
22. Waa taan beddaley saanaddii baadlidka ahayde
23. Bunbadaan ahayn taad xarbiga ugu badheedheene!

24. Bamka dhacaya buuraha shuftada lagaga baadhaayo
25. Badh-jabkiyo intaan Ina-Cigaal soo bidhbidhanaayo
26. Ka bariiso Bookh bay haluhu kuugu badiyeene!

25. Qooq dhufaan:
qunbulad iyo qarax miiran!

Lama kala harin. Labada nin mid waliba wuxuu doonayaa inay isaga guushu raacdo oo aan maansada lagaga adkaan. Buuhoodle oo dhan ayaa isu rogey gegi-cayaareed oo laba nin oo qurihi ay kubbadda maansada ku cayaarayaan; waa Aadan iyo Cumar. Daawatadu waa boqollaal qof oo labadooda kala taageeraya, tabaha cayaarta iyo xeerarkeedana dhab wax uga yaqaan. Labada mid waliba wuxuu ku dedaalayaa inuu helo erayada ugu culus ee uu midka kale ku daadduumin karo. Mid waliba wuxuu aad isugu hawlayaa

bulshada gartooda qaadi doontaa sidii ay isaga billado ugu tixi lahayd, kan kalena ay hungo ugu diri lahayd!

Lama kala harin oo silsiladdii weli way socotaa. Hase socotee, waxaa la jebiyey shardi ka mid ah shuruudaha 'silsiladaha maanso' ee maansoyahannada soomaalidu ay isugu hal-celiyaan. Waa shardigii qaafiyadda ku saabsanaa ee uu Cumar Cigaal jebiyey markii ugu horreysey ee uu ku soo biiray dooddii Axmed-dirir iyo Aadan-carab ka dhex-aloosantay. Cumar hadduu berigaas jebiyey, mooggan waxaa jebiyey Aadan-carab oo inta 'ba'dii ka bayray, 'qaaf' ka gabyey.

In kastoo uu gefkaas ku dhacay, sababtana aan la garanayn, haddana wuxuu tiriyey gabay weyn oo kuwiisii hore ka hanjabaad culus, kana guulguul iyo faan badan! Waa gabay dadka maansada soomaalida xiiseeyaa ay qaybo ka mid ah dusha ka qaybsan yihiin, kuna maahmaahaan. Sida aynu gabaygaas ka garan doonno, rag aan yarayn ayaa Aadan isugu tegey oo inay u wada gabyaan ku heshiiyey. Taasina waa arrin uu ku faraxsan yahay, maxaa yeelay waa iskala weyn yahay inuu noqdo ruux keliya nin u gabya! Wuxuu doonayaa koox idil inuu u babac-dhigo, isaga oo dhaar ku maraya intooda badan subaxda hore kolkii uu ku quraacdo inuu duhurkiina Cumar Cigaal ku qadeyn doono! Siduu qabo, isaga iyo Cumar ma aha laba nin oo isu dhigma, sidaas darteed ayaysan la wanaagsanayn qunbuladaha waaweyn ee uu haysto inuu la dhaco miskiin aan inna wax qalab ahi gacanta ugu jirin! Ma uu jeclayn inuu la gabyado, haddana dirqi bay ku qabsatay, kolkuu arkay qabka ku jira iyo halka uu isla joogo.

Qaybaha dhexe ee gabayga wuxuu Aadan dibedda ku soo dhigayaa dhalliil kasta oo uu Cumar ka og yahay, kuna ceebayn karo. Wuxuu ku tilmaamayaa inuu yahay nin waalan oo isaga iyo miyirkii ay waa hore isugu dambaysey; nin ay qumanyo qaadday ama, waagii uu dhashay, inta samaanyihii loo diiday ay yibruhu qalabaddii kala tageen! Waxa uu ku malaynayaa nin garaadkii iyo garashadiiba laga siibay oo habaarkii iyo hiifkii culimmada laga raacay. Waa nin asmaysan, ayna isugu tufeen wadaaddadii uu gabayada ku maagay ee Dariiqada Saalixiyada⁵¹¹ ka tirsanaa; wadaaddadii Xaaji Nuux iyo

⁵¹¹ Dariiqada saalixiya (Dariiqo): dariiqooyinka suufiga ah ee Soomaaliya ka jira middood. Waxaa loogu ab-tiriyaa Sayid Maxamad Saalax Ar-Rashiidi oo

Weyseysane lahaaa ee, markuu ka ajoon waayey, qardhaasaha falka miiran ah iyaguna dhexda ugu xiray! Wuxuu ku tilmaamayaa inuu Cumar yahay nin ku soo dagaal-tegey qori shacays ah oo gaboobey; kaas oo aan sina loogu haweysan karin hubka casriga ah ee uu isagu haysto! Taasna eeddeeda wuxuu saarayaa ragga ku soo dirdiraaya ee, markay iyagu u soo bareeri waayeen, isaga soo miidaaminaaya! Bal muu qalqaaladdooda diido, kuna yiraahdo: "Nimanyahow, bahalkaas dilaaga ah anigu daaqad uma hayee, iga daaya!"

Gabayga Cumar ayuu, kolkaas, wuxuu ku masaynayaa qooqa beenta ah ee awrka la dhufaano lagu yaqaan, halka uu isaguna isku tilmaamaayo inuu yahay garruudka qoor-qabka ah ee mar walba korommada ka adag. Sidoo kale, wuxuu sheeganayaa libaax iyo maroodi inuu la mid yahay, Cumarna uu halis ku sugan yahay oo, intii muddo ahba, ay xabaashiisu qodnayd! Wuxuu yiri:

1. Nin qawici⁵¹² weel kuma qanciyo quud mar loo dhigo e
2. Isagaan aroortii qulbamin koluu qadhaab doonto
3. Waa ku qablamaa shilin hadhkii loogu qoray biile
4. Anna wiilba ima qaarajee qaafilaan⁵¹³ rabaye!;
5. Goortaan qureecdee dad badan soo qulquladeeyo
6. Aan toban qoloo wada qalyana qoorta kala laabo
7. Aan inan-gumeed kuu qosla oo qarad leh soo jiidho
8. Aan Aadan-dananaha⁵¹⁴ qaldamay qoobka soo mariyo
9. Aan kuugu quus-dhabo kuwaa kula qabaal-jiida
10. Aan soo quraadhaan ku gelin qawlalkaa bidixe
11. Aan kugu qadeyn sida bariis lay qasaasilaye!

xaruntiisu ay Maka ahayd. Wuxuu Shiikh u ahaa Sayid Maxamad Cabdille Xasan oo isagu dabayaaqadii qarnigii 19d dariiqadaas dhulka soomaalida keenay. Magaceeda iyo magaca shiikha ayuu Daraawiish ku abaabulay, magaceeda iyo magaca shiikha ayuuna gumeysteyaashii caddaanka iyo madowgaba lahaa kula dagaallamay.

⁵¹² Nin qawac ah: nin cir weyn.

⁵¹³ Qaafilo: rag badan; koox.

⁵¹⁴ Aadan-danane: Aadan Maxamuud Qadiid (Dhulbahante, Reer Hagar). Wuxuu ka mid ahaa maansoyahannadii Aadan ka jirey ee Cumar la jirey.

12. Waa taan wax badan kaa qawaday aan ku quudhsadaye
13. Waad i qasabtaye lama hadleen adiyoo qayrkaaye
14. In qunbulad miskiin lagu ridaa ma aha qaynuune!

15. In kastuu qasaare igu yahay qaayo gabaygaagu
16. Aan saanaddaan kugu qasiray qalabba loo haysan
17. Uu qaali yahay waa garnayd waxaan qubaayaaye
18. Waa kuu qasdiyey miinada ay dheguhu qaysheene
19. Qabka ku hor-socdaa iigu wacan qarash-garawgaase!

20. Qalbiguu wax kuu dhibay waqtiga kugu qalaadaaye
21. Qumanyiyo dabayl baan hubaa inay ku qaadeene
22. Qandi baa Yibruhu kula tageen qalabaddaadiye
23. Sheydaanna kaa qaalib noqoy ku qodqoteeyaaye!

24. Qarafaysigii aad Xaaji Nuux ugu qardaynaysey⁵¹⁵
25. Qummanaansho kaagama dambeyn oo qolfaad tahaye
26. Sidaad maalintii qadaf u tidhi wayska qarowdaaye
27. Weyseysanaad⁵¹⁶ qaaddacdaye ma qallallaateene!
28. Qoonkii Dariiqada⁵¹⁷ markaad wada qardoofaysay
29. Iyaguna qardhaastaa falkay qalin-dareeyeene!

30. Qorigaagu waa maarrahaan⁵¹⁸ qaranki noolayne

⁵¹⁵ Xaaji Nuux: Ina-Aw-Maxamuud Bur-u-kude (Dhulbahante, Reer Wacays Aadan); wuxuu tixraacayaa gabay uu markaas ka hor Xaajiga uu Cumar u tiriyey, isaga oo bakhaylnimo ku caayaaya. Waxaa laga hayaa: 'Habka deeqsi buu uga eg yahay hoofayaha guude!'

⁵¹⁶ Weyseysane (Dhulbahante, Reer Hagar): waxaa la oran jirey Xaaji Maxamuud. Intuu isaga ku halqabsaday ayuu jilibka uu wadaadku yahay gabay u tiriyey; kaas oo laga hayo:

'Waysaysanow idinma baran wiiggaan ka horow e
Reer Warsame Xuseen iyo wanaag waa wax kala dheere!'

⁵¹⁷ Qoonkii Dariiqada: culimmo dariiqada Saalixiya ahayd oo Cumar uu qaarkood u gabyey.

⁵¹⁸ Maarre: buntukh. Arag sharaxa 6d.

31. Qasharkuuna kaa goosan jirey qaylo-doonnada e
32. Bal inaad qafiiftay oo caqligu kaa qasabadoobey
33. Qarrib iyo shacays baad hubkaa ugu qumaysaaye!

34. Raggan quxubka⁵¹⁹ kugu faaniyee kula qaxweynaaya
35. Ee koobka kuu qooshayee qoranta⁵²⁰ kuu shiila
36. Aad sheekadoodaa qabow qadarka moodeyso
37. Ee qoolka kugu soo dabee kugu qiyaaneeya
38. Ee waxay iyaba ii qireen kugu qahaaraaya
39. Ee boqor qadiimiya ku yidhi qonosh ha kuu geeyo
40. Waa inaad qilaaftaa sirta ay kuu qol-gorayane
41. Qudraba uma hayaa kaaga filan qaatilkaa ba'ane!

42. Qoodhkaba dhufaan kurus qatalay waa u qudhiyaaye
43. Maandhow misana qiimi ma leh qooqa lurayaaye
44. Qallaciyo fajaasuu dagaal kaga qaraaraaye;
45. Awrkuu u soo qolob-dhowdayoo looga wada qoofay
46. Goortuu garbaha yare qabtoo qoon yar ku xarriiqo
47. Qeyraami goojiyo cabaad qoofalkana gooye!

48. Innagana qisadu waa la mide qaafil baad tahaye
49. Qablankiisa keliyuu libaax kaa qadhqadhiyaaye
50. Qalanjaha maroodigana waa laga qammaadaaye
51. Qaatilu-naf⁵²¹ baad haatan tahay soo qammaar-tegaye
52. Qabrigiyo xabaashaa beryahan kuu qabyo la'aaye
53. Isma qaban karree waxaad istdhi: 'kan isku qaameeye!'

54. Qaska iyo wareerkaa ka dhacay dunida qiiqaysa
55. Aan qaboojiyaad iigu timid mana qalloocnayne
56. Aniguna haddeeraan ku qaban qarafka baaruude!
57. Afartaa qibloba liifaddaa loo qarxinayaaye
58. Quwad iyo waxaan cudud lahaa qoorrigaan dhigaye

⁵¹⁹ quxubka: beenbeenta.

⁵²⁰ Qoran (-ta): daasadaha uu colka duullaanka ahi shaaha ku karsado.

⁵²¹ Qaatilu-naf: laba eray oo asalkoodu carabi yahay, lana macne ah qof gacantiisa isku dilay (qaatilun-nafs).

59. Goortaan ku qaabbilay hagoog hayska kay qarine
60. Bal ka qaybgal maaansadan haddaad ka qatanaan weydey!

Anaa kaa qiyaas wacan:
Cumar oo aan isdhiibidi ka dhoweyn!

Siduu Aadan ii sheegay, wuxuu gabaygaas ugu talo-galay inuu Cumar ku aamusiiyo oo maanso isaga uu ula jeedo aan mar dambe laga soo tebin. Ha yeeshee, taas kuma uu guuleysan, Cumarna nin fudayd isku dhiiba muu ahayn. Wuxuu tiriyey tix jawaab ah oo uu ku beeninaayo wax alla wixii faan ahaa ee uu Aadan isku tilmaamay. Markaanna, isaga oo malaha ilduuf labaad iska ilaalinaaya ayuu 'qaaf' ka gabyey; kaas oo ahaa gabayga uu jawaabta ka bixinayaa xarafka uu ku tirsanaa.

Malahayga, iyada ayaa ku mudnayde, wuxuu inuu wax ka yiraahdo Cumar ugu horraysiiyey tilmaantii awrta ee uu Aadan labadooda ku kala sheegay; awrkii koranka ahaa iyo kii baarqabka ahaa ee ka adkaa. Wuxuu ku leeyahay: "Kolkuu gaboobo ee ay da'du ka dabo-timaaddo ayuu awrka qoor-qabka ahi xerada meel dhinac ah iska habsadaa, waxna laguma falo. Halkaas bay shilintu kaga dheregtaa, gadaalkana uu ku ahaadaa! Adiguna, in kastoo aadan qiranayn, kaas uun baad maanta la mase tahay!" Wuxuu markaas sheeganayaa, wax ay soo socotoba, 'cayaartii maansada' inuu isagu ku guuleystey, garsooreyaashiina ay isaga u qireen, 'markii laga reebo qaar adiga qabyaalad kuugu hiilinaaya iyo kuwo kale oo, malaha, iyagu eexashada dan ka leh.' Wuxuu sheeganayaa inuu yahay nin aqoon leh oo quraanka wax badan ka yaqaan, nin aanay asaagsan karin oo Aadan iyo bedowda kaleba aanay waxba kula tartami karin. Qunbuladihii xoogga badnaa iyo quwaddii uu Aadan ku baanay wuxuu iyagana ka dhigayaa wax aan mudac ka daabnayn, wuxuuna ka qoomamoonayaa arrintaba inuu sahladay, ayna u ekayd, bilawgiiba, inuu ku tummaatiyo nabarro uusan ka kicin.

Tixdaasna wuxuu Cumar ku yiri:

1. Hadduu baarqab geel qaasho oo waayo qaro-siibmo
2. Qolqolkuu raxaabtaa markuu quusto dabadeede

3. Qaniinka iyo gabaarreydu waa qalin-dareeyaane
4. Qaajeerka feedhaha ku yaal yaad ka qulubtaaye!
5. Adna qaabadaas baad tahee waadan qiranayne
6. Qayraamo goojiyo cabaad ma aha qaynuune
7. Qoodhay iyo xeraday anaa kaa qiyaas wacane!
8. Nin qabyaalad kugu raaca⁵²² iyo qaradle mooyaane
9. Qosolkiyo mashaxaraddii anaa laygu qaabbilaye
10. Qayraamo goojiyo cabaad ma aha qaynuune
11. Qoodhay iyo xeraday anaa kaa qiyaas wacane!;
12. Qaarac⁵²³ iyo talaatiinka bedow qiil ma siin karo e
13. Nimaan 'qaala' iyo 'qiila' baran iima soo qumo e
14. Qad-aflaxal-Muuminuun⁵²⁴ baan xadiis kaaga soo qabane
15. Qayraamo goojiyo cabaad ma aha qaynuune
16. Qoodhay iyo xeraday anaa kaa qiyaas wacane!
17. Qunbuladdaadu waa been wax baan qoorri dhigayaaye
18. Quwad iyo waxaad xoog waddaa qado ma keenaane
19. Ma qasdiyin dagaalkaaga weli u qosol mooyaane
20. Inaan kugu qaxweeyay ekayd qayladii hore e !

26. Nin dir xun!:
tix lafo-jebis ah

Sidaan meel hore ku soo xusnay, labada gabayaa waxay kala laahaayeen rag kala taageera oo mararka qaarkood gabayo hiil ah marin jirey, mararka qaarkoodna xagga kala-sarraysiinta maansadooda ku kala hiilin jirey⁵²⁵. Gabayada ay raggaasi mariyeen waxba qummani nagama soo gaarin, waxaase na soo gaarey qaar ka

⁵²² Nin qabyaalad kugu raaca: wuxuu ula dan leeyahay Samatar Baxnaan oo si dadban Aadan ugu hiiliyey.

⁵²³ Qaarac: nin hunguri weyn.

⁵²⁴ Qad-aflaxal-Mu'minuun (Al-mu'minuun): suuradda 23d ee Quraanka kariimka ah.

⁵²⁵ Sida muuqata Cumar Cigaal ayaa rag badnaa. Inta aannu ka war-hayno, Aadan-carab waxaa u hiiliyey Samatar Baxnaan iyo Xuseen Dhuux oo aan iyaguna si toos ah garab-galkiisa ugu soo ban-bixin.

mid ah kuwii uu iyaga Aadan-carab ugu jawaabey. Waxaa raggaas ka mid ahaa wadaad la oran jirey Maxamad Soofe (Dhulbahante, Reer Cigaal Naalleeye) oo Cumar Cigaal intii garabka u ahayd ugu cadcadada. Ninkaasi gabaygii uu tiriyeey nama soo gaarin, kolleeyse waxa uu ahaa mid Aadan kaga caraysiiyey, sida jawaabtiisa soo socota aynu ka garan karayno.

Isaga oo aad u dhirifsan ayuu Samatar Baxnaan ku halqabsanayaa oo Ina-Soofihiis godobta ka qabey kuma ekaane, wuxuu u gudbey aabbihiis iyo awowgiis labadaba! Wuxuu ku caayayaa ab-iyo-isir-xumo, malahayga, xagga tirinta maansada uun ku eg. Wuxuu ku leeyahay: “Waxaa wadaadka ku soo duxaya gabaygii murti-laawaha ahaa ee aabbihiis iyo maansadii deelqaafka miiran ahayd ee uu awowgiis dawyada la mari jirey. Sinji waa magguuraane, isna waa sidoodii oo kale!”

Markaas buu isu dabo-dhigayaa dhawr tilmaamod oo midiba ay midda kale ka daran tahay. Wuxuu ku sheegayaa: daandaan, qof loo dewaro, fiqidduur aan diin aqoon, waxar habaabay, ruux deyeysan oo cudur-maskaxeed qaba, dawaco waalan, dibgale! Intaas oo idilna muxuu ku mutaystay? Jawaabta uu Aadan inoo hayaa waxay tahay: haddii aanu ahayn siduu ku sheegay, marna isaga ma soo doonteen, daandaansigiisa uma soo bareereen, lafihiisa ayuuna bedbaadsan lahaa!

Ma uu rabo indhaha tolka inuu mar kale isku soo jeediyo. Gabayadii uu Cumar Cigaal nafta kaga gooyey ayuu weli ku eedaysan yahay oo ay dad badani ku qoonsadeen. Haatanna, wuxuu ka baqayaa haddii uu dadkan masaakiinta ah cagta saaro inuu ku ceeboobo! Sidaas darteed ayuu Ina-Soofe uga maagayaa.

Haddiiba uu sidaas qabo waxay ahayd inuu gabayga halkaas ku ekeeyo, mase yeelin. Tilmaamihii foosha xuma ee uu wadaadka ku sheegaayey ayuu halkiisii ka sii miisay. Wuxuu isagu mar isku tilmaamayaa inuu yahay libaaxii inta doofaarku dagaalka ugu yimid isaga dhaqaaqay, isaga oo, najaasadiisa darteed, taabashadiisa ka faanaaya! Mar kalena wuxuu isku tilmaamayaa inuu yahay maroodigii uu daayeerku daandaansaday ee, qab-weynidiisa awgeed, inuu la diriyo ka hawoodey! Macnaha uu u dan leeyahayna cidna kama dahsoona.

Wuxuu yiri:

1. Nin dir xumi inuu Samatarow dib uga soo reeyo
2. Oo uu dallaco waa waxaan loo dareen-qabine
3. Geelaba ratiga qoodha daran waa ka dabarraaye
4. Ina-Soofe waa kaa ku duxay daaddufkii dhalaye!
5. Isagaa dabeeco u lahaa maanso daala' ahe
6. Deelqaafku Ciisiyo⁵²⁶ ilaa duraya weeyaane!
7. Bal haddaanu daandaan ahayn oday ku soo daacay
8. Oo aanu diir-tiran qofkii loo dewarinaayey
9. Kolna Aadan kuma dooddiyeen dadabsi-eedeede!
10. Marka horeba waa fiqi-dubuur⁵²⁷ diinna ma lahayne
11. Ma dacaayad buu weliba yidhi 'dacalladow hoorso!'
12. Ma daf buu i soo yidhi sidii waxar dabayl-rooray
13. Ma deyoobey madaxuu malaa doog ku leeyahaye?!
14. Dadkoo dhani markuu wada hadlee dunidu faallaysay
15. Wadaadkaa dawaco waalan sow haatan uma deynnin?!
16. Dagaalkii tegaan Ina-Cigaal⁵²⁸ diiqda kaga gooyey
17. Waa laygu wada diiddanaa Dir iyo Daarood
18. Imminkana diciifkan iyo haddaan dilo masaakiinta
19. Dalka inaan ku ceeboobayaan uga diqoodaaye!;
20. Doofaar libaax maalintuu daafadda u sheegtay
21. Waa kii ku diidaye ku nacay daahir li'idiye
22. Daayeer, maroodigu qabkuu ugu dulqaataaye
23. Aniguna dakanadayda kaa waa ku duudsiyiye
24. Miyaan haatan laba doodayaa waa dibgalahaase⁵²⁹!

⁵²⁶ Ciise: Ciise Qudhqudhle; Ina-Soofe awowgiis-aabbe.

⁵²⁷ Fiqi-dubuur (fiqidduur): wadaad aan diin badan aqoon, iskase dhiga.

⁵²⁸ Wuxuu u jeedaa Cumar Cigaal.

⁵²⁹ Dibgale: shilinta dibka ariga ka baxda.

27. Juuq-dhawr:
laba libaax!

Waxaa isna jirey gabay gaaban oo Aadan-Carab uu Maxamad Soofe ula jeeday. Malaha kaas hore ayaa lagu qabsaday, markaas buu dadkii ku canaantay wuxuu u sheegayaa sababta uu wadaadka ugu gabyey; taas oo ah inuu Cumar Cigaal la jaal noqday! Wuxuu isku tilmaamayaa libaax 'Juuq-dhawr' loo bixiyey oo Hawdka caan ku ahaa. Kaas ayuu iskala mid-dhigayaa, isaga oo ragga ka soo horjeeda oo idil ugu baanaya inuu giddigood u babac-dhigi doono. Wuxuu yiri:

1. Juuq-dhawr libaax buu ahaa joogi jirey Hawde
2. Aniguna afkiinnaan jiraa kii jiriibbama e
3. Imminkana wadaadkay jilaa jeel-majnuun galaye!;
4. In kastaan jeclaa inaan cafiyo kan iyo jaadkiisa
5. Aan jigo ka leeyahay wadaad jagafsan oo gaaban
6. Ay igu jalaaleen: 'muxuu kala jalbeebaayey?'
7. Ay igu jareexaynayaan jaajinnimadiisa
8. Xaluun baan u soo jeenso idhi jadhactankiisiiye!
9. Haddaan jaallihi Cumar ahayn uma jawaabeene
10. Isagiyo ninkii jaabburaan jaaso-mariyaaye
11. Weligeyna anigaa jirraba jaahilkays bida e!

Cumar oo ka murugoodey
dubbaha Ina-Soofe ku dhacay!

Si xoog leh ayuu Cumar Cigaal labadaas gabay uga xanuunsaday. Wadey weyn oo uu lahaa ayaa la halakeeyey. Waxbase ma ahaateen markaas ka hor haddii uusan Maxamad Soofe la talin. Si dagaalkiisa aan waanwaanta lahayn uu uga bedbaadiyo ayuu wadaadka wuxuu ka codsaday inaanu Aadan-carab u gabyin.

Wuxuu ku waaniyey, 'colaadda maanso' ee labadooda ka dhexaysa inuu dibedda ka ahaado oo, waa wadaade, uu isagu diintiisa iyo quraanka ku ekaado.

Sida muuqata, Maxamad Soofe taladaas kama yeelin. Dabadeedna, waxaa dhacay wixii uu Cumar ka baqaayey. Waxaa dusha kaga soo dhacay gantaallo, dhimasho mooyee, aan dhaawac lahayn!

Cumar baa kolkaas gabyey; gabay uu Maxamad Soofe ku canaananaayo, Aadan-carab iyo maansadiisana uu si layaab leh ugu tilmaamaayo. Waa tix gaaban oo uu ku qiraayo, isaga mooyee, cid Aadan u babac-dhigi kartaa inaysan jirin.

Wuxuu yiri:

1. Warkaan Maxamad Soofow ku idhi iga wadeecowye⁵³⁰
2. Adeerow waxbaba iima qaban waanadaan idhiye
3. Waxaad tahay wadaad noo akhriya Weylun iyo Kaafe⁵³¹;
4. Sidii geel Walwaal⁵³² laga shuboo wacanrridii dhaafay
5. Yaa Aadan gabayguu wadaa wabax-taraarshaaye
6. Waddadiisa lama raaaci karo waalid-reebta ahe
7. Waanwaanta lama dhaafiyo waa wajaqayaaye!;
8. Waa waa beryoo kaa dul-dhacay aan wax qarinayne
9. Waa webi biyaha soo rogaan wax isku reebayne
10. Waa weerar duullaana oo waayihii qaba e
11. Weecaanta kuma joogsadiyo roob wajiine ahe
12. Anigaa wedkiisiyo aqaan waabka loo galo e !;
13. Markaan laba tixood ku warfiyeen waayirrada gooyo
14. Ayuun buu waddada iiga bixi uu ka 'waah' yidhiye!

⁵³⁰ Iga wadeecow: iga khasaar; meel cidla' ah ayuu iiga dhacay.

⁵³¹ Weylun iyo Kaaf: Weylun (Al-Humazah); suuradda 104d ee quraanka, Kaafna wuxuu ula jeedaa suuradda 18d (Al-Kahf).

⁵³² Walwaal: ceel ka mid ah ceesha Haro-Doollood. Arag sharaxa 103d.

28. Mahdabtii shanaad!:
boqor aan cidina isku taagi karin

Gabayadii Aadan-carab u tiriyeey raggii isaga ka saftay waxaa ugu qaro weyn midkan wada hanjabaadda ah oo, sidaan qabo, Raage Ugaas ka dib, gabayada jaadkaas ah loo boqri karo⁵³³. Ninka ay tooska ugu socoto waxaa la oran jirey Yuusuf-dhuux⁵³⁴, wuxuuna ka mid ahaa raggii Reer Buuhoodle ee Cumar Cigaal ku jaalka ahaa. Toosba ha ugu socotee, wuxuu u quuri waayey inuu magaciisa ku soo qaado ama qaybo badan oo tixda ka mid ah uu isaga, gaar ahaan, ugaga hadlo!

Dhammaan raggii gabayada u soo dhiibi jirey, isuna bahaystay ayuu tixdan si ba'an ugu weerarayaa, isaga oo ay caddahay inuu wada yasaay oo midkoodna, magac iyo ina-ayo toona, aanu afkiisa soo marin. 'Waa laba iyo afartan tirada meerisyada gabaygu, Yuusuf-dhuuxii dartiis loo tiriyeyna waxaa si toos ah ugu aaddan shanta ugu dambaysa oo keliya. 'Wiil' oo mararka qaarkood ay soomaalidu yasid ahaan ugu adeegato ayuu ku tilmaamayaa, sidaan soo sheegayna, marnaba magaca Yuusuf ma soo qaadin, taas oo - haddii uu gabayaagu yeeli lahaa - ninka tixda loola dan leeyahay uu aad ugu rayn lahaa!

Garan maayo siday ugu soo dhacdaye, wuxuu ku bilaabayaa taariikhda casriga ah ee Itoobiya iyo naxariisdarradii uu boqor Xayle-Selaase kula dhaqmay madaxdii sare ee Amxaarada bilawgii qarnigii 20d markuu boqor Mililiq dhintay ee ay isaga taladu u soo meertay. Durbadiiba meeriska saddexaad ee tixda ayuu ku leeyahay, 'aniguna

⁵³³ Maansada noocaas ah oo hanjabaadda gabayaaga kale loogu tiriyo waxaa, malahayga, loo boqri karaa tixdii ba'leyda ahayd ee uu Raage u tirin jirey gabayaagii la oran jirey Maxamad Liibaan Jadeer (Habaryoonis, Reer Caynaanshe). Waa tixdii ka bilaaban jirtey:

*'Leg baruur leh bawdiyo shanshiyo badhi hadduu waayo
Baraar habarti loog kama furtoo gawrac kama baajo'*

⁵³⁴ Yuusuf-dhuux (Dhulbahante, Reer Hagar): waxaa la oran jirey Yuusuf Maxamuud Qanbi.

sidiisii oo kale ayuun baan ahay oo in alla intii iskay-hortaagta ayaan cagta marin doonaaye, ha loo daymo-yeesho! Xayle-Selaase, Reer-Mokannankii dad ugu xigey, haba yaraatee, waa kii isba u diiday inuu saddanada wax ka siiyo. Cid kaleba iska daaye, Ina-Mililiq buu u sheegay inuu Xabashi mid ka ahaado, dadkiisana uu dhinac ka raaco! Iyaga oo cammuudda ka tiro badan, waad maqasheen inuu talada kala wareegay, barwaaqadii dalka oo idilna uu isagu ku keliyaystay. Wixii isaga ka soo hara iyo sandareerto aan gaajo iyo lagu oon beeli karin ayuun buu u tuuraa. Sidaasna bareer buu ugu kacaaye, ma aha nin baqaaya oo qarsoodi iyo sir wax ku maamulaaya.'

Su'aasha inagu soo dhici kartaa waxay tahay: haddii uu Xayle-Selaase sidaas yeelo, isaga Aadan ahi muxuu yeelayaa, halkee bayse labadoodu isaga eg yihiin? Waxa uu su'aashaas inaga siinayaa jawaab ay hanjabaadi ku idishahay oo dulucdeedu tahay: 'Aniguna, dadyahow i maagayaa, haddaydaan isu kay dhiibin, sidii booliska intaan gacanta idinku wada dhigo ayaan weyddiimo culculus nafta idiinkaga qaadi, dabadeed xabsiga ayaan idinku tuuri, qol ciriiri ah ayaan idinku guri, halkaas baydunna haruur qallalan ku masruufan doontaan! Haddii kale kob aan kobtaas wax qumman ka fageyn iyo badda Berbera intaan idin geeyo ayaan idin muquursiin, dib dambeba yaan la idiin arage! Haddii kale waxaan idiin guddoomin in la idiin masaafuriyo meelo durugsan oo aydaan ka soo noqon karin! Oo maxaan sidaas u yeeli waayey? Maxaase ii diidaaya? Idinkuse ma wax baad igu tihiin, haddiiba aan Samatar duhur-dharaareed u bareeray ee Cumar Cigaal markii aan gaggabinaayey aan ka dul-dhacay? Dadkiinnan yaryar, miyay haaddu iiga kiin soo degeysaa?! Ma waxaa ifka ku nool cid dambe oo maanso iyo tirinteed aan wax uga oggolahay?.'

Markaas buu, siday caadada maansoyahannadu tahay, ammaanta gabaygiisa si kalsooniyi ka muuqato u gudo-gelayaa, isaga oo sheeganaaya *mad-hab* cusub oo shan ku ah mad-habaha afarta ah ee dayowga muslinka ahi ay kala taabacsan yihiin; marka ay arrintu joogto ku-dhaqanka shareecada. Kolley mad-habtiisu waa xagga maanso-curintee, wuxuu ka yaabban yahay isaga oo heerkaas sare jooga inay weli jiri karaan dar u soo tafo-xaytey inay la murmaan oo

gabay ku qabsadaan! Waa run oo dadka miraha isku duwi karaa ma yara, kuwa luuqda ku dheeraystaana waa cammuudda oo kale, ha yeeshee waxa aan laga wada sinnayni waa kolba murtida ka hadha iyo halqabsiga maskaxda dadka ku guntama.

Wuxuu ina leeyahay: ‘Gabaygu waa hibo Eebbe ku siiyee, ma aha wax loo xeraysto oo, sida quraanka, wadaaddada laga yeersado. Mana aha, sida xoolaha, wax inta loo duulo dhac lagu soo heli karo. Kol hadday arrintu sidaas tahay, in la iga baryo ha joogtee, ma bannaana in la iga masayro oo meheradda aniga, gaar ahaanta, la ii siiyey laga hinaaso!’.

Wuxuu yiri:

1. Siduu Xayle⁵³⁵ madax reer-tolkii uga muraaddeeyey
2. Uu kii is-muujaba xabsiga ugu malaasaayo
3. Yaa ii malowdaye intii muuqataan diliye!
4. Isaguba masuuliyad u diid Reer-Mokaanniba e⁵³⁶
5. Ina-Mililiq⁵³⁷ buu Xabashi yidhi ‘hoy mid ka ahow e’
6. Iyagoo manjaha ciid ka badan ama malyuunaada
7. Inuu keligi malabkooda cuno waydin maqashaane
8. Goortuu xanjada muudsadee miidda ka idlaysto
9. Uu waxa macaan kala baxuu murudka siiyaaye!;
10. Ma muddaahaneeyee haddana waa maroorsadaye
11. Aniguna ninkaan ‘mood⁵³⁸’ i odhan waa maraanmariye

⁵³⁵ Xayle-Selaase (Haile Selassie Id): boqorkii muddada dheer ee nus-qarniga ku dhow (1930-1974) dalka Itoobiya ka talinaayey, dabadeedna bishii sibtembar sannadkii 1974kii ay ciidammadiisii af-genbiyeen, kuna dileen magaalada Addis Ababa.

⁵³⁶ Reer-Mokannan: wuxuu ula dan leeyahay qoyska uu boqor Xayle-Selaase ka dhashay. Raas Mokannan waa aabbihiis, isagana, intii aan la boqrin, waxaa loo yiqiin Raas Tafari Raas Mokannan.

⁵³⁷ Mililiq (Menelik II): isna wuxuu ka horreeyey Xayle-Selaase, waana boqorkii Itoobiya ka dhigay imberaadooriyadda ballaaran, ka dib markuu gulufyada isdabajoogga ah ku qabsaday dalal iyo dadyow kala geddisan oo buuraleyda Amxaarada deris la ah amaba ka fog sida soomaalida, Harar, Jimma, Oroomada iyo kuwo kale. Waa boqorkii asaasay magaalada Addis Ababa. Wuxuu geeriyooday 1913kii.

⁵³⁸ Mood!: waa eray boqorrada iyo ugaasyada soomaalida lagu yiraahdo kolka loo dabbaaldegaayo oo loola jeedo, ‘waan ku oggolahay! Waan ku okobbanahay!’

12. Mandheeraan⁵³⁹ idiin diri dadyow ii musuusuqiye
13. Maqsin baan idiin furi hadhuudh lagu masruuftaaye
14. Baddaa murugtay baan moolka dhexe idin muquursiine
15. Waa idin masaafurin ilaa toban kun oo mayle!;
16. Isagaa maggeyniyo ahaa mudan xigaalkay e
17. Haddaan Samatar meeshuu fadhiyey kaga maqnaan waayey
18. Uu Cumar markaan maagganaa moosin ila jiidhay
19. Ma cid baan martabad siinayaa malaki⁵⁴⁰ soo maahi?!

20. Afartii muftiye⁵⁴¹ diinta dhigay Maxamadnuu⁵⁴² keenay
21. Sidoodeey madbacaddowgu taal maansadaan idhiye
22. Mahdabtaa shanaad baan dejaad ila murmaysaane!

23. In kastoo midhaha laga sinmiyo madasha luuqdeeda
24. Murti baan ka reebaa hadha iyo anigu maahmaah
25. Miisaan haddaan hadal lahayn waa micno la’aane!

26. Maskax baan la haynnine horaa lay midiidimaye
27. Ma maroorsi baa gabaygu waa ii mihiib-galaye?!
28. Maa layga maashado haddaan la iga maarmaynin?!
29. Mulki baan u yeeshaye maxaa lay martiye waayey?!
30. Maskab kuma qabee jeer miyaan laygu magacaabin?!
31. Waa maxay dadkow mohanayaa meheraddaan haystey?!

32. Anba kama mohoobbiyin tolkay maansadaa badane

Waxaa la mid ah ‘jir oo joog!’ oo iyadana soomaalidu madaxdooda ay ugu ducayso, xilliga caleemo-saarka.

⁵³⁹ Mandheera: magaalo u dhexaysa Berbera iyo Hargeysa oo uu Ingiriisku ka sameeyey xabsi caan noqday.

⁵⁴⁰ Malaki: eray asalkiisu carabi yahay oo loola jeedo qof qoys-boqortooyo ku abtirsada. Wuxuu Aadan-carab meeriskan ku sheeganayaa boqortooyada maansada inuu isagu hoggaanka u hayo!

⁵⁴¹ Afartii mufti: wuxuu ula jeedaa afarta shiikh ee ay ku kala abtirsadaan dugsiyada afarta ah ee waaweyn ee shareecada islaamka, waana xanafi, shaafici, xanbali iyo maaliki.

⁵⁴² Maxamad: wuxuu ula jeeda nebi Maxamad, nabadgelyo iyo naxariisi korkiisa ha ahaatee.

33. Masar iyo Kharduunna⁵⁴³ uma tegin mana masaafoone
34. Kamana mudannin shiikh ii marshoo macarifo i dheere
35. Waa mihindisaye iima dhigin macallin yeedhshaaye
36. Waa shey maqaaddiir ku yimid aan yar maamulaye
37. Show duul masayr ugu dhintee madadkan lay siiyey?!

38. Wiil baa masalo ii dhigtaye miinyo-xumadiisa
39. Kuwa moogi waa morokobkaa⁵⁴⁴ meydka shaabaha e
40. Mugduu soconayaa nacas hadduu maalin joogana e
41. Hadba doqon marraysani ha galo maadhi-kiis⁵⁴⁵ adage
42. Maantana kumaa soo 'mudh' yidhi mawdki baa wada e!

Soddohdii xun:

Cumar oo weerar cusbooneeyey

Weligeedba soomaalida dhexdeeda sida ka dhacda, waa la kala dhex-galaa laba gabayaa oo isku tol ahi haddii ay isu gabyaan oo intii muddo ah ay maanso isugu hal-celiyaan. Odayaasha iyo dhallinyarada waxgaradka ah ayaa ku kala hagoogta oo isku daya inay kala aamusiiyaan, si colaadda dhexdooda ahi aysan meelo kale ugu fidin. Waa la isa soo hor-fariisiyaa oo gacmaha la isu saaraa, halkaas ayayna gabayadii ku joogsadaan. Haddiise laga baqo guddoonka sidaas ah labada midkood inuu ka baxo, waa la dhaariyaa.

Waxay socotoba, 'colaaddii maanso' ee Reer Buuhoodle waxaa lagu tashaday in la dhammeeyo. Rag samo-jecleyaal ah oo degaanka magac ku leh ayaa soo dhex-galay. Waxaa lagu heshiiyey in aan mar dambe la isu gabyin, wixii horay la isu yirina halkoodii lagu illoobo.

Hase ahaatee, muddo gaaban haddii heshiiskaas laga joogo ayuu Cumar Cigaal gabayadii dabarka ka furay. Waxa uu dhabtii

⁵⁴³ Kharduun (Kharduum): magaalo-madaxda dalka Suudaan.

⁵⁴⁴ Morokob: eray asalkiisu carabi yahay oo uu gabayaagu ula jeedo wax aad u aqoon gaaban (jahl murakab).

⁵⁴⁵ Maadhi-kiis: laba eray oo asalkoodu Ingiriis yahay (murder case), lana macne ah 'dembi-dilid' ah. Wuxuu gabayaagu Yuusuf-dhuux kala mid-dhigayaa nin qaamaysan oo gacan-ku-dhiigle ah, lana doondoonaayo oo marki la helo, sidii qof qof kale diley, dhab loo ciqaabi doono!

qoonsaday nalooma sheegine, wuxuu tiriyeey gabay ba'an oo uu Reer Hagar ku haaraamaayo, kuna eedaynaayo hadba dadka intii tolnimo ugu xigta inay ugu daran yihiin!

Waa gabay uu ku gar-naqsanaayo, qaybtiisa horena uu ku leeyahay, "Aniga oo doorashadii baarlamaanka iyo tii Buuhoodleba Reer Hagar ugu hiiliyey ayaan taas la ii ogeyn oo raggoodii aan madaxda ka dhigay ay aniga maanta qabyaalad igu riixayaan!".

Markaas buu inoo sheegayaa, iyagu hadday Reer Wacays Aadan yihiin, inay guddoonsadeen inay ka ag-guuraan oo weliba cadawgooda intay ula soo saftaan ay hub ka wada simi doonaan! Iyaga keliyana ma ahee, Reer-Ciideedkii kalena wuxuu kula talinayaa halka Reer Hagar deggan yahay inay ka hayaamaan, meelo durugsanna uga jiciirtaan, marba hadday noqdeen qolo aan cidna wax u oggolayn, laga ammaan-helayn, lalana dersi karin.

Wuxuu saadaalinayaa taasi inay dhici doonto, dabadeedna Buuhoodle iyo agagaarkiisa ay ku soo hari doonaan Reer Hagar iyo sarabka cariishyada lagu dhiso oo keliya! Wuxuu yiri:

1. Reer Hagar siddeed-guuradaa suruc dhaqaajaaye
2. Markaasuu sokeeyaha u xiga seere geliyaaye
3. Sababtii nin kale yeelo waa samir Ilaahow e
4. Goortaan silsiladdii ku xidhay sawdki baarlabanka
5. Oon sabaldhan koodh iyo ku ladhay Mayay⁵⁴⁶ salaantiisa
6. Saakana qabiilnimo haddii la igu soocaayo
7. Solommadow⁵⁴⁷ kolaan u galo sow sin uga guur maaha?!
8. Sow Geed-quwaax⁵⁴⁸ seefta iyo salab u dhiib maaha?!
9. Cali-geri Sarreef⁵⁴⁹ iyo Marqaan⁵⁵⁰ ha uga soocmeene
10. Barkad Garaadna Siixawle iyo Seeri⁵⁵¹ haw kaco e!

⁵⁴⁶ Mayay: Ina-Cali-madoobe (Dhulbahante, Reer Hagar); wuxuu mar noqday duqa magaalada Buuhoodle.

⁵⁴⁷ Solommadow: jilib ka mid ah Habarjeclo.

⁵⁴⁸ Geed-quwaax: dhawr jilib oo Dhulbahante-Ciideed ka mid ah. Arag sharaxa 234d.

⁵⁴⁹ Sarreef: eray asalkiisu af-ingiriis yahay oo loola jeedo *dhul dhawran* amaba 'Hawd' oo ah dhulkii ugu dambeeyey ee ay dawladda Ingiriisku ku wareejiyay Itoobiya (Reserved area) sannadkii 1954kii.

⁵⁵⁰ Marqaan: meel magaceed. Arag sharaxa 63d.

⁵⁵¹ Siixawle: meel Laascaanood u dhow.

11. Sedkii Baho-Nugaaleed⁵⁵² haddii saaka laga qaaday
12. Oo aan dib loo siinayn sananka ii muuqda
13. Saaxiibbaddood haw kaceen sugayey waayaaye
14. Suldaankii⁵⁵³ cabsiiyeey ka heli tan iyo Saaxdheere⁵⁵⁴
15. Sariirtiyo kursiga hawga kaco meelu saaraba e!

16. Gobaan sanjir lahayn iyo libaax saayiraad ma lehe
17. Labaduba saqaafaha horeey kugu sakiimaane
18. Mar haddii sokeeyihi la cunay sahayda loo haystey
19. Soddohdii xun gabadheeda waa lagaga siibtaaye
20. Sarabka⁵⁵⁵ iyo Hagar Aadan oo soogan baa hadhiye!

29. Sidii baan sutida kuugu qaban!:
guulguul hor leh

Sida dhaqanka soomaalidu yahay, Reer Hagar haddii la taabtay, Aadan-carabna waa la taabtay; suu waa iyagee. Gabaygaas Cumar mariyey kolkuu maqlay ayay dibnihii dhaqdhaqaaqeen. Waxaa u bannaanayd inuu u maleeyo gabay cabasho ah oo nin gabayaa ahi tolkiis qayb ka mid ah uu ku canaansanaayo. Taasise kama suuroobin. Wuxuu u qaatay ballantii la dhigtay oo laga baxay. Wuxuu u qaatay gabayadii la joojiyey inuu Cumar dib u furay. Wuxuu u qaatay wax si gaar ah isaga loogu daandaansanaayo.

Oo muxuu ugu qaadan waayey? Isaga iyo Reer Hagarse ma wax bay kala yihiin, haddii hiddaha degaanka aan la iska indho-tirayn?!

⁵⁵² Baho-Nugaaleed: Dhulbahante inta aan ahayn Faarax Garaad iyo Maxamuud Garaad, waxaana ugu waaweyn Qayaad, Ugaasyo (Xaamud Ugaas, Xasan Ugaas, Maxamuud Ugaas), Yaxye, Hayaag, Khaalid, Maxamad Muuse, Barre Muuse, Tuuryar iyo kuwo kale.

⁵⁵³ Suldaankii cabsiiyey: wuxuu ula jeedaa Garaad Jaamac Garaad cali; Garaadkii Dhulbahante.

⁵⁵⁴ Saaxdheer: dooxo tuulo isla magacaas lihi waagii dambe ka asaasantay. Waxaa dega Dhulbahante, Bah-ararsame. Arag jaantuska 4d.

⁵⁵⁵ Sarab: qoryaha ama tiirarka dhirta laga soo jaro ee aqallada cariishyada ah lagu dhiso. Wuxuu u jeedaa inuu yiraahdo: 'Dhulbahante sida ay qoloba maalin uga guureyso, marka dambe waxaa Buuhoodle ku soo hari doona Reer Hagar iyo sarabka oo qura!'

Dabadeedna, wuu jawaabey. Wuxuu tiriyey gabay uu silsiladdii hore ku xiriirinaayo oo, sida kuwiisii hore, caradu si xoog leh ay mirihiisa uga muuqato. Haddii la soo koobona, gabaygiisa jawaabta ah wuxuu Aadan ku leeyahay:

- Reer Hagar ninkii ku gardarrooda way iska celiyaan, abaalkiisa markay mariyaanna wuu miyirsadaa. Hase ahaatee, adiga uun baan, salaaf awgeed, cidina ku waabin karin;
- Dagaal ba'an filo, marba haddaad axdigii ka baxday oo sinaba aan ballani kaaga suuraggalayn. Hubku waa kii aad ogeyd, sidii ayuun baanna sutida kuugu qaban doonaa;
- Waxaan ahay nin ku hawllan inuu isku soo daro, waxna u simo shanta soomaaliyeed ee qaarna xoroobey, saddexna ay shisheeyuhu weli haystaan. Anigu nin sidaas ah ayaan ahay, adiguna waxaad tahay nin eexo ku tilmaaman oo, xataa, gacmihiisa kala siraaya;
- Waxaan u malaynayaa salaad iyo sako midnaba inaan lagaa aqbalayn oo su'aasha qabriga lagugu dhibi doono, adiga oo ey u eyna aakhiro lagu soo bixin doono;
- Waxaad tahay nin ay dad kale adeegsanayaan oo nalagu soo diraayo. Inta ay taasi jirtona, u malayn maayo reeraha aynu ku wada abtirsannaa inay saafi-nabadeed ku naalloon doonaan;
- Sidaas inaad yeeshona waxa kuugu wacani waa xaaska badan, saboolka aad tahay iyo, weliba, hunguri-xumo halka ay kaaga timid aan anigu garanaayo! Wuxuu yiri:

1. Reer Hagar siddeed-guuradaa suruc dhaqaajaaye
2. Markaas bay ninkii saa'id ku ah kala sed-qaadaane
3. Dabadeedna saaxay noqdaan ama sidoodiye
4. Adigaan salaafaa qabtaa saacad kaa bixine!
5. Maantana sahaagii ku mari surinki awdnaaye
6. Saxiix iyo haddii nabad midnaba kaa saldhigi waayey
7. Oo aadan seeraha xadka iyo soohdinta arkaynin
8. Subbitoorka⁵⁵⁶ waxa loo tabcaday naag sabbaaxada e
9. Sidii baan sutida kuugu qaban salabna waa kiiye!

⁵⁵⁶ Subbitoor: jeedal.

10. Saddexdii qolee⁵⁵⁷ lagula hadhay siriqda loo qoolay
11. Iyo kaa xornimadii suntaye samada duulaaya
12. Iyo kaa sarreefkiyo⁵⁵⁸ ku jira seeriga an joogo
13. Soomaali waxaan doonayaa inaan saweeyaaye
14. Adiguna gacmaha simanna waad kala siraysaaye!
15. Aakhiro in suurada kalbiga lagugu soo saaro
16. Aan Eebbahy kuu sakhirin waxa su'aalaada
17. Oo aan sakiyo kaa ansixin subuc-quraan toona
18. Oo ay salaaddaadu tahay saraci roob waayey
19. Yaa saamigaagu u eg yahay ama sansaankiye!
20. Seenyaale duul kalena waa ina saraareyne⁵⁵⁹
21. Intaad cadaw samaanteenna neceb 'sidiq' odhaanayso⁵⁶⁰
22. Sugi maayo reeruhu⁵⁶¹ inay sadho la'aadaane!;
23. Sunta wuxuu ka qaataa maskuba midaan wax saydhayne
24. Kolba haddii rag nagu kaa sukulayaad sawdka gadanaysid
25. Sentigiyo kumuhu Caynab⁵⁶² waa sadaqadiisiye
26. Sedkaa yeeshay waxaa kuu ekaa inaad saluugtaaye;
27. Sac ma diido diiq⁵⁶³ lagu sabaan siinad gelineyne
28. Meeshaad ka sidataan aqaan soor-jacaylkana e⁵⁶⁴!

⁵⁵⁷ Saddexdii qolo: saddexda gobol ee ay soomaalidu degto, kana haray gobannimadii 1960kii ay qaateen gobollada waqooyiga iyo koofurtu. Waxay kala yihiin Jabbuuti (oo gob noqotay 1977), Soomaali Galbeed oo ay Itoobiya haysato iyo N.F.D oo Kenya uu Ingiriisku ku daray 1963kii.

⁵⁵⁸ Sarreef: dhul. Arag sharaxa 549d.

⁵⁵⁹ Wuxuu u jeedaa jilibka lagu magacaabo Odala' (Samakaab) Axmed oo uu dareensan yahay iyagu inay Cumar ku soo dirayaan, hadday Reer Hagar yihiin.

⁵⁶⁰ Cadawgaas wuxuu ula dan leeyahay nin la oran jirey Mahdi Xaaji Faarax.

⁵⁶¹ Reeraha: wuxuu ula jeedaa dhawr qolo oo la isku yiraahdo Aadan Axmed oo isaga iyo Cumarba ay ku abtirsadaan. Arag jaantuska 4d.

⁵⁶² Caynab Cali Adar: (Dhulbahante, Reer Cali-geri); oday magaalada Buuhoodle ka dhex-tuugsan jirey. Wuxuu u jeedaa inuu Cumar ku yiraahdo: 'kolba haddii aad na gadanaysid waxa kuu ekayd in aadan, sida Caynab, wax yar iyo sentiyaal aadan ku qancin!

⁵⁶³ Diiq: sandareerto; caano yar oo saca igarka ah afka loogu sayro, si uu u godlodo, dabadeedna loo maalo.

⁵⁶⁴ Markii, allaha u naxariistee, aan Aadan-carab weyddiiyey waxa uu meeriskan ula jeeday iyo halka uu Cumar ka warmaynaayo ayuu igu yiri: "Meel raqi taal oo

29. Sedkoo gaabtay suuqaad gashiyo seyladdiyo dhaarta
30. Sanweyne⁵⁶⁵ iyo toddoba soobiroo wada saqiiriina
31. Saboolnimiyo xaas baa qalbigu kuu sahwiyaaye!
32. Haddaad duul sokeeyiyo tihiiin tol iyo saaxiibba
33. Waad saaqiddaye looma galo sabab la'aantaase!

30. Ma mucaarad baan ahay?: dhabiiltan siyaasadeed

Qaybtan bilawgeedii hore sidaan ku soo xusnay, gabayada Aadan-carab laga reebay waxaa ugu tiro badan lixdannadii qarnigii hore qaarkii uu tiriye. Kuwaas qudhoodu laba ayay u qaybsamaan: qayb ku saabsan 'colaaddii maanso' ee Reer Buuhoodle dhex-martay iyo qayb kale oo iayduna ku saabsan siyaasadaha dawladdii soomaaliyeed ee curdanka ahayd. Sidaas darteed ayaynu soo gaarney markii aynu qaybta labaad u gudbi lahayn, mar haddaynu tii hore ka faro-xalannay.

Aan ugu horraysiinno gabayga lagu tilmaami karo inuu maansadiisa oo idil ugu caansan yahay amaba kuwa ugu caansan uu meelaha hore kaga jiro. Waa gabay soomaalida inteeda badani ay maqashay ama meerisyadiisa qaarkood ay aad u taqaan. Waxaase ila habboon gabaygaas isaga ah inta aanan soo bandhigin inuu akhristuhu wax ka ogaado duruufihii dalka soomaalida ka jirey iyo wixii uu dadweynuhu ka filaayey xukuumadihii waddaniga ahaa ee maamulkii gumeysteyaasha beddaley.

Muddo aan yarayn ayay ummadda soomaalidu madaxbannaanida siyaasadeed u soo halgamaysey. Laga soo bilaabo sannadihii ugu horreeyey qarnigii 20d markuu halgankisii hubaysnaa uu Sayid Maxamad gumeysiga ku qaaday, marna hoos uma ay dhicin himilada soomaalida ee ku saabsanayd, maalin uun, inay gob noqdaan oo xoogagga shisheeye ee haystey ay ka xoroobaan. Waxaa jirtey himiladaas iyada ah marar ay gacanta ku muujin jireen iyo marar kale

wax lagu qashay ayaa Cumar hooyadiis (Isaaq, Habarjeclo) waxa lagu xantay intay soo joogsatay cad hilib ah inay ka qaadatay, dabadeedna ay la carartay. Markaas baa 'dhuuryo' loo bixiyey!.

⁵⁶⁵ Sanweyne: wiil ina-Cumar Cigaal ah.

oo ay af iyo suugaan ku muujin jireen. Dalka ayaa la kala googgooyey oo shan qaybood inta laga dhigay qaybba shisheeye caddaan iyo madowba leh gacanta loo geliyey; taas oo socotey intii u dhexaysey 1884kii ilaa 1954kii! Ingiriis, Talyaani, Faransiis iyo Xabashi ayaa saamiga ku dhuftay, dabadeedna soohdimo u kala xarriiqday. Soomaalidii dhulka lahayd, arrintaas marna lagama talogelin, waxna lagama weyddiin!

Waxay arrini habeenba meel ku soo hoyatoba, sannadkii 1943kii dagaalkii labaad iyada oo uu weli socdo ayay dhallinyaro soomaaliyeed oo 13 ahi tashi meel u fariisteen. Waxay ahaayeen dhallinyaro u badan kuwo aqoon leh oo dunida waxyaabihii ka dhacaayey la socdey, si gaar ahna u danayn jirey dhaqdhaqaaqyadii madaxbannaanida ee Afrika, Aasiya iyo Bariga Dhexeba ka aloosnaa. Dhulka soomaalidu degto oo idil waxaa markaas gacanta ku wada hayey Ingiriiska oo kolkuu Talyaaniga kaga guuleystey dhidibbada u aasay maamul-askareedkii uu ku magcaabay maamul-askareedkii Ingiriiska (British Military Administration). Wadatashi dheer oo qarsoodi ah ka dib, waxay dhallinyaradaasi ku guuleysteen inay gudaha Xamar ka abuuraan ururka marka dambe la bixi doona Syl (Somali Youth League) oo la macne ah Kulanka Dhallinyarada Soomaaliyeed. Ujeeddooyinka ururka ama xisbiga, siduu markii dambe isu rogey, waxaa ugu weyneyd inuu xaqiijiyo gobannimo siyaasadeed oo dalku gaaro iyo in calan qura hoostiisa la isugu keeno soomaalida la qaybsaday ee Geeska Afrika qaarba meel lagu addoonsado.

Wuxuu noqday xisbi la iska dabo-shubay oo, miyi iyo magaaloba, meel ay soomaaliyi ku dhaqan tahayba ka hirgalay. Markii ujeeddooyinkiisii loo bogey ayay ummadda inteedii badnayd hoggaamintiisa oggolaatay, qofkii aan diiwaankiisa ku qornayna hoos baa loo dhawri jirey, waxaana lagu malayn jirey inuu gumeysi-raac yahay.

Midaynta iyo xaqiijinta gobannimada ka sokow, wuxuu xisbigu lahaa ujeeddooyin kale oo ay ka mid ahaayeen horumarinta waxbarashada oo ay qorista afsoomaaligu ugu horreysey. Waxa kale oo madaxda Syl mabda' u ahayd, ayna ku celcelin jireen, haddii ay gumeysteyaashu dalka ka baxaan, hantida dalku inay dadweynaha u

soo noqon doonto, noloshoodana lagu daryeeli doono. Sidaas baa ummadda lagu dagaal-geliyey, sidaas ayuuna xisbigaasi ku taabay taakulada iyo garab-galka soomaalida, meel ay joogteyba. Markii dambe Syl iyo xisbigii Snl oo dabayaaqada kontonnadii waqooyiga ka hirgalay waxay ku guuleysteen inay gobannimo u keenaan, isla markaasna mideeyaan laba gobol oo ka mid ah shantii qaybood ee soomaalida loo kala googgooyey.

Gumeysteyaashii qaar baa guurey. Waxaa dhalatay, jamhuuriyadda Soomaaliya oo, sida ummadaha kale ee gobta ah, fagaareyaasha dunida oo idil kursi ku yeelatay, calankeedana laga qotomiye. Waa lagu farxay. Waa loo dabbaldegay. Wax walba oo wanaag ahna, waa laga fishay: xornimada saddexda maqan, barwaaqo dhaqaale iyo daryeel-bulsho oo aan kala dhantaallayn, cid walibana ay ku naallooto. Labadii xisbi ee shalay dadweynaha hoggaaminaayey ee gobannimada u soo daaddihiyey ayaa maantana dawladdii dhalatay hoggaanka u qabtay, markii ay gumeysteyaashii kala wareegeen.

Dawladdnimo iyo hannaanka ay u shaqayso midna dhab looma aqoon. In badan oo dadweynaha ka mid ah ayaa u haysatay dawladdnimadu inay tahay geel col dhacay oo inta laga dabo-duuley laga soo dhacsaday! Markii la guryo-keeno, sow in la qaybsado ma aha?! Qoys waliba wuxuu islahaa, 'halkaaga ayaad ku dhergi doontaa!,' iyada oo aan la dhaagin hawl la qabtaayi inay dheregta ka horrayso. Iyada oo aan waqti la siin ayaa waxqabadkii dawladda la dhalliilay. Iyada oo aan la hitiqin ayaa laga filay inay naaso waaweyn yeelato oo, iyagoo xoor leh, ay caanuhu ruux kasta gurigiisa ugu soo galaan!

Xiriirkii dibedda ee maamulkii cusbaa ayaa la mashiiqsaday; markii uu xagga Reer-Galbeedka u janjeersaday. Waxay dadweynuhu jeclaayeen, si saddexda maqan loo xoreeyo, Jamhuuriyaddana loogu soo daro in laga fogaado xoogagga gumeysta iyo kuwa ku taageera, lalana bahoobo dalalkii shuuciga ahaa ee Midowga Soofiyeeti hormuudka u ahaa iyo, weliba, carabtii kacaanka ahayd.

Dareenkii siyaasadeed ee dadweynaha fikradahaas xanbaarsanaa ayaa aad loo raacsanaa, waxayna saamayn ku yeesheen xiriirka hoggaamiyeyaashii shalay, si wadajir ah halganka u soo wada galay. Sannadkii 1958kii, laba sano ka hor intaan gobannimada la qaadan ayay madaxdii sare ee xisbigii Syl isla arrimahaas isku khilaafeen.

Waxay ku kala jabeen siyaasadda uu xisbigu ku soconaayo ee, xornimada ka dibna, uu dalka ku hoggaamin doono. Gadaalkii waxay u kala baxeen qolo 'midig' ama 'qun-yar-socod' lagu magacaabi karo (conservatives) oo Aadan-cadde⁵⁶⁶ uu hoggaamiye u ahaa iyo qolo 'bidix' lagu tilmaami karo oo iyagana Xaaji Maxamad Xuseen⁵⁶⁷ uu hormuud u ahaa. Qolada hore waxaa lagu xaman jirey, laguna eedayn jirey inay gacansaar la lahaayeen Talyaaniga iyo Reer-Galbeedka kale. Qolada kale, iyadu xamba ma ahayne, waxay la socotey, lana dhacsanayd fikradihii gumeysi-diidka ahaa ee madaxweyne Jamaal Cabdinnaasir⁵⁶⁸. Xaaji Maxamad iyo rag la go'ay ayaa, kolkaas, waxay ku dhawaaqeen xisbi cusub oo ay u bixiyeen *Greater Somalia League* (Gsl) oo, sida magaciisa laga garan karo, ujeeddooyinkiisa ay ugu weyneyd u-dagaallanka xornimada saddexda maqan iyo hirgelinta mabda'a soomaali-weyn ee loo wada heellanaa. Fikradahaasina, sida aan soo sheegay, waxay ahaayeen qaar dhammaantood ka shidaal-qaadanayey dareenka dadweynaha. Dhammaanteed, waxaa ummadda ka dhaadhacsanayd gobannimada jamhuuriyaddu gaadhay inay kala dhantaalan tahay, haddii soomaalida inteeda badani ay weli gumeysi ku hoos-nooshahay.

Sidaas iyada oo ay arrini tahay ayaa la soo gaarey sannadkii 1960kii iyo calansaarkii loo wada dabbaaldegey ee ay ummadda soomaalidu, qayb ahaan, qarannimadeedii ku soo ceshatay. Xisbigii Syl oo ay dadweynuhu Leego ugu yeeri jireen ayaa, sidaan kor ku soo xusnay, hoggaamintii dalka gumeysteyaashii kala wareegay. Isla markiiba, waxaa laga garab-abuuray xisbiyo mucaarad ah oo siyaasadihiisa dibedda iyo kuwa gudahaba ku diiddanaa. Sidaas darteed ayay dad aad u tiro badani xisbigaas uga yaaceen, uguna biireen kuwii ka soo hor-jeeday; gaar ahaan xisbigii 'Gareedka' oo markii dambe u xuub-

⁵⁶⁶ Aadan-cadde: Aadan Cabdulle Cismaan; wuxuu noqday madaxweynihii ugu horreeyey ee Jamhuuriyadda Soomaaliya bishii Luulyo sannadkii 1960kii.

⁵⁶⁷ Xaaji Maxamad Xuseen: wuxuu ka mid ahaa 13kii dhallinyarada ahaa ee naadigii Syl asaastay bishii Mey 15keedii, 1943kii.

⁵⁶⁸ Jamaal Cabdinnaasir (1918-1970): madaxweynihii dalka Masar intii u dhexaysey 1954kii ilaa 1970 markii uu, si lamafilaan ah, Qaahira ugu geeriyooday. Wuxuu ahaa hoggaamiye u soo baxay carabta, ummadaha muslimka ah iyo dhammaan dunida saddexaad, markii laga eego arrimaha xornimada iyo gumeysi-la-dirirka.

siibtay Somali Democratic Union (Sdu), soomaaliduna ay *calan-casta* u tihiin.

Aadan-carab wuxuu ka mid ahaa dadkii goor hore xisbigaas mucaaradka ah ku biiray, Leegadana si weyn uga soo hor-jeestay. Wixii lagu dhalliili jirey oo idil ayuun buu isaguna xukuumadihii ay Leegadu hoggaaminaysey ku dhalliilaayey. Sidoo kale, isla xukuumadahaas wixii uu dadweynuhu ka tabanayey ayuu isaguna ka tabanaayey. Haddaba, waxyaabahaas lagu dhalliilaayey ee Leegada iyo maamulkeeda laga tabanaayey ayuu gabaygan soo socdaayi, si faahfaahsan, inoogu soo bandhigi doonaa. Waa gabay uu Aadan ku faro-yaraystay oo ku beegan dabayaaqada sannadkii 1963kii, muujinayana, siyaasad ahaan, sidii uu u bislaa. Wuxuu ku qeexayaa xiriirka loo baahan yahay dawladda iyo dadweynaha inuu u dhexeeyo iyo xukuumadda markaas dhisan waxqabadka laga filayaa waxa uu yahay.

Maxayse ahayd sababta tooska ah ee tirinta gabayga ka dambaysey? Maalin maalmaha ka mid ah, isaga oo Qudhac-dhallaan⁵⁶⁹ ku buka oo duumo la il-daran ayuu nin ay walaalo ahaayeen⁵⁷⁰ tuulada u dirsaday; bal inuu kiniini uga keeno. Ninkii, kiniinigii waa u keenay, wuxuuse u sheegay inuu soo iibiyey! Taas ayuu gabayaagu aad ula yaabay, maxaa yeelay, xilligii gumeysiga, gobolkii waqooyi ee uu Ingiriisku ka talin jirey, *farmashiyeyaal* lagama aqoon, dadweynahana lacag la'aan ayaa daawooyinka lagu siin jirey. Markaas ayaa, malaha, waxaa ku soo dhacday su'aal ah: 'Oo dawladda iyo madaxda soomaalidu ma nooga darayeen, mase waa nooga raynayeen?!'

Dhacdadaas ayaa ku soo kicisay waxyaalo hore oo uu gocanaayey iyo dhalliilihii uu u hayey xukuumaddii ay Leegadu hoggaaminaysey ee uu mucaaradka ku ahaa. Isaga oo weli fadhiya halkii uu kiniiniga ku liqay ayaa waxaa soo booqday nin Maxamad Muuse la oran jirey oo xaaladda caafimaadkiisa wax ka weyddiiyey. Markaas ayuu ku yiri: "Maxamadow, maanta waaba gabyey!."

⁵⁶⁹ Qudhac-dhallaan: tuulo berkado leh oo waagii hore balli ka abuurantay. Dhinaca galbeedka ayay Buuhoodle ka xigtaa.

⁵⁷⁰ Waxaa la oran jirey Cilmi Yuusuf Axmed.

Markaas buu u mariyey gabaygan, sidaan meel hore ku soo sheegnay, soomaalida dhexdeeda sida weyn caanka ugu noqday. Wuxuu yiri:

1. Mastar Samatarow⁵⁷¹ gabay adaan kugu majeertaaye
2. Waxaad tahay mash-huur loo yaqaan oo mar-yeedhe ahe
3. Maxafalladase waa kaa tawnay oo reer-miyaad tahaye
4. Anigana madaad iga dhigtiyo keligi-maarmaane
5. Mayalkaan hayeey gacanta bidix ila maroortaaye;
6. Laakiinse anigaa mulkiyey madashi-goobeede!
7. Kol haddaan magaalada Shaxdaa⁵⁷² 'mood' ka wada yeedhshey
8. Waayoba maraar baa i gala duul ku makirane
9. Bal aan caawa kaan mihindisiyo mawjad kale saaro:
10. Ingiriis dalkiisii mudhxay uu cunay magoolkiisa
11. Isagoo masaafura haddaan subax ku miidaanshey
12. Oo lagu mintiday-waw dhammayn-'minawarkaa fuule'
13. Maskab kama dhaxline wiilal baa helay macaankiie
14. Kun nin baa martabadii u hadhay ama muluugtiiye
15. Inta kale mus ood laga rogtey bay meerayaan dibade!
16. Sidii baan marqaafyo⁵⁷³ u sitaa ama maraykaane
17. Sidii baan Midgaha⁵⁷⁴ uga kartaa maas faruur go'ane
18. Sidii baan maqaar ugu gam'aa meel la ii dhigaye
19. Sidii baan makaar⁵⁷⁵ lagu gubtiyo milic u joogaaye
20. Sidii baan madaal dheri karshiyo rodol u miistaaye
21. Sidii baan macaash uga gataa harag miciinkiise
22. Sidii baan martida caano qudha ugu macsuumaaaye
23. Sidii baan masruuf uga dhigtaa midhaha Toomoode
24. Sidii baan muwaashiga hayaan ugu maqiiqaaye

⁵⁷¹ Samatar: Samatar Baxnaan; gabayaa. Arag sharaxa 150d.

⁵⁷² Shaxda: magac kale oo Buuhoodle loo yaqaan. Arag sharaxa 489.

⁵⁷³ Marqaafyo: calallo.

⁵⁷⁴ Midgo: qolo la takooro. Arag sharaxa 110.

⁵⁷⁵ Makaar: qorrax kulul; suudi; milic.

25. Sidii baan majiiraha dhabbada ugu masaafoone
26. Sidii baan manjaha ugu socdaa moodhar li'idiie;

27. Sidii baan tacliin uga madhnaahay macadki⁵⁷⁶ diimeede
28. Sidii baan madow ugu jiraa maato iyo ruuxe
29. Sidii baan macruufkow sugaa macallinkiisiiye
30. Sidii baan magtii uga baxshaa muumin⁵⁷⁷ kii dilaye
31. Sidii baa miskiin tulud lahaa looga mariyaaye⁵⁷⁸!
32. Sidii baan haddii tuug i miro midigta loo goyne
33. Sidii baan xafiis meel fog jira ugu muctaadaaye;

34. Haddii laba nin oo wada muslina madaxda loo geeyo
35. Sidii baan guddida loo madhaa wax u masaynayne
36. Sidii buu rummaan⁵⁷⁹ ugu mudhxaa kii maxbuusihiye!
37. Sidii baa sharcigi meyd u yahay aan murwo lahayne!
38. Kuwa midabka soomaalinnimo lagu malaynaayo
39. Sidii buu kiniin uga mutaa maralka jiifaaye!

40. Sidii baa dalkii naga maqnaa muran u joogaaye
41. Marsadii Jabbuutaanba weli soo mihiib-kicine
42. Sidii buu makhluuqii u yahay magan-Amxaaraade!
43. Haddii dumar maxaajabad ahaa milicsi loo diido
44. Imminkay dharkoodoo milmila suuqa marayaane
45. Miidaanka noogama baqaan mana mastuurtaane
46. Muqdishaba horteed waa dhaqnayn marag Ilaahay e

⁵⁷⁶ Macad: eray asalkiisu af-carabi yahay oo la macne ah dugsi sare oo diinta lagu barto (machad).

⁵⁷⁷ Muumin: qof muslin ah.

⁵⁷⁸ Wuxuu u jeedaa geela ay xukuumaddu dadka ka dhacdo sidii ay tii gumeysigu uga dhici jirtey markii qof tolka ka mid ahi uu dembi galo, dabadeedna inta kale daraaddiis loo ciqaabo! Waa hab laga dhaxlay maamulka gumeysigii Ingiriiska ee afartannadii qarnigii 20d ka jirey dhulka soomaalida oo idil.

⁵⁷⁹ Rummaan: eray asalkiisu af-ingiriis yahay oo loola jeedo qof iska xiran oo xabsiga la isaga hayo, maxkamaddana, intii muddo ah, aan la geyn (remand).

47. Wuxuu webigu mooska u jabsaday waaa macaasida⁵⁸⁰ e !
 48. Isagaa mabsuuda e wax kale nooma maamuline
 49. Bal muxuu micneeyaye na taray ministarkaan doortay⁵⁸¹?!;

50. Afkoo malab ah shicibkii haddii lagu mashaysiiyo⁵⁸²
 51. Oo aan muraadba u qumayn mooyi say noqone
 52. Waa nala maddaaryeynayaa tan iyo maantiiye⁵⁸³
 53. Manqaa⁵⁸⁴ lagu sabaa had iyo jeer muugga dhalanteede !
 54. Hadba waxaan maqlaa boqol malyuun waa mucaawino e
 55. Maalkii arlada loo qabtiyo meeye lagcatiina?!

56. Mooskadan⁵⁸⁵ raggow duulayee maylka tirinaaya
 57. Goormaa waxay muujiyaan lagu manaafiici?!
 58. Ma mardaaddi baa socodka aan miiq la qabanaynin?!
 59. Sow riigna⁵⁸⁶ noogama mudaan madasha Buuhoodle?!
 60. Bal intee muddaahaan sugnaa maaxda iman doonta?!
 61. Bal maxaase – hay muuqatee – maradi⁵⁸⁷ loo qaatay?!;
 62. Mukhlis iyo haddaan lagu shaqayn orod maleegnaana
 63. Ma xiniinyahay moodayaan muunad nala saaray?!
 64. Ma naftiinna maaro u qabtaa nimanka loo miidhay?!
 65. Maashiyo haddaan mililka saro malow⁵⁸⁸ miyay fuuli?

⁵⁸⁰ Meeriskan wuxuu ula jeedaa fatahaaddii webiga Shabeelle ee dayrtii 1963kii. Taas ayuu u garanayaa inay tahay caro xagga Eebbe ka timid, ka dib markii ay Xamar macsidu ku badatay!

⁵⁸¹ Ministarkaan doortay: wuxuu ula jeedaa Garaad Cali Garaad Jaamac oo ahaa xildhibeen ka tirsanaa baarlamaankii Soomaaliya. Waxaa laga soo dooran jirey geyiga uu Aadan-carab ku noolaa.

⁵⁸² Mashaysiin: maaweelin.

⁵⁸³ Maantii: maantii gobannimada la qaatay (1960kii) ee ay madaxda soomaalidu taladii dalka la wareegtay.

⁵⁸⁴ Manqo: maato; carruurta, dumarka iyo xoolaha nugulka ah.

⁵⁸⁵ Moosko: xarunta dalka Ruushanka.

⁵⁸⁶ Riig: wuxuu u jeedaa ceesha biyaha matoorka lagaga soo saaro ee Buuhoodle oo kale aad loogaga baahan yahay.

⁵⁸⁷ Maradii: calankii Soomaaliya ee Buuhoodle ka taagnaa oo inta dhammaaday oo googgo'ay wax beddala waayey, dabadeedna la iskaba dejiyey!

⁵⁸⁸ Malow: nafley mulaca ka yar weyn; amuur.

66. Ma mucaarad baan ahay haddaan xaq ku maansoodo?!

31. Kurtun baa u nool: gole-ka-fuul waano ah

Sannadkii 1964ii markii lagu jirey ol'olaha doorashadii ugu horreysey ee baarlamaanka Soomaaliya ayay tixdan gaabani ku aaddan tahay. Shir weyn oo aan loo kala maqnaan, laguna qabtay quraca Buuhoodle ayuu Dhulbahante isugu yimid; iyada oo looga dan lahaa in ujeeddo siyaasadeed oo midaysan la yeesho. Waayeelkii iyo raggii siyaasadda ee shirkaas qabanqaabadiisa lahaa waxay, malaha, ka baqayeen colaad tolka dhexdiisa ka aloosanta, haddii tartan 'jaantaa-rogan' ahi uu degaanka ka furmo.

Goobtii madasha ahayd kolkii lagu soo wada dhammaaday oo shirkii in la furo loo hogbaday ayaa waxaa kacay oo hadalkii boobay gabayaaga nin ay xinif lahaayeen oo inuu xanaakadiyo u jeedey⁵⁸⁹. Ninkaas ayaa dadkii meesha isugu yimid u soo jeediyey, inta aan la bilaabin, shirka inuu Aadan-carab gabay ku furo. Mar qura ayaa sacab iyo sawaxan la isku daray, halkii uu gabayaagu fadhiyeyna la soo wada dhawray, iyada oo dhego la wada noqday.

Waa arrin aanu ku soo tashan oo kedis ah. Waxaa lagu maahmaahaa, 'xaajo ama waa kugu-bariday ama waa kugu-soo-booddey'. Tani waa 'kugu-soo-booddey', ha yeeshee meel uu wax ka diidaa uma muuqato. In kastoo maansada horeba loogu bartay, haddana tani waa tijaabo cusub! Sow, kolka, inuu isfurdaamiyo ma aha? Dadka meesha ku shirsani sow inay, mar kale, mansoyahannimadiisa qiraan ma aha? Ninkii talada keenay haddii ay ka ahayd inta uu barbarriiqdo inuu madasha ku ceeboobo, sow inuu tashigaas ku baajiyo ma aha? Sidaas buu yeelay.

Gabay gole-ka-fuul⁵⁹⁰ ah oo waano guud xanbaarsan ayuu halkii ka tiriyeey. Hase ahaatee, inta aanu dulucda gudo-gelin ayuu ka cudurdaaranayaa sida aanu ugu soo tabaabulshaysan gabaygii

⁵⁸⁹ Wuxuu ahaa Yoonis Aadan Ducaale (Dhulbahante, Reer Hagar) oo 'Aw-Yoonis' loo yaqaan. Wuxuu ahaan jirey garsooraha degmada Buuhoodle; qaaddi.

⁵⁹⁰ Gole-ka-fuul: maansada uu gabayaagu tiriyo, isaga oo aan markaas ka hor ka sii tabaabulshaysan.

madashaan oo kale ku habboonaan lahaa. Wuxuu isku tilmaamay inuu la too yahay haweeney kaydki ka dhammaaday oo si lamafileaan ah ninkii qabey iyo rag la socdaayi ay reerkii carraabo ama gudoodi ku yimaadeen! Wuxuu yiri:

1. Dadkoo kumana uunkoo kulmiyo boqorradoo kooxa
2. Dhaaxaa kursiga lay hor-dhigay kiin sidaan ahaye
3. Karintii Calaan⁵⁹¹ ugu jiraa kiilka maansada e!
4. Dadku gabayga koos uma tagee kooras baan galaye
5. Kelyona waw hayaa geesi baa kaalin-buuxshe ahe
6. Ma kurbado haddaad golaha weyn igu kadeeddaane;
7. Haddii aniga mawdka i kanbali sebenno ii kaadsho
8. Koorbada⁵⁹² Dhulbahantoo dhan iyo koonkan waxa jooga
9. Kurtun baa u nool aanan hubin inay kasaayaaane!
10. Weligeedna maantoo kalaa la i kulaalaaye
11. Ha yeeshee nin lagu soo kadshaa kirimil weeyaane
12. Kiis aanan qorin bay qabsaday koobbigiisaba e!
13. Haddii laga kor-dhaco naagahoo kaydku ka idlaaday
14. Kuurkuursi uun baa ka hadha ama kuddaanneyse
15. Kartidaanse kaga soo baxaa kodo cidhiidhyoone
16. Afar aan ku koobiyo dantoo kuran bal aan sheego:
17. Mar hadday laba u kala kacaan kal iyo laabtiinnu
18. Kari mayno xaajada qolo iyo keli ahaanteede
19. Kulligiinba meel inaad martaan kaamil ku ahaada
20. Ha kamma'ina maantaad kuftaan kiciba maysaane!
21. Reeraha is-karantiinayow⁵⁹³ kaalufka aan deynno
22. Kurka cagaha lama dhaafiye madaxda aan kaabno
23. Waayeelku haw kibidhiye⁵⁹⁴ kuruhu yuu dhaafin

⁵⁹¹ Cali: wuxuu u jeedaa gabayaagii weynaa; Cali Aadan 'Cali-dhuux'.

⁵⁹² Koorbada: eray asalkiisu af-taalyaani yahay oo uu uga jeedo ciidan ama dad (corpo).

⁵⁹³ Wuxuu u jeedaa Qayaad oo ah jilib Dhulbahante ka mid ah. Arag jaantuska 3d.

⁵⁹⁴ Waayeelku ha u kibidhiyo: ha u shawro, arrimaha taagan ha ka taliyo.

24. Iyagana kariin waa rabbiye kadinka haw dhiibo
25. Kutub iyo ninkii dhaar maraa kabaha yuu moodin
26. Oo yaanay koodhkiyo is-odhan kiishadaha buuxso!

32. Raqdeennuu ku heehaabayaa: magtii Cismaan Dhuxul

Sannadkii 1964kii mar lagu wado ayaa agagaarka Goob-weyne waxa uu baabuur ku diley nin la oran jirey Cismaan Dhuxul Abbokor oo ay Aadan-carab isku jilib ahaayeen. Reer Cali-geri oo baabuurka lahaa ayaa waxaa dhawr jeer u ergeeyey Reer Faarax Hagar; iyaga oo magtii ninkooda weyddiisanaya. Hase ahaatee, Reer Cali-geri arrintaas kama garaabin, magta Cismaan in gar loogu leeyahayna ma ay garawsan.

Ergo waliba markii ay gacmo maran iyo 'maya' kala soo noqotay ayay daruur-colaadeed geyigii dul-haraysay. Odayaashii arrinta ka ergeeyey iyo, gaar ahaan, ninka dhintay raggii jif-hoosaadka u ahaa ayay caro wada 'dig' siisay. Foolkooda iyo eraygoodaba dhirif baa ka muuqday. Waxaa raggaas ka mid ahaa Aadan-carab oo maalmahaas tiriyey gabay dhawr ujeedo uu isugu geeyey oo mar dhaar iyo gooddi lagu sheegi karo, marna 'gabay sokeeye' lagu tilmaami karo.

Sida ay arrintu ugu culus tahay ee ay u danaqday markuu ararta gabayga inoogu sheego ayuu dusha wuxuu eed uga tuurayaa Reer Cali-geri, gaar ahaan Reer Guuleed oo ahaa baabuurkii Cismaan lagugu sababay qoladii iska lahayd. Iyaga iyo annagaba wuxuu dareensiinayaa diidmada dhawrka jeer ergadoodii laga hor-geeyey hoogga ka dhalan kara; kaas oo, hanfade aan wax u fiirsan mooyee, aan cidnaba ka dahsoonayn.

Sidoo kale, wuxuu iyagana haaraamayaa oo jiitanka arrinta wax ka saarayaa rag uu ku tilmaamaayo inay 'dunida' madax u yihiin; kuwaas oo uu ula jeedo Garaadka iyo odayaasha tolka amaba uu ula dan leeyahay xubnaha maamul-dawladeedka ee ku sugnaa degaanka ay arrintu ka dhacday. Wuxuu ka digayaa, haddii aan gartooda la marin, dagaal geyiga ka holci doona iyo colaad lagu hooban doono oo habar-dugaagga iyo haaddu uuni ay ka faa'idi doonaan!

Dulucda gabaygu waa intaas, waxaase jira qodobbo kale oo xoojinta dooddiisa uu uga gol leeyahay. Waa qodobbo uu ku muujinaayo

wanaagga ay nabaddu u leedahay iyo colaad dhexdooda ka aloosantaa ba'a ay dhaxalsiin karto. Taasna wuxuu ku tusaalaynayaa Daaroodku markii uu dhexdiisa ka colloobey sida loogu haray ee dhulkii uu daaqsan jirey looga dhaxal-wareejiyey.

Wuxuu ku soo xirayaa tuducyo murti macaan xanbaarsan oo ku saabsan si dhab ah goorta ragga iyo dumarka loogu baran karo, qiimaha ay leeyihiinna lagu ogaan karo. Dumarka da'da yari way wada qurux badan yihiin. Way wada halalac leeyihiin. Dhar iyo oogoba, mid waliba hufnaanteeda ayay indhaha ku haysaa. Hase ahaatee, milgada dhabta ah ee ay midiba leedahay wuxuun baa la ogaan karaa markii la guursado ee reer iyadu leedahay ay maamusho. Ragga qudhiisu waa sidaas oo wax qumman lagama garan karo jeer hoyaad lagu muto amaba goob dagaal lagu arko.

Isaga oo Reer Cali-geri ula dan leh ayuu gabayga ku soo gebaggabaynayaa, geesi iyo fuleyba, nabaddu cid walba inay u dan tahay, isaguna uu jecel yahay inay heshiiyaan, si aan meyd qaawan bannaannada loogu arag! Wuxuu yiri:

1. Hawraarta gabay waanigaan haynnin waayadane
2. Mar haddii haween iyo carruur lala hadaaqaayo
3. Hindisiyo fahmoba wayla tahay inay hallaabeene
4. Wax yar baan haleelaa shirkee hawl kalaan galaye;
5. Marse haddii hiyigu ii qabtoon maalmo hadayaamo
6. Ma hanbeeyo anigaan lafaha heemin oo jebine
7. Ha'da alifka caawana tixdaan uga higgaad-qaatay
8. Aan hannaansho waa heli ogaa halalka waaweyne!

9. Anigaan indhuhu haran-gabow ila halaakoobin
10. Waxaan saaka hilinkii madhnaa uga habaabaayey
11. Aan uma hormaro oomatee hadhimmaduu diidey
12. Aan la hadrayaa sida dhallaan hibasho ooyaaya
13. Aan uga halmaamaa markii aan hadal odhanaayo
14. Waa inuu tolkii shalay hufnaa kala hagoonqaaqay;
15. Cismaanaan hidaayoba lahayn amase haynbaati
16. Rabbi kuma hadeyn inay baxshaan horinta Guuleede

17. Ergadoo harraaddaan lix goor harag la soo siine!
18. Hungo lama samree boqol haddii 'hooya' laga waayey
19. Annagana calooshu u hammiday hilib-gareedkiiye⁵⁹⁵
20. Hengel⁵⁹⁶ qaate nimankii gashiga noo habeen-xigaye⁵⁹⁷!

21. Ararsame⁵⁹⁸ kaleeto ha hurdee Hagar hadduu toosay
22. Cali-gerina caawa isla helay inuu hagaag diido
23. Hanfadaan⁵⁹⁹ arkayn waxa markaas soo hadoodilane
24. Raqdeennuu ku heehaabayaa haadka lalayaaye!
25. Dabkaa huraya kayntaa 'hul' odhan ama hulaaqaysa
26. Kuwii dunida haydhka⁶⁰⁰ u ahaa waa hagranaayaane
27. Malaa heedhe hoogooyinkani waaba hilib-doone!

28. Hartina waa ka yaal turugga dheer sida hadhuudhkaase
29. Ogaadeenna waa nacas hoddanoo ways 'haf' leeyahaye
30. Waa waxa shisheeye ugu hadhay hogosha dayreede!
31. Hirka Qaranro Hawdoo dhashiyo Hariyo Ciidoo dhan?
32. Heegaale⁶⁰¹ iyo toomihii oo hadow-caleemoobey
33. Intaasaa horweynku isqabtay oo heeligaa yahaye
34. Halna kuma leh Daarood dalkii waa hamaansadaye
35. Isagaa is – haanfiiirayee lama huddaysteene!

36. Bishanaa halligantii ka dhacay hagarta qaameede
37. 'Hormo-Sulub' haddaa bay ahayd waxaad halaagteene
38. Meeshaba hulqiyo waa agoon higilka muuqdaaye
39. Hadhuub dhacayba hiinhiinsi baa lagu haliilaaye !

⁵⁹⁵ Hilib-gareed: dhinaca kolba rag laga dilaa dawga uu u leeyahay inuu aarsado.

⁵⁹⁶ Hengel: weerka ama asayda dumarka raggoodu dhintaa ay intii muddo ah qaataan.

⁵⁹⁷ Nimankii gashiga noo habeen-xigay: Wuxuu ula jeedaa nimankii Cismaan Dhuxul ay isa sii xigeen. Waa Reer Faarax Hagar, Bah-Hawiye. Arag jaantuska 5d.

⁵⁹⁸ Ararsame: dhawr qolo oo Dhulbahante-Ciideed ah. Arag sharaxa 335d.

⁵⁹⁹ Hanfade: qof fudud oo aan wax hubsan.

⁶⁰⁰ Haydh: eray asalkiisu af-ingiriis yahay oo la macne ah madax (head).

⁶⁰¹ Heegaale: Waagii hore balli uun buu ahaa, haatanse waa tuulo. Dhinaca koonfureed ayuu Buuhoodle ka xigaa.

40. Odayada hunbaalleynhayiyo haydhafkiyo liidka
41. Huubada dambena yaan la siin habar-dugaaggiye!

42. Afartaa hannaanshaye haddaan hore u weydaarto
43. Halkay joogto xaajadu kuwaan hoos u dhuganeynin
44. Inaan weliba sii hogo-tusaa way habboon tahaye:

45. Mar haddaan hiddiyo loogu xilan hooyo iyo aabbe
46. Aan haybaddoodiyo korkiyo qurux la hoomaayin
47. Aan qaar la hararreeminayn hiilka iyo raaska
48. Oo aan hantida xoolihiyo hodon la raacaynin
49. Middii halaca hoogtada jabtiyo tii wax hanan doorita
50. Habaar iyo inay duco qabtiyo haayadda abuurta
51. Habeenkay dhasheen wuxuu ahaa hoodo iyo saancad
52. Haween lama yaqaan wiil intaan hoyga loo geline!;

53. Mar hadday timaha heegatee halabta sii deyso
54. Ay inuu habaas yari qabtiyo hugufka diideyso
55. Hunguraa ku gala guur adoo haabigii dhigaye
56. Hadbana kii la haasaawayaad kaga hinaastaaye!
57. Markase aqal hadh weyn loo dhisaad hulo-ogaataaye;

58. Raggana jeer hoyaad lagu mutiyo subaxda hiirtaanyo
59. Hadba kii hub wacan baad libaax hanada mooddaaye!
60. Hiltarba⁶⁰² ugama rayn gaaladuu holay dagaalkiye
61. Geesiga hamaankaa cashada la is-halaa-feedho
62. Iyo fulaha heeryada madow lagu 'ham'siin doono
63. Midna nabaddu hoos uma riddee hadiyad weeyaane
64. Allow yaa hu'geenna aan qabnee ina heshiisiya!

⁶⁰² Hiltar: wuxuu ula jeedaa Adolf Hitler oo hoggaamiye ka ahaa dalka Jarmalka iyo xisbigii Naasiga ahaa ee ka talin jirey. Wuxuu ahaa hoggaamiyihii Jarmalka geliyey dagaalkii 2d ee dunida; kaas oo 1945kii lagu jebiyey. Isaga qudhiisa maalintaas ka dib cidina ma arag: raq iyo ruux toona!

33. Goormaa la dilayaa?: kuhaan la aqbalay!

Dastuurkii ugu horreeyey ee Soomaaliya sidii uu dhigaayey, muddada madaxweynaha jamhuuriyaddu uu xafiiska hayn karaayey waxay ahayd 6 sano. Waa sannadkii 1967kii. Aadan Cabdulle Cusmaan oo ahaa madaxweynihii koowaad wuxuu madaxtooyada fadhiyey sannadihii loo oggolaay. Wuxuuse xaq u leeyahay mar kale inuu doorasho labaad isu soo taago. Halkii ay arrintaasi ka fuleysey waxay ahayd baarlamaanka qaranka.

Raggii madaxweyne Aadan Cabdulle ay siyaasadda isaga soo horjeedeen fikrado wanaagsan kama ay bixin jirin. Waxay ku tilmaami jireen nin aad qun-yar-socod u ah oo himilooyinka iyo han-weynida dadweynaha aan la lug-heli karin. Marar badan, madaxda xisbiyada mucaaradka ahi waxay ku eedayn jireen, dadka iyaga taageersanna u sheegi jireen inuu yahay qadiyadda soomaalida maqan nin aan dan ka lahayn, darxumada danyartana aan dareemi karin. Kolkolka qaarkood waxay ku dhiirran jireen inay caqiidadiisa duraan, iyaga oo ku andacoon jirey talyaaniga ay 'saaxiibbada' yihiin inuu ku diin yahay! Ma jirin wax markhaati ah oo raggii wararkaas ku murmi jirey ay dadweynaha soo hor-dhigi jireen, in kastoo ay been sheegayeenna, madaweynuhu weligiis kama dacwoon, meel fagaare ahna kagama caban!

Hase ahaatee, raggii isaga ku dhowaa waxay iyaguna ka sheegi jireen fikrado kale oo kuwaas mucaaradka aad uga duwan. Waxay ku tilmaami jireen nin si daacad ah uga soo qayb-galay halgankii gobannimoddoonka ee ay Leegadu hoggaaminaysey. Nin ku dhaawacmay mid ka mid ah dagaalladii taageereyaasha xisbiga lagu soo qaadi jirey ee Talyaani iyo dadkii raacsanaa ay kolba ku daandaansan jireen⁶⁰³. Waxay ku sheegeen inuu ahaa, muddadii uu xafiiska madaxtooyada joogey, nin aan ku danaysan oo naftiisa iyo xigtadiisa aan midna uga faa'idayn. Nin dastuurka dhab u ilaaliya oo

⁶⁰³ Sannadkii 1973kii mar aannu waraysi kula yeelannay Akademiyadii Cilmiga iyo Fanka ee Muqdisho wuxuu madaxweynuhu na tusay dhaawac garabka midig ka soo gaarey sannadkii 1946kii; kaas oo kaga yimid jaaliyaddii carbeed ee Talyaaniga la safnayd, gobannimada dalkana ka soo hor-jeeday.

ra'iisal-wasaaraha iyo wasiirradiisa aan ku faro-gelin hawl-maalmeedka xukuumadda. Nin af gaaban oo caqli ku shaqeeya, hiyikaca dadweynaha aan u debsin, sawaxanka bannaanbaxyaduna aysan qorshihiisa wax qumman ka beddalin!

Si kastaba ha ahaatee, dagaayadaha xisbiyadii mucaaradka ayaa dalka xoog ugu dhex-fiday. Mar keliya ayaa dadweynihii waxaa laga dhaadhiciyey madaxweynuhu inuu yahay fikradda soomaali-weyn ninka hor-taagan, dalkana ku tolaya gumeysteyaashii shalay laga xoroobey iyo, guud ahaan, Reer-Galbeedka. Saamaynta ay dagaayaddaasi lahaydna waxay muuqatay maalintii uu doorashada labaad isu soo taagey; maalintii baarlamaanka lagaga adkaaday, dadweynihii hawsha codbixinta raadiyaha kala socdeyna aysan inna wax ilmo ah u daadin!

Kursiga madaxtooyada ninkii maalintaas kula tartamaayey wuxuu ahaa Dr Cabdirrahiid Cali Sharma'arke oo ay xisbigii SYL ka wada tirsanaayeen. 1960kii markuu Aadan-cadde madaxweyne noqday, wuxuu ahaa ninkii uu ra'iisal-wasaaraha u magacaabay ee jagadaas hayey ilaa Maarso 1964kii. In kastoo, sidaan soo sheegnay, isaga iyo madaxweynuhuba ay xisbiga Leegada ka wada tirsanaayeen, haddana waxaa Cabdirrahiid laga haystey fikrad ka duwan tii Aadan laga haystey. Waxaa dalka dhexdiisa ugu shaacday inuu yahay nin waddani ah oo, sir iyo saaq, si uu isugu keenoba, soomaali meel isugu keeni doona. Xataa dadkii aan Leegada ka tirsanaan jirin ayuu in badan ku yeeshay, wuxuuna u muuqday nin aan la mid ahayn madaxda qun-yar-socodka u badan ee Golaha Dhexe ee xisbiga iyo midka xukuumaddaba ay ka wada hawl-galaan. Nin lala simi karo Jamaal Cabdinnaasir, Kuwaame Nakruuma iyo Axmed Sikatuure⁶⁰⁴; madaxdii Afrikada cusub ugu cadcadayd ee gumeysi-la-dirirka caanka ku noqotay.

Inta badan wuxuu Cabdirrahiid magacaas dadweynaha kaga helay dagaalkii 1d ee Itoobiya iyo Soomaaliya dhex-maray sannadkii 1964kii iyo sidii, nafsad ahaan, uu ummadda ugu diyaariyey. Iyada oo jamhuuriyadda oo idili ay ku hawllan tahay doorashadii baarlamaanka ee xilligeedii soo galay ayay ciidammada Itoobiya

⁶⁰⁴ Cabdinnaasir: madaxweynihii Masar; Nakruuma: madaxweynihii Gaana, Sikatuure isna wuxuu ahaa madaxweynihii dalka Gini (Guinea).

meelo dalka ka mid ah dagaal ku soo qaadeen, soohdintana ka soo gudbeen. Ra'iisal-wasaare Cabdirrahiid wuxuu go'aamiyey, dawlad iyo dadweyneba, daafaca dhulka hooyo in loo darbado, ka dib markuu ciidankii qaranka ee da'da yaraa heegan geliyey. Iyada oo xaaladdaas lagu sugan yahay ayay weriyeyaashu weyddiiyeen, haddiiba uu dagaal dalka ku soo fool leeyahay, waxa laga yeelaayo doorashooyinkii awel hore muddaysnaa. Wuxuu ku jawaabey hadal uu dadweynuhu ku jeclaaday oo ahaa: "Gacanna waa ku dagaallamaynaa, gacanna waa ku codaynaynaa!"

Jawaabtaas ka sokow, wuxuu magac dheeraad ah ku helay siduu ugu hawl-galay dhismaha Xoogga Dalka xilligii uu ra'iisal-wasaaraha ahaa. Iyada oo madaxda jamhuuriyaddu aysan ku wada raacsanayn ayuu xiriir dhow wuxuu la yeeshay dalka Masar iyo Midowgii Soofiyeeti, si uu ciidanka qaranka hub casri ah iyo tabobbarba ugu helo.

Sababahaas ayaa ugu weynaa kuwii uu doorashadii madaxtooyada ee 1967kii Cabdirrahiid ku helay, madaxweyne Aadan Cabdullena uu kaga guuleystey. Hase ahaatee, muddo dheer madaxweynaha cusubi jacaylkii iyo sacab-tunkii dadweynaha kuma uu naalloon. Dad aan yarayn oo taageeri jirey ayaa haddiiba darraabay, markii uu xafiiska fariistay oo Maxamad Ibraahin Cigaal⁶⁰⁵ uu u magacaabay ra'iisal-wasaaraha cusub ee Soomaaliya. In kastoo uu Cigaal ugu magac dheeraa raggii gobannimada gobollada waqooyi u soo halgamay, haddana waxa gadaalkii lagu tirin jirey qun-yar-socod, sida Aadan Cabdulle, xagga Reer-Galbeedka u janjeera, himilooyinka iyo han-weynida dadweynahana aan u jajabnayn. Sidaas darteed ayaa waxaa candhuuf dib u liqay dhammaan intii Cabdirrahiid niyadda ku xirtay, una malaynaysey siyaasadihiisii 'bidix-ka-warqabka' ahaa inuu halkiisii ka sii wadi doono, kolka uu 'Villa Somalia'⁶⁰⁶ ka soo jeesto. Mase noqon!

⁶⁰⁵ Maxamad Ibraahin Cigaal: ra'iisal-wasaarihii Soomaaliya intii u dhexaysey 1967kii ilaa 1969kii. Dalka Koonfurta Afrika ayuu ku geeriyooday sannadkii 2002dii. Waxaa lagu aasay magaalada Berbera.

⁶⁰⁶ Villa Somalia: xarun ku taal bartamaha magaalada Muqdisho oo maamulkii Talyaaniga laga dhaxlay. Degaanka rasmiga ah ee madaxweynaha Soomaaliya iyo

Dadkii doorashada Cabdirrashiid ku farxay ee u sacab-tumay ayuu Aadan-carab ku jirey, markii dambena wuxuu ka mid noqday magacaabiddii Cigaal intii ku niyad-jabtay. Iyada oo arrintu ay weli xan iyo xamxam joogto oo magaca ra'iisal-wasaaraha aan lagu dhawaaqin ayuu gabayaagu Xamar tegey. Madaxweynaha qudhiisa markuu ka habsaday oo ay xantii u rumowdey ayuu, siduu ii sheegay, tallaabada caynkaas ah uga digey. Wuxuuba ku cabsiiyey, haddii uu magacaabiddaas ku adkaysto, in la dili doono! Madaxweynuhu, sida dib ka caddaatay, digniintaas ma xaalayn. Bishii Agoosto 1967kii ayuu Maxamad Ibraahin u magacaabay ra'iisal-wasaarihii saddexaad ee dalka.

Mar kale ayuu xisbigii Leegadu ku kala jabay doorashadii Cabdirrashiid iyo magacaabiddii Maxamad Ibraahin. Rag jagooyin sarsare ka soo qabtay goleyaasha Syl iyo xukuumadihii hore dirkaba ayaa markaas inta dhinac u baxay waxay ku dhawaaqeen xisbi cusub oo 'Dabka' loogu waqlalay, madaxna uu ka noqday Cabdirisaaq Xaaji Xuseen⁶⁰⁷.

Xisbigaas raggii ku biiray ayuu, markaanna, Aadan-carab ka mid noqday, wuxuuna tiriyey magacaabidda Maxamad Ibraahin gabay uu aad ugu diiddan yahay ee uu waddaniyadiisaba iyo daacadnimadiisaba shaki ku gelinaayo. Arar macaan oo murti miiran ah kolkuu cabbaar wado ayuu dulucda u daaddegayaa. Ra'iisal-wasaaraha la magacaabay ayuu ku canbaaraynayaa inuu yahay nin shisheeye ku xiran, dantiisuna ay ku kooban tahay xoolo badan oo uu meel ka buuxsado, magaca dadkana uu ku taabo. Magacaabiddiisa ayuu kala mid dhigayaa *jar-iska-xoornimo* iyo *ilduuf siyaasadeed* oo ay soomaalidu u naafan doonto. Muxuuse eedda sidaas u culus ku muujin karaa? Wuxuu markhaati ka dhiganayaa sodcaal degdeg ah oo, wax yar kadib markii la magacaabayba, uu ku tegey dhawr dal oo Yurubta Galbeed ah. Taas ayaana daliil ugu fillayd soomaalidii xilligaas oo jeclayd bahdii shuuciga iyo carabtii kacaanka ahayd in xiriir adag lala yeesho. Wax tiro yar oo aan xusid mudnayn kolkii

weliba xafiisyada uu ku shaqeeyo ayay ahayd intii u dhexaysey 1960kii ilaa 1991kii.

⁶⁰⁷ Cabdirisaaq Xaaji Xuseen: wuxuu ahaa ra'iisal-wasaarihii Soomaaliya intii u dhexaysey Abriil 1964kii ilaa Luulyo 1967kii. Ameerika ayuu ku nool yahay.

laga reebo, dadweynaha Reer-Galbeedka lama maqashiin karin. Sababtuna, sida la garan karo, waxay ahayd kaalintii ay ka qaateen kala-qaybinta dalka iyo hiilkii ay mar walba la garab-taagnaayeen Itoobiya oo ka mid ahayd xoogaggii dhulka soomaalida wax ka saanyaday.

Wuxuu gabayaagu ku doodayaa, ka hor intii aan la magacaabin, inuu isagu ahaa, daymadii horeba, ninkii ogaadey qorshaha dambe ee Maxmad Ibraahin, ummaddana uga digey, in kastoo aan dhegba jalaq loo siin! Wuxuuba aamminsan yahay Axmed Yuusuf⁶⁰⁸ oo maamulkiisu uu xabsi ku xukumay in qudhiisu ka daran yahay, uuna galay midka ninkaasu ku eedoobey dembi ka culus. Dembigaas uu ra'iisal-wasaaraha ku eedaynaayo isaga oo aan carrab-baabin ayuu haddana ku canbaaraynayaa inuu yahay nin tadhahay oo ummadduba aanay cayayaan uga duwanayn!

Ugu dambaysta, madaxweyne Cabdirrashiid ayuu gabayga ku soo qaadayaa, wuxuuna ku tilmaamaya demmani iyo doqonnimo, isaga oo isweyddiinaya, kolley iyo kolley, waa la dili doonaaye, goorta la dili doono. Siday soomaalidu qabto, Aadan-carab madaxweynaha waa kuhaamay, waana la helay, illayn waa gabayaaye! 15kii Oktoobar 1969kii ayaa, allaha u naxariistee, magaalada Laascaanood lagu toogtey⁶⁰⁹. Wuxuu yiri:

1. Geelaba hal Deeq loo basxshey oo darar Ilaah siiyey
2. Oo doobi culus loo yaqaan daafta inay geyso
3. Maruun buu dac-gudhiyaa⁶¹⁰ sebaan doog-xumaad dhacaye!
4. Senge aan dabayshu hungureyn ama diyaaraadku
5. Dardar iyo haddii toban rogaal laysu dabo-joojo
6. Maruun buu dakaamaa fardaha dihiini dhaafaane !

⁶⁰⁸ Axmed Yuusuf Ducaale (Isaaq, Habar-awal): Xilligii uu Cigaal ra'iisal wasaaraha ahaa ayaa, isaga oo ah wasiirka arrimaha dibedda ee Soomaaliya, waxaa Axmed lagu eedeeyey, laguna helay dacwad khiyaamo-qaran ah, waxaana lagu xukumay 24 sano oo xarig ah.

⁶⁰⁹ Waxaa diley askari booliska ka tirsanaa oo la oran jirey Siciid Yuusuf Ismaaciil (Majeerteen, Cali Saleebaan). Wuxuu ku jirey ilaaladii nabadgalyadiisa loo qayday.

⁶¹⁰ Dac-gudh (dac-gur): hal candhadii qabta oo iska caano-yaraysay.

7. Durdurrada socdiyo webiyadaa wada duraabaaya
8. Diraacdoo qadhaadh gugu hadduu soo degdegi waayo
9. Maruun bay debcinayaan biyuhu dililiqleeyaane!

10. Dacwad iyo sidaan had iyo jeer dood u celinaayey
11. Aan gabayga meel dacar bugta leh ugu duqaynaayey
12. Anigana da'daydiyo haddaa daal i soo ridaye!
13. Cirrona waa digniin malakumawd dooyadiisa ahe
14. Mar hadduu filkay dabargo' iyo diiqba yahay haatan
15. Dabeecay waddee waxaa habboon diinta ku ekow e!
16. Dudmona waa qabaa ima oggola dumarba taydiye⁶¹¹

17. In kastaan xigmado daadiyaan dawga fahamsiiyo
18. Ragna waxa dareersaday nin lacag iga dammaan roone
19. Waa waxay darbiyo gaajadii dubatay qaadeene!
20. Dulli lagu qadeeyiyo cisiga daa'in noqonaaya
21. Duuggeeda uma fiirsannine waa dugaag falane;
22. Kol haddaanan daabici aqoon lacagta loo daadsho
23. Inuu hadalba diirkiyo laftiyo galo dubaaqooda
24. Oo lagu daweyn karo ka hadhay daqaqankeediye!

25. Anigay indhuhu dam i yihiin dhegaha aan duubto
26. Oo kii i daaddihin lahaa aan ka dabin-dhuudo
27. Oo hay duwina sow naftaba deli ka xoor maaha?!

28. Maantay inoo dagan yihiin dan iyo liibaani
29. Dulalaati bays keen tusa iyo meel daleel cada e;
30. Mid shisheeye dookhii watoo dahab shaqaynaaya
31. Maantana - dillaannaye - haddii dunidi loo dhiibay
32. Oo uu mindida daabka helay idinna dooxaayo
33. Dabkii ololi dherigiina waa soo dul-dhigayaaye
34. U darbada xabaal nololi waa idinka doofaare!

⁶¹¹ Wuxuu u jeedaa afadiisii Xalwo Saleebaan Dacar oo intuu si xun ugu gabyey waqtigaas dudmo kaga maqnayd.

35. Dunjigaaba soomaaliyeey ! adiga oo duuban
36. Inuu Maxamad⁶¹² daar loo dhiisiyo doollar idin siistay
37. Oo aanu daacad u dhoweyn waxa daliilkiiya
38. Dastoorkaba ka weyn shicibku wuxuu diidayuu nacaye
39. Duulkaad necbaydeen buu Xamar 'soo degooy' yidhiye⁶¹³
40. Saakaa la doortuu hadhkii doonay Reer Yurube!

41. Afartii qolee ugu darrayd Orobba duunkeeda
42. Darbad keliyahaan socodka loo kala dambaysiinnin
43. Ma ninkaa u duulaa qarsaday inuu dillaalaayo?!

44. Dooxada waraabtaye in badan daadku mulacyeeyey
45. Iyo duco hadduu waalidkaa dacalka kuu buuxsho
46. Labaduba duraayeey ahayd inay dux reebaane!
47. Waayeelna wuxuu daalacdaa doogta loo dhimane;

48. Iyadoo dadweynuhu hurdaan doocba laga haynin
49. Aan wararka duufaanku sido dibedda loo saarin
50. Daymadii horaa Ina-Cigaal⁶¹⁴ iigu daahiraye
51. Sow taan dareemaye wuxuu damacsanyay sheegay!!

52. Axmedkuu⁶¹⁵ dorraad yidhi 'xabsiga daa'inka ah geeya'
53. Dembi igala kulul baabu galay duhur dharaareede
54. Duqsi baanu ina moodayaa amase daayeere
55. Hadbana qolo diyaafad u dhigtiyo daawashow furane;

56. Demmanaa wadaadkiyo⁶¹⁶ kuwuu derajaduu dhiibtay!
57. Bal maxaa digniin igu hadhay aan diri karaa maanta?!
58. Goormaa la dilayaa tolow doqontu waa meyde?!

⁶¹² Maxamad Ibraahin Cigaal; ra'iisal-wasaare. Arag sharaxa 605d.

⁶¹³ Duulkaad necbaydeen: wuxuu u jeedaa Maraykanka.

⁶¹⁴ Ina-Cigaal: ra'iisal-wasaare; arag sharaxa 605d.

⁶¹⁵ Axmed Yuusuf Ducaale: wasiir. Arag sharaxa 608d.

⁶¹⁶ Wadaadka: wuxuu ula jeedaa madaxweyne Cabdirrahiid oo ahaa nin si muuqata diinta islaamka ugu dhaqma.

34. Leego waa dalanbaabbi!
dacaayad-siyaasadeed & dardaarwerin

Waa bilihii ugu dambeeyey sannadkii 1968kii. Waxaa lagu jiraa ol'olihii doorashada mudaneyaasha baarlamaanka; taas oo lagu dhawaaqay inay dhici doonto bisha Maarso ee 1969ka. Laga soo bilaabo 1960kii waxaa dalka ka talinaayey xisbigii Leegada. Doorasho kasta dabadeed, iyaga ayaa kuraasta ugu badan ee golaha sharci-dejinta ku guuleysan jirey, xukuumaddana dhisi jirey.

Waa run kuraasta ugu badan inay Leegadu baarlamaanka ku lahaan jirtey, hase ahaatee taasi ma ahayn wax caddaalad iyo hufnaan ku dhici jirey. Musuqmaasuq aan la qarsanayn, cod-bixinta oo boob lagu maamulo, xirxiridda iyo cabsiinta mucaaradka, ku-adeegsiga ciidanka iyo hantida ummadda ka dhexaysa; intuba waxay ahaayeen tabo aanay madaxda Leegadu ka xishoon jirin. Waa tabihii u suuraggeliyey inay maamulka dalka ku keliyeystaan, ninkii aan iyaga raacinna ay u tub-iyoo-ceel-joogsadaan, ooddana ka soo rogtaan!

Noloshaas siyaasadeed ee sumaysan iyada oo lagu jiro ayaa, sidaan soo sheegnay, waxaa la gudo-galay ol'olaha doorashadii mudaneyaasha baarlamaanka. Gobollada iyo degmooyinka dalka ayaa loo kala yaacay. Ninkii haysta oo Leegada ka socdaayi lacag ayuu qaybinayaa, kii kalena af maran oo aanu waxba ku helayn ayuu la meeraysanayaa. Musuqmaasuq aan nin ka marani badnayn ayaa la isku eedaynayaa. Ballanqaadyo aan mudac ka daabnayn ayaa dadweynaha loogu sheekaynayaa. Waase la is-og yahay oo ragga baarlamaanka iyo ummadda doorata waxaa isugu horraysa, isuguna dambaysa xilliyada ay hawlaha cod-bixintu socdaan!

Beryahaas ergooyinkii Xamar ka ambo-baxday ee ol'olaha doorashada gobollada ugu kacday waxaa ugu awood iyo tiroba badnaa tii xisbiga Leegada. Waxaa hoggaaminaayey ra'iisal-wasaaraha cusub oo gobollada dalka intooda badan degmo-degmo u tegey, isaga oo dadweynaha ka dhaadhicinaaya codkooda inay xisbigiisa siiyaan. Raggii caanka ahaa ee ergadaas ku jirey waxaa ka mid ahaa gabayaagii weynaa ee, allaha u naxariistee, la oran jirey

Cali Cilmi Afyare⁶¹⁷. Dhaqankii siyaasadeed oo waayadaas hirgalay ayaa waxaa ku soo kordhay xisbi waliba inuu yeesho gabayaa u gaar ah oo madaxdiisa ammaana, kuwa ka soo horjeedana wax ka sheega. Gabayaagaas oo kale waxaa hawlihiisa ugu weynaa xisbiga uu afhayeenka u yahay inuu taageereyaal badan aftahammadiisa ugu soo jiido. Laga soo bilaabo 1958kii wuxuu Cali Afyare ahaa gabayaa Leegada ku karan, kana tirsanaan jirey xisbiyadii ugu horreeyey ee Leegada mucaaradka ku ahaa sida xisbigii 'Gareedka' iyo kii uu, waayadii dambe, u xuub-siibtay ee 'Sdu'da loo yiqiin. Beryahaas dad badan ayaa ra'iisal-wasaaraha karti u qiray markii uu ku guuleystey gabayaa miisaanka Cali Afyare leh inuu xisbigiisa ku soo biiriyo!

Si kastaba ha ahaatee, ergadaas ayaa soo gaadhey Buuhoodle oo ka mid ahayd meelihii ay taageereyaasha Leegadu sida aadka ah ugu yaraayeen. Xaflad halkaas lagu qabtay ayaa waxaa ka geeraaray Cali Afyare; geeraarkaas oo u badnaa ammaanta ra'iisal-wasaaraha iyo xisbigiisa. Dadkii geeraarkaas dhegeystey waxaa ka mid ahaa Aadan-carab oo isaguna ka tirsanaa, gabayaana u ahaa xisbigii 'Dabka' la baxay ee xilligaas kooxaha mucaaradka ah ugu cadcaddaa. Saddex meeris oo geeraarka Cali Afyare ku jirey ayay Aadan wax ka raaceen, wuxuuna, markuu dhuuxay, u arkay goldaloolo gabayaaga iyo Leegadaba lagu haadsan karo. Waxay ahaayeen:

*"Gacantaa na yar duubano
Daacad baannu sidnaaye
Tolow yaan nala diidin!"*

Wuxuu Aadan u gartay Cali inuu iyaga Reer Buuhoodle ah ku hunguri-gelinaayo ballanqaad dhaqaale oo xagga ra'iisal-wasaaraha uu ka sido, isla markaasna uu ku beer-dulucsanaayo qabyaalad iyo

⁶¹⁷ Cali Cilmi Afyare (Majeerteen, Cismaan Maxamuud): wuxuu ahaa gabayaa qaybtii dambe ee qarnigii 20d oo dhan ka mid ahaa maansoyahannada raca hore, lagana dhegeysan jirey Raadiyo Muqdisho. Waayadii dambe wuxuu ka tirsanaa hal-abuurrada Wasaaraddii Warfaafinta & hanuuninta dadweynaha ee Soomaaliya. Sannadkii 1986kii ayuu ku geeriyooday magaalada Xamar; isaga oo sano-toddobaatanad ku jira.

abtirisiinada uu isagu dadka degaanka la wadaago⁶¹⁸. Maalintii uu Cali geeraarkiisa dadka maqashiiyey habeenkii ka dambeeyey ayuu Aadanna mid jawaab ah wuxuu ka mariyey xarunta xisbiga 'Dabka' ee Buuhoodle. Wuxuu ahaa geeraar dheer oo kii Cali Afyare ku qaafiyad ah, ayna dhab uga muuqato sidii uu Leegada u diiddanaa iyo xisbigii uu ka tirsanaa siduu ugu heellanaa. Haddaan soo koobno ujeedooyinka geeraarku waa sidan soo socota:

1. Bilawgaba, codsiga Cali ayuu ku gacan-sayrayaa. Wuxuu ku canbaaraynayaa inuu yahay nin jeebabka lacag looga soo buuxiyey, dabadeedna wax aan dawlad ahayn iyo madax ay ummaddu nacday ammaan aan jirin dusha uga dhoobaaya!;
2. Sidaas markuu u ararto ayuu toos ula hadlayaa guddoomiyaha degmada iyo booliska; kuwaas oo, meel walba oo dalka ka mid ah, lagu eedayn jirey inay Leegada u hiillin jireen, mucaaradkana ay si xun u cadaadin jireen, gaar ahaan xilliga doorashada lagu jiro. Wuxuu ka codsanayaa labada xafiisba inay xisbiyada loollamaaya isku si ula dhaqmaan, si ay danta guudi u meel-marto, xaqana aan loo duudsiyin;
3. Dabadeed, Cabdirasaaq Xaaji Xuseen⁶¹⁹ oo markas ahaa cadawga Id ee Leegada ayuu si qurux badan wuxuu uga daafacayaa 'xifaale dadweyne' oo waayihii dambe dadkii ka soo horjeeday ay dhalliil siyaasadeed uga dhigeen. Maxayse ahayd? Sannadkii 1964kii, wax yar ka dib, markii ra'iisal-wasaare loo magacaabay ayaa waxaa dalka ka dhacday abaar aad u qoob cuslayd oo gobollada dhexe 'baastaaley'⁶²⁰, looga bixiyey, dad iyo duunyona, si ba'an loogu naaftay. Magacaabiddiisii iyo abaartii markay isku soo beegmeen ayay dadweynuhu waxay ku naanayseen *Cabdi-abaar*! Saddex sano ka dib, 1967kii ayaa Cabdirrashiid madaxweyne loo doortay; kolkaas baa isla maalmihiiba roob badani dalka ka da'ay. Isagana waxay ku naanayseen *Rooble*. Cali Afyare ayaa xifaaladaas labada nin midna ku ammaanay, midna dhalliil uga dhigay, kolkaas ayuu Aadanna uga

⁶¹⁸ Cali Cilmi wuxuu Reer Buuhoodle oo Dhulbahante ah ugu habar-wacanayaa tolweynaha 'Harti' oo ay wadaagaan ama ay isugu yimaadaan. Arag jaantuska 3d.

⁶¹⁹ Cabdirisaaq; ra'iisal-wasaare. Arag sharaxa 607d.

⁶²⁰ Magacaasi wuxuu ka raacay baasto dadkii ay abaartu waxyeellaysay, gargaar ahaan, loogu keenay, looguna qaybin jirey.

hal-celinayaa, uguna jawaabayaa abaarta iyo aaranku inay yihiin wax uu Eebbe keeno oo aan aadanuhu lug iyo gacan toona ku yeelan karin;

4. Wuxuu weerar ku qaadayaa rag Reer Buuhoodle ah oo xagga Leegada u janjeera; kuwaas oo uu ku eedaynaayo wanaagga iyo wadajirka reerka inaysan dan ka lahayn, rag aan u qalminna ay madax uga dhigayaan. Ha yeeshee, wuxuu ku laab qabow yahay isaga marnaba in aan la duufsan karin oo uu yahay libaax digniin qaba!;

5. Wuxuu rumaysan yahay Leegada oo uu ku biiraa inay ula mid tahay dalka uu deggan yahay isaga oo lacag siistay! Markaas buu isweyddiinayaa, haddii uu sidaas yeelo, halka uu ku noolaan doono iyo meesha uu xoolaha ku dhaqan doono;

6. Dacaayadaynta Leegada ayuu haddana u ban-baxayaa. Wuxuu ku tilmaamayaa inay tahay wax duqoobey, lana joogo xilligii ay geeriyoon lahayd! Wuxuu ina leeyahay, 'dad iyo duunyoba wixii duq noqdaa waa waxtar beelaan, Leegaduna waa sidaas oo waa xisbi ay ummaddii ka wada dhaqaaqday!';

7. Ugu dambaystana, wuxuu aad u liidayaa kooxaha tirada yar ee Buuhoodle ku abtirsada, Leegaduna ay codkooda iyo taageeradooda ku xisaabtamayso. Wuxuu ku tilmaamayaa inay yihiin dad aan magac wanaagsan iyo waxtar midna lahayn oo doorashada soo fool leh aan inna waxba ugu fillaan doonin.

Wuxuu geeraarkaas ku yiri:

Indhoweyd dibnahaygiyo
Carrabkayga ma daalino
Gabay meel ku duqee iyo
Geeraar daabiciddisaba
Dakaamaan ka ahaaye;
Afyaray⁶²¹ durqumaaya oo
Abtirsiiino u daacayoo
Waxaan dawlad ahaynoo
Dastoorkii ka tallaabayaan

⁶²¹ Afyare: Cali Cilmi Afyare; gabayaa. Arag sharaxa 617.

Addoontaa deriskeenna⁶²²
 Ka daw-qaadan karayn oo
 Irbad daaba gunteeda
 Dunta noo gelinayn oo
 Intuu doollar ka miisto:
 Diktoor weeye Rashiid⁶²³ iyo
 Ammaantuun daldalaaya;
 Ninkaasaa digdigtiisa
 Laga daabaqayaaye
 Bal daryaanka rasaastiyo
 Madaafiicda digteediyo
21.Dabaabaabka dhegeysta!

Hadal wayga diddiif
 Halna waa dacwaddiye;
 Hadal wayga diddiife:
 Dhiisaygow⁶²⁴ dallacaad iyo
 Duunyo haw hunguroonnine
 Dariiqaa wacan hay oo
 Dimoqraaddi ahaw!
 Bilayskow danta caamiyo
 Inaynaan dambasoobin baan
 Ka dagaallamayaayoo;
 Xaq la duudsiyayaa baan
 Hadba daahiriyaaye;
 Dedaalkaa ma wadaa?
 Mise waa ka debcaayoo

⁶²² Wuxuu meeriskan ula jeedaa dawladda Keenya oo markaas ka hor gobolka N.F.D si xaqdarro ah loogu daray, haddana ra'iisal-wasaare M. I. Cigaal uu heshiis nabadeed kula soo galay magaalada Caruusha ee dalka Tansaaniya 1968kii.

⁶²³ Rashiid: wuxuu u jeedaa Madaxweyne Cabdirrashiid Cali Sharma'arke.

⁶²⁴ Dhiisay: magac-madaxeed af-ingiriis ka soo jeeda oo la macne ah 'Guddoomiye Degmo'. Arag sharaxa 415d. Wuxuu gabayaagu guddoomiyaha degmada ka codsanayaa inuu ku dedaalo sidii ay doorashadu xaq ugu dhici lahayd. Wuxuu dareensanaa xisbiga Leegada ee ay xukuumaddu ka dhisan tahay inuu, sidii caadada u ahayd, ragga u sharraxan u eexan doono, codad aan jirinna uu ugu shubi doono.

36.Naftaydaan debbaraa?!

Halna waa dacwaddiye:
 Kuwa roobka da'aayiyo
 Dirirkoo curanaayiyo
 Daruurtii ku lib-sheegtaye
 Dartayaad ku hesheene
 'nagu daasta' yidhaahda
 Dembuun bay ka dhaceene
44.Ilaah deeq leh miyaa?!

Shar hadduu ina daariyo
 Haddaad khayr deristaanba
 Rabbaa soo dejinaaya oo
 Iimaankaa u daliila!
 Abaartii lagu deegay⁶²⁵
 Risaaq⁶²⁶ baa u damiina
51.Taasina wayska dacaayad!

Hadduuse Yoonis⁶²⁷ ku doodo
 Buuhoodlaan isla dooni
 Xasanna⁶²⁸ maanta u doorta
 Laba aan is-daboolin oo
 Doqonniino ku saabasanoo
57.Laga diidey miyaa?!
 Ilmo-Aadan Ducaaliyo⁶²⁹
 Danwadaagta Bah-Khaalido⁶³⁰

⁶²⁵ Lagu deegay: lagu xoolo-beelay; lagu saboolay.

⁶²⁶ Risaaq: Ra'iisal-wasaare Cabdirisaaq Xaaji Xuseen. Arag sharaxa 607d.

⁶²⁷ Yoonis: Aw-Yoonis Aadan Ducaale; qaaddigii Buuhoodle. Arag sharaxa 589.

⁶²⁸ Xasan: Xasan Xaaji Cumar Camey (Dhulbahante, Reer Hagar); isaga oo xisbiga Leegada ka tirsan, Aadan-carabna uu ka soo horjeedo ayuu ku guuleystey doorashadii. Nayroobi ayuu ku dhintay sannadkii 2001dii.

⁶²⁹ Aw-Yoonis iyo walaalihiis. Arag sharaxa 589.

⁶³⁰ Bah-Khaalido: Lafo ka mid ah Reer Cali-geri & Reer Hagar (Dhulbahante). Waxay isku raacsan yihiin ayeeyo hore oo awooweyaashood-aabbe wada dhashay. Waxay ahayd Dhulbahante, Khaalid. Arag jaantuska 3d.

Dirkoodiiba israacay iyo
Iblayskaa dubbahaarane
Dugsigowgu xasaysan
Durbaankuun ha tumeene
64.Ma na duufsan karaan?!

Ugaadh deyr lagu meershiyo
Daldhaceey garannuug iyo
Dabotaag iyo cawl iyo
Saryan dooxo baraystiyo
Goodirkii demmanaa iyo
Golcas aan dammanayn oo
Damalkii u magooliyo
Deeradaa la sabaaye;
Ma libaaxa dabbaashiyo
Dibirrootiga xeeshiyo
Dabin-dhuudka yaqaan baa
76.Daganaaya halkaa cad?!

Dalkase laygu abuuray
Haddii aan lacag duuban
Degdeg haatan u siisto
Xaggee reerka dejaa?!
Xoolahayga dammaankiyo
Irmaankii dararraa iyo
Rimmaydaan danbarkeeda
Diraacdoo dhan sugaayiyo
Raraygaa dibjiraayana
86.Xaggaan daajinayaa?!

Berkaddaan ka durduuriyo
Daarahaan dhisanaayana
Ma haddaan dumiyaayoo
Dubbahawla baxaa?!

Xisbigaan⁶³¹ dirirtiisa
Degelkowgu ekaadoo
Qorraxdoo duhur joogtiyo
Dayax nuurki la moodona
Intaan daad ku faruuro
96.Ma dam baan ka dhigaa?!

Hadal doobi ma buuxshee
Waxba yaan idin daaline:
Nimanyahow duqda geelu
Illaa duud-axal weeye;
Nimanyaow duq-fardoodna
Dalgax baan u aqaan;
Nimanyahow duq-lo'aadna
Daan weyn baa lagu sheegay;
Nimanyahow duq-riyaadna
Dugdug bay ku dambayn;
Nimanyahow duq-idaadna
Duufley baabay ahayd;
Nimanyahow duq-libaaxna
Dool bay reer ku mirtaa;
Nimanyahow duq-dhurwaana
Diihaal bay ku go'daa;
Nimanyow duq-shabeelna
Duurkay kuu dhex-gashaa;
Nimanyow duq haweenna
Shaydaankaa dirsanaya;
Nimanyow duq rag faan iyo
Wixii Daarufley⁶³² dhaafiyo
Sheekuu kaa darmiyaa;

Intaasoo duq la sheegay
Iyadaan ku duraayey oo
Leego waa dalanbaabbi!

⁶³¹ Xisbiga: wuxuu u jeedaa xisbigii 'Dabka' loo yiqiin ee uu ka tirsanaa.

⁶³² Daarufley: abaar caan ah oo waayo hore ka dhacday dhulka soomaalida.

Ama wa duddun ciirtay
 Dunidiina ogaatey oo
 Buuhoodlowgu dambeeyoo
126.Waynnagaa ka dareerray!
 Odayaashan daciifaye
 Hadba loo dewaraayiyo
 Intii Dool⁶³³ la itaaliyo
 Habrii daacaddu reebtaye
 Sulubow⁶³⁴ da' yarayd iyo
 Nacaskii demmanaaye
 Dareen-mooge ahaa iyo
 Dumarka tii ka xumaataye
 La dalaayay shan goor iyo
 Daraawiishtan⁶³⁵ gabowdaye
 Dalladdii isticmaarkiyo
 Duubka cawllan hagoogtaye
 Diinteennii kala geysey iyo
 Tobankii dulmilow e
 Dadka dhiigga ka nuugaye
 Na dillaali ogaa;

Intaas haysku dareen oo
 Ha ku daawo-baxeene⁶³⁶
 Rag allow dibitaati⁶³⁷
146.Ma ku dooran karaan?!

⁶³³ Dool: Dool-dhegoole (Dhulbahante, Reer Cali-geri).

⁶³⁴ Sulubo: Sulubo Cabdi; haweeney Reer Buuhoodle ahayd (Dhulbahante, Reer Cali-geri).

⁶³⁵ Daraawiish: wuxuu u jeedaa ciidammadii booliska soomaaliyeed qayb ka tirsanayd oo si wacan loo tabobbari jirey. Waxaa loogu magac-daray ciidammadii Sayid Maxamad Cabdille Xasan.

⁶³⁶ Ha ku daawo-baxeen: goonni ha u noqdeen.

⁶³⁷ Dibitaati: eray asalkiisu af-talyaani yahay oo la macne ah nin la soo doortay oo baarlamaan qaran ka mid ah (deputato); xildhibeen.

35. Kol hadday dugaagtii qabteen: rayrrayn iyo hawo-dheeri

“Markii 13 dhallinyaro ahi ay asaaseen xisbigii S.Y.L (Somali Youth League) 15 Maajo 1943, waxaa mar labaad soo noolaaday dabkii gobannimoddoonka; 17 sano ka dibna waxaa la xoreeyey goballadii Waqooyi (26.6.1960) iyo Koonfur (1.7.1960). Labadaas gobolna waxay midoobeen isla maalintii ay koonfuri qaadatay xorriyadda. Waxay la baxeen ‘Jamhuuriyadda Soomaaliya.’

Marka laga soo bilaabo waqtigaas, Jamhuuriyaddu, dawlad iyo shacbibaa, waxay ku dadaashey xoraynta iyo midaynta saddexda gobol oo kale. In kastoo dawladihii iska beddalay xafiiska Jamhuuriyadda Soomaaliya (J.D.S) sagaalkii sano oo ugu horreeyey, ay maskax, maal iyo muruqba isugu wada geeyeen hirgelinta himiladaas ummadda soomaaliyeed, misana, nasiibdarro, dedaalkaasi ma dhalin natiiyo. 17.7.1960 ilaa 21.10.1969, saddex xukuumadood ayaa ka dhismay dalka. Saddexdaas xukuumadood waxay ku hungoobeen siyaasadihii ay doonayeen inay ku xoreeyaan Gobollada ama qaybaha kale ee soomaalida, kuna soo daraan Jamhuuriyadda. Dhinaca horumarka dalkana wax badan lagama qaban, maadaama awelba aan mudnaanta maskaxeed, midda maalka iyo midda muruqa midna la siin.

Xubnaha dawladda Jamhuuriyadda Soomaaliya waxay u qaybsanaayeen saddex: Sharci-dejin (Baarlamaan), Garsoorka iyo Fulinta (Maamulka). Saddexdaba waxaa ku ballaaratay eex ku salaysan qabyaalad, wejigarad, gobolaysi iyo laaluush. Cudurradaasi waxay saameeyeen dhammaan jiritaanka iyo nolosha bulshada sida: qaybsashada kuraasta baarlamaanka, xubnaha xukuumadda, jagooyinka sare ee Maamulka, shaqo-bixinta, dallacaadda iyo xataa horumarinta guud iyo adeegga ay dawladdu u fidiso gobollada iyo degmooyinka dalka-- isbitaallada, dugsiyada, maxkamadaha, waddooyinka, boosaha, ceelasha, berkadaha, iwm. Arrimahaasi waxay la mid noqdeen ceel biyo-yarood ah oo la siugu taag sheegtay!

Maalintii arbacadii (15.10.1969) gabbal baa u dumay jamhuuriyaddii Soomaaliya, markii dable Siciid Yuusuf Ismaaciil uu Laascaanood tacshiirad roobka kaga dhigay Madaxweynihii 2aad ee

Jamhuuriyadda Soomaaliya, Dr. Cabdirashiid Cali Sharma'arke, utun qabiilo daraaddeed. Isniintii baa laga soo dareeray aaskii. Subaxdii talaadadiina (21.10.1969) waa cusub baa u beryey ummadda soomaalida, kolkii Millaterigu la wareegay taladii dalka iyadoo aan cidina ku dhiman. Malaha, dhibaataadii jirtey baa sahal u suurtoogelisay isbeddalkaas dhiig la'aanta ku dhacay. Si kastaba ha ahaatee, Ciidammadii Qalabka Sidey waxa lagu salaamay caleemo qoyan iyo sacab. Kacaanka dalka ka curtay Oktoobar 1969, waxaa horseed u ahaa koox saraakiil ah oo uu hoggaaminaayey (S/Guuto Maxamad Siyaad Barre). Maamulkii dawladihii horena wuxuu Kacaanku ku magacaabay "Musuq-maasuq"; majarihii siyaasadda, kii dhaqaalaha iyo kii dhaqankana wax weyn baa laga beddelay durba. Siddeeddii sano oo ugu horreeyey, Kacaanku wuxuu dhinac kastaba ka soo hooyey guulo la taaban karo oo qof si madax bannaan u fikirayaa uusan sina u dafiri karin⁶³⁸.

Tallaabadaas Xoogga Dalku qaaday dadkii caleemaha qoyan iyo sacabka ku salaamay ayuu Aadan-carab ka mid ahaa. Wuxuu ugu horreeyey hal-abuuradii faraha badnaa ee Kacaanka dhashay maansadooda, sida hagar la'aanta ah, ugu taageeray. Isaga oo Buuhoodle ku sugan ayuu warku soo gaarey, kolkaas buu tiriyeey gabaygan soo socda ee qaab-dhismeedkiisu uu maansada soomaalida ku yar yahay.

Wuxuu u horraysiinayaa sida uu dhalashada maamulka cusub ugu faraxsan yahay iyo sidii uu ugu diirsaday qabqabashada madaxdii dalka ka talinaysey ee uu *dugaagta* ku tilmaamaayo. Nimankaas talada lagala wareegay kolkuu ku baashado ayuu si kalsooni iyo hawo-dheeriyi ka muuqdaan wuxuu u taxayaa waxyaabaha uu hubo inuu kacaanku Soomaalida u qaban doono ee qoladii ka horreysey ay ka gaabiyeen.

Xagga siyaasada, waxaan shaki uga jirin soomaalida maqani inay xoroobi doonto, markaasna calanka buluugga ahi uu ka babban doono ilaa Hawaas, Jabbuuti iyo Wajeer saddexdaba. Sidoo kale,

⁶³⁸ Waxaa laga soo guuriyey buugga "Diiwaanka maansadii Deelley, Ururin & Faallo" ee ay diyaariyeen Axmed F. Cali "Idaajaa" & Ibraahim Cawad "Khooli", ayna daabacday shirkadda L'Harmattan Italia, 2001, Torino.

wuxuusan cidna weyddiinayn Xayle⁶³⁹ iyo Reer Yurubba, maanta ka dib, inay soohdimaha dalka ka duudduuban doonaan, bahda shuuciga ah ee laga jecel yahayna lagu soo dhoweyn doono. Xagga dhaqaalaha, wuxuu hubaa in kacaanku nolol wacan oo raaxo leh uu kol dhow ummadda dhex-dabbaalsiin doono, dabadeedna niyaddii dhiimatay ee dadweynuhu ay dib u soo cusbaan doonto. Waa gabay uu ku soo koobaayo dadweynihii soomaalida ee xilligaasu wixii uu jeclaan lahaa madaxdii dawladdiisu inay dalka ka qabato, dadkana u fuliso. Wuxuu yiri:

1. Warka xalay 'daf' soo yidhi mar uun daaha aqalkayga
2. Ee ay diyaarado sideen Xamar ka soo duulay
3. Allaylehe dembaab lama hadlee waa ku diirsadaye!
4. Dimoqraaddi waa inuu kursiga kala dumaalaaye
5. Jeeraan danteenna ugu bogo danabka loo dhiibay
6. Hadba inuu mid duubka u xirtaa waa dariiq furane
7. Dastoor baa u yiil madaxda kii dawga gees-mara e
8. In dundumo la caabudo rasuul looma soo dirine!
9. Dibitaatiyadii⁶⁴⁰ uumiyaha kala dillaalaayey
10. Ee aanay doocna u tarayn dabaqaddaan saarray
11. Ee sida dameeraha biqlaha dabada noo jeedshey
12. Ee shicibku meeshuu ka diday⁶⁴¹ nagu dadduucaayey
13. In Ilaah ku daalacanayo iyo duni ma faallayne!
14. Xooggii dalkiyo ciidankii sidey dabaabaadka
15. Kol hadday dugaagtii qabteen doollarka eryeysey
16. Daacuunka soomaali galay inuu dawoobaayo
17. Uu caafimaad ina daf odhan waa daliil runa e !

⁶³⁹ Xayle: Xayle Selaase; boqorkii Itoobiya. Arag sharaxa 535d.

⁶⁴⁰ Dibitaatiyo: rag baarlamaan qaran loo soo doorto; xildhibeenno. Arag sharaxa 637.

⁶⁴¹ Shicibku meeshuu ka diday: wuxuu ula dan leeyahay dhinaca Reer-Galbeedka oo maamulkii Cigaal uu u duwey siyaasaddii arrimaha dibedda ee dalka.

18. Daalkiyo harraadka i hayiyo diifta iyo oonka
19. Gaajada i dubatee lafta iyo diirka kala siibtay
20. Darbo waxaan ku noolahay dhaqsoba waa debberayaane!
21. Duulkii shisheeyaana waa layska daaficiye!

22. Sida geel daboorkii⁶⁴² u yimid xerada oo diiqa
23. Dalkayaga cidhiidhiga ku jira waa durkinayaane
24. Deyrkiyo xuduudkow Hawaas dacalka kuu saarray!
25. Doogada madoobeey⁶⁴³! Wajeer duhurka kaa taagney!
26. Dekeddii Jabbuutaay cashuur dalab leh kaa qaadnay!
27. Dulligii na fuulow hadh galay dibedda kuu xoorray!
28. Dabayshii indhaha naga riddaay! helay duggaalkaaga!
29. Daruurtaay ku soo noqo cirkaad daydo⁶⁴⁴ qarin weydey!
30. Roobkii da'mada joojiyey iyo diriradow hoora!
31. Dooxooyinkii wada gubtayow daadku idin buuxi!
32. Dixidiyo dareemada⁶⁴⁵ dhintayow doogsey xididkiinnu!
33. Ceelkii daguugmaye gudhow ilo ku soo duule!
34. Durdurrada biyaha laga shubtiyo webiyadow deexda!
35. Xoolaha dabaadiga hadhayow darara oo naaxa!
36. Doobkiyo hablihi kala dal'ayow⁶⁴⁶ wada damaashaada!
37. Dibjirkiyo shaqaalaha dacsow daafadda⁶⁴⁷ u aaya!
38. Doonyaha caddilanow alaab soo daldala xoog leh!
39. Gaariga darbaalka huwanow dilindilqee suuqa!
40. Beeraha dayacanow sabuul daawasho leh muuja!
41. Duulkii amaah nagu lehow deynka idin siinnay!
42. Daaskiyo dukaammada madhow dahabka miisaama!
43. Shuuciga arlada doonayow idinku soo deynney!
44. Xaylaha intii soo durkay iyo Orobbaday duubo!
45. Dakankayga nimankii hayeyow idinka soo dooxnay!
46. Waayeelki nagu daallimow sharafti kaa diirray!

⁶⁴² Daboore: dhoobbi; qawsaar.

⁶⁴³ Doogada madow: wuxuu ula jeedaa calanka buluugga ah ee Soomaaliya.

⁶⁴⁴ Daydo: dirirka 'daydo' lagu magacaabo.

⁶⁴⁵ Dixi & dareemo: laba nooc oo cawska ka mid ah.

⁶⁴⁶ Kala dal'ay: kala raagey; kala abaaday.

⁶⁴⁷ Daafad: xoog; awood.

47. Labadii dulmi israaciyayow duunka ka collooba!
48. Daaraha khiyaanadu dhistayow duma ilaa fookha!
49. Dooddishe⁶⁴⁸ haydin xukunto iyo dacatigow suula!
50. Sharcigii daciifka u noqdayow derejo kuu yeellay!
51. Dayaxow iftiin waadigii damiyey nuurkiiye!
52. Qorraxdaay dabiib waa habeen dama adduunkiiye!
53. Rabbigii xaq daahirin jirayow daacadda u hiilli!

36. War hoy yaan la tub-raacin!: digniin & talo-siin

Geeraarkanna wuxuu gabayaagu tiriyeey isla sannadkii 1969kii intii aanu dhammaan. Haddii uu gabaygii hore rayrrayn iyo soo-dhoweyn u ekaa, geeraarkani waa ka duwn yahay, wuxuuna xanbaarsan yahay ujeeddooyin kale oo inuu xusaa ay habboonayd. Hoggaanka cusub ayuu uga digayaa inay u dhaqmaan tabtii lagu yiqiin qolyihii hore ee ay xukunka kala wareegeen. Sidaas duudduubanse kuma deyne, si faahfaahsan ayuu saraakiisha Golaha Sare ee Kacaanka⁶⁴⁹ u hor-dhigayaa dhaqammadii silloonaa ee maamulkaas hore ay dadweynuhu ku naceen; kuwaas oo ay ka mid ahaayeen:

- Xagga dhaqaalaha iyo wax-iibsiga sidii aanay dadweynaha uga daryeeli jirin;
- Hawl-maalmeedka dawladda sidii uu musuqmaasuqu ugu baahay;
- Boobka hantida ummadda sidii loo xalaalaystay;
- Sidii ay boqorrada magaca leh albaabbada uga xiran jireen, isla markaasna ay hablaha qurqurxoon ugu wada ballaqa jireen;
- Shiikha buuniga ah sidii ay isaga fogeyn jireen ee wadaad-iska-yeelka ay u soo dhoweysan jireen;

⁶⁴⁸ Dooddishe: eray asalkiisu af-talyaani yahay oo macnihiisa tooska ahi 'garsoore' yahay, gabayaaguse uu ula jeedo xeerarka uu aadanuhu dejiyo ee aan diinta ku lug lahayn (Giudice).

⁶⁴⁹ Golaha Sare ee Kacaanka: magacii saraakiisha ciidanka Xoogga Dalku ay Soomaaliya ku xukumaayeen 1969kii ilaa 1976kii markii la asaasay Xisbiga Hantiwadaagga Kacaanka Soomaaliyeed (XHKS).

- Maamulka dawladda sidii ay isaga hortaagi jireen dhallinyaradii wax soo baratay ee aqoonta lahayd, isla markaasna odayaal aan wax-akhris iyo wax-qoris aqooni ay xafiisyada u buuxin jireen;
- Taxaash iyo tumasho mooyee sidii hawlaha qaranka ay uga seexdeen, dhismaha ciidammada iyo tabobbarkoodana ay isaga halmaameen!

Intaas markuu dhalliilihii xukuumadihii hore ay eersadeen ka xuso ayuu shacbiga soomaalida ugu hanbalyaynayaa sidii dhibta yarayd ee nimankaas taladii loogala wareegay; markii loogu gabbaday dhimashadii madaxweyne Cabdirrahiid iyo tacsidiisii lagu sii jeeday. Waxaa isula ekaaday laba maalmood: maalintaas uu Xoogga Dalku xukunkii la wareegay iyo maalintii ay muslimiintu furteen magaalada barakaysan ee Maka sannadkii 7d ee hijrada!

Qaybaha u dambeeya ee geeraarka ayuu waxqabadka maamulka cusub ku ammaanayaa. Wuxuu leeyahay: “Muddadii yarayd ee aydun talada hayseen wax badan baydun qabateen, idinka ayaana ka sansaan wanaagsan xukuumaddii Cigaal ee aydun dhowaanta riddeen iyo dhammaan kuwii kale ee ka horreeyeyba.” Wuxuu ugu ballanqaadayaa, haddii ay sidaas ku sii wadaan inuu isna ula taagnaan doono gabayo taageerada oo tayadoodu ay sarrayso. Sidoo kale, wuxuu ku hawshoon doonaa sidii uu ugu soo xiri lahaa reer-miyiga uu isagu tabta loola hadlo aad u badiyo, isla markaasna wuxuu ka rabi doonaa ceeb-sheegyada uu kolba caydooda ka maqlo. Wuxuu iyagana ku boorrinayaa waddadii hore ee lagu khasaaray, dalkuna eeday inay ka leexdaan oo, sida raggii ay xukunka kala wareegeen, aysan u dhaqmin! Wuxuu yiri:

Tobankii sannadoode
Calankeenna la taagey
Tacadduu ku dhisnaaye
Hadday Tooraddu⁶⁵⁰ maanta
Tiqadii⁶⁵¹ la wareegtey
Qoladii laga tuuray

⁶⁵⁰ Toorad: eray asalkiisu carabi yahay oo la macne ah Kacaan (thawrah).

⁶⁵¹ Tiqad: eray asalkiisu carabi yahay oo la macne ah kalsooni (thiqah).

Tacabkay ku xumaatay baan
Tilmaanteeda hayaaye
9.Bal tusaale ka qaata!

Talyankii Minabbooliyo⁶⁵²
Tendhar⁶⁵³ oo dhan la siiyaye
Tacmiirteennaba⁶⁵⁴ haystiyo
Tijaartii ka darraydaan
14.Iibka nooga tudheyn iyo;

Caydhii toonkiyo suuqa
Isa soo wada tuurtaye
Xoolihii ka tirmeene
Dawladii u tawaabey⁶⁵⁵
Waxay soo tebiyeen iyo
20.Timirtii laga qaadiyo;

Boqor tiirka albaabka
Turqan oo ku lulaysan
Yartii toobka lahaydee
Taxtaxashi ogeyd iyo
Wadaad aan tif aqoonoon
Toobad-keenba ahayn oo
Tujinaaya dadkiiyoo
28.Shalay taarig ahaa iyo;

Taqi laysla ogaayoo
Cilmigiisu turaabtiyo
Tamuuxdaas ka badnaayaan

⁶⁵² Minabboolyo: eray asalkiisu af-talyaani yahay oo la macne ah ku-keliyeysiga ganacsiga soo-dejinta iyo wax-dhoofinta (monopolio). Wuxuu farta ku fiqayaa ganacsatadii Talyaaniga ee haysatay ganacsiga weyn ee dalka.

⁶⁵³ Tendhar: eray asalkiisu af-ingiriis yahay oo la macne ah qandaraas (tender).

⁶⁵⁴ Tacmiirteenna: eray asalkiisu carabi yahay oo la macne dhisme (tacmiir). Wuxuu ula jeedaa hawlaha dhismaha, ganacsiga iyo guud ahaan mashruucyada horumarinta dalka oo shisheeyaha, gaar ahaan Talyaaniga, gacanta ugu jirey.

⁶⁵⁵ Dawladihi u tawaabey: dawladihii wax taray; dawladihii u soo miciinay.

La tiraabi karayne
 Teneg saaray afkii iyo
 Nin ragoo temmedkiisiyo
 Taariikhdiisu fageydoo
 Afmiinshaar tummun qaatay
 Taajkiisii lagu duubayoo
38.Tunka uu cag ka saariyo;

Oday toora sidayda oo
 Tortoryaale⁶⁵⁶ ahaayoo
 Tobaakayska cunaayaan
 Inuu teeb qoro daaye
 Weligii qalin taabanoo
 Taabka loo geshey meeloo
 Alaabtuu ku taxnaaba
46.Tusbax dheer ku xisaabiyo;

Wiil tacliin ku rafaadayoo
 Timihii ku mudhxeenoo
 Talaatiin⁶⁵⁷ ku maqnaayoo
 Intaa tuugaya kaas uu
 Markuu tawsta u sheegtoba
 Kula 'taw' odhanaaya oo
 Tukihii raqda aarku
 Uga taahay la moodo oo
 U tuuxeeya Maraykanoo⁶⁵⁸
 Illaa tuuggu habeen buu
 Toogadiisa bogtaaye
58.U taswiira hubkiinniyo;
 Xafiiskii la tubnaaye

⁶⁵⁶ Tortoryaale: wuxuu ula jeedaa qayb booliska ka mid ahayd oo lagu magacaabi jirey *Polizia Territoriale*. Ragga wasiirrada laga dhigay ayuu ku sheegayaa in qaarkood ahaan jirey askartii booliska ahayd ee gumeysiga u shaqayn jirtey, aqoon kalena aan lahayn!. Wax baana ka jirey.

⁶⁵⁷ Talaatiin: eray asalkiisu carabi yahay oo la macne ah soddon (thalaathuun).

⁶⁵⁸ U tuuxeeya Maraykan: u dhuunta oo u basaasa Ameerikaanka.

Wixii loola tagoo dhan
 'Tallaabaannu ka qaadi'
 Aan tayiiso lahayn iyo
 'Tinnish-qoy'ga Amxaarkii⁶⁵⁹
64.Ma-tanaade⁶⁶⁰ ahaa iyo;

Toddobaatan malyuunoo
 Labadii tartamaysey
 Mid taageero ku siiya
 Midna aan la tacaallo
69.Lagu teeri-gareeyiyo;

Taarliinkaaga⁶⁶¹ sifee iyo
 Tuwaalkuun⁶⁶² isku duug iyo
 Tugrigeysu⁶⁶³ ekee iyo
 Turubkayska ciyaar iyo
 Tunbul baar u kaxayso
75.Tafaraaraq samee iyo;

Adaan guur toganeynnin
 Hablaha tii ka tadcaaran
 Telifoon ugu yeedho oo
 Tagsi laydha ku gee iyo
 Tigaaddaada ku naax iyo
 Hadba tuubbada nuug iyo
 Lacag aan tan horteedba⁶⁶⁴

⁶⁵⁹ Tinnish-qoy: eray af-amxaari ah oo lagu sheegay inuu 'sug' la macne yahay. Wuxuu ula jeedaa 'sug' aan dhammaansho lahayn iyo waxqabad la'aan la mid ah tan lagu yaqaan maamulka Xabashida!

⁶⁶⁰ Ma-tanaade: ma-hodme; habaar uu Amxaarada ula jeedo.

⁶⁶¹ Taarliin: shaar ama maryaha shaararka laga samaysto.

⁶⁶² Tuwaal: eray asalkiisu af-ingiriis yahay oo loola jeedo maro jilicsan oo wejiga iyo oogada kale lagu qallajisto markii la qubaysto (towel); shukumaan.

⁶⁶³ Tugri: dadka dalka Turkiya u dhashay. Waxay la tahay inay qurux u aano yihiin.

⁶⁶⁴ Tan horteed: xukuumadda Kacaanka ka hor.

Cidi tootal-garayn⁶⁶⁵ iyo
 Malabkii tif lahaa bay
85.Iska tuuqsanayeenoo;
 Temeshlii Ingiriis iyo
 Tuweyskii Faransiis iyo
 Tumashay ku jireene
 Ma tareerin-dagaal⁶⁶⁶ iyo
 Cadow tuurin u goosiyo
 Tolkiin baa idin doortaye
 Isku tiila abaal iyo
 Shan tusmaynu ahayne
 Saddex baaba tasawdaye
 Sidow tiigsan kartaan bay
96.Tagliifteedba galeen!

In tabaabolshadaa iyo
 Tawfiqdaa la helaayiyo
 Rag uun baa tan ku nool iyo
 Xooggiinnaa tashan dooniyo
 Tabcadaa ma malayne;
 Nabsi teedki adkaadiyo
 Cuqubay tiinbadeenoo
104.Tartarkay ka dillaacday!;
 Sacii tooda⁶⁶⁷ suryuun baad
 Kula soo tubbataayoo
 Muslinkoo tiro gaabni
 Maalintuu Maka taabiyo
 Tanina waysu dhigmaane!;

⁶⁶⁵ Cidi tootal-garayn: cidina xisaabin. Wuxuu u jeedaa, Kacaanka ka hor, hantidii dawladda ee xisaab la'aan la iska qaadan jirey.

⁶⁶⁶ Tareerin-dagaal: tabobbar-dagaal.

⁶⁶⁷ Sac tood ah: sac camal xun oo si dhib leh iyo xeeladaysi uun lagu maali karo. Wuxuu dawladda la ridey ku masaynayaa sacaas aan weligiis in meel ciriiri ah lala beegsado mooyee aan la qaban karin! Waxaana lala beegsaday suryo ciriiri ah oo ahayd dilkii madaxweynaha iyo tacsidiisii!

Odaygii⁶⁶⁸ tacsidiisiyo
 Tiiraanyaynu ku gaadnaye
112.Toolmoonaa nabarkaasi!
 Halna waa tirtirsiinyo e
 Durba tiinnu Cigaal⁶⁶⁹ iyo
 Tu' kastoo ka horreysaba
 Ka tawaafil wanaagsanoo
117.Markaan taako dhaqaaqnay !
 Afrikaan tamartiisase
 Wuxuun baan ka tebaayoo
 Isa soo tari weydaye
 Tay⁶⁷⁰ uun layskuma giijee
 Tartiib baa la rabaa!
 Haddaad toos u baxdaanna
 Shacbi aan is - tuhmayn iyo
125.Ilaah baa idin tiirin;
 Anna maanso tix-dheeraan
 Tifqanyaa⁶⁷¹ ka dhammeeyiyo
 Reer-miyaan tab aqaaane
 Turjubaannimadiisiyo
 Kuwa tuulada yoobsane
 Taarka ceebta ah haystaan
 Markay cayda tufaanba
 'Tuu-calee⁶⁷²' ku idhaahdiyo
 Tif waydiin ridayaaye;
 Tii horaa talo seegtaye
 Raadkeedii ma togneyne
137.Waar hoy yaan la tub-raacin!

⁶⁶⁸ Odaygii: madaxweyne Cabdirrashiid ayuu u jeedaa.

⁶⁶⁹ Cigaal: ra'iisal-wasaare. Arag sharaxa 605d.

⁶⁷⁰ Tay: eray asalkiisu af-ingiriis yahay oo la macne ah qoor-xir; niigtayn (necktie).

⁶⁷¹ Tifqanyo: laaxin.

⁶⁷² Tuu-calee: laba eray oo loola jeedo afjig iyo 'naga aamus, wax xun baad ku hadlaysaaye!.' Qofka sidaas lagu afjigaayo, kolkolna candhuuf baa loogu daraa!

Gabayaaga & maansadiisii:
1900 iyo toddobaatannadii

Samatar, Axmed-dirir, Aadan-carab:
colaad maanso & muran ka dhashay

Ma badna toddobaatannadii qarnigii 20d maansadii uu gabayaagu tiriyey amaba, uu inta xusuustay, annaga na soo gaadhey. Giddigeed, waa wax aan toban dhammayn, hase ahaatee uu si wacan ugu taariikheeyey, isaga iyo soomaalida kaleba, dhacdooyinkii xilligaas la soo gudboonaadey. Dhacdooyinka waqtigaas ku beegan ee dareenkiisa gilgilayna waxaa ka mid ahaa: colaad ka aloosantay rag ay iska dileen laba jilib oo Dhulbahante-Ciideed ka mid ah; waa Reer Hagar oo uu gabayaagu yahay iyo Reer Cali-geri oo ay degaammadaas wadaagaan.

Sababtuse maxay ahayd?

Waxaa la sheegay, maalin maalmaha ka mid ah nin Reer Hagar ahi inuu diley ku' Reer Cali-geri ah. Taasina wax lala yaabo ma aha oo waa fal bulshada soomaalida dhexdeeda, kas iyo kamma'ba, uga dhexdhaca. Waa laga xaajoodaa, mag baa la kala qaataa, dabadeedna waa laga heshiiyaa, waase haddii aan *xiniinyo-taabad* meesha ku jirin ama aysan ahayn arrin utun hore salka ku haysa.

Hiddaha soomaalidu siduu yahay, boqolkii halaad ee magta ahaa ayay Reer Cali-geri ugu ergoodeen jilibkii ninkooda diley oo ah Reer Hagar. Iyaguna ma dafirin, raggii mag-doonka ahaase waxay u sheegeen inaysan diyaar u ahayn ninkii ay dileen inay boqol ka bixiyaan! "Maxaa ugu wacan?" markii la weyddiiyeyna waxay ku doodeen, mar hore, in Reer Cali-geri diley nin Madhibaan⁶⁷³ ah oo Reer Hagar ka tirsan; kaas oo ay mag kala dhimman ka bixiyeen. Sidaas daraaddeed ayay iyaguna waxay maanta Reer Cali-geri u oggol yihiin oo keliya

⁶⁷³ Madhibaan: qolyaha la takooro middood (Midgo). Arag sharaxa 110d.

geel mag ah oo, tiro ahaan, le'eg ninkii Madhibaan intii ay ka bixiyeen⁶⁷⁴!

Reer Cali-geri, shalay ma ahee, dorraad bay ka dhaqaaqday! Waxay ula ekaatay in la quursanaayo oo si xun loola dhaqmaayo. Dilka ninkoodiiba waxaa uga darraatay dooddii lagula gar-naqsaday iyo sidii la damcay in loo duudsiyo⁶⁷⁵. Ninka la diley raggii ugu xigey⁶⁷⁶ ayaa ugu umal weynaaye waxay, markay tashi isugu yimaadeen ka badin waayeen, aargudasho mooyee, inaysan mag dambe Reer Hagar u doonan, kalana xaajoon!

Subaxdii dambe ayaa waxaa dhagar u darbaday rag ay abaabuleen nin la oran jirey Jaamac Dhible iyo Cabdi Jaamac oo uu isagu dhalay; kuwaas oo ninkii magtiisa lagu heshiin waayey xigto dhow u ahaa. Ceel iyo carshin, hadba waxay meel tagaanba, nin-karmeedka Reer Hagar laga dilo waxay ilbaadsadaanba, maalintii dambe ayay Marqaan⁶⁷⁷ soo galeen. Qoladii ay doonaayeen dhawr ka mid ah oo gaari ay wateen ka soo degey ayay indhaha ku dhufteen. Tacshiirad aan cabbaar kala go'in ayay raggii oo aan iska jirin oodda kaga qaadeen, isla goobtiina ku dhibiib-tireen. Iyagii oo balli dhiig ah ku dhex-jira, dhulkana wada ganboon ayay isaga dhaqaaqeen, intay qoryahoodii mar labaad jeeni-qaarteen!

Bal nin baa ka maqnaaye, nin uma dilin. Bal laba uma dilin. Bal saddex, afar iyo shan uma dilin. Waxay u dileen lix wada hebel miiran ah oo, sida la sheegay, lagu ba'ay, laguna hoogey! Waa dhacdo taloxumada soomaalida tusaale muuqda u noqon karta.

Lixdaas nin ee la diley waxaa jifo u ah Axmed-dirir, Ina-Baxnaan iyo Aadan-carab. Waa saddex gabayaa oo dhacdadan oo kale siday dadka caadiga ah u xanuujinayso si ka daran ay iyaga u xanuujinayso. In raggaas loo aaraa waa xil, dhallinyaro iyo waayeelba, tolka oo idil dusha ka saaran, lagana wada sugaayo. Ha yeeshee, bulshada caraysani

⁶⁷⁴ Sida ay caadada soomaalidu tahay, labada qolo raggii aan ka waraystay sheekadaan iskuma waafaqsana, sababta colaaddana way ku kala geddisan yihiin.

⁶⁷⁵ Waxay u qaateen inay Reer Hagar simayaan ninkii ay ka dileen iyo ninkii Madhibaan ee ay iyagu dili jireen! In kastoo dhiigga dadku isku mid yahayna, taasi waa meel-ka-dhac, hidde ahaan, sida ay soomaalidu rumaysan tahay.

⁶⁷⁶ Ismaaciil Cali-geri (Reer-): jilib ka mid ah Dhulbahante, Reer Cali-geri ah. Arag jaantuska 4d.

⁶⁷⁷ Marqaan: meel magaceed. Arag sharaxa 63d.

siday qabto, waa xil aan loo sinnayn. Saddexdaas nin iyo kuwa la meekhaanka ah ayuun baa indhaha lagu wada hayaa. Waxaa kolba la isweyddiinayaa: 'Maxay tiriyeen oo guubaabo ah? Maxay soo jeediyeen oo talo ah? Maxay ku dhaqaaqeen oo abaabul ah?.'

Waa run oo hawshooda tan ugu weyni waa middaas, waase haddii la eego dhaqankii soomaalida ee lagu soo koriyey, ayna ku soo barbaareen. Hase ahaatee, bilawga toddobaatannadii qarnigii dhammaaday dhaqankaasi, isaga oo aan weli dhammaan, ayaanu haddana cago badnayn. Waxaa Soomaaliya ka jirtey dawlad ay soomaalidu leedahay oo weliba Kacaan ah, seefteeduna aanay galka ku jirin! Qabyaalad lama oggola. Dib ha ugu soo noqoto ama ha la baqti-afuufee, god dheer baa goor galab ah inta Xamar looga qoday lagu tuuray, loogana soo dareeray! Ku-dhaqmiddeeda iska daaye, ku-hadalkeedii ayaa la diiday oo xeerar ad'adag laga soo saaray. Kala-aarsi haba soo qaadin. Nin la diley cidina gaar uma sheegaan karto. Haddii waayadii hore uu tolku qofkii laga dilo isagu sheegan jirey, maanta kaasi waa xeer la dafiray. Dawladda ayaa gacan-ku-dhiiglaha ku raad-joogi doonta, ilaa ay ka soo qabato oo meeshii uu wax ku diley isagana lagu dilo!

Sidaas darteed, Ina-Dhible, wiilkiisa iyo intii kale ee dilka lixdii nin la fulisay sida loo soo qabanaayo iyo falkii ay geysteen sida looga gudayaaba, waxay ahaayeen hawlo ay dawladda soomaalidu leedahay. Ma ahayn xil saaran Reer Hagar iyo, gaar ahaan, qoysaskii raggooda la laayey midna!

Wuxuu ahaa cashar la isku deyi jirey in soomaalida laga dhaadhiciyo, in badanse aan lagu guuleysan. Waxay ahayd dood fiican oo dhaqanka casriga ah la socota, mase ahayn Axmed-dirir, Samatar iyo Aadan-carab facii ay ka tirsanaayeen mid si fudud lagu oggolaysiin karo. Xeerarka cusub ee maamul-dawladeedka iyaga waxaa uga weyn kuwii hore ee ay ab iyo isir ka soo gaareen. Ilaalinta sharafta iyo magaca tolka ay ka dhasheen ayaa uga culus ilaalinta xasilloonida guud ee bulsho-weynta soomaalida.

Waxayba dhab ahaan u rumaysan yihiin raggoodii la laayey inaysan xabaasha ku ledayn, dhinacooduna aanu dhulka qabanayn inta ninkii iyaga laayey, isaga oo bed-qaba, uu arlada dusheeda isaga laafyoonaayo!

Saddexda maansoyahanba waxay dhacdadaas ka mariyeen tixo guubaabo miiran ah oo xilligaas raggii gabyi jirey aanay iyada oo kale ku dhiirran karin. Iska daa maanso diraddire ah oo qolo lagu kicinayee, sidaan soo xusnay, lamaba oggolayn in magac qabiilba afka la soo mariyo, qofkii laga maqlaana xabsi ayuu ku mutaysan jirey. Nimankanise waa da'dii hore oo dhaqan dawladeedba weli dubaaqooda kuma hoyan; kumana gaamurin! Nasiibdarro, gabaygii uu Samatar maalintaas tiriyey oo *Daahir* loo bixiyey, magaciisa ha joogtee, wax kale nagama soo gaarin. Axmed-dirir oo isaguna isla arrintaas gabay ka tiriyey waxa naga soo gaarey uun dhawr meeris oo keliya. Dhawrkaas ayuu inoogu muujinaayaa meeshii xumayd ee ay arrintu ka maraysey. Wuxuu iska dhigayaa inuu yahay, magtii Reer Hagar oo idili uu iska diiday, nin isagu oggol, marba haddii aanu awood kale lahayn! Sida la garan karo, waxay ka ahayd guubaabo ba'an oo uu u jeedinaayey dhallinyaradii ay hilibaha ahaayeen ee uu islahaa, 'baalka ayaa ka qoyey' ama 'abbaartoodii ayay gabeen!.'

Axmed-dirir oo Xagar-burburis markaas joogey ayaa yiri:

1. Markabkiyo maroodiga ku jabay shalay Marqaan-weyne⁶⁷⁸
2. Lixdii Muxumad Daad iyo lahayd mudanihii Faarax⁶⁷⁹
3. Mar haddaanay ii muuqanayn macawistii Quulle⁶⁸⁰
4. Magallooti mooyee hurdadu malaha maamuuse
5. Magta qaata maalkaa ka gudhan maanta Reer Hagare!

Maamulkii dawladda ee degmada Buuhoodle markii gabaygaas iyo kii Samatarba loo soo tebiyey aad bay uga argaggaxeen. Waa '*nooc maanso*' oo beryahaas la iska halmaamay, lana moodaayey inaan dibba loo maqli doonin! Waxaa loo qaatay, haddii aan halkooda lagu baqtiin, inay noqon karaan gabayo geyiga colaad qabyaaladeed ka aloosi kara, weliba markii la tixgeliyo ragga tiriyey oo Axmed-dirir iyo Samatar ah. Kolkaas bay madaxdii degmadu, halhaleel, Samatar ugu yeedhay, kuna canaanatay tixdii uu mariyey. Noloshiisii dheerayd waa markii ugu horraysey ee maansada uu tirinaayo ay cidi soo faro-geliso. Tix uu

⁶⁷⁸ Marqaan-weyne: meel magaceed. Arag sharaxa 63d.

⁶⁷⁹ Faarax: Ina-Cali Kaarshe Xoosh (Dhulbahante, Reer Hagar).

⁶⁸⁰ Quulle: Aadan-quulle: Ina-Samatar Colujoog (Dhulbahante, Reer Hagar).

mariyey in looga soo jawaabo ha joogtee, maantaas ka hor weligiis 'maxaad u tirisay?' ninna kuma oran! Wuxuu la irkigay, maalintaasna loo sheegay haddii gabayo dambe oo guubaabo iyo qabyaalad ah laga soo tebiyo in la xiri doono. Isaga oo aan garawsanayn, amarka maamulka dawladdana ka biyo-diidsan ayuu ku noqday halkii looga yeeray iyo hawdkii uu geela ku haystey.

Miyigii kolkuu tegeyna, isaga iyo dadkii kaleba waxaa u caddaatay sodcaalkii Buuhoodle inuusan waxba ka beddalin. Waxaa la habsaday amarkii madaxda maamulku inuusan degmadiiba la soo dhaafin. Had iyo goor, wuxuu ku taahayaa raggii la laayey sidii loogu aar-gudi lahaa. Habeen iyo dharaarba, dhegta ayaa u taagan. Wuxuu dhawrayaa cid u timaadda, uguna bishaarayaa nimankii Muxumad Daad iyo Quulle lahaa in shalayto loo aaray, dartoodna hebel iyo hebel miiran loo makalay!

37. Dabkeennaa baqtiya: ciil & cudurdaarasho

Damacaasi kolkii uu degdeg ugu hirgeli waayey ayaa Samatar wuxuu bilaabay waraaqo iyo farriimo guubaabo ah inuu u kala dawiyo raggii ay isku talada ahaayeen. Mar walbana Aadan-carab ayaa raggaas ugu horreeyey. Kolba farriimo canaan miiran ah ayaa xagga Samatar uga yimaada. Guubaabo hor leh ayaa maalinba looga keenaa. Wuxuu ku leeyahay, 'Muxuu u fadhiyaa? Col-wadihii aan jeclaa waa kii ahaaye, maxaa ku dhacay? Muxuu arrinta wax uga qaban la' yahay? Godobteenna maqan, maxaa ka indho-sabay? Muxuu uga hurdaa? Bal yuu ku hallaynayaa?.'

Kolkii ay socotadu farriimahaas oo kale uga soo tebisoo ayuu Aadan isna Samatar la yaabaa. Wuxuu naftiisa kula sheekaystaa, 'Samatar waa nin aan waxyaabaha dhacaaya wax kala socon.' Markaas buu u duceeyaa, 'Allow nin aan wax ogeyn ha cadaabin!.' Waa run oo mar walba Haro Doollood kama sokeeyo. Waa nin la-jirka geela iyo karuurkiisa aan ka maarmin oo meelaha ay wax ka socdaan aan waana soo joogsan, in badanna lagu arag.

Miyiga soohdin-beenaadda raacsan ayuu, gu' iyo dayr, diraac iyo xagaa, gudaha ugu jiraa. Waa nin magaalooyinka neceb oo toomaha geelu jecel yahay isna la jecel, aanna ka soo dhaqaaqin. Waxaa u cad

oo keliya raggii in loo aar-gudo, ha yeeshee waxa ka sokeeyaa uma muuqdaan. Ma garawsana in meesha dawladi ka jirto oo aan far la dhaqaajin karin. Ma oga maamulkaas dawladdu inuu iyaga ka jiro oo Reer Cali-geri la safan yahay. Lama uu socdo isaga Aadan ah qudhiisa in la xiray, haatanna isha lagu hayo oo aan laga harin. Loomaba sheegin rag iyaga ah oo uu isku hallaynaayey inay khiyaameeyeen. Waa raggii uu wacadka la galay, dabadeedna uga baxay. Waa kuwii ay xigtada dhow ahaayeen ee dhuuni-raaca noqday. Markii wax lagu dhaqaaqi lahaa kuwii isaga ka digay, qorshihiisiina dhexda ka kala jebiyey! Mar kale ayuu u duceeyey; 'Allow nin aan wax ogeyn ha cadaabin.'

Hase ahaatee, intaas ugama harine, wuxuu goostay inuu u faahfaahiyo sababta wixii uu filaayey looga dib-dhacay. Kolkaas ayuu u diray gabaygan 'Dabkeennaa baqtiya' aan u bixinnay ee uu kaga jawaabaayo tix aan na soo gaarin oo xagga Samatar uga timid. Waa gabay, guud ahaan, uu xogtii jirtey ugu marinaayo, isaguna uu isaga daafacayo eedihii dhankiisa uga imanaayey. Wuxuu yiri:

1. Da'da gabay beryahan waanigaan daalib ku ahayne
2. Awrkii da' furay waa ka liqa doobidiisaba e
3. Geenya dekaantaan⁶⁸¹ ahoo saydhay dabadiiye;
4. In kastaanan doociisba hayn kuna dedaalaynnin
5. Ma dulqaato maansada haddii laygu daakhilo e!
6. Hadduu Samatar ceebtii dednayd dacalladow feydey
7. Oo qolada daaqsiga tagaan⁶⁸² igu dugaadheeyey
8. Waa kaa Cismaanba⁶⁸³ u darbaday dirirta waayeele
9. Anigaan ka diirine qabow kula dacwoonaaya
10. Maan eed yar⁶⁸⁴ dawgiyo gartii daaqadda u saaro:

⁶⁸¹ Geenya dekaantey: habsatey; orodkii gabtay.

⁶⁸² Qolada daaqsiga tagaan: qolada dhuuni-raaca ah ee cunnada u xilata.

⁶⁸³ Cismaan : Cismaan Baxnaan; gabayaa ay Samatar walaalo yihiin.

⁶⁸⁴ Eed yar: aayar.

11. Carrabkaygu darartuu hayiyo daamankiyo laabta
12. Debnahayga waa taad ogeyd waxa ku diimoone
13. Afka waxaan daboolka ugu xidhay dabaqanuu saaray
14. Dabkeennaa baqtiya roobna waa ina dul-joogaaye!

15. Waxaad tahay nimaan ila degayn duur intuu galaye
16. Aan deynba karin caano-geel dahashadoodiye
17. Aniguna waxaan weli degaa degalladeenniiye
18. Kala durugnay Doolliyo haddii Doox⁶⁸⁵ la kala yaale
19. Meeshaan ka daacaa⁶⁸⁶ warkii kaa dahsoon yahaye!;
20. Reerkii dakanadii hayiyo⁶⁸⁷ dawladdiyo keenna
21. Daawaaba lay wada dhigtoo waa digniin-helaye
22. Anigaan wax dilin baa xabsigu ii diyaar yahaye
23. Dirqina inaan ku soo baxay malaha laguma deeqsiine!

24. Mar haddii dundumo looga baqo inay dillaamayso⁶⁸⁸
25. Ama uu daloolkeedu yahay midaad dareemayso
26. Ma dugsaa ku jira sow naftuba kaala didi mayso?!
27. Daannada i gaadhiyo tolkeen inuu dugaagoobey
28. Duudduubay xaalkuba hadduu kuu dorraad yahaye!

29. Goortaan danniyey qaar kuwaan yaraha door-moodey
30. Ee diinta lagu dhaariyaan daacadda u qaatay
31. Ee dumarka furay naagta been kuma dalaaqeene
32. Way daacsadeen geesna waa iga dillaaleene
33. Hadbana dabinka kii ila xidhaa duushey xadhiggiiye!

⁶⁸⁵ Doollo iyo Doox: Doollo iyo Hawd.

⁶⁸⁶ Meeshaan ka daacay: meeshaan wax ka qaban waayey.

⁶⁸⁷ Reerkii dakanadii hayey: wuxuu ula jeedaa Reer Cali-geri. Arag jaantuska 4d.

⁶⁸⁸ Meeriskan iyo labada ka dambaysaba wuxuu ku tixraacayaa maahmaahda caanka ah ee la yiraahdo: 'Dundumo in la dugsado iyo in la dareensado la iskuma daro!'

38. Wallee Aadan-weliyow!: timil & tiiraanyo

Meel uu wax ka bilaabo iyo si uu wax yeelo ayuu Aadan garan waayey. Dhinaca tolka cadaadis baa ka haysta. Aamuskiisa waa lagu qoonsaday. Waxaa la wada jeclaan lahaa inuu afkiisa la baxo oo, guubaabo tii Cali-dhuux oo kale ah, uu geyiga ku maansheeyo. Dhinaca maamulka dawladda, waa nin laga shakisan yahay oo waxa ka imaan doona ay madaxda degmadu mar walba u toog-hayso. Waa tii dhowaan la xiray. Waa tuu xabsiga galay markii la ogaadey inuu dilka lixdii nin ka murugeysan yahay, sidii loogu aari lahaana uu falawgeed ku jiro. Gurmada waayeelka degmada waa tii lagu soo daayey ee ay odayaasha badani soo damiinteen.

Dhinaciisa, waagu haddii uu beryo iyo gabbalku haddii uu dhacoba, raggii Marqaan lagu laayey ayaa indhihiisa hortooda la soo tubaa. Midmid inay ula doodayaan ayay ula ekaataa. Wuxuu moodaa mid waliba inuu ku eedaynaayo siduu aarkiisa uga seexday. Markaas ayuu iscanaantaa oo tabar-darradiisa darraabaa. Naftiisa ayuu quursadaa. Wuxuu isu qaataa inuu yahay nin aan waxba ku toorrayn!

Haddana wuu isu garaabaa, markuu xusuusto siduu wax abaabulay iyo siduu dhegta wax ugu sheegay ragga wada laayaanka miiran ah. Markaas ayuu garwaaqsadaa sidii loogu ballan-furay. Sidii loo hoojiyey. Sidii uu ugu male-khasaaray hebelladii uu rag-doorka u haystay ee, markii iyo maalintii uu ugu baahida weynaa, garabkiisa ka baxay! Kolkaasna, 'oo ma wax baan hagrada?' intuu isweyddiiyo ayuu mar kale isu garaabaa oo, isaga mooyee, rag inuu ba'ay oo hoogey naftiisa ugu sheekeeyaa!

Maalintii dambe iyada oo irdihii hadalku ay weli ka oodan yihiin ayaa si lamafileaan ah waxaa uga hor-muuqday inan yar oo uu garanaayey. Kolkaas buu inta indhaha ku hayn waayey, halhaleel, uga sii jeestay. Waa Aadan-weli. Waa agoon dhowaan aabbihiis la weysiiyey! Waxaa dhalay Muxumad Daad oo ka mid ahaa lixdii Marqaan lagu dili jirey.

Isla maalintaas ayuu tiriyeey gabay guubaabo ba'an xanbaarsan oo uu ku muujinaayo sida aanu raggaas uga nabad-qaadanayn ilaa loo aaro oo qaar iyagii u dhigma loo laayo! Wuxuu ku caddaynayaa inaanu ku

qaboobi doonin magta tirada badan ee loo sheegay in raggaas laga bixin doono, gabdhaha godob-reebka loogu yaboohayna aanay aroosi doonin! Wuxuu gabayga ku sheegayaa, in kastoo ay Dawladda Soomaaliya iyaga ka eexato, haddana in aanay u-aaridda lixdii nin ka hari doonin, nimankii laayeyna, mar ay noqotoba, ay gacanta ku dhigi doonaan. Waa gabay aad ugu eg kuwii uu Ismaaciil Mire tirin jirey afartannadii qarnigii hore markii Jaamac Cali-nuur la diley ee in loo aaro uu ku ala'ladi jirey⁶⁸⁹.

Wuxuu yiri:

1. Wiilyahow anoo kula ogaa oday la'aantaada
2. Yaa weliba araggaagakani uurxumay taraye
3. Misna waxaan ku iidaamayaa urugaday haysa
4. Rabbigii iraadada lahaa idanki mooyaane
5. Wallee Aadan-weliyow waxaan lagula ooyeynin!
6. Wallee waxaan in badan hooyadaa lala ilmaynaynin!
7. Wallee ubadka Reer Cali⁶⁹⁰ badh waa kula agoomoobi!
8. Wallee waxaan inkaari u dhacayn Muxumad aarkiisa!
9. Wallee ubaxa Reer Hagare⁶⁹¹ go'ay axan la'aan maayo!
10. Wallee waxaan isaayuhu cirkiyo ururta⁶⁹² gaadheynin!
11. Wallee waxanu aaniyo jifiba ku asaruuraynin!
12. Wallee waxanay kala ood go'ayn Ararsamaa⁶⁹³ raacay!
13. Wallee waxaan afdhuub iyo hadhayn hadal abaartiisu⁶⁹⁴!;
14. In kastoo Amxaaro i xidhiyo eexatada xeebtu⁶⁹⁵
15. Wallee inaan ammaan lagu helayn ka-ashtakoodkayga!

⁶⁸⁹ Dilkii Jaamac Cali-nuur: arag sharaxa 1d.

⁶⁹⁰ Ubadka Reer Cali: carruurta Reer Cali-geri.

⁶⁹¹ Ubaxa Reer Hagar: dhalinyarada Reer Hagar.

⁶⁹² Ururta: xiddigaha u dhexeeya listan iyo cadaad; laxo. Wuxuu u jeedaa dhibaataadu inay meel sare gaari doonto marka Muxumad in loo aaro loo qalab-qaato.

⁶⁹³ Ararsame: dhawr qolo oo Dhulbahante ah. Arag sharaxa 335d iyo jaantuska 4d.

⁶⁹⁴ Hadal abaartiis: hadal xumaantiis.

⁶⁹⁵ Eexatada xeebta: wuxuu ula jeedaa Dadwladda Soomaaliya oo xarunteeda Muqdisho ay ku taal xeebta Badweynta Hindiya. Wuxuu ku eedaynayaa inay jilibkiisa ka eexatay; markii la eego dilkii lixda nin sidii ay u maamushay.

16. Wallee ama ajaan⁶⁹⁶ noqonayaa ina-adeerkooda
17. Wallee ama abbaansiga sabtaan ku asaraar beeli!
18. Wallee uma ansaxo Yooniskaa⁶⁹⁷ iibsha magacayga!
19. Wallee nabad nin u oon qabaan wax uga aaboobin!
20. Wallee samir agtiisiyo ma yaal Awle⁶⁹⁸ gurigooda!
21. Wallee uma ardaa dhigo hablaha ugube lay sheegay!
22. Wallee xidid kuwii aayo tiray oori kama qaato!
23. Wallee ima aroosaan intaan iloxidhgow seexdo!
24. Wallee aaran-geel iyo duqaan lay ablo-ablaynnin!

25. Maatada asqiyo haw dileen omos ku-leellele⁶⁹⁹
26. Hadba meesha udubkoodu dego waa oddorosnaaye
27. Durbana waa ta awrtii la furay idhanka⁷⁰⁰ Ceelow e!;
28. Meelaan adeentiba lahayn ama adduun joogin
29. Oo ilo bannaan oo naqliyo ayda kala soocda
30. Oo uunyo⁷⁰¹ taal baa biciid lagu asbaabaaye !

31. Isha boqonka⁷⁰² uubada godka iyo deyrka ku aloolan
32. Ayaamaha horuu qoonsadaa ku ag-wareegaaye
33. Goortuu ur-dhaco raadku wayska irdho-gooyaaye
34. Aarkii qalwada⁷⁰³ loo galaa wuu iska imaane
35. Markay noloshu eexada lahayd la intihoon waaye!
36. Lix ninoo ayaan qudha dhintoo wada ilmaadeera

⁶⁹⁶ Aji: gob. Marmar ayaa soomaalida waxaa loo qaybiyaa Aji iyo Midgo, Tumaallo & Talaamiin, sab & soomaali,...

⁶⁹⁷ Yoonis: Aw-Yoonis Ducaale (Dhulbahante, reer Hagar). Garsoorihii Buuhoodle. Arag sharaxa 589.

⁶⁹⁸ Awle: Awle Daad; Muxumad Daad walaalkiis.

⁶⁹⁹ Meeriskan iyo dhawrka ka dambeeya wuxuu ku tilmaamayaa reerihii dilka lixda nin loo haystey siday uga qaxeen dhulkii ay degi jireen iyo sida ay iyaguna ugu raad-joogaan.

⁷⁰⁰ Idhan (iran): kobta banka iyo dhirtu ay dhinaca isaga hayaan ee labadaba laga gaari karo; aftin.

⁷⁰¹ Uunyo: saalada meesha ay ugaartu dhigato. Halkanse wuxuu ula jeedaa saalada qudheeda.

⁷⁰² Boqon: xarigga seedda boqonta laga sameeyo oo dabinka iyo qaansada.

⁷⁰³ Qalwo: meesha dugaagga la dabayo loo galo; cimil.

37. Wiilkii ajalay⁷⁰⁴ toontan buu Idil⁷⁰⁵ ku maalaaye;
 38. In kastuu ilaashado naftaa orodku deeqaaye
 39. Wallee nimuu ugaadhsado tolkii lagama ay waayo⁷⁰⁶!

39. Markaas baan gam'ayaa:
goob lagu hoogo & gariir bixi doona!

Muddo dheer iyada oo aan gabaygaas laga joogin ayuu ku xijiyeey geeraar la ujeeddo ah, ha yeeshee aad iyo aad uga culus. Xagga guubaabada markii laga eego, waa geeraar gooddi iyo dhaar miiran ah oo ay hubaal tahay inuu si dhab ah laabtiisa hoose uga soo burqaday. Waxaa ka go'aan ah inuu aarsado oo weliba si aan debecsanaani ku jirin raggiisii lixda ahaa uu ugu aaro. Haddii aad u fiirsato tiiraanyada naftiisa sida uu geeraarka ugu muujiyey, waxaa kuu caddaanaysa isaga iyo isyeelyeel inay kala dheer yihiin oo uu yahay nin ay, si dhab ah, murugadu u maanshaysay, naxdintii la soo deristeyna, dagaal mooyee, wax kasta oo kaleba ay halmaansiisay!

Bilawgaba, wuxuu meerisyada hore ku darraabayaa hebellada ay isaga xigtada yihiin ee, iyada oo aan la aarsan, haddiiba ka hadlaaya waanwaan-nabadeed iyo wadahaadallo raggooda raggii laayey lala galo. Nimankaas ayuu af-muggiis ugu sheegayaa go'aankiisu inuu yahay colaad ba'an oo uu alooso iyo dagaal lagu hoogo oo nabad iyo caanoba lagu waayo! Wuxuuba qabaa guddoonkiisa inuu reerku ku wada gawracnaan doono oo, ha dheeraato, hase dhowaatee, ay isaga tiisa uun noqon doonto!

Dabadeed, wuxuu ina barayaa nimanka godobtooda qaba sida joogtada ah ee ay ugu raad-joogi doonaan oo, meel kasta oo ay u geeddiyaan amaba ay u qaxaan, ay uga dabo-tegi doonaan. 'Noole oo idil ugaarta ayaa ugu dhiifoon, iyaduna rasaasta gabraaratada kama baxsato!' ayuu cashar inagu siinayaa.

⁷⁰⁴ Wiilkii ajalay: wiilkii makalay; wiilkii diley.

⁷⁰⁵ Idil: hal magaceed, waxsuu ula dan leeyahay geel oo dhan.

⁷⁰⁶ Labada meeris oo gabayga ugu dambeeya wuxuu ula dan leeyahay Jaamac Dhible oo beryahaas Reer Hagar si aad ah isaga ilaalin jirey. Wuxuu ku war-gelinayaa, goor la heloba, maalin uun in la heli doono!

Meel kale oo geeraarka ka mid ah wuxuu tilmaan naxdin miiran ah inaga siinayaa sida ay nololi ku dambayn doonto, marka ay colaaddu qaraxdo ee labada qolo ay warmaha iska asladaan. Maxaa, kolkaas, dhici doona? Waa la kala qaxi. Beel waliba dhinac bay u hayaami. Markaasna xoolaha lagu dhaqan yahay ayaa baylihi. Ariga ayaa goosan u dhammaan, kolka baadida la kala doonan waayo. Geeddi iyo carar aan joogsi lahayn ayaa lagu jiri. Awrta ayaa, sida rarku u saaran yahay, garbo-beeli. Xeryihii geelu ka buuxi jirey ayaa hal loo godlo laga waayi. Aqallada waaweyn ayaa laga baynuni oo, baqdin awgeed, aan halkii lagu dhisay cidina ugu soo noqon doonin. Geyigaba waxaa lala mari waayi dumar barooranaaya iyo geesiyaal badan oo goob cidla' ah looga dhaqaaqay, geeltoosiyuhuna uu meydhooda bannaannada kaga dhergaayo!

Hooggaasi markuu rumoobo ee colaaddu ay sidaas ba'an reeraha u wada saamayso ayuun buu isaguna hagaag u seexan doonaa! Raggii lixda ahaa markii loo aaro oo keliya ayuu gam'i doonaa! Inta ka horraysana waa u tiiraanyo, waa u murugo aan dhammaad lahayn, waana u guubaabo iyo col uu humo! Wuxuu yiri:

1. Inaan maanta gumoobayoo
2. Gabadhaan dhalay caawa
3. Ku guur-beeshay adduunkoon
4. Geyaan looga helayn iyo
5. Garabkayga bannaan iyo
6. Wiilashii la gumaaadayaan
7. Hadba soo gocanaayiyo
8. Reer Carraale⁷⁰⁷ go'iisiyo
9. Cabdillaahi-guduud⁷⁰⁸ iyo
10. Yooniskay⁷⁰⁹ gadanaayee
11. Shisheeyaa la gendeeyiyo

⁷⁰⁷ Reer Carraale: Reer Carraale Cigaal Faarax; laf ka tirsan Reer Hagar oo midda Aadan-carab yahay ay aad isu xigaan. Arag jaantuska 5d.

⁷⁰⁸ Cabdillaahi-guduud: Cabdillaahi Xaaji Cumar Camey oo ka mid ahaa odayaasha Reer Hagar ee Reer Cali-geri dalkii ragga kala xaajoonayey, waanwaantana arrinta kaga jirey.

⁷⁰⁹ Yoonis: Aw-Yoonis Ducaale; garsoorihii Buuhoodle. Arag sharaxa 589d.

12. Hagar oo gunatan waayayoo
13. Magaciisu gaboobay oo
14. Odayaal guro fuuliyo
15. Garcadduhu u dambeyayoo
16. Ceebta guudka ka saarri
17. Galcabaydh⁷¹⁰ ka baxaysaan
18. Ganbow qaadanayaayoo
19. Ku guubaabinayaaye:
20. Nimankii lo' gedooddiyo
21. Garaadlaawe ahaayoo
22. Loo gaashaan-qaban waayey;
23. Geedo-daaqa magaalo⁷¹¹ oo
24. Girgiruhu u baxaayoo
25. Hadba lays gujinaayiyo
26. Miyaan gaaf la tegeynin!;
27. Halna wayga go'aan iyo
28. Hadalkayga guddoonkiye;
29. Ninkaan geeri damcayne
30. Colaaddow gar-furraynow
31. Wallee goob lagu hoogiyo
32. Gariir waa baxayaa!

-
33. Gucummaale libaax iyo
 34. Haddii aarka gantaasha
 35. Gabooyaale⁷¹² ku aasoo
 36. Geyigiisa ku dhuunto
 37. Gonduhuu iscunaayoo
 38. Waa gal-dhiidhi⁷¹³ habownaye
 39. Wallee goob lagu hoogiyo
 40. Gariir waa baxayaa!

⁷¹⁰ Galcabaydh: caan noqotay; sheeko fidday noqotay.

⁷¹¹ Geedo-daaqa magaalo: wuxuu ula jeedaa ragga reer-magaalka ah ee qaadka cuna; una dhashay Reer Cali-geri. Kuwaas oo uu rabo in 6dii nin loogu aaro ayuu ifka ku daarayaa!

⁷¹² Gabooyaale: ninka gabooyaha sita; ugaarsade; baydare; baydari.

⁷¹³ Gal-dhiidhi: ciil iyo caro cartan weheliyo.

41. Haddii geeddigu jiitona
42. Lugta guure-gelaysiyo
43. Gaari baa ka hor-laabanoo
44. Gabaaddiirta la sheegiyo
45. Gallaaddaanba⁷¹⁴ fogeyne
46. Hawdka laysku guraayiyo
47. God haddii la huluusho
48. Wallee goob lagu hoogiyo
49. Gariir waa baxayaa!

50. Wax naftiisa ka gaadha oo
51. Gumuc-buurta rasaastiyo
52. Gawracayska ilaasha
53. Ugaadhii Geriyaad⁷¹⁵ iyo
54. Goonnidaaqa biciid iyo
55. Goroyaa ugu feeyig oo
56. Gabraar waa is-helaane;
57. Wallee goob lagu hoogiyo
58. Gariir waa baxayaa!

59. Xoolo gaaxdiyo caanaa
60. Isu geeyey dadkiye;
61. Idahoo gartallaab iyo
62. Goosan ay ku lumaan iyo
63. Gaban-xoor⁷¹⁶ ku dhammaadiyo;
64. Awrta oo garbo-beesha oo
65. Intay guurto aroorta
66. Galabtiina carrawdiyo;
67. Haan gadhoodhku⁷¹⁷ ku raagey oo

⁷¹⁴ Gallaaddi: ceel ka mid ah kuwa loo yaqaan Ceelcad. Arag sharaxa 111d.

⁷¹⁵ Geriyaad: ban aad u ballaaran oo ku yaal bartamaha gobolka Awdal, ilaa Jamhuuriyadda Jabbuutina dhereran.

⁷¹⁶ Gaban-xoor: dhicin; idaha oo shinkoodii oo aan gelin dhiciya.

⁷¹⁷ Gadhoodh (garoor): caanaha fadhiga ah. Soomaalida waxay u tahay astaan barwaaqo.

68. Weligeed ginginnayd⁷¹⁸ oo
69. Gudaa caaro ka fuushiyo;
70. Xeryo geelu ka buuxayoo
71. Hadhuubkii gorofaadayoo
72. Laga soo godli waayiyo;
73. Aqal aan gurgurkii iyo
74. Gogoshii laga qaadinoo
75. Loo gaadiid-celin waayiyo;
76. Fulahoo go' madow iyo
77. Geed caleen leh dhexdiisiyo
78. Gudcurkii qarin waayiyo;
79. Galaayuus iyo qayliyo
80. Go'ayayda haweenkiyo
81. Ilmadoo gabaxleysiyo
82. Guumeystoo cida fiid iyo
83. Galowgoo ledi waayiyo;
84. Geesi uu tolki dhaafayaan
85. Girris aan af lahayn iyo
86. Gidir looga tudhayn iyo
87. Gorgor hiigaya meyd;
88. Markay gaadho halkaasaan
89. Haddaan geeri ka baaqdo
90. Allaylehe gam'ayaa!!

-
91. Ilaahow godobtaydu
 92. Sow galgaal-bixi mayso
 93. Hadmaan goosanayaa?!

40. Qaynuun biyood; dan iyo afeef

Toddobaatannadii qarnigii inaga dhammaaday dhacdooyinka soomaalida la soo gudboonaadey waxaa, malaha, ugu ba'naa abaartii 'Dabo-dheer' loo bixiyey ee dalka gees-ka-gees sida xun u saamaysay.

⁷¹⁸ Weligeed ginginnayd: weligeed buuxi jirtey, barwaaqo awgeed.

Waxaa la qiyaasay soomaali xoolo-raacato ahayd oo bar-malyuun ku dhowi inay ku cayrowdey, markii ay xoolahoodii biyo iyo baadba uga waayeen dhulkii ay degi jireen. Xukuumaddii waqtigaas dalka ka jirtey ee Kacaanka ahayd ayaa, si aan kala-harid lahayn, waxay ugu gurmatay reer-miyigii tabaaloobey; iyada oo weliba kaashanaysa dawladaha kuwii ay isugu dhowaayeen; gaar ahaan Midowgii Soofiyeeti. Dad 300.000 oo qof lagu hilaadiyey ayaa laga soo daad-gureeyey gobolladii iyo degmooyinkii ay degi jireen, dhowaantana ay abaartu ku xoolo-tirtay. Waxaa iyaga oo dayaarado waaweyn lagu sido laga dejiyey degaammo koonfurta dalka looga dooray oo beer-falashada iyo kalluumaysigaba ku wanaagsan. Meelahaas ayaa waxay dawladdii soomaaliyeed uga samaysay ururro *danwadaago* lagu magacaabi jirey oo lagu talo-galay dadkaas reer-miyiga ahaan jirey inay, aakhirka, ku reer-magaaloobaan, dhaqaalihii ay ku noolaan lahaayeen ay halkaas ka soo dhirindhiriyaan.

Qiyaasta dhammaadkii sannadkii 1975kii ayaynu joognaa. Abaartii 'Dabo-dheer' waa lagu wada naaftay, waase laga soo doogey, welise raadkeedii maanka soomaalida kama baabbi'in. Tii oo kale inay soo noqoto ayuu nin waliba wadnaha farta uga hayaa. Laba-saddex xilli oo roobab da'een ayaa ka dambeeyey, hase ahaatee is-aamminkii cirka iyo dadka ayaa aad u dhaawacmay! Jiilaal dheeraaday ayaa lagu jiraa. Daruuraha ayaa la wada eegayaa oo gugii baa la dhawrayaa. Cabsi guud mooyee, dhulku sansaan-abaaraad ma laha.

Iyada oo ay arrini sidaas tahay ayaa Reer Aadan-carab iyo qayradii ay degmada wadaageeni uu xagga Galbeed hillaac uga 'bilig' yiri. Iyaguna, illayn waa gartoode, waa u hanqal-taageen oo hunguri baa ka galay. Dhawr cisho ka dibna, waxa uu gabayaagu la kulmay meelihii uu roobkaasi ka hillaacaayey rag ay saantoodu ka soo jeedday. Waxay ugu warrameen daruuro fiican oo naq bixiyey inay heleen Qudhac-dhallaan iyo berrimmada ku xeeran.

Dabadeed, isaga oo aan u sahansan, cid kalena aan warkii ka hubsan ayuu caynka hoosta ka geliyey. Waa kaas awrtii garka haya. Xoolihii oo ay dumarkii wadaanna raadkiisa ayay ku soo joogaan. Wax rabbi ka siiyoba, xagga Galbeed waa kaas reerkii ula jahaystay. Waa aroor hore. Wuxuu filayaa duhurradii kolkay tahay inuu arigu balliyada xareed waran ka waraabi doono. Aad ayuu wuxuu ugu han weyn yahay

doogga uu kol dhow reerka ku furi doono. Wuxuu quudarraynayaa toddobaad gudihiisba saddexda meesiba inay u darari doonaan oo soor-magaalo iyo gaajoba laga raysan doono. Sidoo kale, aroorka xoolaha iyo canaabta la socota ayuu ka nasan doonaa. Dhaan dambena intii muddo ah isma mudan doonaan. Kurayada yaryar ayaa haamaha oo buuxa ballida ka soo dhaamin doona oo dhoocillada geela kaga keeni doona. Hadba awrta isugu xiriirsan ratiga ugu horreeya ayuu hoggaanka ku soo dhuftaa. Wax socod gaaban ayuu ula ekaadaa, markaas buu hoos iyo korba u habaaraa! Jiiqda raha iyo manka geedaha ayuu tiigsanayaa.

Ha yeeshee, barqo dambe goor ay tahay ayuu candhuuftiisii dib u liqay! Show warkii uu ku soo guureyba run ma ahayn! Show wuxuba waxay ahaayeen hoglo aan dhulka biyo qummanba dhigin oo markiiba ay cadceeddu leeftay! Show tuu ka soo guurey iyo tan uu yimid waa walkafa! Ballina biyo kuma jiraan, geedo caleen bixiyeyna uma muuqdaan! Geeddiga uun baa rabbi kala maarmi waayaye, kob xoolo loo soo raro tani ma ahayn!

Haa, waa diraac kulul. Meesha uu ku soo furayna ma aha meel uu si fudud uga noqon karo, mana aha meel uu degaan ku leeyahay. Sidii hore ayay xoolihiisu biyo ugu baahan yihiin, mana aha meel ay berkadi ugu taal oo intuu u soo aroorsado uu ka waraabsan karo. Waa Hawd oo biyaha ayaa hantida lagu haysto ugu qaalisan! Ninkii berkad u qoday ayaa xoolo ku dhaqan kara, kii kalena isaga uun buu, siin iyo iibsiba, magan ugu yahay.

Aadan-carab waa nin geyiga aad looga yaqaan. Hase ahaatee, jifo-hoosaadda uu ka dhashay meesha ma degto, berkadahana wax qumman kuma laha. Waa la soo dhoweeyey, siduu filaayeyse looma qaban. Marti sideedii ayaa loola dhaqmay. Mar baa arigii loo shubay, laba jeerna dhaankii uu soo aroorsaday ayaa loo fuliyey. Ka dibna wuxuu dareemay amaba la dareensiiyey inaan meesha wax ugu harin. Isaguna wuxuu doonaayey, biyaha haba iibsadee, in laga saami-geliyo oo inta xilliga diraacda lagu jiro uu, sida dadka Reer Qudhac-dhallaan⁷¹⁹, miile ku yeesho.

Raggii meesha ugu hantida roonaa qaar ka mid ah ayaa dhabarka u jeediyey oo, xataa, sheekadiiba ka xirtay! Kolkaas buu goostay inuu gabay ku gar-naqsado, si biyo-qaybsiga looga saami-geliyo, Qudhac-dhallaanna uu jiilaalka ugu soo bar-baxo. Maalintaas ayuu tiriyeey gabaygan ujeeddooyinkiisa waaweyn kuwa hoos ku taxan lagu soo koobi karo:

- Qudhac-dhallaan sidii loo degey, qolyaha degey iyo jifadiisu (Reer Hagar) sida aan xiriirkoodu u wanaagsanayn, sida uu degaanka ugu soo sirmay iyo berkaddii uu lahaa siday biyuhu uga buuxeen;
- Jiilaalka lagu jiraa sida aanu u qoob cuslayn oo, baad iyo biyoba, ay geyiga ugu badan yihiin;
- Dhulka meeshii la doono sida looga degi karo, ka dib markii ammaanka la sugay oo madaxweyne Siyaad uu ummadda soomaalida simay, degaan ahaanna isu wada furay;
- Kol dhow inuu roobku di'i doono oo, saadaashiisa, ay daruuruhu caawa ama berri meeshii godanba buuxin doonaan;
- Siduu u og yahay ragga wax u awoodi kara, haddana waxtarkiisa ka dhego-adaygay; kuwaas oo u malaynaaya abaartii 'Dabo-dheer' inay soo noqonayso, sidaas darteedna biyaha ugu bakhaylaaya;
- Si aan gabaygiisa baryo loogu qaadan, berrina aan loogu hal-qaban ayuu afeef hor-marsanayaa. Wuxuu caddaynayaa inuu yahay nin ay lacagtu jeebabka uga milaalan tahay oo diyaar u ah inuu biyaha iibsado. Ma aha nin gabayga ku tuugtamaaya oo shaah laga bixiyo ama wax loo qaaraamo cidna uga baahan!
- Si uu, haddaba, gartiisa u xoojisto ayuu dejinayaa xeer hor leh oo dhigaaya *baryada biyuhu* inay gabayaaga u bannaan tahay, kana duwan tahay baryada ceebta ah ee cuntada iyo hunguri-xumada ku saabsan, soomaaliduna ay isugu gabaydo!;
- Habo koobnaatee, wuxuu qirayaa in wax la taray, isla markaasna wuxuu codsanayaa inta ay jiilaalka tahay in qoyskiisa si buuxda Reer Qudhac-dhallaan loogu aqoonsado;
- Qaybta ugu dambaysa ee tixdana wuxuu mar kale ku haaraamayaa raggii iyaga oo wax u hidin kara dhabarka u jeediyey. Dhabcaalnimo intuu ku tilmaamo ayuu dadka kalena

⁷¹⁹ Qudhac-dhallaan: meel magaceed. Arag sharaxa 569d.

uga digayaa inay kuwaas ku talo noqdaan ama dhaqankooda
silloon ay kaga daydaan! Wuxuu yiri:

1. Teer iyo markuu duulba qoday meel qasdigu maagay⁷²⁰
2. Uu Geed-quwaax⁷²¹ ceelkan yidhi 'kala qaroomiye'
3. Aad qaydateen Hagarka⁷²² ways yare qab-dhaafteene;

4. Anba midaan qarfaaha kaga tabcaa qalabku ii yiile
5. Iyadoo qafilan bay Galbeed qadar ku sheegeene
6. Xayskaa qallallay bay war noo qalalab siiyeene!
7. Qalle Eebbahay lama gudbo iyo Qaaddir xugunkiise
8. Anigaan - Rabbay soo qasbaye - qoomamo i haynnin
9. Waan qawqabaye gabay hadday qaladu ii geysey
10. Aan qorsheeyo waa taan ahaa qayski⁷²³ maansada e!

11. Jiilaal qadhaadh kuma jirriyo qarax-abaaraade
12. In kastaan la qiranayn berkadi waa qaroor sare e
13. Laasona qoyaana kama madhniyo qarafsigoodiye
14. Waxa riigna qayb looga helay kaa Qabri-huluule⁷²⁴
15. Qol-Madoobe⁷²⁵ iyo baana xiga Qaranradeenniiye⁷²⁶;

⁷²⁰ Meel qasdigu maagay: wuxuu u jeedaa ceesha iyo berkadaha ay qoloba meel ka qodatay; meel ay iyadu dooratay.

⁷²¹ Geed-quwaax: dhawr qolo oo Dhulbahante ah. Arag 234d.

⁷²² Hagarka: Reer Hagar. Wuxuu tixraacayaa qardofooyin awel hore dhex-maray Reer-Hagar oo uu isagu yahay iyo Geed-quwaax jilibbada loo yaqaan ee Qudhac-dhallaan uu markaas martida ugu ahaa.

⁷²³ Qays: wuxuu xagga maanso-tirinta iskala simayaa gabayaagii carbeed ee maansada jacaylka ah caanka ku ahaa, lana oran jirey Qays Ibn-al-Malawwax. Gabar Leyla lagu magacaabi jirey oo ay ilmo-adeer ahaayeen ayuu aad u jeclaaday, waase la isu diiday.

⁷²⁴ Qabri-huluul: meel dawladdu ceesha riigga lagu qodo midkood ay xoolo-raacatada uga qodday oo Qori-Lugud xagga Burco ka xigta; gobolka Togdheer.

⁷²⁵ Qol-Madoobe: jeex weyn oo xoolo-daaqeen ah, hawdkana ku yaal; degmada Buuhoodle. Wuxuu u dhexeeyaa Muraayadda iyo Taallo-dheere.

⁷²⁶ Qaranro: meel magaceed. Arag sharaxa 75d.

16. Iyadaan qaniin iyo lahayn degel-quraanyaale
17. Qarka Caynabaa⁷²⁷ maalku baad⁷²⁸ ka qabsanaayaaye
18. Qaraf iyo dabkaa laga jiraa cawska qoofalaye!;
19. Qaaxada Nugaaleed⁷²⁹ tigaad qaro leh baa taale
20. Qalfoon bay riyaa Ulasameed⁷³⁰ ku qanbiyaayaane
21. Qabuuraha Yaxyiyo⁷³¹ Yeyle⁷³² waa lagama-qoofaane!
22. Haddaad Qaalin-dheeriyo⁷³³ tagtaan qalanqashii dhuuxa
23. Qawliyo⁷³⁴ ma jiro daallinkii qaatilka ahaaye
24. Labadii qolee⁷³⁵ had iyo jeer qalayey geeleenna
25. Ee qawga baas ugu jiraye ina qataysiiyey
26. Ee rarayga dhaanka u qabbiran 'qalab' ka siinaayey
27. Waa tii la qaadaye gargaar⁷³⁶ loo qabbaansadaye
28. Qotaa⁷³⁷ laga dhigoo kuma jiraan qalaxi Buurdhaabe⁷³⁸

⁷²⁷ Caynabo: ceelka degaanka Cayn la yiraahdo ugu magaca dheer; gobolka Togdheer. Arag sharaxa 51d.

⁷²⁸ Baad: waxa dhulka ka soo baxa ee ay nafleydu cunto, lana calaliyo. Waxaa ka soo hor-jeeda biyaha. Waxaa la yiraahdaa: baad iyo biyo.

⁷²⁹ Nugaal: tog & dhul magacood. Arag sharaxa 208d.

⁷³⁰ Ulasan: meel jeex ah oo ku taal Buurdhaab salkeeda; gobolka Togdheer.

⁷³¹ Qabuuraha Yaxye: jeer ay dirireen Yaxye iyo Maxamuud Garaad meel rag badan oo Yaxye ah lagu laayey, dabadeedna xabaalihii lagu aasay loogu magac-daray; degmada Laascaanood.

⁷³² Yeyle: ceel Laasoddaar xagga hawdka ka xiga; degmada Buuhoodle.

⁷³³ Qaalin-Dheere: meel Laasoddaar u dhow, degmada Laascaanood.

⁷³⁴ Qawlo: dooxo u dhexaysa Taleex iyo Boocame; gobolka Sool.

⁷³⁵ Labadii qolo: laba jilib oo Habarjeclo ka mid ah: Muuse Abbokor iyo Solommadow. Meeriskan iyo shanta ka dambaysa wuxuu ula jeedaa kooxo qawleysato ahaa oo geela tuugeysan jirey; dabadeedna qalqalan jirey; kuwaas oo abaartii Dabo-dheer (1974-1975) markay dalka ku habsatay gobolkaas ay dawladdu ka qaaday, dibna loo dejiyey gobollada koofureed iyo labada webi dhexdooda. Wuxuu Reer Qudhac-dhallaan ugu bishaaraynayaa, maantaas ka dib, dhulku inuu ammaan yahay oo halkii la doono xoolaha la daaqsan karo!

⁷³⁶ Gargaar: xeryihii loo qayday soomaalidii reer-miyiga u badnayd ee abaartii 'Dabo-dheer' ku tabaalowdey.

⁷³⁷ Qoti: beero-qodato. Waa magac ay soomaalidu u tiqiin dadka Oroomada ah ee beeraha ku nool, halka ay iyagu xoolo-dhaqashada ku nool yihiin. Wuxuu gabayaagu halkan erayga ula dan leeyahay qawleysatadii lagu daray dadkii abaartu waxyeellaysay ee koofurta dalka loo daad-gureeyey.

⁷³⁸ Buurdhaab: buur weyn oo Caynaba ku taal; gobolka Togdheer.

29. Tuuggii hilibaha qawshan jirey qamanddi baw taale!

30. Neecaw qabow iyo ammaan qaaliyaa dhacaye

31. Qaraarkii Siyaad⁷³⁹ baa ahaa 'hays qilaafina e'

32. Qoqob ma laha soomaalidii kala qarsoonayde!

33. Cirkana waw qushuucuu guguu soo qaddimayaaye

34. Qorrax-dheere iyo waa kaliil qayr la sugayaaye

35. Mar hadduu laftaan qaawanayn sagal ku qeyraanshey

36. Qariib weeye roobkana markaad ku qadhqadhaysaane !

37. Misana qaaddirkiinnaa⁷⁴⁰ badhkiin qoonsimaad galaye

38. Qalbigaa martidu fiirisaa waydin qoonsadaye!

39. Qarniba waa maruun sebenka xun lagu qalloocshaaye

40. Qiyaamii⁷⁴¹ tegaa weli malaa qaar ka baqayaaye!

41. Yaan loo qalladan maansadaan quud inaan rabo e

42. Qaxwe inay degmadu ii shubtiyo qado ma dooneyne

43. Waxaan ahay nin qarashkii watoon loo qaraamadine

44. In kastaan ka qado soor tolkay kuma qardoofeene!

45. Qaynuun-biyood waa ka gaar quudka ceebta lehe

46. Qabno oomman iyo maatadaan qayladow ridaye

47. Durbana lay qarraac dheregse waa u qawadaayaaye;

48. Saakaba qawaar⁷⁴² bay cabbey iyo qaalin ii rarane

49. Mar qamaami adhigiina shalay inan-qaliifeede⁷⁴³

50. Rag qabiilo deeqaana maqan oo qormada yiile

51. Hadba waxaannu qooraansannaa qori-horaadkiiye⁷⁴⁴!

52. Qoomiyad dhan uun baad tihiin qoysna waan ahaye

⁷³⁹ Siyaad (1916-1995): madaxweyne Maxamad Siyaad Barre; madaxweynihii 3d ee Soomaaliya intii u dhexaysey 1969-1991. Waxaa lagu aasay Garbahaarrey, xarunta Gobolka Gedo.

⁷⁴⁰ Qaaddirkiinna: kiinna wax awoodi kara; kiinna biyo hidin kara.

⁷⁴¹ Qiyaamihii tegey: wuxuu ula jeedaa abaartii 'Dabo-dheer' ee ragga qaar ay weli ka baqayeen.

⁷⁴² Qawaar: rati duq ah ama caato ah.

⁷⁴³ Inan-qaliifeede: wuxuu u jeedaa nin rag ah; nin wanaagsan.

⁷⁴⁴ Qori-horaad: nin-horaad. Wuxuu u jeedaa Xaaji Cabdi Muuse (Dhulbahante, Reer Wacays Aadan).

53. Kamana quusni jeeskaba⁷⁴⁵ inaad qiil u bixisaane

54. Qunbe-dhooban-haystow⁷⁴⁶ bakhayl laga qabuul-waayey⁷⁴⁷

55. Inuu magacu qaali u noqdiyo sharaf-ma-qiimeeye

56. Ma-qoslaha salaantiisu tahay qaayiskiyo siica⁷⁴⁸

57. Sheydaanka qababbaaliyiyo⁷⁴⁹ kaa ha la qilaaf!

Cumar Cigaal & Aadan-carab:
colaad-maanso oo cusboonaatay

Goor lagu wado baratamihii 1976kii ayaa soohdin-beenaadda dhinaca Xabashidu ka joogto waxaa, fasax la'aan, ugu gudbey baabuur uu nin Reer Buuhoodle ahi lahaa⁷⁵⁰ oo dad socoto ahina ay saarraayeen. Hawlo ganacsi awgood, wuxuu baabuurkaasi dhex-maraayey degaanka Doollood, markay ciidan Itoobiya leedahay ay si lamafileaan ah indhaha isugu dhufteen. Baabuurkii cagaha ayuu wax ka deyey, wadihiina wuxuu ku dedaaley isaga iyo socotada uu sidaaba in aanay cadawga u gacan-gelin. Lagamase harin. Ciidankii Xabashida oo baabuurtiisii wata ayaa cagta cagta u saaray, markii ay gaari waayeenna tacshiirad ayay roobka kaga dhigeen. Nasiibdarro, cabbaar gihin ah ka dibba, gaarigii waa gaddoomay, waxaana ku naf-waayey lix rag ah oo ninkii lahaa ku jiro iyo laba dumar ah. Qaar kale ayaa iyaguna goobtaas ku dhaawacmay. Intii geeriyootay mooyee, intii kale ayaa waxaa markiiba soo kor-joogsaday ciidankii Xabashida, waxaana lagu xirxiray xabsiga magaalada Wardheer.

Gobolkaas soomaalidu degto ee ay Itoobiya ka talisaayi ma laha xeerar u dhigan oo lagu dhaqo, lagamana yaqaan maxkamado lagu

⁷⁴⁵ Jeer: qoys meel gaar ah deggan. Wuxuu ula jeedaa qoyskiisa oo inta degaankiisii ka soo guurey degaan ka fog iyo Qudhac-dhallaan haatan soo degey.

⁷⁴⁶ Qunbe-dhooban-hayste: nin wax badan haysta. Halkan wuxuu ula jeedaa nin ay biyo badani berkadda ugu jiraan, hase ahaatee aan oggolayn inuu wax ka bixiyo.

⁷⁴⁷ Meeriskan iyo saddexda ka dambeeya wuxuu ula dan leeyahay rag u jir-xumeeyey oo uu dhabcaalnimo ka dareemay. Kuwaas taladooda in aan loo qaban, laguna raacin ayuu Reer Qudhac-dhallaan ka duraamanayaa.

⁷⁴⁸ Siic: diidmo iyo tixgelin la'aan wada jira.

⁷⁴⁹ Sheydaanka qababbaaliya: wax u sheega; duufsada.

⁷⁵⁰ Ninkaas waxaa la oran jirey Cali Aw-Axmed, waxaase loo yiqiin Cali-kudhkudhe (Dhulbahante, Yaxye).

kalsoonaan karo oo garsoor dhab ah loogu irkan karo. Booliska iyo ciidankuba waxay dadweynaha soomaalida ee la gumeysto ula dhaqmaan si naxariisdarro ah, cadaadiskuna waa joogto⁷⁵¹. Rayad iyo askar kii ay ahaadaanba, go'aanka madaxda degmooyinka ayaa mar walba kama-dambays ah, rafcaanna lagama qaadan karo. Sababahaas dartood, soomaalida gobolkaasi waxay adeegsataa laaluushka oo albaabbo badanna u fura, dhibaatooyin aan yaraynna gaashaan uga noqda!

Baabuurka gaddoomay iyo ragga xirxiraniba waxay giddi ku abtirsanayeen Dhulbahante-Hawd iyo degaanka Buuhoodle. Guuldarrda dhacday markii laga war-helayna, waxaa farriimo gurmada ah diray odayaal dadkaas la xirxiray xigto u ahaa. Aad ayaa waxaa looga cabsi-qabey *maxkamad-askareed* oo beenbeen ah in si degdeg ah lagu saaro, dabadeedna la mindi-raaciyo! Taas aawadeed, farriimihii la iskuma hallayne, waxaa Wardheer tegey waayeel Reer Buuhoodle ah oo tashigoodu yahay, si ay yeelaanba, ragga ku xirxiran inay xabsiga kala soo baxaan.

Hiddaha meesha laga yaqaani siduu ahaa, waxay abbaareen odayaashii Ogaadeen ee degaanka magaca ku lahaa, loona malaynaayey madaxda Xabashida inay isku wanaagsan yihiin, waxna ay ka dhaadhicin karaan. Ergada Buuhoodle ka timidi way wada socotaa, wayna kala socotaa. Way wada socotaa oo dhammaantood waxay halgan ugu jiraan, guud ahaan, ragga xirxiran soo-deyntooda. Wayna kala socotaa oo mid waliba wuxuu si gaar ah u danaynayaa ninka isaga xigtada dhow u ah ee uu, daraaddiis, ergada ugu jiro.

Si kastaba ha ahaatee, odayaashii Reer Buuhoodle way habarwacdeen. Kuwii Ogaadeen ee degaanka ayay waxay ku beer-laxawsadeen hilbaha ay yihiin, iyaguna taas kama dhego-adaygin. Sida ku cad qaar ka mid ah gabayada aannu bogagga soo socda ku xusi doonno, odayaashii martida loo ahaa si wanaagsan ayay soo-deynta raggii xirxirnaa ugu hawl-galeen; iyaga oo tixgelinaaya gacno-warashada ergada guryahooda hor-tuban. Madaxdii Xabashida waxay la xaajoodaanba waxay ugu dambaystii, ku guuleysteen ninmankii

⁷⁵¹ Si aad dhab ugu garato soomaalida degta dhulka Soomaali-Galbeed sida foosha xun ee askarta Itoobiya ay ula dhaqanto u fiirso gabayga Aadan-carab ee magaciisu yahay 'garoonkii Jigjiga', tirsigiisuna yahay 44.

xirxirnaa inay xabsiga ka soo saaraan, iyaga oo xor ahna ay guddoonsiiyaan ergadii arrintooda Wardheer ugu soo sodcaashay.

Wuxuu ahaa hawlgal miro-dhaliyey oo ay ku raalli-noqdeen raggii ergada ahaa iyo, guud ahaan, wixii Buuhoodle ku abtirsanaayey ee welwelka gaarka ahi uu arrinta ka hayey. Hase ahaatee, ra'yigaas loo badnaa waxaa jirey nin aan qabin oo mid aad uga duwan degaanka ku dhex-shaacyey. Ninkaasi waa Cumar Cigaal; gabayaagii weynaa ee Reer Buuhoodle. Wuxuu ku jirey ergadii Dhulbahante ee soo-deynta ragga Wardheer u tagtay, sababta uu ugu jireyna waxay ahayd nin uu adeer u ahaa oo la oran jirey Maxamad Saleebaan, raggii la xirxirayna ka mid ahaa. Siduu ku doodaayo, waxa isaga la soo gudboonaatey dhibaato ay ergada inteedii kale, malaha, ka nabad-gashay. Odayaashii iyo madaxdii degaanka ayuu gaar ahaan ula xaajooday, si Ina-Saleebaan loogu soo daayo. Wada-xaajoodkaas intuu ku jirey ayaa laga qaatay lacag faro badan oo laaluush ah; taas oo geyeysiisay inuu af-labadi yeero!

Isaga oo aan weli magaaladii ka ambo-bixin, ninkiise loo soo daayey ayuu tiriyeey gabaygan uu sida kulul ugu canbaaraynaayo Wardheer iyo odayaasha joogaba! Wuxuu yiri:

1. Nin hadduu intaan jirey jiroo oogo ka cirroobo
2. Waa inuu adduunkaba wixii jirey ogaadaaye;
3. Meeshaan⁷⁵² sidii ari-dammaan laysku iibsanayo
4. Meeshaan Ilaah lagu aqoon 'alamso' mooyaane
5. Arjigaad dhigtaa meeshan aanu kuu ansaxahayanin
6. Aqalka Awraajaha⁷⁵³ halkaan amarku gaadhaynin;
7. Ukun⁷⁵⁴ iyo halkii Cali Khaliif lagu ikraamaayey
8. Arbow Qaaddi-gaab meeshan uu kuu il-jebinaayo
9. Uurxumo ka bixi maysid iyo oohin iyo ciile!
10. Xasan Cali sidii aabbihii aammin noqon waaye
11. Adduunkaa xumaaduu arkoo 'aarso' leeyahaye;

⁷⁵² Meeshan: wuxuu ula jeedaa magaalada Wardheer.

⁷⁵³ Awraaje: eray asalkiisu af-amxaari yahay oo la macne ah 'Guddoomiye Gobol'.

⁷⁵⁴ Ukun, Cali Khaliif, Qaaddi-gaab, Xasan Cali iyo Ina-Koonfur; intuba waa madaxdii iyo raggii qabqableyaasha Wardheer ka ahaa. Wuxuu ku eedaynayaa musuqmaasuq iyo laaluush-cun!

12. Afartaa nin aan sheegay oo wada arsaa'iila
13. Afmiinshaar shanaad baa jiroon cidi ogsoonayne
14. Ina-Koonfur weeyoo dushuu naga ilaashaaye!
15. Sidii aar-libaaxoo ku mamay aqallo jeesjeesa
16. Hadba wuxuu arkoodaa ninkii axanku hoos yaale!

17. Ardisababa⁷⁵⁵ jeeraan tagoon limey⁷⁵⁶ uga dhoofa
18. Ama aan abeedsado⁷⁵⁷ dhulkaa amarka loo doonto
19. Waa ii aqoon-xumo inaan eegto weligey e!

Samatar oo Cumar ka hor-yimid:
afjig & mahadnaq

Dadkii dhacdadaas la socdey ka sokow, gabayga Cumar waxaa ka biyo-diiday Aadan-carab iyo Samatar Baxnaan oo iyaga qudhoodu arrinta aad u danaynaayey, sidii ay Wardheer wax uga dhaceenna hagaag ula socdey. Labaduba waxay ku gacan-sayreen eed iyo canbaarayn odayaashii Ogaadeen wixii uu Cumar dusha kaga tuuray, hawlgalkoodiina waa uga mahad-naqeen.

Samatar oo jawaab-celinta ku horreeyey ayaa tiriyey tix iyada oo kala dhantaalan na soo gaadhay; taas oo duqowdii Wardheer uu ku ammaanaayo, Cumarna uu ku af-jigaayo.

Wuxuu yiri:

1. Asalkeeda maansada haddaad u intiqaalayso
2. Waa laga ilaashaa halkay iin ku leedahaye
3. Iyadaan qodxaa laga idlayn 'idhi' du waa ceebe;
4. Ayaantii dhoweyd gaarigii amarku soo gaadhey
5. Ee lagu aqlabay saanaddii lagu afuufaayey
6. Ee odayadeenniyo hablihi lala awaareeyey

⁷⁵⁵ Ardisababa (Addis Ababa): xarunta dalka Itoobiya.

⁷⁵⁶ limey: meel magaceed. Arag sharaxa 455d.

⁷⁵⁷ Abeed: eray asalkiisu af-amxaari yahay oo macnihiisu 'baryootan' yahay.

7. Ee aan weliba Ina-Aadan⁷⁵⁸ iyo Olol⁷⁵⁹ u sii yaabay
8. Aqalkiisa qaaddigu⁷⁶⁰ markuu oon ku cuni waayey
9. Annagu waa ogsoonayn Cumarse waa ku asaraaraaye!

41. Ma aha geedjoog!:
guuyo & xaal

Jawaabta Aadan-carab ee kol dhow aannu werin doonnaa si weyn ayay midda Samatar uga kulushahay, ugana culus tahay, sababtuna waa tu' si fudud loo garan karo. 'Colaaddii maanso' ee labada nin ka dhexayn jirtey weli ma dhammaan, meel ay ku heshiiyeenna cidi uma soo joogin. Samatar isagu gabaygiisa marna kuma soo qaadin arrimaha gaarka ah ee Cumar ku saabsan, Aadanse waa ku dheeraaday. Wuxuu xataa wax ka sheegay, qof ahaan, sida uu u abuuray yahay. Wuxuu duray awoodda maanso-aqoontiisa. Wuxuu carrabkiisa gaarsiiyey haweeneyda cusub ee uu dhowaan gabayaagu Hargeysa ku dhistay oo uu 'guumeys' ku sheegay⁷⁶¹. Wuxuu darraabay talo-galnimadiisa iyo waayeelnimadiisa, isaga oo ku tilmaamaaya 'nin da' weyn, asii aan geedjoog ahayn, guurtidana aan tolkiis ugu jirin!.'

Samatarse wuxuu kala mid yahay ammaanta odayaashii Wardheer ee sida wanaagsan ugu dedaaley raggoodii Xabashida u xirnaa soodeyntooda. Ammaantaas wuxuu gaar uga dhigayaa Abraahiin⁷⁶² jilibka la yiraahdo oo, malaha, rag iyaga u dhashay ay dedaal dheeraad ah arrinta ka muujiyeen. Qoladaas ayuu, ugu dambaysta, wuxuu u sheegayaa, uguna bishaaraynayaa wanaaggii ay geysteeni inaanu cidla' ku dhici doonin, isaga oo ugu ballan-qaadaaya, goor ay noqotoba, in looga abaal-gudi doono. Gabaygaas oo uu 'xaal-marin' ku tilmaamay wuxuu ku yiri:

⁷⁵⁸ Ina-Aadan: Muuse Aadan Dirir (Dhulbahante, Reer Hagar).

⁷⁵⁹ Olol: Axmed -olol Xaaji Diiriye (Dhulbahante, Khaalid).

⁷⁶⁰ Qaaddiga: Qaaddi-gaab. Arag sharaxa 754d.

⁷⁶¹ Waxaa la oran jirey Cawo Gallan (Isaaq, Habar-awal).

⁷⁶² Abraahiin: laf Ogaadeen ka mid ah. Arag sharaxa 59d iyo jaantuska 2d.

1. Nimanka geesidii nalaga xidhay geerida u diiday
2. Ee gaal madow baa hayaye uga galiilyoodey
3. Ee noo guntaday qaar markuu nolol ku soo gaadhey
4. Ee weliba guushiina helay ma laha geeraare⁷⁶³!
5. Haddii haatan waa loo gabyaye Cumar gamuunneeyey
6. Waa kaa garoocdaye libtii gawlahow jaraye
7. Gaashaandhiggii foolxumee gaaggax-tirihiiye⁷⁶⁴
8. Allaylehe ninkii gabaxsanaa waa gabood-falaye!
9. Gef baa dhacaye xaajada sidaa loo gol-qabateeyey
10. Sow inaan gunaanado tolkay iguma gees taagna:

11. Gedaha isma raacaan caqliga Eebbe gaasiraye
12. Ninba garashadiisuu hadlaa ama garaadkiise
13. Waxba yaan cirrada loo gu' tirin guudka kaga taale
14. Ma guddoomiyee wayska oday goonnidaaq badane
15. Waayahanna gaar buu jiraye nooma soo geline
16. Buuhoodle geesh doonayiyo guulwadaa⁷⁶⁵ suga e!
17. Siduu habar Galbeedka⁷⁶⁶ uga helay gabannadii xoorye
18. Gartayadana kuma soo darree guurti bayska lehe
19. Anigoo kalaa godob-xigaal lagu guhaadshaaye
20. Gadhkaa eedda nagu soo duwaye ma aha geedjooge!

21. Weligiina waa ged uu yaqaan gaadmo iyo maage
22. Waaguu ka guursaday Isaaq gabadha weynaatey⁷⁶⁷
23. Annagaba gur buu noogu riday gumuc-rasaaseede
24. Ma gabbado afkiisuna faduul waa gabbaan⁷⁶⁸ jecele!
25. Afartaa gurracane uu cidlada kala gunuusaayo
26. Galba kuma jirtee meel kastaba waa ku ganayaaye

⁷⁶³ Ma laha geeraar: ma mudna in loo gabyo; ma mudna in maanso lagu aflagaaddeeyo.

⁷⁶⁴ Gaaggax-tire: nin hashaa markuu lisaayo aan caanaha ka dhammayn karin.

⁷⁶⁵ Guulwade (guulwadeyaal): xilligii xukuumaddii Kacaanka cidammo ka koobnaa dhallinyaro aan wax soo baran oo lagu tilmaami jirey inay yihiin ilaaliyeyaasha *miraha kacaanka*. Waxay ahaayeen kuwo aad looga baqo.

⁷⁶⁶ Wuxuu u jeedaa afadii cusbayd ee Cumar. Arag sharaxa 761d.

⁷⁶⁷ Gabadha weynaatey: arag sharaxa 761d.

⁷⁶⁸ Gabbaan (gibbaan): neef lo' ah oo caano yar; badhay.

27. Gasabna kama helee had iyo goor wuu is - gawriciye
28. Waa waxaan garnaydka ula dhacay gooshashkii hore e⁷⁶⁹
29. Imminkana dadkaa gawriyey iyo aniyo Aw-Goode⁷⁷⁰
30. Bal aan hadalka gees kale haddana ugu garraaddeeyo:

31. Gabre Maaran⁷⁷¹ maantuu degmada gebaggabaynaayey
32. Ay daahir gaaska u wateen nagu galaydhyeeyey
33. Markaasaynu gaanliyo ahayn gaaliyo islaane
34. Guubaabadii Cali⁷⁷² lahaa 'gabaska dhiigeeya'
35. Uma uu garaabine Qamaan⁷⁷³ tuu ka garab dheegay
36. Waa tay ku kala gaabsadeen guuto iyo khoofa;

37. Waayadanse gogol baa dhex-tiil gebiga Daarood
38. Imminkana galladahaas cusubi waa ku-gaaggixine
39. In kastaanan goobtaa fadhiyin laysku gacalaystay
40. Harti⁷⁷⁴ inuu gabaabsiyey la sheeg gelin-dambeedkiiye
41. Gerina⁷⁷⁵ waa maqnaa maalintuu dhacay guddoonkiiye
42. Marreexaanna⁷⁷⁶ geedduu ahaa guurayoo rarane
43. Ogaadeen-gudbane⁷⁷⁷ waa fogaa waa Gogliyo Fiiqe⁷⁷⁸
44. Makaahiilse⁷⁷⁹ waa gobolkayo iyo guri-labaadkiiye
45. Iyaguna gendaha waa rag oo kuma gudbooneyne;

⁷⁶⁹ Garnaydka uu la dhacay gooshashkii hore wuxuu inagu xusuusinayaa gabayadii silsiladda ahaa ee isaga iyo Cumar ay lixdannadii isu tiring jireen.

⁷⁷⁰ Aw-Good: wuxuu ula jeedaa Samatar oo lagu naanaysi jirey Good-illaawe. Arag sharaxa 791d.

⁷⁷¹ Gabre-Maaran (Gebre Mariam): sarkaal Xabashiyeed oo 1900 iyo kontonnadii Wardheer xukumi jirey.

⁷⁷² Cali: wuxuu ula jeedaa Cali-dhuux iyo gabaygiisii 'Guba' la baxay ee uu Ogaadeen ku guubaabiyey bilawgii 1900 iyo labaatannadii.

⁷⁷³ Qamaan: Qamaan Bulxan (Ogaadeen, Reer Cabdille). Wuxuu ahaa gabayaa caan ah oo Cali-dhuux ay isku gedo ahaayeen (Ogaadeen, Reer Cabdille).

⁷⁷⁴ Harti: dhawr jilib oo Daarood ah. Arag jaantuska 3d.

⁷⁷⁵ Geri: jilib Daarood ah. Arag jaantuska 3d.

⁷⁷⁶ Marreexaan: qolo Daarood ah. Arag jaantuska 1d.

⁷⁷⁷ Ogaadeen: qolo Daarood ah: Arag jaantuska 2d.

⁷⁷⁸ Goglo & Fiiq: laba meelood oo ku yaal dhulka Soomaali-galbeed ee ay Xabashidu haysato.

⁷⁷⁹ Makaahiil: dhawr jilib oo Ogaadeen ah. Arag jaantuska 2d.

46. Gammaankii ordaa rigada waa kala gadaashaaye
47. Abraahiin⁷⁸⁰ gedood waana kii geeddankow hadhaye
48. Iyagaan garoonta ugu xidhay garabka shaadhkiiye
49. Annaguna abaal waa gallaa waana loo gudiye
50. Ma gadmado wixii reerkayaga lagu gargaaraaye
51. Nin na garanayaa ficilo waa naga golaystaaye
52. Goortay ahaato ha sugeen gaafo-celintaase
53. Bal u geeya maansaduna waa guuyo iyo xaale!

Labada gabay ee Samatar iyo Aadan tiriyeen, aad ayuu Cumar uga xumaaday, waxaana u sii darraa kii Aadan oo taabtay arrimo gaar ah oo isaga iyo qoyskiisa ku saabsan; arrimo aan ku habboonayn in dooddaba la soo geliyo, sidii ay Cumar la ahayd. Isaga oo taas ka caraysan ayaa waxaa la kulmay rag uu ka mid ahaa Dheg-dheri⁷⁸¹ nin la oran jirey oo ay xigto ahaayeen. Ninkaas oo ka baqay gabayadu inay meel xun foodda geliyaan, dumarka iyo xaasaskana lagu af-xumoodo ayaa Cumar ka baryey inuusan Aadan ku dayan. Isna wuu ka yeelay, ha yeeshee kal iyo laab inay ka tahay si loo habsado ayaa inta kitaab gacanta loo saaray lagu dhaariyey!

Waa nin weyn oo caan ah, rag waaweynna ballan bay isku ogaayeen. Waa kii ku dhaartay siduu Aadan yeelay inuusan marnaba yeeli doonin. Hase ahaatee, waxaa kolba ku soo dhacaya meerisyadii afadiisa wax lagaga sheegay; kuwaas oo, markii uu xusuustoba, ciil iyo caro hor leh naftiisa ku abuuraya. Waxa keliya ee uu ku qaboobi karaa waa halkii laga wareemay inuu isaguna wax ka wareemo, mase yeeli karo oo waa kii axdiga qaaday. Hadal baa ka dhacay, 'hadal nin weyn ka dhacayna waa geed qolofi ka dhacday' waa tii ay maahmaahdu ahayd.

Muddo hadduu ku sugnaa xaalad lagu tilmaami karo, 'ma car baa dhamid leh, ma caanaa nicid leh' ayuu qaatay go'aan dhexdhexaad ah oo aanu ballantiina kaga baxaynin, naftiisana uu culayska saaran kaga dejinaayo. Wuxuu tiriyeey tix gaaban oo uu, marka hore, ku caddaynaayo ballantii uu Dheg-dheri ka qaaday inay ka dhab tahay oo

⁷⁸⁰ Abraahiin: jilib Ogaadeen ah (Makaahiil): Arag jaantuska 2d.

⁷⁸¹ Dheg-dheri (Dhulbahante, Reer Wacays Aadan): waxaa la oran jirey Cabdi Ismaaciil Cali, wuxuuna dhintay 1900 iyo sagaashannadii.

uu xajin doono. In kastoo waxa Aadan-carab ku falay ay yihiin wax aan loo dulqaadan karin oo uu caarkii iyo xaasaskii u dhacay, haddana waxaa Cumar go'aankiisu yahay taas inaanu ka xafiif-qaadan, isagana dhaafo sida nabarrada carruurtu geysato la isaga dhaafo! Si aan mugdi ku jirin ayuu Dheg-dheri iyo dadka kaleba ugu sheegayaa, isaga oo miyirkiisa qaba, inaan weligiis laga maqli doonin tixoo uu afada Aadan wax kaga sheegaayo, dhaqankeeda iyo dhabankeedana aan carrabkiisu gaari doonin.

Markaas ayuu inala socodsiinayaa sida ay isaga ugu dheer yihiin qolada uu la xididay ee ay ka dhalatay ooriidiisa uu Aadan gabayga ku dhaawacay; taas oo uu ku tilmaamaayo qof uu aad u jecel yahay oo tol iyo carruurba uu iyada ka doortay! Wuxuu ka xun yahay qofta sidaas ku ah in gabayo lagu aflagaaddeeyo oo 'bedow reer-miyi' ahi uu ku dheeldheelo! Wuxuu yiri:

1. Hadalkaad Dheg-dheriyow i tidhi yuu dhul kale gaadhin
2. Ee aad shirkii loo dhammaa dhaarta iga qaadday
3. Meeshaad dhigtaan kula dhigoo iga dhab weeyaane;
4. Ninkiise hadalka dhooqayn jiraa⁷⁸² dhaanto soo diraye
5. Wixii horeba dheel bay ahayd dhedo arooryaade
6. Imminkuu dhankii xaaska iyo dhiinjarkii⁷⁸³ galaye!
7. Dhicis buu noqdaa hadalka xuni dhiillo iyo weyde
8. Sidii nabar dhallaan geystey baa la iska dhaafaaye!
9. In kastoo mashiinkoo dhan iyo dhemelku guuxaayo
10. Dhanbac⁷⁸⁴ gaari jaban meelna waa uma dhaqaaqaane
11. Aniguna dhankaa Habar-awali⁷⁸⁵ waa ka dhididaaye

⁷⁸² Ninkii hadalka dhooqayn jirey: ninkii hadalka xumayn jirey; wuxuu ula jeedaa Aadan-carab.

⁷⁸³ Dhiinjar: eray asalkiisu af-ingiriis yahay oo la macne ah halis ama khatar (danger). Xaasaska oo loo gabyo ayuu Cumar u ekaysiinayaa wax halis ah oo in loo dhowaadaa aysan bannaanayn.

⁷⁸⁴ Dhanbac: candhada baabuurka.

⁷⁸⁵ Habar-awali: Habar-awal; Isaaq. Arag jaantuska 7d.

12. Dhammooy Ina-Saleebaan⁷⁸⁶ markaan gabay u dhiibaayo
13. Oo gabadha gabadh baa dhashaye⁷⁸⁷ aan dhurayo ceebteeda
14. Aan dhabankeeda faalleeyo iyo dhaqanka reerkeeda
15. Waa haddaan dhalaal xun cabbey iyo dhayda gaalada e⁷⁸⁸
16. Ama ay wax ii dhiman yihiin dhaagtu waa belo e!

17. Inantaanse dhastarigii⁷⁸⁹ dhammaa uga dharaar-guurey
18. Ee aan dhashaydiyo tolkay uga dhufays-qaatay
19. Yaa bedow⁷⁹⁰ ku dheeldheelayaa igu dhib weeyaane!

Tixdaas ka sokow, waxaa isna jirey gabay kale oo uu Cumar tiriyey, uuna kaga jawaabaayo labadii gabay ee Aadan iyo Samatar ay isaga kaga soo hor-jeesteen, iyaga oo ku diiddanaa tiisii hore ee odayaashii Wardheer uu ku canbaareeyey. Labadoodaba intuu isu maro ayuu ku eedaynayaa inay weligoodba dilka sokeeyaha ku dheereeyaan, shisheeyuhuna uu la weyn yahay.

Sidoo kale, wuxuu ku canbaaraynayaa, sidii waxaro-jiilaal, kolba meeshii ay anfaco uga bidhaanto inay u yaacaan, boqol wejina ay leeyihiin! Aad ayuu wuxuu ula yaabban yahay waxa ay hiilka ugu yihiin nimankii shanta ahaa ee uu Wardheer ugu gabyey, markii ay laaluushka ku dhammaysteen! Gabaygaas oo dhawr tuduc oo keliyihi ay naga soo gaareen wuxuu Cumar ku yiri:

1. Waad igu gefteen Aadanow adiyoo Good-fiine⁷⁹¹
2. Weligiinba gacalkaydin xiga waad gaggabisaane

⁷⁸⁶ Ina-Saleebaan: Xalwo Saleebaan Dacar (Dhulbahante, Hayaag); afada Aadan-carab.

⁷⁸⁷ Gabadha gabar baa dhashay: wuxuu ula jeedaa Xalwo hooyadeed oo u dhalatay Aadan Axmed; Reer Hagar; ahna Cumar qudhiisu jilibka uu Dhulbahante ka yahay. Abti ayuu ugu aaddan yahay, taasina waa sabab ka mid ah sababaha ka hor-joogsanaya inuu gabay wax kaga sheego.

⁷⁸⁸ Dhalaal xun & dhayda gaalada: labadaba wuxuu ula dan leeyahay khamrada.

⁷⁸⁹ Dhastari: eray asalkiisu af-ingiriis yahay oo la macne ah degmo (district).

⁷⁹⁰ Bedow: wuxuu ula jeedaa Aadan-carab.

⁷⁹¹ Good-fiin: wuxuu u jeedaa Samatar oo Good-illaawe lagu naanaysi jirey. 'Fiin' iyana waxay ka raacday cag-fudaydkii iyo dheerayntii lagu yiqiin. Waxay oran jireen, markuu yaraa, farduhu ma gaari jirin!

3. Sidii maqal garaac baratay⁷⁹² baad gudimmo-raacdaane
4. Gadhowdaad ku baydhaan markii geed la taabtaba e
5. Gees walbaad u jeeddaan sidii gaari shaagyo lehe!

6. Gumeystaha Wardheer jooga baa idinla gaaf weyne
7. Waxaan galo waxaan gudo malaa garanba maysaane;
8. Shantii anigu aan gaadhey iyo goosatada miiran
9. Maxaa Samatarow idinka galay garab-istaaggooda?!

10. Geeljire dhergey aar hadduu gudin ku tuurtuuro
11. Goobabbayntiyo waa kugu dilaa gaar-u-jeensiga e
12. Aniguna geddaas baan ahoo goob-caddaan dhigiye!

42. Mid habsaanatay! xilo-doon & xifaale

Bilawga sannadihii toddobaatannada, isaga oo sano-lixdanaad madaxa la galay ayuu Aadan ku tashaday inuu haweeney minyaro ah guursado. Markaas ayuu naftiisa kala sheekaystay soomaali qolada uu mooggaan u ardaa-geli doono; isaga oo haatan da' ah oo sida beryihii uu dhallinta yaraa aan loogu soo joogsanayn! Wuxuu og yahay da'da iyo debeca ka muuqdaa inay qiimihiisa xagga guurka hoos u dhigi karaan. Kolkaas buu go'aansaday sidii hore iyo waayo-waayo inuu iska illoobo, hankiisii sarena uu hoos u soo dhigo. Maanta dumarkii quruxda badnaa ee lagu kuunyi jirey haayaddood ma hayo, hadduu u hanqal-taagana isagaaba waalan! Muxuu, haddaba, yeelaa? Hadba talo wuxuu isa soo hor-dhigoba, ugu dambaystii ayuu goostay inuu hoos u guursado!

Daaroodkii uu ka dhashay wuu ka maagey. Siduu ina leeyahay, hawo-dheeri iyo yarad-badni ayuu isaga daayey. Wuxuu u sodcaalay reer-abtigii iyo Habarjeclo, isaga oo ku eexaystay jajabnaan iyo xidid-soo-dhoweyn siyaado ah; taasoo uu beryihii hore ku aqoon jirey.

⁷⁹² Maqal garaac baratay: waxaraha, markay jiilaalka tahay, geedaha dheerdheer caleenta looga jafo oo dhulka loogu daadiyo, si ay u daaqaan. Waxarahaasi waxay u degdegaan hadba meeshii ay 'gadhowda' gudinta ka maqlaan. Samatar iyo Aadan ayuu ku tilmaamayaa inay waxarahaas la dabeecad yihiin!

Degmadaas dhexdeeda ayuu ka tiriyeey gabaygan uu kaftanka uga dan lahaa, hase ahaatee maag iyo faduulbana loo qaadan karo.

Wuxuu yiri:

1. Haddaan inan yar oo heetisaa ila hadaaqaynin
2. Ay iga habroobeen kuwii hore e ii joogey
3. Oo aan minyaro haabadkeed ku hindisoonaayo;
4. In kastaan hantiba leeyihiyo hayb la garanaayo
5. Waxaan ahay ninkaa haydalay uu heedhay muruqiiye
6. Waa inaan dantayda himliyaa hoos u guursado e !
7. Daarood hawaan kaga baqdiyo himilo dheeraane
8. Harti iyo Ogaadeenba waa soo hareer-maraye
9. Hubkaan dhigaye kama haayireen nimanki Hawd⁷⁹³ yiile!
10. 'Halkaa orod u gee inanka gogol' amase 'haasaawi'
11. Gabadh hooyadeed leedahoo lagu huruufaayo
12. Oo aabbaheed ma han fogee hal iyo awr joogta
13. Oo hawl yar baan beri aqiin oo halkiinnanahe!;
14. Hadh wareegey waa dabo-galaa ruux harraaddaniye
15. Humman⁷⁹⁴ kuma socdee seben tegaan sii higsanayaaye
16. Naftaaa hibatay hab ay soo martiyo heellanaan xidide
17. 'Heblana soo tusaan' doonayiyo hagar la'aantiye!
18. Intaydaan heshiin gaaladaan idin hallaynayne
19. Kuwo gacanta noo haadiyoo 'haa' dhow baa jiraye
20. Hadduun baad Ilaah baa hodmane horummar gaadheene
21. Oo aad hablihi dhoofiseen tii hannaan wacane
22. Kuma haqab la'ayn yarade lacag haadha⁷⁹⁵ baa timide!
23. Haasaasihiinnaba anoo haystey badankiisa
24. Hadhuudhkii qubtaan⁷⁹⁶ moodayaa inaad hanbayseene!

⁷⁹³ Nimanki Hawd yiil: wuxuu ula dan leeyahay Dhulbahante, gaar ahaan Axmed Garaad.

⁷⁹⁴ Humman: male'awaal.

⁷⁹⁵ Lacag haadh ah: lacag adag sida doollarka. 'Haadh' waa eray asalkiisu af-ingiriis yahay oo uu ula jeedo (hard currency).

⁷⁹⁶ Hadhuudhkii qubtay: wuxuu ula jeedaa hablihii tirada badnaa.

25. Mid habsaantay madow soo hadhayaan qabin habaar-waalid
26. Oo yare hilboon yaan wejigu haybadba lahaane
27. Oo lay hagoogoo saq dhexe la igu hoosaas-sho
28. Aan hebed ahayn⁷⁹⁷ ceebta waa laga hufnaadaaye
29. Oo igu habboon baa jirtaan i hargawaaxayne⁷⁹⁸
30. Hunguun baa u daran baadi-doon hooggi la ogaaye!

31. Hadhowtana haddii qurux-darrada la igu haaraamo
32. Huwanba waa tiqiin dumar inaan hoodo ku lahaaye
33. Haweeyiyo Xalwiyo Xaali⁷⁹⁹ baan hoy la jiifsadaye
34. Gugeygaa i hararraamiyaye haydhaf⁸⁰⁰ ma ahayne!

35. Mar haddii hiyiga aan wataa ii hirgeli waayey
36. Inaan gaari sii halabsadiyo hilinka weeyaane
37. Hillaacii Galbeede i watiyo gaabshey hadafkiiye
38. Hargeysiyo Burcoba dayro aan ku hakadaa taale
39. Waa lagu hirtaa war aad hubtiyo hadalka waayeele
40. Abtiyaal malaa lamaba helo heeranki⁸⁰¹ Isaaqe!

43. Alla habi' la'aa!:
digasho & lib-ku-faan

Dhacdooyinka iyagana taariikhda lagu xusuusan doono ee toddobaatannada qarnigii 20d ummadda soomaalida la soo gudboonaadey waxaa ugu weynaa dagaalkii gobannimoddoonka ee 1977-1978kii. Wuxuu ahaa dagaal ku xiriisan himiladii ummadda ee

⁷⁹⁷ Aan hebed ahayn: aan ragga kale u camal samayn; aan gogol-dhaaf aqoon.

⁷⁹⁸ I hargawaaxayn: i dhibayn, ina canaanayn.

⁷⁹⁹ Haweeya & Xalwo: magacyada laba dumar ah oo uu horay u soo guursaday, aadna u qurux badnaa. Arag sharaxyada 176d iyo 272d. Xaali: iyaduna waa Xaali Maxamad Maxamuud (Dhulbahante, Reer Cali-geri), waana haweeney saddexaad oo uu guursadey, bilicna lahayd. Iyada ayay wada joogeen markii uu geeriyooday.

⁸⁰⁰ Haydhaf: nin liita.

⁸⁰¹ Heeran (heerin): gabdho da'dii guurka yare dhaafay oo halka tolkood deggan yahay lagu guursan waayey, dabdeedna u sodcaala dhul kale; iyaga oo guur-doon ah.

ahayd in meel qura la isugu keeno soomaalidii 5ta gobol loo kala googgooyey ee Geeska Afrika ay qolyo shisheeye ahi inba meel ku gumeysato. Sida la og yahay, gobolladaas laba ka mid ah ayaa 1960kii xoroobey, dabadeedna calan qura hoostiisa ku midoobey, lana baxay Jamhuuriyadda Soomaaliya. Hoggaanka dalka madaxdii la wareegtay waxay, sidaan meel hore ku soo xusnay, ummaddu ka filaysey saddexda maqan in Jamhuuriyadda lagu soo daro, si ay himiladii caanka ahayd ee 'Soomaali-weyn' ay u rumowdo.

Laga soo bilaabo bilihii ugu horreeyey sannadihii lixdannadii, dawladda soomaalidu waxay aad ugu dedaashey sidii ay gobolladaasi gobannimadooda uga qaadan lahaayeen dawladda Itoobiya, Faransiiska iyo Keenya. Diblomaasiyad iyo dhexdhexaadin caalami ah markii waxba lagu soo hoyn waayey ayaa waxaa la abuuray jabhado hubaysan oo gobannimo-u-dirir ah. Waxay ahaayeen dhammaantood jabhado ay Jamhuuriyaddu si buuxda u taageeri jirtey; xagga hubka, xagga dhaqaalaha, xagga dacaayadda iyo xagga diblomaasiyadda dirkaba. Taageeradaas ayaa dawladda soomaaliyeed waxay geyeysiisay in laba jeer si toos ah ay dagaal foodda isku daraan iyada iyo Itoobiya: 1964kii iyo 1977-'78kii.

Labada midka dambe oo ahaa, inta la xusuusan yahay, dagaal gudaha Afrika ka dhaca kii ugu khasaaraha badnaa, soomaalida ayaa bilihii horeba ku gaadhey guulo degdeg ah. Xagga tabobbarka iyo xagga niyaddaba, ciidammada soomaalida ayaa kuwa Itoobiya kaga horreeyey, taas ayaana suuraggelisay guutooyinkii faraha badnaa ee Addis Ababa in si fudud lagaga adkaado, lagana eryo dhammaan dhulkii Soomaali-Galbeed ee ay qaarba mar qabsadeen dhammaadkii qarnigii 19d ilaa 1954kii. Xagga Soomaaliya, wuxuu ahaa dagaal, dadweyne iyo dawladda, aan loo kala harin.

Dhinaca ka soo horjeeda (Itoobiya) waxay soomaalidu u arkaysey gumeyste dhul ay leeyihiin xoog ku haysta oo in la iska ridaa ay tahay waajib ummadda oo idil dusha ka saaran. Sidaas baa dagaalka looga wada qayb-galay. Nin xabbad rida, mid lacag bixiya, mid gaadiid keena; looma kala harin. Wardheer, Qabridaharre, Qallaaf, Godey, Dhagaxbuur,...; maalinba magaalo cusub ayaa gacanta ciidammada soo gasha. Kolkaas baa dadweynuhu, meel uu joogoba, farxad kala bataa. Sacab, jaan, cayaar iyo dabbaaldeeg aan kalaggo' lahayn ayaa

lagu jiraa, qof walibana *Raadiyo Muqdisho* ayuu dhegta ku hayaa, si uu warka duhurkii uga ogaado guushii ugu dambaysey.

Dagaalkuse ciidan iyo xabbad la rido kuma koobna. Gacanta oo qura laguma diriyo. Si loo guuleysto, waxaa loo baahan yahay afkana in lagu dagaal-galo:

“.....

Xubin rag isku waajahay hadday xayga ka caddaato

Afku wuxuu la xoog yahay magliga xawda kaa jara e⁸⁰²!”

Dagaalka dacaayadda labada dhinac kii lagaga adkaado ayay u dhowdahay midka xabbaddana in lagaga adkaado. Arrintaas iyada ah, guud ahaan, soomaalidu kama ilduufin, gaar ahaanna dawladdu si layaab leh ayay isaga xil-saartay! Kooxihii fanka ee heer degmo, heer gobol iyo heer qaranba lahaa ayaa la abaabulay. Heeso waddani ah oo dhiigga kicinaaya ayaa saacad walba idaacadda laga saarayaa, riwaayad cusub ayaa habeen kasta la soo bandhigayaa, goobtii la isugu yimaadona waxaa la dhegeysanayaa gabayo dagaalka lagu taageerayo, cadawga iyo ujeeddooyinkiisana lagu canbaaraynayo. Intaas kuma ay ekaane, iyada oo garawsan qaybta fanka iyo suugaantu ay dagaalka ka geli karaan ayay dawladdu agagaarka magaalada Marka (*Ceel-Jaalle*) waxay ku marti-qaadday, meel ay joogeenba, hal-abuuradii iyo maansoyahannadii soomaaliyeed kuwoodii ugu waaweynaa. Ujeeddadu waxay ahayd inta uu aagagga hore dagaalku ka socdo inay dacaayadduna garab-socoto, lana joogteeyo niyadda sare ee ciidammada iyo dadweynaha labadaba.

Maansoyahannadii maalintaas gobolka Togdheer iyo Buuhoodle laga martiqaaday ayuu Aadan-carab ka mid ahaa. Markii la aqoonsadayba, waa lagu soo xoomay. Madaxdii xarunta maamulaysay iyo hal-abuuradii la martiqaadayba waxay ka fisheen haddiiba maansadiisa la wada jecel yahay inuu madasha kaga luuqeeyo. Waa la hor-orday. Waa la doocdoociyey. Waxse laga soo saari waa. Wuxuu doonayaa bal horta sida meesha wax uga socdaan inuu u fiirsado. Gabayada ragga

⁸⁰² Labadaas meeris waxay ka mid yihiin gabayga *Abaallaawe* loo yaqaan ee uu tiriyey Salaan Carrabey. Gabayga oo dhan u doono buugga la yiraahdo: Somali poetry, B.W.Andrzejewski & I.M.Lewis, Oxford University Press 1964, bogagga 120-129.

kale iyo ujeeddooyinka laga hadlaayo ayuu rabaa inuu la baxo. Wuxuu ka baqayaa intuu fududaado inuu ku dhaco gef aan isaga oo kale ku habboonayn.

Toddobaad wax ku dhow markuu dhegeysatada ku jirey ayuu habeenkii dambe, si kedis ah, shirkii oo il-yartu isqabatay soo hor-joogsaday. Mikrafoonkii isaga oo haysta kolkii la arkayna, sacab ayaa intii cabbaar ah la kala joojin waayey; sacab isagana lagu dhiirrigelinaayo, sida maansadiisa loo rabona lagu muujinaayo.

Habeenkaas waxaa halkaas lagaga dhegeystey gabaygan soo socda ee lib-ku-faanka ah; gabaygan sida wanaagsan uu gabayaagu ugu muujinaayo *xaaladdii nafsadeed* ee soomaalidu sidii ay ahayd iyo guushii ay heshay sidii ay ugu dhaadanaysey.

Eedda wixii dhacay oo idil ayuu marka horeba Xabashida dusha ka saarayaa; markii ay dhulka soomaalida wax ka qaybsatay, ka dibna ay is-hortaagtay, iskalana weynaatey wax wadahal ah inay arrinta ka gasho ama ummadda dalka iska leh ay oggolaato aayahooda in wax laga weyddiiyo. Wuxuu haddana dhalliil xoog leh u soo jeedinayaa Ururka Midowga Afrika guddi uu arrinta labada dal u magacaabay; kaas oo uu gabayaagu rumaysan yahay inuu xilkiisii ka soo bixi waayey, dhinaca gardaran inuu caddeeyona ku dhici kari waayey!

Madaxweyne Maxamad Siyaad Barre ayuu kolkaas aad ugu ammaanayaa dhawr arrimood oo ay ka mid yihiin:

a) sidii uu meelmarinta qadiyadaha Afrika isugu dhabar-jebiyey xilligii ay Soomaaliya haysey guddoonka Ururka Midowga Afrika;

b) sidii uu isugu hawlay madaxda Afrika inuu u sharxo, kana dhaadhiciyo arrinta ku saabsan soomaalida la gumeysto;

c) go'aankii uu qaatay iyo siduu ummadda u dagaal-geliyey; markii Itoobiya duudsi iyo madax'adayg wax aan ahayn laga waayey.

Dabadeed, qaybaha dambe oo gabayga ayuu si run ah, asii ka-badbadis ku jiro wuxuu ugu sawirayaa jabkii ba'naa ee ciidammadii Itoobiya dagaalladaas ka soo gaarey iyo sidii, dhimasho iyo dhaawacba, ay goobahaas ugu bas-beeleen!

Wuxuu yiri:

1. Haddaan gabay higaaddi u ahaa hooyo iyo aabbe
2. Uu ii habaas-baxay anoo haylo⁸⁰³ qudha qaata
3. Oo uu hiddeba ii ahaa tan iyo Haabiilba⁸⁰⁴
4. Oo layga haybsan jirey soo hor-godolkiisa
5. Hadduun baa hadaaq laga sinmiyo hoobal baan ahaye!
6. Ma hullaabta weyn baan shirkow idinku hoosaas-shey?!
7. Aarkuba biluu ka hadhsadaa hadowsigiisiiye
8. In kastoon markaan hawsha dhimay hebed la ii daastay
9. Aniguna beryaan u hakiyaa heensahaa dhimane
10. Dhaaxaan ku hadayaamay goob laysku haaligo e
11. Aan hannaansho caawoo kalaan u hunguroodaaye!

12. Duulkii hawiyo xoog isbida ama ku haasaasa
13. Ee hayb kastaba ay la tahay inay ka hoosayso
14. Cashuun buu naftooda halligaa hadafka jiitaaye;
15. Hiltar⁸⁰⁵ baw badnaa wiil arlada geliya hawl weyne
16. Isagaba meel haad ku cunay hubanti loo waaye
17. Mid kalaase⁸⁰⁶ haatan isku deyey himiladiisiiye
18. Hadbana kii heddi⁸⁰⁷ buuxsantaa huriya baaruude
19. Hooggaa Amxaarada qabsaday lama halaanbayne!

20. Waagaan hurdaye reerkayaga hororku boobaayey
21. Ay horinba geesta u jareen cadawgi hiirtaanyo
22. Teer iyo Hawaas⁸⁰⁸ waa dalkii layga haadsadaye
23. Shaluun baan markaan calanka helay soo hanbaabaraye
24. Hantuu moodey Xaylena⁸⁰⁹ dhulkii hibo-sawaabnaaye!

⁸⁰³ Haylo: maryo jeexjeexan; maryaha carruurta reer-miyiga la siiyo marka ay geeduhu ka dildillaaciyaan.

⁸⁰⁴ Haabiil: labadii wiil ee nebi Aadan. Waxaa diley walaalkiis Qaabiil.

⁸⁰⁵ Hiltar: Adolf Hitler; hoggaamiye jarmal ah. Arag sharaxa 602d.

⁸⁰⁶ Mid kale: wuxuu ula dan leeyahay madaxweynihii Itoobiya ee xilligaas; Mengistu Haile Mariam.

⁸⁰⁷ Hed: ajal; waqtiga u qoran ee uu noole waliba dhiman doono.

⁸⁰⁸ Hawaas: magaalo ka tirsan dhulka ay soomaalidu sheegato oo haatan Itoobiya ka mid ah.

⁸⁰⁹ Xayle: Haile Selaassie (boqor-). Arag sharaxa 535d.

25. Hashii maala⁸¹⁰ maantaad ninkii haystey qabanayso
 26. Waa inaadan hootada u dhigin: 'waa hebla e keene'
 27. Waxba yay dhulkay naga hayeen hadiyad noo siine
 28. Goortaannu hadalluu sidii noo hanjabey Ruushe
 29. Annaguna hamminay ciilka waa lala hagoonataaye!

30. Labadii qolee waxaan hirgelin lagu heshiisiiyo
 31. Cashuun bay iskula haadayaan hiirta feedhaha e⁸¹¹
 32. Waa inay halyeeyada xigaa kala hagaajaane
 33. Guddi habacsan⁸¹² bay dawladuhu nagu halleeyeene!

34. Afrikaan hoggaanshahayagii⁸¹³ himiladuu xaadhey
 35. Ee had iyo jeerba ugu jirey hiillanka caddaanka
 36. Goortuu hor-dhigay xaalkayagu waa hadhkaa galaye
 37. Ka habaabe xaajadu kobtay ugu habboonayde
 38. Hawraartayada quudhsi bay uga halmaameene!;

39. Hungo lama samree gari markay hiribtayuu quustay⁸¹⁴
 40. Heeryada gumeysiga Siyaad⁸¹⁵ kuma hillaadeene
 41. Waa hanad ka dhiidhiya xumaan heer kastay tahaye
 42. Hoodaa la kala leeyahee waa habeen-dhalade
 43. Markaasuu hubkiyo qaata yidhi halow rasaaseede!

⁸¹⁰ Hashii maal ah: hal irmaan oo aad adigu leedahay, cid kalena ay kaa haysato, caanaheeda awgeed. Markii ay gurto ayuu ninkii lahaa doontaa amaba loo soo celiyaa.

⁸¹¹ Hiirta feedhaha (feeraha): ciilka laabta buuxiyey.

⁸¹² Guddi habacsan: guddi jilicsan. Wuxuu sheegayaa guddigii Ururka Midowga Afrika uu u saaray arrinta Soomaaliya iyo Itoobiya. Waxaa madax ka ahaa Jeneraal Gawoon; madaxweynihii dalka Nayjeeriya ee waqtigaas.

⁸¹³ Hoggaanshahayagii: madaxweyne Maxamad Siyaad Barre ayuu u jeedaa. Arag sharaxa 739d.

⁸¹⁴ Cajalad kale oo uu Aadan-carab beri hore duubay ayuu meeriskaasi ugu duuban yahay sidatan:

'Hungo lama samree cidi hadday noo hawali weydey'

⁸¹⁵ Siyaad: madaxweynihii 3d ee Soomaaliya. Arag sharaxa 739d.

44. Dad hanuunsanaa qalabka waa la 'haf' yidhaahdaaye
 45. Goortuu guddoon hibo watiyo hadal na gaadhsiiyey
 46. Awel baannu heeggan u ahayn 'humiya' duullaane
 47. Annagaan himmada gaabin oo wada haliileyna
 48. Uu Carabna noo heellan yahay hodon-qabeenkeedu⁸¹⁶
 49. U habaynay gaalada jahaad loo hinshaashaqaye
 50. Iyaguna hiyiga guusha waw hagar la'aayeene!

51. Dabadeedna waa Harar⁸¹⁷ kobtay ka hanqadhaysaaye
 52. Ka hinqade intii kale sidii hogol dabaylaade
 53. Kaaraha herdiyey kooda sow kuma hayaan-qaadin!

54. Waa tay hog dheer wada qoteen ama huluusheene
 55. Iyagoo intay halammaceen lolka hayn waayey
 56. Ay ku hafiyeen saanad aan laga hankaagaynin⁸¹⁸
 57. Oo weerar aan ka hakanayn lagu hareereeyey
 58. Hiif aad maqlaysiiyo mar qudha hugun intuu yeedhay
 59. Ma hulleeshay hoh iyo caku bay ku hawisaayeene!

60. Heemada sankiyo sow indhaha hoor xun kama keenin?!
 61. Haadkiyo waraabaha miyaa looga halabeeyey?!
 62. Ma hadaadunkoodaa dhulkaa layska haqaqaystay⁸¹⁹?!
 63. Ma haweenka awrta u kacaa helay kuwii saydhmay?!
 64. Dabkuna sow hadhuudhkaa qubtiyo hagar la'aan maaha?!

65. Meelayan dhaawaca ka hadhay dib ugu hiilaynin
 66. Aan fiigaheeda hanfafaad cid u hoyadeynin
 67. Aan kii harraaddani aqoon hadh iyo ceel toona
 68. Wa taa ku kala heerantay ay kala hallaabeene

⁸¹⁶ Hodon-qabeen: dawladaha hodonka ah ee carabta, gaar ahaan Sacuudiga oo xagga dhaqaalaha soomaalida aad uga taageeray intii uu dagaalku socdey.

⁸¹⁷ Harar: magaalo fil weyn oo xarun u ahaan jirtey imaarad muslim ah. Dabayaaqadii qarnigii 19d ayaa waxaa qabsaday Ras Mokannan oo u shaqaynaayey boqorkii Itoobiya Menelik II, sidaas bayna dalkaas kaga mid noqotay.

⁸¹⁸ Laga hankaagayn: aan la waayeyn, aan dhammaanayn.

⁸¹⁹ Layska haqaqaystay: layska bililiqaystay.

69. Hafri mayno kaadida inay hawdka ku cabbeene!

70. Kolkaan hiinstay boqolkii kuney ku hindisoonaysey

71. Imminkay hanbadu leeyihiin 'maa lagaa hadho e!'

72. Ma ku hadaftay aydaan lahaa 'hoy isaga guura'

73. 'Bal maxaa Hundiyo⁸²⁰ Toomo⁸²¹ yiil ma isku haaraantay?'

74. Soomaali loolama halgamo hal iyo neefkeede

75. Maandeeq hadhuubka u cullaye 'ku hufa' sow maaha?!

76. Haaneedka sow kalama gelin dhiilkan la hogeeyey?!

77. Goortaan hafsado xoorka sow 'haaka' odhan maayo?!

78. Iyagoo haleelada dhacshoo haanta laga buuxshey

79. Oo laysku soo habarwacdoo la isku haadaamay

80. Yaa weli hungurigii-go'ii⁸²² u hanqal-taagaaye

81. Alla habi la'aa⁸²³ sow Amxaar hoos wax uma fiirsho!

44. Garoonkii Jigjiga: dhaadasho hor leh

Dagaalkii qaboobaa ayaa dunida ka aloosan. Laba awoodood oo waaweyn ayaa ifka ka jira, kuna loollamaaya. Midi waa hantigoosad, waxaana hoggaanka u haya Maraykan. Waxaa ku talo ah amaba ka amar-qaata Yurubta Galbeed, Jabbaan iyo qarammo yaryar oo adduunka meelo ka mid ah ku kala yaal. Midda kale waa bahda hantiwadaagga ama dalalkii shuuciga loo yiqiin. Iyagana Midowgii Soofiyeeti amaba Ruushanka ayaa calanka u sida, waxaana ka mid ahaa Yurubta bari, Shiinaha, Aasiyada Koofur-bari dalal ku yaal, Bariga dhexe iyo Afrika meelo ka mid ah. Tartanka labadaas awoodood waa joogto. Mid waliba wuxuu u xusul-duubayaa mabda'a

⁸²⁰ Hundo: buuraha waaweyn markii laga soo hoobto dhulka loo dego ee togagga leh.

⁸²¹ Toomo: dhul xoolo-daaqeen ah oo aad u ballaaran.

⁸²² Hungurigii-go'ii: eray habaar ah oo uu ula jeedo Xabashida oo doonaysa dhulkii laga eryey inay dib ugu soo noqoto; waa eray la mid ah: 'hungurigiisu ha go'ee!'

⁸²³ Alla habi' la'aa: alla garaad xumaa; alla caqli xumaa!

uu isagu aamminsan yahay sidii uu adduunka uga hirgeli lahaa, ummadaha ku dhaqanina ay u wada qaadan lahaayeen!

Dawlado yaryar oo dunida saddexaad ka tirsan ayaa sannad walba labadaas dhinac ku kala biiri jirey. Danta qarankooda ha u arkeen ama tooda qof ahaaneed ha u arkeene, madaxda dalalkaas ayaa badanaa go'aanka caynkaas ah qaadan jirtey; iyada oo dadweynuhu aanu taladaas wax weyn ku lahaan jirin.

Sannadkii 1969kii ciidammadu markii taladii Soomaaliya ay xukuumaddii rayadka ahayd kala wareegeen waxay muddo gaaban ka dib dalkii ku sidkeen bahda hantiwadaagga. Xiriir aad u dhow ayaa wuxuu dhex-maray maamulkii Kacaanka iyo dawladdii Midowga Soofiyeeti; xiriirkaas oo ay soomaalidu si weyn uga faa'idday, gaar ahaan xagga warshadeynta dalka iyo dhismaha ciidankii qaranka ee Xoogga Dalka loo yiqiin. Taas ayaana inoo fasiraysa awoodda ay Soomaaliya ku muquunisay gaasaskii Itoobiya ee muddada dheer dhan walba laga soo dhisaayey, boqortooyo fil weynina ay lahayd!

Kol dambe sida soomaalida u caddaatay, Ruushku wuxuu ciidammada soomaalida ugu tabcaayey inay noqdaan awood ay bahda hantiwaaggu isku hallayn karto oo kayd u ah, laguna fuliyo hadba danaha caalamiga ah ee ay bahdaasi yeelato. Hase ahaatee, mabda'aasi si wacan ugama dhaadhicin madaxdii soomaaliyeed ee iyagu dhismaha ciidanka uga jeeday inuu ahaado 'cudud qaran' oo lagu fuliyo himiladii afartannadii qarnigii 20d lagu ballamay; himiladii ahayd midaynta iyo gobeynta Soomaali-weyn.

Sannadkii 1974kii ayaa Geeska Afrika waxaa ka dhacday dhacdo layaab leh oo cid walba lama-filaan ku noqotay. Boqor Xayle Selaase oo 40 sano muddo ku dhow Itoobiya ka talinaayey ayaa lagu kacay. Wuxuu ahaa, markii madaxda gobolkaas la eego, ninkii ugu dhowaa Maraykanka iyo, guud ahaan, Reer-Galbeedka. Waxaa soo food-saaray 'kacaan dadweyne' oo mar qura oodda soo jabsaday, lana maarayn waayey. Shaqaalihii, ardadii dugsiyada, kuwii jaamacadda, beerreydii; cid walba ayaa ka qayb-gashay. Goor dambe ayaa waxaa Kacaankaas dhexda kaga soo dhacay saraakiil ciidammada ka tirsan. Qaskii iyo qalalaasihii ayay ka faa'idaysteen, dabadeedna guushii dadweynaha ayay si fudud u af-duubeen, una sheegteen!

Isla markiiba, iyagii talada la wareegay ayaa xukunkii isku qabsaday, si ba'anna isugu laayey. Ugu dambaystiina, waxaa dalkii u haray, goobtiina u adkaaday Gaashaanle Sare Mengistu Xayle Maryam oo isna ku dhawaaqay habka hantiwadaagga inay Itoobiya qaadatay, isuna rogtey Jamhuuriyad bahda shuuciga ka tirsan, kuna talo ah!

Ruushankii awel hore soomaalida xiriirka dhow la lahaa wuxuu istusay inuu Itoobiya ku darsado, marba haddii ay hantiwadaag noqotay. Malaha, riyo ahaan, waxaa ugu muuqday Geeska Afrika oo idil oo calankii casaa uu ka dul-babbanaayo, isaguna uu ka taliyo. Sababtaas awgeed ayuu uga soo hor-jeestay dagaalka ay soomaalidu qaadday. Madaxdii Moosko inna ma tixgelin, taariikh ahaan, waxa la isku haysto runtooda iyo dareenka dadweynaha soomaalida toona.

Dhinaca kale, maamul mabda'a shuucinnimada rumaysani in kastoo uu Addis Ababa ka dhisan yahay, haddana Maraykanku weli Itoobiya kama samrin, mana uu rabo, sababo istaraatiiji ah awgood, Soomaaliya inay gobolka u adkaato. Sidaas darteed, dirirtii Geeska Afrika ee xilligaas waxaa lagu tilmaami karaa inay ka mid ahayd arrimo aad u tiro yar oo labada awoodood ay isku aragti ka noqdeen muddo 30 sano ka badan intii ay dagaalka qabow isaga soo horjeedeen! Labaduba Itoobiya ayay dhinaca saareen, una hiiliyeen, Soomaaliyana waxay ka codsadeen, shuruud la'aan, inay ciidankeeda *dalka Itoobiya* kala baxdo.

Aragtidaas iyada ah waxay soomaalidu u qaadatay gardarro aan geed loogu soo gabban iyo eex qaawan. Dardarteedii xagga dagaalkase waxba kama beddalin. Halkeedii ayay ol'olihii xoraynta Soomaali-Galbeed ka sii wadday, ciidammadii qarankuna Jigjiga ayay waqooyi iyo koofurba u dhaafeen! Markaas baa waxaa aad u dhaawacmay iskaashigii bahda hantiwadaagga iyo Soomaaliya, gaar ahaan xiriirkii diblomaasiga ahaa markii ay Muqdisho u goysey dalka Kuubba iyo Yamanta Koofureed oo iyagu si caddaan ah ciidammadii Itoobiya ula soo saftay, dagaalkana goor hore la galay.

Xaaladda oo sidaas ah ayuu Aadan-carab tiriyeey gabaygan soo socda ee uu weli aragtida soomaalida ee xagga dagaalka ku ammaanaayo, Xabashidana uu ku canbaaraynaayo. Waa gabay, sida midkii aynu dhowaanta ka soo gudubnay, isna lib-ku-faan ah oo digasho miiran ah. Intiisa badan wuxuu ku xusayaa gardarrooyinkii faraha badnaa ee

askarta Xabashidu ay ku fali jirtey soomaalidii reer-miyiga ahayd ee iyaga gacantooda hubka laga dhawri jirey. Wuxuu garwaaqsanayaa laga soo bilaabo maalintii uu delendelka ahaa ilaa maantaas uu gabyaayo hoog iyo ba' wixii bulshada soomaalida ay ku markan jireen: dil, dhac-xoolaad, kufsi, xabsi iyo baad joogto ah. Wuxuu haddana ku eedaynayaa gar-diidnimo iyo inay weligood ka san-taagi jireen guddiyadii loo magacaabay labada dal inay dhexdhexaadiyaan, una qabtaan wadahadal heshiis lagu gaaro.

Guusha ay soomaalidu gaadhay kolkuu ku dhaato, jabka Xabashidana uu aad u faahfaahiyo ayuu eed u soo jeedinayaa qaar ka mid ah dawladaha cadowga taageeray, dalkiisana ka hiiliyey. Qarammada Afrika kuwo ka mid ah, Ruushanka iyo Kuubba ayuu ku canbaaraynayaa halka ay arrinta iska taageen, isaga oo xusuusinaaya inay soomaalida godob ka galeen, laguna og yahay!

Xilligaas isaga ah, soomaalidu way saaxiibbo la'ayd. Labadii awoodoodba way ka safteen, himiladii ay lahaydna way iska hor-taageen. Dabadeed, Aadan-carab oo isagu madaxa ciidda ka ceshanaaya ayaa ku andacoonaya, haddii ay Waarso⁸²⁴ Itoobiya u soo gurmatay, soomaaliduna inay Naato⁸²⁵ u yeeran karto oo ay weliba xubin ka noqon karto!

Oo maxay sidaas u yeeli waayeen, haddiiba ay yeeli karayaan? Wuxuu su'aashaas ka bixinayaa jawaab calool-adaygga xoolo-raacatada soomaalida wax inaga bari karta. Wuxuu ku doodayaa, "taas waxaan uga gaabsannay waa inaan cidina guusha nala yeelan, libta soo hoyateyna aan qolo kale nala sheegan!." Wuxuu yiri:

1. Indhoweydba gabay waanigaan gaafka la imaane
2. Aan geed la waabiyo shir weyn kaga galaydhyayne
3. Weligeyna nabaddaan gudhaa ama gabloolaaye
4. Ma godlado haddaan maalintaa galawgu ooyeyne!

⁸²⁴ Waarso: xarunta dalka Boolan (Poland) ee ku yaal Yurubta-bari. Waxaase Waarso lagu magacaabi jirey isbahaysigii ciidan ee ka dhexeeyey dalalkii shuuciga ahaa ee Ruushanku hoggaanka u hayn jirey, ka hor intii aanu nidaamkaasi burburin sannadkii 1989kii.

⁸²⁵ Naato (Nato): isbahaysiga ciidan ee ka dhexeeya dalalka hantigoosadka ah ee uu Maraykanku hoggaamiyo (North Atlantic Treaty Organization).

5. Gaalada madow inaan jahaad goolka kaga qaato
6. Oo ay guclaha muujiyaan gawnaxyada buuran
7. Gugeygo lixdana taa inaan gaadhi ma ogeyne
8. Bal goleeya caawaa afkii ii galgaal-baxaye!
9. Gebre-Maaran⁸²⁶ iyo haatanaan gabow la soo liicay
10. Nimanyahow gurrani⁸²⁷ hooggan waa galabsanayseene
11. Wax badan baad garnayd iyo rasaas nagu garaacdeene
12. Wax badan baan gurriyo kaaga baqay goroyo-khaakhayse
13. Wax badan baan gariirkiyo ka naxay guuxa soo baxa e⁸²⁸
14. Wax badan baad gaboodfal iyo maag noo gaggabiseene
15. Wax badan baad dad gaajo u il-daran 'gibir'⁸²⁹ ka qaaddeene
16. Wax badan baad sac noo gaamuray oo goola qalateene
17. Wax badan baad gabdhaayaga xumaan ugu galmootene
18. Wax badan baan guddi inoo qabtayaad nagu gar-diiddeene
19. Wax badan baan garyigil⁸³⁰ kuu noqday aad gacanta saydheene
20. Wax badan baad guddoon kaga kacdeen goroyo-khaakhayse
21. Wax badan baad dhib aad gaarufteen ganafka taagteene!
22. Nin gumeysi qabey maalintuu gobannimuu tooso
23. Ma gabbado e waa inuu sidaa wax u gumaadaaye
24. Inay aadba⁸³¹ nagu gaaxsanayd geesinnimadaasu
25. Oo aan gal-dhiidhiyi⁸³² libaax geyr qabaan ahaye
26. Waa taydinnaan garansanayn gooshkan ka horow e
27. Wax-ma-garawsatooy! kibirku sow kulama soo gaabin?!;
28. Guulwade Siyaad⁸³³ iyo hubkuu goluhu noo keenay
29. Ma ku gubatey waa taad dhegaha naga gufeyseene

⁸²⁶ Gebre-Maaran (Gebre-Mariam): sarkaal Xabashi ah. Arag sharaxa 771d.

⁸²⁷ Nimanyahow gurrani: soomaalida ayaa aaminsan Xabashidu inay gurranaansho u badan tahay.

⁸²⁸ Wuxuu u jeedaa guuxa baabuurta ay wataan askarta Itoobiya ee soomaalida miyiga ka ugaarsata.

⁸²⁹ Gibir: eray asalkiisu af-amxaari yahay oo la macne ah cashuur amaba baad.

⁸³⁰ Garyigil: nin garnaqsiga u hoggaansan.

⁸³¹ Aadba: asalba, sideedaba.

⁸³² Gal-dhiidhi: caro cartan leh.

⁸³³ Siyaad: madaxweynihii 3d ee Soomaaliya. Arag sharaxa 739d.

30. Sow gaaskayagii dhiirranaa idinma googgoosan?
31. Geeltoosiyiyo haad miyaa guduri kuu loogey?!
32. Gorgor iyo maxuur baa sidaa kuugu gabasleeyey?!
33. Gal xareeda dhiiggiinnu sow kama guduudnaannin?!

34. Wax yar buu galgalad sii raftaa neef la gawracaye
35. Gannad iyo markaan Godey furtaad guul ka samirteene
36. Ma Gallaaddi⁸³⁴ baad kaga kacdeen guure iyo tuugo?!
37. Gef baa idin qabtaye kaadi sow lama galaamaysan⁸³⁵?!

38. Geeddiga wadaay⁸³⁶! raadiyuhu goor fog buu yidhiye
39. Meeshaan ka guri-oodayoo gudimmadu qaatay
40. Gelin-socod qudhaa iiga hadhay oo gafaadhimahe⁸³⁷
41. Gooddiga Hawaas baan xadkana 'gee' isleeyahaye
42. Garoonkii Jigjiga caawa sow gaadhka kama haynno?!

43. Afrikaankan qaarka u guntan iyo Ruushka garab-taagan
44. Iyo naaso gabadhaan⁸³⁸ dorraad gooyey xariggeeda
45. Annaguba gendaha Naato waw geli karaynaaye
46. Inuu magacu gaar noo noqdaan goonnidow ahaye
47. Iyagaan intay gudur-galeen⁸³⁹ libin ka gaadheynin
48. Bal u geeya hiilkani inuu godob u soo jiiday!

⁸³⁴ Gannad, Godey & Gallaaddi: saddex magaalo oo ka tirsan dhulkii Soomaali-Galbeed ee Itoobiya laga xoreeyey dagaalkii 1977-'78kii.

⁸³⁵ Kaadi sow lama galaamaysan: kaadi sow lama cabbini; oon dartiis sow kaadi lama qaybsan?

⁸³⁶ Geeddiga wadaay: magac ay lahayd hees waddani ah oo sannadihii lixdannadii uu tiriyeey fannaanka weyn ee la yiraahdo Cabdi Muxumad Amiin.

⁸³⁷ Gafaadhin: wax yar.

⁸³⁸ Iyo naaso gabadhaan...: wuxuu u jeedaa waqtigii dagaalka naanays ay soomaalidu ku caayi jirtey askartii Reer Kuubba ee Itoobiya la soo safatay. Waxay ku oran jireen 'Kuubba-naas-dheer!!', sababtana garan mayno.

⁸³⁹ gudurgal: eex.

Dagaalkii gobeynta Soomaali-Galbeed loogu jirey waa sii kululaaday. Halkii ugu sarraysey ayuu gaarey. Ciidammadii Xoogga Dalka Soomaaliyeed waxay aad u sii dhex-galeen degmooyinka iyo gobollada dhulka Soomaali-Galbeed ee ay Xabashidu Bariga Itoobiya ugu yeerto. Si caddaan ah ayuu Midowgii Soofiyeeti amaba Ruushanku uga soo hor-jeestay Soomaalida, ka dib markii uu ka dhaadhicin waayey dagaalka inay joojiyaan. Waxay soomaalidu beryahaas ku kaftami jirtey Ruushanku inuu *minyaro* guursaday, kolkii ay *minweyntii* ka gabowdey!

Dhammaadkii 1977kii ayaa waxaa si isdabajoog ah Muqdisho u soo gaaraayey warar lagu kalsoon yahay oo qaybta wardoonka ciidammadu ay soo gudbin jirtey. Waxay wararkaasi caddeeyeen saraakiil sarsare oo Ruushan ahi inay goobaha dagaalka soo gaareen, iyaga oo ciidammada Itoobiya taageeraya. Qaar badan oo saraakiishaas ka mid ah ayaa loo aqoonsaday inay ahaayeen tabobbareyaashii hore ee ciidammada soomaalida!

Kuubba, Yamanta Koofureed iyo, malaha, cuntubyo kale oo dalalka hantiwadaagga ah laga keenay markii ay soomaalida hakin waayeen ayay qasab noqotay Ruushanka qudhiisu inuu, ciidan iyo hub ahaanba, dagaalkan ku soo galo! Taasi kolkii ay hubaal noqotay ayay xukuumadda soomaalidu 13kii Nofembar 1977kii waxay xiriirkii diblomaasiga u jartay dawladda Moosko. In kastoo uu dadweynuhu u sacab-tumay, haddana waxay ahayd tallaabo halis ah oo waxa ka imaan kara ay dad yari saadaalin karayeen.

Maalintaas ayay awooddii weyneyd ee Midowga Soofiyeeti bannaanka isa soo dhigtay. Maalintaas ayay Moosko waxay abaabushey wax kasta oo beesha hantiwadaaggu hidin karto in Itoobiya lagu taageero, si ciidammada soomaalida *dhulkeeda* looga saaro. Awooddii gaashaanbuurta Waarso inta la adeegsaday ayaa kaabad xagga hawada ah waxaa laga dhex-sameeyey Yurubta Bari iyo Itoobiya, waxaana dayuurado waaweyn lagu soo daldalay taangiyo, madaafiicda goobta, dayuuradaha dagaalka, baabuurta ciidammada lagu qaado iyo wax walba oo ciidan dagaal ku jiraa uu u baahan karo.

Mar qura ayaa waxaa si weyn u dheelliyey miisaanka cududda labadii ciidan ee Geeska Afrika ku dagaallamaayey. Hub goobaha ku cusub iyo tabo dagaal oo hor leh ayay saraakiishii soomaalidu dareemeen, muddo yar ka dibna waxay ogaadeen waxa soo kordhay.

Ma ahayn awood ay caabbiyi karayeen, sidaas darteed ayaa hoggaanka dalku wuxuu guddoomiyey, si ciidanka iyo qalabkiisa loo bedbaadiyo, in dhulkii la xoreeyey laga soo baxo, laguna soo noqdo halkii laga duuley iyo gudaha Jamhuuriyadda. Taasina waxay ummaddii ku noqotay niyadjab aad u qoob culus iyo wax aan la liqi karin. Waxaase nafta lagu maaweeliyey Xoogga Dalku xilkii loo abuuray inuu ka soo dhalaalay, Soomaali-Galbeedna uu si xarrago leh cadowgii haystey uga xoreeyey. Waxaa laabta lagu qabowsaday gaashaanbuurta Waarso inay tahay guushaas weyn awooddii gaaggixisay ee aan Itoobiya marnaba ciidanka soomaalida dhul kala soo noqon karten!

Maalintaas ay guuldarradu soo hoyateyna, Aadan-carab wuu gabyey. Wuxuu isku deyey niyadda jabtay ee dadweynaha soomaalida inuu kabo. Markaas buu tiriyey xilligii lagu jirey tix sawir wacan ka bixinaysa, ayna ka muuqato waayo-aragnimada iyo aqoonta uu taariikhda gobolka u leeyahay. Qodobbada uu tixda kaga hadlaayo kuwa ugu waaweynina waxay yihiin:

- Xabashida oo ilbaxnimo-yari uu ku caayaayo, in kastoo kumanyaal sano ay dawlad ahayd, calanna u taagnaa;
- Tan iyo waayadii Axmed-gurey soomaalidu sidii ay uga adkayd mar walba oo ay dagaal isaga hor-yimaadaan;
- Kol walba oo qiilqiil la geliyo sida ay u hesho cid ay u qayshato oo bedbaadisa;
- Sida maantana soomaalida loo galay ee loogu heshiiyey, shisheeyaha caddaanka ahina uu cadowgeeda taariikhiga ah ula soo duuley.

Intaas kolkuu yiraahdo ayuu soo-noqoshada ciidammada Xoogga Dalka Soomaaliyeed wuxuu ka dhigayaa *xeel dagaal* oo la isku ogaa! Markaas buu Itoobiya ugu baanayaa dirirtu inay socon doonto oo ciidammadeeda Soomaali-Galbeed lagu soo celiyey aanay saacadna ku nasan doonin! Wuxuu ugu ballan-qaadayaa, dhufayska inay ku jiraan mooyee, iyaga oo nabad-qaba inaysan dibedda ku taxaashi doonin.

Dhanka kale, qaybta ugu dambaysa ee tixda ayuu wax ku tusaalaynayaa, kuna canaanayaa soomaalida qaarka jabkii dhacay ay niyaddu kaga baduugantay! Kuwaas ayuu u sheegayaa hiilka Eebbe inuu ku filan yahay oo ay iyagu ku gar leeyihiin. Wuxuu xusuusinayaa muslinka oo koox ahi sidii ay ciidammo aad u faro badan oo gaalo ah uga adkaan jireen. Taas qofkii aan rumaysan amaba aan kalsooni ku qabinna wuxuu kula talinayaa - illayn waa qof dembaabaye - inuu toobad-keeno oo Eebbe-weyne uu u noqdo!

Wuxuu yiri:

1. Kumanyaal sano baa Xabashi calan kor ugu taagnaaye
2. Uu dahabka kuusani ahaa sida kashkaashkaase
3. Mana korodhsan ceeriinka waa layska kariyaaye ;
4. Kufrina waa u liitaan addoon kibirtay weeyaane!
5. Kasina mayso deriskaa sidii laysu kaashado e
6. Caqligii Kabcada⁸⁴⁰ weerareey keenayaan weliye!
7. Kafa⁸⁴¹ horeba waw geyn jirriyo kodo cidhiidhyoone
8. Kolkiise aan kadeedoba qoley 'kaalayaay' odhane
9. Maantana kuwo u hiiliyey baa koodhka buuxsadaye
10. Kaftan nama dhex-joogeene waa lay karaabbamay⁸⁴²
11. Kooraha markii lagu ceshay yay kini-adaygeene
12. Keenyada qadhuunba ha watee waa kanfi lahayne
13. Kelyo nooma haynnine caddaan kaydsan baa yimide!
14. Kaaraha shisheeyuhu wadiyo kedisadii guudka⁸⁴³
15. Iyagana Kacaankiyo Siyaad⁸⁴⁴ waw kitaab-furiye!

⁸⁴⁰ Wuxuu u jeedaa boqorkii Xabashida (Abraha) ee qarnigii 7d weerarka ku qaaday Maka iyo kacbada; ha yeeshee ay guuldarradu ka raacday.

⁸⁴¹ Kafa (Kaffa): meel buuraleyda Itoobiya ku taal oo ay soomaalidu rumaysan tahay Axmed-gurey inuu ciidammadii Xabashida cayris ku geeyey qarnigii 16d dagaalladii jahaadka ahaa ee uu dalkaas ku qaaday.

⁸⁴² Waa lay karaabbamay: waa la ii heshiiyey.

⁸⁴³ Kedisadii guudka: wuxuu ula dan leeyahay dayuuradihii dagaalka ee Itoobiya loo keenay.

⁸⁴⁴ Siyaad: madaxweynihii 3d ee Soomaaliya. Arag sharaxa 739d.

16. Goortuu u kaadsaday dagaal kooshinkaa hadhay⁸⁴⁵
17. Kaarkuu beddalay⁸⁴⁶ bay istidhi 'kaafigaad shubane'
18. Durbana koronkorkay toban habeen kaasha geliyeene
19. Kubka waxaa la baantaa markii kabin hagaagaaye
20. Imminkaa bay koolkooliyeen kaabadii dumaye
21. Kansho hadday rabaan nabadgelyeey naga kasbaayaane!

22. Kaanbeyga iyo raashinkoo loo kal-tirinaayo
23. Kooxdii baxdaba ciidankoo kadinka loo joogo
24. Meeshii kinnaaliyo haddaan karin walba istaago
25. Kabnigii go'doomaba waxaa loo kaxayn Xamare
26. Ma ha kuududdaa sow marnaba kaadi tegi mayso?!

27. Afartaa kutubahaan bartiyo kaaf ma ka higgaadshey ?!
28. Bal ninkee kalaan jaban tixdaa 'waa kan' odhanaaya ?!
29. Kelmaddaan idhaahdoba miyaan loo kalgacaloonnin?!;

30. Waxbase hadalku yuu iga kordhine waxaan ku soo koobay:
31. Kulligeedba gaaladu hadday Xabashi kaalmayso
32. Isagaa na kaafiya Ilaah keligi weeyaane
33. Kun bay kaga adkaadeen dagaal koox islaamihiye
34. Kashiisaa bugtee fulese waa kararra'aayaaye
35. Ha ka kafaaro-gudo kaan sidaa ugu kalsoonayne!

⁸⁴⁵ Kooshinkaa hadhay: intii u dambaysey ayaa hadhay; dagaalka intiisii dambe.

⁸⁴⁶ Kaar: eray af-talyaani asalkiisu yahay oo loola jeedo dagaalka la geli doono xaashida qorshihiisa lagu qoro amaba lagu sawiro (*carta*). Wuxuu gabayaagu meeriskan inoogu sheegayaa madaxweynaha dalku inuu habkii dagaalka beddaley oo ka-soo-bixidda dhulkii la xoreeyey ay xeel-dagaal tahay.

Gabayaaga & maansadiisii: **1900 iyo siddeetannadii**

Gabayo halqabsi iyo tayoba leh ayuu Aadan-carab tiriyey sannadihii 1900 iyo siddeetannadii. In kastoo ay xagga ujeeddooyinka aad ugu kala duwan yihiin, haddana waxay ku wada saabsan yihiin nolosha bulsho-weynta soomaalida guud ahaan, gaar ahaanna qolada uu isagu ku abtirsado (Dhulbahante) xiriirkii ay lahayd dawladdii dhexe ee Muqdisho iyo kii ay la lahayd qaar ka mid ah tolalka soomaaliyeed ee ay deriska yihiin.

Sannadahaas tobanka ahi waxay ahaayeen kuwo ummadda u sidey dhacdooyin waaweyn oo gabayaaga qudhiisa saamayn ku yeeshay, waxna ka beddaley. Malaha, maansadiisa xilligan ku beegan waxa ugu weyn ee markiiba laga dareemi karaa waa isbeddalka ku dhacay xiriirkii wanaagsanaa ee uu la lahaan jirey dawladdii kacaanka iyo madaxdeedii sare ee Xamar fadhiday.

Sababo aannu meelahooda ku xusi doonno dartood, gabayaagu wuxuu ku biiray hal-abuuradii xukuumadda mucaaradka ku noqday. In kastoo aanu si rasmi ah uga mid noqon ururradii saldhigga qabiil lahaa ee Itoobiya ay dalka ku soo hubayn jirtey, haddana waxaynu qaybtan kula kulmi doonnaa gabayo culculus oo uu dhaqanka maamulkii Muqdisho ku diiddan yahay.

Maansadiisa xilligan, waxa kale oo si hal-abuurnimo weyni ka muuqato uu ugu taariikhaynayaa xiriirka Dhulbahante iyo Habarjeclo iyo, weliba, dagaalladii ka dhex-dhacay ee qaarkood uu isaga qudhiisu ammaanduulaha ka ahaa.

Dhulka soomaalidu ku dhaqataayi waa dhul, sida la og yahay, lamaddegaan-ka-warqab ah oo ay abaaruhu ku soo noqnoqdaan, reer-miyiguna uu ku tabaaloobo oo ku cayroobo. Hase ahaatee, laga soo bilaabo 1900 iyo lixdannadii markii ay soomaalidu dawladda yeelatay, in ay u le'ekaato, waxay reer-miyigu helayeen taakulo uga timaadda xagga magaalooyinka iyo xukuumadda. Markii loo yaaboba, baabuurta ayaa biyo iyo cunnoba loogu daldali jirey oo degaankooda loogu geyn jirey. Tusaale wacan waxaa taas u ah abaartii 'Dabo-dheer' loo bixiyey (1974kii-1975kii) iyo xukuumaddii Soomaaliya sidii hagar li'ida ahayd ee ay ugu gurmatay, kuna bedbaadisay boqollaalkii reer-miyiga ahaa ee uu tabaaluhu ka soo gaarey.

In kastoo ay taas hore ka fududayd, haddana sannadkii '80kii ayay abaar kale ka dhacday dalka soomaalida, gaar ahaan gobollada waqooyiga. Daaqii oo gabaabsiyey ka sokow, biyo-yari ba'an ayaa reer-miyigii la soo gudboonaatey. Markaas oo kale xoolaha nugulka ah waxaa loo dhoweeyaa berkadaha oo ah hab biyaha lagu kaydsado oo 1900 iyo kontonnadii ay soomaalidu dhab u baratay; gaar ahaan gobollada dhexe iyo kuwa waqooyiga. Biyahaas la kaydsado waa la iibiyaa, xooluhuna lacag bay kaga cabbaan. Sidaas darteed, waa arrin qoysaska reer-miyiga ah aad ugu adag oo aysan muddo dheer u dulqaadan karin, isla markaasna aysan ka maarmi karin. Si kastaba ha ahaatee, berkadahaas kolkii la gursado waxaa xoolaha loola hayaamaa, haba fogaatee, meel alla meeshii ceel jebis ah ama biri-qodday ah lagu ogaa. Halkoodaas ayay xoolaleydu ku negaadaan ilaa roob u da'o, dabadeedna wixii abaarta uga soo doogey ay dib ugu tarmaan.

1980kii abaartaas dhacday markay baahday ayay dawladda dhexe ka shirtay, kana soo saartay go'aammo ku saabsan sida reer-miyiga loogu gargaari lahaa, iyada oo lagu dhawaaqay tiro lacag ah oo gurmada gaar looga dhigay. Waxaa la sameeyey guddi heer-qaran ah, gobol iyo degmo walba oo ay abaartu saamaysayna waxaa laga abuuray guddiyo loo xil-saaray meel-marinta hawlaha gurmada;

kuwaas oo ka koobnaa xubno maamulka dawladda ka tirsan iyo dadweynaha degaanka qaar ka mid ah. Guddiyadaas shaqadoodu waxay ku ekayd dadweynaha abaartu tabaalaysay inay halkooda ku gaarsiiyaan biyo iyo cunno wixii ay qayb u heleen ee ay dawladdu ugu talo-gashay.

Xilliyadaas oo kale wax waliba sidii la jeclaan lahaa amaba loo qorsheeyey uma dhacaan. Waxaa isdabooli waaya baahida la qabo iyo hantida loo hayo oo wax-ka-qabashadeeda loo qoondeeyey. Hawlahaas dadkii u xil-saarnaa qaar ka mid ah ayaa wixii laga filaayey ka gaabiya, dabadeedna intii bedbaadinta ka sugaysey ayay taasina si xun u saamaysaa. Mararka qaarkood ragga teelada haya ee madaxda ah ayaa la tuhmaa, laguna xantaa musuqmaasuq iyo kaalmada dadka tabaalaysan loogu soo dhiibay inay u hanqal-taageen. Waxaa dhab noqota maahmaahdii soomaalida ee ahayd *'cantuugo jiilaal canba can buu bidaa!'*

Degmada Buuhoodle oo ka tirsan gobolka Togdheer waxay ka mid ahayd meelaha ay abaarta sannadkaasi sida ba'an u saamaysay oo gargaarka dawladda dhexe aad looga sugaayey. Guddiga gurmada ee heer gobol (Burco) iyo mid ka hooseeya oo gudaha degmada laga abuuray ayaa waxaa lagu eedeeyey inay hawshoodii gabeen ama ay musuqmaasuq iyo eex ku maamuleen ama wixii dadweynaha loogu soo dhiibay ay dhexda u fariisteen.

Iyada oo, dad iyo xooloba, dhibaatada abaarta lala il-daran yahay ayaa waxaa af-labadii yeeray gabayaagii caanka ahaa ee la oran jirey Cumar Cigaal, kana mid ahaa odayaasha degaanka kuwa ugu magaca dheer. Cumar wuxuu tiriyey tix roobdoon ah oo uu kaga cabanaayo abaarta iyo darxumada ka soo gaadhay, isla markaasna uu ku dhalliilaayo madaxda degmada, gaar ahaan intoodii guddiga gurmada ka tirsanayd. Tixdaas oo iyada oo dhan aan na soo gaarin waxaa ka mid ahaa:

1. Ilaahow biyo la'aanta iyo beeca kululaaday
2. Ee geelna Bari⁸⁴⁷ uga kacay adhina beer-xoormay
3. Ee aan berkado loo rideyn baaldi iyo weyso

⁸⁴⁷ Bari: wuxuu u jeedaa Nugaal.

4. Batroolkiyo⁸⁴⁸ saliiddaa kulyoon nalagu boobaayo
5. Ee boqolba boqol saaran yahay waaga berigiisa

6. Iyo booyad⁸⁴⁹ kii wadey shubtaye nalgua beenbeenshey
7. Ballanqaadka Ina-Jaamac Halac⁸⁵⁰ aan is-bixinaynin
8. Nin baahani bir waa jiirayaa buur kastoo adage
9. Bocoodaan⁸⁵¹ i garanayn naftaan igula soo baydhay
10. Iyo dawlad aan kala baqayn bacad-u-jooggeeda
11. Nin baxnaanin karayaa ma jiro bilaha jiilaale
12. Eebow adaa baan⁸⁵² leh oon biil ka madhanayne
13. Eebow bil-mawliid daruur bururta noo hoori!

Isla tixdaas qayb kale oo ka mid ah ayuu ku qirayaa golaha dawladda iyo madaxweynuhuba inay degmadooda soo taakuleeyeen, hase ahaatee kuwii taakuladaas loogu soo dhiibay aysan soo gaarsiin, iyaguna ay iska qaybsadeen. Malaha waa isfurdaamin iyo si aan gabaygiisa dawladdu ugu qoonsan! Wuxuu yiri:

1. Buuhoodle shacabkiisu waa bedow-istaameede
2. Beerkay isaga taagan tahay booc-hungurigaase
3. Wixii golaha barakaysan iyo odaygu⁸⁵³ soo baaso
4. Badhasaabbadiyo⁸⁵⁴ waxayska cuna boqolka hoos-jooge!

⁸⁴⁸ Batroolka: ceelasha xoolaha laga waraabsado kuwooda matoorka ku kaca waxaa lagu shubaa batrool; kaas oo badanaa kharashkiisa ay bixiyaan reer-miyiga xoolaleyda ahi. Lacagta batroolkaas ayuu Cumar halkan kaga cabanayaa.

⁸⁴⁹ Booyad: fuusto weyn oo inta baabuur lagu rakibo biyaha lagu daldalo.

⁸⁵⁰ Ina-Jaamac Halac (Dhulbahante, Reer Carraale Mahad): wuxuu ahaa madaxa guddiga gurmada abaarta ee degmada Buuhoodle.

⁸⁵¹ Bocood: Maxamad Diiriye Dixood (Gadabuursi): wuxuu ahaa maamulaha dawladda hoose ee degmada. Isla markaasna wuxuu xubin ka ahaa guddiga gurmada. Qaafiyadda gabayga awgeed ayuu Cumar ugu bixiyey (Bocood!).

⁸⁵² Baan: eray asalkiisu af-ingiriis yahay oo uu ula jeedo halka lacagaha lagu kaydado (bank).

⁸⁵³ Odayga: Maxamad Siyaad Barre; madaxweynihii 3d ee Soomaaliya. Arag sharaxa 739d.

⁸⁵⁴ Badhasaab (barasaab): eray asalkiisa af-hindi lagu sheegay oo la macne ah Guddoomiye Gobol.

Sida gabaygiisa ka muuqata, Cumar eedda cidna kama duwin. Nin uu magacaabay iyo nin uu tilmaamayba, madaxdii gobolka iyo tii degmadaba waa canbaareeyey. Weliba, dhaqankii siyaasadeed ee xilligaas jirey markii loo fiirsado, waa erayo dacwo ah oo dhibaato u geysan karey jagooyinka iyo shaqooyinka ragga ku xusani ay hayeen!

Hase ahaatee, nasiibwanaag, gabaygaasi meel cidlo ah kuma dhicin, waana looga jawaabey. Sida la malayn karo, jawaabtaasi kama imaan hal-abuurro maamulka gobolka iyo midka degmada u hiillinaaya amaba Cumar ku diiddan eedda uu madaxda u soo jeediyey. Waxay ka timid madaxda uu tixda ku canbaareeyey ninkii, jago ahaan, ugu sarreeyey oo ahaa Guddoomiyaha Gobolka (barasaabka); kaas oo ahaa Cabdullaahi Xaashi Warsame oo 'Waranle'⁸⁵⁵, loo yaqaan.

Tixdiisan jawaabta ah wuxuu Waranle ku soo qaadanayaa dhawr qodob oo uu Cumar kula doodaayo: mar wuu waaninayaa oo wuxuu barayaa dunidu inay kolba cayn tahay oo maalin barwaaqo lagu jiro, maalinta xigtana basanbaas la muto. Mar kale wuxuu tirinayaa, isagu qof ahaan, sidii uu Reer Hawd ugu dedaaley ee uu biyo-dhaamis iyo cunnoba ugu roonaaday, uguna buriyey. Wuxuu Cumar ku eedaynayaa, abaalkii loo galay intii uu ka mahad-celin lahaa, inuu madaxda gobolka dacaayado ku miisay, gardarrona uu ku maagay, kuna ceebeeyey.

Mar kale, wuxuu xusuusinayaa dandarrada abaarta in lala qabo oo Togdheer oo idil uu tabaaluhu aad u saameeyey, lagana yaabo degaankoodu inuuba ugu roon yahay! Mar kalena, isaga oo sansaanka cirka iyo xilliga la joogoba ka faalinaaya ayuu ugu bishaaraynayaa berri ama saaddanbe in roobku uu arliga maanshayn doono, dhulkuna uu doogan doono. Sidaas darteed, wuxuu ku waaninayaa maalmaha yar ee haray inuu adkaysto. Mar kale, wuxuu ugu laab-qaboojinayaa,

⁸⁵⁵ Waranle (Marreexaan, Reer Diini): wuxuu ka mid ahaan jirey hawl-wadeennada Xisbigii Hantiwadaagga Kacaanka Soomaaliyeed (XHKS) ee dalka ka talin jirey intii u dhexaysey 1976kii ilaa 1990kii. Degmada Boorame ayuu 1900 iyo toddobaatanadii Guddoomiye Degmo ka noqday. Togdheer oo uu Guddmiye Gobol mar ka ahaa kolkii laga beddaleyna waxaa loo magacaabay agaasimaha guud ee Wasaaradda Dalxiiska; jagadaas oo uu hayey ilaa 1990kii. In kastoo uusan badsan, haddana, markuu u qalab-qaato, waa nin tirinta maansada ku xeeldheer oo si xarrago leh u soo bandhiga, tabta raggii horena u gabya. Hadda wuxuu ku nool yahay dalka Maraykanka.

haddiiba ay abaartu dheeraato, isaguna uu ku cayroobo inuusan ku bixi doonin, lagana bedbaadin doono. Ugu dambaystana wuxuu Cumar ku oranayaa, 'inta qaranka soomaaliyeed jiro ee madaxweyne Siyaad iyo aniguba aan joogno waxba waayi maysid, darxumona u dhiman maysid: kol lagu geeyo Baydhabo iyo dhulka beeraha leh sidii awelba ay dawladdu yeeshay abaartii 'Dabo-dheer' markii ay dalka ka dhacday!'.
Wuxuu yiri:

1. Baasuhu Shariifow⁸⁵⁶ adduun beriba waa cayne
2. Waagii bidhaamoba waqtigu ways beddalayaaye
3. Waa sida badhaysaha guga iyo bacad-abaaraade
4. Beenlowga gaalkuba mar buu barafka waayaaye
5. Waayona barwaaquu helaa lagu baraaraaye
6. Ha yeeshee miskiin baahan iyo bedowgu waa mooge!
7. Wixii aan biyaha Cayn-madow⁸⁵⁷ beeb idiin geliyey
8. Baabuur isjiidiyo waxaan booldhan soo kiciyey
9. Waxaan booyad kuu soo diraye budulka soo qaadday
10. Berkadaha waxaan Xadhadhankiyo⁸⁵⁸ beelaha u dhaanshey
11. Waxay baalidiyada hoorsadeen labada Buuhoodle⁸⁵⁹
12. Bookh⁸⁶⁰ iyo waxaan Qudhac-dhallaan baraxa gaarsiiyey
13. Wixii aan batrool iyo saliid taangiyada buuxshey
14. Wixii aan bariis soo rareen baraha Hawd geeyey
15. Burka iyo daqiiqdaba waxaan buro idiin raacshey
16. Biryartiyo⁸⁶¹ qaxootiga waxaan bililiquu leexshey
17. Wixii aan Bocood iyo Salaad⁸⁶² baaris ula joogey

⁸⁵⁶ Shariif: Cabdullaahi Shariif Maxamad (Dhulbahante, Khaalid): wuxuu xilliyadaas ahaa taliyihii nabadsugidda ee gobolka Togdheer.

⁸⁵⁷ Cayn-madow: dhul xoolo-daaqeen ah. Arag sharaxa 51d.

⁸⁵⁸ Xadhadhanka (Xararanka): tuulo galbeedka Buuhoodle ku taal.

⁸⁵⁹ Labada Buuhoodle: laba balli oo la kala yiraahdo Buuhoodle-weyne iyo Buuhoodle-yare.

⁸⁶⁰ Bookh: meel magaceed. Arag sharaxa 308d.

⁸⁶¹ Biryar: wuxuu ula jeedaa dadka laan-gaabka ah amaba tol-gaabka lagu sheego.

⁸⁶² Salaad (Majeerteen, Cismaan Maxamuud): wuxuu ahaa Guddoomiyaha Degmada Buuhoodle.

18. Ee aan bil mawliid⁸⁶³ kormeer idin bariideeyey
19. Bocor⁸⁶⁴ iyo Dixood inaad anfacu ugu balaahawdo
20. Aad barabbagaan faafisaa waa basiirnimo e!;
21. Baahida dad waa kula qabaa Reer Burcoo idile
22. Bilcil-Weyso iyo Tuuyo iyo bariga Oodweyne
23. Bisiqiyo Bancawl⁸⁶⁵ oonka waa lala banuunaaye
24. Haddaad Bohollaley⁸⁶⁶ soo martaan iguma buuqdeene!

25. Haddii aan xilliga beejiiyey oon ururta beeqaaqay
26. Berrituu daruur soo geddiyi baaxadsoore⁸⁶⁷ ahe
27. Buurtiyo dhaqsuu uga onkodi labada baalloode
28. Balli-Docol⁸⁶⁸ intuu kuu warmiyo bururka maad dhawrtid!

29. Haddiise ay riyuhu kaa baxaan bulanka jiilaalka
30. Baariga Siyaad⁸⁶⁹ iyo anaa kuu badeen noqone
31. Buluugley⁸⁷⁰ intay suran tihiyo baawarkiyo xooggu
32. Baydhabo kolaan kuu raro iyo beerihiyo mooska
33. Bu'aale iyo Saakow⁸⁷¹ kolaan barida kuu saaro
34. Badar waayi mayside abtow⁸⁷² bigilka aashaaha!

⁸⁶³ Mawliid: bisha 3d ee bilaha dayaxa. Waxaa tirsada dadyowga muslinka ah oo ay soomaalidu ku jirto.

⁸⁶⁴ Bocor (Hawiye, Jajele): kaaliyaha 1d ee Xisbiga Hantiwadaagga Kacaanka soomaaliyeed 'XHKS'; degmada Buuhoodle.

⁸⁶⁵ Bilcil-weyso, Tuuyo, Oodweyne, Bisiqa iyo Bancawl: waa tuulooyin iyo dhul xoolo-daaqeen ah oo gobolka Togdheer ka tirsan, qaarkoodna uu ku dhex-jiro soohdin-beenaadda Itoobiya iyo Soomaaliya, Burcona xagga galbeedka ka xiga.

⁸⁶⁶ Bohollaley: Buuraha Shiikh iyo Berbera xagga Ceeriggaabo ka xiga.

⁸⁶⁷ Baaxadsoore: xilli-roobaad ku beegan bartamaha guga.

⁸⁶⁸ Balli-docol: balli Buuhoodle u dhow.

⁸⁶⁹ Siyaad: madaxweynihii 3d ee Soomaaliya. Arag sharaxa 739d.

⁸⁷⁰ Buluugley: naanays uu calanka soomaalidu leeyahay oo xagga midabka ka raaacday.

⁸⁷¹ Bu'aale: magaalo ku taal webiga Jubba oo xarun u ah gobolka Jubbada Dhexe. Saakow iyaduna waa magaalo gobolkaas ka tirsan oo Bu'aale xagga bariga ka xigta.

⁸⁷² Waranle hooyadiis waa Dhulbahante, Reer Cali-geri. Sidaas darteed ayuu Cumar ugu yeerayaa 'abtow'; taasina waxay waafaqsan tahay 'xiriirka bulsho' ee soomaalida.

46. Maxaa aniga gaadh iiga dhigay?! gooddi & garnaqsi

Gabaygii cabashada iyo eedaynta isugu jirey ee Cumar Cigaal markii ay Reer Buuhoodle maqleen ayay, malaha, jeclaysteen. Kolkaas bay Aadan-carabna ka dooneen isaguna inuu gabyo oo madaxda gobolka iyo midda degmadaba uu *gantaallo maanso* ku wareemo. Wuuse ka diiday, sababna wuxuu ka dhigtay xilligii lagu jirey oo aan ahayn mid ay dadku wax dhegeysan karayeen. Hase ahaatee, wuxuu ballanqaaday kolkuu roob da'o inuu wixii dhacay ka gabyi doono, isaga oo tabtii lagu yiqiin yeeli doona, wax walbana daboolka ka qaadi doona!

Sidii la filaayey, Rabbi cirkii waa shubay. Sidaasna waxaa looga soo doogey abaartii la isku tuhumaystay. Ceeshii iyo shubaasheeda, aroorkii ayaa laga raystay. Biyihii la gadanaayey iyo booyaddii la sugaayey ayaa laga maarmay. Sal muggiis ayaa loo fariistay. Waxaa kansho loo helay in la sheekaysto, in la iswaraysto, in la xifaaltamo. Maalintaas ayaa Aadan-carab la xusuusiyeey ballanqaadkiisii ahaa xilligii abaarta wixii dhacay inuu roob-dabadii ka gabyi doono. Isna wuu garaystay, degdegna ballankaas ayuu u fuliyeey.

Ha fuliyeey, wuxuu tiriyeey gabay aad u culus oo ujeeddadii laga filaayey wax weyn dhaafsiisan; gabay abaartii iyo darxumo wixii la soo maray oo keliya aan ku koobnayn. In kastoo uu taas qudheeda ku dheeraanayo, haddana in badan oo gabayga ka mid ah wuxuu kaga faalloonayaa siyaasadihii xilligaas gudaha Soomaaliya ka jirey; heer-qaran iyo heer-qabiilba.

Arar gaaban ka dib ayuu sidii laga malaynaayey wuxuu eed kulul dusha uga tuurayaa guddiga gurmada abaarta ee degmada oo uu ku tilmaamaayo inay yihiin kuwo 'ibleys' u magacaabay! Markaas buu ku ballan-qaadayaa, illaa iyagaa galabsadaye, inuu gumaadi doono, dabadeedna inta wada kanfo uu gudaha xabaalaha ku soo habsan doono! Taasna wuxuu, kolley, ku fulinayaa waa erayo maansee, ma aha qoriga iyo rasaasta laga rido. Ha yeeshee, inta uusan guddiyada iyo gumaadkooda u gudbin ayuu wuxuu yeelayaa wixii uu Cumar Cigaalba yeelay. Wuxuu qirayaa kolkii ay abaari dalka ku habsato in

madaxweyne Siyaad iyo madaxda kaleba ay bedbaadada dadweynaha iska xilsaaraan oo reer-miyiga ku tabaaloobana daryeelkiisa ay dhab ugu guntadaan. Arrintaasna wuxuu markhaati ahaan ugu soo qaadanayaa abaaartii 'Dabo-dheer' wixii ay madaxda dalku ka fashay; taasoo uu weli lib iyo galladba ugu hayo.

Intaas markuu hormarsado ayuu u soo noqonayaa abaaartii dhowaanta laga soo gudbey, isaga oo dawladda ku bogaadinaya sidii wacnayd ee ay xilkeedii u garatay, una gudatay, in kastoo dhaqaalaha dalku uu iska liitay, qaxooti faro badanna uu xagga Itoobiya, maalin walba, kaga soo qulqulaayey. Hase ahaatee, wixii ay dawladdu ku dhaqaaqday oo dedaal ahaa ayuu ku masaynayaa '*hal bacad lagu lisay*', sababtana wuxuu ka dhigayaa raggii gobolka iyo degmadaba madaxda u ahaa oo kala dhex-galay gargaarkii iyo dadweynihii baahida u qabey! Raggaas ayuu, isaga oo aan u sarbeeban, wuxuu si bareer ah ugu tilmaamayaa '*gaade*' iyo '*tuugo*'; isaga oo xukuumadda dhexe ugu qaylo-dhaansanaya!

Dabadeed, wuxuu hagaag ugu jeensanayaa haaraanka xubnaha guddiga abaarta ee heer gobol (Togdheer); kuwaas oo si aan debac iyo naxariis toona lahayn uu cay iyo canbaaraynba ugu roonaanayo. Waxaa muuqata inuu jeclaan lahaa habkii waayadii hore loo gabyi jirey inuu u gabyo, kolkaasna uu si caddaan ah carrabka ugu dhufte xubnaha guddigaas mid waliba qolada uu soomaali ka yahay. Taas kuma uu dhaco, una suuraggeli mayso, maxaa yeelay xukuumadda kacaanka ahi qabyaalad ma oggola, waxayna ka soo saartay xeerar, qofkii qabyaalad ku hadla amaba ku dhaqma, lagu qabsan karo, xabsina loogu diri karo. Kolka, sow inuu dhan kale uga wareego ma aha? Wuxuu ku guuleystey, si aan lagu eedayn karin iyo sarbeeb intuu adeegsado inuu inoo sheego raggaasi, tol ahaan, qolyihii ay u dhasheen; iyada oo weliba kaftan qurux badan uu huwiyey!

Muxuu yeelay?

Sida laga war-qabo, tolalka waaweyn ee soomaalida waxa uu mid waliba leeyahay wax lagu xifaaleeyo oo tan iyo qarniyo hore sidii naanaysta ugu dhegtey. Aadan-carab isaga oo taas ka faa'idaysanaaya ayuu gabayga inagu garansiinayaa xubnaha guddiga uu haaraamayaa reerihii ay u kala dhasheen. Dhinaca kale, wuxuu la yaabban yahay sidii kooxdaas guddi looga dhigay, isaga oo si wadajir ah ugu

tilmaamaaya tilmaan kasta oo laga xumaan karo, hunguri-xumoba ha ugu darraatee. Wuxuu ku sheegayaa:

- Col duullaan ah oo maato cayr ah guryihii kaga yimid, waxna u soo doonay;
- Koox aan inna waxba hanbaynayn oo, xataa, gunta weelka wixii ku hara aan ka xishoonayn;
- Koox dhiigga dadka jaqaysa oo ku hayb ah shilin-casta, gabaarreyda, caarreyda, garangoorrida iyo kudkudaha;
- Koox, sida haadda, meydka ummadda ugu degtey, si ba'anna hilibkeeda ugu halgamaysa, una kala boobaysa;
- Koox gargaarkii dadweyanaha loogu soo dhiibay iyadu ku tagri-fashay oo cunnadii intay soohdimaha ka gudubsatay Wardheer u iib-geysatey, dabadeedna suuq madow iyo sicir-barar gobolkii gorodda u gelisay!

Guddigii gobolka kolkuu sidaas u gumaado ayuu u gudbayaa maamul-qarameedka xumaaday iyo siyaasadihii murugsanaa ee xilligaas gudaha dalka ka socdey. Maamulka habcay, kala-dambayn la'aanta iyo danaysiga baahay ayuu wax ka saarayaa afganbigii dhicisoobey ee 1978kii iyo ururkii *Jabhadda Bedbaadinta Soomaaliyeed* loo bixiyey, wax yar ka dibna gudaha Itoobiya lagaga dhawaaqay. Wuxuu rumaysan yahay dhaawaca qaranka gaarey maantaas inuu kowsaday, markii la bilaabay qolo-qolo iyo hayb-hayb in hoos ahaan la isugu urursado. Wuxuu dhab u dareensan yahay, iyaga Dhulbahante ah markii laga reebo, giddi tolalka soomaalidu inaysan waxba kaga duwanayn Majeerteenka Itoobiya u galay oo aysan gobannimo dan ka lahayn, qarannimona la iska meel-dhigay!

Siduu qabo, qolo waliba iyaga ayay u goojo-deyeysaa, una gooddiyeysaa. Oo, tolow, sababtuna maxay tahay? Wax kale ma ahee, waxaa lagu colaadinayaa gobannimada ay jecel yihiin iyo calanka ay ku dheggaan yihiin! Qolo waliba iyaga ayay dawladda xijinaysaa; una aanaynaysa; iyada oo sabab laga dhiganaayo madaxda sare nin ka mid ah oo Dhulbahante ahi inuu madaxweynaha xidid la yahay, gabdhihiisa middoodna uu qabo! Taasina waxay gabayaaga ugu muuqataa sabab aysan ku eedoobi karin oo gurro iyo colaadin aanay ku mutaysan karin!

Sidaas qabow, wuxuu u garnaqsadoba, mar qura ayuu inta ismadax-marro isrogayaa, dhabna u kululaanayaa. Malahayga, waxaa ku soo dhacday inaan soomaalidu dooddiisa ugu garabi doonin. Markaas buu isaguna caraad iyo gooddi u ban-baxayaa, isaga oo ku hadlaya afka qolada uu ka dhashay.

Gebaggabada gabayga ayuu ku leeyahay, 'marba haddii wadajirkii iyo qarannimadii la nacay oo soomaaliyi ay colaad sokeeye iyo xasarad dan mooddey, annaguna guddoonsannay! Bal ciddii ay u darraato aan aragnee, ha la isu duulo, ha la isdilo oo yaan weerarku kala joogsan! Waxba kama qabnee, calankana dab ha la suro, marba haddii aan la wada ilaashanayn! Maxaa i qasbaya oo aniga qurihi aan cadawga uga hor-joogaa!.' Waa erayo aad u culus.

Wuxuu yiri:

1. Jiilaalka gabaygii in badan la igu guubaabshey
2. Waa taan gusoore⁸⁷³ u dhigtiyo geedo iyo roobe
3. Caawaa afkaygii godladay gaaxsanaan jiraye
4. Ciilkii gadhoodhiyo bal aan gocoshadii baano;
5. Guddidii ibleys noo qabtiyo goosatada hoose
6. Ee aan guddoonkaba maqlayn goluhu⁸⁷⁴ soo jeedsho
7. Iyo Gaanniyow⁸⁷⁵ idinba qaar fari ku goodaaddo
8. Iyo gobolka baas nagala baydh gar iyo qeynuune;
9. Iyagaa gasbaday ceebna waa galabsanaayeene
10. Waa inaan gumaadoo kanfaa gumaradoodiye!
11. Abaar guuna sebenkii Ilaah nagu galooleeyo
12. Kolba madaxda guud iyo Siyaad⁸⁷⁶ waa guntanayaane

⁸⁷³ Gusoore: saddexda bilood oo guga midda ugu dhexaysa. Waxa kale oo lagu magacaabaa samoolad (samuulad).

⁸⁷⁴ Golaha wuxuu ula jeedaa Golaha Dhexe ee Xisbiga Hantiwadaagga Kacaanka soomaaliyeed (XHKS) oo ahaa xisbigii dalka ka talinaayey ama wuxuu ula dan leeyahay golaha wasiirrada ee xukuumaddii madaxweyne Maxamad Siyaad Barre.

⁸⁷⁵ Gaanni Carrablow (Dhulbahante, Barkad); wuxuu ahaa taliyihii guutada Xoogga Dalka ee fadhigeedu ahaa degmada Buuhoodle.

⁸⁷⁶ Siyaad: madaxweynihii 3d ee Soomaaliya. Arag sharaxa 739d.

13. Galladdii horaanba u hayaa gacaladeediye⁸⁷⁷!
14. Maantana xilkoodii gutee waa la gaasiraye;
15. Iyagoo gumeysiga jahaad ugu gadh-xiiraaya
16. Oo gelin kastaba beel qaxa iyo geeddi imanaayo
17. Ay gaaban tahay maaliyada gebi ahaanteedu
18. Gaadiidka naaftiyo biyeey 'gura' yidhaahdeene;
19. Rag garaaddalaase⁸⁷⁸ u tashoo waa na gawracaye
20. Uma soo gudbaan shicib wixii lagu gargaaraaye
21. Gaadaa fadhiya meel dhexaan gob'i dhaafeyne
22. Ha la soo gurmado tuugtu waa nagu gabbaaddaaye!

23. Mid gasiinba quulle⁸⁷⁹ u ahaa gurigi uu joogey
24. Iyi kii galleydiyo ku koray garawgi Reer Baarre⁸⁸⁰
25. Iyo kii gisaarkaba⁸⁸¹ ahaa hilibka googgooya
26. Iyo kii Galbeede⁸⁸² aan dhigayn gorofta caydheedba
27. Iyo kii gabooyaha sitee⁸⁸³ goodirka idleeyey
28. Iyo garas-cunkii joogi jirey gooddiyada xeebta⁸⁸⁴
29. Intaasaa adduunkaa gurrane guurti loo filaye

⁸⁷⁷ Wuxuu xukuumadda Kacaanka ugu lib-hayaa sidii ay wax uga qabatay abaartii Dabo-dheer ee 1974-'75kii.

⁸⁷⁸ Rag garaaddo leh: wuxuu ula dan leeyahay madaxdii maamulka gobolka Togdheer.

⁸⁷⁹ Mid gasiinba quulle u ahaa: wuxuu ula jeedaa Guddoomiyaha Gobolka Togdheer oo ahaa Marreexaan. Hidde ahaan, tolalka Daarood ee la deriska ahi waxay Marreexaanka ku xifaaleeyaan inay cunaan quullaha oo ah miro ka baxa geed-gaabka jeerinka lagu magacaabo.

⁸⁸⁰ Kii galleyda ku koray: wuxuu ula jeedaa maamulka gobolka nin ku jirey oo 'jareer' ahaa. Wuxuu ninkaasi ka soo jeedey *Reer Baarre* oo loo yaqaan soomaalida beerreyda u badan ee timaha adag, degtana webiga Shabeelle dhinaciisa sare ilaa degaanka Hiiraan.

⁸⁸¹ Gisaar: eray asalkiisu carabi yahay oo loola jeedo hilibka ama ganacsadaha hilibka (Jazzar). Wuxuu gabayaagu ula dan leeyahay xubnaha maamulka nin ka tirsanaa oo Isaaq ahaa.

⁸⁸² Kii Galbeed: xubnaha maamulka nin ka tirsanaa oo Gadabuursi u dhashay.

⁸⁸³ Kii gabooyaha sitey: xubnaha maamulka nin ka tirsanaa oo Madhibaan ahaa.

⁸⁸⁴ Garas-cun xeeb-joog ah: xubnaha maamulka nin ka tirsanaa oo Isaaq ahaa (Habar-Awal, Ciise Muuse).

30. Waa guluf ka yimid maato aan giniba loo hayne
31. Midba wuxuu u geeyuu rabaa gurungurcoodkiiye!;
32. Ma garoocannine soorta waa ugu gumaadeene
33. Gunta booyaddiyo⁸⁸⁵ foostaday gororsanaayeene
34. Gafanaa dhergee shilin-cas baan layska goyn karine!
35. Gabaarreyda iyo caarrey waa kugu gedoodaane
36. Garangoorri iyo waa kudkude gaajadii qaba e!

37. Golxo ma leh kuwii sida sakaar soo godnaan jiraye
38. Gaalada yahuudda u xun iyo waa giniis wuxuye
39. Gorgor kala adkaa tulud markuu geerideed helo e
40. Geeltoosiyaha⁸⁸⁶ haadka kale garab-ku-taagleeya
41. Gaashaanlahaa⁸⁸⁷ lagu maslaa noo gardaadsadaye!;
42. Gudcur iyo sidii meel mugdiya loogu gadanaayey
43. Guufkii⁸⁸⁸ hadduu toban kun iyo gaadhey tiro dheere
44. Gooddiga Wardheer⁸⁸⁹ raashinkaa lagala gooshaayo
45. Waa kaan u goommoonahay ee layla gees-maraye!
46. Waxa aniga lay gawriyaa garasho-dheeraane
47. Gartallaabku maantuu dhacay een geedka kaga dooday
48. Gees baaba tahaa dhacday iyo goroyo-khaakhayse
49. Gafnarkoo⁸⁹⁰ awooddii wataa ii gan-bahalleeye!
50. Teer iyo guda Xamar markay goobtu ka caddaatay⁸⁹¹
51. Ee aan genbino laysku deyey gaaska ina haysta

⁸⁸⁵ Booyad: haan weyn oo bir laga sameeyey. Arag sharaxa 849d.

⁸⁸⁶ Geeltoosiye: gorgorka waaweyn qaar ka mid ah.

⁸⁸⁷ Gaashaanle: wuxuu ula jeedaa xubnaha maamulka nin ka tirsanaa oo ciidammada qalabka sidana ka mid ahaa. 'Gaashaanle' waa derajo askareed oo u dhexaysa sarreeyaha iyo dhammaha.

⁸⁸⁸ Guuf: jawaan lagu soo beegay 100 kiilo oo cunto ah (bariis, meseggo,...).

⁸⁸⁹ Wardheer: magaalo ku taal Soomaali-galbeed, awel horese ahaan jirtey ceelal caan ah oo xoolaha laga waraabsado. Waxay ugu magac dheer tahay Haro-Doollood geyiga lagu wada magacaabo.

⁸⁹⁰ Gafnar: eray asalkiisu af-ingiriis yahay oo uu ula jeedo Guddoomiyaha Gobolka (Governor). Wuxuu halkan ku xusuusanayaa shir Buuhoodle ka dhacay oo isaga iyo Guddoomiyaha Gobolku ay isku af-garan waayeen, loogana hadlaayey raashinka dawladdu soo dirto qaybintiisa iyo sida dadka loogu talo-galay loo gaarsiinaayo.

⁸⁹¹ Wuxuu u jeedaa afgengbigii dhicisoobey ee 9kii Abriil, 1978kii.

52. Xaajoba galgaal bay ahayd geyrna bixi waaye
53. Maruun bay gab tidhi hawl kastoo loo gucleyn jiraye!
54. Hadduu garamme da'o tiixna waa sii gabdhamayaaye
55. Gondo-xaabku⁸⁹² waa weerarkaa gabaxlihiisiye!

56. Giddina waysku mide uunku waa noo gabbanayaaye
57. Bal inay Majeerteenka galay⁸⁹³ wada gawaan-raacday
58. Gobannimo-jacaylkeey intaa nagu gurreeyaane!
59. Gashi duul qabaannu u eg nahay godobta noo taale
60. Nin uun baa ka guursaday duqa⁸⁹⁴ ay nagu guhaadshaane!

61. Isha guluc leh liddoorku way gaarufanayaaye⁸⁹⁵
62. Gabayraa⁸⁹⁶ Hawiye doonayaa soo garwaaqsadaye
63. Marreexaan garoon laga simuu wada goleystaaye
64. Gudabbiirsey iyo Ciise waa gacan-Amxaaraade
65. Geri iyo Ogaadeenna waa goonni-wax-u-doone
66. Garre iyo Jiiddo cudurkii haddaa laga garmeemaaye⁸⁹⁷!

67. Mar haddaynu kala-guur wadnoo gobolba meel aadey
68. Gaashaan-ku-maalba ha tagto iyo duul la gaashado e
69. Garbaanba⁸⁹⁸ u dhashaye weerarkii hays galaa-baxo e
70. Gebeggabo-ku-dhereg⁸⁹⁹ baan jantiyo goolka halabeeye
71. Ha la gubo haddaan calanka madow laysla garanayne
72. Maxaa aniga gaadh ii dhigay gaaddanka ilaasha?!

⁸⁹² Gondo-xaab: is-uruursi hoose.

⁸⁹³ Majeerteenka galay: fallaagoobey; Itoobiyaana u galay.

⁸⁹⁴ Duqa: wuxuu u jeedaa madaxweynihii 3d ee Soomaaliya. Arag sharaxa 739d.

⁸⁹⁵ Gaarufasho: dibida dagaallami doontaa sida ay isugu gooddido; jixin.

⁸⁹⁶ Gabayre: Sarreeye Guuto Salaad Gabayre Kediye (Hawiye, Abgaal). Wuxuu ka tirsanaa saraakiishii 25ka ahayd ee 1969kii Kacaankii Oktoobar dhalisay. Dabadeed, waxaa lagu eedeeyey inuu wax ka maleegay afgengbigii dhicisoobey sannadkii 1971kii. Maxakamadda Bedbaadada ayaa dil ku xukuntay, isaga iyo laba sarkaal oo kale; xukunkaas oo lagu fuliyey bishii Mey, 1972kii.

⁸⁹⁷ Laga garmeemaa: laga gartaa; laga dareemaa.

⁸⁹⁸ Garbo: xiddigo. Arag sharaxa 429d.

⁸⁹⁹ Gebaggabo: geel la soo dhacay oo intaan lala cid-gelin inta meel la tubo la qaybsado. Meeshaas qudheedana waa la yiraahdaa.

47. Belo-sansaankeed:!
nabsi-toosin & boholo-qod

Soomaalida reer-guuraaga ah markaad dhaqankeeda u fiirsato, colaaddoodu waxay badanaa ku salaysan tahay lahaanshaha dhulka xoolo-daaqeenka ah iyo kala-riixashada meelaha biyaha leh ee ay xoolahaas ka waraabsadaan, iyaguna ay ka dhaansadaan. Had iyo jeer, colaadda noocaas ahi waxay dhex-martaa tolalka kuwa, degaan ahaan, isxiga oo marka ay nabadda yihiin kala guursada, abti iyo ina-abti miiranna isu noqda. Inta la xusuusan yahay, taariikh-bulshadeedka soomaalida laguma hayo laba tol oo laba saf u dagaallamay, iyada oo aan degaankoodu isku oollin, dadyow kalena ay dhexdooda ku jiraan. Sidaas darteed, Dhulbahante-Hawd oo ah qolada uu Aadan-carab ka dhashay waxay muddo dheer is-ood-xigeen Habarjeclo oo Togdheer iyo Hawdba ay wada degaan. Sidaan soo sheegnay, labadaas qolo oo kale iyaga ayaa dadka isugu dhow. Colaad iyo nabadba, iyaga ayaa isku muta, uunkana isugu badiya. Way dagaallamaan, dabadeedna way heshiiyaan; ka dib markii mag iyo gabdhoba la isa siiyo. Haddii aan colaadi jirin, way xifaaltamaan oo qolo waliba waxay taqaan wax ay qolada kale ku caydo. Waayihii labadooda dhinac soo wada maray, gaar ahaan dagaallada, ayay qolo waliba waxay uga sheekaysaa sida iyada u roon, magacna uu ugu jiro.

Aadan-carab oo 80 gu' iyo wax dhaafsiisan degaankaas ku gaarey, kama duwana odayaasha ay isku tolka yihiin ee rumaysan qoladoodu inay geyigaas mar ugu magac iyo maamuus roonayd. Meelo badan oo maansadiisa ka mid ah ayuu ku garwaaqsanayaa dhulkii ballaarnaa ee Dhulbahante uu keligiis degi jirey, loogana baqan jirey. Isaga oo aad mooddo tixaha noocaas ah marka uu tirinaayo inuu aad u tiiraanyoonayo ayuu goor walba waxa uu ina xusuusinayaa Cayn iyo Hawd-galbeed oo ay iyagu lahaan jireeni inay gacantooda ka baxeen, lagana faro-maroojiyey. Gabaygiisan soo socda oo ka mid ah, waayadan dambe, kuwa ay soomaalidu aad isu weyddiiyo, waxa uu xanbaarsan yahay qaar ka mid ah ujeeddooyinkaas aan carrabka ku soo dhufatay. Wuxuu tiriyey bilawga siddeetannadii qarnigii

dhowaanta inaga dhammaaday; xilli ay soomaalidu qabiil-qabiil isugu fiirsatay, illoowdeyna qaran mid ah inay tahay! Sababta tooska ahise maxay ahayd?

Jiilaal kulul iyada oo laga soo baxay ayay roobabkii dayrtu bilawdeen, waxayse noqdeen teelteel aan geyigii oo idil wada maaruqin. Aadan-carab iyo qayradii Hawd-bari ay wada degi jireeni waxay ka mid ahaayeen daruurihii hooray xoolaleydi ku hungowdey. Kolkaas ayay ku tashadeen inay u hayaamaan Hawd-galbeed oo halkooda ay dayrtu uga roonayd, hillaacyo fiicanina ay mareen. Halkaas ayay Habarjeclo ka derseen, in kastoo ay geeddigoodii qoonsadeenna waa la wada degganaa tigaaddii ay roobabku bixiyeen intii la wada daaqsanaayey. Malaha, maalintaas, ayaa kansho loo helay in wax la isu sheegto oo wixii la kala qabey la isku qaanaabo. Dhulbahantihii bari ka soo hayaamay ayay Habarjeclo markaas u sheegatay qaamo duugoobey oo waayo hore ku sinnaa, la iskana illoobey.

Arrintaas ayaa ahayd sababta tooska ah ee gabayga, wuxuuse gabayaagu ka dhigtay marmarsiinyo uu ku soo bandhigo wax alla wixii uu gocanaayey iyo gardarro wixii ay Habarjeclo ku fashay, iyaguna ay ugu dul-qaateen. Ujeeddooyin meel keliya isugu biyo-shubanaaya oo garwaaqsi miiran ah ayuu inoogu sheegayaa indhoweydba inuu *siyaasi* ahaa, kana fogaadey maansadii qabyaaladda ee uu beryihii hore tirin jirey. Maantana, isaga oo aan jeclayn erayo xasarad qabyaaladeed xanbaarsan inuu ku hadlo ayuu, haddana, ku qasban yahay, kana fursan waayey.

Markaas ayuu midmid u gudo-gelayaa gardarrooyinka uu ku doodaayo inay Habarjeclo qoladiisa kula kacday. Isaga oo aad mooddo geed lagu dhan yahay inuu ka garnaqsanaayo ayuu carrabka ku dhufanayaa dil iyo duudsi wixii reerahooda la gaarsiiyey iyo, weliba, ciidan-urursi joogto ah oo iyaga colaaddooda loo diyaarsanaayo. Markuu arkay, wadar ahaan, sida ay Habarjeclo ay ula dhaqmayso ayayba u caddaatay gardarradeedu inay tahay wax heshiis iyo ku-tal-gal ku dhacay. Haddii kale, jilibbadooda kuwa ugu laan-gaabsan iyo kuwa sheegadka ku ah ee aan weligoodba dil iyo duullaan lagu xaman; sidee bay ku dhacday kuwaas oo kale inay Dhulbahante u bawdyo-qaawiyaan, nabaddana ay ku diidaan?!

Dhacdooyin uu, markhaati ahaan, u soo qaatay markuu sidaas ugu garnaqsado ayuu gabayga qaybtiisa ugu shilis wuxuu ku soo bandhigayaa saadaashiisa oo uu ku salaynaayo waayo-aragnimada ay noloshiisa dheeri siisay. Habarjeclo ayuu ku malaynayaa inay yihiin duul uu kibir indhaha tiray, isuna qaatay dawladaha waaweyn ee awoodda sare leh inay la mase yihiin! Oo maxaa ugu wacan? Waa lacagta dhoofka dibedda laga tabcaday, waxayse moog yihiin, ugu dambaysta, kibirku inuu ninkiisa jilbaha u dhigo, maragna waxaa taas u noqon kara boqor Namruud oo la sheegay kaneeco yari inay nafta weysiisay!

Isla tuduca kaas xiga ayuu gabayaagu si tiiraanyo leh wuxuu ugu garwaaqsanayaa iyaga Dhulbahante ahi siday uga faro-maran yihiin fardihii tirada badnaa ee ay mar geyiga ku taabeen; isaga oo taas eeddeedana dusha u saaraya Sayid Maxamad Cabdille Xasan oo, sida uu rumaysan yahay, awooddii ay lahaan jireen kala dhantaalay, dhaawac weynna u geystey.

Halkan kolkuu maraayo ayuu mar kale wuxuu Habarjeclo ku tilmaamayaa inay tahay 'sabool hodmay oo qiimaha nabadda laga daahay', dabadeedna wuxuu tirinayaa barwaaqada hodday ee, miyi iyo magaaloba, ay ku haystaan. Wuxuu xusayaa, iyaga qudhoodana xusuusinayaa xoolaha nool ee xeryahooda buuxiyey iyo baabuurta tiro-dhaafka ah ee ay haystaan. Daaraha quruxda badan ee ay Burco ka wada dhisteen iyo madaxdooda sarsare ee dalka wax uga talisa. Dhallinyaradooda dharka kii ugu dambeeyey ku wada taagan iyo dumarkooda siyaakhadan ee dahabka iyo lacagta laga wada simay. Waxbarashada heer kastaba leh ee degaankooda ku wada baahday iyo safaaradaha dibedda ee tu' walba dhexdeeda wiilashooda laga helaayo. Xiriirka saaxiibnimo ee ay gaalada la leeyihiin iyo degaanka baaxadda leh ee waayadii hore aysan ku dhici kari jirin, maantase ay iska yeesheen. Waxaa iska cad gabayaagu inuu dhab u dareensan yahay Habarjeclo inaysan barwaaqadaas muddo dheer ku sii jiri doonin, marba haddii uu kibir taabtay, ayna garan la'dahay waxa ay barwaaqadaas ku haysan kartaayi nabadda uun inay tahay!

Gabaygan oo intiisa badan aad mooddo gabayaagu inuu nabsiga fadhiga uga kicinaayo ayaa, ugu dambaysta, waxa uu isu rogayaa gooddi iyo dhaar aan geed loogu soo gabban oo Habarjeclo ku jeeda.

Dhulka ay maanta ku fideen oo ay ku faafeen in Dhulbahante lahaan jirey intuu xusuusiyo ayuu ugu gooddiyayaa bisha soonqaad inay duullaan soo yihiin, geyigoodii laga dhaxal-wareejiyeyna ay xoog kula soo noqon doonaan; iyada oo cid is-hortaagi kartaayi aysan jirin. Wuxuu yiri:

1. Sa'da gabay beryahan aniga waa igu saluugteene
2. Misna ima su'aashaan waxaw sababa caynkaase
3. Siyaasaan ahaa uunka aan kala sadhaayayne
4. Sirtana waa ku xaaraan ku hadal sawd qabiiliya e
5. Maantaanse ula siibtay waa surucyadaydiiye!
6. Goortaan saqdii dhexee xalay kala safaynaayey
7. Salaaddaba malaa uma kaceen weli siraataaye
8. Caawana suxuun baa cusube balaan idiin saaro:

9. Isagoo safaroo aan ku jirin saa'il iyo weerar
10. Haddii Maxamad⁹⁰⁰ feedhaha sarban iyo saabka laga toogtey
11. Aan sulubku kuu wada dhex-maray la isku saaweynin
12. Sabtana looma quudhee magtaa laygu saxariirshey
13. Iyaba waa sifada muuqatiyo belo-sansaankeede
14. Salkeedaan ogaan Habarjeclooy waana sugayaaye!

15. Kol hadduu sinbiidho iyo degmada laqan sadhow keeno
16. Sooryada Xashiish⁹⁰¹ ciidammada lagu sabbaaraayo
17. Sammane iyo waxanu Yaasif⁹⁰² wado ama samaynaayo
18. Iyaba waa sifada muuqatiyo belo-sansaankeede
19. Salkeedaan ogaan Habarjeclooy waana sugayaaye!
20. Nafta saacaddeedii gashaye sibi q tidhee duushay⁹⁰³

⁹⁰⁰ Maxamad Cabdi Cali (Dhulbahante, Reer Hagar): 1969kii ayaa waxaa toogtay, dhaawac halis ahna gaarsiiyey nin Habarjeclo ah, dabadeedna dhaawicii ayuu u dhintay. Magtiisii oo aan weli la bixin ayuu gabayaagu garwaaqsanayaa.

⁹⁰¹ Xashiish: naanays loo yiqiin Axmed Xaaji Cabdillaahi. Wuxuu ahaa ganacsade caan ah; Habarjeclo, Yaasif. Arag jaantuska 7d.

⁹⁰² Sammane & Yaasif: laba jilib oo Habarjeclo ka mid ah. Arag jaantuska 7d.

⁹⁰³ Waxa uu tuducan ku xusayaa arrin ka dhex-dhacday Reer Yuusuf jilib la yiraahdo oo Habarjeclo ka mid ah iyo jilib-hoosaadka uu gabayaagu Dhulbahante ka yahay (Reer Faarax Hagar). Jilibka uu gabayaagu ku abtirsado ayaa 1900 iyo toddobaatannadii waxa uu diley nin Reer Yuusuf ah oo Axmed-xaali la oran jirey,

21. Ee lagu salladay wiilasha ah saaqidkiyo tuugta
22. Soddon iyo intaan boqol halaad subax ka soo taagey
23. Sodcaalkii Galbeed iyo cabsida sahanba ii diidday
24. Iyana waa sifada muuqatiyo belo-sansaankeede
25. Salkeedaan ogaan Habarjeclooy waana sugayaaye!
26. Anba maganta waysaga samraye layma saacidine
27. Sintaydaad Guhaad⁹⁰⁴ kala baxdeen waana saamaxaye
28. Reer Xaajigan⁹⁰⁵ aan saarsanayn saxar yar oo gaadhey
29. Iyana waa sifada muuqatiyo belo-sansaankeede
30. Salkeedaan ogaan Habarjeclooy waana sugayaaye!
31. Siniin iyo miniin reerahaan samay-dagaal qaadin
32. Saarkiyo⁹⁰⁶ ciniinkii dorraad sadada dhiibaayey
33. Sarraggalaha⁹⁰⁷ nimankii ahaa laga sakaar-goosto
34. Sanbuurkiyo Cibraanka⁹⁰⁸ igu nacay samo inoo daaya
35. Iyana waa sifada muuqatiyo belo-sansaankeede
36. Salkeedaan ogaan Habarjeclooy waana sugayaaye!
37. Sida dawladaha sayniska leh ama sawaariikhda
38. Ee inay ku seexdaan ku maqan samada guudkeeda
39. Maruun baa qabkii idin sixraad saa'id noqoteene
40. Salaaliyo⁹⁰⁹ wallee lacagta Yurub waydin sidataaye!

dabadeedna waxay ka bixiyeen 100 halaad oo mag ah iyo 30 xaal ah. Reer Yuusuf oo 130kaas halaad qaatay ayaa waxay dileen Cabdullaahi-qayooof oo Reer Faarax Hagar ah, ahaana ninkii magta badan laga bixiyey ninkii loo haystey! Arrintaas oo gardarro foolxun ugu muuqata ayuu Aadan-carab tuducan ku garwaaqsanayaa.

⁹⁰⁴ Guhaad Xaaji Axmed (Dhulbahante, Samakaab Axmed): waxaa dishey Habarjeclo.

⁹⁰⁵ Reer Xaaji: jilib-hoosaad ka mid ah Habarjeclo, Aadan-madoobe. Arag jaantuska 7d.

⁹⁰⁶ Saar: geed-saar; dhirta dhirta kale isku marta oo aan keligeed kori karin. Wuxuu gabayaagu ula jeedaa jilibbada laan-gaabka ah ee Habarjeclo ku dhex-jira.

⁹⁰⁷ Sarraggale: dadka awoodda yar ee mar walba cid kale ku tiirsan.

⁹⁰⁸ Sanbuur & Cibraan: laba qolo oo Isaaq ah, Habarjecloona ay isku degaan yihiin. Arag jaantuska 7d.

⁹⁰⁹ Salaala: gobol ku yaal koonfurta dalka Cummaan (Khaliijka Carabta).

41. Ninse adduun sabtoba waa dhow buu yare sinsaarayne
42. Sallaankaad tafteen toban qoloo soo dhacaa koraye
43. Gaalkii⁹¹⁰ sarqaamaye Rabbiga saatirka ah sheegtay
44. Sankuun baa kaneeco u gashoo laga sancayn waaye!

45. Annagana sengihi qoofallaa sahala noo dhaafye
46. Sitaacii farduhu wuxuu ku lumay salow-colaadeede
47. Sayidkii dabeed sharaftu waa naga sillooneyde⁹¹¹;
48. Suunnaaridii⁹¹² uu fuuli jirey sebenno haybkaygu
49. Ilmo-Sugulle⁹¹³ aan uga xil-qabin silica mooyaane
50. Cid kalay ka sayn-dhabanayaan⁹¹⁴ saaka ma ogeyne!;
51. In kastaan u saarsaday wadaad sababta mawdkayga
52. Soomaalidii kale dhammaan saxalku maansheeye
53. Idinkaa samuulada⁹¹⁵ gobtana sawraceeda lehe
54. Siigacase⁹¹⁶ waa taydinnaan saatanba ahayne!

55. Saboolkii hodmaa nabadda waysaga safaadaaye
56. Sujuud iyo shukraa idinku wacan mana samaysaane
57. Nimcadii dadkeedu u sir-galay waa sabuul dhadhayel!;
58. Caanahan sartiinna u hoydiyo sixinka doogaaya
59. Laxda sabarka weyn iyo idaha sumalka loo doodey
60. Geelaa Saraar⁹¹⁷ buuxiyey iyo seerigiyo hawdka

⁹¹⁰ Gaalkii sarqaamay: wuxuu ula jeedaa Boqor Namruud oo waagii nebi Ibraahin (nkh) dhulka hadda Ciraaq loo yaqaan ka talin jirey. Waxaa la weriyaa inuu ahaa nin kibray oo ilaahnimo sheegtay, hase ahaatee, aakhirkii, ay kaneeco yari dishey, intay sanku ka gashay. Isagaas ayuu gabayaagu Habarjeclo ku masaynayaa!

⁹¹¹ Meeriskan iyo meelo kaleba wuxuu Aadan-carab kol walba ku celceliyaa, Sayid Maxamad ka hor, in Dhulbahante ahaa qaran xoog leh, hase ahaatee ay dagaalladii Daraawiishta si xun ugu jabeen.

⁹¹² Suunnaari: fardo qurux badan.

⁹¹³ Ilmo-Sugulle: ilmo-Sugulle Aadan Oogle (Dhulbahante, Reer Hagar).

⁹¹⁴ Sayn-dhabasho: sayn-ruxidda fardaha, lo'da iwm.

⁹¹⁵ Idinkaa samuulada: idinkaa raaxaysi ku jira; idinkaa mar walba 'xilli roobaad' ku nool!

⁹¹⁶ Siigacase: gu' magaciis. Wuxuu ku beegan yahay sannadkii 1951kii.

⁹¹⁷ Saraar: degaan ballaaran oo xoolo-daaqeen ah. Waxay u dhexaysa gobollada Sool & Sanaag.

61. Gaariga sakada goynaya iyo Siisowga⁹¹⁸ isjiidhay
62. Sii-boodhka⁹¹⁹ laydiinka dhigay saaka gurigiinna
63. Sabbadda iyo daaraha Burco ay sibiidsantay hoostu
64. Sandikihiyo jeermaannadaa⁹²⁰ suuqa kala qeyda
65. Sirqadiinna beesada la yidhi 'waa sarwane'⁹²¹ qaata';
66. Dhallinyarada suudkeedu yahay suufka ruxanaaya
67. Naagahan siyaakhadan dhar waa siinadda haweene
68. Aan dahabka loo kala sifayn waa sunbiyo⁹²² gaari;
69. Saabiciyo uulaba⁹²³ cilmiga laydin solansiyeey
70. Segendariga weyn inammadaa sare u weydaartey
71. Sariirtiyo kursiga loo yiqiin beri saraakiisha
72. Safaarado shisheeyiyo kufriga idinla saaxiibay
73. Iyo soohdinta aad durugsateen sarar-ballaadhkeeda
74. Salkeedaan ogaan Habarjeclooy waana sugayaaye!
75. In Dhulbahante seeroba dalkii kuu sandalalleeye
76. Sool iyo Amxaariyo qarfeey uga saqaafeene
77. Suntaaliyo⁹²⁴ raggaa Qaranro yaal ama sarreefkoo dhan
78. Waa kuwii Nugaal saban jiraye kaaga suudalaye
79. Soonqaadba geeddigani waa soo sunsumayaaye
80. Salcaan baan ahaye cadhada yaan kuugu sawlixine
81. Waa saymo aarkii wax badan suudi la eryaaye
82. Bal car maanta seeto iyo awr suun ha laga gooyo!

⁹¹⁸ Siisow: baabuur farsamo Jabbaan ah oo culayskiisu 6 tan yahay (Isuzu).

⁹¹⁹ Sii-boodh: laba eray oo asalkoodu af-ingiriis yahay, lana macne ah deked-badeed (sea-port).

⁹²⁰ Sandike: eray asalkiisu af-talyaani yahay oo uu ula jeedo duq magaalo (sindaco). 'Jeermaanno' isna waa eray af-ingiriis ah oo la mid ah 'guddoomiyeyaal' (chairmen).

⁹²¹ Sarwan: lacag si joogto ah loo qaato; hawlgab oo kale.

⁹²² Sunbay: haweeney baali ah; basari.

⁹²³ Saabica & uula: laba eray oo asalkoodu carabi yahay, una dhigma fasallada toddobaad iyo koowaad ee dugsiyada hoose-dhexe.

⁹²⁴ Suntaale: wuxuu ahaa geed lebi ah (Lebi-suntaale) oo bartamihii qarnigii 19d uu summad ku dhigtay Qoorwaa Jaamac nin la oran jirey (Dhulbahante, Reer Cali-geri). Ujeeddada taas uu ka lahaa waxay ahayd awood-sheegasho iyo lebigaas inaan, isaga ma ahee, cid kale harsan karin, kana soo ag-dhowaan karin.

48. Sida Ciisihii hore: dhaadasho ammaanduule

Gabaygaas 'belo-sansaankeed' markuu muddo gaaban tirsanaa ayaa waxaa London lagaga dhawaaqay urur mucaarad ah oo loo bixiyey '*Somali National Movement*' (snm); kaas oo ujeeddadiisa ku macneeyey xukuumaddii soomaaliyeed ee xilligaas jirtey inuu rido. Sida kii ka horreeyey ee isagana 'ssdf' loo yiqiin, waxaa ururkanna lagu dhisay hannaan-qabyaaladeed, wuxuuna saldhig ka dhigtay Itoobiya oo, sidaan meel hore ku soo sheegnay, iyada danteedu ahayd qarannimada Soomaaliya inay dhexda ka kala jebiso. Ururkii 'ssdf' haddii uu, xagga taakulada, Majeerteen kaga tiirsanaa, kii 'snm'na wuxuu taageero ka heli jirey Isaaq oo ah, tiro ahaan, tolka ugu badan soomaalida waqooyiga dalka degta.

Si kastaba ha ahaatee, ururkaas cusubi wuxuu markiiba ka hawl-galay gobollada waqooyiga, gaar ahaan dhulka miyiga ah iyo tuulooyinka ka fog magaalooyinka ay ciidammada dawladdu ka dhow yihiin. Meelahaas durugsan ayuu ka bilaabay qabaa'ilka Isaaqa inuu ku hanuuniyo dagaal dawladda lagu qaado, ugu dambaystana jilbaha loogu dhigo, xukuumad dimoqraaddi ahna loogu dhiso. Waxaa isla markaas gudaha Itoobiya laga furay xeryo lagu tabobbaro dhallinyaro miyiga iyo magaalooyinkaba laga soo uruuriyey. Kuwaas ayaa noqday 'garabka ciidan' ee ururka, waxaana tabobbar iyo dagaal-gelinba ku hoggaaminaayey saraakiil sarsare oo ka tirsanaan jirey Xoogga Dalka Soomaaliyeed, gadaalkiise qaylo-dhaanta qabyaaladda u nuglaaday.

Taagdarro awgeed, hawlgalladii askareed ee intii dhawr sano ah ay labadaas urur dalka ka fulin jireeni ma ahayn kuwo ay ciidammada dawladda ku beegsan jireen. Dhammaadkii toddobaatannadii ilaa bartamihii siddeetannadii, dableydii ay ururradaasi dalka Itoobiya ka soo dagaal-gelin jireen ayaa, badanaa, waxay weerari jirtey dadka rayadka ah ee ay islamaayeen waxay ka soo jeedaan tolalka xukuumadda garabka u ah ama qaar madaxda sare ka mid ahi ay ku abtirsanaayeen.

Sidoo kale, waxay bilaabeen inay miineeyaan waddooyinka ay baabuurto marto, si loo abuuro xasillooni-darro, loona wiiqo

dhaqaalaha dalka oo ganacsigu uu kaalin weyn kaga jirey. Dhimashada iyo dhaawaca ay sababi jireen ka sokow, waxay miinooyinkaasi waxyeello u geysan jireen isu-socodka gobollada iyo degmooyinka dalka iyo, weliba, isu-gudbinta badeecadaha ay mar walba dadweynuhu baahida u qabaan.

Dagaalkii 'Haye'⁹²⁵ ee 1983kii:

Sida laga war-qabo, dhulka Soomaali-galbeed dadka ku dhaqani waxay dhinac walba oo nololeed kaga xiran yihiin walaalahooda Jamhuuriyadda Soomaaliya ku dhaqan. Dhaqaale iyo daryeel-bulshoba, ma jiraan wax ay dadkaasi buuraleyda Itoobiya ka helaan ama ka soo gaara, marka laga reebo askarta aanay isku afka ahayn ee lagu haysto! Ganacsigii ka dhexeeyey Doollo iyo Hawdka gobolka Togdheer ee Soomaaliya raacsan ayaa mar qura waxaa hakiyey hawlgalladii jabhadda 'snm'ta. Dhawr baabuur markii ay miinooyinkii la kaceen ayaa waddooyinkii laga baqay oo nin waliba ganacsigiisii meelo kale ula bayray. Waxaa sidaas ku joogsatey baabuurtii Dhulbahante ee Ogaadeenka Doollood badeecada u daldali jirtey; taasina ganacsatadii Reer Buuhoodle ayay taabatay, waxayna ku abuurtey dareen-colaadeed.

Maalintii dambe ayaa niman Dhulbahante ah oo falalkii miino-dhigga ka caraysani waxay la kulmeen baabuur ay qolo Habarjeclo ahi leedahay. Way joojiyeen, raggii wateyna xoogaa camcamo ah ayay u geysteen. Dabadeed, qaar kuwaas ka mid ah ayaa orod istaabtay oo qayro Habarjeclo ah ku dhex-dhacay. Waxay ugu warrameen baabuurkii, wixii dad la socdey iyo badeeco wixii ku rarraaba in Dhulbahante calafsaday, dib dambena aan loo arki doonin! Markaas baa waxaa loo qaylo-dirsaday ciidan jabhadda 'snm'ta ka tirsanaa oo meel ku urursanaa.

Si ay ku dhacdayba, nimankii baabuurka lahaa iyo kuwii ka haystey, isla maalintiiba, way isu soo noqdeen, wixii kala gaareyna way ka heshiiyeen. Hase ahaatee, iyada oo in la faataxaysto ay arrini marayso ayaa waxaa goobtii soo gaarey ciidankii jabhadda oo inta qaylo-

⁹²⁵ Haye (Haye-weyne & Haye-yare): laba balli oo Buuhoodle xagga galbeedka ka xiga, gudahana ugu jira soohdin-beenaadda Itoobiya & Soomaaliya dhinaca Itoobiya.

dhaantii hore u tagtay halkii ay degganaayeen ka soo dhaqaaqay. Markii loogu warramay in wixii dhacay laga xaalay, lagana heshiiyey ayaa waxaa garawsan waayey raggii colka watey nin ka mid ahaa. Si lamafilaan ah ayuu kolkaas wuxuu xabbad afka ugu geliyey raggii Dhulbahante ee meesha joogey nin ku jirey oo la sheegay inuu ahaa kii heshiiska iyo nabadda ku war-bixiyey!

Ciidammadii dawladda oo waxa dhacay looga qaylo-geeyey ayaa iyaguna goobtii gurmada ku yimid, si ay, malaha, dadweynaha u kala dhex-galaan, fididda dirirtana ay isu hor-taagaan. Taasise way u suuraggeli weydey, waxaana ku baajiyey ciidankii jabhadda oo dagaal kala hor-tegey, iyagii iyo, weliba, rayad Dhulbahante ah oo markay xabbadaha maqleen goobtii dhiilladu ka jirtey ku soo uruuray. Ciidankii dawladda ka sokow, 12 nin oo Dhulbahante ah ayaa maalintaas xabbaddii jabhadda ku naf-waayey.

Kolka, ma war baa yaal?

Waa siday ahaan jitaye, qaylo ayaa willatay. Raggii go'ay baa la isgarwaaqsiiyey. 'Hebel yuu ka maqan yahay?' ayaa la isku guubaabiyey. Si degdeg ah ayuu Dhulbahante isugu ciidansaday, rag iyo saanad wixii ay heli kareenna meel bay isugu keeneen. Labada 'Haye'⁹²⁶ ayay fariisteen oo saldhig ka dhigteen. Iyaga oo qorshihii duullaanka dejinaaya ayaa waxa ka war-helay maamulkii dawladda ee gobolka Togdheer. Markaas baa waxaa Burco laga soo diray saraakiil maamulkaas ka socota oo ujeeddadoodu tahay inay baajiyaan duullaan Dhulbahante oo Habarjeclo lagu saaro.

In kastoo ergadii dawladda la isugu muujiyey go'aankii ay la yimaadeen in laga yeelay, haddana galabtii ay gaddoomeen subaxdii xigtey ayaa colkii Dhulbahante la duuliyey oo Habarjeclo lagu dhardhaaray. Duullaankaas waxaa ammaanduule ka ahaa Aadan-carab oo maalintaas 66 gu' ay da'diisu ahayd! Rag da'daas ah oo dagaallo ka qayb-galay waa la sheegay, hase ahaatee, Aadan-carab ka hor, taariikhda bulshada soomaalida laguma hayo nin gedihii uu joogey ammaanduule ku noqday!

Si kastaba ha ahaatee, dharaartaas waxaa la isaga hor-yimid dagaal ba'an oo inta aroor hore la isbilaabay gabbal-gaab la isla gaarey, sida

⁹²⁶ Haye: meel magaceed. Arag sharaxa 925d.

gabayga soo socda ka muuqatana uu colkii Dhulbahante gacanta sare ku yeeshay.

Goobtaas oo 'goobtii Haya' taariikhda gobolka ku gashay, wuxuu Aadan-carab ku waariyey gabayadiisa waaweyn gabay ku tirsami kara oo, faanka iyo caraadka ka buuxa dartood, aad mooddo ammaanduule 30 jir ahi inuu marinaayo! Wuxuu ku bilaabayaa sidii ammaanduulaha loogu doortay iyo sidii wanaaganayd ee uu colka u maamulay ilaa ay guushii iyaga raacday. Isaga oo ku dhaadanaaya hoog iyo ba' wixii uu dhinaca kale ku dhigay ayuu, haddana, tilmaan inaga siinayaa siyaabihii ay goobtaas wax uga dhaceen iyo isagu wixii uu ku dhiiqsaday.

Sidii caadada u ahayd, ma uu illoobin inuu ina xusuusiyo, Sayid Maxamad Cabdille Xasan iyo gumeysigii Ingiriiska ka hor, isaga qoladiisu inay geyigaas ka talin jirtey, ayna ahaayeen kuwii Habarjeclo baday inay xeebta soo dhaafi kari weydo, buurtana ay ku oodnaato. Wuxuu erayo tiiraanyo xanbaarsan ku garwaaqsanayaa fardihii sidaas u suuraggelin jirey inay kaga lumeen gulufyadii Daraawiishta. Mase quusan. Wuxuu ku baanayaa inay ka soo kabteen dhibihii ay soo mareen, haatanna ay diyaar u yihiin wax walba sidoodii hore inay ku soo celiyaan!

Waa gabay isugu jira faan, digasho, tilmaan goobeed, taariikh degaan iyo dhaadasho intaba, welibana tuducyada halqabsiga lihi ay muush ka yihiin. Wuxuu yiri:

1. Codkiisuu bogtaa aar hadduu cooddi loogsado e
2. Habeenkuu cashada deeqda helo camal-higgoodkiisa
3. Cartankiyo jibaadkaad wuxuu cunay ogaataaye!
4. Aniguna caraad baan aqaan caawa oo kale e
5. In kastaanan curad baw ahayn inaan canaan qaado⁹²⁷
6. Colkoo duullan maantii haddii la i caleen-saaray
7. Cimrigiisu nimuu dheer yahoo caarifaan ahaye
8. Waa lagu casili baan is-idhi caanna waa tahaye

⁹²⁷ Canaan-qaad: canaan-saar ama xil-qaadis. Waxaa canaan-saarka leh oo maalintaas oo kale ammaanduule noqda ninka curadka ah, isaguna, marka la abtirsado, curad ma aha.

9. Caqligaan ka fiirsaday tashiga kii u cidhib-roone!

10. Mar haddaanan caafiyo dambiyo ciidan tabanaynin
11. Casar iyo inaan duhur wax galo caariyaan⁹²⁸ bidaye
12. Wa caado tuug galab inaan ceelka weeraro e
13. Ma cadceedda oo soo baxdaan cudud idiin sheegtay?!
14. Caddadkeeda guutada miyaa samada caad fuulay?!
15. Ciiriyo habaas qudha miyay dunidu cawllaatay?!
16. Markii caarad-dhuubtiyo⁹²⁹ la ridey seben⁹³⁰ cabaadaaya
17. Shinbiraha cidoodiyo jugtii fule ma cayntaaray?!
18. Ma caraystay⁹³¹ qaar aan dhulkaba cagaha saaraynin?!
19. Geesiga dagaalka u cinbda⁹³² ciiro ma u toogtey?!
20. Cirka lama marshee shiishka hoos mawgu wada ciirshey⁹³³?!
21. Ma ku culay butukhu dhawr gu' buu naga cabbaysnaaye!
22. Walaa culimmo shiikh caalimiyo caamiyiyo naafo
23. Midna looma caaline⁹³⁴ sidii cawsha ma u seennay⁹³⁵?!
24. Cayddiga ma laynee nin raga caymo ma u diidnay?!
25. Cuqlu-waalid waa ubadka kaan waalidki ciseyne
26. Caanihii hablahayaga kuwii soo cabbaye nuugey
27. Ee lagu canqariyaa ibleys soo cawaansadaye
28. Iyagaa cashiirada na baray loo cadiigsado e⁹³⁶
29. Casabiyo miyaa garashadii lagu caqiibeeyey?!
30. Nin kastoo calaacalay miyaan ugu calool-daacay?!
31. Wax badan baa kufrigu caawimay nagu cadaadsheene
32. Ingiriis carrow waana tii cawga loo jaraye

⁹²⁸ Caariyo: ceeb; fadeexad.

⁹²⁹ Caarad-dhuub: rasaasta.

⁹³⁰ Seben: hub casri ah oo qof keliyihi ku dagaallamo; RBG 7; baasuuke.

⁹³¹ Ma caraystay?: 'car joogso' ama 'car istaag' fuleyada ma ku iri?.

⁹³² U cinbada: u joogsada; kelyaha u leh.

⁹³³ Mawgu wada ciirshey: hoos ma ugu wada dhigay?

⁹³⁴ Looma caalin: looma turin; looma nixin.

⁹³⁵ Ma u seennay: sida cawsha ma u leefsinnay.

⁹³⁶ Loo cadiigsado: aan loo turin.

33. Ma cidlaan ka helay gaalo aan loogu cabanaynin?!
34. Waa taan caddaaday timihi iga cirroobeene
35. Kumana caar-guduudeyn xinnaa lagu caseeyaaye
36. Sida Ciisihii⁹³⁷ hore miyaan dhiigga ku cillaantay?!
37. Haye⁹³⁸ waa carrada ay dhowaan nagu cidhiidhyeene
38. Caasimadda Hawd buu noqdiyo Cadan-yartoodiye
39. Isagoo cammiran baa dorraad laygu caasiyaye
40. Kun calaamad laan soo dul-dhigay oo cadaawe ahe
41. Bal inay cawaan wuxu yihiin male carruureed leh
42. Dhar cagaaran iyo mood wixii sabada ceegaagey
43. Illaa cadayna kama qaadannine ways cajabiyeene
44. Carwaan moodey subixii markay nooga carareene
45. Ma ku carannay awrtuba dhirtay caasha marisaaye!
46. Gob baa culuse nabadduu tolkay ku can-labeebaabey
47. Waa taad intaad caasideen cunaha taagteene!
48. Intaan duul indhaha kor u callaqay hoos u soo celiyey
49. Ee aan cidaadaha ka dhigay soona cigan weydey
50. Cilmi iyo rag taariikh leh oo caana baa furiye
51. Cali-daallin⁹³⁹ iyo baa na garan coobirka Isaaqe
52. Cashuun baan jebshaa Habarjeclooy reer Cantar⁹⁴⁰ ahaaye!
53. Haddaan maanta calankii qabsaday ceelka laga taagey
54. Cajladaa naloo soo diraa canuggu keenaaye

⁹³⁷ Ciise: tol soomaaliyeed oo dega waqooyiga Soomaaliya, Jabbuuti & Itoobiya.

⁹³⁸ Haye: meel magaceed. Arag sharaxa 925d.

⁹³⁹ Cali-daallin: Maxamuud Jaamac 'Maxamuud-daallin' (Habarjeclo, Muuse Abbokor); oday markaas da' ahaa. 'Cali-daallin' waxa uu gabayaagu ugu bixiyey qaafiyadda gabayga oo cayn ah awgeed. 'Maxamuud ayaa Dhulbahante yaqaane, wax ka weyddiia' ayuu Aadan u jeedaa, isaga oo dhalinyarada Habarjeclo la hadlaaya.

⁹⁴⁰ Cantar: wuxuu u jeedaa geesigii carbeed ee la oran jirey Cantara Ibn-Shaddaad; Islaamka ka horna Jasiiradda Carbeed ku noolaa. 'Reer Cantar ahaa' wuxuu gabayaagu ula jeedaa reer kibray. Iyada oo aanay run ahayn, la garan maayo sababta maansoyahannada soomaalidu ay ninkaas kibir ugu tilmaamaan.

55. In caddaalad sheekadu gashaan kaa codsanayaaye
56. Carrabkii qoyani waa hadlaa hay canjarafayne!
57. Afartaa ciyaaraha libtiyo ka-cokanaantii dheh
58. Cumar iyo markay Samatar⁹⁴¹ gabay nagu casuumaan dheh
59. Cawl iyo gugoo cirir ku jira curashadiisii dheh
60. Bal aan weliba kama caajisine caaradda u sooho:
61. Casaawiirta⁹⁴² nimankii lahaa boqolka cayncayna
62. Ee idin cadaabaye bannaan idinka cayntaarshey
63. Jeeray wadaad⁹⁴³ caabudeen cuqubadiinniiya
64. Waa taad cagaaggiyo kuraha ku caddibnaydeene
65. Ee aad sengaha Cal⁹⁴⁴ iyo Buur kaga carceerteene
66. Carriskaba⁹⁴⁵ shalaan idin tusaad ciir ku lulateene
67. Nabsaa curiyey Ciid iyo Nugaal inaad ku cayshtaane!;
68. Imminkana fufkii baa soo cigtay oo soo cawaal-baxaye⁹⁴⁶
69. Marka inaan ciqaabtiyo dhibkii dib u cusbooneeyo
70. Yaa faras cammuuddaa ka badan loo carbinayaaye!
71. Geelii casabadaynu nahay loo cosobinaayey
72. Ma Cillaan-bidooliyo⁹⁴⁷ baddaad caano kaga maali?!
73. Afartaa ciyaaraha libtiyo ka-cokanaantii dheh
74. Cumar iyo markay Samatar gabay nagu casuumaan dheh
75. Cawl iyo gugoo cirir ku jira curashadiisii dheh
76. Bal aan weliba kama caajisine caaradda u sooho;

⁹⁴¹ Cumar: Cumar Cigaal. Samatarna waa Samatar Baxnaan oo isaguna goobtaas ka tiriyeey gabay guul-ku-faan ah oo aad u culus.

⁹⁴² Casaawiir: fardo qurux badan. Wuxuu u jeedaa fardihii ay beri lahaan jireen oo geyiga soomaalidu degto ka tilmaannaa.

⁹⁴³ Wadaad: wuxuu u jeedaa Sayid Maxamad Cabdille Xasan.

⁹⁴⁴ Cal (calo): dhul ka mid ah waqooyi-bari Soomaaliya oo buuraley ah. Waxaa lagu magacaabaa Cal-bari & Cal-miskaad.

⁹⁴⁵ Carris: bannaan; arris; dhulka aan buuraha lahayn ee daaqa xoolaha iyo degaankaba ku wanaagsan.

⁹⁴⁶ Soo cawaal-baxay: soo fufay; mar kale soo baxay.

⁹⁴⁷ Cillaan-bidooli: meel ka mid ah xeebta (Maakhir-coast) oo jilibbo Habarjeclo ka mid ahi ay degaan.

77. Cabdi Maahir jeeskii⁹⁴⁸ dhalee Coodanleba⁹⁴⁹ qaatay
78. Cibraan iyo Sanbuurkaan⁹⁵⁰ lahaa 'cuna' tigaaddiinna
79. Iyo labada caaqaan⁹⁵¹ korshaye cudurka beeraaya
80. Waxb ayaan canbaarayn dar aan ciidanba ahayne
81. Reer Daahir Ciid kuma sugayn caydhadii shalaye
82. Caarootigii subaxnimay na cilcilleeyeene⁹⁵²
83. Goortaan carcoorriga hadhkii dirir cusbooneeyey
84. Waa tay calfii iyo qubeen kabo-carrbeedkiiye
85. 'Celiyaay' da fiigaha miyaa caato nagu reebtay?!
86. Ma cabiidshey Ina-Kaahin⁹⁵³ baa loo cimaamadaye
87. Cawadaye anoo nool haddaan calaftidaa gaadhey
88. Marka soo cimraysi iyo xajkii u citigaad maaha⁹⁵⁴?!

Cumar & Aadan-carab:
colaaddii maanso oo dhammaatay!

Afarta meeris ee caynleydaas uu Aadan-carab dhextaalka uga dhigay waxaynu ka dhadhansan karaynaa arrin ku soo kordhay xiriirkii muddadaba liitay ee u dhexeeyey isaga iyo Cumar Cigaal. Marka la eego Ciid iyo dhulka soomaalida dhinaca uu Aadan ka dego, Cali-dhuux ayaa ahaa ninka keliya ee uu u qirsanaa inuu maansada kaga

⁹⁴⁸ Cabdi Maahir Jaamac (Dhulbahante, Reer Hagar).

⁹⁴⁹ Coodanle: meel Buuhoodle waqooyiga ka xigta oo waagii hore uu Dhulbahante degi jirey. Marka uu Aadan-carab gabaygan tirinayo waxa ay degaan u noqotay qolo yar oo Habarjeclo la degaan ah, hase ahaatee, abtirsi ahaan, aan ka mid ahayn. Waxaa la yiraahdaa Reer-Dood, waxayna quud iyo qaaraanba la wadaagtaa Habarjeclo. Waa jeeska ay Cabdi Maahir hooyadii tahay.

⁹⁵⁰ Cibraan & Sanbuur: laba qolo oo Isaaq ah. Arag jaantuska 7d.

⁹⁵¹ Labada caaq ee aan korshey: wuxuu u jeedaa Yeesif iyo Aadan-madoobe oo ah laba jilib oo Habarjeclo ka mid ah. Arag jaantuska 7d.

⁹⁵² Na cilcilleeyeen: na celceliyeen; subaxnimadii hore ayay iska-kaaya caabbiyeen.

⁹⁵³ Ina-Kaahin (Habarjeclo, Reer Daahir): wuxuu ahaa ammaanduulaha colkii Habarjeclo ee goobtii Haye.

⁹⁵⁴ Labada meeris ee gabayga ugu dambeeya waxa uu Aadan inoogu sheegayaa, libta uu goobtaas ka helay ka dib, inay ku habboon tahay dagaal dambeba inuu faraha ka laabto, isla markaasna uu Maka iyo xajkii beegsado, mahad-naq Eebbe isaga oo ula jeeda!

horreeyo. Samatar Baxnaanna wuxuu u haystay maansoyahan isaga ku xigi kara amaba soo barbar-joogsan kara. Sidaas darteed, labadooda oo qura ayuu gabayadiisa qaarkood ku xusay, markii ay la noqotay maansoyahannada kale inuu wax u reebo. Waxay sidaas ahaatoba, waxaa la soo gaarey 'goobtii Haye' iyo caynleydii lib-ku-faanka ahayd ee dhextaalkeeda uu, si siman, Samatar iyo Cumarba ugu wada xusaayo, isaga oo, weliba, ina dareensiinaaya gabaygiisani inuu yahay mid ay labadoodu isaga u agmadeen, una fasaxeen!

Waxaa muuqata dhextaalkaas uu Aadan gabaygiisa u yeelay, magacyadana uu ku xusay inuu miro-dhaliyey, soona af-jaray 'colaaddii maanso' ee tan iyo lixdannadii soo jiidamaysay, isaga iyo Cumarna ay ku caan-baxeen.

Mar dambe ayaa Cumar waxaa lagula kaftamay inuu kaalintiisii ka baaqsaday oo aanu ka qayb-gelin 'goobtii Haye'; taas oo Aadan-carab oo ay isku gedo yihiini uu ammaanduule ka ahaa. Maalintaas ayuu Cumar tiriyey tix uu dhalliishaas isaga rogaayo, isaga oo isku furdaamiyey, kolka horeba, inuu waqtigaas xanuunsanaa. Kolka labaadna in uu la mid yahay odayaasha jilib-culusta ah ee degmadooda magaca ku leh, hase ahaatee, iyaga oo kari karayey aan hubka qaadan, dhirta Buuhoodlena iska hoos-harsanaayey!

Iyada oo ay hubaal tahay gacan-taaggii gabayaaga inuu ka raalli noqday ayuu Cumar waxa uu tixdiisa ku daray qayb uu ku ammaanayo Aadan-carab iyo sidii wanaagsanayd ee uu dagaalkii 'Haye' u maamulay, guushana uu uga soo hooyey.

Isla qaybtaas bilawgeeda ayuu ku ballan-qaadayaa, maalintaas ka dib, inuu Aadan faraha ka qaadi doono, mucaarad dambena aanu ku noqon doonin.

Tixdaas inteedii uu arrintaas kaga hadlay ayaa ahayd:

*Mabda'ii ka hadhay Aadan-carab aan mucaarado e
Maantay xumaataa nin raga magac la siiyaaye
Inuu macallinkii goobta yahay waan midiidimaye⁹⁵⁵
Waxa ceebta naga maydhay waa maamulkuu wadaye!*

⁹⁵⁵ Waan midiidimay: waan qiray; waan aqoonsaday.

Waxaa in la isweyddiiyo mudan su'aasha ah: ballanqaadka ma waxaa Cumar ka keenay libtii uu Aadan kala soo laabtay 'goobtii Haye', mase dhextaalkii caynleyda ee magaciisa kii Samatar lala xusay? Waxaa igu weyn dhextaalkii caynleyda inay jawaabta su'aashu ku jirto. Taasina waxay marag cad u tahay erayada debecsani sida ay colaadda uga adkaan karaan; colaad hubaysan ama 'colaad maanso' tii ay doonto ha ahaatee!

49. Mawd laandheere:
magac ba'ay & maadasho

Sidaannu meel hore ku soo xusnay, dagaalkii 1977-'78kii ee Soomaaliya iyo Itoobiya ka dhex-qarxay waxay guushu raacday soomaalida. Hase ahaatee, xoogaggii waaweynaa ee dunida ka jirey ayay taasi u cuntami weydey, iskuna af-gartay soomaalidu inaysan guushaas sina u calfan! Waa tuu is-afgaradkaasi fulay, markii ciidammada Xoogga Dalka sida xun loogu xoog-sheegtay, lagana soo saaray dhulkii Soomaali-galbeed ee ay Xabashida ka xoreeyeen. Jabkii dagaalkaas lagala kulmay wuxuu dhaawac halis ah ku ahaa qabkii iyo qarannimadii ummadda, wuxuuna fududeeyey in la abuuro ururro soomaaliyeed oo saldhig qabiil lagu dhisay, Itoobiyana ka amar-qaadan jirey.

Ciidan ka tirsan Ssdf oo ahaa ururrada noocaas ah kii ugu horreeyey ayaa bilawgii siddeetannadii wuxuu weerar ku soo qaaday magaalada Buuhoodle. Askartii tirada yarayd ee dawladda u joogtey iyo guddiyadii daafacuba, weerarkaas kama hor-tegin; taasina waxay dhalisay tuhun xagga dawladda kaga yimid oo dulucdiisu tahay dadka degaanka iyo nimankii soo duuley inay is-ogaayeen oo wixii dhacay ay tashi ku dhaceen! Markaas ka horba, waxaa la dareensanaa Reer Buuhoodle badankiisu inay xukuumadda ka hor-jeedaan, lana jiraan Ssdf oo ah urur uu leeyahay Majeerteen oo Dhulbahante ay Harti ku wada abtirsadaan⁹⁵⁶.

Madaxdii gobolka Togdheer oo shakigaasi ku weyn yahay ayaa, kolkaas, waxay Buuhoodle ka dhiseen *maxkamad ciidan* oo la soo

hor-joojiyey raggii lagu eedeeyey colkii soo duuley inay gacansaar la lahaayeen. Maxkamaddaas oo, ilaa maantaba, ay Reer Buuhoodle caddaalad-darro aad ah ku tilmaamaan, waxay gaadhey go'aanno dil iyo xabsiba isugu jirey, badankoodiina la fuliyey.

Aadan-carab oo ku jirey raggii dacwaddaas ku eedaynaa waxaa lagu xukumay laba sano oo xarig ah. In kastoo laba bilood oo qura uu xabsiga ku jirey, haddana dhacdadaasi waxay dab ku sii shidday colaaddii awel horeba ku weyneyd ee uu u hayey xukuumaddii dhexe ee Soomaaliya. Dhawr bilood muddo aan ka badnayn iyada oo dhacdadaas laga joogo ayaa waxaa kulmay isaga iyo Cismaan Baxnaan⁹⁵⁷ oo ay xigto dhow yihiin. Cismaan ayaa kolkaas weyddiiyey, waayadan gabayadiisii wax lagama maqale, waxa ku dhacay.

Su'aashaas ayuu kaga jawaabey tixdan soo socota oo uu ararteeda ku muujinaayo, aamusku inaanu isaga uun ku koobnayne, maansoyahannadii kale ee degaankuba ay taas kala mid yihiin. Ma wax baa isaga gaar ku ah: sow Samatar, Cumar Cigaal iyo Cismaan qudhiisuba aamuska lama wadaagaan? Jawaabtu waa 'haa.'

Markaas ayuu u gudbayaa arrimo dhawr ah oo su'aasha Cismaan ay ku soo kicisay, dhabna uu u gocanaayey. Wuxuu ugu horraysiinayaa: eed kulul oo uu sidii gantaal ugu halgaadaayo *Marreexaan* oo madaxweynaha dalku uu ka dhashay. Wuxuu ku eedaynayaa inay yihiin niman kibray oo isu qaatay aadanaha kale inay ka sarreeyaan; niman gumaadka laandheeraha ku foogan, hase ahaatee illowsan 'muddo kooban' maamulka dalku inuu gacantooda ku jiri doono. Gogoldhiggaas ka dib ayuu si murugo leh wuxuu u garwaaqsanayaa go'aankii maxkamadda raggii lagu diley qaar ka mid ah.

Sidoo kale, waxay tiiraanyo ka haysaa, hawlagal markaas ka hor, ay ciidammada dawladdu degaankooda ka fuliyeen; kaas oo ay ku soo qabqabteen niman ka tirsanaa ururka Ssdf. Wuxuu rumaysan yahay, Dhulbahante hadday yihiin, taas inay ku ceebaysan yihiin. Sow shalay magantoodii Laandheer⁹⁵⁸ kuma bedbaadin waayin oo

⁹⁵⁷ Cismaan Baxnaan (Dhulbahante, Reer Hagar): waxay walaalo yihiin gabayaagii la oran jirey Samatar Baxnaan, isaga qudhiisuna waa gabyaa.

⁹⁵⁸ Laandheer: tuulo ku taal koonfurta Buuhoodle. Waxay u dhexaysaa Buuhoodle iyo Wardheer.

⁹⁵⁶ Harti: dhawr qolo oo Daarood ah. Arag jaantuska 3d.

indhahooda oo shan ah lagalama dhex-bixin?! Sow magac ba'ay ma aha?!

Dabadeed, isaga oo aad mooddo inuu sababta uu la aamusay Cismaan dhab u sii dareensiinaayo ayuu si caddaan ah wuxuu ugu qiranayaa inay baqdini gashay oo *seefta Kacaanka* uu qoortiisa 'ka bedbaadi' isleeyahay! Xukuumaddii Kacaanka oo 'toorad'⁹⁵⁹, loo yiqiin beryihii ay hoggaanka dalka la wareegtay ayuu ku tilmaamayaa madax'adayg iyo naxariisdarro. Dhaqankeeda markuu u fiirsadayna wuxuu ula ekaaday dhaqankii oolli jirey xaruntii Daraawiisheed ee Sayid Maxamad. Sida ay wax ugu muuqdaan, inta kale waa isaga mide, fardihii iyo qorigii maarraha ahaa ayuun baa goobta ka maqan! Tuduca uu kaas xijinayaa isna waa weerar ba'an oo uu ku qaadaayo madaxweynaha dalka, qof ahaantiisa, isaga oo ku eedaynaya wadaaddadii 1975kii xukunka dilka ah lagu fuliyey. Sidoo kale, muslimnimadiisa qudheeda ayuu shaki gelinayaa.

Kolkaas ayuu dawladdnimada wuxuu u ekaysiinayaa ceel la wada leeyahay oo dadku uu miilaysi kaga cabbo, xoolahana kaga waraabsado. Sidaas darteed, wuxuu Cismaan ku waaninayaa dulqaad inuu yeesho oo uu maqaaddiirta u dhabar'adaygo; iyada oo ay hubaal tahay, mar uun, iyaguna majaraha dawladeed inay midigta ku dhigi doonaan.

Isagii baase samri la'! Labada tuduc ee tixda ugu dambaysa ayuu *macallinka*⁹⁶⁰ iyo ciidanka Xoogga Dalka ku haaraamayaa. Wuxuu ku eedaynayaa, iyada oo dhashay, hashii Maandeeq⁹⁶¹ loola baxay, lana wada lahaa inay keligood isa siiyeen oo inta xero gashadeen ummadda inteedii kale ay hub kaga hor-taagan yihiin!

Ugu dambaystana, wuxuu riddo gaar ah ku halgaadayaa Maxamuud Garaad⁹⁶² oo uu ku tilmaamaayo *geela macallinka* inay raacaan oo ay iyagu midiidin ka yihiin! Wuxuu yiri:

⁹⁵⁹ Toorad: Kacaan. Arag sharaxa 650d.

⁹⁶⁰ Macallinka: eray ammaan ah oo madaxweyne Maxamad Siyaad lagu ammaani jirey. Fannaaniinta iyo hawladeennada xisbigii Hantiwadaagga ayaa waxay ku koolkoolin jireen Macallinka Kacaanka.

⁹⁶¹ Maandeeq: magac hasha la jecel yahay ay soomaalidu ula baxdo. 1960kii markii ay xorowdeyna, gobannimadii ayay Maandeeq ugu waqlashay!

⁹⁶² Maxamuud Garaad: jilibbo dhawr ah oo ka mid ah Dhulbahante qaybta Nugaasha degta. Arag jaaantuska 3d.

1. Murti gabay Cismaanow beryahan waanigaan marine
2. Muftaaxii hallow furi lahaa mawjaddii Carabe⁹⁶³
3. In kastoo malkada oodi taal maaro laga waayey
4. Kob uun baan ka moos-furi lahaa ii muqaabbila e;

5. Maroodiga xidhmiyo aarku waa marabbiyoobaane
6. Mandheeraan galaye⁹⁶⁴ kama tageen meheraddaydiiye!
7. Maaxdaad ogeyd Samatarkii⁹⁶⁵ madasha geynaayey
8. Isna wuxuu ku maaweeliyaa maatadoo qudha e
9. Maangaab ha joogtee tolkeen maahiyaa helaye!

10. Bal inay dhammaan maagatay aan muxubbo noo haynin
11. Ka mashiiqsey Cumarkii⁹⁶⁶ habeen maagga loo diraye
12. Adiguna madluun baad tahee kama madhnaateene!;
13. Marreexaan⁹⁶⁷ ismood sida Rabbiga maalgigeenna ahe
14. Mudduun bay waqtiga haynayaan oo muraadsade e
15. Laandheere waa mawd u yimid marinse maayaane!
16. Kol hadday majini naafo tahay ama maqnaanteeda
17. Hangaraarac waw mahad Alliyo inuu mushaaxaaye
18. Malyanna boqolku waw miiq dunood maro ka siibteene!

19. Lamana mooga Muuse⁹⁶⁸ iyo Dhoon⁹⁶⁹ mudaneyaashiiye

⁹⁶³ Mawjaddii Carab: gabayadii badnaa ee Aadan-carab ayuu u jeedaa.

⁹⁶⁴ Mandheeraan galay: 'Mandheera' waa magaalo yar oo u dhexaysa Berbera iyo Hargeysa. Waxaa ku yaal xabsi gumeysigii Ingiriisku uu halkaas ka dhisay. Gabayaagu wuxuu meeriskan uga jeedaa 'waan gabyi lahaaye, waa la i xiray'; isaga oo Cismaan xususinaaya 2dii sano ee lagu xukumay.

⁹⁶⁵ Samatar: Samatar Baxnaan; gabayaa. Arag sharaxa 150d.

⁹⁶⁶ Cumarkii: Cumar Cigaal ayuu u jeedaa.

⁹⁶⁷ Marreexaan: tol Daarood ah; waana qoladii uu ahaa madaxweyne M. Siyaad. Arag jaantuska 1d.

⁹⁶⁸ Muuse: Muuse Faarax Bulay (Dhulbahante, Reer Hagar). Wuxuu ka tirsanaa booliska degmada, waxaana lagu fuliyey xukunkii dilka ahaa ee ay go'aamisay maxkamaddii ciidanka ee Buuhoodle.

⁹⁶⁹ Dhoon: Dhoon Aadan Gubadle (Dhulbahante, Reer Hagar). Waxaa isna lagu fuliyey xukunkii dilka ahaa ee ay go'aamisay maxkamaddii ciidanka ee Buuhoodle, wuxuuna ka tirsanaa booliska degmada.

20. Magaceennu Laandheer siduu ugu madoobaadey
21. Ay nooga miidheen raggii meesha nala joogey
22. Miyirkayga iyo laabtu waa murugsanaayeene!
23. Waxaan qoorta kala maagayaa seefta maydhana e
24. Majeerteenba waa kaa ku lumay muramahoodiye
25. Anigana mindida dhiigga laa lay masaxayaaye!
26. Waa Toorad⁹⁷⁰ aan waxay maqlaan kaa masaamixine
27. Macnihii Dariiqada⁹⁷¹ dhul baad kaga malaysaaye
28. Waxa maqan sengihi muudayiyo maarrihii qudha e!
29. Mufti-laaye caamadana waw malafsanaayaaye
30. Murtad iyo munaafaq iyo gaal mooyi kuu yahaye
31. Misana Maxamad baabay u baxsheen waana meleggaase!
32. Magaan ceela xoolaha haddii loo mitaminaayo
33. Nin waliba milgada waa yaqaan mooghiisaba e
34. Waa inagu soo meerayaa maamulku ayaane
35. Maqaaddiirta waa lagu samraa ha ina miinayne!
36. Afartaas intaan xalayto miray maydin maqashiiyey
37. Anigaan magoogine ka dhigay maalinta hadhkeeda
38. Waanigaa ma'wiga keenayaan kala mildhaaweyne;
39. Kol haddaan muddaahano jaray aan mahadhadaa geystey
40. Waa inaan u muuqdaa nin raga oo mucaarada e
41. Bal aan mudo misana meel kalooy malaxdu haarayso:
42. Haddii qaar manfacu doonayoo weli mannagaayo
43. Dadka waxay ku maaweeliyaan waa muddiyo beene
44. Ma maqaalufuu⁹⁷² yeelayaa malab ninkii haystey?!
45. Maandeeq dhashaye sow cashaba duul iskama maalo?!

⁹⁷⁰ Toorad: kacaan. Arag sharaxa. 650d.

⁹⁷¹ Dariiqo: magac kale oo Daraawiish loo yiqiin. Arag sharaxa 511d.

⁹⁷² Maqaalufu: heshiis iyo wadajir.

46. Sow kaa maqaarka u dhifsaday macallinkaa xoogey?!
47. Millaterigu sow kaa hubkii nagaga maageeray?!

48. Goortuu markaha buuxsadiyo morohi loo uunshey
49. Ciduun baa u maraq-diirta geel oo midiidina e
50. Maxamuud Garaad baw jiree sow ma midigeeyo⁹⁷³?!

50. Laba wasiir:
xisaabtan & xafiiltan

Sida la og yahay, tolalka soomaalida wuxuu mid waliba u sii kala baxaa jilibbo iyo lafo magacyo kala leh. Qaarkood ayaa xoog u tarma oo sidaas 'laandheere' ku noqda, qaar kalena intay badan waayaan ayaa 'laangaab' lagu tilmaamaa. Laba jilib oo oday keliya ku abtirsata sababta uu midkood laandheere ku noqdo, midka kalena uu laangaab ku noqdaa iyadu waa arrin kale oo aan halkani ahayn halkii lagaga hadli lahaa. Waxaase hubaal ah ifafaalahaasu inuu si weyn u saameeyo arrimo ay ka mid yihiin xiriirka tol walba dhexdiisa ka jira, hannaanka madaxnimadiisa, cidda horraysiinta mudan iyo, guud ahaan, wax-qaybsiga iyo saami-qaadashada intaba.

Bulshada soomaalida oo dhaqankeedu habka toltolka ku salaysan yahay waxaa, had iyo jeer, lagu buro-siiyaa qolada laandheeraha ah, waxaana gaboodfal ku qaba laangaabka iyo qofka qoladiisa laga tiro badan yahay. Waa arrin soo-jireen ah oo aad mooddo labada dhinacba inay qaayibeen!

Hidde ahaan, waa ifafaale bulshada inteeda badan ku milan, in kastoo kontonkii sano ee ugu dambeeyey ay dadka ka soo hor-jeedaa soo kordhayeen; iyada oo taasna loo aanayn karo mabda'ii sinnaanta oo hoggaamiyeyaasha halgankii gobannimadu ay ummadda ku midaynayeen. Waxaa kale oo loo aanayn karaa suugaantii kacaanka ahayd ee ummadda maanshaysay qarnigii 20d waaxdiisii ugu dambaysey. Hase ahaatee, laga soo bilaabo 1960kii iyada oo qaran ahayd, tiro badanina ay reer-magaalowdey ayaan haddana lagu guuleysan hiddahaas in laga gudbo oo dadka 'laandheere' iyo

⁹⁷³ Midigeeyn: hadba-mar-cantuugid; maggawsi.

'laangaab' aan wax loogu qaybine, ruux walba kartidiisa iyo aqoontiisa loo tixgeliyo. Iska daa in laga gudbee, wuxuuba noqday hidde maamulkii dawladeed aad u dhex-muquurtay; markii laga dhigtay sabab lagu gaaro jagooyinka sarsare ee laamaha qaranka, xubnaha tolkana, haddii tartan siyaasadeed jiro, lagu kala reebo.

Si kastaba ha ahaatee, Dhulbahante oo hiddahaas la wadaaga soomaalida inteeda kale waxa ay ka mid yihiin bariga gobollada waqooyiga Soomaaliya qaba'ilka ku dhaqan. Degaan ahaan, waxay u kala qaybsan yihiin Ciid (Hawd) iyo Nugaal, iyaga oo, sida tolalka kale, u kala baxa jilibbo labadaas meelood kala degmaysta. Dhinaca Hawdka waxaa ugu laandheeraysan jilibbada wadajirkooda loogu yaqaan 'Faarax Garaad (Garaad Faarax), xagga Nugaashana Maxamuud Garaad. In kastoo lafo kale oo Dhulbahante ahi ay labada degaanba ku badan yihiin, haddana, taariikh hore iyo mid dambeba, labadaas qolo ayaa Dhulbahante, col iyo nabadba, hoggaanka u hayey. Sababtuna waa hiddaha *tiro-isku-tixgelinta* ee ay bulshada soomaalidu ku dheerayso.

Dhinaca kale, waxaa iyaduna mudan in loo dhabbe-galo nooca uu yahay xiriirka u dhexeeya laba laandheere ama ka badan oo tol qura wadaaga. Siday u badan tahay, xiriirkaas waxaa astaan u ah xafiiltan kolkolka qaarkood colaad hubaysan gaara oo salka ku haya tartan ay ugu jiraan tolweynaha ay ku wada abtirsadaan hoggaamintiisa iyo wax-u-teelayntiisa.

Hiddaha toltolka ku dhisani sida uu jideynaayo, Aadan-carab oo ah gabayaa caan ahi wuxuu goor walbaba u darban yahay daafaca Dhulbahante, waase markii ay arrintu joogto iyaga iyo qolo kale. Hase ahaatee, isla hiddahaas ayaa faraya, kuna gar-siinaaya daafaca Faarax Garaad inuu u soo ban-baxo, marka ay qaylo willato oo Dhulbahante kale iyo iyaga ay noqoto. Taas ayaana uga sii dartay xiriirkii tan iyo bartamihii toddobaatannadiiba aan wanaagsanayn oo u dhexeeyey maamulkii madaxweyne Maxamad Siyaad Barre iyo gabayaaga oo, muddooyinkii dambeba, 'mucaarad halis ah' loo aqoonsanaa. Malaha, waxaa lagu qoonsaday dareen si weyn laabtiisa ugu gaamuray, isaga iyo kooxo badan oo Reer Buuhoodle ah amaba Dhulbahante-Hawd, guud ahaan, ugu abtirsada. Dareenkaasi wuxuu intiisa badan ku salaysnaa saluug ka galay sida loo teeleeeyey

jagooyinka sarsare iyo kuwa xiga ee, qayb ahaan, xukuumadda dhexe ay Dhulbahante u siisay. Waxay la ahayd in Maxamuud Garaad loo badiyey, iyagana, si xun, loo gacan-bidixeeeyey.

In kastoo, sidaan soo sheegnay, uu dareenkaasi ahaa mid aan keligiis gabayaaga ku koobnayn, haddana isagu waa ugu qaylo dheeraa. Meel walba ayuu kaga doodi jirey; isaga oo eexo iyo garsoor-xumo ku sheegi jirey. Goobaha dagaalka sidii uu geesiga ugu ahaa ayuu garnaqsigana geesi ugu ahaa. Ma ahayn nin erayga habboon meesha ku habboon kala waabta.

Hase ahaatee, geesinnimadaasi waxay u soo jiidday colaad looga hayo qaar ka mid ah maamulka dawladda meelaha ugu sarreeya. Heer-degmo, heer-gobol iyo heer-qaranba, waxaa loo arkay jiritaanka xukuumadda nin duullaan ku ah oo u janjeera amaba niyadda kala jira tu' ka mid ah kooxihii hubaysnaa ee dhinaca Xabashida dalka kaga soo duuli jirey.

Sida la og yahay, kuwa Afrika iyo, guud ahaan, madaxda dunida saddexaadi uma dulqaataan qofka mucaaradka ku noqda. Intii ay u arki lahaayeen cod ay wax ku qaataan, waxay u arkaan shirqool iyaga lagu manjo-xaabinaayo, taliskoodana lagu wiiqaayo. Dil iyo xabsiba waa loo geystaa, waxayna u badan tahay, haddiiba uu labadaas ka baxsado, in ruuxa mucaaradka noqda la dayriyo oo irdaha xafiisyada dawladda laga soo oodto, noloshaana lagala diriro. Aadan-carabna waa la dayriyey, markaasna waxaa dhexda ka kala go'ay xukuumaddii Xamar iyo isaga xiriirkii muddaba liitay ee u dhexeeyey!

Maalintii dambe, isaga oo magaalo-madaxda sodcaal ku jooga, markaasna colaad ba'an in looga hayaa ay u caddahay ayaa waxaa la kulmay Khaliif Xasan-walah oo qudhiisu ahaa gabayaa aad loo yiqiin, kuna abtirsada Maxamuud Garaad iyo Dhulbahante-Nugaaleed. Khaliif oo, malahayga, aan dhab ula socon meesha xun ee ay Aadan ka marayso ayaa, baraad li'i, wuxuu ku weyddiiyey: "Aadanow, indhoweyd wax kaama soo bixine, miyaad gabaygii iska deysey?."

Shalay ma ahee dorraad bay ka dhaqaaqday! Isaga oo ciil iyo caro bestiis la ah ayuu Khaliifna sii qodqoteeyey. Su'aashuba, digasho ayay ula ekaatay. Nin kaleba ha ka filee, ma ahayn su'aal uu Khaliif ka filan karaayey. Dhirif hor leh ayay ku kordhisay, markaas buu

77. Cabdi Maahir jeeskii⁹⁴⁸ dhalee Coodanleba⁹⁴⁹ qaatay
 78. Cibraan iyo Sanbuurkaan⁹⁵⁰ lahaa 'cuna' tigaaddiinna
 79. Iyo labada caaqaan⁹⁵¹ korshaye cudurka beeraaya
 80. Waxb ayaan canbaarayn dar aan ciidanba ahayne
 81. Reer Daahir Ciid kuma sugayn caydhadii shalaye
 82. Caarootigii subaxnimay na cilcilleeyeene⁹⁵²
 83. Goortaan carcoorriga hadhkii dirir cusbooneeyey
 84. Waa tay calfii iyo qubeen kabo-carrbeedkiiye
 85. 'Celiyaay' da fiigaha miyaa caato nagu reebtay?!
 86. Ma cabiidshey Ina-Kaahin⁹⁵³ baa loo cimaamadaye
 87. Cawadaye anoo nool haddaan calaftidaa gaadhey
 88. Marka soo cimraysi iyo xajkii u citiqaad maaha⁹⁵⁴?!

Cumar & Aadan-carab:
colaaddii maanso oo dhammaatay!

Afarta meeris ee caynleydaas uu Aadan-carab dhextaalka uga dhigay waxaynu ka dhadhansan karaynaa arrin ku soo kordhay xiriirkii muddadaba liitay ee u dhexeeyey isaga iyo Cumar Cigaal. Marka la eego Ciid iyo dhulka soomaalida dhinaca uu Aadan ka dego, Cali-dhuux ayaa ahaa ninka keliya ee uu u qirsanaa inuu maansada kaga

⁹⁴⁸ Cabdi Maahir Jaamac (Dhulbahante, Reer Hagar).

⁹⁴⁹ Coodanle: meel Buuhoodle waqooyiga ka xigta oo waagii hore uu Dhulbahante degi jirey. Marka uu Aadan-carab gabaygan tirinayo waxa ay degaan u noqotay qolo yar oo Habarjeclo la degaan ah, hase ahaatee, abtirsi ahaan, aan ka mid ahayn. Waxaa la yiraahdaa Reer-Dood, waxayna quud iyo qaaraanba la wadaagtaa Habarjeclo. Waa jeeska ay Cabdi Maahir hooyadii tahay.

⁹⁵⁰ Cibraan & Sanbuur: laba qolo oo Isaaq ah. Arag jaantuska 7d.

⁹⁵¹ Labada caaq ee aan korshey: wuxuu u jeedaa Yeesif iyo Aadan-madoobe oo ah laba jilib oo Habarjeclo ka mid ah. Arag jaantuska 7d.

⁹⁵² Na cilcilleeyeen: na celceliyeen; subaxnimadii hore ayay iska-kaaya caabbiyeen.

⁹⁵³ Ina-Kaahin (Habarjeclo, Reer Daahir): wuxuu ahaa ammaanduulaha colkii Habarjeclo ee goobtii Haye.

⁹⁵⁴ Labada meeris ee gabayga ugu dambeeya waxa uu Aadan inoogu sheegayaa, libta uu goobtaas ka helay ka dib, inay ku habboon tahay dagaal dambeba inuu faraha ka laabto, isla markaasna uu Maka iyo xajkii beegsado, mahad-naq Eebbe isaga oo ula jeeda!

horreeyo. Samatar Baxnaanna wuxuu u haystey maansoyahan isaga ku xigi kara amaba soo barbar-joogsan kara. Sidaas darteed, labadooda oo qura ayuu gabayadiisa qaarkood ku xusay, markii ay la noqotay maansoyahannada kale inuu wax u reebo. Waxay sidaas ahaatoba, waxaa la soo gaarey 'goobtii Haye' iyo caynleydii lib-ku-faanka ahayd ee dhextaalkeeda uu, si siman, Samatar iyo Cumarba ugu wada xusaayo, isaga oo, weliba, ina dareensiinaaya gabaygiisani inuu yahay mid ay labadoodu isaga u agmadeen, una fasaxeen!

Waxaa muuqata dhextaalkeeda uu Aadan gabaygiisa u yeelay, magacyadana uu ku xusay inuu miro-dhaliyey, soona af-jaray 'colaaddii maanso' ee tan iyo lixdannadii soo jiidamaysay, isaga iyo Cumarna ay ku caan-baxeen.

Mar dambe ayaa Cumar waxaa lagula kaftamay inuu kaalintiisii ka baaqsaday oo aanu ka qayb-gelin 'goobtii Haye'; taas oo Aadan-carab oo ay isku gedo yihiini uu ammaanduule ka ahaa. Maalintaas ayuu Cumar tiriyey tix uu dhalliishaas isaga rogaayo, isaga oo isku furdaamiyey, kolka horeba, inuu waqtigaas xanuunsanaa. Kolka labaadna in uu la mid yahay odayaasha jilib-culusta ah ee degmadooda magaca ku leh, hase ahaatee, iyaga oo kari karayey aan hubka qaadan, dhirta Buuhoodlena iska hoos-harsanaayey!

Iyada oo ay hubaal tahay gacan-taaggii gabayaaga inuu ka raalli noqday ayuu Cumar waxa uu tixdiisa ku daray qayb uu ku ammaanayo Aadan-carab iyo sidii wanaagsanayd ee uu dagaalkii 'Haye' u maamulay, guushana uu uga soo hooyey.

Isla qaybtaas bilawgeeda ayuu ku ballan-qaadayaa, maalintaas ka dib, inuu Aadan faraha ka qaadi doono, mucaarad dambena aanu ku noqon doonin.

Tixdaas inteedii uu arrintaas kaga hadlay ayaa ahayd:

*Mabda'ii ka hadhay Aadan-carab aan mucaarado e
 Maantay xumaataa nin raga magac la siiyaaye
 Inuu macallinkii goobta yahay waan midiidimaye⁹⁵⁵
 Waxa ceebta naga maydhay waa maamulkuu wadaye!*

⁹⁵⁵ Waan midiidimay: waan qiray; waan aqoonsaday.

Waxaa in la isweyddiiyo mudan su'aasha ah: ballanqaadka ma waxaa Cumar ka keenay libtii uu Aadan kala soo laabtay 'goobtii Haye', mase dhextaalkii caynleyda ee magaciisa kii Samatar lala xusay? Waxaa igu weyn dhextaalkii caynleyda inay jawaabta su'aashu ku jirto. Taasina waxay marag cad u tahay erayada debecsani sida ay colaadda uga adkaan karaan; colaad hubaysan ama 'colaad maanso' tii ay doonto ha ahaatee!

49. Mawd laandheere: magac ba'ay & maadasho

Sidaannu meel hore ku soo xusnay, dagaalkii 1977-'78kii ee Soomaaliya iyo Itoobiya ka dhex-qarxay waxay guushu raacday soomaalida. Hase ahaatee, xoogaggii waaweynaa ee dunida ka jirey ayay taasi u cuntami weydey, iskuna af-gartay soomaalidu inaysan guushaas sina u calfan! Waa tuu is-afgaradkaasi fulay, markii ciidammada Xoogga Dalka sida xun loogu xoog-sheegtay, lagana soo saaray dhulkii Soomaali-galbeed ee ay Xabashida ka xoreeyeen. Jabkii dagaalkaas lagala kulmay wuxuu dhaawac halis ah ku ahaa qabkii iyo qarannimadii ummadda, wuxuuna fududeeyey in la abuuro ururro soomaaliyeed oo saldhig qabiil lagu dhisay, Itoobiyana ka amar-qaadan jirey.

Ciidan ka tirsan Ssdf oo ahaa ururrada noocaas ah kii ugu horreeyey ayaa bilawgii siddeetannadii wuxuu weerar ku soo qaaday magaalada Buuhoodle. Askartii tirada yarayd ee dawladda u joogtey iyo guddiyadii daafacuba, weerarkaas kama hor-tegin; taasina waxay dhalisay tuhun xagga dawladda kaga yimid oo dulucdiisu tahay dadka degaanka iyo nimankii soo duuley inay is-ogaayeen oo wixii dhacay ay tashi ku dhaceen! Markaas ka horba, waxaa la dareensanaa Reer Buuhoodle badankiisu inay xukuumadda ka hor-jeedaan, lana jiraan Ssdf oo ah urur uu leeyahay Majeerteen oo Dhulbahante ay Harti ku wada abtirsadaan⁹⁵⁶.

Madaxdii gobolka Togdheer oo shakigaasi ku weyn yahay ayaa, kolkaas, waxay Buuhoodle ka dhiseen *maxkamad ciidan* oo la soo

hor-joojiyey raggii lagu eedeeyey colkii soo duuley inay gacansaar la lahaayeen. Maxkamaddaas oo, ilaa maantaba, ay Reer Buuhoodle caddaalad-darro aad ah ku tilmaamaan, waxay gaadhey go'aanno dil iyo xabsiba isugu jirey, badankoodiina la fuliyey.

Aadan-carab oo ku jirey raggii dacwaddaas ku eedaynaa waxaa lagu xukumay laba sano oo xarig ah. In kastoo laba bilood oo qura uu xabsiga ku jirey, haddana dhacdadaasi waxay dab ku sii shidday colaaddii awel horeba ku weyneyd ee uu u hayey xukuumaddii dhexe ee Soomaaliya. Dhawr bilood muddo aan ka badnayn iyada oo dhacdadaas laga joogo ayaa waxaa kulmay isaga iyo Cismaan Baxnaan⁹⁵⁷ oo ay xigto dhow yihiin. Cismaan ayaa kolkaas weyddiiyey, waayadan gabayadiisii wax lagama maqale, waxa ku dhacay.

Su'aashaas ayuu kaga jawaabey tixdan soo socota oo uu ararteeda ku muujinaayo, aamusku inaanu isaga uun ku koobnayne, maansoyahannadii kale ee degaankuba ay taas kala mid yihiin. Ma wax baa isaga gaar ku ah: sow Samatar, Cumar Cigaal iyo Cismaan qudhiisuba aamuska lama wadaagaan? Jawaabtu waa 'haa.'

Markaas ayuu u gudbayaa arrimo dhawr ah oo su'aasha Cismaan ay ku soo kicisay, dhabna uu u gocanaayey. Wuxuu ugu horraysiinayaa: eed kulul oo uu sidii gantaal ugu halgaadaayo *Marreexaan* oo madaxweynaha dalku uu ka dhashay. Wuxuu ku eedaynayaa inay yihiin niman kibray oo isu qaatay aadanaha kale inay ka sarreeyaan; niman gumaadka laandheeraha ku foogan, hase ahaatee illowsan 'muddo kooban' maamulka dalku inuu gacantooda ku jiri doono. Gogoldhiggaas ka dib ayuu si murugo leh wuxuu u garwaaqsanayaa go'aankii maxkamadda raggii lagu diley qaar ka mid ah.

Sidoo kale, waxay tiiraanyo ka haysaa, hawlagal markaas ka hor, ay ciidammada dawladdu degaankooda ka fuliyeen; kaas oo ay ku soo qabqabteen niman ka tirsanaa ururka Ssdf. Wuxuu rumaysan yahay, Dhulbahante hadday yihiin, taas inay ku ceebaysan yihiin. Sow shalay magantoodii Laandheer⁹⁵⁸ kuma bedbaadin waayin oo

⁹⁵⁷ Cismaan Baxnaan (Dhulbahante, Reer Hagar): waxay walaalo yihiin gabayaagii la oran jirey Samatar Baxnaan, isaga qudhiisuna waa gabyaa.

⁹⁵⁸ Laandheer: tuulo ku taal koonfurta Buuhoodle. Waxay u dhexaysaa Buuhoodle iyo Wardheer.

⁹⁵⁶ Harti: dhawr qolo oo Daarood ah. Arag jaantuska 3d.

indhahooda oo shan ah lagalama dhex-bixin?! Sow magac ba'ay ma aha?!

Dabadeed, isaga oo aad mooddo inuu sababta uu la aamusay Cismaan dhab u sii dareensiinaayo ayuu si caddaan ah wuxuu ugu qiranayaa inay baqdini gashay oo *seefta Kacaanka* uu qoortiisa 'ka bedbaadi' isleeyahay! Xukuumaddii Kacaanka oo 'toorad'⁹⁵⁹, loo yiqiin beryihii ay hoggaanka dalka la wareegtay ayuu ku tilmaamayaa madax'adayg iyo naxariisdarro. Dhaqankeeda markuu u fiirsadayna wuxuu ula ekaaday dhaqankii oolli jirey xaruntii Daraawiisheed ee Sayid Maxamad. Sida ay wax ugu muuqdaan, inta kale waa isaga mide, fardihii iyo qorigii maarraha ahaa ayuun baa goobta ka maqan! Tuduca uu kaas xijinayaa isna waa weerar ba'an oo uu ku qaadaayo madaxweynaha dalka, qof ahaantiisa, isaga oo ku eedaynaya wadaaddadii 1975kii xukunka dilka ah lagu fuliyey. Sidoo kale, muslinnimadiisa qudheeda ayuu shaki gelinayaa.

Kolkaas ayuu dawladnimada wuxuu u ekaysiinayaa ceel la wada leeyahay oo dadku uu miilaysi kaga cabbo, xoolahana kaga waraabsado. Sidaas darteed, wuxuu Cismaan ku waaninayaa dulqaad inuu yeesho oo uu maqaaddiirta u dhabar'adaygo; iyada oo ay hubaal tahay, mar uun, iyaguna majaraha dawladeed inay midigta ku dhigi doonaan.

Isagii baase samri la'! Labada tuduc ee tixda ugu dambaysa ayuu *macallinka*⁹⁶⁰ iyo ciidanka Xoogga Dalka ku haaraamayaa. Wuxuu ku eedaynayaa, iyada oo dhashay, hashii Maandeeq⁹⁶¹ loola baxay, lana wada lahaa inay keligood isa siiyeen oo inta xero gashadeen ummadda inteedii kale ay hub kaga hor-taagan yihiin!

Ugu dambaystana, wuxuu riddo gaar ah ku halgaadayaa Maxamuud Garaad⁹⁶² oo uu ku tilmaamaayo *geela macallinka* inay raacaan oo ay iyagu midiidin ka yihiin! Wuxuu yiri:

⁹⁵⁹ Toorad: Kacaan. Arag sharaxa 650d.

⁹⁶⁰ Macallinka: eray ammaan ah oo madaxweyne Maxamad Siyaad lagu ammaani jirey. Fannaaniinta iyo hawladeennada xisbigii Hantiwadaagga ayaa waxay ku koolkoolin jireen Macallinka Kacaanka.

⁹⁶¹ Maandeeq: magac hasha la jecel yahay ay soomaalidu ula baxdo. 1960kii markii ay xorowdeyna, gobannimadii ayay Maandeeq ugu waqlashay!

⁹⁶² Maxamuud Garaad: jilibbo dhawr ah oo ka mid ah Dhulbahante qaybta Nugaasha degta. Arag jaaantuska 3d.

1. Murti gabay Cismaanow beryahan waanigaan marine
2. Muftaaxii hallow furi lahaa mawjaddii Carabe⁹⁶³
3. In kastoo malkada oodi taal maaro laga waayey
4. Kob uun baan ka moos-furi lahaa ii muqaabbila e;
5. Maroodiga xidhmiyo aarku waa marabbiyoobaane
6. Mandheeraan galaye⁹⁶⁴ kama tageen meheraddaydiye!
7. Maaxdaad ogeyd Samatarkii⁹⁶⁵ madasha geynaayey
8. Isna wuxuu ku maaweeliyaa maatadoo qudha e
9. Maangaab ha joogtee tolkeen maahiyaa helaye!
10. Bal inay dhammaan maagatay aan muxubbo noo haynin
11. Ka mashiiqsey Cumarkii⁹⁶⁶ habeen maagga loo diraye
12. Adiguna madluun baad tahee kama madhnaateene!;
13. Marreexaan⁹⁶⁷ ismood sida Rabbiga maaliggeenna ahe
14. Mudduun bay waqtiga haynayaan oo muraadsade e
15. Laandheere waa mawd u yimid marinse maayaane!
16. Kol hadday majini naafo tahay ama maqnaanteeda
17. Hangaraarac waw mahad Alliyo inuu mushaaxaaye
18. Malyanna boqolku waw miiq dunood maro ka siibteene!

19. Lamana mooga Muuse⁹⁶⁸ iyo Dhoon⁹⁶⁹ mudaneyaashiiye

⁹⁶³ Mawjaddii Carab: gabayadii badnaa ee Aadan-carab ayuu u jeedaa.

⁹⁶⁴ Mandheeraan galay: 'Mandheera' waa magaalo yar oo u dhexaysa Berbera iyo Hargeysa. Waxaa ku yaal xabsi gumeysigii Ingiriisku uu halkaas ka dhisay. Gabayaagu wuxuu meeriskan uga jeedaa 'waan gabyi lahaaye, waa la i xiray'; isaga oo Cismaan xususinaaya 2dii sano ee lagu xukumay.

⁹⁶⁵ Samatar: Samatar Baxnaan; gabayaa. Arag sharaxa 150d.

⁹⁶⁶ Cumarkii: Cumar Cigaal ayuu u jeedaa.

⁹⁶⁷ Marreexaan: tol Daarood ah; waana qoladii uu ahaa madaxweyne M. Siyaad. Arag jaaantuska 1d.

⁹⁶⁸ Muuse: Muuse Faarax Bulay (Dhulbahante, Reer Hagar). Wuxuu ka tirsanaa booliska degmada, waxaana lagu fuliyey xukunkii dilka ahaa ee ay go'aamisay maxkamaddii ciidanka ee Buuhoodle.

⁹⁶⁹ Dhoon: Dhoon Aadan Gubadle (Dhulbahante, Reer Hagar). Waxaa isna lagu fuliyey xukunkii dilka ahaa ee ay go'aamisay maxkamaddii ciidanka ee Buuhoodle, wuxuuna ka tirsanaa booliska degmada.

20. Magaceennu Laandheer siduu ugu madoobaadey
21. Ay nooga miidheen raggii meesha nala joogey
22. Miyirkayga iyo laabtu waa murugsanaayeene!
23. Waxaan qoorta kala maagayaa seefta maydhana e
24. Majeerteenba waa kaa ku lumay muramahoodiye
25. Anigana mindida dhiigga laa lay masaxayaaye!
26. Waa Toorad⁹⁷⁰ aan waxay maqlaan kaa masaamixine
27. Macnihii Dariiqada⁹⁷¹ dhul baad kaga malaysaaye
28. Waxa maqan sengihi muudayiyo maarrihii qudha e!
29. Mufti-laaye caamadana waw malafsanaayaaye
30. Murtad iyo munaafaq iyo gaal mooyi kuu yahaye
31. Misana Maxamad baabay u baxsheen waana meleggaase!
32. Magaan ceela xoolaha haddii loo mitaminaayo
33. Nin waliba milgada waa yaqaan mooghiisaba e
34. Waa inagu soo meerayaa maamulku ayaane
35. Maqaaddiirta waa lagu samraa ha ina miinayne!
36. Afartaas intaan xalayto miray maydin maqashiiyey
37. Anigaan magoogine ka dhigay maalinta hadhkeeda
38. Waanigaa ma'wiga keenayaan kala mildhaaweyne;
39. Kol haddaan muddaahano jaray aan mahadhadaa geystey
40. Waa inaan u muuqdaa nin raga oo mucaarada e
41. Bal aan mudo misana meel kalooy malaxdu haarayso:
42. Haddii qaar manfaco doonayoo weli mannagaayo
43. Dadka waxay ku maaweeliyaan waa muddiyo beene
44. Ma maqaalufuu⁹⁷² yeelayaa malab ninkii haystey?!
45. Maandeeq dhashaye sow cashaba duul iskama maalo?!

⁹⁷⁰ Toorad: kacaan. Arag sharaxa. 650d.

⁹⁷¹ Dariiqo: magac kale oo Daraawiish loo yiqiin. Arag sharaxa 511d.

⁹⁷² Maqaalufu: heshiis iyo wadajir.

46. Sow kaa maqaarka u dhifsaday macallinkaa xoogey?!
47. Millaterigu sow kaa hubkii nagaga maageeray?!
48. Goortuu markaha buuxsadiyo morohi loo uunshey
49. Ciduun baa u maraq-diirta geel oo midiidina e
50. Maxamuud Garaad baw jiree sow ma midigeeyo⁹⁷³?!

50. Laba wasiir:
xisaabtan & xafiiltan

Sida la og yahay, tolalka soomaalida wuxuu mid waliba u sii kala baxaa jilibbo iyo lafo magacyo kala leh. Qaarkood ayaa xoog u tarma oo sidaas 'laandheere' ku noqda, qaar kalena intay badan waayaan ayaa 'laangaab' lagu tilmaamaa. Laba jilib oo oday keliya ku abtirsata sababta uu midkood laandheere ku noqdo, midka kalena uu laangaab ku noqdaa iyadu waa arrin kale oo aan halkani ahayn halkii lagaga hadli lahaa. Waxaase hubaal ah ifafaalahaasu inuu si weyn u saameeyo arrimo ay ka mid yihiin xiriirka tol walba dhexdiisa ka jira, hannaanka madaxnimadiisa, cidda horraysiinta mudan iyo, guud ahaan, wax-qaybsiga iyo saami-qaadashada intaba.

Bulshada soomaalida oo dhaqankeedu habka toltolka ku salaysan yahay waxaa, had iyo jeer, lagu buro-siiyaa qolada laandheeraha ah, waxaana gabooodfal ku qaba laangaabka iyo qofka qoladiisa laga tiro badan yahay. Waa arrin soo-jireen ah oo aad mooddo labada dhinacba inay qaayibeen!

Hidde ahaan, waa ifafaale bulshada inteeda badan ku milan, in kastoo kontonkii sano ee ugu dambeeyey ay dadka ka soo hor-jeedaa soo kordhayeen; iyada oo taasna loo aanayn karo mabda'ii sinnaanta oo hoggaamiyeyaasha halgankii gobannimadu ay ummadda ku midaynayeen. Waxaa kale oo loo aanayn karaa suugaantii kacaanka ahayd ee ummadda maanshaysay qarnigii 20d waaxdiisii ugu dambaysey. Hase ahaatee, laga soo bilaabo 1960kii iyada oo qaran ahayd, tiro badanina ay reer-magaalowdey ayaan haddana lagu guuleysan hiddahaas in laga gudbo oo dadka 'laandheere' iyo

⁹⁷³ Midigeeyn: hadba-mar-cantuugid; maggawsi.

'laangaab' aan wax loogu qaybine, ruux walba kartidiisa iyo aqoontiisa loo tixgeliyo. Iska daa in laga gudbee, wuxuuba noqday hidde maamulkii dawladeed aad u dhex-muquurtay; markii laga dhigtay sabab lagu gaaro jagooyinka sarsare ee laamaha qaranka, xubnaha tolkana, haddii tartan siyaasadeed jiro, lagu kala reebo.

Si kastaba ha ahaatee, Dhulbahante oo hiddahaas la wadaaga soomaalida inteeda kale waxa ay ka mid yihiin bariga gobollada waqooyiga Soomaaliya qaba'ilka ku dhaqan. Degaan ahaan, waxay u kala qaybsan yihiin Ciid (Hawd) iyo Nugaal, iyaga oo, sida tolalka kale, u kala baxa jilibbo labadaas meelood kala degmaysta. Dhinaca Hawdka waxaa ugu laandheeraysan jilibbada wadajirkooda loogu yaqaan 'Faarax Garaad (Garaad Faarax), xagga Nugaashana Maxamuud Garaad. In kastoo lafo kale oo Dhulbahante ahi ay labada degaanba ku badan yihiin, haddana, taariikh hore iyo mid dambeba, labadaas qolo ayaa Dhulbahante, col iyo nabadba, hoggaanka u hayey. Sababtuna waa hiddaha *tiro-isku-tixgelinta* ee ay bulshada soomaalidu ku dheerayso.

Dhinaca kale, waxaa iyaduna mudan in loo dhabbe-galo nooca uu yahay xiriirka u dhexeeya laba laandheere ama ka badan oo tol qura wadaaga. Siday u badan tahay, xiriirkaas waxaa astaan u ah xafiiltan kolkolka qaarkood colaad hubaysan gaara oo salka ku haya tartan ay ugu jiraan tolweynaha ay ku wada abtirsadaan hoggaamintiisa iyo wax-u-teelayntiisa.

Hiddaha toltolka ku dhisani sida uu jideynaayo, Aadan-carab oo ah gabayaa caan ahi wuxuu goor walbaba u darban yahay daafaca Dhulbahante, waase markii ay arrintu joogto iyaga iyo qolo kale. Hase ahaatee, isla hiddahaas ayaa faraya, kuna gar-siinaaya daafaca Faarax Garaad inuu u soo ban-baxo, marka ay qaylo willato oo Dhulbahante kale iyo iyaga ay noqoto. Taas ayaana uga sii dartay xiriirkii tan iyo bartamihii toddobaatannadiiba aan wanaagsanayn oo u dhexeeyey maamulkii madaxweyne Maxamad Siyaad Barre iyo gabayaaga oo, muddooyinkii dambeba, 'mucaarad halis ah' loo aqoonsanaa. Malaha, waxaa lagu qoonsaday dareen si weyn laabtiisa ugu gaamuray, isaga iyo kooxo badan oo Reer Buuhoodle ah amaba Dhulbahante-Hawd, guud ahaan, ugu abtirsada. Dareenkaasi wuxuu intiisa badan ku salaysnaa saluug ka galay sida loo teeleeeyey

jagooyinka sarsare iyo kuwa xiga ee, qayb ahaan, xukuumadda dhexe ay Dhulbahante u siisay. Waxay la ahayd in Maxamuud Garaad loo badiyey, iyagana, si xun, loo gacan-bidixeeeyey.

In kastoo, sidaan soo sheegnay, uu dareenkaasi ahaa mid aan keligiis gabayaaga ku koobnayn, haddana isagu waa ugu qaylo dheeraa. Meel walba ayuu kaga doodi jirey; isaga oo eexo iyo garsoor-xumo ku sheegi jirey. Goobaha dagaalka sidii uu geesiga ugu ahaa ayuu garnaqsigana geesi ugu ahaa. Ma ahayn nin erayga habboon meesha ku habboon kala waabta.

Hase ahaatee, geesinnimadaasi waxay u soo jiidday colaad looga hayo qaar ka mid ah maamulka dawladda meelaha ugu sarreeya. Heer-degmo, heer-gobol iyo heer-qaranba, waxaa loo arkay jiritaanka xukuumadda nin duullaan ku ah oo u janjeera amaba niyadda kala jira tu' ka mid ah kooxihii hubaysnaa ee dhinaca Xabashida dalka kaga soo duuli jirey.

Sida la og yahay, kuwa Afrika iyo, guud ahaan, madaxda dunida saddexaadi uma dulqaataan qofka mucaaradka ku noqda. Intii ay u arki lahaayeen cod ay wax ku qaataan, waxay u arkaan shirqool iyaga lagu manjo-xaabinaayo, taliskoodana lagu wiiqaayo. Dil iyo xabsiba waa loo geystaa, waxayna u badan tahay, haddiiba uu labadaas ka baxsado, in ruuxa mucaaradka noqda la dayriyo oo irdaha xafiisyada dawladda laga soo oodto, nolosha lagala diriro. Aadan-carabna waa la dayriyey, markaasna waxaa dhexda ka kala go'ay xukuumaddii Xamar iyo isaga xiriirkii muddaba liitay ee u dhexeeyey!

Maalintii dambe, isaga oo magaalo-madaxda sodcaal ku jooga, markaasna colaad ba'an in looga hayaa ay u caddahay ayaa waxaa la kulmay Khaliif Xasan-walah oo qudhiisu ahaa gabayaa aad loo yiqiin, kuna abtirsada Maxamuud Garaad iyo Dhulbahante-Nugaaleed. Khaliif oo, malahayga, aan dhab ula socon meesha xun ee ay Aadan ka marayso ayaa, baraad li'i, wuxuu ku weyddiiyey: "Aadanow, indhoweyd wax kaama soo bixine, miyaad gabaygii iska deysey?."

Shalay ma ahee dorraad bay ka dhaqaaqday! Isaga oo ciil iyo caro bestiis la ah ayuu Khaliifna sii qodqoteeyey. Su'aashuba, digasho ayay ula ekaatay. Nin kaleba ha ka filee, ma ahayn su'aal uu Khaliif ka filan karaayey. Dhirif hor leh ayay ku kordhisay, markaas buu

gabyey oo mid ba'an tiriyeey. Wuxuu dibedda soo dhigay gabay xanbaarsan wax alla wixii uu gocanaayey; gabay caadyaal ah oo Maxamuud Garaad iyo xukuumaddaba uu isu marinaayo, uguna dardaarwerinayo.

Ararta hore ayuu, sarbeeb la'aan, wuxuu ku muujinayaa sida uu ula yaabban yahay in Maxamuud Garaad laba wasiir loo magacaabo, Dhulbahante intiisii kalena oodda laga soo rogto. Waxaa u cuntami la' in labadaas jago oo sarsare ay qolo keliyihi isku darsato, iyada oo soomaali intii dawladda wax ka weydey ay hub qaadatay oo haatan kursi-ku-dirir ba'ani uu dalka ka jiro! Sababta taasi ku dhacdayna si farshaxannimo miiran ah ayuu inoogu soo gudbinayaa, isaga oo ina xusuusinaaya labada wasiirba madaxweynaha dalka inay xidid la yihiin, hablihiisa laba ka mid ahina ay iyaga u dhaxaan⁹⁷⁴.

Kolkaas ayuu dib ugu noqonayaa taariikh hore oo ku sinnayd Garaad Shirshoore; kaas oo madaxtooyada Dhulbahante ay isirsato. Danta uu taariikhdaas u soo qaatay waxay tahay inuu inoo sheego maaalintii uu Garaadku dhintay oo dhaxalkii madaxtooyada ay wiilashiisii isku qabsadeen in isaga awowgiis oo Garaad Faarax ahi uu u adkaaday. Haatanna wuxuu qaadan la' yahay xaaladda ay, qolo ahaan, ku sugan yihiin amaba laga damcay iyaga oo tan iyo waayadaas hore Dhulbahante calanka u sidey, uguna awood sarrayn jirey.

Intaas markuu yiraahdo ayuu ku xijinayaa meerisyo murti miiran ah oo uu ku calool-adaygaayo, ulana jeedo labada wasiir mid ahaan; kaas oo, siduu noogu warramay, gabayaaga xagga dhaqaalaha kala dagaallamay. Arrintaas iyada ah ayuu kaga jawaabayaa 'waxsiin aadane' in aysan noloshiisu ku xirnayn, isaga oo kalena aanu weligiis weyd u joogsan, macaluulna aanu u dhiman doonin! Isaga iyo innagaba wuxuu dareensiinayaa risiqa Eebbe baxshaa inuu muush yahay, wax walba oo naf lehna uu isagu nolosha ku hayo. Tusaale waxa uu taas uga dhiganayaa shinbiraha, si beeraha looga ceshado, warafka loo tabcaday ee, haddana, intaas afka wax ku haya, iyaga uuni wax ay arkayaanna walamsanaaya! Dabadeed, wuxuu caro kula

⁹⁷⁴ Labada wasiir ee uu gabayaagu ka hadlayo, madaxweynahana xididka la ahaa waxay kala ahaayeen: Axmed Saleebaan Cabdalle (Ina-Saleebaan-Dafle) & Cabdullaahi Maxamuud Mire. Labaduba waa Dhulbahante, Maxamuud Garaad. Arag jaantuska 3d.

dhacayaa labada wasiir, gaar ahaan *Ina-Dafle* oo, siduu ku doodaayo, isagu geyeysiiyey dalka iyo dawladdaba inuu naco, kana calool-goosto!

Markaas ayuu madaxda sare ee dawladda iyo soomaali oo dhanba wuxuu ogeysiinayaa laba arrimood oo uu go'aansaday amaba uu Faarax Garaad iyo Reer Hawdba u guddoomiyey. Tan hore waxay tahay inaan mar dambe *Daaroodnimo* lagu beer-laxawsan doonin oo dhawrista wadajirka qolyahaas aan welwel ka hayn doonin. Tan labaadina waa, abtiris ahaan, inuu Reer Waqooyi yahay oo uu Isaaq raaci doono, dhalashana aan, waa dambe, lagu weyrixin doonin!

Erayo kulkulul oo wada gooddi ah ayuu markaas wuxuu ku cabsi-gelinayaa dawladda iyo inta jiritaankeeda wax ku qabta. Hawd oo degaankoodu yahay ayuu ku dhaadanayaa, wuxuuna, xagga istaraatiijiyada, kala mid dhigayaa Gacanka Carbeed ee dagaalladu ka aloosan yihiin, duniduna ay indhaha ku wada hayso! Sida ay isaga la tahay, waa meel wadne ah oo si fudud dawladda looga wiiqi karo; haddii ay banneeyaan ama iyaguba ay colal ka soo abuubulaan, kana soo duuliyaan. Wuxuu ku hanjabayaa qabaa'ilkii soomaalida oo awel hore dawladda la dagaallamay, haatanse yare daaley inuu dhiig cusub ku shubi doono oo iyaga iyo kuwo hor lehba uu soo gulfan doono. Ugu dambaysta, wuxuu saadaalinayaa fulinta qorshahaas markuu ku dhaqaaqo inay meesha cidloobi doonto oo dad maato ah iyo Maxamuud Garaad oo keliyihi ay ka dhex-muuqan doonaan!

Gabaygaas oo Aadan-carab noo sheegay markuu tirinaayey inuu aad u caraysnaa wuxuu ku yiri:

1. Waayahan Khaliifow anaan gabay u weel-qaadin
2. Oo aan wadiiqadiba hayn lana i weyddiinnin
3. Ayuun baan wareegtooyin helay aan i waafaqine!
4. Soomaali oy weer xirteen madax intii weydey
5. Oo wabaxa kii oommanaa waran u soo qaatay
6. Haddaad laba wasiir yeelateen oo waqtigan jooga
7. Ooy wiilashiinnani qabaan warasadii kiinka⁹⁷⁵

⁹⁷⁵ Kiin: eray asalkiisu af-ingiriis yahay, lana macne ah boqor (king). Wuxuu ula jeedaa Madaxweyne Maxamad Siyaad Barre. Arag sharaxa 739d.

8. Oo qaybtu saa kuma wacnee odaygu weydaartey
9. Oo aad walaalnimo jarteen wegere yeelkiine!;
10. Teer iyo wafaadkii duqa⁹⁷⁶ iyo wararka taariikhda
11. Waxaan ahay nin qaran waalifay aan waabinta aqoone
12. Hadduun baa sidii wecel-gabdheed⁹⁷⁷ laygu wiirsadaye!
13. Garaad Faarax wahab baa hayee inuu ku waaraayo
14. Iyo waa damboo noo beryaa inuu wacnaan doono
15. Waa waxaan Ilaah cid u waxyoon waaxidna ogeyne!
16. Marka beer wanaagsani midhaha wagac ka soo siiso
17. Shinbiraha la weetaynayee wadhafka loo haysto
18. Rabbi baw wakiila oo risiqa waasacay cuniye
19. Dhulkaas bay waxaan lala arkayn walamsanaayaane
20. Lama wadho anoo kale intuu weyd u joogsado e!;
21. Isaga kaa wadaadka ahee kale waaba walammooge⁹⁷⁸
22. Weerkiyo intuu tobanka dhidar 'weeye' odhanaayo
23. Weji nama dhex-yaal Ina-Daflīyo⁹⁷⁹ wadarta sheydaane
24. Waddankoo dhan baannu u nacniyo calanki weynaaye;
25. Daarood ha wiiqina sidaan ugu walaacaayey
26. Iga wiin-garee⁹⁸⁰ nacas kastoo weylo-raacihiye
27. Wahaa igu dhacdaye talo-xumaan inaan ka waantoobo
28. Oo aan Isaaq weheshadaa waajibkayga ahe
29. Waqooyaan ahee dhalasho yaan laygu weyrixinnin!

⁹⁷⁶ Wafaadkii duqa: dhimashadii Garaad Shirshoore. Arag jaantuska 3d.

⁹⁷⁷ Wecel-gabdheed: wiil aan aabbe gaar ah loo aqoon oo gabar reeraha ahi ay dhashay!

⁹⁷⁸ Walammoog: aan waxba ka war-hayn; demman. Wuxuu u jeedaa wasiirka kale oo ahaa Cabdullaahi Maxamuud Mire.

⁹⁷⁹ In-Dafle: Axmed Saleebaan Cabdalle oo muddo 13 sano ah ahaa Taliyaha Nabadsugidda Qaranka, ka dibna wasiir ahaa ilaa 1990kii. Muddo dheer ayaa loo aqoonsanaa inuu yahay dalka oo dhan ninka ugu awoodda badan amaba ninka labaad.

⁹⁸⁰ Iga wiin-garee: iga adkaa. 'wiin' waa eray asalkiisu af-ingiriis yahay oo loola jeedo adkaansho ama guuleysi (win).

30. Sida gacanka waanwaanta iyo nabadba loo waayey
31. Ee Carab wedkeed noqonayee woolku⁹⁸¹ ka abuurmay
32. Annaguna waddada aannu naal waa wadniyo dhuune
33. Kol haddaan widhiidhyey ee colaad galo wareerkeeda
34. Wabbeynaa⁹⁸² la geyn inay kaceen nimanki waallaaye!;
35. Waaciidsi badan baannu heli oo wallaahiyahe
36. Wadduxaan⁹⁸³ ku dhaartaye jahaad waafiyaa dhiciye
37. Meeshiyo Wajaale⁹⁸⁴ yaa Amxaar woofka soo karine!
38. Hawiyahan wanshiiraye degaa weerarka cusbayne
39. Majeerteen hadduu yare wahsaday wuu wisiisiyiye
40. Warsengeli wacyiga taagan arag oo is- waansade e
41. Mar haddii xornimaday wadeen loo walqali waayey
42. Ogaadeen Walwaal iyo ilaa webiga sii yaacye
43. Ma welwalo Qayaad⁹⁸⁵ iyo ninkii Wagardhac⁹⁸⁶ haystaaye
44. Waayahanba Reer Jaamac⁹⁸⁷ waa wahansanaayeene
45. Walbahaarka iyo ciilka waa nala wadaagaane
46. Wadiiqaana noo wada jirtiyo wacad-Ilaahay e!;
47. Waayeelka dhacay⁹⁸⁸ waa shan boqol wiigganoo qudha e
48. Meeshaba tukaha waaqle iyo habar washaaqooda⁹⁸⁹
49. Iyo eyga 'waah' laad ka deyi wehel-istaameede
50. Warqaddiina kala goosannay iyo waaranki qabiile
51. Weedhaasi waa kala-tag iyo sii – waddiciddiye

⁹⁸¹ Wool: eray asalkiisu af-ingiriis yahay, lana macne ah dagaal (war).

⁹⁸² Wabbeyna: adduunkoo dhan; meel kasta.

⁹⁸³ Wadduxaa: suuradda 93d ee quraanka kariimka ah.

⁹⁸⁴ Wajaale: magaalo yar oo ka tirsan Gobolka Waqooyi-Galbeed. Waxay ku taal soohdin-beenaadda Itoobiya iyo Soomaaliya; dhinaca Soomaaliya.

⁹⁸⁵ Qayaad: qolo Dhulbahante ka mid ah (Cabdi Garaad). Arag jaantuska 3d.

⁹⁸⁶ Wagardhac: jilib ka mid ah Marreexaan. Wuxuu gabayaagu qabaa inay mucaarad yihiin oo iyaga qudhoo uu ciidan ka heli karo.

⁹⁸⁷ Reer Jaamac (Jaamac Siyaad): jilib ka mid ah Dhulbahante, Maxamuud Garaad oo, siduu gabayaagu rumaysnaa, iyagu aan xukuumadda raacsanayn, Reer-Nugaaleedka kalena ay sidaas kaga duwan yihiin.

⁹⁸⁸ Waayeelka dhacay: ragga jagooyinkoodii laga qaaday oo caraysan.

⁹⁸⁹ Habar washaaqood ah: habar aan raggu u kala sokayn; aan anshax wanaagsanayn; dhillo.

52. Idinkaa hablaha waalidkood idin wanaajaaye
 53. Wadeeco-alla! waydiin bannaan waaxyihii kale e⁹⁹⁰!

51. Baabuurka jaan:
xarfad-siyaasadeed

Gabaygaas aannu 'laba wasiir' u bixinnay waxa uu Aadan-carab ku tiriyey magaalada Xamar, dabadeedna kolkii la maqlay ayay dad badan oo xasaradda maansada jeceli aad u xiiseeyeen. Dhinaca kalena, dad ka xumaaday way jireen, gaar ahaan raggii madaxda ahaa ee lagu wareemay iyo Reer-Nugaaleedkii ay xigtada ahaayeen. In kastoo suugaanta caynkaas ah aanay xukuumaddii Kacaanku u dulqaadan jirin, haddana, sida muuqata, gabayaaga mooggan waa laga xishooday, xabsigana looma taxaabin. Isaga qudhiisu dareen isma gelin, markiibana dib iyo Buuhoodle uma caymadin. Bilo dhan ayuu xarunta isaga negaadey; isaga oo, malaha, dano uu ka lahaa ka qunsanaayey.

Isaga oo sidaas weli Xamar isaga jooga ayaa waxaa shil baabuur ku dhaawacmay madaxweyne Maxamad Siyaad Barre; kaas oo ahaa mid culus oo ay noloshiisu halis ku gashay. Isaga oo miyir la' ayaa waxaa la dhigay isbitaalka ciidammada booliska oo, sida la garan karo, aan u hidin karayn 'daryeelkii caafimaad' ee uu madaxa qaranku u baahnaa; iyada oo qalab casri ah oo xaaladdiisa lagula tacaali karaa aanu oollin. Dalka oo idil, gaar ahaan xukuumaddii jirtey waxaa la soo gudboonaadey xaajo ugub oo aan weligeed laga fekarin, si loo maareeyona, haddiiba, la garan waayey. Dhammaan madaxdii goleyaasha dawladda iyo kuwii ciidammada ayaa isa soo hor-tubay madaxweynaha miyirka la' iyo qolkii la jiifiyey ee, geliddiisa, xubnaha qoyskiisa oo keliya loo oggolaaday.

Isla habeennimadii ayay wasaaradda caafimaadku waxay caddaysay inaan dalka gudihiisa xaaladda madaxweynaha wax lagaga qaban karin, ayna lamahuraan tahay in si degdeg ah dibedda loogu duuliyo. Sidoo kale, takhtarradii wasaaraddu waxay caddeeyeen, xaaladdiisa awgeed, inaan diyaaradaha caadiga ah madaxweynaha lagu safrin

⁹⁹⁰ Waaxyihii kale: Dhulbahante intiisa kale, markii laga reebo Faarax Garaad ama Reer Hawd oo dhan.

karin, loona baahan yahay in lagu qaado dayuurad hannaanka 'xaaladaha caafimaad ee halista ah' u qalabaysan oo intay hawada ku jirto daryeel-caafimaad uu ka heli karo. Madaxdii arrinta faraha ku haysey waxay isku raacday, marba diyaaradda noocaas ah haddii aanay Soomaaliya oollin, in la raadsado kaalmo-dibadeed, dalalka saaxiibka ahna la weyddiisto dayuurad daryeel-caafimaad leh oo madaxweynaha lagu gaarsiiyo isbitaal noloshiisa lagu bedbaadiyo.

Arrintaas waxaa loo xil-saaray Wasaaradda Arrimaha Dibedda, waxaana dhabarka u ritey Axmed Maxamad Aadan "Qaybe" oo agaasime guud isla wasaaraddaas ka ahaa⁹⁹¹. Xiriirro uu dalal badan la yeeshay ka dib, dawladda Sacuudiga ayaa markiiba waxay ka jawaabtey qaylo-dhaantii degdegga ahayd ee soomaalida, waxayna Xamar u soo dirtay dayuurad ku qalabaysan hannaankii casriga ahaa ee loo baahnaa. Isla maalintaas gelinkeedii dambe ayaa dayuuraddaas, isaga oo weli miyir-beelsan, madaxweynihii lagu qaaday, saacado ka dibna waxaa la dhigay isbitaal weyn oo ay ciidammada sacuudigu leeyihiin; halkaas oo muddo bil ka badan lagu daweynaayey.

Habeenkii uu shilku dhacay iyo subaxdii ka dambaysey iyada oo nolol iyo geeri aan weli midna lagu hubsan ayaa waxaa dibedda u soo baxay nuxnux ku saabsan cidda kursiga ka dhaxlaysa haddii uu madaxweynuhu sidaas ku ahaado. Arrintaas oo toddobaadyadii odaygu maqnaa aad u soo shaac-baxday waxay ku sigatay inay sabab u noqoto iska-hor-imaad hubaysan oo ka dhex-qarxa laba dhinac oo labaduba madaxweynaha aad ugu dhowaa; markii la eego xiriirkii siyaasadeed ee ka dhex-jirey xubnihii sarsare ee dawladda. Waxay tuhun kala gelisay kooxo awel hore far iyo faraati la moodi jirey oo middood waliba, xagga madaxtooyada, si firfircoon indhaha ugu haysey; iyada oo tu' waliba ay ka cabsi-qabtey midda kale inay kursiga baylah ka hesho, kuna keliyeysato.

Wax ugu wacnaaba, iska-hor-imaad hubaysani ma dhicin, dhaqdhaqaaq ciidan oo beryahaas Xamar laga dareemayna ma jirin. Dhan waliba wuxuu ahaa *waran-la-yuurur* ilaa uu madaxweynihii

⁹⁹¹ Qaybe (Dhulbahante, Reer Wacays Aadan): Danjire Axmed Maxamad Aadan. Wuxuu ahaa diblomaasi caan ah, dhammaadkii sannadihii 1900 iyo siddeetannadiina wuxuu noqday Wasiirka Arrimaha Dibedda ee Soomaaliya.

soo noqday. Markaasna waa loo kala hormaray, iyada oo koox waliba ay daacadnimo u muujinayso, midda kalena ku eedaynaysa afgenbi ay isku dayday, use hirgeli waayey!

Si kastaba ha ahaatee, intii ay waxyaabahaasi dhacayeen, Aadan-carab wuxuu ku sugnaa Xamar. Weli isaga oo magaalada jooga ayuu madaxweynuhu sodcaalkiisii caafimaadka ka soo noqday. Maalmo ka dib, gabayaaga ayuu Madaxtooyada ku qaabbilay, wuxuuna weyddiiyey inuu u mariyo gabay loo sheegay inuu tiriyey oo uu xukuumadda kaga soo hor-jeedo, madaxda sare qaarkoodna uu ku maagayo. Aadan oo gartay gabayga madaxweynaha loo sheegay inuu yahay kii 'laba wasiir' la baxay ayaa ku jawaabey, kaas ka sokow, inuu tiriyey mid kale oo uu kaga hadlaayo shilkii uu ku dhaawacmay iyo dhacdooyinkii xiisaha lahaa ee ka dambeeyey. "Labadaba ii mari" ayuu yiri madaxweynihii, gabayaaguna wuu yeelay, sidii ay u kala horreeyeenna wuu isugu xijiyey.

Gabaygan soo socda oo, sidaan soo sheegnay, ku saabsan shilkii uu madaxweynuhu ku dhaawacmay wuxuu u adeegsanayaa inuu ku sii adkeeyo ujeedooyinkii uu gabaygii ka horreeyey kaga hadlay ee ku saabsanaa xafiiltanka u dhexeeya Dhulbahante labadiisa dhoomood: Maxamuud Garaad iyo Faarax Garaad. Qaybe oo ah Reer Hawd, isagana ay, qolo ahaan, xigto yihiin ayuu, bilawgaba, ku ammaanayaa. Wuxuu ku lib-siinayaa dedaalkiisii in uu odaygu ku bedbaadey, markuu inta shilka ku dhaawacmay uu isagu dunida ula xiriiray, dabadeedna halkii uu ku bukey gurmada loogu keenay. Wuxuuba ku indho-adag yahay Qaybe iyo qolada uu ka dhashay mooyee inaan maalintaas cid kaleba dan ka yeelan!

Kolkaas ayuu u xusayaa, markii uu miyirka la'aa, rag badan oo uu saaxiibbadiis u yaqaani sidii ay hoosta uga faraxsanaayeen! Isla raggaas ayuu ku eedaynayaa markii isaga Riyaad⁹⁹² loo duuliyey inay isku dayeen kursiga Madaxtooyada afgenbi inay kula wareegaan, taasina ay u hirgeli lahayd haddii aan Marreexaan ku baajin! Wuxuu raacinayaa, boqolkiiba shan mooyee, soomaali inteeda kale inay shilkaas rayrrayn ka qaadday, geeridiisana, in kastoo aan laga aqbalin, ay u Rabbi-tuugaysey! Tiradaas yar oo shilka dhacay aad

⁹⁹² Riyaad (Riyadh): xarunta boqortooyada Sacuudiga.

uga murugoonaysey ayuu ugu horraysiinayaa Reer Buuhoodle amaba, guud ahaan, Reer Hawdka oo isaga iyo Qaybeba ay ka soo jeedaan! Taasna waxa uu gogoldhig uga dhiganayaa dood uu codsi huwiyey oo dulucdeedu tahay: raggii Reer-Nugaaleed ee xididka la ahaa, markii loo wada yaabay, haddii ay u gurman waayeen inaysan gar ahayn inay sidoodii wasiirro ugu sii ahaadaan, kii bedbaadadiisa u guntadayna aanu marada ka soo rogin!

Gabayga qaybtiisa ugu dambaysa ayuu madaxweynaha waxa uu ugu hanjabayaa xukuumaddiisa inuu jilbaha u dhigi karo, haddii aanu wax ka beddalín sida isaga qoladiisa ay dawladdu ula dhaqanto. Wuxuu xusuusinayaa Cali-dhuux oo ahaa gabayaa weyn oo Reer Hawd ahi inuu u horseeday burburkii Daraawiishta iyo jabkii Sayid Maxamad markuu ka baxsaday, dabadeedna uu af iyo addinba kula diriray. Isaga qudhiisuna wuxuu ku baanayaa oo si aan innaba cabsiyi ku jirin ugu faanayaa, tabtii Cali-dhuux intuu yeelo, dab aan cidina seexi karin inuu oogi doono. Intuu Hawd ku noqdo ayuu dadka ku dhaqan iyo dawladda foodda isu gelin karaa, colaad ba'anna ka dhex-abuuri karaa.

Waa cadaadis-siyaasadeed oo, in kastoo aan waayadii hore lagula dhici jirin, sannadihii dambe xukuumaddii Kacaanku ay u jilicday, wax badanna lagaga daadsan jirey!

Wuxuu yiri:

1. Markuu odayga babuurka jaan bururiyee jiidhay
2. Aan hadalku kaba soo baxayn baaddinkiyo laabta
3. Ee uu Baraawiga⁹⁹³ ag-yiil aan barna aqoonnin
4. Ee ay bulshada guud dhammaan burunburshoonaysey⁹⁹⁴
5. Ee dhaxalka loo beratamuu booqashaba waayey
6. Aan cidi baxnaanshaba is-odhan waa bogsanayaaye;
7. Berri-carab haddaan loogu dirin boosta iyo taarka
8. Aan Qaybe⁹⁹⁵ baarri u ahayn lama bedbaadsheene

⁹⁹³ Baraawiga: wuxuu ula jeedaa Dr. Munasar oo markaas ahaa Wasiirka Wasaaradda Caafimaadka. Asalkiisu waa carabta Yaman, gabayaaguse wuxuu u qaatay inuu yahay Reer Baraawe.

⁹⁹⁴ Burunburshoonaysey: cayaayiraysey; kaftan iyo cayaar isaga jirtey.

⁹⁹⁵ Qaybe: Danjire. Arag sharaxa 991d.

9. Barfasoorna kama soo gudbeen badaha waaweyne
10. Isagiyo bahdiisaa⁹⁹⁶ u kacay oo birmad ahaaye!
11. Haddaan mawdka laga baajinnine bohosha loo jeexo
12. Saaxiibbadiisii badnaa uma baroorteene
13. Qosolkaa bushmaa lagu qarshaan lala badheedhayne
14. Waa tii kursigu 'baylahyey ee booba' lays yidhiye
15. Ay inammadiisana bahseen boolixooftada e!;
16. Beebbeega⁹⁹⁷ iyo kaarihii⁹⁹⁸ boodhka kicinaayey
17. Baroonkii ku jirey geerashkee lagala soo boodey
18. Iyo bii-emkii⁹⁹⁹ Maxamad Cali¹⁰⁰⁰ geliyey baaruudda
19. Marreexaan indhaa 'bidhiq' ka sii bahalo-guulkiie!
20. Hadba waxaan basaasaa arlada boolatiga¹⁰⁰¹ yaale
21. Anigaan intii baashanayd¹⁰⁰² barabbagaamaynin
22. Markaan baadhay raaskii bukey iyo kii bed-qabey uunka
23. Soomaali boqolkii shan baan bidix ka laafyoone!
24. Buuhoodle¹⁰⁰³ uun baa lahaa 'buurhii dume e!'
25. Bisinkaba dhammaan waa qabteen badiba Reer Hawde!
26. Ragna wuxuu bishaarada ku qalay baarqab iyo goole
27. Wan baruur leh suuqyada wixii lagu biraynaayey

⁹⁹⁶ Bahdiisa: qoladii uu ka dhashay; Marreexaan ayuu ula jeedaa.

⁹⁹⁷ Beebbee: gaari gaashaaman oo sanco Ruushan ah. Xagga Reer-galbeedka waxaa looga yaqaan: APC (armoured personnel carrier)

⁹⁹⁸ Kaare: eray asalkiisu af-talyaani yahay, lana macne ah (carro armati); taangi.

⁹⁹⁹ Bii-em: nooc ka mid ah madaafiicda goobta oo sanco Ruushan ah.

¹⁰⁰⁰ Maxamad Cali Samatar (Sarreeye Guud -): wuxuu ka mid ahaa 21kii sano ee Ciidammadu ay dalka ka talinayeen raggii ugu awoodda badnaa. Xilligii uu madaxweynuhu shilka galay, wuxuu ahaa madaxweyne-ku-xigeen & Wasiirka Gaashaandhigga. Wuxuu gabayaagu ku tuhmayaa inuu isku deyey afganbi uu ku damacsanaa talada dalka inuu kula wareego.

¹⁰⁰¹ Boolatig: eray asalkiisu af-ingiriis yahay oo uu ula jeedo siyaasad ama khiyaamo (politics).

¹⁰⁰² Intii baashanayd: intii faraxsanayd.

¹⁰⁰³ Buuhoodle: wuxuu ula jeedaa Dhulbahante intiisa Reer-Ciideedka ah.

28. Bariis iyo wixii xeedho-gole¹⁰⁰⁴ baasto laga dhaanshey
29. Bunka loo saloolay iyo wixii shaah la barakeeyey
30. Wadaadkii burhaanleba wixii buulka lagu leexshey
31. Bidhiglaha miskiinkaa wixii baahi laga reebay
32. Barna kama aqbalin Eebbahay waxay baryaayeene!
33. Batarkiyo kuwii shalay ku jirey 'reerka balalaysta'
34. Markuu saaka booskiisa yimid yaa la baashiraye¹⁰⁰⁵
35. Rag buddiisa qodayaan jeclayn inuu bil noolaado
36. Oo uu billado siinayaa looga baqayaaye!;
37. Ninkii baxaya xaajadaba waa laga biyeeyaaye
38. Inuu xidid boggiisiyo wadne iyo beerka noqon waayey
39. Buug uu ka qoray baan lahaa wuu bandhigayaaye
40. Misna xaajadii wax is-beddala kama birdhiiftaane
41. Baqti-sugena¹⁰⁰⁶ waa shalay ninkii biimaduu galaye!;
42. Weligeyba boqorkaan dhisaa iima gelin baale
43. Berigii horaa kii Bah-geri¹⁰⁰⁷ baanka ii tumaye
44. Ay bawdo dheer kaga jabeen beesha aan ahaye
45. Isagaba nin baa badhi-furaye¹⁰⁰⁸ cidi ma baadeyne
46. Goortuu abwaankii¹⁰⁰⁹ baxsaday baaqna kor u qaaday
47. Waa tay intay bacad dhigeen kaga boqooleene!

¹⁰⁰⁴ Xeedho-gole: wuxuu ula jeedaa xeero weyn oo inta cunno badan lagu soo guray ay dad badani iskummar gacmaha la wada galaan. Badanaa aqallada suldaannadii soomaalida ee Hobyo iyo Baargaal ayaa xeeradaas oo kale laga yiqiin. Waxa kale oo lagu magacaabi jirey *xeero-bersadeed*.

¹⁰⁰⁵ Yaa la baashiray: yaa la booqday; yaa salaam loogu tegey.

¹⁰⁰⁶ Baqti-suge: Baarlamaankii Soomaaliya ee Xukuumaddii Kacaanka (Golaha Shacabka) ayaa xildhibeen kasta waxaa lagu dabo-qori jirey qof kale oo beddalkiisa gala haddii uu dhinto amaba si kale uu hawshiisa u gudan waayo. Qofkaas ayay soomaalidu, xifaale ahaan, waxay ugu bixisay 'baqti-suge!'

¹⁰⁰⁷ Kii Bah-geri: wuxuu ula dan leeyahay Sayid Maxamad Cabdille Xasan oo u dhashay Ogaadeen, Bah-geri. Arag jaantuska 2d.

¹⁰⁰⁸ Nin baa badhifuray: nin baa xiniinyo-siibay.

¹⁰⁰⁹ Abwaan: wuxuu ula jeedaa gabayaagii weynaa; Cali-dhuux Aadan.

48. Balli-docolleyaal iyo Shaxdiyo¹⁰¹⁰ bogox haddaan gaadho
 49. Oo aan balaqada¹⁰¹¹ ku furo baraha Heegaale¹⁰¹²
 50. Aan baadiyaha wada kacshoon cudur ku soo beero
 51. Aan culimmo diintaa ba'diyo baaddilka u sheego
 52. Aan dumarka - beenbeeniye - 'waa bajo'¹⁰¹³ idhaahdo
 53. Wallee waxaan dabkaan beleliyaa bilo hulaaqaynin!

Goormaad wisiisiday?

Jawaab kulul oo Aadan-carab ku socota

Siduu Aadan-carab noogu warramay, gabaygiisii 'laba wasiir' waxaa maanso kaga jawaabey rag badan oo ahaa hal-abuurro Maxamuud Garaad ku abtirsada, isaguna uu tiradooda *tobaneeye* ku hilaadiyey. Nasiibdarro, maansada xaddigaas leh ma annu helin, waxaana naga soo gaarey gabay qura oo uu tiriyeey nin la oran jirey Saleebaan Faarax-gaas, 'Bidde'na lagu naanaysi jirey¹⁰¹⁴. Isla xarafkii 'wawga' ee gabaygii Aadan ku tirsanaa ayuu isaguna kiisa qaafiyad uga dhigay, wuxuuna tuduc-tuduc uga jawaabayaa intooda badan eedihii kulkululaa ee uu gabayaagu soo bandhigay.

Guud ahaan, gabayga 'laba wasiir' ee uu ka jawaabaayo ayuu dhalliilayaa. Wuxuu ku sheegayaa mid aa habboonayn oo ninka tiriyeey meel-ka-dhac ku ah. Sidoo kale, wuxuu Aadan ku tilmaamayaa nin isrogrog badan oo aan meel iyo mabda' toona ku sallimi karin, taasina ay waddo halis ah, had iyo jeer, u horseeddo. Isla markaasna, wuxuu dhab u tuhunsan yahay mucaaradnimadu inay Aadan ka dhab tahay oo Isaaq ama Amxaaro ay meel ku ballansan yihiin!

'Nacas' iyo 'weylo-raac' oo ah erayo gabaygii Aadan ku jirey ayaa hubaal ah inay Saleebaan si gaar ah u taabteen. Waxay ahaayeen erayo cay ah oo uu ula jeedey madaxdii Maxamuud Garaad ee ay

¹⁰¹⁰ Shaxda: magac kale oo Buuhoodle loo yaqaan. Arag sharaxa 489d. Balli-docolle isna waa balli Buuhoodle u dhow.

¹⁰¹¹ Balaqo: eray asalkiisu af-carabi yahay oo uu ula jeedo aftahmo (balaagha).

¹⁰¹² Heegaale: meel magaceed. Arag sharaxa 601d.

¹⁰¹³ Waa bajo: waa been iyo wax-kama-jiraan.

¹⁰¹⁴ Bidde (Dhulbahante, Maxamuud Garaad): wuxuu ahaa gabayaa dhallin yar. 1992kii, xilligii ay dagaallada sokeeye ka jireen, ayaa Kismaayo lagu diley.

xinifta lahaayeen. Taasi waxay Saleebaan ku dhiirri-gelisay isaguna, mooggiisa, inuu af-xumeeyo *Galbeed* oo ah magac kale oo Dhulbahante-Hawd amaba Faarax Garaad uu ula jeedo. Wuxuu ku tilmaamayaa, haba yaraatee, dad aan waxba lagu aammini karin, walaahow ku jira, weligoodna dagaal aan ujeeddo lahayn ku hawllan, guddoonkooduna yahay dalka inay waxyeello u geystaan!

Markaas ayuu Aadan qudhiisa dib ugu noqonayaa, kuna dhaleecaynayaa inuu yahay nin aan u dhug lahayn isbeddalka joogtada ah ee, maalin noolba, bulshooyinka aadanaha la soo gudboonaanaya, kana fuqi la' Shirshoore iyo Garaad Faarax waayihii ay noolaayeen!

Qaybaha kale ee tixdiisa ayuu Saleebaan, haddana, wuxuu inoogu sheegayaa inay isaga ugu dambaysey labada wasiir oo Aadan si weyn isaga xil-saaraya, una kashkashlaynaaya. Wuxuu garan la' yahay, lana yaabban yahay isbeddalku halka uu kaga yimid iyo waxa degdegga ah ee uu labada nin ku qoonsaday, kuna colaadinaayo. Wuxuu weyddiinayaa: 'Aadanow, ma gar baa, adiga oo nin qura wax ka tirsanaaya inaad qolo dhan, wadar ahaan, u dhaleecaysid?'. Ugu dambaysta, wuxuu ku dhalliilayaa, wadajirka tolka intuu ilaalin lahaa, inuu Faarax Garaad oo keliya baalka soo gashaday, Maxamuud Garaadna uu iska fogeeyey oo, weliba, colaaddooda caddaystay.

Wuxuu Saleebaan yiri:

1. Warka xalayto lay sheegayee uunku werinaayey
2. Hadday Aadan weedhiisa tahay ama waraaqdiisa
3. Allaylehe in lagu wiirsadaa wacan adeerkay e!
4. Abwaanse waayo jirey baan ahoo waa wacdiyayaaye
5. Sidii ay ku waaxyoon jireen weliyadii reerku
6. Waaniyo tusaalaa murtida lagu wadaagaaye
7. Hadduu hadalku waafiga ka tago ma laha weecaane!
8. Sidii weylo diday oo lo'diyo xerada weydaartey
9. Ama wegan¹⁰¹⁵ fardood oo colaad weerar lagu qaaday

¹⁰¹⁵ Wegan: farduhu markii ay 100 neef garaan tirada lagu sheego. Geela waxaa la yiraahdaa 'kadin', lo'da fadhi, arigana 'tiro.'

10. Weecweecadkaagii miyaa kuu waddacay meel fog?!
11. Waddo halaqu jiifsado miyaad kayn wahdiya mooddey?!
12. Isaaq weheshataa iyo Amxaar warar u geysaaba
13. Inay meeli kuu waaban tahay waa wax la hubaaye
14. Hadday walanqe¹⁰¹⁶ kuu loogayaan wegere yeelkaaye!

15. Waxarse laguma aammino Galbeed inay waraabshaane
16. Walaahowga kama maarmayaan inay ku wiiqmaane
17. Wadnahooda ciidday rabaan inay wareemaane
18. Wejina malaha e duullaanka wayskaga wareereene!

19. Waagii beryaba dunidu waa kala wareegtaaye
20. Wacdarihii ilaa shalay dhacaa loo walqalayaaye
21. Intaan waqalku di'in baa biyaha wheelka loo dhigaye
22. Adna weli waxaad taagan tahay sebenki Wiilwaale¹⁰¹⁷!

23. Wasiir iyo haddaad dawladnimo weer u xidhanaysey
24. Oo ay wiilasheennii qabaan warasadii kiinka
25. Sidaad tahay wakiil khaas ahoo naga maqnaa waayo
26. Ama weriye soo qoray sirtii Waarso iyo Naato¹⁰¹⁸
27. Adigayba wiiggii dhoweyd 'weeye' ku hayeene;
28. Goormaad wisiisiday intaad wax is-tusaalaysay?!
29. Hadmuu Sede¹⁰¹⁹ wax kuu dhibay naftay kula wadaageene?!

30. Nin ku waabshey¹⁰²⁰ dhawr beri miyaad wadar u ceebaysay?!;
31. Bulshona waa wan laafyoonaayo maraya weeraare

¹⁰¹⁶ Walanqe: baruur.

¹⁰¹⁷ Wiilwaal (Bartire, Reer Garaad): Garaad Xirsi Garaad Faarax Garaad Xirsi. Wuxuu ahaa nin madax ah oo caan ah, lagana weriyo sheekooyin yaabab badan. Qarnigii 19d ayuu ku noolaa Jigjiga iyo agagaarkeeda oo isaga qudhiisu uu Oroomada ka qabsaday.

¹⁰¹⁸ Waarso & Naato: laba isbahaysi ciidan. Arag sharaxyada 824d & 825d.

¹⁰¹⁹ Sede (Sede Daarood): magac kale oo loo yaqaan Marreexaan. Arag jaantuska 1d.

¹⁰²⁰ Nin ku waabshey dhawr beri: nin dhawr beri ku celceliyey; wax kuu diiday. Wuxuu ula dan leeyahay Axmed Saleebaan.

32. Wadne keliya bay leedihiyo wed iyo noolaane
33. Haddii waax la jaro tii kaluu wahan ku beermaaye
34. Tol wadiiqo wada raacayaa wacad u yaallaaye
35. Haddaad Faarax¹⁰²¹ oo qudha wacdood wax u tilmaamaysid
36. Allaylehe walaalnimo jartaye wegere yeelkaaye!

52. Hanti-weerar:

libaax hamaansaday & habardugaag yaacay!

Gabaygaas Saleebaan iyo qaar kale oo la mid ah isaga oo aan Aadan jawaab ka celin ayay, maalintii dambe, Samatar Baxnaan kulmeen. Kolkaas ayuu weyddiiyey su'aal ahayd: "Aadanow, nimankii Maxamuud Garaad ayaan maqlay inay kuu gabyeene, wax ma ku tiri?" Markaas ayuu tiriyeey gabaygan uu Samatar ugu warramaayo, isaga oo ninkii ama raggii u soo gabyey aan toos ula hadlayn, ayna caddahay inuu iska weyneysiinaayo. Waa gabay ay dhab uga muuqdaan hanjabaaddii iyo guulguulkii uu caanka ku ahaa iyo, weliba, quursi lafo-dil gaarsiisan oo hal-abuuradii maansada kula soo dhiirraday uu ku shiiqinaayo!

Xiisaha dheeraadka ah arrinta lihi waxay tahay maansada oo uu u haysto wax ay Reer-Hawdku dadka kale ka xigaan, gaar ahaan Reer-Nugaaleedka oo, siday isaga la tahay, aan innaba hibo u lahayn! Wuxuu rumaysan yahay iyaga Dhulbahante ah markay arrintu joogto, weligeedba maansadu inay ahayd hibo Reer-Hawdka lagu xuddumay, loogana dambayn jirey, halka sacabka iyo heesuhu ay ahaayeen waxyaabaha aan Reer-Nugaaleedka lagula murmi jirin! Sidaas darteed, waxaa ka dhaadhici la' rag Reer-Nugaaleed ahi inay isaga gabay ku soo haweystaan. Taas ayuu ka yaabban yahay, wuxuuna hankooda ku tilmaamayaa 'haruub-raac', 'hanti-weerar' iyo 'habi la'aan' intaba. Wuxuu isweyddiinayaa: 'marba haddii aysan maanso iyo curinteedba ehel u ahayn, maxay isugu lug-goynayaan? Aniga oo tolkood ah ayaaba u joogee, bal may iiga haraan? Maxaaba muranka ku wata, bal may isku kay halleeyaan oo ii soo qayshadaan, mar alla

¹⁰²¹ Faarax: Faarax Garaad (Garaad Faarax); dhawr jilib oo Dhulbahante ah. Arag jaantuska 4d.

markii uu shisheeyuhu gabayo ku maago ee cid ka ridda ay u baahdaan?!.’

Tixihii loo soo tiriye ayuu, dabadeed, ku tilmaamayaa inay yihiin kuwo looga gardaran yahay. Gabaygiisii hore ee ‘laba wasiir’ ayuu ku macnaynayaa inuu ahaa uun mid ku foorarey xukuumadda soomaaliyeed; taasoo uu ku canaananaayey Reer-Hawdka inay si aad ah u hagrata. Ujeeddada gabaygiisu haddii ay sidaas ahayd, qolo magaceedna aanu ku soo qaadin, sow ciddii maanso uga soo tirisaa kama gardarra oo wixii dhaca iyadu dhabarka uma ridan doonto? Markaas ayuu raggii ku soo dhiirraday oo idil wuxuu ku tilmaamayaa inay yihiin ‘*hadh-ka-yaac*’ miiran oo wada habow ah, mid magac lehna aan lagu arag!

Intaasna wuxuu raacinayaa hanjabaad culus oo dulucdeedu tahay koodii dambe oo isku soo dhereriya inuu badda ku hafin doono. Waa libaax ba’an oo hal iyo awr inta dishey hilbihii qaar cunay, qaarkii kalena barkaday oo dhiiggu uu qawlallada ka dareeraayo! Iyaguna? Waa habardugaaggii hilbahaas aarku haysto hungurigu ka soo galay oo iyaga oo koox ah u soo dhowadey, dabadeedna dibedda ku dhacay markii uu ku toosay ee intuu ku hinraagey uu miciyaha tusay!

Meelaha dambe ee gabayga ayuu Aadan inoogu muujinayaa sida uu uga xun yahay inuu tiriyo Dhulbahante dhexdiisa gabayo ku saabsan, isaga oo, waayahanba, dadyow kale iyo *liddoor* ay diiraddu u saarrayd. Wuxuu sheeganayaa inuu yahay madaxnimadii uu haystay nin loo soo hanqal-taagey, lana damcay, indhihiisa oo shan ah, in laga dhaxal-wareejiyo. Sidaas darteed, wuxuu dhaar ku marayaa dagaal aan joogsi lahayn oo dhinacyo badan leh inuu kabaha u illan doono haddii aan la xaal-marin oo gabar gabdhaha laga xulay aan la siin ama ‘faraskii shanle’¹⁰²², oo shaqlan aan la guddoonsiin!

Wuxuu yiri:

1. Inaan duul hiddaha loo og yahay lagu hadhuub-raacin
2. Oo laga hadhaa Samatarow ila habboonayde;
3. Nimankaynu heesta u qirriyo sacab hannaankiisa

¹⁰²² Faraskii shanle: tilmaan uu lahaa fardaha xaalka la isu siiyo midka ugu qaalisani. Waxaa, qiime ahaan, la kala siisan jirey shan halaad. Sidaas ayuu magacu ugu baxay.

4. Hadduun bay wixii noo hirgalay ku hindisoodeene
5. Hantideenna inay weerareen waa hurti la’aane!

6. Suugaantu waa laba hab oy mid iska haysteene
7. Haabhaabte tii kalena say heli karaayaane;
8. Mar hadday dhulkaa haansadeen habi la’aantooda
9. Heegada daruurtiyo cirkay halabsan doonaane
10. Iyagoo hungaa bayse tegi oo harraad qaba e!

11. Hootada walaalkaa sitee kula hareer-joogo
12. Iyo taadu waysla hal haddaan haad-ka-roor¹⁰²³ wadane
13. Maantay shisheeye is-hayaan libin ka hoynaaya
14. Hoosaasin maayee tolkay waw halgamayaaye;
15. Marse haddaan ‘hooyaalayee!’¹⁰²⁴ kuba hallaynaynin
16. Waxaa muranba uga hawl yarayd: ‘noogu hiillama’ e!

17. Cirkoo hooray goor la handadoo hogo kaliileeda
18. Mid waa hiririf oo jees yar baa haan ka dhaansada e
19. Midna waa hoglaha laga cabbo iyo hayllimaas kale e
20. Midna waa jir laga haagayaan laba hayaamayne;

21. Haddaan hodonka maansada noqdoo hibo la ii siiyey
22. Dadka anigu qaar ila hadlaan ka hanqal-taagaaye
23. Hawadayda adigaa yaqaan waana heer sare e!

24. Haasaawe-dhaariga ka adag gabay higgaaddiisa
25. Ee kala hufaaney isku jirin huubadiyo miirtu
26. Aan haybaddaydiyo golaha ku hanfariiraynin
27. Ee aan haghago yeelanayn¹⁰²⁵ ama halmaamaynin
28. Aan hogotuskiisa u bogaan kula hadaaqaaye!

¹⁰²³ Haad-ka-roor: fuleyga haaddu markii ay kacdo aan habsan ee ka carara.

¹⁰²⁴ Hooyaalayee: wuxuu ula jeedaa gabayga iyo awoodda curintiisa.

¹⁰²⁵ Aan haghago yeelanayn: wuxuu ula jeedaa nin la yiraahdo Maxamuud Maxamad Faarax oo ‘Bulay’ lagu naanayso, kana mid ahaa raggii Maxamuud Garaad ee Aadan-carab u gabyey ama loo soo sheegay inay maaggan yihiin.

29. Adiguna sidan kuu harshey baad hadhac u jiftaaye
30. Heegaale¹⁰²⁶ iyo Jiir¹⁰²⁷ intaad Hadow¹⁰²⁸ ku maalayso
31. Ama aad hareeriga Wardheer¹⁰²⁹ ku hinqayso
32. Aad dhay haleelo iyo karuur 'haakah¹⁰³⁰, odhanayso
33. Rag uun baan ka heetaynayaa hororka Ciideede
34. Habeenkaan dhashiyo caawadaan heeggan baan ahaye!;
35. Maantana dabkaa inaan hurin hadafku kuu keenye
36. Anoo dawlad 'waad na hagrataan' ku hargawaaxaaya
37. Oo aan haybba soo qaadin bay wada hagoonteene
38. Hud-hud¹⁰³¹ baana igu toosiyaye waa iska hurdeene
39. Hadh-ka-yaaca¹⁰³² igu soo didaye habawgu ii keenay
40. Ee aan halyeygaba lahayn iyo haldhaa muuqda
41. Awel himiladaydu ima siin hoor ku qoysaba e¹⁰³³
42. Xalun baan hammiyey mawjaddii ways harraatidaye
43. Intaan webiga soo haro-jebshoo hilada soo tooxo
44. Baddaa hiribtay baan ka i higsada ku harqin doonaaye!

45. Isagoo habeenkii barkaday hal iyo awr goola
46. Oo uu hilbihi qaar dhigtoo dhiigga ka hiraabtay
47. Mar hadduu hamaansado libaax habardugaag yaacye!
48. Hanqadhkaa maroodiga fuluhu ugu habsoobaaye
49. Wiyil hoorrigeed inaan watay ka hanfafaayaane;

50. Hubkii cadowga loo meel-dhigiyo hawsarkiyo¹⁰³⁴ saamka¹⁰³⁵

¹⁰²⁶ Heegaale: meel magaceed. Arag sharaxa 601d.

¹⁰²⁷ Jiir: balli ku yaal meel u dhexaysa Laandheer iyo Heegaale.

¹⁰²⁸ Hadow: geela.

¹⁰²⁹ Wardheer: ceel markii dambe magaaloobey oo ku yaal Soomaali-galbeed.

¹⁰³⁰ Haakah: eray mahadnaq loola jeedo; alxamdulillaahi oo kale.

¹⁰³¹ Hud-hud: wuxuu ula jeedaa gabayaa lagu naanaysi jirey Maneeno (Dhulbahante, Xasan Ugaas) oo ahaa ninkii hal-abuurrada Maxamuud Garaad gabayaaga ku soo kiciyey.

¹⁰³² Hadh-ka-yaac: fulayo.

¹⁰³³ Hoor ku qoyso isma oran: erayo, wadajir ahaantooda quursi xanbaarsan oo la macne ah wax aan waxba ku toorayn, huurna aan la iska saarin; wax aan waxba lagu qunsan.

¹⁰³⁴ Hawsar: hub; nooc ka mid ah madaafiicda goobta.

¹⁰³⁵ Saam: sayruukh sanco Ruushan ah oo dayuuradaha lagula dagaallamo.

51. Ma hawaawi-rido saanad aan igu habboonayne
52. Dad kalaan ku hadayaamayey iyo habaska liddoore;

53. Illaa madaxtinnimadaan hantay bay u hunguroodeene
54. Haddaan gabadh hablaa laga dhex-maray hadiyad lay siinnin
55. Amaan faraskan 'hoo' lay odhaan haadda la ciyaara
56. Aan weliba heensiyo¹⁰³⁶ sitaac¹⁰³⁷ lagu hadaafsiinnin
57. Wallee waxaan habaar iyo dudmiyo hibasho raageynin!

53. Qaraamaad-ku-nool:
ol'ole-dacaayadeed

Gabayada mucaaradka ah ee Aadan-carab naga soo gaarey ayuu midkanina ka mid yahay, dhammaantiisna wuxuu ku wareemayaa xukuumaddii Kacaanka iyo hoggaamiyaheedii; madaxweyne Maxamad Siyaad Barre. Waa gabay uu si faahfaahsan ugu tiiqtiqsanaayo dhalliilo wixii ay xukuumaddaasi lahayd iyo ceeb kasta oo dadkii ku kacsanaa ay xilligaas u aanayn jireen; run ha ahaato ama masabbid salka ha ku haysee. Bartamihii 1900 iyo siddeetannadii ayuu ku beegan yahay, hase ahaatee kuma uu jirin suugaantii cajaladaha lagu duubi jirey ee, sida tuugaysiga ah, ay saaxiibbadu isugu tebin jireen.

Iyada oo ay hubaal tahay dawladda iyo madaxdeeda inuu aad ugu caraysan yahay ayuu gabaygan tiriyey. Isaga oo aan u sarbeebanayn ayuu madaxweynaha weerar ba'an ku qaadayaa, dhabarkana u saarayaa dhibaato siyaasadeed, tu' dhaqaale iyo mid bulsho wixii dalka haystey, dadweynuhuna uu ka sheeganaayey. Arrimaha uu ku eedaynaayo waxaa ka mid ah:

- Isaga oo ku dhaqmaaya qabyaaladda oo uu mar walba sheego in la reebay;
- Dastuurka iyo xeerarka quruxda badan ee uu qoray, isla markaasna uu isagu jebinayo;

¹⁰³⁶ Heense: Inta fardaha la saaro kolka la fuulaayo sida kooraha, xakamaha, iwm.

¹⁰³⁷ Sitaac: suuman dumaysan oo fardaha surka loo geliyo oo tan iyo jilbaha ka lusha.

- Iyada oo aan dalkaba lagu arag, cunnada uu haddana sicirka u goynaayo;
- Dabka uu isagu shido oo seexintiisa uu, dabadeed, cid kale u diro.

Intaas oo dhalliilo ah markuu madaxweynaha keligiis dhabarka u saaro ayuu haddana qaar kale oo ka culus iyagana ugu sii darayaa. Hab-su'aaleed isaga oo doodda u beddalanaaya ayuu taxayaa weyddiimo eedo xanbaarsan oo uu isaga ula dan leeyahay.

Wuxuu isweyddiinayaa ama uu ina weyddiinayaa:

- Kuma ayaa foodda isu geliyey soomaalidii uu Kacaanku shalay walaaleeyey, haatanse ay colaaduhu ka dhex-oogan yihiin?
- Waa tii qaadka la joojiyaye, Marreexaanka keligood iska qayilaaya ayaa u fasaxay, kuna ganaaxi waayey?
- Yaa hor-taagan, hablahaan iswada qaawiyey in sharciga wax lagaga qabto, madaxda sarese ayaa u oggolaaday inay la tuntaan?
- Waran iyo qaar markii ay soomaalidu ku diriri jirtey, dhimashadu waa koobnaan jirtey. Haatanse, waa iyada dagaallada lagu baabba'aye, ayaa dadweynaha isugu dhiibay hubkan ba'an ee askaaxda la isaga dhigay?
- Bulshada qaybtii kalluumaysiga ku noolayd waa iyada wax ay liqdo weydaye, wixii ay badda ka jillaaban jireen yaa iska hor-taagey, wax yarna uga diiday?
- Diinta islaamku, waagii gumeysiga iyo maanta, waagii gumeysiga ayay derejo roonayde, yaa ina yiri, 'khamrada iyo doofaarku waa xalaal?';
- Dhulku waa barwaaqo, biyona kuma yaree, yaa beerihiisii qarfaaha u rogey?

Su'aalahaas oo, sidaan soo sheegnay, uu madaxweynaha ula dan leeyahay, waxa uu ku xijinayaa 'canbaarayn guud' oo xukuumadda iyo madaxdeeda uu, wadajir ahaan, ugu jeedinaayo. Waxa uu giddigood ku ceebaynayaa kaalmadii ay Reer-Galbeedku dalka ugu deeqeen inay jeebabka ku shubteen, daaro qurqurxoonna ay ku dhisteen. Wuxuu ku canbaaraynayaa 'dacaayadaha beenta ah' ee ay idaacadaha ka sii daayaan, wuxuuna kula yaabban yahay askarta ay

qafaalka ku qorayaan; iyada oo la og yahay saraakiishii sarsare inay gaajo la il-daran yihiin!

Isaga oo ay digasho ka tahay ayuu gabayga ku gebaggabeynayaa sheeko beryahaas socotey oo iska hor-keentay maamulka xukuumadda, hay'adaha Qarammada Midoobey iyo kuwa kale ee, samofal ahaanta, arrimaha qaxootiga uga shaqeeya. Bartamaha 1900 iyo siddeetannadii waxa dalka ku sugnaa kumanyaal qaxooti ah oo Oroomo iyo Soomaaliba isugu jirey, kana soo qaxay dagaalladii gobannimoddoonka ee gudaha Itoobiya ka socdey. Daryeelka qaxootigaas oo, tiro ahaan, maalinba maalinta ka dambaysa soo kordhi jirey waxaa iska kaashan jirey hay'adahaas caalamiga ah iyo xukuumadda soomaaliyeed oo maamul gaar ah u samaysay. Hase ahaatee, muddo ka dib ayuu khilaaf ka dhex-qarxay maamuleyaasha soomaalida iyo hay'adaha deeqda bixiya; kuwaas oo isku maandhaafay tirada dhabta ah ee qaxootiga iyo dhaqaalaha ku baxa. Istuhun musuqmaasuq daarran ayaa meesha soo galay, sidaas darteedna, waxay hay'aduhu, mararka qaarkood, ku hanjabi jireen inay taakuladooda joojin doonaan.

Hanjabaaddaas ayaa gabayaaga waxay ugu muuqatay dhibaato culus oo xukuumadda la soo deristay, dhaqaale ahaanna ay u naafan doonto. Wuxuu rumaysan yahay, marba dhaqaalihii ay qaxootiga ka gogan jireen haddii laga jaray, inay jilbaha dhigan doonto oo aysan xukuumadduba cago ku taagnaan doonin.

Wuxuu yiri:

1. Quraanka iyo qabnada xoolahee qoonba tiro haysto
2. Iyo qiimahoo kala fogaan la isku qaadhaaman
3. Maantii qismiga lay gartay aan qaatay xubintayda
4. Yaan kuma qancine 'doon' is-idhi qaarka kaa maqane;
5. Goortaan qawaday saamigii qoriga lay saaray
6. Misna wuxuu qaddarey Eebbahay: gabay qaroomaaye
7. Weligeyna meel kuma qasbin oo ma qardo-jeexsiine
8. Aan qorsheeyo caawana tixdaan qaafka ka higgsheey:

9. Qun yar buu isdhiibaa masuul qaydo-dhaaf¹⁰³⁸ galaye
10. Ma qajilo Siyaad ceebna waa nimaan ka qiirone
11. Qawluu dhistaa ama intii qaafilka ahayde!;
12. Qarnina wuu ka joogaa Rabbina waa nin qaaddacaye
13. Maantuu qiyaamuhu dhacuu qaawan yahay uunku
14. Isagiyo Qaddaafiba¹⁰³⁹ wallee waa la qaan-nabiye!
15. Intuu dawladdii qoys ka dhigay keligi-qoondayste
16. Uu qadiyey soomaali oo wada qamuunyaysan
17. Qabiilnimada uu reebayee ku qudbadaynaayo;
18. Intuu qoray dastoor qiimi lood ugu qushuucayso
19. Uu yidhi 'jidkaa aan qarraray yaan qofna halmaamin'
20. Qaynuun-darrada uu ku kaco qarad markuu yeesho;
21. In qabyaaladdii laga tegaa lagu qadhaabtaaye
22. Isagaan qudhiisuba ahayn qaranka uu sheegto
23. Qoomiyad-jacaylka aan ka jirin qaaxadiyo laabta;
24. Sida quullihii raashinkuu qariyey uu aasay
25. Dalkiiyoon qadhiidh lagu ogeyn quudna lagu haynin
26. Misana qaybiyuu leeyahaye wuxuu qorshaynaayo¹⁰⁴⁰;
27. Intuu qaraf ku gubo meel markay qaraxdo baaruuddu
28. Yuu qoomamoodaa dabkii uu qiiqiye shidaye
29. Aan qaboojinnana waa xigtaa qaladka xooggiisa;
30. Hadday shalay qabuul kala heshaan la is-qilaafeynin
31. Waa taa la kala qawqabaad kala qalooteene
32. Wuxuun baa la qooraansadee yaa qarribay uunka?
33. Hadduu qaadka waa joojiyey ee qalinka leefsiiyey

¹⁰³⁸ Qaydo-dhaaf: xadgudub. Wuxuu u jeedaa nin madax ahi haddii uu gef weyn galo waxaa ku habboon inuu iscasilo; talada dalkana uu iska wareejiyo.

¹⁰³⁹ Qaddaafi: Gaashaanle-sare Mucammar Al-Qaddaafi oo laga soo bilaabo 1969kii ilaa maanta weli dalka Liibiya hoggaamiya. Isagana waxa uu ku maagay iima cadda!

¹⁰⁴⁰ Meeriskan iyo labada ka horreeyaba wuxuu ula jeedaa sicir-goynta cuntada ee ay xukuumaddu gudaha dalka ku soo rogtey.

34. Oo boqol kun lagu qaarajoo qoorta lagu gooyey¹⁰⁴¹
35. Marreexaan markuu wada qayilay yaa qasiri waayey?
36. Naagahan iswada qaawiyee laga qarraafaayo
37. Qaaddigu shareecada markuu qodob ku soo ooge
38. Madaxdaa hablaha qaadatee yaa ka qaban waayey?
39. Dadku weligi ways qoomi jirey taniyo Qaabiile¹⁰⁴²
40. Qaartiyo dagaalkii warmuhu qiimi ma lahayne
41. Isagaa qasuumo u wadaye yaysu qalabeeyey?
42. Baddan qeydka dheer meeshan iyo qoorriyada Seylac¹⁰⁴³
43. Qubo iyo kalluun qaaliyaa qararka taagnaaye
44. Nimankii biyaha quusi jirey qurubna yaw diiday?;
45. Markii gaal qasiisa iyo kufrigu qoortayada haystey
46. Qaameelkan¹⁰⁴⁴ diinteenu waa ka qaddar weyneyde
47. Qamradu 'waa xalaal' yayna yidhi amase qaansiirku¹⁰⁴⁵?
48. Dhulku ma aha quus laga samraan qadar ku aasnayne
49. Webiyada qulqulayaa ku filan qaaraddeennaba e
50. Qodaalkii wax soo saari jirey yaa qarfo u tuuray?
51. In kastoy Qarbigu¹⁰⁴⁶ soo baxshaan dahab qanaaddiira
52. Qasnaddeenna kuma leexatee waa qalfoon madhane
53. Qol dugsoon dhisiyo fooqyadaa qaatay lacagtiye
54. Ninbana aqalka qaab goonniyuu u qurxinaayaaye!
55. Annagoo qummaati u naqaan qaatirnimadooda
56. Waxay raadiyaha ku qasifeen qaylo iyo faane
57. Qaraaraadka iyo beenta aan laga qaraaraynin
58. Qalbi uma hayee uunku arag inay qalloocdeene

¹⁰⁴¹ Qoorta lagu gooyey: wuxuu halkan ku xusayaa xeer uu mar Kacaanku soo saaray oo qoraayey in la dilo qofkii xoolaha qaranka tuugeysi ku qaata, laguna helo inuu xaday wax gaara 100.000 oo shilin!

¹⁰⁴² Qaabiil: labadii wiil ee nebi Aadan midkood. Wuxuu diley walaalkiis Haabiil.

¹⁰⁴³ Seylac: magaalo-xeebeed ku taal badyarada Cadmeed; waqooyiga Soomaaliya.

¹⁰⁴⁴ Qaameelkan: derejadan.

¹⁰⁴⁵ Marnaba ma jirin khamro iyo khaansiir cid soomaalida u xalaalaysay. Sidaas darteed, meeriskani waxa uu daliil u yahay marmarka qaarkood sida ay maansoyahannadu runta uga ilduufaan, ugana badbadiyaan!

¹⁰⁴⁶ Qarbi: eray asalkiisu carabi yahay oo loola jeedo galbeed (gharb). Halkan wuxuu gabayaagu ula dan leeyay dawladaha Reer-Galbeedka ah.

59. Gaashaanlihii oo lix qaday ama qaxweyn waayey
60. Hadba waxay qafaalaan askari qaawan oo dubane!;
61. Awelse nimanku qarafeysi bay ku qob lahaayeene
62. In qaxoontigay xadi jireen qaarajku¹⁰⁴⁷ ogaadey
63. Aan qamanddidii la oggolayn qolofa weyneydna
64. Anigaa warkaa qeexan sidey qiranse maayaane
65. Qaraamaad-ku-nooley¹⁰⁴⁸! xaggee qado dambuu doonan?

54. Qamuunyo iska eeg:
canaan & dardaarwerin

Waa run oo gabayaagu si xoog leh ayuu mucaarad ugu noqday xukuumaddii Kacaanka; taasina waxay ka muuqataa gabayadiisa kuwii ugu dambeeyey ee aynu qaybtan ku soo marnay. Hase ahaatee, marna kama uu dhabayn dhaartii iyo hanjabaaddii badnayd ee uu madaxdii dalka ku cabsi-gelin jirey. Reer Hawd inta ciidammo ka sameeyey, dalka kuma uu soo duulin. Askar Xabashi ah Buuhoodle kama uu soo tallaabin. Siduu ku ballan-qaaday, Isaaq lama uu bahoobin oo intay is-afgashadeen, wadajir ahaan, ulama soo fal-gelin. Sidaas darteed, hirgelinta Reer-waqooyinnimadii uu ku baanay kuma uu dhaqaaqin, cududna uguma ciirsan. Markaad dhab ugu fiirsato, wuxuba waxay ka ahaayeen cadaadis iyo cabsi-gelin uu xukuumaddii Xamar kula gar-naqsanaayey; isaga oo ay la ahayd jifada iyo degaanka uu yahay in laga wado, qaybtii ay dawladda ka mudnaayeenna gardarro lagu weydaariyey.

Sidaas inay arrintuba ka ahaydna waxaan ka ogaan karaynaa gabaygan soo socda ee dhammaadka sannadihii 1900 iyo siddeetannadii uu tiriye. Muddo dhawr sano ah ayaa weli waxaa dalka ka socda dagaalladii jabhadahii soomaalida ee hubaysnaa; kuwaas oo laga soo qaadi jirey dhinaca soohdin-beenaadda Itoobiya iyo Soomaaliya. Dagaalladaasi, sidaan meelo hore ku soo xusnay, waxay inta badan ka dhex-dhici jireen jabhadahas iyo qabaa'ilka

¹⁰⁴⁷ Qaaraj: eray asalkiisu af-ingiriis yahay, lana macne ah dibed ama dalalka dibedda (khaarij).

¹⁰⁴⁸ Qaraamaad-ku-nool: baryo-ku-nool; qaaraan-ku-nool. Dawladda soomaalida ayuu ku tilmaamayaa inay tahay kaalmada dibedda uun wax ku nool!

soomaalida ee lagu tirin jirey inay dawladda gacansaar la lahaayeen. Qabaa'ilkaas dawladda la xijin jirey ayuu Dhulbahante ka mid ahaa, gaar ahaan jilibbada dhinaca Hawdka dega ee ay Habarjeclo is-ood-xigaan. Bilawga qaybtan sidii aan ku soo marnay, dagaalladaasi waxay aad u xoogeysteen wixii ka dambeeyey 1982kii, markii ururkii Snm ay qabaa'ilka Isaaqu ku bahoobeen, astaanna ay ka yeesheen. Waxay ahaayeen dagaallo ku salaysnaa xinif-qabyaaladeed iyo loollan-siyaasadeed labadaba, waxayna soo gaareen dabayaaqada siddeetannadii; iyada oo aanay cidina ku guuleysan.

Abaabul iyo duullaanba, Aadan-carab wuxuu ugu horreeyey waayeelkii Dhulbahante ee colaaddaas ka qayb-galay, isaga oo, isla markaasna, aan dawladda taageersanayn. In kastoo uu xilligaas ahaa nin da' weyn, haddana ol'olihiisu wuxuu salka ku hayey fikradda daafaca *degaanka tolka* iyo *ilaalinta magaca* oo ah hidde ay soomaalidu ka wada siman tahay, isaguna uu awooweyaal hore ka dhaxlay, lana god-galay!

Dhulbahante qaybtiisa Reer-Hawdka ah waxa uu degaanku ugu kala qaybsan yahay bari iyo galbeed, jifada hoose ee gabayaaguna waxay hormuud u tahay jilibbada Reer-Galbeedka ah ee had iyo jeer iyagu, badanaa, colaadda Isaaqa aanada u ah¹⁰⁴⁹. Waqtiyadaas oo kale waa la isu ciidmaa. Qolada uu colku ku soo fool leeyahay ayaa qaylo-dhaansata. Waxay ciidan iyo qalab dagaalba ka filataa jilibbada ay abtiriska wadaagaan ee markaas goobaha wax ka dhacayaan ka durugsan. Dabadeed, waxaa, halhaleel, loogu soo diraa dagaalyahanno gurmada ah oo reeraha iyo degaankooda wax ka daafaca amaba la duula qolada u soo qayshatay ee ay godobtu ka maqan tahay.

Sidaas ayuu hidduhu ahaa, hase ahaatee siday Aadan-carab la ahayd, waxaa taas ka dhego-adaygay Reer Cali-geri oo ugu awood badan jilibbada dhinaca bari Hawdka ka dega. Sida uu gabayaagu ku doodaayo, waxay iska indho-tireen hiilkii tolkood uga baahnaa. Waxay dhegaha ka furaysteen qaylo-dhaantii badnayd ee uu kolba u soo diri jirey markii iyaga Reer-Galbeedka ah ay weerarradii Isaaqu ku socdeen.

¹⁰⁴⁹ Dib ugu noqo gabayga 3d ee Qaybta 1d.

Gabayga soo socda oo xanbaarsan ujeeddada caynkaas ah wuxuu gabayaagu ku hal-qabsanayaa oo si gaar ah ugu toosinayaa Axmed Cali-dhuux oo ka mid ah odayaasha Reer Cali-geri ee uu hagarta ku malaynaayo. Isaga iyo jifadiisaba, wuxuu u hormarinayaa sida uu ula yaabban yahay, iyada oo colaad ba'ani ay geyiga ka aloosan tahay, in Reer Buuhoodle qaar dagaal ku jiro, qaar kalena uu nabad isaga dangiigo! Wuxuu kaloo la yaabban yahay ragga qaylo-geyska Reer Cali-geri loogu diraa siday gacmo maran ugala soo noqdaan ee aanay wax hiil ah uga soo helin. Wuxuu garan la' yahay waxa ay sidaas u yeelanayaan, iyaga oo is-og inay yihiin qolo, had iyo jeer, colaad ku jirta oo dadka ku gardarroota, hadhowna tolka intiisa kale taageeradiisa u baahata! Dooddaas waxa uu markhaati uga dhigayaa Dhuyac-belo iyo Dhul-u-dheer¹⁰⁵⁰ oo iyaga Reer Cali-geri ah dartood ay Dhulbahante iyo Majeerteen foodda isku dareen, rag badani ay isaga dhinteen, Hartina uu ku kala go'ay. Wuxuu ugu abaal-sheeganayaa, iyada oo aan cidina ku dirqiyin, sidii degdegga ahayd ee iyaga Reer Hagar ahi ay goobihii dagaalladaas ugu garab-joogsadeen, ulana dhinteen.

Markaas ayuu si tiiraanyo leh wuxuu uga cabanayaa, iyaga oo Reer Hawd ahi, dagaallada ay ku jiraan sida ay hiilka ugu la' yihiin ee ay ugu baabba'een ka dib markii Daarood iyo Dhulbahante intiisa kaleba ay garabkooda ka baxeen. Hase ahaatee, wuxuu ku laab-qabow yahay in haatan colaadihii la nacay, kol aan fogeynna iyaga iyo 'Iiddoor' ay nabdi doonaan, inta ka horraysana uu, keli ahaan, isagu sutida u hayn doono.

Ugu dambaysta, wuxuu Reer Cali-geri ugu dardaarwerinayaa inaysan hiilkiisa u soo hanqal-taagin, berri markay rag ka laayaan Majeerteen oo ay is-ood-xigaan, dabadeedna ay degaanka uga soo qaxaan! Axmed Cali-dhuux iyo odayaasha kale ee ay isku qolada yihiin ayuu hadalka wuxuu ugu soo gebaggabeynayaa waxa ay maanta kula kaceeni inuu yahay xeer ay iyagu qoreen oo isla isaga uun berri lagula dhaqmi doono, ayna tahay inay u dul-yeeshaan wixii ka soo gaara! Wuxuu yiri:

¹⁰⁵⁰ Taariikhda iyo gabayada la xiriira goobaha Dhuyac-belo iyo Dhul-u-dheer ugu noqo qaybta 2d ee buuggan.

1. Axmedow qasdiga maanta gabay igu qahaaraaya
2. Aan adiga kuu qori-sudhaye kaaga dhigay qaaska
3. Aan kuu qardoofayn hayaa waa qorshahan yaale!
4. Iyaduu qiyaame u eg yahay qaabka dhacay maanta
5. Ay dunidu qiilqiil tahaan dhimasho qoodeystay
6. Buuhoodle qaar inuu hurdaa waa qisiyo yaabe!
7. Haddaan weliba kuu sii qalqalo qaladka ii muuqda
8. Qoyskiinnu waa midaan fidmaba ka qatanaanayne
9. Qabkaaguna ka weyn buur kastoo qaaraddeenna ahe
10. Ku qammaartay Reer-Gorodna¹⁰⁵¹ subax qaamudkood galaye
11. Qarka laamigay wadhan yihiin waana qarad-sooce!
12. Qoor¹⁰⁵² baadna taal waxaad xigtaa nimanki qooqnaaye¹⁰⁵³;
13. Wax badanaan qasiray naafto aan kugu qasaareeyey
14. Weli qiiro kaagama warramin qoon la soo diraye
15. Waad ku qososhaa gaariyada qaylo-doonka ahe!
16. Dadku wuxuu qabaa adiyoo Dhuux¹⁰⁵⁴ inay qataareene;
17. Isagoo qadyaddeenna guud qurux la doonaaya
18. Markuu Xaajigii¹⁰⁵⁵ 'qaata' yidhi waad ku qadafteene!
19. Waagii Harti is-qoonsadaye¹⁰⁵⁶ 'qaday' du yeedhaysey

¹⁰⁵¹ 1984kii ayaa rag Habarjeelo ahi waxay jifada Axmed Cali-dhuux (Reer Cali-geri, Reer Gorod) ka dhaceen baabuur uu lahaa nin la oran jirey Dhuux Afcad. Maalintaas ayuu Axmed wuxuu go'aamiyey gaarigaas inay xoog ku soo dhacsadaan. Dabadeedna isaga oo aan si wanaagsan ugu tabaabulshaysan, jilibbada kale ee Reer Buuhoodlena aan u qaylo-dhaansan ayuu diray ciidan yar oo ka kooban dhallinyaro isku jifo ah oo wada Reer-Gorod ah. Dhallinyaradaasi waxay bartanka uga dhacday ciidan faro weyn oo Habarjeco ah, ka dibna si xun ayaa loo laayey. Waxaa laga diley 13 nin, tiro aan yaraynna waa laga dhaawacay! Dhacdadaas ayuu Aadan-carab ku haaraamayaa Ina-Cali-dhuux.

¹⁰⁵² Qoor: dhinac; gees.

¹⁰⁵³ Nimankii qooqnaa: wuxuu ula jeedaa Majeerteen, Cumar Maxamuud.

¹⁰⁵⁴ Dhuux: Dhuux Maxamad Kooreeye (Dhulbahante, Reer Cali-geri).

¹⁰⁵⁵ Xaajigii: Xaaji Maxamuud Aw-Muuse (Dhulbahante, Reer Cali-geri).

¹⁰⁵⁶ Waagii Harti is-qoonsaday: wuxuu ula dan leeyahay dagaalladii iyaga iyo Majeerteen ka dhex-dhacay dhammaadkii 1900 iyo kontonnadii. Arag qaybta labaad ee buuggan.

20. Xaggiinnay qulquladdii ka timid laysku qaaddacaye
21. Misana qaan-ka-yaab iyo ma jirin qoliyo sheegsheege
22. Waa taan qaroomayn jiraye kaala qayb-galaye
23. Laymana qafaaline tolnimo waa wax qaaliya e
24. Qabuurihii xeryaha labada reer qof isma dheeraane!

25. Daarood na wada quudhsayoo waannu ka qallayne
26. Haddii xeer qadiimiya la dhigay way qancinayaaye
27. Ilaa qaranka hiilkooda waa u qawadeynaaye
28. Qayaad¹⁰⁵⁷ iyo la waa gobollo¹⁰⁵⁸ ay wada qadhaabtaane
29. Nimankaan qaliifaye boqraan qoofkanba ogeyne¹⁰⁵⁹
30. Qusuusida go'daan weli tacsina laygu qaabbiline
31. Malaa Qaranroo uun bay dagaal kaga qaraareene¹⁰⁶⁰!

32. Reer Xamar¹⁰⁶¹ qamaamahan Isaaq kama qarsoonayne
33. Kuwa qalabka soo iibiyiyo quudka lagu duulo
34. Qolka xiga kan jiifaa ma garan 'qaafilyahow toose!'

35. Meeshiyo qurbaha dayradaa quusataan ahaye
36. Qareen-laawe¹⁰⁶² waa Ararsame¹⁰⁶³ iyo Qaalidkaa lumaye
37. Waa kaa guryihi qawsadaan¹⁰⁶⁴ qaydey Samakaabe
38. Qabuuraha Yaxyee naga bataan ka qandhanaayaaye
39. Barkadba waa ka qalalaasihii qaaxadow galaye

¹⁰⁵⁷ Qayaad: Cabdi Garaad. Qolo Dhulbahante ka mid ah. Arag jaantuska 3d.

¹⁰⁵⁸ Gobollo ay wada qadhaabtaan: wuxuu ula dan leeyahay Dhulbahante, gaar ahaan Ugaasyada (Xasan Ugaas, Xaamud Ugaas, Maxamuud Ugaas ...). Arag jaantuska 3d.

¹⁰⁵⁹ Nimankaan qaliifay ee aan boqray: wuxuu ula jeedaa Dhulbahante, Bah-Ararsame.

¹⁰⁶⁰ Kaga qaraareen: kaga kaaftoomaan. Markaas ka hor dagaal Qaranroo ka dhacay ayaa ciidan Itoobiya leedahay iyo Snm la socotaayi ay rag badan Bah-Ararsame kaga laayeen.

¹⁰⁶¹ Reer Xamar: wuxuu ula jeedaa Dhulbahantaha magaalo-madaxda Xamar deggan.

¹⁰⁶² Qareen-laawe: hiil-laawe.

¹⁰⁶³ Ararsame: dhawr jilib oo ka mid ah Dhulbahante-Hawd. Arag sharaxa 335d iyo jaantusyada 3d & 4d.

¹⁰⁶⁴ Qawsadaan: haawadaan.

40. Mana qoomamayn geerida ay nala qudh-waayeene¹⁰⁶⁵
41. Geeltoosiyuhu kamaba qado qaafadii Hagare¹⁰⁶⁶!;

42. Markii meydka ayda iska quban qarashba loo waayey
43. 'Qob'taasuu tukuhu nagu hayaa looma qodo aase
44. Waraabaha qanbiyayee intaas nagu qadeynaaya
45. Qoomiyad xigaal uma hayee hay quwaaxsado e!

46. Maruun buu qaboobiye Galbeed qiiqan demi waayey
47. Haw qaadan weligii inuu qabarku¹⁰⁶⁷ oognaane
48. Durba laga qasow¹⁰⁶⁸ saanaddiyo qaraxaddeediye
49. Ildoor berray wada qaxweyn qaawanaa hadhayee¹⁰⁶⁹
50. Annagoo qayili baad arki oo lays qaraabsadaye
51. Imminkana intay qudhinayaan wow quturayaaye!

52. Qaraar bay de jaan dawladihu amase qeynuune
53. Qaadhaan-wadaag iyo in ficil kula qalloocnaaday
54. Qoraal aad dhigtiyo kaasi waa qalin cas oo yaale!
55. Waxaan ahay qaryaan lagu yaqaan qob iyo saadaale
56. Nabsi aan qadayn baa wallee qoorta kuu sudhane
57. Cashuun bay is – qooraansataa qoodha wada taale

58. Majeerteen dhaqsaad 'qadh' uga siin¹⁰⁷⁰ waadna soo qaxiye
59. Quwad kaa laxaad badan cashada lagugu quulquulo
60. Qamuunyo iska eeg taladu way kugu qadhaadhaane!

¹⁰⁶⁵ Nala qudh-waayeen: nala dhinteen.

¹⁰⁶⁶ Qaafadii Hagar: raggii waaweynaa ee madaxda Reer Hagar ahaa.

¹⁰⁶⁷ Qabar (khabar): colaad & dagaal.

¹⁰⁶⁸ Durba laga qasow: durba la nac.

¹⁰⁶⁹ Qaawanaha hadhay: agoonta dagaallada ka bedbaaddey ee haatan silicsan.

¹⁰⁷⁰ Majeerteen dhaqsaad 'qadh' uga siin: berri ayaad rag ka layn doontaa, dabadeedna, adiga oo hiil-doon ah, ayaad ii iman doontaa!

Gabayaaga & maansadiisii 1900 iyo sagaashannadii

Sannadkii 1991kii markii ay salka dhulka ku dhufatay xukuumaddii iyo dawladdii soomaaliyeed ee madaxweyne Maxamad Siyaad Barre uu madaxda ka ahaa, Aadan-carab da'diisu waxay ahayd 74 jir. Da'daas oo kale haddii ay odayada soomaalidu gaaraan, waxay isu diyaariyaan maalinta dhimashadooda. Talo kooban mooyee, sheekadoodu way yaraataa, waxayna ku mintidaan ubbada weesada iyo tusbaxu inay mar walba u dhow yihiin. Tabardarro xagga oogada ah ayaa la soo derista, kolkaasna waxay ka wahsadaan sodcaal oo dhan. Madlaha lagu xaajoodo iyo goobihii ay ka garniqi jireen ayaa laga waayaa. Waxaa ku yaraada xiisaha nolosha, waxaana ku bata xusuusta wixii ay soo mareen, taas oo iyada qudheedu marka dambe gabaabsi ku noqota. Aalaaba, hawsha qoyska waxay u daayaan wiilal iyo walaalo, kuwa tolkana waxay ku halleeyaan ragga garmadowda ah ee xoog iyo fahmoba iyaga ku dhaama.

In kastoo uu da'daas gaarey, haddana dhaqankii hore ee gabayaaga waxba iskama beddalín. Tan iyo dhalinyaranimadii tabtii mar walba lagu yiqiin, wuxuu si firfircoon uga dhex-muuqday nolosha siyaasadeed iyo midda bulsho ee heer qaran iyo heer tolba. Dhacdooyinkii foosha xumaa ee 1991-'92kii dalka ka dhacay, gaar ahaan koonfurta ma ahayn qaar si fudud ku dhaafay. Waxaa muuqata si feeyig inuu dhacdooyinkaas ula socdey, indhahana ugu hayey; isaga oo markii dambe aragtidiisa si wacan maanso qurux badan ugu taariikheeyey.

Sidoo kale, wuxuu gabayada xilligan ku soo qaadayaa arrimo Reer Buuhoodle si guud ahaaneed ula soo gudboonaadey iyo qaar si gaar ah saamayn ugu lahaa nolosha jilib-hoosaadka uu ka dhashay ee uu muddada dheer qareenka u ahaa.

55. Diida ama yeela: ka-hortagga ururkii Al-Itixaad

Sannadkii 1991kii markii ay Dawladdii Soomaalidu ku burburtay gacmaha jabhadihii qabiil-qabiilka ku dhisnaa ayaa waxaa iyana meesha ka baxday awooddii dhexe ee maamulka dalka hoggaamin lahayd, wadajirkiisana dhawri lahayd. Markaas ayuu tol waliba iskiis *qarannimo* u sheegtay; isaga oo goostay gobolkii ama gobolladii, hidde ahaan, uu degi jirey.

Taas ka sokow, waxaa iyaguna abuurmay amaba soo fuf-baxay ururro awel hore si qarsoodi ah u jirey oo xukuumaddii jirtey aanay u oggolaan jirin inay hawlaha siyaasadda ka qayb-galaan. Ururradaas oo ahaa kuwo diineed waxaa ka mid ahaa kii la baxay *Al-Itixaad Al-Islaami* oo isla markii ay dawladdii meesha ka baxdayba isa soo taagey, isuna qalabeeyey inuu buuxiyo, siyaasad iyo maamul ahaanba, xukuumaddii dhacday halkii ay bannaysay.

Si uu qorshahaasi ugu meel-maray ayay xubnaha ururkaasi waxay siyaasad ka dhigteen, iskuna hawleen inay dhalinyaro badan fekerkooda gelinsiiyaan, isla markaasna ay la wareegaan maamulka degmooyinka iyo gobollada dalka oo dhan. Sidoo kale, dedaalkaas waxaa isna garab-socdey hub-urursi xoog leh iyo tababarro xagga dagaalka ah oo ay u bilaabeen dhalinyaradii shaqada iyo waxbarashadaba seegtay ee markii ay dawladdii burburtay cidla'da ku soo dhacday. Waxaa sidaasna ku abuurmay garab ciidan oo uu ururku yeeshay; kaas oo mararka qaarkood kaba xoog badnaa jabhadihii hoggaanka dalka ku halgamaayey ee 1991kii ka hor jirey ama ka dibba ay tolalka soomaalidu dhiste. Waxaase hubaal ah inaan taasi sina ugu suuraggashay haddii aanay jirin kaalmadii dhaqaale ee ay dibedda ka heli jireen; gaar ahaan dalalka Khaliijka Carbeed iyo ururradooda samafalka ah ee maamullada asal-raaca ahi ay mayalka u hayeen.

Si kastaba ha ahaatee, maalmihii wanaagsanaa ee ururku ma sii dheeraan, waxaana ugu wacnaa sababo dhawr ah. Sababta koowaad: markay qarsan waayeen inay xukun-doon yihiin ayay foodda isdareen

jabhadihii qabiil-qabiilka ku dhisnaa ee iyaga qudhoodu, kursi-jacayl awgiis, dalkaba u dumiyeey! Sannadkii 1991kiiba waxay dagaallo hubaysan isaga hor-yimaadeen, maamulkana kula dirireen Jabhadihii kala qabsaday gobollada kala ah Jubbada Hoose, Shabeellada Hoose, Mudug, Nugaal iyo Bari intaba. Nasibdarro, dhallinyaro aad u faro badan oo magaca ururka lagu soo dagaal-geliyey ayaa goobahaas lagu laayey ama lagu dhaawacay; iyaga oo aad uga fog degaammadii ay xigtadoodu ku noolayd.

Jabkaasi wuxuu ururka u soo jiidey kala-carar iyo jaho-wareer la soo gudboonaadey xubnihii ka tirsanaa; madax iyo manjoba. Hase ahaatee, muddo gaaban ka dib ayay ku guuleysteen in badan oo ka mid ahi inay dib isu soo urursato, qorshihii hore ee u degsanaana ay fulintiisa ku adkaysato. Gobolka Gedo ayay ka heleen goobo aan cidina ku haysan oo, ciidan iyo dhaqaale la'aan dartood, jabhaddii 'Snf' tu¹⁰⁷¹ aanay kula loollami karin, uguna beer-dhigi karin. Sidaas awgeed, meel kasta dhulka soomaalidu degto ha ka joogeene, magaalada Luuq ayaa waxay u noqotay, xarun ay xubnaha Itixaadku ku kulmaan, kuna ciidan-urursadaan. Magaaladaas iyo qaar kale oo gacantooda ku dhacayba waxay ka sameeyeen maamul digo kulul oo *maamul- islaameed* ay ku sheegeen, dadweynaha gobolkuse uu aad u sharaystay.

Sababta labaadina waxay ahayd, Luuq iyo meelo kale oo degaankaas ka tirsan oo ay ka fureen xeryo lagu tabobbari jirey dhallinyaro ururka ka mid ah, hase ahaatee u dhalatay gobollada Soomaali-Galbeed ee ay Itoobiya gumeysato. Dhallinyaradaas iyo qaar kale oo lagu daray ayaa marar badan soohdin-beenaadda ka gudbi jirtey, gudaha gobolladaasna ciidammada Xabashida ku weerari jirtey. Taasina waxay dhab uga caraysiisay dawladda Itoobiya oo si kama-dambays ah u go'aansatay inay ururkaas xididdada u siibto. Iyada oo iskaashi iyo taakuloba ka helaya jabhadda Snf oo, sidaan soo sheegnay, uu Itixaadku maamulka gobolka ka faro-maroojiyey ayay 1996kii-'98kii waxay weerar cirka iyo dhulkaba ah ku qaadday magaaloooyinka Luuq iyo Beled-xaawo. Nasiibdarro, tarab-tarab waxaa halkaas loogu laayey dhallinyaro ay tiradoodu boqollaal dhan

¹⁰⁷¹ Snf: jabhad ka mid ah kuwii ay tolalka soomaalidu samaysteen ka dib markii xukuumaddii Soomaaliya ay burburtay. Waxay ahayd *jabhad Marreexaan*.

tahay oo, soomaalinnimada ka sokow, u badnaa qaar isku degaan iyo isku qoloba ahaa. Hase ahaatee, waxaa layaab leh, mid qurana allaha ka dhigee, askari ciidanka Itoobiya ka tirsani inaanu halkaas ku dhiman!!

Yeelkeede, Gedo iyo wixii ka dhacay intaynu taariikhda u deyno aan u noqonno bartamihii 1991kii iyo degmada Buuhoodle. Qaybaha kale ee dalka ayay la mid noqotay. Jaho-wareerka iyo maamul la'aantaba waxay la qabtaa gobollada iyo degaammada kale. Maalin walba waxaa loo dheg-taagayaa dagaallada lagu ba'ay ee bartamaha iyo koonfurta ka aloosan, dagaal-oogeyaashuna ay isku biyo-dhiijinayaan.

Xaaladahaas iyada oo lagu sugan yahay ayaa mar qura waxaa Buuhoodle ku soo kordhay dhallinyaro degaanka u dhalatay oo inahelbel miiran ay bulshadu u garanayso. Waxay ahaayeen dhallinyaro degaanka ka tirsan, hase ahaatee aan fikrad iyo qorsheba la wadaagin. Waxay ka tirsan yihiin ururka Al-Itixaad oo, sidaan so sheegnay, ku hawllanaa sidii uu ku buuxin lahaa kaalinta bannaanaatay markii xukuumaddii soomaaliyeed godka dheer lagu habsaday!

Dhallinyaradaas oo qayb ka ahayd kooxo uu ururku u kala diray degaammadii ay u dhasheen waxay wada-xaajood la bilaabeen odayaashii magaalada iyo qof alla qofkii magac leh amaba ay islaahaayeen bulshada ayuu saamayn ku yeelan karaa. Codsigoodu wuxuu ku salaysnaa in maamulka degmada iyaga lagu aammino. Taas haddii loo oggolaadana waxay ku ballan-qaadeen maamul shareecada islaanka ka shidaal-qaadan doona, garsoor caddaalad ku salaysan iyo nabad dadweynuhu uu ku seexo. Dhinaca kale, waxay bulshada degmadu ogaatey qorshaha mustaqbalka ee dhallinyarada *wadaaddada* ah inuu ku jiro dagaal lagu qaado Itoobiya oo gumeysata dal iyo dad soomaali ah, mar walbana si fool xun ula dhaqanta ummadaha muslinka ah ee taliskeeda ku hoos-nool. Arrintaas iyada ah odayaashii Reer Buuhoodle ee loola yimid ayuu Aadan-carab ka mid ahaa; jawaab iyo wixii ay la ahaydna wuxuu, si faahfaahsan, ugu sheegay gabaygan aannu kol dhow soo bandhigi doonno.

Haddii la soo koobo, jawaabtiisu waa diidmo qayaxan iyo 'maya' aan caato ahayn, hase ahaatee uu sababo u yeelay. Sababta koowaad

wuxuu ka dhigay waayo-aragnimada xanuunka badan ee, hadday Dhulbahante yihiin, waaxdii hore ee qarnigii 20d ay ka soo mareen raacistii aan kala-harka lahayn ee Sayid Maxamad iyo jahaadkiisii caanka ahaa. Dagaalladaas oo uu rumaysan yahay in qoladiisa lagu dagay ayuu wax ka saarayaa jabka ku dhacay ee ilaa maanta ay doogtiisii ka muuqato. Si gaar ah wuxuu u xusayaa 'ol'oleyaashii wadaadku' barakacii ay u soo jiideen markii Sanaag, Cayn iyo Nugaal oo ay iyagu lahaan jireen si fudud looga dhaxal-wareejiyey.

In kastoo ba'a tolkiis la soo gudboonaadey uu Sayidka u eersanaayo, haddana isla arrintaas qudheeda ayuu u haystaa ciqaab xagga Eebbe looga keenay oo ay ku galabsadeen, wadaadka ka hor, wixii ay uunka ku fali jireen iyo, markay ka wada adkaadeen, sidii aanay derisyadooda ugu turi jirin! Weliba wuxuu qabaa dembiyadii ay galeen Eebbe-weyne inuu qaarkood ka dhaafay! Sidaas darteed, wuxuu Reer Buuhoodle kula talinayaa inaysan arrinta fududaysan oo wiilasha jabkooda ugu yeeraaya ay dhegaha ka furaystaan, waxna ay ku qaataan casharkii hore ee ay Daraawiish ku soo mareen.

Sababta labaad wuxuu iyana kaga hadlayaa jahaadka dhallinyarada Itixaadku ay qoladooda ugu yeerayso oo uu ku tilmaamayo, iyaga Dhulbahante ahi, mid aysan waqtigan ku degdegi karin; marba kii hore diifihii ka soo gaarey haddii ay weli ku yaalliin. Af buuxa ayaad mooddaa inuu ku leeyahay: "Annaguna dagaal iyo jahaad hor leh diyaar uma noqon karno, ilaa carab iyo muslinka kaleba ay waajibkooda gartaan, una hiilliyaan dalka Ciraaq oo, dharaar walba, ay gaaladu afarta dhinac ka garaacayso!" Dulucda dooddiisu waxay tahay Dhulbahante inaan gorodda loo gelin jahaad aan soomaali iyo muslin kale toonihi kula jirin, lana wada guddoonsan!

Ugu dambaysta, odayaasha degaanka qaarkood oo malaha codsiga dhallinyarada u nugaal ayuu si canaani ku jirto wuxuu ugu soo jeedinayaa arrinta hor taal inay go'aan ka yeeshaan. Inay inammadaas yaryar tashigooda ku raacaan oo iska dabo-galaan amaba ay 'maya' ku yiraahdaan. Wuxuu yiri:

1. Markaan daayey anigoo da'dana gabay dembaabkiisa
2. Duruufaha dhashaa igu qasbaye uma dan-yeeshene
3. Caawana dareenkayga culus aan dadka u sheego:

4. In wadaad dikriyayaa¹⁰⁷² mar hore duub cad nagu jookhay
5. Uu nagu daraafsaday¹⁰⁷³ 'jannaa dagane ii raaca'
6. Oo aan Daraawiish ahaa diintan lagu xeelay
7. Uu nagu danbaabidhay markuu derejo weyn gaadhey
8. Waa waxaan la dabandeebayo iyo diifta igu taale
9. Waa waxay dalkayga u arkeen tobanka duullaane
10. Waa waxay u soo wada durkeen derisyadaydiye
11. Waa waxay Nugaal¹⁰⁷⁴ nimanka degey igu dangaysteene
12. Waa waxa dar-ceel iga kacshiyo dixida Caymeede¹⁰⁷⁵
13. Waa waxa Sanaag¹⁰⁷⁶ looga diray duudda Maxamuude¹⁰⁷⁷!
14. Derbi xero ah deyr iyo xidhmiyo daaq la kala ooday
15. Waa waxaanay dooxooyinkii ugu daldhoonayne¹⁰⁷⁸
16. Waa waxa Dannood¹⁰⁷⁹ iyo i baray Doollo iyo Ciide
17. Markaan dumiyeey calankaan dejiyo dawladnimadayda¹⁰⁸⁰
18. Waa waxay dadku u leeyihiin 'dabo-xidhkii¹⁰⁸¹ meeye?!'

19. Dembuu galay hadduu Eebbahay duugo qoon jiraye
20. Duufaanno adag baa na maray oo dabaylo lehe

¹⁰⁷² Wadaad dikriyaya: wuxuu ula jeedaa Sayid Maxamad Cabdille Xasan.

¹⁰⁷³ Daraafsi: eray asalkiisu af-ingiriis yahay oo loola jeedo ciidan-qoris (drafting).

¹⁰⁷⁴ Nugaal: degaan ballaaran oo xoolo-daaqeen ah, togagna leh. Arag sharaxa 208d.

¹⁰⁷⁵ Cayn: degaan ballaaran oo xoolo-daaqeen ah. Arag sharaxa 51d.

¹⁰⁷⁶ Sanaag: dhul ku yaal waqooyi-bari Soomaaliya. Sannadihii toddobaatannadii ayaa waxaa magac looga dhigay gobollada dalka midkood, waxaana xarun u ah Ceeriggaabo.

¹⁰⁷⁷ Maxamuud: wuxuu u jeedaa qolada la yiraahdo Maxamuud Garaad oo Dhulbahante ah. Arag jaantuska 3d.

¹⁰⁷⁸ Ugu daldhoonayn: ugu raaxaysanayn.

¹⁰⁷⁹ Dannood: Haro weyn oo ka tirsan harooyinka Doollood sida Wardheer & Walwaal.

¹⁰⁸⁰ Calankaan dejeey iyo dawladnimadayda: wuxuu ula jeedaa boqortooyada Dhulbahante ee soo taxnayd laga soo bilaabo Garaad Shirshoore; taasoo, siduu qabo, ay uga tanaasuleen Sayid Maxamad markii ay Daraawiish noqdeen!.

¹⁰⁸¹ Dabo-xidh: xarig yar oo lagu dheereeyo dawliska ceelka lagu shubo marka uu gaabto. Wuxuu u jeedaa Dhulbahante inuu Daraawiish ku jabay, dabadeedna iniba meel gaar ah ay qolo kale ciidan ugu tahay!

21. Wixii faras dushii uumiyaha lagaga door-qaatay
22. Rabbi nama dulmine yaa tolkay loogu daw-galaye
23. Malaa weliba qaar nalaga daa deynna waa hadhaye¹⁰⁸²!

24. Maantana kuwaa damac watiyo dabargo'eenniiye
25. Dersina waa marteen idinku filan daa'inkiin abade
26. Mar baa lays dagaa waase ceeb haba digtoonaane
27. Alla doqonsanaa raaskayagu sow ma dabin-dhuudo?!

28. Afartaa diktoor Aadan baa daabacoo qoraye
29. Haddaydaan damiin wada ahayn waa digniin runa e
30. Waayeelna dacalsaar¹⁰⁸³ yar baa doojiyoo gala e
31. Bal dardarankaygaasi yuu dalag idiin dhaafin;
32. Marse haddii gu' doorihi curtoo dirirradii gaadhey
33. Hadba darar inuu soo ceshaa waa dabecadiye
34. Anna kama diyado maanso aan kicinnin daadxoore
35. Bal aan weliba daaldaasho waa daaqsin dheerahaye:

36. 'Dabkan soo gal dooyiyo rogaal daafac iyo weerar'
37. Waa waxaan Dariiqo¹⁰⁸⁴ ugu lumay aan ku daaddumaye
38. Hadba dunida waax ama intuu yahay degaankeennu
39. Laftan diirri waa taayadee dibedda uun taale
40. Dugaaggii dhulkiyo haadba waa naga durduurteene
41. Dangaraaradii baan qabaa oo ma daal-tirane
42. Dibindaabyo adigoo nastaad kaga dawowdaaye!

43. Jeeruu islaanba u darbado inuu dagaal qaado
44. Oo ay ka diiraan Ciraaq¹⁰⁸⁵ daqarradii gaadhey
45. Oo carab danniga iigu jira layga dacar-faalo

¹⁰⁸² Tuducan wuxuu uga jeedaa Dhulbahante jabka u dambeeyey inuu uga yimid xagga nabsiga; iyada oo laga goynaayo wixii ay uunka horay ugu geysteen.

¹⁰⁸³ Dacalsaar: wax yar.

¹⁰⁸⁴ Dariiqo: magac kale oo loo yiqiin xaruntii Daraawiishta. Arag sharaxa 511d.

¹⁰⁸⁵ Ciraaq: dal carbeed. Wuxuu halkan ku xusuusanayaa sannadkii '91kii dagaalkii uu Maraykanku hormuudka ka ahaa ee lagu qaaday dalka Ciraaq; markaas oo uu dareensan yahay inaan muslimiintu u hiilin, jahaadna aanay ugu soo gurman.

46. Oo daawo gaalo iyo la dhigo deris-wanaaggeeda
47. 'Durba celi jahaad'¹⁰⁸⁶, dhegahayagu uma daloolaane
48. Rag baa dihin dakaannaye hadday daafad u hayaane!

49. Kuwo caano lagu daadiyiyo duqowda oo joogta
50. Hadba wiil yaroo daadufihi¹⁰⁸⁷ haydin duufsado e
51. Inammadan inaad dabo-gashaan idinka doonaaya
52. Intaad talada door-doorataan diida ama yeela!

56. Iyagaan kalluun dabi aqoon: deyn maqan & deero-sabid

Jabhadihii hubaysnaa ee sannadihii 1900 iyo siddeetannadii dalka dibeddiisa kolba mid lagaga dhawaaqi jirey waxaa caddaatay inay ka fogaayeen qodobbadii ay ku tixi jireen barnaamijyadii siyaasadeed ee ay ku andacoon jireen inay daraaddood u abuurmeen. Tu' waliba waxay dadweynaha ku beer-dulucsan jirtey inay u xusul-duubayso nolol siyaasadeed oo dimoqraadiyaddu ay saldhig u tahay, ayna ku dedaali doonto sidii loogu tallaabsan lahaa horummar laga gaaro dhinacyada dhaqaalaha iyo bulshada; iyada oo la ilaalinaayo wadajirka ummadda iyo dhammaanshaha dhulka jamhuuriyadda.

Dabayaaqadii 1990kii iyo wixii ka dambeeyey ayay caddaatay dagaal-oogeyaashii jabhadahaas hoggaanka u qabtay in aan dimoqraadiyad iyo horummar toonihi aysan maankooda ku jirin. Jabhad waliba waxay ku dhammaatay sidii ay ku bilaabatay. Sidii annu meelo hore ku soo xusnay, qabiil-qabiil ayaa lagu dhisay, mid walibana qabiil gaar ah ayay astaan hafaryo ah u ahayd. Sidoo kale, waxaa mid walba calanka u sidey, qaarkoodna weli u sida dagaal-ooge ku andacoonaya tolka uu ka dhashay danihiisa inuu u taagan yahay; taasoo iyadana ay waayuhu muujiyeen dood aan waxba ka jirin inay tahay.

¹⁰⁸⁶ 'Durba celi jahaad': wuxuu ula jeedaa: 'haddaan Dhulbahante nahay kol dhow ayaannu ka soo baxnay jahaadkii Daraawiishta, sidaas darteed haddeer mid cusub ma geli karayno, diyaarna uma nihiin!.'

¹⁰⁸⁷ Daaduf: qof aan waxba haysan oo iska wareegaya; cayr; qawle.

Bilawgii 1991kii, dawladnimadii iyo qarannimadiiba markii ay ka faro-xasheen ayay jabhad waliba ku dedaashey sidii ay talada dalka iyadu keligeed ula wareegi lahayd, kuwo kalena ay uga hor-joogsan lahayd. Kolkii ay kala adkaan waayeen, degmo-degmo iyo gobol-gobol ayay dalkii u kala googgooyeen; iyada oo dagaal-ooge waliba uu degaan gaar ah hub iyo ciidan la hor-istaagay, ummadda inteedii kalena ka sheegtay. Haddana waxay sii ribbatay madxbannaanidii dalka markii ay gorgortan geliyeen oo 1960kii jamhuuriyaddii soomaalida u dhalatay ay aayaheeda dagaal-oogeyaashu u gacan-geliyeen Itoobiya oo muddo 5 qarni ka badan ahayd cadowga taariikhiga ah ee ummadda!

Si kastaba ha ahaatee, 1991kii ayay jabhadihii soomaalidu waxay si caddaan ah isugu rogeen isbahysiyo tol-tol lagu dhisay oo dagaallo joogto ah ugu jira sidii ay u kala qabsan lahaayeen gobollo iyo degaammo dalka ku kala baahsan. Dagaalladaas oo kuwii ugu ba'naa ay Xamar iyo Kismaayo ka dhaceen sannadihii '91kii iyo '92kii waxay dhex-mareen Daarood iyo Hawiye oo kala lahaa jabhado, sidaan soo sheegnay, mid walba dhawr qolo ay isku bahaysatay sida Usc, Sssdf, Snf, Spm, iwm. Spm oo 'jabhad Ogaadeen' ahayd, isbahaysiyadii sidaas ku dhismay iyadu way ka duwanayd. Halkii ay Daaroodka ka raaci lahayd, waxay ku biirtay isbahaysigii Hawiye ee 'Usc'du ay hoggaaminaysey; taas oo loo malayn karo inay ugu wacnayd xiriirkii dhowaa ee madaxda labada jabhaddood ka dhexeeyey. Wixii ay doonto sababtu ha ahaatee, waxay noqotay tallaabo isbahaysigii Daaroodku uu qaadan kari waayey oo ay in badan Ogaadeenka ku haaraameen, kulana colloobeen.

Dabadeed, bishii Abriil 1992kii ayaa isbahaysigii 'Usc'da oo Spm ay ku xooggan tahay wuxuu weerar ballaaran ku soo qaaday dhawr gobol oo ku yaal koofurta iyo koofur-galbeed Soomaaliya oo markaas ay qabaa'ilka Daaroodku sheeganayeen, gacantana ku hayeen. Gobolladaas oo Jubbada Hoose ay ku jirtey waxaa lagaga adkaaday qolyihii Daaroodka, waxayna ku wareegtay isbahaysigii Xamar kaga soo duuley.

Maalmo kooban ka dibna waxaa Kismaayo lagu laayey dad rayad ah oo ka tirsan Daarood, gaar ahaan Harti iyo Marreexaan; kuwaas oo doortay, cid kasta ha u gacan-gashee, in aanay magaalada ka qaxin.

Isla kolkii la maqlayba, falalkaas waxay Daaroodku si gaar ah ugu eedeeyeen Ogaadeen iyo jabhaddoodii 'Spm'ta oo markiiba maamulka degmadu iyaga u gacan-galay, 'Usc'duna ay uga dambaysey.

Aadan-carab oo Buuhoodle ku sugan ayuu warkani u tegey; kolkaas buu aad uga carooday. Isaga oo awelba ka xumaa Ogaadeen inuu Usc la bahoobey ayaa waxaa haddana uga sii daray *dalkoodii* laga dhaxal-wareejiyey iyo dalkii lagula kacay Hartigii Kismaayo lagaga adkaaday intoodii magaalada ku hadhay. Maalintaas ayuu tiriyeey gabaygan ay muuqato isaga oo aad u dhirifsan inuu tiriyeey; kaas oo uu kaga hadlayo, guud ahaan, '91kii dagaalladii Hawiyaha iyo Daaroodka Xamar ku dhex-maray, gaar ahaanna kaalinta, sida uu qabo, ceebaysan ee Ogaadeenku kaga jirey!

Marka hore, qolada uu ka dhashay (Dhulbahante) ayuu, si dadban, dagaalyahannimo ugu ammaanayaa, isaga oo isla markaas Daaroodka kalena kaga cabanaya hiil la'aan tan iyo waayo hore soo taxnayd. Laba tusaale ayuu hiil la'aantaas, markhaati ahaan, ugu soo qaadanayaa:

1. Tusaalaha koowaadi waa dabayaaqadii 1920kii markii Ingiriiska iyo ciidammadii soomaalida ee uu watey ay Daraawiishta ku gumaadayeen xarumihii ay ku lahaan jireen Sanaag iyo Nugaal sida Midhashi, Taleex iyo dooxada Bixin iyo Wow ee Garoowe u dhow. Waxyeelladii ugu darrayd ciddii ay jabkii Daraawiisheed ka soo gaadhey waxay ahayd Dhulbahante oo boqolkiiba sagaashan (90%) ama ka badan iyagu ahaa ciidammadii Sayid Maxamad. Gabayaagu isaga oo taas gocanaaya ayuu Daaroodka kale wuxuu ku eedaynayaa maalin-baastaas, wax gacan ah, in ay u soo fidin waayeen;

2. Tusaalaha labaadina wuxuu ahaa bilawgii 1991kii markii Hawiye iyo Daarood ay gudaha Xamar ku dagaallameen ee iyaga Dhulbahante ahi ay isku urursadeen waqooyiga magaalada goob ku taal; halkaasna ay dhawr jeer ciidankii 'Usc'da foodda isku dareen. Wuxuu gabayaagu qabaa maalintaasna in dirirtii lagu keliyeeyey oo Daaroodka kale ay ku fiirsadeen ama durbadiiba inta lagu biyo-keenay ay si fudud lafahooda ula baxsadeen.

Hiil la'aantaas markuu ka cawdo ayuu u gudbayaa ujeeddadii dhabta ahayd ee uu gabaygaba ka lahaa; taas oo ah canbaarayn dhirif weyni

ku saynsaaban yahay oo uu dusha kaga tuuraayo Ogaadeen oo, sidaan soo sheegnay, loo haystey xasuuq magaalada Kismaayo ka dhacay. Guud ahaan, ujeeddada gabaygu waa taas, hase ahaatee waxaa weheliya dhaar iyo gooddi dulucdoodu tahay iyaga Harti ahi inay Kismaayo degdeg ugu soo noqon doonaan.

Haddaba, si uu u muujiyo taasi inay tahay wax qoladiisa u fududna wuxuu dib ugu noqonayaa dhacdooyin soo maray taariikhda gobolka iyo iska-hor-imaadyo qarnigii 20d ka dhex-dhacay iyaga iyo Ogaadeen. Dhacdooyinkaas uu markhaatiga ka dhiganaayo waxaa ka mid ah:

- Iyaga oo Huwan ah (Isaaq & Dhulbahante) colkii ay ku saari jireen ee ay kaga dabo-tageen Sayid Maxamad iyo Ogaadeenkii uu dhexdooda u baxsaday, ka dib xarumihii Daraawiisheed markii la baabbi'iyey ee ciidammadii Sayidku ay kala firdheen;
- Dhacdadada labaadi waa dagaalkii 1926kii agagaarka Qorraxey ku dhex-maray Ogaadeen oo dhinac ah iyo qabaa'ilkii Daaroodka ee 'fallaago' loo bixiyey, halgamaagii Cumar Samatar la oran jireyna uu hormuudka u ahaa. Cumar oo ugu magac dheeraa madaxda saddanadii Hobyood ee Reer Keenaddiid waxa fadhigiisu ahaa magaalada Ceelbuur. Isaga iyo rag kale oo saddanadaas madax ka ahaaba waxay ka soo hor-jeesteen Talyaaniga oo xilligaas bilaabay xeebaha badweynta Hindiya ee uu muddoba ku ekaa inuu ka soo faalalo, koonfurta dalkana uu wada qabsado; ka dib markii Daraawiish la jebiyey. Weerar si gaadmo ah uu ugu qaaday xarunta taliskii gumeysiga Talyaaniga ee Ceelbuur ayuu ku diley guddoomiyihii degmada, isla markaasna wuxuu ka qabsaday hub ay ku jiraan qoryo waaweyn oo 'babbanno' loo yiqiin.

Isaga oo wata qoryahaas uu soo furtay iyo ciidammo ka tirsan Daaroodka Reer-Mudugga ah ayuu u gudbey Doh iyo degaanka Ogaadeenku dego, si uu hiil uga helo, dhexdoodana uu saldhig uga dhigto. Maalintii dambe ayaa, iyaga oo aan filanayn, waxaa 'fallaago' weerar ku soo qaaday ciidan ka tirsan Ogaadeenkii ay martida u ahaayeen oo xalay ku tashaday qoryaha waaweyn inay xoog kaga

qaataan, dabadeedna iyaga oo faro maran ay degaankooda ka eryaan. Ha yeeshee, tashigaasi uma hirgelin, goobtiina waxaa u adkaaday ciidankii 'fallago' ee lagu soo duuley. Taas ayuu Aadan-carab ku dhaadanayaa, isaga oo Ogaadeenkana dareensiinaya damacii shalay qaaday sidii ay ugu ba'een inay midka maanta ahna ugu bi'i doonaan!;

- Dhacdadada saddexaadi waa bilawgii 1900 iyo afartannadii degaanka Doollood dagaal ku dhex-maray jilibbo Ogaadeen ah iyo qolo Majeerteen ah. Dagaalkaas oo ka kacay nin Majeerteen ah oo, siduu gabayaagu werinaayo, Ogaadeenku ay sabab la'aan iyo cayaayir ku dileen ayuu isna markhaati ka dhiganayaa. Wuxuu inoo sheegayaa, nimankii gardarrada lahaa, in si xun looga adkaaday, loona baqe-eryey;
- Dhacdadada afaraadi waa isaga qudhiisu duullaammadii uu tan iyo webi Shabeelle Ogaadeen ugu tegi jirey ee, iyada oo aan cidina ka dhacsan, uu kadimmada geela ah kaga soo dareersan jirey. Sidoo kale, wuxuu iyagana ku dhaadanayaa weerarradii iyo duullaammadii uu Cali-dhuux isla qoladaas gelin jirey ee, markii dambe, gabayada caanka noqday uu ku taariikheeyey, kuna waariyey.

Gabayga intiisa dambe waa guulguul iyo baane iyo, weliba, dhalliil aad mooddo inaanu ka daaleyn oo 'fuleynimo' iyo 'nacasnimo' daarran, Ogaadeenkana uu tilmaan uga dhigaayo. Wuxuu ugu gooddiyayaa dagaalku inaanu Jubbada Hoose iyo Kismaayo ku ekaan doonine, uu Doollo iyo Ciid iyagana ku weerari doono; isaga oo Habaryoonis la bahoobey sida iyaguba *kuwa naagaha dooxa* ay, daraaddayo, ula bahoobeen!

Wuxuu yiri:

1. Anaan gabay dembaabkiisba cidi igula doodeynin
2. Dabayl baa kol igu soo dhacdiyo dookh an leeyahaye
3. Markaan doono duul aan necbahay inaan dubaaqeeyo
4. Digshanneerigaan¹⁰⁸⁸ kala baxshaa oo ka deyayaaye
5. Markaasaa sidii doogsin roob laga durduurtaaye

¹⁰⁸⁸ Digshanneeri: eray af-ingiriis ah oo la macne ah 'qaamuus' (dictionary).

6. Oo uu daruurtiyo cirkaa durugsan gaadhaaye;
7. Maruun baa damiirkaygu yidhi 'haw degdegin eede'
8. Waa taan nin-doorki¹⁰⁸⁹ uga hadhay derajadiisiiye
9. Diintaba cashaba aayad baa Eebbe soo diraye
10. Aan diyaarsho caawana tix baan soo dejinayaaye:
11. Daraawiish sidaan ugu lumiyo diintan ficilkeeda¹⁰⁹⁰
12. Daarood Ismaaciilba hiil kama duggaaleyne
13. Badh waa doqon kuwana daa'inkood nooma diir-nixine
14. Bal inaanan been daadinayn kuna dacwooneynin
15. Dariiqada Taleex¹⁰⁹¹ maalintii layga dibed-saaray
16. Ee Reer-Galbeed¹⁰⁹² dul iyo hoos naga duqeynaayey
17. Yuu noo digiigixan lahaa kii danqanayaaye!;
18. Maantana daliil baaba yaal oo la daabacaye
19. Markii Xamar duqii¹⁰⁹³ laga kacshay kala dabayl-raacday
20. Ee uu Hawiye daa ragga e dumarka laynaayey
21. Waa taan Carwada¹⁰⁹⁴ daafacaan dayro ku ahaaye!;

¹⁰⁸⁹ Nin-doorkii: wuxuu ula jeedaa Cali-dhuux oo uu aqoonsan yahay, maanso iyo tirinteed markay joogto, inaanu kolnaba isku dhererinayn!

¹⁰⁹⁰ Tuducan iyo dhawrka xiga wuxuu ku haaraamayaa guud ahaan Daaroodka; isaga oo ku eedaynaaya in aanay wax hiil ah weligood ugu soo gurman laga soo bilaabo Taleex markii uu Ingiriisku ku laynaayey Daraawiish oo iyaga Dhulbahante ahi ay lafdhabarta u ahaayeen.

¹⁰⁹¹ Taleex: magaalo yar oo ku taal gobolka Sool, ahna xarumihii Daraawiisheed tii ugu caansanayd. Waxay degeen 1913kii, 1920kiina Ingiriiska ayaa hawada ka garaacay.

¹⁰⁹² Reer-Galbeed: wuxuu ula jeedaa Ingiriiska oo isagu dayuuradaha dagaalka ku duqeeyey Taleex iyo xarumihii kale ee Daraawiishta.

¹⁰⁹³ Duqii: madaxweynihii 3d ee Soomaaliya. Arag sharaxa 739d.

¹⁰⁹⁴ Carwada: xaruntii Rugta Ganacsiga Soomaaliya oo noqotay dagaalladii Xamar markii ay socdeen halkii uu Dhulbahante isku urursaday ee ciidammada Hawiyaha ay isaga hor-jeedeen.

22. Majeerteen dareer¹⁰⁹⁵ wuxuuna yidhi: 'dila' Marreexaane!'
23. Is kastuu ma – daaleba ahaa Sedena¹⁰⁹⁶ waa diiqe
24. Ka dabbaalan kari weydey Xeri¹⁰⁹⁷ daadki xaabsadaye
25. Derbi adagba¹⁰⁹⁸ xoog dumin kariyo daabbadaa rida e!
26. Ogaadeense waa kii dorraad dawga noo galaye
27. Waa niman hunguri duufsadaa deli ka xooraaaye
28. Duufaannadaa inagu kacay doobir-xumadooda
29. Laga doogye reer baa wejiga daamur kaga yaale!
30. Iyagaan kalluun dabi aqoon kana dillaaleynin¹⁰⁹⁹
31. Dekedaanay naga saa'ileen oo u dudayaane
32. Baddana doonyoba uguma jiraan dakhalka¹¹⁰⁰ taagaaye
33. Weligoodna fookh kuma dekeyn kumana doonyoone
34. Daarahayagayna u bukaan inay dumaalaane!
35. Deynkaa Hartina¹¹⁰¹ waa midaan duudsi noqoneyne
36. Rag ninkii dakanadayda galay waa ka daabiqiye

¹⁰⁹⁵ Majeerteen dareer: meeriskan wuxuu ku eedaynayaa Majeerteen oo, siduu rumaysan yahay, dagaalladii Xamar goor hore isaga baxay; iyaga oo doonaayey Hawiye inuu laayo Marreexaan oo ay u ciil qabeen!

¹⁰⁹⁶ Sede: Magac kale oo Marreexaanka loo yaqaan. Arag jaantuska 1d.

¹⁰⁹⁷ Xer: Reer Maxamad Muumin; jilib ka mid ah Tanade Daarood; waxsuu ula jeedaa Leelkase oo idil. Arag jaantuska 1d.

¹⁰⁹⁸ Derbi adag (derbi Daarood): naanays ammaan loola jeeday oo u baxday Leelkasaha xilligii dagaallada sokeeye ee sannadihii 1991-'92kii ay isaga soo hor-jeedeen tolalka Hawiye iyo kuwa Daarood.

¹⁰⁹⁹ Meeriskan iyo dhawrka ka dambeeyaba wuxuu inagu dareensiinayaa sida uu ula yaabban yahay Ogaadeen in Kismaayo iyo dekaddeeda damac ka galo; iyaga oo xoolo-raacato ah, sidaas darteedna aan wax aqoon ah u lahayn bad iyo sida looga shaqaysto ama magaalo iyo sida loogu noolaado!

¹¹⁰⁰ Dakhalka: tiir dheer oo qori ah ama bir ah oo doonyaha iyo maraakiibta dhexdooda laga taago oo farmaanka iyo shiraaca celiya.

¹¹⁰¹ Harti: dhawr qolo oo Daarood ah. Arag jaantuska 3d.

37. Durbana Moorgan¹¹⁰² baa dhawr rogaal diillin-baas dhigaye
38. Awelna waa kuwaan duban jiree daacifka ahaaye
39. Durqunka waa yaqaanniin haddana waa daleel wuxuye!;
40. Maantay dileen Faaraxaan¹¹⁰³ dagona loo sheegan
41. Iyadaan la dahin' aaska waa lagu dedaalaaye
42. Uu dibedda yaal meydku weli daharo mooyaane
43. Dabo-roгато qoladii baqaha daawataan ahaye!
44. Daldalool¹¹⁰⁴ hubkii laga furtaye lagu digaa-baasay
45. Iyagaa damaacyey qab baa loogu daw-galaye
46. Dabad-haaje¹¹⁰⁵ iyo weerarkii daakhilkaba gaadhey
47. Durba waxay illaaween Qorriyo¹¹⁰⁶ daannadii hore e!
48. Degta webiga geestaa xigtiyo diisha dhinaceeda
49. Isagoo aroortii u dihin oo duddada jiifa
50. 'Car dareeri nacasyahow demmani Dalawidaad hayso!'
51. Digta waaga dhaaxaannu nidhi aan ka soo dumaye!;

¹¹⁰² Moorgan: Sarreeye Guuto Maxamad Siciid Xirsi 'Moorgan' (Majeerteen, Cabdarraxiin Ibraahin) oo ahaa taliyaha isbahaysiga ciidaammadii Daaroodka ee ay iska soo hor-jeedeen Usc iyo Spm oo isku jaal ahaa. Wasiirka Gaashaandhigga ayuu ka ahaa xukuumaddii madaxweyne Maxamad Siyaad Barre ee dhacday bilawgii 1991kii. Waxaa u dhaxda isla madaxweynaha gabdhihiisa middood.

¹¹⁰³ Faarax: Faarax Shiikhdoon (Majeerteen, Reer Khalaf). Agagaarka Wardheer ayaa Ogaadeen ku diley, dabadeedna sababtiisa ayaa lagu diriray.

¹¹⁰⁴ Daldalool: magac ay soomaalidu u bixisay Guddoomiyihii Talyaaniga u fadhiyey degmada Ceelbuur oo la oran jirey *Capitano Carolei*, ciidan soomaaliyeed oo Cumar Samatar wateyna ay halkaas ku dileen sannadkii 1925kii.

¹¹⁰⁵ Dabad-haaje (Hagoogane): magac loo yiqiin colkii uu Ingiriisku ku duuliyey Sayid Maxamad iyo Daraawiishtii la socotey, ka dib markii uu Nugaal ka baxsaday ee uu carro-Ogaadeen u dalaabay. Maantaas geelii faraha badnaa ee Daraawiish iyo Ogaadeen laga soo qaaday oo Hagoogane taariikhda ku galay waxa uu colkii soo qaaday ka koobnaa Habaryoonis iyo jilibbo Dhulbahante ah oo awelba wadaadka col la ahaa sida Reer Hagar.

¹¹⁰⁶ Qorra: Halkii uu colkii Dabad-haaje Daraawiish ku galay bartamihii 1920kii.

52. Kumanyaal xagguun loo dadbo aan raadco dabo-joogin
53. Waa taan ka soo duubi jirey Doh iyo Ceelgaabe¹¹⁰⁷
54. Dannabaha¹¹⁰⁸ dhulkii lagu qalee lagu damaashaaday
55. Duugoobi maayaan lafaha diiran aan dhigaye!
56. Markaan daayey bay nacasyadii nagu dabreeyeene
57. Imminkana dubbihi baan u celin daqarradiisiye
58. Iyaguba dir bay noo wataan dooxa naagaha e!
59. Goortaan Isaaq¹¹⁰⁹ doonayiyo cadow la daaweysto
60. Aan dayrcadkooda¹¹¹⁰ ugu tago Daakhatiyo Faafan¹¹¹¹
61. Wax ka dooxan weyn qayladee diriri maayaane!
62. Dabka dhacay ma sumuc bay odhaan waana didayaane
63. Haddaan raadka weyl ugu dabrona deyiba maayaane¹¹¹²!
64. Markaasay dagaag iyo ku noqon duluglahoodiye
65. Daafiga Amxaarkiyo hadhuudh daanniley cuniye
66. Kuwa dalagga beeraha ku qoda dibida jeexaysa
67. Yaa buunshahay daadiyaan loo dewarayaaye!
68. Ninka dabin xidhaa raadka waa inuu daryeelaaye
69. Jeeraan wixii igu dahsoon daaha uga qaado
70. Dubnaddaan ciyaaraa shaxdana wayska degayaaye
71. Dun baan miiqayaa kumana tolo maro dillaaceede!

72. Iyadoo ban diirada sidaa ugu daldhoonaysa

¹¹⁰⁷ Doh iyo Ceelgaab: dhul xoolo-daaqeen ah oo ceelal, togag iyo balli badanba leh, kana tirsan degaanka Soomaali-Galbeed ee ay Itoobiya gumeysato. Wuxuu soohdimo la leeyahay gobollada Hiiraan iyo Galguduud, waxaana ka mid ah Shiilaabo, Dhanbacaad, Qalaqallooc, Ulasan, Baar-magoog, Laba-baar iyo meelo kale.

¹¹⁰⁸ Dannabe: xoolaha nool ee inta la soo helo ama la soo dhaco la qasho, halabo.

¹¹⁰⁹ Isaaq: qolo. Arag jaantuska 7d.

¹¹¹⁰ Dayrcad: nooc geela ka mid ah oo la jecel yahay.

¹¹¹¹ Daakhato iyo Faafan: laba tog oo dhex-mara dhulka Soomali-Galbeed ee ay Itoobiya gumeysato.

¹¹¹² Meeriskan wuxuu inagu xusuusinayaa sheeko uu Cali-dhuux gabay ku waariyey oo ka hadhay mar uu Ogaadeen u duulay, geelna ka soo qaaday.

37. Durbana Moorgan¹¹⁰² baa dhawr rogaal diillin-baas dhigaye
38. Awelna waa kuwaan duban jiree daacifka ahaaye
39. Durqunka waa yaqaanniin haddana waa daleel wuxuye!;
40. Maantay dileen Faaraxaan¹¹⁰³ dagona loo sheegan
41. Iyadaan la dahin' aaska waa lagu dedaalaaye
42. Uu dibedda yaal meydku weli daharo mooyaane
43. Dabo-roqato qoladii baqaha daawataan ahaye!
44. Daldalool¹¹⁰⁴ hubkii laga furtaye lagu digaa-baasay
45. Iyagaa damaaciyey qab baa loogu daw-galaye
46. Dabad-haaje¹¹⁰⁵ iyo weerarkii daakhilkaba gaadhey
47. Durba waxay illaaween Qorriyo¹¹⁰⁶ daannadii hore e!
48. Degta webiga geestaa xigtiyo diisha dhinaceeda
49. Isagoo aroortii u dihin oo duddada jiifa
50. 'Car dareeri nacasyahow demmani Dalawidaad hayso!'
51. Digta waaga dhaaxaannu nidhi aan ka soo dumaye!;

¹¹⁰² Moorgan: Sarreeye Guuto Maxamad Siciid Xirsi 'Moorgan' (Majeerteen, Cabdarraxiin Ibraahin) oo ahaa taliyaha isbahaysiga ciidaammadii Daaroodka ee ay iska soo hor-jeedeen Usc iyo Spm oo isku jaal ahaa. Wasiirka Gaashaandhigga ayuu ka ahaa xukuumaddii madaxweyne Maxamad Siyaad Barre ee dhacday bilawgii 1991kii. Waxaa u dhaxda isla madaxweynaha gabdhihiisa middood.

¹¹⁰³ Faarax: Faarax Shiikhdoon (Majeerteen, Reer Khalaf). Agagaarka Wardheer ayaa Ogaadeen ku diley, dabadeedna sababtiisa ayaa lagu diriray.

¹¹⁰⁴ Daldalool: magac ay soomaalidu u bixisay Guddoomiyihii Talyaaniga u fadhiyey degmada Ceelbuur oo la oran jirey *Capitano Carolei*, ciidan soomaaliyeed oo Cumar Samatar wateyna ay halkaas ku dileen sannadkii 1925kii.

¹¹⁰⁵ Dabad-haaje (Hagoogane): magac loo yiqiin colkii uu Ingiriisku ku duuliyey Sayid Maxamad iyo Daraawiishtii la socotey, ka dib markii uu Nugaal ka baxsaday ee uu carro-Ogaadeen u dalaabay. Maantaas geelii faraha badnaa ee Daraawiish iyo Ogaadeen laga soo qaaday oo Hagoogane taariikhda ku galay waxa uu colkii soo qaaday ka koobnaa Habaryoonis iyo jilibbo Dhulbahante ah oo awelba wadaadka col la ahaa sida Reer Hagar.

¹¹⁰⁶ Qorra: Halkii uu colkii Dabad-haaje Daraawiish ku galay bartamihii 1920kii.

52. Kumanyaal xagguun loo dadbo aan raadco dabo-joogin
53. Waa taan ka soo duubi jirey Doh iyo Ceelgaabe¹¹⁰⁷
54. Dannabaha¹¹⁰⁸ dhulkii lagu qalee lagu damaashaaday
55. Duugoobi maayaan lafaha diiran aan dhigaye!
56. Markaan daayey bay nacasyadii nagu dabreeyeene
57. Imminkana dubbihi baan u celin daqarradiisiye
58. Iyaguba dir bay noo wataan dooxa naagaha e!
59. Goortaan Isaaq¹¹⁰⁹ doonayiyo cadow la daaweysto
60. Aan dayrcadkooda¹¹¹⁰ ugu tago Daakhatiyo Faafan¹¹¹¹
61. Wax ka dooxan weyn qayladee diriri maayaane!
62. Dabka dhacay ma sumuc bay odhaan waana didayaane
63. Haddaan raadka weyl ugu dabrona deyiba maayaane¹¹¹²!
64. Markaasay dagaag iyo ku noqon duluglahoodiye
65. Daafiga Amxaarkiyo hadhuudh daanniley cuniye
66. Kuwa dalagga beeraha ku qoda dibida jeexaysa
67. Yaa buunshahay daadiyaan loo dewarayaaye!
68. Ninka dabin xidhaa raadka waa inuu daryeelaaye
69. Jeeraan wixii igu dahsoon daaha uga qaado
70. Dubnaddaan ciyaaraa shaxdana wayska degayaaye
71. Dun baan miiqayaa kumana tolo maro dillaaceede!

72. Iyadoo ban diirada sidaa ugu daldhoonaysa

¹¹⁰⁷ Doh iyo Ceelgaab: dhul xoolo-daaqeen ah oo ceelal, togag iyo balli badanba leh, kana tirsan degaanka Soomaali-Galbeed ee ay Itoobiya gumeysato. Wuxuu soohdimo la leeyahay gobollada Hiiraan iyo Galguduud, waxaana ka mid ah Shiilaabo, Dhanbacaad, Qalaqallooc, Ulasan, Baar-magoog, Laba-baar iyo meelo kale.

¹¹⁰⁸ Dannabe: xoolaha nool ee inta la soo helo ama la soo dhaco la qasho, halabo.

¹¹⁰⁹ Isaaq: qolo. Arag jaantuska 7d.

¹¹¹⁰ Dayrcad: nooc geela ka mid ah oo la jecel yahay.

¹¹¹¹ Daakhato iyo Faafan: laba tog oo dhex-mara dhulka Soomali-Galbeed ee ay Itoobiya gumeysato.

¹¹¹² Meeriskan wuxuu inagu xusuusinayaa sheeko uu Cali-dhuux gabay ku waariyey oo ka hadhay mar uu Ogaadeen u duulay, geelna ka soo qaaday.

73. Oo cadow dareenkii qabtiyo daallinka ugaadha
 74. Deeraa Midgaankuba¹¹¹³ sabaa waana kii dila e
 75. Dabnamaati¹¹¹⁴ hoosaan wadaa waana lay dagane!

76. Habaryoonis¹¹¹⁵ deyr baa dhex-yiil duudda aan ahaye
 77. Imminkana ergay soo direen loo dabbaaldegaye
 78. Waxaan deriska ugu baaqayaa inaan danaystaaye
 79. Aan ka duufo nabaddaa intaan soo dalqaminaayo!

57. Cidna maganta kuma duudsiyo!:
daandaansi & dulqaad

Sannadkii 1991kii xukuumaddii dhexe ee Soomaliya markii ay burburtay ayaa waxaa iyaduna la burburtay kala-dambayntii. Xasilloonidii guud ayaa ribbatay, waxaana gacanta dadweynaha ku wada uruuray wax alla wixii hub iyo saanad ahaa ee Xoogga Dalka Soomaaliyeed xeryaha uga buuxay, muddada dheerna uu tabcaayey. Magaalo-madaxda Muqdishowba ha ugu sii darraatee, waxay taasi keentay dil xad-dhaaf ah, bililiqo aan xishood lahayn, dhac habeen iyo maalin ah, kufsi iyo burcadnimo markii dambe loo bartay oo aan la iskula yaabin. Odayaashii talin jirey iyo wadaaddadii la maqli jirey ayaa dhegaha laga furaystay, kolkaas bay, in yar mooyee, iyagiina leexdeen oo xumihii ay dadka ka reebi jireen wax ka muquurteen! Sidii loo joogey ayaa la arkay ninka ama kooxda ugu hubka badan oo gartii iyo guddoonkiiba ay u gacan-galeen.

Beryahaas aannu soo tilmaannay, qaskuna uu dalka ku wada baahay ayaa goor lagu wado 1994kii dhalinyaro¹¹¹⁶ hubaysani waxay magaalada Buuhoodle ka dhaceen baabuur ay lahayd qolo Habarjeclo¹¹¹⁷ ahi. Baabuurkaas oo isaga iyo raggii wateyba waxay

¹¹¹³ Midgaan: nin ka mid ah qolo soomaali ah oo 'Midgo' lagu magacaabo. Arag sharaxa 110d.

¹¹¹⁴ Dabnamaati: eray asalkiisu af-ingiriis yahay, uuna uga jeedo si deggan oo qarsoodi ah inuu hawlihiisa ku fushan doono, inta ka horraysana uu Ogaadeen isu kala daadin doono (diplomacy).

¹¹¹⁵ Habaryoonis: qolo Isaaq ah. Arag jaantuska 6d.

¹¹¹⁶ Waxay u dhasheen jilib Dhulbahante ah, Hayaag. Arag jaantuska 3d.

¹¹¹⁷ Habarjeclo: qolo Isaaq ah. Arag jaantuska 7d.

magan u ahaayeen Aadan-carab iyo Samatar Baxnaan jifada ay yihiin. Sida la garan karo, arrintaas oo kale ma ahayn labadan gabayaa iyo raggii la faca ahaa mid ay qaadan karayeen.

Dhaqankii hore ee soomaalida waxay magantu kaga jirtey meel weyn, ninki magantiisa la dilo ama la dhacaana geeri uun buu ka xigi jirey. Waxyeellada cidda maganta u ah ninkii aan ka dhiidhiyina wuxuu ahaa nin ceebaysan, mararka qaarkodna gabdhihiisa ayaaba ku guur-waayi jirey!

Isla maalmihiiba, Aadan oo markay arrintu dhacday Buuhoodle ku sugnaa wuxuu ku dedaaley sidii uu baabuurkaasi ugu soo noqon lahaa nimankii laga dhacay. Kolkii hore wuxuu isku deyey inuu ka ergeeyo. Odayaal ay wiilasha wax dhacay isxigaan ayuu la xaajooday, hase ahaatee, in kastoo ay ka garaabeen, haddana waxba way ka qaban kari waayeen.

Kolkaas ayuu abaabulay dhalinyaro xul ah oo uu badankooda adeer ama awoowe ugu aaddanaa. Magaalada Laascaanood¹¹¹⁸ oo gaarigii Habarjeclo laga dhacay lagu maqlay ayuu u diray, ka dib markuu wareegada u adkeeyey ee uu si fiican u sahayey. Wax badanba iyaga oo aan maqnaan ayay soo dhigeen gaarigii oo bed-qaba. Aqalka gabayaaga ayay soo hor-joojiyeen; kaas oo isaguna gacanta ka geliyey nimankii iska lahaa. Gobannimo!

Samatar Baxnaan:
guubaabo ba'an!

Samatar isagu halkii ay wax ka dhaceen iyo Buuhoodle ma uu joogin. Hawdkii uu geela ku haystey ayuun buu warku ugu tegaayey. Waxaa loo sheegay gaari Habarjeclo leedahay oo jifadooda magan u ahaa in la dhacay, Laascaanodna lala qabtay. Intaas baa gubtay. Intaas buu muddoba la seexan la'aa. 'Ninkii Aadan ahaa maxaa ku dhacay? Ceeb weynaa! Muxuu baabuurka u soo dhicin la' yahay?.' Su'aalahaas ayuu malaha subax iyo galabba isweyddiiyey. Show, dedaalkiisaba lama socdo. Raggii uu ururiyey iyo ciidankii uu diray waxba kama oga, cidina ugama sheekayn.

¹¹¹⁸ Laascaanood: magaalo-madaxda gobolka Sool ee waqooyiga Soomaaliya.

Dabadeed, baabuurkii oo shalay oo kale Buuhoodle lagu soo celiyey ayaa, goor galab ah, waxaa Aadan la soo joogsaday nin xagga Samatar ay saantiisu ka soo jeeddey; kaas oo u mariyey tix uu gabayaaga weyni u soo dhiibay, isagana ku socota. Waxay ahayd tix canaan xanbaarsan oo uu Samatar ku muujinaayo sida uu uga xun yahay magantooda la dhacay ee uu Aadanna ka dhiidhiyi kari waayey. Sidoo kale, waa tix xanbaarsan guubaabo ba'an oo dulucdeedu tahay reerkii gaariga dhacay (Hayaag) in laga aar-guto. Wuxuu ka cabsi-qabaa, Aadanna dareensiinayaa, haddii ay falkaas ku baxsadaan inay berrina xoolahooda ku dhiirran doonaan, dhicina doonaan! Wuxuu yiri:

1. Indhoweydba waa taan dayacay deelka maansada e
2. Waa taan deddaabbada u xidhay daqaqankiisiiye
3. Goortaan duqoobaa inaan daayey lay filaye
4. Dadkuba haatan Ina-Yuusufow¹¹¹⁹ way damaaciyaye;
5. Inay sababi kuu soo dirtuu dayrta dhimanaayo
6. Iyo inaan la daafici karayn daallinnimadiisa
7. Miduun buu dabbaalanahayaa deris ku maagaaye!
8. Dibi haddaan la gawricin indhuhu kor uma daahaane
9. Jeer ay danbaabidho arkaan innaga duulaysa
10. Waxaan loo dareen-qabin inay dib u fadhiistaane!
11. Hadday daabbaddii shalay dhaceen lagu dekeynaayey
12. Oo aan wax kale oo degdeg ah laga dambaysiinnin
13. Dembi kuma hadline xoolahaa daaqayaa xiga e!
14. Mar haddii kuwii kuu darraa dibedda loo tuuray
15. Oo inay haddana soo degaan cidiba doonaynin
16. 'Dabkeennaa baqtiya' baad i tidhi dawladdii hore e
17. Maantana ma roob kugu da'aa kugu darrooraaya?!

¹¹¹⁹ Ina-Yuusuf: wuxuu u jeedaa Aadan-carab.

Labada meeris ee gabaygiisa ugu dambaysa wuxuu Samatar ku tixraacayaa meeris ku jirey markaas ka hor gabay uu Aadan-carab mariyey; kaas oo isna ahaa:

"Dabkeennaa baqtiya roobna waa ina dul-joogaaye¹¹²⁰!"

Jawaabtiisa soo socota sida ka muuqata, Aadan tixdii Samatar wuu ka carooday, hase ahaatee wuu u dul-qaatay. Waa ina-adeerkiis ka weyne, ma taas awgeed buu ugu dul-qaatay? Mase wuxuu ka baqay intay foodda isdaraan, rag dagaalkooda jeceli inay ku wiirsadaan? Labada sababoodba waa suuraggal, waana loo malayn karaa.

Si kastaba ha ahaatee, Samatar ayuu ku eedaynayaa arrin ay u muuqato inay haatan dabeecad u noqotay oo ah markuu waayo aamus ku raagoba inuu, si lamafilaan ah, daandaansi ula soo bareero. Maag iyo gardarraba in kastoo ay taasi tahay, haddana wuu u dul-qaataa, isaga oo xigaalada ay yihiin garawsan.

Si faanfaan ka buuxo ayuu, dabadeed, wuxuu Samatar ugu sheegayaa dedaalkii badnaa ee gaarigii la magan-dhacay uu ka galay iyo sidii xalladda lahayd ee uu u soo dhiciyey.

Wuxuuba islahaa, warkaasi kolkuu u tago, intuu farax kala bato ayuu 'dug' oran doonaa, mase dhicin oo sida muuqata, waa nin loo sheeko-xumeeyey. Wuxuuba dareensan yahay cid labadooda isku diraysaa inay jirto; taas oo, haddiiba ay dhacdo, uu 'dab iyo baaruud' Aadan ku tilmaamayo.

Waa gabay isugu jira eed-sheegasho, waano iyo digniin, hase ahaatee si walba uga duwan jawaabihii kulkululaa ee maansoyahannada kolba kii maaga uu ku wareemi jirey. Waa gabay oday ay sokeeye yihiin uu Aadan isaga waabinaayo.

Wuxuu yiri:

1. Diktoor Samatarow¹¹²¹ maanso aad daabacdaan helaye

¹¹²⁰ Arag gabayga 'Dabkeennaa baqtiya' ee tirsigiisu yahay 37d, kuna jira Qaybta Afaraad ee buuggan.

¹¹²¹ Diktoor (Doctor): Samatar Baxnaan. 'Diktoornimada' uu ku sheegayaa waa ka koolkoolin.

2. Ma dayicine Ina-Gaarhayaa¹¹²² sidey darafkaase¹¹²³
3. Aniguna markaan daalacdaan dooddan soo qoraye;
4. Markii waayo sidii awr da'-fura dawri lagu moodo
5. Inaad Aadan daandaansataa kuu dabeecadahe
6. Anna weligey kama daalin gabay oo iskama deyne
7. Waa kuu dul-qaataa anoon daanyo kuu arage
8. Dannaan kugu qabaa ceebse waa layga daahiraye!
9. Isagaan dembaab kale samayn 'digo qod' mooyaane
10. Doofaar hinaasiyo markii ficilba loo diidey
11. Waxa loo diyaarshaa la yidhi dabaqa naareede!
12. Marna anigu roob kuma dardhado¹¹²⁴ doog iyo abaare
13. Cidna maganta kuma duudsiyee waa ka diriraaye;
14. Hadday daabbaddii naga dhaceen inammo soo duuley
15. Durba maqashay hawshaa sidii looga daabaqaye
16. Nimankii dagaalkii Isaaq doorka ka ciyaaray¹¹²⁵
17. Waxaan diray kuwii ugu darraa oo dedaaal badane;
18. Markay daydaygii¹¹²⁶ kala eryeen damacu noo keenay
19. Dadkii joogey gobolkoo dhan bay diiqad geliyeene
20. Waxa dudaya Laaskaan¹¹²⁷ dul-dhigay daafaddaa culuse!

¹¹²² Ina-Gaarhayee: waxaa la oran jirey Yuusuf Maxamad Barre (Dhulbahante, Reer Hagar); ninkii Samatar gabayga ka soo tebiyey ee Aadan soo gaarsiiyey.

¹¹²³ Daraaf: eray asalkiisu af-ingiriis yahay, uuna ula jeedo wax la qoray amaba warqad (draft).

¹¹²⁴ Roob kuma dardhado: kuma qarqaro.

¹¹²⁵ Dhallinyarada uu diray ayuu ku ammaanayaa dagaalyahannimo, iyagoo ahaa kuwii ka qayb-qaatay dagaalladii Habarjeclo iyo Dhulbahantaha qaarkiis hawdka ku dhex-mari jirey 1900 iyo siddeetannadii.

¹¹²⁶ Dayday: qawle; dhallinyaro mooryaan ah.

¹¹²⁷ Laaska: wuxuu ula jeedaa magaalada Laascaanood oo dadkeedu ka carooday ciidankii hubaysnaa ee Buuhoodle laga diray, baabuurkii la dhacayna ku raad-joogey, dabadeedna soo dhacsaday.

21. Mar haddaan libtaan doonayiyo derajadaa gaadhey
22. Wuu diilalyoon baan lahaa oo dug buu odhane
23. Darbona kuma cesheen jeesaskii inagu deyr-raaye¹¹²⁸
24. Meeluu warkani kaa derderay mooyi dabadeede!
25. Mar haddii durqumihii yaraa¹¹²⁹ dacarti kaa buuxdo
26. Dawo caafimaad baan hayaa waa ku durayaaye
27. Haddaad dawladdii sare¹¹³⁰ tahoo lagu duggaalaayo
28. Daakhili¹¹³¹ nin haystiyo tolkaba daasad haw tumine!

29. Isagaan da' qabin wiil hadduu duul u hano-qaado
30. Waa inuu ka diiraa xumaan farasna waa deege
31. Ratina waa ka dooddiya qofkee 'dooh' la leeyahaye
32. Waayeelna waa duciyo nabad inuu dardaarmaaye!
33. Diraddiraha labadeennu waa dab iyo baaruude
34. Degdegsiinyo adigaaba yidhi 'waa duqnimo-seege'
35. Ha dillaamin oday waa inuu dib isu waanshaaye!

58. Kala qubannay!:
qulub & qoonsimaad

Qaybta afaraad waxaannu ku soo marnay gabay aannu 'qaynuun biyood' u bixinnay oo gabayaagu uu Qudhac-dhallaan¹¹³² ka tiriye. Midkan inagu soo foolka leh qudhiisa wuxuu ka tiriye isla Qudhac-dhallaan, xagga qaafiyaddana waa isaga mid oo labaduba xarafka 'qaafka' ah ayay ku tirsan yihiin. Sidoo kale, waxaa iyaguna isku mid

¹¹²⁸ Jeasaskii inagu deyr-raa: wuxuu ula dan leeyahay Hayaag oo uu Samatar ku taliyey in la weeraro, ka dib markii ay inammadoodu ay gaariga la tageen. Taas ayuu Aadanna ku diiddan yahay.

¹¹²⁹ Durqumihii yaraa: dhacii gaariga ayuu u jeedaa.

¹¹³⁰ Dawladdii sare: Reer Hagar oo Samatar iyo isaguba yihiin ayuu 'dawladda sare' ku tilmaamayaa.

¹¹³¹ Daakhili nin haysta: nin haysta xukun gudaha uun ku eg oo aan dhammays-tirnayn. Qolada gaariga dhacday (Hayaag) ayuu tilmaantaas ula jeedaa, halka uu Samatar iyo qoladiisana ka dhigaayo dawladda sare ee dulqaadka looga baahan yahay!.

¹¹³² Qudhac-dhallaan: meel magaceed. Arag sharaxa 569d.

ah ujeeddooyinkii uu labada gabay u tiriyeey; taas oo labada jeerba ahayd biyo-doon iyo dadka Reer Qudhac-dhallaan inay biyaha berkadaha ugu jira ka saami-geliyaan.

Haddiise ay labada gabay meelahaas isaga eg yihiin, waxaa iyana jira meelo ay ku kala geddisan yihiin, waxaana ka mid ah:

1. Marka hore, waa midba goortii la tiriyeey. Bartamihii 1900 iyo toddobaatannadii ayuu gabayaagu 'qaynuun biyood' tiriyeey, halka uu midkan dambe ka tiriyeey bartamihii sagaashannadii qarnigii 20d;
2. Marka labaadna, waa duruufihii dalka ka jirey midba markii la tiriyeey. Gabayga hore markuu tiriyeey soomaalidu qaran bay ahayd, waxayna lahayd dawlad xoog leh oo laamaheedu u dhan yihiin, dhulkeeduna, siyaasad iyo bulsho ahaanba, uu midaysan yahay. Midkan dambese wuxuu tiriyeey goor burbur iyo colaad sokeeye laga dhergey ka dib markii ay xukuumaddii dhexe meesha ka baxday. Goor ay qolo waliba gaarkeeda u arrinsatay oo qas, jaho-wareer iyo maamul la'aan uu dalku la dhiig-baxaayo. Goor la hoogey oo la ba'ay, welina aan dhammaan!

Haddaba, isbarbardhigga labada gabay intaynu halkaas ku dhaafno aan u gudubno 'kala qubannay' gabaygan aannu ugu waqlallay ee aan filayno inuu ku beegan yahay bartamihii ama dhammaadkii 1993kii.

Isaga oo aan innaba u araran ayuu bulshada Reer Qudhac-dhallaan wuxuu uga 'qac' siinayaa sababtii degaankooda keentay oo ahayd roob-raac iyo hillaacyo kaliileed oo uu ku hungoobey. Wuxuu ku xijinayaa danta uu leeyahay oo iyana ahayd maalmaha xilliga jiilaalka ka harsan in la tabantaabiyo oo xoolihiisa iyo dadkiisuba aanay dhexdooda ku oomin.

Markaas ayuu uga gudbayaa arrimo dhawr ah oo xiriir dhow iyo mid dheer toona aanay qaarkood la lahayn sababtii asalka ahayd ee aannu carrabka ku soo dhufannay, gabayga tirintiisana ku dhalisay. Qaybahan ayuu kaga hadlayaa qodobbo ku saabsan siyaasadda dalka guud ahaan, gaar ahaanna midda gobolka uu ku nool yahay iyo qolada uu ka dhashay. Durbadiiba wuxuu inagu soo tuurayaa meerisyo baroor u eg oo uu ku xusuusanaayo rag la diley oo toddobaatannadii markuu Qudhac-dhallaan tegey si wacan wax u taray. Nimankaas qabrigoodu markuu u muuqday ayuu dhab u

walbahaaray, wuxuuna ka shallaayey imaanshihiisan cusub ee Qudhac-dhallaan! Malahayga, waa guubaabo hor leh, waxaana muuqata inuu diiddan yahay nabadda dhex-martay qoladiisa iyo qoladii raggaas dishey. Wuxuu ku xijinayaa, Daaroodba haddii ay yihiin, sida ay u qaran-jabeen ee Cayn iyo Hawdba looga dhaxal-wareejiyey, Isaaqna uu uga dumaaley! Taas oo iyada qudheeduna guubaabo aan ka tagganayni waxay qayb ka tahay fikrad si weyn ugu gaamurtay oo meelo dhawr ah oo maansadiisa ka mid ah aannu kula soo kulannay. Wuxuu raacinayaa meerisyo uu ku caddaynaayo dhiciddii madaxweyne Maxamad Siyaad Barre ka dib Daarood in gurigiis ba'ay, haatanna lagaba yaabo in soomaalida kale ay saamiga ku dhufato, kalana qaybsato!

Intaas markuu yiraahdo ayuu dib ugu noqonayaa ujeeddadii weyneyd ee daraaddeed uu gabayga u mariyey: arrintii ahayd codsiga biyaha. Reer Qudhac-dhallaan ayuu wuxuu dareensiinayaa, in kastoo haddiiba ragga qaarkiis ay wax u hidiyeen, haddana inaanu ku raalli ahayn. Waa nin weyn oo la wada yaqaan, sidaas darteedna wuxuu mudan yahay inuu helo wax weyn oo magaciisa u dhigma. Intaasna wuxuu ugu darayaa wax alla wixii uu doono inuu heli kari lahaa oo aanu cidnaba biyo ku martiyeen haddii, sida ragga qaarkiis, uu dhuuni-raac noqon lahaa, Hargeysana uu u baryo-tegi lahaa!

Taas ayaa waxay xusuusisay, siyaasad ahaan, gudaha Dhulbahante goldaloolooyin uga muuqday iyo daalaa-dhac uu ku qoonsaday. Bilihii Jannaayo iyo Febraayo ee 1993kii ayaa tuulada Boocame¹¹³³ waxaa lagu qabtay shirweyne waxgaradka Dhulbahante intiisa badan loogu wacay. Waxaa lagu falanqeeyey arrimo faro badan oo ay ugu waaweynaayeen hawlaha dib-u-heshiisiinta soomaalida sida ay uga qayb-qaadanayaan, xiriirka ay la yeelanayaan maamullada gobollada qaarkood lagaga dhawaaqay iyo derisyada ay degaan-wadaagga yihiin sida ay ula dhaqmayaan. Kolkii la soo gebaggabeeyey ayaa waxaa shirkaas laga soo saaray go'aammo la isku raacay oo uu ka mid ahaa: xukuumad lagu midaysan yahay inta ay Soomaaliya dib uga dhismayso, inaan Dhulbahante marnaba ku biirin maamullada aan loo dhammayn ee koonfurta iyo waqooyiga dalka laga abuuray.

¹¹³³ Boocame: ceel markii dambe tuulo noqday oo Taleex xagga koonfurta ka xiga. Waxa uu ka mid yahay meelaha Hawdka iyo Nugaashu ay soohdinta ka leeyihiin.

Dhinaca kale, waxaa halkaas lagu go'aamiyey shirarka dib-u-heshiisiinta inay si buuxda uga qayb-qaataan, iyada oo isla markaasna la magacaabay guddi rag xul ah ka kooban oo aqoonyahanno iyo madaxda tolalkaba isugu jirey. Guddigaas ayuu shirku u xil-saaray inay hubiyaan ku-dhaqanka go'aammadii la wada qaatay iyo, weliba, iyaga oo qurihi inay ka taliyaan wixii tallaabo siyaasadeed ah oo tolka la soo gudboonaata.

Taas isaga oo ogaa ayuu gabayaagu arkay wixii la guddoonsaday rag haddiiba jebiyey oo Boocame iyo wixii ka soo baxayba ku gacan-saray. Gabayga qaybtiisa dambe arrintaas oo keliya ayay ku saabsan tahay, wuxuuna ku canbaaraynayaa rag uu dhuuni-raacnimo ku tilmaamaayo oo qaarkoodna uu magac-dhabey, qaar kalena uu daboolay, lase garan karo.

Wuxuu yiri:

1. Weligiiba waa ku qatalaa qubad kaliileede¹¹³⁴
2. Qabyo weeye jiilaal intii ugu qadhaadheyde
3. Xooluhu markay ku qabdhamaan madow yar oo qaadhay¹¹³⁵
4. Qorrax-dheerahaasaa biyaha lagu qaboojaaye
5. Qarroorkiina¹¹³⁶ waa iga fog yahay qalaxsigiisiiye;
6. Mar haddii qoyaana ugu jiraan ka qallallayn meeshu
7. Labadii nin¹¹³⁷ aan iga qadsheen horena ii qaatay
8. Waa tay qasheen nimankan aad wada qaxweysaane¹¹³⁸
9. Qormadii Xuseen iyo Tuke¹¹³⁹ oo qaawan baa imiye!

¹¹³⁴ Qubad kaliileed: roobabka guga iyo dayrta ugu soo horreeya ee kaliisha da'a.

¹¹³⁵ Madow yar oo qaadhay: naq yar oo durbadiiba qallalay.

¹¹³⁶ Qarroor: biyaha yar ee gunta haanta ku hara. Wuxu halkaan ula jeedaa biyihii ugu jirey berkaddiisa ee uu ka soo fogaadey.

¹¹³⁷ Labadii nin: Xuseen Abbokor iyo Xasan Muugaal 'Xasan-tuke' oo bartamihii 1900 iyo toddobaatannadii, mar uu u guurey, si fiican Qudhac-dhallaan ugu qabtay, berkadahoodiina si wacn uga waraabiye. Nimankaas oo Habarjeco dishey ayuu u tiiraanyoonayaa.

¹¹³⁸ Nimankan aad wada qaxweysaan: nimankan aad heshiiska tihiin. Wuxuu u jeedaa Habarjeco oo markaas heshiis lala yahay.

¹¹³⁹ Xuseen iyo Tuke: arag sharaxa 1138d.

10. In kastaan qummaati u ogaa qaran-bixii ceelka
11. Qabrigooda iyo aasku waa iga qarsoonaaye
12. Mar hadday qabuurahan yihiin quusba ma aqaane
13. Reerkaygu waa soo qaldamay Qudhac-dhallaanow¹¹⁴⁰ e!
14. Iyadaa qaraabo iyo tol iyo qoysba ii jiraye
15. Bal maxaa xaggan ii soo qasbaye Qaranro¹¹⁴¹ ii diiday?!

16. Laakiinse qaar baa ka nool qori-horaadkiiye¹¹⁴²
17. Durbana Xaajiyadu¹¹⁴³ ii qaddime oo i qaabbile e
18. Awel baan qamuunyadan watoo waa qandhanayaaye
19. Iiddoor¹¹⁴⁴ libtuu iga qabaa waa mid qaro weyne
20. Dalkaygii qadiimiga ahaa layga wada qaadye
21. Qaranriyo¹¹⁴⁵ haddaan Cayn¹¹⁴⁶ lahaa qoob ma soo dhigo e
22. Quwaddayda kuma aarsadiyo qalabka ii yaale!
23. Kala qubannay odaygii¹¹⁴⁷ markii qaamudkii galaye
24. In la qaybsaday taagan tahay qaranki Daarode!
25. Haddii seyladaha qaharka iib laysku qalafaado
26. Xoolaha dillaalkaa qawima oo qiyaas badane
27. Midbana qiimihiisuu baxaa qaali baan ahaye
28. Qaddarkaygu waa gaari weyn midaan ku qaataaye
29. Misna inaan quraadhaanan¹¹⁴⁸ rabin oo qurduuf-tag¹¹⁴⁹ e
30. Ragna waa qureec waxa uu Cigaal¹¹⁵⁰ ugu qabbaanaaye!

¹¹⁴⁰ Qudhac-dhallaanow: wuxuu ula jeedaa Reer Qudhac-dhallaan.

¹¹⁴¹ Qaranro: meel. Arag sharaxa 75d.

¹¹⁴² Qori-horaad: rag-door; qaaf.

¹¹⁴³ Xaajiyada: laba Xaaji oo Reer Qudhac-dhallaan ah, gabayaagana halkaas si wanaagsan ugu soo dhoweeyey. Waxay kala haayeen: Xaaji Cabdi Muuse Nuur (Dhulbahante, Reer Wacays Aadan) & Xaaji Ismaaciil Muxumad Gurux (Dhulbahante, Reer Cigaal Naalleeye).

¹¹⁴⁴ Iiddoor: magac kale oo Isaaq loo yaqaan. Arag jaantuska 7d.

¹¹⁴⁵ Qaranro: meel magaceed. Arag sharaxa 75d.

¹¹⁴⁶ Cayn: degaan ballaaran oo xoolo-daaqeen ah. Arag sharaxa 51d.

¹¹⁴⁷ Odaygii: madaxweynihii 3d ee Soomaaliya. Arag sharaxa 739d.

¹¹⁴⁸ Quraadhasho: qaraabasho.

¹¹⁴⁹ Qurduuf-tag: xagasho xun oo hungri-xumo ka muuqato.

¹¹⁵⁰ Cigaal: ra'iisal-wasaarihii Soomaaliya. Arag sharaxa 605d.

31. Naftaydaay! qabiilnimo haddaan kugu qisaasaayo
32. Oo aanan qeyrkay cunno iyo qaad u dabo-joogin
33. Oo aanan qooraansan soor qaaxo iyo booga
34. Oo aanan tuugta u qawadin qurubka loo tuuro
35. Aan weliba qawleysatada qaalib ka ahaado
36. Ma qabuul-garayn waxaan rabaa qawl cad oo sugane
37. Mise ways qilaafnaa dadkaba qoof na kala geeye!

38. Afartaa wax layskuma qasee sow ma kala qeexin?!
39. In kastaan quraan lagu maslayn sow ma qodobbaynin?!
40. Haddaan ararta qaab loo samayn quruxna loo yeelin
41. Inta kalena wayska qarbabuush oo qushuuc ma lehe
42. Bal qawaaciddii bay hadhaye aan qasdiga gaadho:

43. In kastaan dhammaan lagu qirayn qiime-dhaca gaadhey
44. Aan weli qaraamaad la siin qoladan Reer-Hawdka
45. Waa qoonmay¹¹⁵¹ magacooda guud waase qarinnaye
46. Bal maxaa qasbaye boqorradii¹¹⁵² qarafsigow geeyey?!

47. Shir qabuul leh Boocame haddii laga qaroomaayey
48. Oo talo la qaadaa-dhigoo quburo¹¹⁵³ loo soocay
49. Waa tii qusuusida xilkii qoorta loo sudhaye
50. Iyagana ma qaar baa ibleys qawyo kala duulay¹¹⁵⁴?!

51. Qoomiyad¹¹⁵⁵ illaa laguma oga quudu-taabaca¹¹⁵⁶ e
52. Reerkiisu waa qani dhergay aan qado u baahnayne
53. Xooluhuba waa qawqabaan waabase qaddaare¹¹⁵⁷

¹¹⁵¹ Waa qoonmay: waa dhaawacmay.

¹¹⁵² Boqorradii: wuxuu ula jeedaa qaar ka mid ah qoyska boqortooyada Dhulbahante haya; Bah-ararsame.

¹¹⁵³ Quburo: eray asalkiisu carabi yahay, lana macne ah xeeldheereyaal (khubaraa).

¹¹⁵⁴ Iyagana: wuxuu ula jeedaa raggii Dhulbahante ee shirkii Boocame lagu soocay, maaraynta arrimaha tolkana loo xil-saaray; iyaga oo guddi ah.

¹¹⁵⁵ Qoomiyad: eray asalkiisu carabi yahay, lana macne ah qolo ama ummad (qawmiyyah). Wuxuuse gabayaagu halkan ula jeedaa xishood iyo qab.

¹¹⁵⁶ Quudu-taabac: dhuuni-raac.

¹¹⁵⁷ Qaddaar: nin weyn.

54. Cali Qamar¹¹⁵⁸ shisheeyaha muxuu uga qaloon waayey?!

55. Dadku wayska qool-jeexayee lama qafaaleyne
56. Qaar baa Sanweyne¹¹⁵⁹ u sitaa hay qilaafina e
57. Mar hadduu qadhaabsiga ku daray qab iyo xoog-weyni
58. War sow qaan-galee yeedh anan ugu qabsoomaynin?!

59. Soomaali hoog baa qabsaday!:
daymo & dardaaran waayeel

Sidii annu ku soo xusnay meelo dhawr ah oo qaybtan lixaad ka mid ah, dawladnimadii soomaalidu waxay galbatay sannadkii 1991kii, ilaa maanta oo aan saddarradan qorayona weli faro laguma hayo. Waxaa dhacay isbeddal aan cidina filayn oo dadka qaar ay ku tilmaameen *dhulgariir* isaga oo kale aanu dunidan ballaaran ka dhicin. In kastoo xoogag kale oo gudaha iyo dibedda dalka ku abtirsadaa ay wax ku yeelan karaan, haddana guuldarradaas inteeda badan waxaa eeddeeda iska leh jabhadihii hubaysnaa ee markii hore hannaanka qabyaaladda ku dhismay, markii dambena, inta taladiisa isku qabsaday, kas iyo maag dalkii u burburiyey, degmo-degmona u kala jaray. Waxay ahaayeen jabhado mid waliba ay soomaalinnimo ku doodi jirtey oo magaceeda ku darsatay, hase ahaatee runtii ahaa kuwo uu shisheeye cadow ahi dalka ku soo duulinaayey, kuna dumiyey. Taasna iskama lihine, waa markii dambe sidii caddaatay, waayuhuna ay ka marag-fureen.

Gabaygan oo annu ku wadno inuu yahay mid uu Aadan-carab tiriyo kii ugu dambeeyey, wuxuu ku beegan yahay '96kii, wuxuuna ku saabsan yahay *dhulgariirka siyaasadeed* ee arliga soomaalida ka dhacay iyo qaran-jabka ay iyadu isu keentay, welina ay ka bixi la'dahay. Si murugo ku saynsaaban tahay oo ay hubaal tahay inay ka dhab tahay ayuu gabayaagu wuxuu u tirinayaa guuldarrooyinka dadka iyo dalka soomaaliyeed kala soo gudboonaadey dagaalladii jabhadaha hubaysani ay dawladdii jirtey ku soo qaadeen iyo markii

¹¹⁵⁸ Cali Qamar: Cali Maxamad Cabdi Weyd (Dhulbahante, Reer Cali-geri). Qamar waa hooyadii oo iyadana loogu abtiriyo.

¹¹⁵⁹ Sanweyne: Ina-Nuux Maxamad Hayaan (Dhulbahante, Reer Wacays Aadan).

dambe kuwii iyaga qudhoodu ay isaga hor-yimaadeen. Wuxuu ka tiiraanyoonayaa qaxootiga faraha badan ee dunida meel kasta ka dhacay, kuwaas oo, goobaha colaadda intay ka baxsanayeen, in door ah oo ka mid ah uu dugaag ka dhergey. Magac-xumada ay ku sugan tahay iyo baryada ay gacmaha hoorsanayso ayuu ka calaacalayaa; taas oo dheg-xumo iyo anshax-darroba uu u arko.

Hooggaas ay soomaalidu ku jirtona wuxuu ku eedaynayaa, si xunna ugu haaraamayaa janannadii waagii horeba foodda isu geliyey ee weli ku halgamaaya. Wuxuu ka sheeganayaa walaac hurdo la'aan ku ridey oo habeen iyo dharaarba uu la gam'i waayey; kaas oo uga yimid dhaqan-xumada siyaasadeed ee soomaalida uga muuqata iyo sida uu mid waliba kursiga madaxtooyada isagu isugu wado, inta kalena uu ugu diiddan yahay. Wuxuu ka yaabban yahay iyada oo sidaas iyo si ka daranba ay ummaddu u qaran-jabtay, cid walibana ay ka hamuun-beeshay inay haddana weli hayb-hayb isu haysato, una dirirayso!

Mar kale ayuu xusuusanayaa qaxootiga soomaalida ee habaqlaha ah, qaaradaha dunida tu' kasta oo ka mid ahna laga helaayo, markaas oo uu farta inoogu fiiqayo 'kuwo' aragga dhiigga ku raaxaysta ee sida roobka ugu oomman. Warshadaha la furfurtay, kaabadaha la halleeyey, aqallada iyo daaraha qaranka ee la diirtay ayuu gabayaagu wuxuu ina dareensiinayaa in aan dibedaha looga imane, soomaalidii ilaashan lahayd ay tahay midda uu dalkii hooyo eeday!

Sidoo kale, wuxuu ka tiiraanyoonayaa, dawlad ilaashata markuu waayey, dalka iyo khayraadkiisii sida loo boobay ee ay cid waliba ugu soo duushey. Si gaar ah ayuu inoo tusayaa sida loo hooshaayo kalluunka iyo noolaha kale ee badda ku jira iyo weliba dhirta la jaraayo ee dhuxusha laga shido la dhoofsanaayo. Hantidaas qaranka soomaaliyeed lahaa ee la iska daldalanaayo ayuu ku magacaabayaa *hanti agoon*; isaga oo malaha ula jeeda inay tahay hanti la boolyaayo oo ummad dardarro ka dheregtey ay leedahay.

Dhinaca kale, wuxuu ka xun yahay silica iyo saxariirta xaddigaas leh iyada oo ku sugan, inay haddana yar tahay sidiisa oo kale ummadda inta u welwelsan ee jabka dhacay ka gubanaysa. Mar walba wuxuu la yaabaa soomaalida weli madaxweynihii hore hadalkiisa haysa ee ceebihiisa tirinaysa. Isagu, Aadan ahaan, wuxuuba Eebbe ka baryaa

xafiisyadii Maxamad Siyaad lagu haysan jirey qof uun inuu soo dhex-joojiyo; kuu doono ha ahaadee, qof sidiisii oo kale loo haaraanto, halkii uu banneeyeyna buuxiya!

Sawirkaas foosha xun, asii runta ah kolkuu ina soo hor-dhigo ayuu ku dhiirranayaa in uu carrabka ku dhufto qaran-jabka soomaalida sababta ku wacan iyo waxa halka ay taal dhigay. Hase ahaatee, ka hor inta aanu taas si fiican u gudo-gelin ayuu jawaab u raadinayaa su'aasha ah: 'sidee bay soomaalidu silican kaga bixi kartaa, kuna soo ceshan kartaa qarannimadeedii iyo magacii ay dunida ku lahayd?' Taas si loo helo, looguna naalloodo waxay la tahay in loo baahan yahay '*hiyi wada socda*' oo uu ula dan leeyahay niyad wadajir ah iyo waddaniyad dhab ah oo dawladnimadii la gawracay dib loogu yabyabo. Nasiibdarro, qaybaha ummadda iyo, guud ahaan, dalka oo idil markuu u fiirsaday, hiyigaasi maanta uma muuqdo. Qabaa'ilka soomaalida ee qaranku ka koobnaa ayuu marba mid eegay, dhabna ugu kuur-galay, markaas bay u caddaatay qabiil waliba inuu ku taagan yahay waddo u gaar ah oo aan meelna gaarsiinayn. Qabaa'ilkaas qaar ka mid ahi tallaabooyin ay ku kaceen iyo waxyaabo uu ku saluugsan yahay ayuu tusaaleyaal u soo qaadanayaa; isaga oo tusaaleyaashaas inoogu muujinaaya '*hiyi wada socdaa*' sida uu inooga durugsan yahay! Qolyaha uu sida gaarka ah u xusaayo waxaa ka mid ah Ildoor (Isaaq), Ogaadeen, Marreexaan iyo Majeerteen oo midkood walba uu ku sheegaayo dhalliil uu rumaysan yahay inay tummaati ku tahay dib-u-soo-noqoshada dawladnimadii burburtay. Sida aynu qaybo horeba ku soo aragnayna, qabaa'ilkaas uu dhalliilaayo wuxuu Aadan ka reebayaa Dhulbahante. Iyaga oo qur ah ayuu ku tilmaamayaa inay yihiin qolada qarannimada soomaalida daacadda u ah, weligeed u ahayd, mar walbana ciddii kursiga sare tagta iyadu sacabka u tunta! Wuxuu markaas isweyddiinayaa su'aal ah: 'Haddaba, haddiiba Dhulbahante uu dhaqankaas leeyahay, in laga abaal-dhacaa ma wax qabtaa?.'

Halkan markuu maraayo ayuu dib u xusuusanayaa taariikhda dhow ee Soomaaliya, isaga oo u dan leh inuu isku xiro 1960kii markii gobannimada la qaatay ee koonfurta iyo waqooyiga dalku ay midoobeen iyo 1991kii markii Xamar qabiil-qabiilka loogu diriray. Wuxuu xusuusanayaa in calanka markii la taagey, hadday reer-

waqooyi yihiin, ay ugu horreeyeen soomaalidii badnayd ee Xamar u soo guurtey, hooyadana ka dhigatay. Taasna laguma dhawrine, waa lagu haadsaday. Sannadkii '91kii ayaa guryahoodii lagu weeraray. Dil aan carruurtooda iyo dumarkooda toonihi ka bedbaadin ayay bartamaha magaalada ku muteen. Weliba qoalada uu yahay ayuu qabaa in si goonni ah birta loola raadin jirey oo sidii badeeco qaali ah loo doondooni jirey!

Dhacdooyinkaas xanuunka badan isaga oo maanka ku haya ayuu gaashaanka ku dhufanayaa hadaaqa nabadda iyo gacan-haadis kasta oo Xamar iyo madaxdeeda ka soo yeera. Wuxuuba rumaysan yahay taasi inay tahay sasabasho uu haatan ka digtoon yahay, hadhowna uu ka digtoonaa doono iyo dabin aanu si fudud ugu dhici doonin.

Guuldarrooyinkii Xamar ka dhacay inta aanu ka bixin ayuu si gaar ah wuxuu eed kulul ugu xanbaarinayaa Sarreeye Guuto Cayddiid¹¹⁶⁰ oo qaybtii hore ee sannadihii sagaashannadii qarnigii 20d ugu caansanaa hoggaamiye-kooxeedyadii koonfurta Soomaaliya ku loollamaayey. Ninkaas oo uu ku tilmaamaayo 'habaar-qabe' iyo 'hooto-dhaari' ayay la tahay inuu ka mid yahay buuraha waaweyn ee ku gudban heshiis la isugu yimaado oo danaha soomaalida lagaga taliyo. Dhawr sababood oo uu ra'yigiisa ku xoojinaayo ayaa waxaa ka mid ah: a) inuu Cayddiid yahay nin hubka gacantiisa ku jira oo keliya aaminsan oo inuu guuleysto oo qurihi ay ka hor-muuqato, b) inuu yahay nin kala sarraysiinaya oo aan marna oggolayn jilibbada Hawiye inay sinnaadaan, c) iyo inuu yahay nin kibray oo inuu Hitler la mid yahay isu haysta, hankii hore ee uu la soo kacayna aan waxba iska dhimin. Sababahaas dartood, wuxuu Aadan qabaa ninkaas oo Eebbe soo hanuuniyo ama la dilo mooyee, soomaalida waa u fiirgaabni wanaag u soo hoyda inay filato!

Tuduca gabayga ugu dambeeya ayaa waxaa lagu tilmaami karaa 'dardaaran waayeel.' Runtii, waa meerisyo koobaaya cimrigiisii dheeraa waayo-aragnimadii uu ka helay, gaar ahaan xilligii

¹¹⁶⁰ Cayddiid: Maxamad Faarax 'Cayddiid' (Hawiye, Sacad). Wuxuu ka tirsanaa ciidankii Xoogga Dalka Soomaaliyeed ee '91kii burburay. Wax yar ka hor sannadkaas ayuu madax u noqday jabhad 'Usc' loo yiqiin. 1996kii ayuu Xamar ku geeriyooday; ka dib markuu ka kici waayey dhaawac halis ah oo ka soo gaarey toogasho loo badan yahay inay uga timid koox ka tirsan isla jilibkii uu u dhashay.

gobannimada ka dambeeyey iyo dhaqan-siyaasadeedkii silloonaa ee soomaalida uga muuqday. Qaran-jabka ku dhacay sababta u keenay ayuu carrabka ku dhufanayaa; kaas oo ah in qofka soomaalida ah lagu qiimeeyo kolba reerka uu u dhashay, laandheere iyo laangaab kii uu yahay iyo cid alla ciddii madax noqotoba sida loo haybsado, qolo ahaanna loogu fiirsado. Wuxuu ku soo gebaggabeynayaa: nolol wacan iyo dawladnimoba soomaalida inay habartood ka tahay inta ay dhaqankaas leedahay, ayna iska indho-tirayso nin walba oo dalka hoggaamiye u noqdaaba, kolley iyo kolley, inuu qolo ka dhashay! Wuxuu yiri:

1. Wax dhan baan higgad-gabay akhriyey amase hawraare
2. Waxaan ahay halmaan nimaan aqoon ama hal seegayne
3. Anigaan sidaan ugu holladay uba habeen-seexan
4. Caawana hanbadi aan dhigtiyo huubadi¹¹⁶¹ an laaco!
5. Soomaali hoog baa qabsaday ama halaag weyne
6. In hadaadunkeedii ka dhacay dunida heedaaman
7. Uu haad ku cunay meel kastaba kala-hallawgeeda
8. Aan welina haabkeed la hayn soo-humhumiddeeda¹¹⁶²
9. Ay janannadii ku halgameen horeba loo eeday
10. Aan haybaddeedii dhammaan laguba haasaasin
11. Oo aan baryada hay'adaa¹¹⁶³ laga han-weynaannin
12. Ay gacanta uun hoorsataa waa halaaq-xumo e¹¹⁶⁴!;
13. Inta qaar kursaa kugu habboon ku himbilyoonaayo
14. Ma hurdee habeen iyo dharaar waa hammiyayaaye
15. Hablaheenna waa tii biddiyo haad Alluu wadhaye
16. Haaweyda iyo caydhu waa sida hadhuudhkaase

¹¹⁶¹ Huubo: biyaha inta u dambaysa ee weelka ku hadha. Wuxuu ula jeedaa gabaygani inuu yahay mid uu tiriyo kii ugu dambeeyey, runtiina wuu noqday, in kastoo maalintaas ka dib uu 4 sano noolaa!

¹¹⁶² Soo-humhumiddeeda: dib-isugu-keeniddeeda; soo-ururintooda.

¹¹⁶³ Baryada hay'adaha: baryada ururrada aan dawladuhu lahayn ee kaalmada siiya ummadaha gaajada la tabaalooba.

¹¹⁶⁴ Halaq-xumo: anshaxdarro; ceeb.

17. Dadkuna waa habuud kamana bixin hayb-u-dirirkiiye!

18. Shanta qaaradoodba u huddame habaqlaheenniiye

19. Kuwaa hadiyad dhiiggu u noqdiyo hogosha roobaade

20. Warshadaha hamaamiyo waxaa buundo¹¹⁶⁵ la halleeyey

21. Iyo hoyga qaawane dushii beladu haanfiirtay¹¹⁶⁶

22. Hunguraa dhulkii loo furfuray waana holofkaase

23. Dalka hooyo ubadkii hallee hananna maayaane

24. Sidii sahan hir doog leh uga yimid ha u hidiideene!

25. Baddaa laga hirqaday xoolihii hoganayee joogey

26. Iyo dhuxusha Hawd iyo Nugaal¹¹⁶⁷ hororku boobaayo

27. Wuxuu duul kastaaba u handadey¹¹⁶⁸ waa hanti agoone!;

28. Haabkaynu gaadhniyo waqtigan habacsanaanteenna

29. Anuun baa himlinayee¹¹⁶⁹ ragguba waa hanfadahaase

30. Misana Maxamed¹¹⁷⁰ bay weli hibtaan oo hayaan weliye!

31. Meeshii Siyaad¹¹⁷¹ had iyo goor lagu huruufaayey

32. Alla yaa aan haaraamannee magac halkii taaga!

33. Afartaasu waa horadhac iyo hogo-tuskaygiiye

34. Weligiin wax baad huurisaan ama hullaabtaane

35. Bal aan hoos u dego yaan la qarin halista koowaade!;

36. Hiya wada socdaa inagu wacan helina maysaane

37. Ildoor hareer buu u baxay oo iska hulleelye

38. Ingiriisna waw heellan yahay taniyo Haabiile

39. Ma hanuunayee lagala samir 'hooya kaalaya' e!

¹¹⁶⁵ Buundo: eray asalkiisu Talyaani yahay oo la macne ah kaabad (ponte).

¹¹⁶⁶ Haanfiirtay: diiratay; fuqsatay.

¹¹⁶⁷ Hawd & Nugaal: labada degaan ee Dhulbahante u qaybsan yahay; waqooyiga Soomaaliya.

¹¹⁶⁸ U handadey: u hanqal-taagey; u dedaaley.

¹¹⁶⁹ Anuun baa himlinaya: aniga oo keliya ayaa hoogga qabsaday qiyaasaya, waxa dhacayna ay dhibayaan!

¹¹⁷⁰ Maxamad: Maxamad Siyaad Barre; madaxweynihii 3d ee Soomaaliya. Arag sharaxa 739d.

¹¹⁷¹ Siyaad: madaxweynihii 3d ee Soomaaliya. Arag sharaxa 739d.

40. Ogaadeen hunguri baa dhifsaday Halac¹¹⁷² sidiisiiye

41. Waa niman himmada soor ku xidhay aan hormo aqoone

42. Hadbana meel hillaac uga baxay hadawsanaayaane

43. Iyaguna hadhuudh bay rabaan umana haysaane!

44. Weligii wax buu hibanayaa hodon saboolaaye

45. Hanti-urursigii waa ka lumay kuna hadhuub-raacye

46. Halaloobi¹¹⁷³ lacag bay barteen oo huq baa diliye

47. Marreexaan armuu u handadaa halabihii waaye!;

48. Iyaguna heshiis kuma noqdaan mana hibeeyaane

49. Hawadoodu waxay saaran tahay hirarka dhaadheere

50. Haddii qolo inoo hayn kartoo hanata loo dhiibo

51. Majeerteen ma haniyeynayaa¹¹⁷⁴ waa hidde-aqaane!

52. Hadba anigu¹¹⁷⁵ duulkii helaan u hanbalyeeyaaye

53. Haddaan calanka - waa lamahuree - hadimmaduu diido

54. Aan horror kastoo dibed ka yimid hilinka qaadsiiyo

55. Ma abaaldhac baa igu habboon laygu hagar-waaye!

56. Heeryada gumeysiga markii hilaha loo siibay

57. Huwan¹¹⁷⁶ guurtey geeddiguna dhaaf taniyo Hiiraane¹¹⁷⁷

58. 'Waa hooyo Xamar' baynu nidhi hadhac qabowgiiye;

59. Jeeray colaaddani hurtoo halac na soo gaadhey

60. Muus iyo canbaa laga hirqaday haqab la'aaneede

61. Hilbo-dhaylo iyo baastadii laga hamuun-beelye;

¹¹⁷² Halac: Halac-dheere. Arag sharaxa 257d.

¹¹⁷³ Halaloobi: laba-gacmoodin.

¹¹⁷⁴ Ma haniyeynayaa?: ma u oggolaanayaa; ma ugu hanbalyaynayaa?

¹¹⁷⁵ Anigu: wuxuu ula jeedaa Dhulbahante oo uu ku abtirsado, magaciisana uu ku hadlayo.

¹¹⁷⁶ Huwan: magac qarnigii hore wadajir ahaan loogu yiqiin soomaalidii uu Ingiriisku gumeysan jirey, gaar ahaan Isaaq iyo Dhulbahante.

¹¹⁷⁷ Hiiraan: tog ku yaal bartamaha Soomaaliya. Waxaa loogu magac-daray gobol markii dambe halkaas laga abuuray oo magaalo-madaxdiisu ay Beledweyne tahay.

62. Markaasuu habeen gudey duqii¹¹⁷⁸ haaribka ahaaye
 63. Kolkaas buu Abgaal¹¹⁷⁹ nagu habsaday oo hogga lahaaye
 64. Haweenkiyo carruurtay qasheen oo la heensadaye!

65. Anigaan hafrayn reerkayaga Cali-hudheelkaasu¹¹⁸⁰
 66. Waa tuu sidii harag shabeel 'yaa haya?' lahaaye!

67. Goortii la kala haarriyey aan Haro¹¹⁸¹ ka soo jeestay
 68. Inuu gacanta noo haadiyaa waa iska hadaaqe
 69. Anna haarihii baan dhaydaa oo halbawle ahe
 70. Hoosaasadii buu wadaa way hebdiinayaaye
 71. Ma ku hiilayaa¹¹⁸² 'soo noqda' iyo hadal-macaankiisa?!

72. Halkay gaadhey kama soo dhowaan horinta Cayddiide¹¹⁸³
 73. Nin habaar qabaana u tashoo hooto-dhaariya¹¹⁸⁴ e
 74. Isaguna hubkiisiyo libtii buu ku hindisoodaaye
 75. Hiltar¹¹⁸⁵ buu ismoodaye ma dhimin himiladiisiiye
 76. Hawiyana ka diid inay noqdaan haamahaa simane!

77. Wiilkaa hawada meerayee haadda la ciyaara
 78. Ilaahoo hadeeyiyo rasaas hugunta mooyaane
 79. Bal xaggay ka soo hoyan dan baad u hanqal-taagteene!

¹¹⁷⁸ Duqii: madaxweyne Maxamad Siyaad Barre. Arag sharaxa 739d.

¹¹⁷⁹ Abgaal: qolo Hawiye ka mid ah oo Xamar iyo hareeraheeda ugu badan.

¹¹⁸⁰ Cali-hudheel: wuxuu ula jeedaa Cali Mahdi oo dagaalladii Xamar xilligii ay socdeen ka mid ahaa hoggaamiyeyaasha Abgaal. 'Hudheel' uu ku lahaan jirey magaalada ayuu ku naanaysayaa!

¹¹⁸¹ Haro: balli waaweyn oo iniba ay israacsan tahay. Waxay kala yihiin Haro-doollood, Haro-xagarrey, Haro-Abasguul iyo Haro-digeed, dhammaantoodna waxay ku jiraan dhinaca Itoobiya ee soohdin-beenaadda Soomaaliya iyo Itoobiya. Gabayaagu wuxuu halkan ula jeedaa Haro-doollood oo markii Xamar lagu kala qaxay, siduu sheegay, uu isagu ka soo jeestay!

¹¹⁸² Ma ku hiilayaa?: ma ku aamminayaa?

¹¹⁸³ Cayddiid: hoggaamiye-kooxeed. Arag sharaxa 1161d.

¹¹⁸⁴ Hooto-dhaari: dagaalyahan; nin hubka iyo dirirta ku nool oo aan ka daalin.

¹¹⁸⁵ Hiltar: Adolf Hitler; hoggaamiye Jarmal ah. Arag sharaxa 602d.

80. Waxbase yaan harraadine Rabbaa haatuf noo diriye
 81. Isagaa hiddaayada baxsha aan hiil ka sugayaaye
 82. Haddii haatan waa wada harjade la isla hiir-daayey¹¹⁸⁶
 83. Ciduun baa hoggaankeenna qaban waana hawl culuse;
 84. In kastay hannaan wax u waddiyo horumar loo aayo
 85. Waad haybsataan dawladdee hubinba maysaane
 86. Haadaa-qabiil¹¹⁸⁷ bayna rogey aad ku hadafteene;
 87. 'Ninkani waa halyey yaase raba waana reer-hebele?'
 88. Wallee taa haddaynaan ka hadhin 'haakah¹¹⁸⁸' odhan mayno!

D H A M M A A D

AGOOSTO 2002

TILBURG, HOLLAND

¹¹⁸⁶ La isla hiir-daayey: la isku ag-dhacay; la kala adkaan waayey.

¹¹⁸⁷ Haadaa-qabiil: laandheere.

¹¹⁸⁸ Haakah!: eray badanaa uu qofku ku muujiyo raaxaysi iyo sida uu u nool yahay inuu raalli ka yahay; alxamdulillaahi!

LIFAAQA RAADRAACA

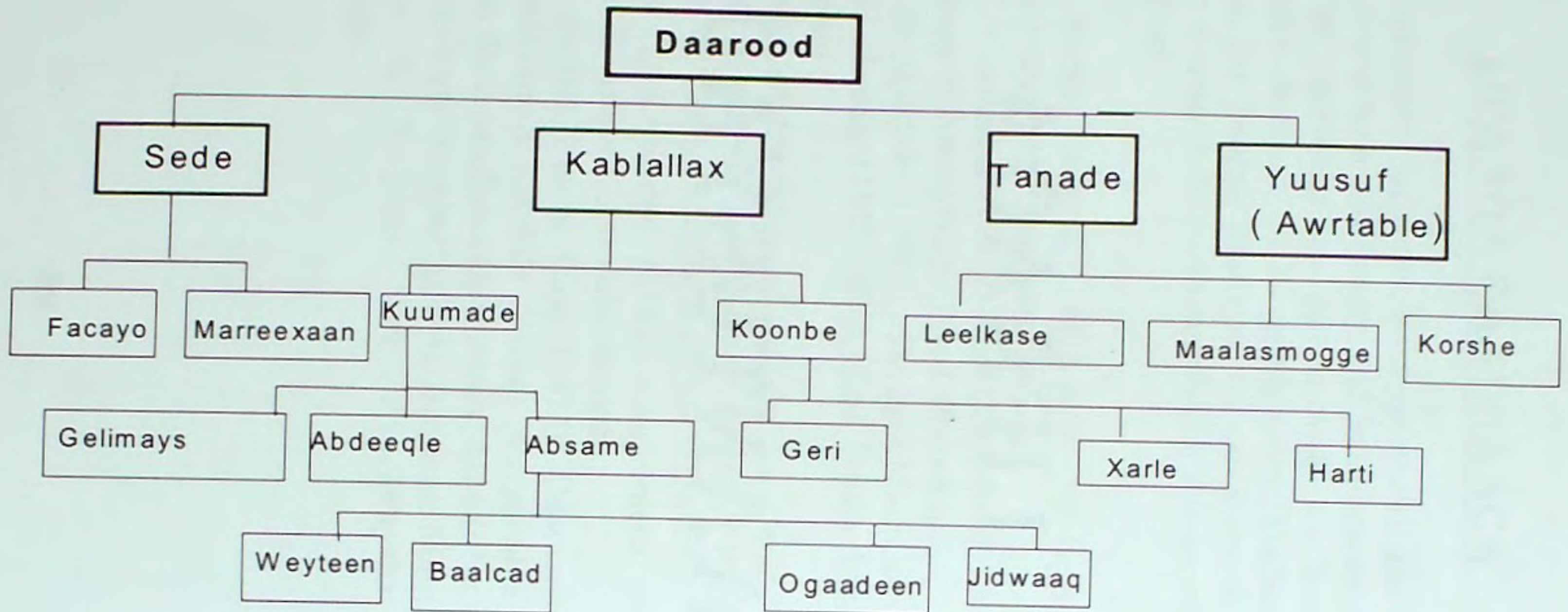
Sida bogga mahadnaqa ku xusan, buuggan markii aan diyaarinaayey waxaan mar walba kala xiriiraayey dad kala duwan oo si gaar ah aqoon ugu leh degaanka uu Aadan-carab ku hanoqaaday, ku gaboobey, kolkii dambena uu ku geeriyooday. Dadkaas ka sokow, waxaa iyaguna jira buugag dhawr ah oo aan kolba la tashanaayey, ayna dejiyeen aqoonyahannoo soomaali iyo shisheeyeba isugu jira. Waxaa ka mid ah:

- B. W. Andrzejewski & I. M. Lewis (1964): Somali Poetry, Oxford University Press, London;
- Lee V. Cassanelli (1982): The Shaping of Somali Society, University of Pennsylvania Press, Philadelphia;
- Abdi Sheik-Abdi (1993): Divine Madness, Mohammed Abdulle Hassan (1856-1920), Zed Books Ltd., London & New Jersey;
- Mohamed Abdi Mohamed (1990): La somalie aux hautes periodes, Universite de Franche-Comte, UFR du sciences de langage, de l'Homme et de la societe, France;
- Yaasiin C. Keenadiid (1984): Qaamuuska af-soomaaliga, Firenze: E. Ariani/L'arte della stampa;
- Shiikh Jaamac Cumar Ciise (1974): Diiwaankii gabayadii Sayid Maxamad Cabdille Xasan, Wasaaradda Hiddaha & Tacliinta Sare, Madbacadda Qaranka, Muqdisho;
- Axmed F. Cali "Idaajaa" (1974): Ismaaciil Mire, Wasaaradda Hiddaha & Tacliinta Sare, Akademiyaha Dhaqanka, Muqdisho.

LIFAAQA

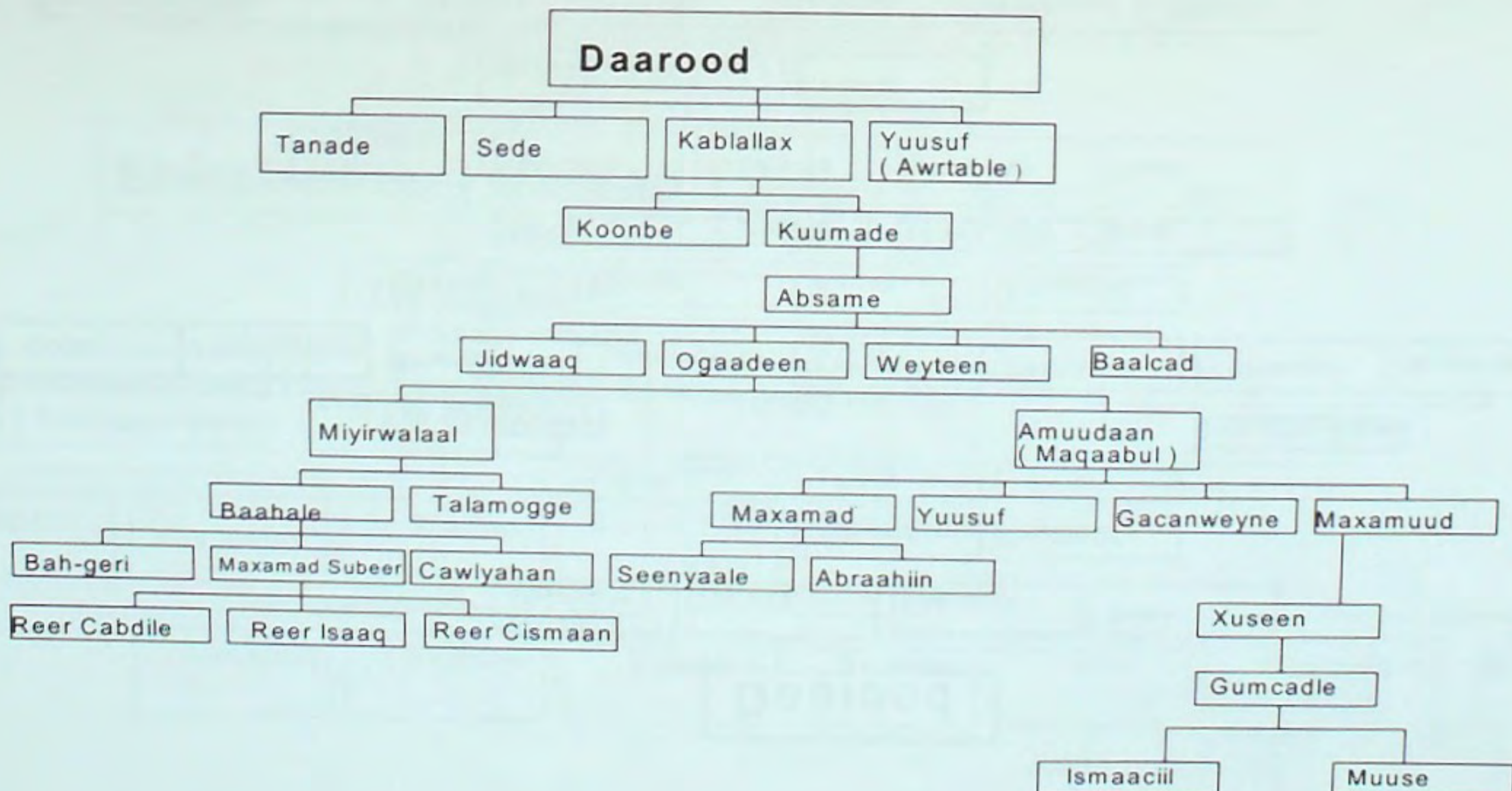
JAANTUSYADA

Jaantuska 1d

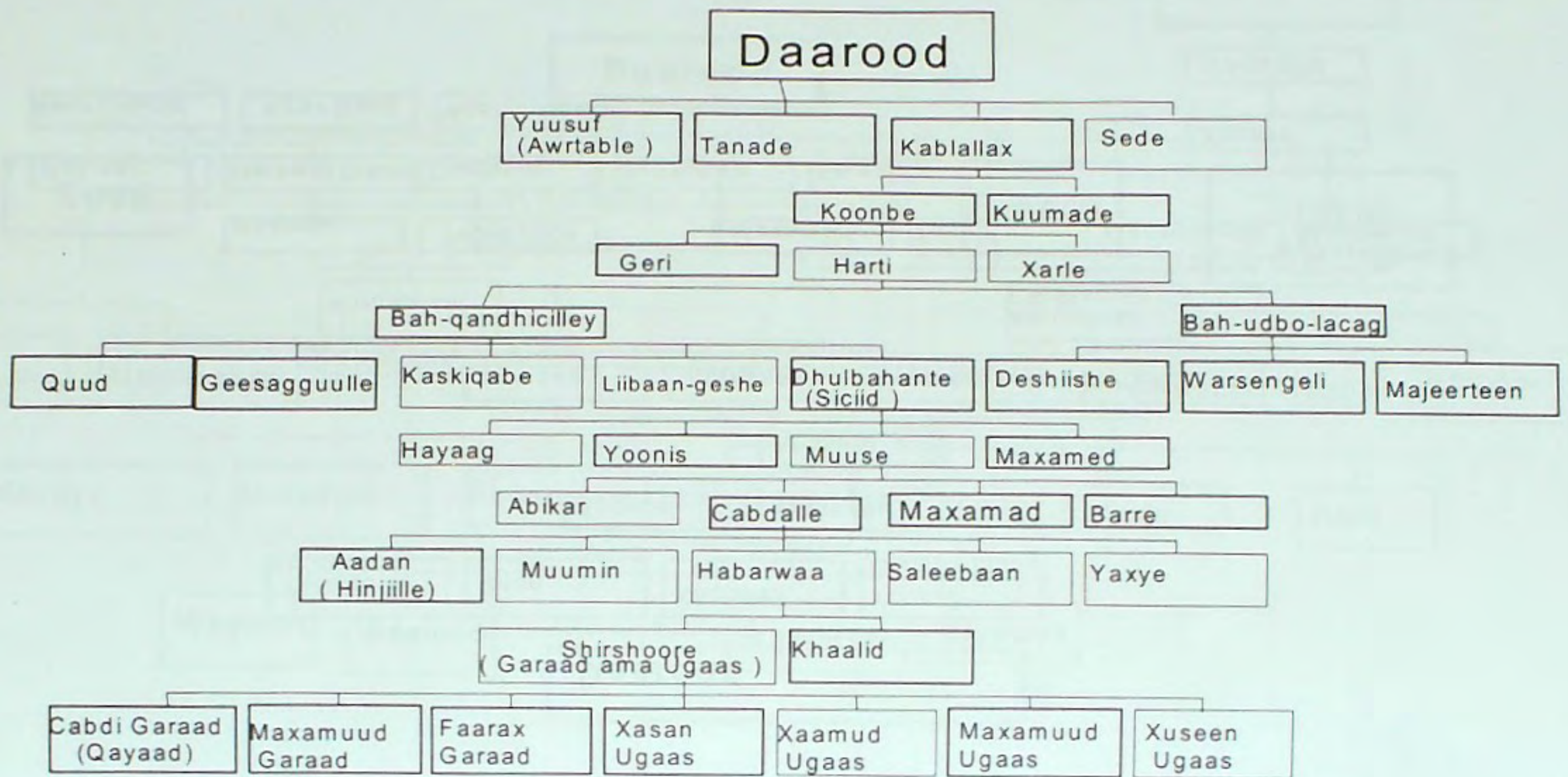
347

Jaantuska 2d

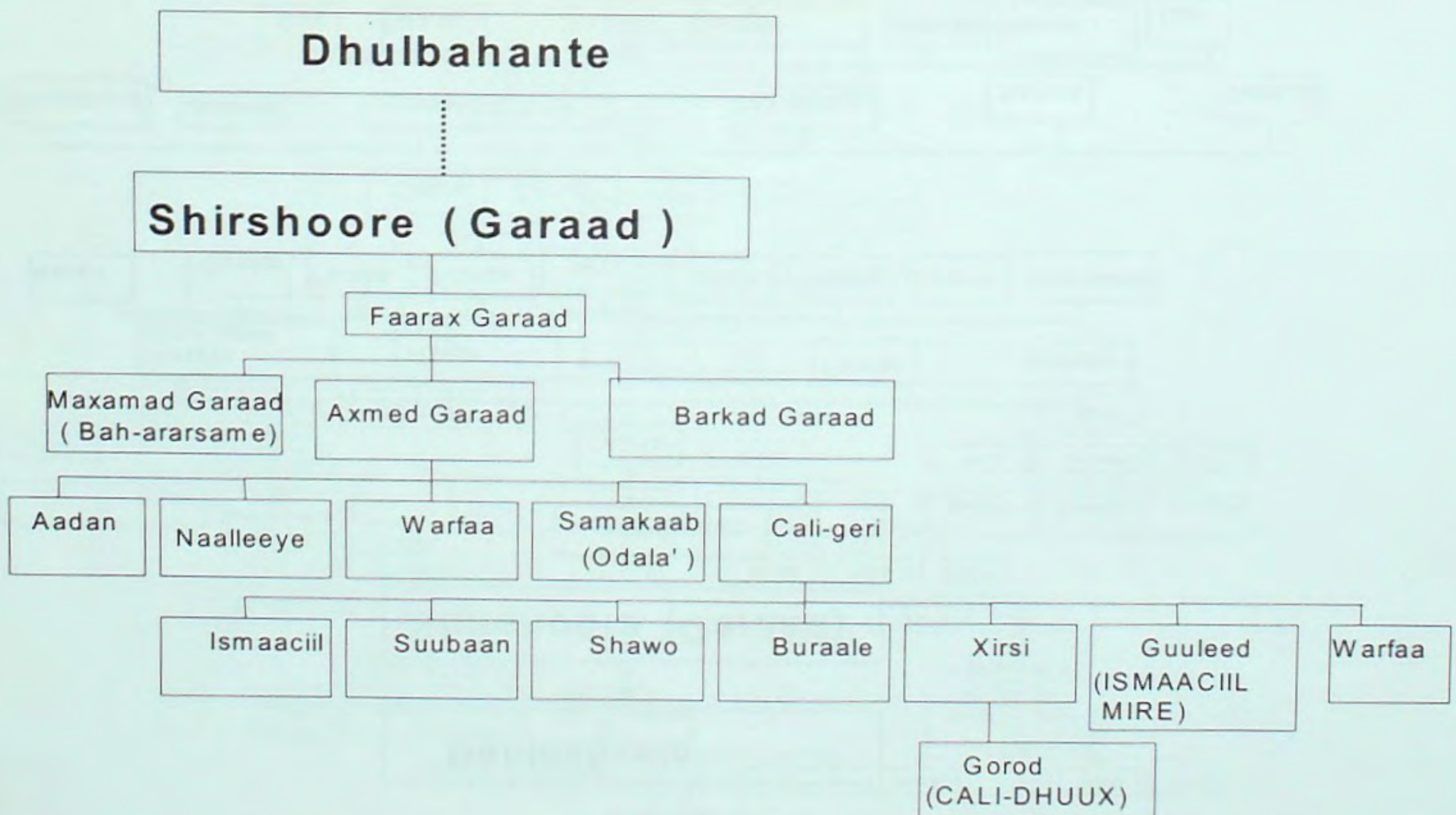
348

Jaantuska 3d

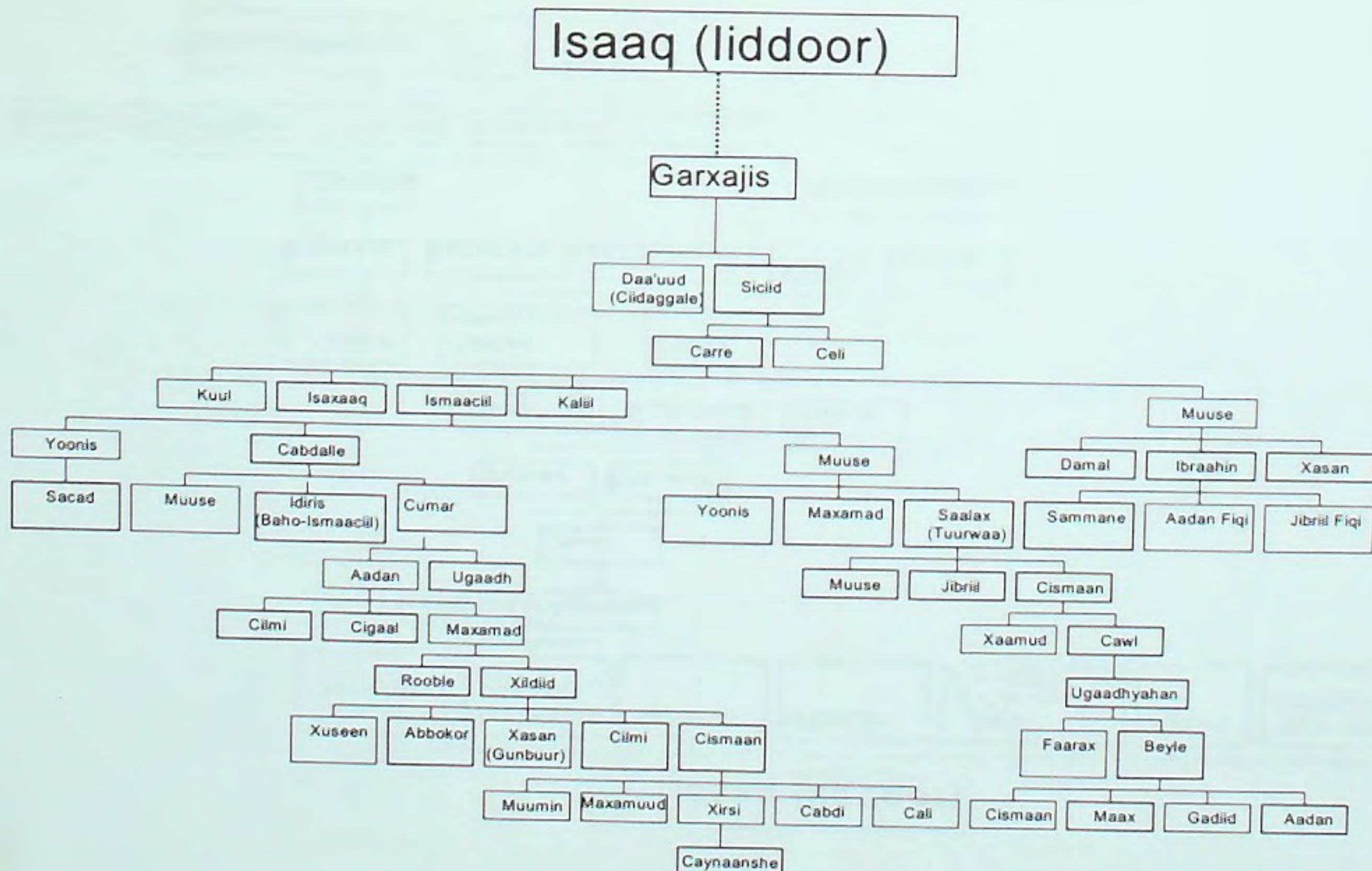
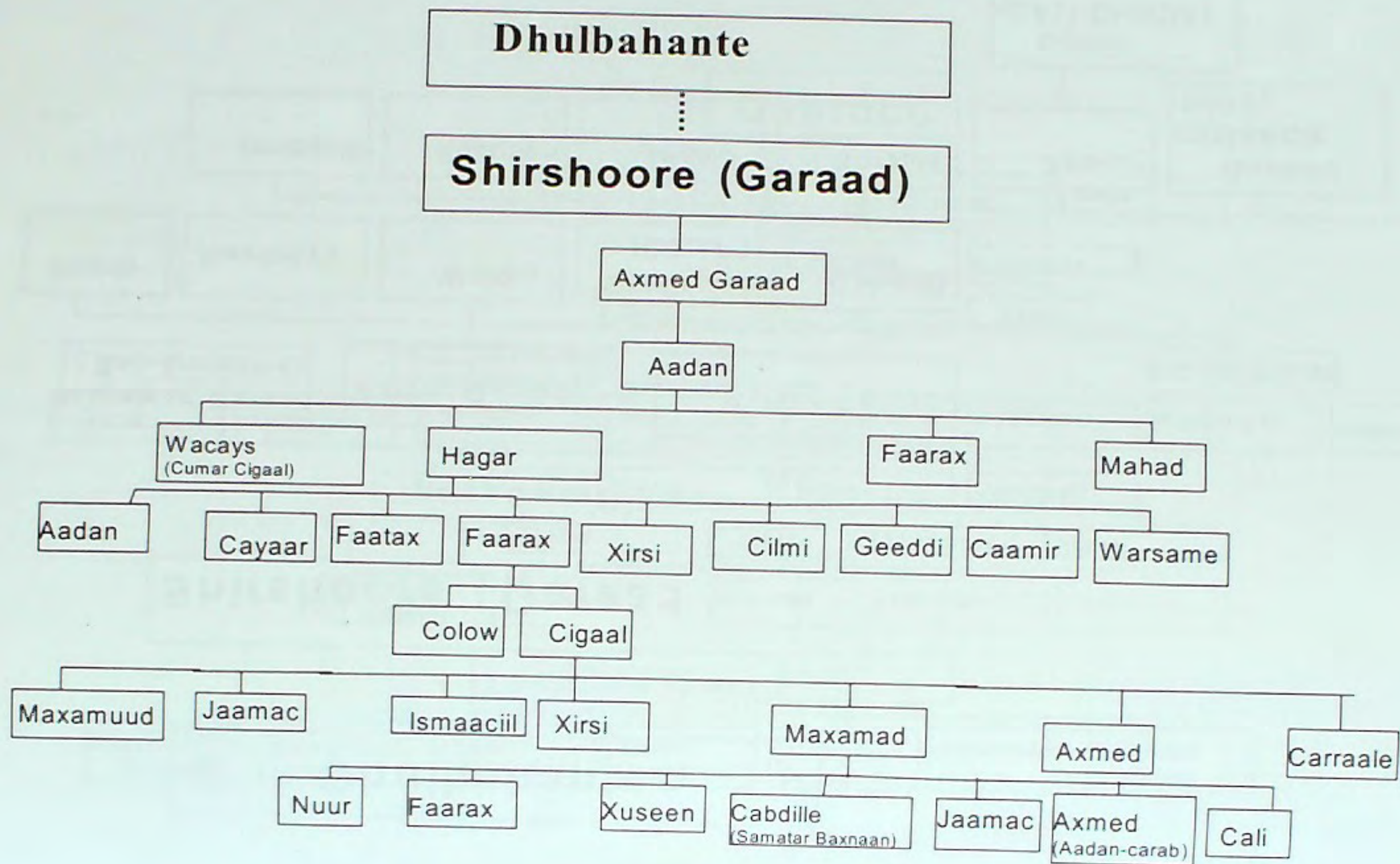

349

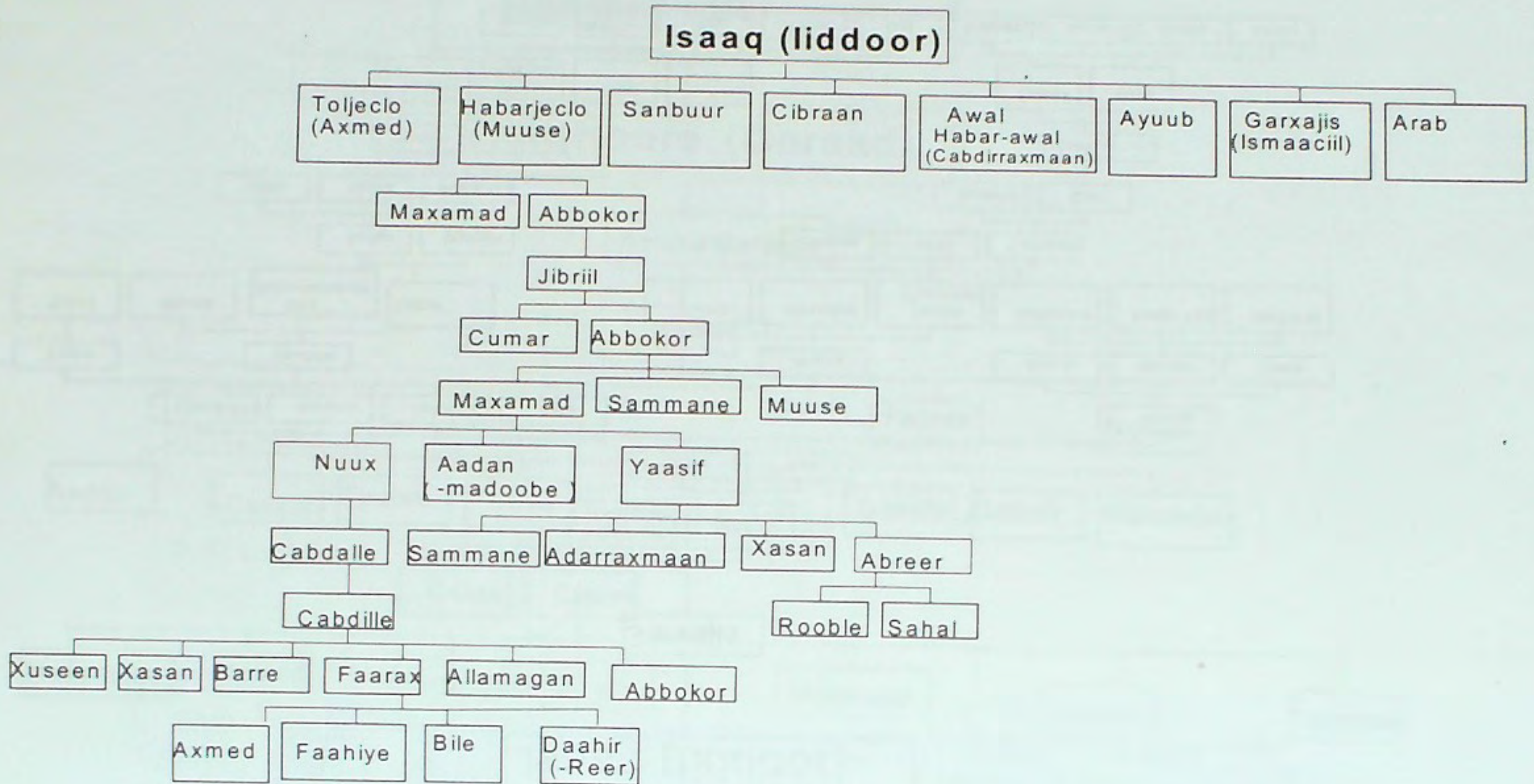
Jaantuska 4d

350

Jaantuska 7d

Qoraaga & qoraalladiisa

A. Buugagga:

Macallin la'aan isbar Af-soomaaliga, Xamar 1973;
Xiin Finiin, Xamar 1973;
Ismaaciil Mire, Xamar 1974;
English-Somali Phrase Book (isaga & C. Aw-Nuux), Xamar 1974);
Dabkuu shiday Darwiishkii (isaga & Yamyam), Xamar 1974
Robinson Crusoe: soomaaliyayn, Xamar 1975;
Poesia Orale Somala: storia di una nazione (isaga & Prof. F. Antinucci), Roma 1986;
Maansadii Deelley (isaga & Ibraahin Cawed), Torino 2001

B. Maqaalado Af-soomaali ku soo baxay:

Riwaayadaha: Xiddigta Oktoobar, Xamar 1973
Jamaad dayuurad ma soo ridin: Xiddigta Oktoobar, Xamar 1975
Dayuuraddii Jamaad & habka baarista taariikhda: Dhanbaalka Akademiyada Dhaqanka, Xamar 1975
Riyadii xalay: Kasmoo, London 1997
Qurbaha; shalay & maanta: Kasmoo, London 1998
Af-soomaaliga & warfidiyeenka cusub: Kasmoo, London 2003
Federaalnimada Soomaaliya: maxaa looga gol leeyahay?: Kasmoo, London 2003

C. Maqaalado Af-carabi ku soo baxay:

Cabsidu maxay tahay?: Ad-Taliica, Xamar 1973
Argaggixisada & halganka waddaniga: Naj. Oktoobar, Xamar 1975
Dumarka; shalay iyo maanta: Naj. Okt, Xamar 1975
Isbihinbihinta & kibirka: Naj & Okt, Xamar 1975
Hawlaha tiyaatarkeenna; milicsasho, Naj. Okt, Xamar 1975
Mar kale & arrinta tiyaatarkeenna: Naj. Okt, Xamar 1975
Soomaaliyaynta aqoonta; aragti gaar ah: Naj. Okt, Xamar 1975
Ismaaciil Mire; gabayaagii dagaalyahanka ahaa: Naj. Okt, Xamar 1975
Qiimaynta gabaygeenna & gabayaageenna: Naj. Okt, Xamar 1975
Sayid Maxamad iyo taariikhda: Ad-Taliica, Xamar 1975